МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН: ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ, ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА СТРАТЕГІЇ АДАПТАЦІЇ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Чортків
ЗУНУ
2024

УДК
Т-65

Рецензенти:

Витвицька О. Д. – д-р екон. наук, професор, професор кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Малюта Л. Я. – д-р екон. наук, професор, професор кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя

Мельник К. П. – д-р екон. наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування Волинського національного університету ім. Л. Українки

Рекомендовано вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 10. від 29.05.2024 р.)

Т-65 Трансформація суспільних відносин: глобальні виклики, економічні проблеми та стратегії адаптації»: моногр. / за ред. канд. екон. наук, доц. Н. Є. Кульчицької. Чортків: ЗУНУ, 2024. 576 с.
ISBN 978-966-654-755-5

Колективна монографія виконана в межах комплексної теми дослідження кафедри і розрахована на широке коло вітчизняних фахівців, науковців, представників державної влади та органів місцевого самоврядування, причетних до розробки та практичного становлення суспільних відносин під впливом глобальних викликів.

За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

ISBN 978-966-654-755-5 **УДК**

© Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу ЗУНУ, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 6

РОЗДІЛ 1. ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ 11

1.1. Дослідження муніципальної освіти як важливої ланки суспільних відносин 11

1.2. Аналіз сучасного стану бюджетного механізму в розвитку муніципальної освіти 21

1.3. Оцінка видатків на місцевому рівні у сфері освіти 25

1.4. Імплементація зарубіжного досвіду задля підвищення ефективності бюджетного забезпечення у формуванні муніципальної освіти..... 35

1.5. Виклики в управлінні бюджетом у сфері муніципальної освіти та практичні підходи до їх вирішення 42

1.6. Підвищення ефективності бюджетного забезпечення у формуванні муніципальної освіти..... 47

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ВІДНОСИНИ 55

2.1. Цивільна оборона України в надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу..... 55

2.2. Менеджмент та лідерство у філософських парадигмах персоналізму Івана Павла II..... 64

2.3. Особистість в системі соціальних відносин 75

2.4. Філософія духовного гуманізму як вектор трансформацій 85

2.5. Правова та соціально-гуманітарна політика в Україні в умовах війни 96

2.6. Ювенальна юстиція як соціальна система захисту в умовах війни .. 105

2.7. Правовий статус територіальної громади..... 114

2.8. Роль державної молодіжної політики у державотворчих процесах України 122

2.9.Застосування кримінально-правової норми – торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини 131

2.10. Сучасний стан соціального захисту населення..... 139

2.11. Чинники розвитку ціннісно-смислової сфери майбутніх соціальних працівників 148

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА: РЕАЛІЇ ТА УМОВИ АДАПТАЦІЇ 161

3.1. Теоретико-правові аспекти функціонування соціальної держави в умовах трансформаційних процесів 161

3.2. Соціальна політика та умови її реалізації 168
3.3. Становлення соціальної політики в Україні.....176
3.4. Соціальна сфера та її ефективність у розвитку соціальної політики.....183
3.5. Молодіжна субкультура в контексті соціокультурної політики суспільства.....191
3.6. Вибір організаційної моделі соціальної експертизи для ефективного провадження соціальної політики держави в реаліях війни... 200
3.7. Система соціального захисту населення у рамках забезпечення добробуту населення 210
3.8. Державний патерналізм у XXI столітті як практика соціальної діяльності для досягнення оптимального соціального балансу.....219
3.9. Зміст і напрями молодіжної політики та роботи в громадах в умовах децентралізації.....227
3.10. Надання соціальних послуг у територіальних громадах: проблемні аспекти 236
РОЗДІЛ 4. РОЛЬ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ВПЛИВУ 245
4.1. Формування соціального мислення та соціальної компе тентності у професійній підготовці соціальних працівників.....245
4.2. Психолого-педагогічний супровід становлення майбутніх соціальних працівників 256
4.3. Роль та характерні особливості професії соціального працівника у США.....263
4.4. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб в Україні ..281
4.5. Соціальна інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючу малочисельну громаду: теорія та інноваційні практики 289
4.6. Волонтерство як феномен цивілізованого суспільства 298
4.7. Соціальне сирітство – одна з найболючіших суспільних проблем сучасності.....308
4.8. Вплив сучасних тенденцій на психосоціальне розуміння батьківства у молодих чоловіків 316
4.9. Актуальні проблеми особистісного впливу соціальної реклами .324
4.10. Технології соціальної роботи територіальних центрів соціального обслуговування самотніх громадян похилого віку 333
РОЗДІЛ 5. ПСИХОЛОГІЧНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ.....343
5.1. Інклюзивна освіта як соціальне та психолого-педагогічне явища. 343
5.2. Зарубіжний досвід науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти 348

5.3. Психологічні аспекти впливу груп самодопомоги на пост-травматичний розвиток суспільства під час глобальних викликів 356
5.4. Причини виникнення синдрому емоційного вигорання педагогів та його профілактика 364
5.5. Право на освіту в умовах війни: між навчанням і безпекою .. 374
5.6. Роль методу кейс-стаді у навчанні іноземної мови студентів економічних спеціальностей 377
5.7. Теоретико-методологічний аналіз вивчення проблеми психологічної травми 384
5.8. Use of information and communication technologies in education .. 394
5.9. Англінізми в сучасному українському мовленні 404
5.10. Роль української мови та мовної освіти в умовах воєнного стану 409
5.11. Засоби масової комунікації: лексико-семантичне поле невизначеної кількості в українській мові (на матеріалі газети «Руська Рада») 418
5.12. Технології музико терапевтичного впливу як засобу профілактики та корекції професійного стресу особистості педагога 431
5.13. Психологічні фактори адаптаційних можливостей стилю життя військовослужбовців ЗСУ при виконанні бойових завдань 440
5.14. Диференційований та індивідуальний підходи при викладанні математичних дисциплін у закладах вищої освіти 454
5.15. Теоретико-методологічний аналіз міжособистісних стосунків батьків і дітей 460
РОЗДІЛ 6. ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ПІД ВПЛИВОМ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ 471
6.1. Митний контроль в системі забезпечення фінансової безпеки держави 471
6.2. Оцінювання фіскальної ефективності податкових пільг в період запровадження воєнного стану 479
6.3. Необхідність, сутність та поняття «державно-приватного партнерства» 487
6.4. Сучасні тенденції впровадження цифрових технологій в сфери фінансів і оподаткування 496
6.5. Основні аспекти факторингу та форфейтингу за умов сучасності та вплив на функціонування фінансового ринку 506
6.6. Особливості оподаткування суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану 515
6.7. Міжгалузеві моделі в економічних дослідженнях 523
6.8. Accouting of tax rayers and cheking is one of the ways of carrying out tax control 531
СПИСОК ВИКОРИСТАННИХ ДЖЕРЕЛ 549

ПЕРЕДМОВА

Трансформація суспільних відносин в Україні стикається з численними сучасними викликами, які впливають на всі сфери життя країни. Політичні та інституційні перетворення, які відбулися протягом останніх десятиліть, спричинили нестабільність у політичній системі України, що впливає на розвиток демократії та правової держави. Активні військові дії рф порушують суверенітет та територіальну цілісність країни, викликають гуманітарну кризу, створюють значну напругу в суспільстві. Крім того Україна зазнає впливу інформаційної війни, що ведеться з боку агресора, дезінформація та маніпуляція інформацією можуть вплинути на суспільну думку та стабільність. В Україні існують серйозні економічні виклики, такі як низький рівень життя, безробіття та висока корупція, що ускладнюють процеси економічної трансформації та розвитку. Сучасне українське суспільство переживає значні соціокультурні зміни, такі як ріст міграції, демографічні зрушення, зміни у споживчих уподобаннях та культурній ідентичності.

Для подолання цих викликів українське суспільство потребує комплексного підходу для розробки та впровадження стратегій, спрямованих на розв'язання глобальних проблем. Це включає в себе реформу політичної системи для забезпечення стабільності та демократії, боротьбу з корупцією, сприяння економічному зростанню та створення сприятливого інвестиційного клімату, а також підтримку громадянського суспільства та розвиток медійної грамотності для подолання дезінформації. Тільки шляхом спільних зусиль усіх секторів суспільства Україна зможе досягти стабільності, процвітання та розвитку.

Враховуючи науково-практичну необхідність дослідження поставленої проблематики, автори виклали власні пропозиції щодо основних економічних, фінансових, соціальних, філософських та психологічних аспектів вирішення

існуючих проблем та напрямів забезпечення розвитку суспільних відносин.

У першому розділі **«Трансформація суспільних відносин через призму фінансового забезпечення муніципальної освіти в умовах війни»** досліджено муніципальну освіту як важливу ланку суспільних відносин; проаналізовано сучасний стан бюджетного механізму в розвитку муніципальної освіти; оцінено видатки на місцевому рівні у сфері освіти; розкрито імплементацію зарубіжного досвіду задля підвищення ефективності бюджетного забезпечення у формуванні муніципальної освіти; виклики в управлінні бюджетом у сфері муніципальної освіти та практичні підходи до їх вирішення; підвищення ефективності бюджетного забезпечення у формуванні муніципальної освіти *(Кульчицька Н.Є.)*.

У другому розділі **«Сучасні правові та соціально-філософські відносини» розкрито** цивільну оборону України в надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу; менеджмент та лідерство у філософських парадигмах персоналізму Івана Павла ІІ; особистість в системі соціальних відносин; філософію духовного гуманізму як вектор трансформацій; правову та соціально-гуманітарну політику в Україні в умовах війни; ювенальну юстицію як соціальна система захисту в умовах війни; правовий статус територіальної громади; роль державної молодіжної політики у державотворчих процесах України; застосування кримінально-правової норми – торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини; сучасний стан соціального захисту населення; чинники розвитку ціннісно-смислової сфери майбутніх соціальних працівників (*Андрухів І. А., Белицький В. О., Білінчук В. П., Власюк О. І., Гриців Т. Г., Довбуш О. Б., Карвацький Р. М., Корчинський І. Р., Кошуль А. Л., Кульчицький Р. В., Маланчук В. В., Пуляк А. В., Пунда А. В., Робейко А. А., Ярощук В. М.*)

У третьому розділі **«Соціальна політика: реалії та умови адаптації»** розкрито теоретико-правові аспекти функціонування соціальної держави в умовах трансформаційних

процесів; соціальну політику та умови її реалізації; становлення соціальної політики в Україні; соціальну сферу та її ефективність у розвитку соціальної політики; молодіжну субкультуру в контексті соціокультурної політики суспільства; вибір організаційної моделі соціальної експертизи для ефективного провадження соціальної політики держави в реаліях війни; систему соціального захисту населення у рамках забезпечення добробуту населення; державний патерналізм у XXI столітті як практика соціальної діяльності для досягнення оптимального соціального балансу; зміст і напрями молодіжної політики та роботи в громадах в умовах децентралізації; надання соціальних послуг у територіальних громадах: проблемні аспекти. (*Вавриневич І. Т., Гончар Г. П., Домбровська Н. Р., Кільчицький П. П., Костишин Н. С., Круць І. І., Круць П. І., Лапан М. Г., Савка В. С., Тарабан Н. О., Ярецький А. Р.)*

У четвертому розділі **«Роль особистісного розвитку в умовах соціокультурного впливу»** досліджено формування соціального мислення та соціальної компетентності у професійній підготовці соціальних працівників; психолого-педагогічний супровід становлення майбутніх соціальних працівників; роль та характерні особливості професії соціального працівника у США; соціальну підтримку внутрішньо переміщених осіб в Україні; соціальну інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у приймаючу малочисельну громаду: теорія та інноваційні практики; волонтерство як феномен цивілізованого суспільства; соціальне сирітство – одна з найболючіших суспільних проблем сучасності; вплив сучасних тенденцій на психосоціальне розуміння батьківства у молодих чоловіків; актуальні проблеми особистісного впливу соціальної реклами; технології соціальної роботи територіальних центрів соціального обслуговування самотніх громадян похилого віку. (*Андрейчук Б., Андрушків Р. Ю., Власюк І. А., Гура Б. В., Дерманська Л. В., Копирка О. І., Кочмарчик Ю. З., Круць Ю. І., Максимович І. В., Надюк Г. Б., Пілат В. Б., Сусла Т. І., Терес Р. С., Яковець Т. А.*)

У п'ятому розділі **«Психологічно-педагогічні аспекти розвитку суспільства під час глобальних викликів»** досліджено інклюзивну освіта як соціальне та психолого-педагогічне явища; зарубіжний досвід науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти; психологічні аспекти впливу груп самодопомоги на посттравматичний розвиток суспільства під час глобальних викликів; причини виникнення синдрому емоційного вигорання педагогів та його профілактика; право на освіту в умовах війни: між навчанням і безпекою; роль методу кейс-стаді у навчанні іноземної мови студентів економічних спеціальностей; теоретико-методологічний аналіз вивчення проблеми психологічної травми; використання інформації та комунікаційних технологій в освіті; англізми в сучасному українському мовленні; роль української мови та мовної освіти в умовах воєнного стану; технології музико терапевтичного впливу як засобу профілактики та корекції професійного стресу особистості педагога; психологічні фактори адаптаційних можливостей стилю життя військовослужбовців ЗСУ при виконанні бойових завдань; диференційований та індивідуальний підходи при викладанні математичних дисциплін у закладах вищої освіти; теоретико-методологічний аналіз міжособистісних стосунків батьків і дітей *(Богоніс А. М., Бутриновська У. П., Галущак В. В., Грабар Е. В., Карач Н. М., Ковальчук Ю. П., Кульчицький В. Р., Молочинська Н. М., Павелчак-Данилюк О. Б., Концограда Г. З., Попович Н. М., Попович Ю. О. Процюк М. П., Фіда Д. П., Чекаловська Г. З., Чижишин О. І., Юзва Г. С., Юркевич Г. Й.)*

У шостому розділі **«Фінансово-економічні відносини під впливом викликів війни»** висвітлено митний контроль в системі забезпечення фінансової безпеки держави; оцінювання фіскальної ефективності податкових пільг в період запровадження воєнного стану; необхідність, сутність та поняття «державно-приватного партнерства»; сучасні тенденції впровадження цифрових технологій в сфери фінансів і оподаткування; основні аспекти факторингу та форфейтингу

за умов сучасності та вплив на функціонування фінансового ринку; особливості оподаткування суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану; міжгалузеві моделі в економічних дослідженнях; висвітлено облік платників податків та перевірки як один із шляхів здійснення податкового контролю *(Бугель Ю. В., Вербіцька І. І., Гевкалюк Н. М., Довбуш А. В., Онуфреїв Ю. Є., Пилипів О. М., Поляк-Свергун М. М., Семчишин Л. М., Марценюк Є. О., Шмигель О. Є., Ковальчук Ю. П.).*

РОЗДІЛ 1
ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. ДОСЛІДЖЕННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ВАЖЛИВОЇ ЛАНКИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Процес трансформації суспільних відносин через фінансове забезпечення муніципальної освіти в сучасних умовах відображає зміни в суспільстві, що відбуваються за допомогою ефективного використання та розподілу фінансових ресурсів для розвитку освіти на рівні місцевих громад. Ця тема включає в себе такі важливі аспекти як доступність освіти, якість навчання, розвиток інфраструктури та підвищення професійної компетентності педагогів. Центральним елементом є розпізнання муніципальної освіти як стратегічного напрямку інвестицій для сталого розвитку суспільства та суспільних відносин загалом.

Муніципальна освіта має важливе значення як ключова ланка суспільних відносин. Вона забезпечує доступність якісної освіти на місцевому рівні, що сприяє розвитку людського капіталу та підвищенню рівня освіченості в місцевих громадах. Муніципальна освіта також впливає на формування соціальної культури та сприяє взаєморозумінню та співпраці в місцевих спільнотах. Крім того, вона є основою для розвитку економіки та підтримки сталого розвитку на місцевому рівні, створюючи сприятливі умови для розвитку місцевих талантів та інновацій, що сприяє

покращенню суспільних відносин, а надто в умовах сьогодення [2, с. 213].

Суспільні відносини представляють собою взаємодію, взаємовідносини та зв'язки між індивідами у суспільстві, які виникають з їхніх потреб, інтересів, цінностей, статусу та ролей. Це комплексне поняття охоплює взаємодію між індивідами, групами, організаціями та інституціями, а також способи їхнього спілкування, співпраці, конфліктів та взаємодії в розв'язанні спільних проблем і досягненні цілей.

Протягом останнього десятиріччя в науковій літературі з'явилося багато праць, присвячених філософському та соціологічному аналізу проблем теорії та історії розвитку суспільних відносин. Ці дослідження дозволяють глибше розуміти закономірності історичного процесу та точніше передбачати майбутній розвиток соціальних процесів.

У сучасному суспільстві суспільні відносини відіграють ключову роль у формуванні та зміцненні соціальної структури. Значення цих відносин полягає в створенні спільної культури, цінностей та норм, що допомагають сприяти взаєморозумінню та співпраці між людьми. Вони також визначають економічний, політичний та культурний контекст суспільства, впливаючи на розподіл ресурсів, прийняття рішень та формування ідентичності. Залежно від якості та характеру цих відносин може залежати стабільність та процвітання суспільства в цілому [2, с. 213].

У зв'язку з подіями та змінами, що відбуваються в Україні, значення функціонування ефективної системи фінансового забезпечення муніципальної освіти стає важливим аспектом. Отримання якісної освіти передбачає здійснення збалансованої бюджетної та соціальної політики, а також використання ефективного інструменту державного регулювання соціально-економічних процесів – бюджету. Ключовим аспектом у формуванні муніципальної освіти є управління бюджетними ресурсами та необхідність вибору пріоритетів.

Умови економічної нестабільності підкреслюють важливість функціонування ефективної системи муніципальної

освіти. Створення результативної системи фінансового забезпечення муніципальної освіти в Україні стає домінуючим завданням у формуванні соціально-економічної моделі суспільства. Фінансове забезпечення цієї сфери залишається обмеженим з огляду на сучасні фінансові умови держави.

Процес формування, розподілу та використання бюджетних коштів у муніципальній освіті є складним та багатогранним. Це вимагає цілеспрямованого та координованого управління, яке забезпечується шляхом ефективного функціонування системи управління бюджетом. Дослідження проблем та вивчення аспектів управління бюджетом у формуванні муніципальної освіти мають велике значення. Багато аспектів теорії та практики цієї сфери залишаються невирішеними, що підкреслює потребу в додаткових наукових дослідженнях для удосконалення управління бюджетом в цьому векторі.

Освіта є стратегічним ресурсом для забезпечення національних інтересів, підвищення добробуту людей та підсилення конкурентоспроможності держави на міжнародній арені.

У своєму виступі «Освіта: прихований скарб», підготовленому для Міжнародної комісії з освіти для XXI століття, Ж. Делор підкреслив, що освіта є необхідною умовою для того, щоб надати людству можливість просуватися вперед до ідеалів світу, свободи та соціальної справедливості [9, с. 201].

Термін «освіта» вперше було використано як педагогічний термін у 1780 році Й. Г. Песталоцці, основоположником теорії навчання. У 1978 році на XX Генеральній конференції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури було прийнято визначення терміну «освіта». У документі ЮНЕСКО «Переосмислення освіти. Освіта як загальне благо» зазначено, що освіта в сучасному контексті розглядається як усвідомлене, свідоме, цілеспрямоване й організоване навчання [26, с. 182].

Проте не можна проігнорувати визначення мети освіти, а саме як: «всебічний розвиток людини, її талантів, розу-

мових та фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення його освітнього рівня, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями». Дана мета визначена у Законі України «Про освіту» [28].

За А. Медісоном, чим більший відсоток освічених людей у населенні країни, тим швидше відбувається її економічний зріст. Він показав, що кожне збільшення інвестицій у освіту на 1% призводить до зростання валового внутрішнього продукту країни на 0,35% [21, с. 675].

За дослідженням Організації економічного співробітництва та розвитку 2004 року, збільшення середнього рівня освіти на один рік у країні може призвести до зростання її валового внутрішнього продукту на 3–6% [24].

У сучасному світі освіта набуває все більшого значення, оскільки розумова діяльність відіграє провідну роль. Тому великий акцент робиться на високоякісну освіту. Система муніципальної освіти є ключовим елементом суспільного життя та однією з пріоритетних сфер на муніципальному рівні, що вимагає особливого контролю та значних фінансових вкладень. Органи місцевого самоврядування повинні активно втручатися у справи освіти на місцевому рівні для підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості муніципальної освітньої системи.

Муніципальне управління освітою може розглядатися в різних аспектах, включаючи «систему муніципальних утворень» у вузькому сенсі слова або «сукупність освітніх установ, що знаходяться на території місцевих громад».

У нашому розумінні система управління освітою на муніципальному рівні охоплює взаємопов'язані елементи, такі як освітні програми, мережі навчальних закладів та муніципальні органи управління освітою. Безперечно, муніципальна політика в сфері освіти повинна ґрунтуватися на принципах державної політики, що включають гуманістичний характер освіти, доступність, адаптивність, світський

характер навчальних закладів, а також свободу та демократизм.

Муніципальна освіта – це система освітніх установ (шкіл, дитячих садків тощо), які функціонують на рівні місцевого самоврядування і забезпечують освітні послуги для мешканців конкретної місцевості або території. Основним завданням муніципальної освіти є забезпечення доступності та якості освіти для всіх мешканців територіальних громад, а також розвиток освітніх ініціатив, враховуючи потреби конкретної громади [30, с. 215].

Рівні муніципальної освіти включають:

1. Початкова освіта: охоплює початкову школу або еквівалентні заклади, які забезпечують базову освіту для дітей віком від приблизно 6 до 10 років.

2. Освіта середнього рівня: включає середні школи або еквівалентні заклади, де учні отримують середню освіту. Цей рівень може включати різні типи навчальних закладів, такі як загальноосвітні школи, технікуми або професійні ліцеї.

3. Вища освіта: забезпечує вищу освіту в університетах, коледжах або технічних училищах. Цей рівень муніципальної освіти готує студентів до професійної кар'єри та дозволяє їм отримати вищу кваліфікацію.

4. Додаткова освіта: може включати позашкільну освіту, курси підвищення кваліфікації, майстер-класи та інші форми освіти, які доповнюють основну освіту та сприяють розвитку навичок та інтересів.

Елементами муніципальної освіти можуть бути:

1. Школи та інші заклади освіти, які забезпечують базовий освітній процес.

2. Кадровий склад.

3. Навчальні програми та методики, відповідні місцевим потребам та вимогам.

4. Матеріально-технічна база, така як приміщення, обладнання, підручники та інші навчальні ресурси.

5. Фінансове забезпечення, включаючи бюджетні асигнування, гранти та інші джерела фінансування.

6. Партнерські відносини з місцевими громадами, громадськими організаціями, підприємствами та іншими зацікавленими сторонами.

7. Система контролю та забезпечення якості освіти, включаючи моніторинг, оцінювання та підтримку педагогічного процесу [12].

Розвиток муніципальних освітніх систем пов'язаний з економічним розвитком конкретного регіону та обсягом інвестицій, які вкладаються у нього приватними і корпоративними інвесторами.

Ефективність муніципальної освіти залежить від різноманітних факторів, серед яких можна виділити наступні:

1. Фінансування: надійне фінансове забезпечення є ключовим для забезпечення якісної освіти. Недостатнє фінансування може призвести до відсутності ресурсів для вдосконалення програм, покращення умов навчання та підтримки педагогів.

2. Кадри: професійність та мотивація педагогів мають величезне значення для якості навчання. Наявність кваліфікованих педагогів із відповідними навичками та здатністю стимулювати навчання здобувачів освіти впливає на результативність освітнього процесу.

3. Інфраструктура: забезпечення зручних та безпечних умов навчання, наявність необхідного обладнання та ресурсів також є важливими факторами ефективності муніципальної освіти.

4. Концепція та управління: якісне управління та визначення стратегічних цілей освітньої системи мають велике значення для успішності муніципальної освіти. Чітко визначені мети, програми підтримки та механізми оцінки допомагають досягати результатів.

5. Залучення громади: взаємодія з батьками, громадськими організаціями та іншими стейкхолдерами в освітньому процесі сприяє підвищенню якості та ефективності навчання [6, с. 170].

Ці фактори взаємопов'язані та впливають на розвиток муніципальної освіти, визначаючи її успішність у досягненні освітніх цілей та задоволенні потреб суспільства.

Ефективна фінансова система, що становить основу для процвітання та ефективного розвитку будь-якої країни, включає в себе бюджетну систему, яка складається з сукупності бюджетів адміністративних утворень різних рівнів. Ця система є однією з ключових складових для макроекономічної стабільності країни. Місцеві, районні та обласні бюджети відіграють важливу роль у фінансовому забезпеченні муніципальної освіти та сприяють формуванню, перерозподілу та ефективному використанню фінансових ресурсів органами влади.

З цього виходить, що вплив на розвиток країни загалом та освіти в регіонах зокрема залежить не стільки від самого будівництва бюджетної системи, скільки від підходу до управління бюджетами на різних рівнях, включаючи місцевий, регіональний та загальнодержавний.

Важливо відзначити, що в провідних країнах світу широко вивчаються питання бюджетного управління, що призводить до уточнення понять та виникнення нових концепцій. Проте в українській практиці відсутнє законодавче закріплення та чітке визначення управління бюджетом, яке б найповніше описувало цей процес.

Більшість дослідників, що аналізують теоретичні та практичні аспекти бюджетного забезпечення, звертають увагу на різноманітні аспекти цього складного економічного явища. Наприклад, Л. Єрмошенко вказує на важливість бюджетного механізму для соціально-економічного розвитку суспільства, описуючи його як «комплекс методів організації бюджетних відносин, що використовується державою для створення сприятливих умов для економічного і соціального розвитку». За словами дослідниці, бюджетний механізм відображає конкретні цілі бюджетних відносин у вирішенні економічних і соціальних завдань, і використовується як інструмент державного регулювання економіки та стимулювання виробничих та соціальних процесів [23].

М. Крупка вважає, що бюджетний механізм представляє собою «сукупність форм, методів, важелів та інструментів використання державного бюджету для впливу на соціально-економічний розвиток» [18, с.185].

Інші економісти, такі як О. Василик, розглядають бюджетний механізм як «практичне використання бюджету для реалізації фінансової політики держави», включаючи в себе форми і методи мобілізації фінансових ресурсів та їх використання для економічного та соціального розвитку [4, с. 314]

Таблиця 1.1

Теоретичні підходи до визначення сутності «бюджетний механізм»

Джерело	Визначення
Л. Єрмошенко	«комплекс методів організації бюджетних відносин, що використовується державою для створення сприятливих умов для економічного і соціального розвитку» [23].
М. Крупка	«сукупність форм, методів, важелів та інструментів використання державного бюджету для впливу на соціально-економічний розвиток» [18, с. 185].
О. Василик	«практичне використання бюджету для реалізації фінансової політики держави» [4, с. 314].

Формування, розподіл і використання бюджетних ресурсів, як на місцевому, так і на державному рівні, є складним процесом, що охоплює всі сфери державної діяльності, включаючи освіту. Цей процес вимагає системного та координованого управління, яке забезпечує ефективне функціонування бюджетного управління.

Управління бюджетом, як система знань і методів керування державною фінансовою системою, має давню історію. З моменту незалежності України почало формуватися розуміння управління державними фінансами, але багато наукових досліджень тоді були спрямовані на ефективність управління в бюджетній сфері, не встановлюючи теоретичних основ управлінням бюджетом як наукою.

Більшість вчених характеризують управлінням бюджетом як систему керування, однак деякі говорять про управління бюджетними відносинами та бюджетними потоками, а інші – про управління бюджетами різних рівнів. З'ясовано, що у працях практиків, зарубіжних і вітчизняних учених, присвячених теоретичним проблемам управлін-

ням бюджетом, немає однозначного визначення такого поняття.

З одного боку, управлінням бюджетом є багатоетапним, тривалим і складним процесом, а з іншого – динамічною науково-практичною системою, що має багато аспектів за умовами організації та змістом.

Досліджуючи сутність управлінням бюджетом, як вітчизняні, так і зарубіжні вчені акцентують увагу на різних засадах цього універсального та складного поняття, підкреслюючи, що бюджетне забезпечення відіграє важливу роль у розвитку та регулюванні соціально-економічних процесів, реалізації результативної бюджетної політики та мобілізації бюджетних ресурсів для якісного виконання державних функцій [6, с. 113].

Основуючись на аналізі наукових підходів до управлінням бюджетом, пропонується власне визначення, яке описується як поєднання системи заходів з розробки та виконання управлінських рішень у процесі формування та використання централізованих фінансових ресурсів територіально-адміністративних одиниць для потреб муніципальної освіти. Авторське розуміння цього поняття підкреслює ефективність керування рухом ресурсів.

Крім того, відзначимо управлінням бюджетом у формуванні муніципальної освіти як цілеспрямовану діяльність органів влади щодо розробки та використання відповідного фінансового забезпечення, спрямованого на досягнення тактичних та стратегічних цілей сталого розвитку регіону.

Варто також вказати, що ефективність управлінням бюджетом у формуванні муніципальної освіти залежить від раціональної системи, яка дозволяє приймати результативні бюджетні рішення. Загальна результативність управлінням бюджетом оцінюється його спроможністю працювати в сучасних умовах формування муніципальної освіти.

На основі аналізу та узагальнення наукових джерел щодо сутності «бюджетного механізму» можна зазначити, що цей термін представляє новий напрямок у вітчизняних дослідженнях, де відсутня єдність у його тлумаченні. Деякі

дослідники розглядають його як окрему категорію, в той час як інші вважають його складовою фінансового забезпечення. Різні підходи включають трактування бюджетного механізму як набір прийомів, процедур, методів та стратегій. Більшість учених описують його як систему управління, проте деякі зосереджуються на управлінні бюджетними відносинами та потоками, тоді як інші акцентують увагу на управлінні бюджетами на різних рівнях [12].

На основі узагальнення наукових підходів до визначення бюджетного механізму запропоновано власне визначення терміна «бюджетний механізму у формуванні муніципальної освіти», яке визначається як система заходів з розробки та впровадження управлінських рішень у процесі формування та використання грошових ресурсів територіальних одиниць та держави на муніципальну освіту. Основний акцент робиться на ефективному руху грошових потоків [1, с. 36].

На теоретичному рівні було підтверджено, що бюджетний механізму є динамічною науково-практичною системою з різноманітними відтінками у змісті та організаційних умовах, оскільки він включає різноманітні функції та принципи управління бюджетними ресурсами, що змінюються відповідно до економічних умов та спрямовані на підвищення ефективності управління та прозорості у використанні бюджетних коштів.

Бюджетне забезпечення розвитку муніципальної освіти визначається як система планування, виділення та ефективного використання фінансових ресурсів для підтримки та поліпшення освітніх закладів у територіальних громадах. Його основні складові включають в себе процеси мобілізації фінансів, розподіл бюджетних коштів на пріоритетні напрямки та контроль за їхнім ефективним використанням для забезпечення якісної освіти для всіх мешканців територіальних громад. Правильне функціонування бюджетного забезпечення сприяє створенню стійких умов для розвитку освітньої сфери, забезпечуючи доступність освітніх послуг та підвищення їхнього рівня.

Таким чином, управління формуванням, розподілом та використанням бюджетних коштів (на рівні як місцевого, так і державного бюджетів) є складним та багатогранним процесом, що охоплює всі сфери державної діяльності, включаючи муніципальну освіту. Ефективне управління цим процесом вимагає систематичного та координованого підходу, що забезпечується через ефективне функціонування інституту бюджетного управління та сприяє синергетичній взаємодії фінансової системи.

Крім того, у сфері муніципальної освіти важливо забезпечити відповідність між державними та місцевими пріоритетами та інтересами, а також подолати негативні наслідки, що виникають внаслідок недостатнього фінансування віддалених районів.

1.2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ В РОЗВИТКУ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Зараз, коли Україна активно працює над своїм вступом до Європейського Союзу, народжується необхідність перегляду системи фінансування муніципальної освіти. Наступна фаза реформи в цьому напрямку фокусується на переорматуванні та оптимізації фінансового забезпечення муніципальної освіти.

Децентралізаційна реформа передбачила делегування фінансових повноважень щодо реалізації освітніх програм та повну відповідальність за їх виконання місцевим радам і їх головам, тобто органам місцевого самоврядування, які обираються мешканцями територіальних громад. Ми вважаємо, що на рівні територіальних громад краще розуміються місцеві проблеми у сфері освіти та ефективніше використовуються ресурси для їх вирішення. Такий підхід дозволяє владі наближатися до громадян, а громадянам – до влади, щоб підвищити якість та доступність освітніх послуг [2, с. 213].

Після об'єднання в територіальні громади села отримали кошти з Державного бюджету безпосередньо на розвиток, що є покращенням порівняно з попереднім механізмом (через обласний, а потім районний бюджети). Ми вважаємо, що збільшення фінансової автономії місцевих органів управління у справах фінансування муніципальної освіти сприяє економічному розвитку регіонів.

З огляду на вищевикладене, ми пропонуємо проаналізувати поточний механізм фінансування системи освіти в Україні для оцінки її стану та тенденцій розвитку.

Для цього ми зібрали статистичну інформацію про рух фінансових потоків, спрямованих на розвиток освіти, у вигляді національних або допоміжних рахунків освіти.

Для оцінки стану виконання видаткової частини місцевих бюджетів на освіту цілком доцільно проаналізувати їхню структуру. Тому ми рекомендуємо приділити особливу увагу результативній видатковій політиці в сфері освіти на рівні місцевих бюджетів. У рамках цього дослідження корисно порівняти структуру видатків місцевих бюджетів України (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Обсяги витрат місцевих бюджетів за функціональним розподілом у період з 2021 по 2023 роки, млрд. грн.

Видатки місцевих бюджетів	Роки		
	2021 р. (млрд. грн.)	2022 р. (млрд. грн.)	2023 (млрд. грн.)
Охорона здоров'я	33,1	31,0	38,1
ЖКГ	56,7	40,6	62
Економічна діяльність	112,3	61,1	112,9
Загальнодержавні витрати	45, 9	46,4	53
Громадський порядок	1,7	11,1	16,8
Соціальний захист та соціальне забезпечення	28	29,2	44,9
Освіта	249	232,3	248,1
Охорона навколишнього природного середовища	2,4	0,5	1,2
Духовний та фізичний розвиток	27,3	22,6	26,6

Джерело: розроблено автором на основі [10]

Як випливає з табл. 1.2, структура видатків місцевих бюджетів на освіту за 2023 рік змогли вийти на той самий рівень, як це було до початку повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави . Статистична інформація дає підстави стверджувати, що видатки на освіту у 2023 році у порівнянні з аналогічним періодом 2022 р. збільшилися на 15,8 млрд. грн, і практично вийшли на один рівень з 2021 роком.

Структура видатків місцевих бюджетів за функціональним призначенням (табл. 1.2) свідчить про здатність місцевої влади фінансувати розвиток. Орієнтацію на виконання поточних завдань демонструють представлені структурні характеристики.

Принцип субсидіарності та засади співфінансування бюджетної системи передбачають, що у фінансуванні освіти в Україні місцевим бюджетам відводиться суттєва роль.

Пропонуємо простежити питому вагу коштів Державного і місцевих бюджетів у фінансуванні освіти (рис. 1.1).

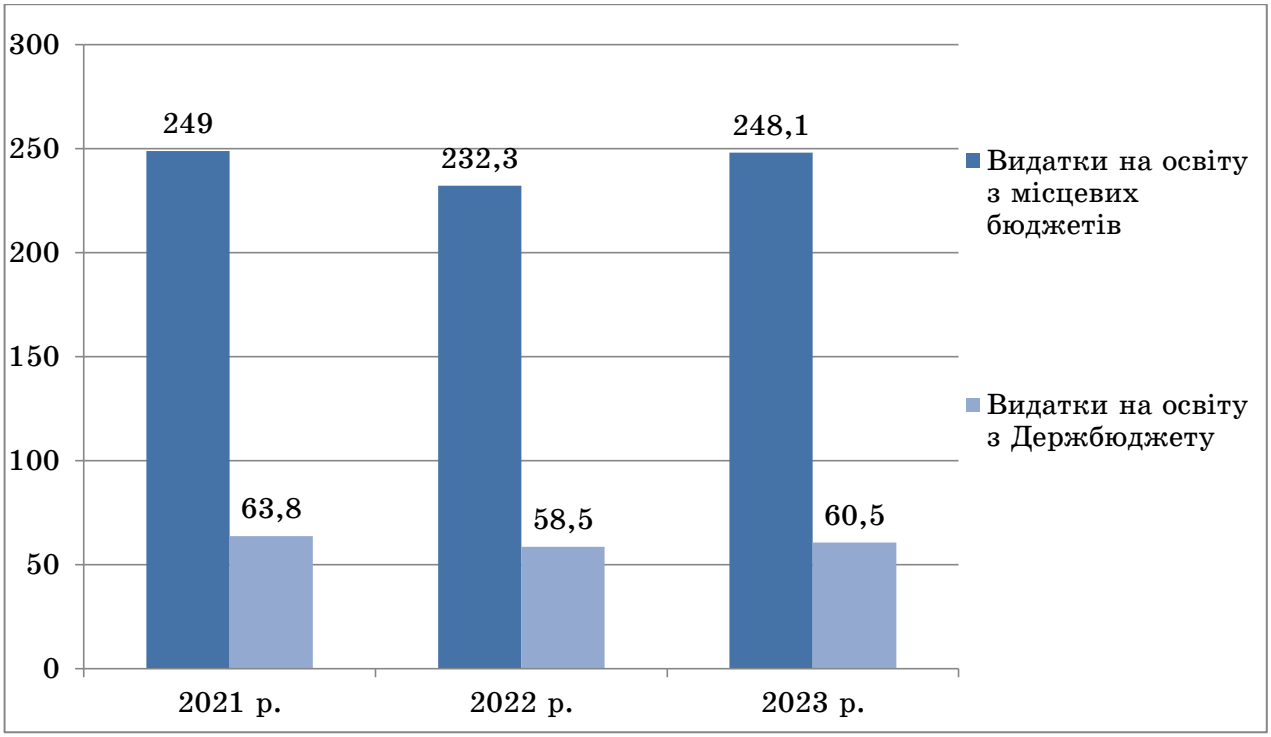

Рис. 1.1 Розподіл фінансування витрат на освіту залежно від джерел у 2021–2023 рр., мрд

Джерело: розроблено автором на основі [10]

Згідно з рис. 1.1, основна частина коштів, що витрачаються на освіту, походить з місцевих бюджетів. Статистичні дані підтверджують, що основним джерелом фінансування освіти є саме місцеві бюджети, що свідчить про важливість децентралізації у країні.

Результати аналізу підтверджують, що значна частина фінансування освіти надходить з бюджетів, які розподіляються між місцевими та Державними. Здебільшого, за рахунок обласних бюджетів підтримуються підготовка фахівців регіонального рівня та заклади обласного значення. Розподіл запланованого фінансування за рівнями освіти між місцевими та Державними бюджетами представлено у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Розподіл фінансових ресурсів між державним та місцевими бюджетами України на рівнях освіти у 2023 р., млрд.

Показники	2023 р.	
	Видатки місцевих бюджетів, млрд	Видатки Державного бюджету, млрд
Дошкільна освіта	45,3	–
Загальна середня освіта	150	0,4
Професійно-технічна освіта	15,8	0,4
Фахова передвища та вища освіта	11,2	50,1
Післядипломна освіта	0,9	0,3
Позашкільна освіта	13,2	0,4
Програми матеріального забезпечення закладів освіти	–	1,4
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки	–	1,6
Інші витрати та заходи у сфері освіти	12	5,5

Джерело: розроблено автором на основі [10]

Внаслідок аналізу видатків у зведеному бюджеті України за різними рівнями освіти у 2023 році, можемо зазначити, що дошкільна, професійно-технічна та позашкільна освіта в основному фінансуються за кошти місцевих бюд-

жетів, тоді як фахова передвища та вища, загальна середня освіта переважно отримують фінансування з Державного бюджету.

У останні роки децентралізація влади надала місцевим органам самоврядування можливість ефективніше використовувати бюджетні кошти як для розвитку, так і для забезпечення функціонування освітніх закладів. Це зумовлено рядом факторів, зокрема збільшенням повноважень місцевих органів управління бюджетними ресурсами. Такий підхід дозволяє ефективно розподіляти кошти місцевого бюджету для розвитку освіти, включаючи інвестиції в майбутнє функціонування закладів, а також поточні витрати.

Статистична інформація підтверджує, що основним джерелом фінансування освіти є місцеві бюджети (органи місцевого самоврядування), що, на нашу думку, свідчить про успішність реформи децентралізації в Україні.

1.3. ОЦІНКА ВИДАТКІВ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ У СФЕРІ ОСВІТИ

Стратегічно важливою галуззю для будь-якої держави є освіта. Одним з ключових аспектів її успішного функціонування є адекватне фінансування. Україна в даний час переживає процес трансформації своєї освітньої системи через проведення освітньої реформи, яка передбачає створення «Нової української школи», підвищення якості вищої та професійно-технічної освіти, а також перебудову системи управління та фінансування освіти і науки.

З урахуванням цього пропонується проаналізувати існуючий механізм фінансування освіти з місцевих бюджетів України для оцінки його сучасного стану та тенденцій розвитку. Продовження впровадження освітньої реформи та забезпечення надання якісної освіти потребує належного рівня місцевого фінансування.

У межах дослідження запропоновано дослідити розподіл видатків місцевих бюджетів України за рівнями освіти (дошкільною, загальною середньою, професійно-технічною, вищою, післядипломною та позашкільною освітою) у відносному вираженні. Українська система дошкільної освіти, що почала фінансуватися з місцевих бюджетів починаючи з 2021 року, є основою формування та розвитку кадрів у суспільстві. Згідно з Державним бюджетом та бюджетним кодексом України [3], органи місцевого самоврядування забезпечують фінансування дошкільної освіти на місцевому рівні. В рамках освітньої реформи, запропонованої «Концепцією розвитку освіти України на період 2015–2025 рр.» [16], визначено ключові напрями реформування дошкільної освіти, одним із яких є адаптація механізму фінансування та управління освітньою галуззю до вимог сучасної децентралізації влади, економічних реалій та інтеграції України в європейський економічний простір.

Пропонується аналізувати витрати місцевих бюджетів України на дошкільну освіту у відносному вираженні (рис. 1.2).

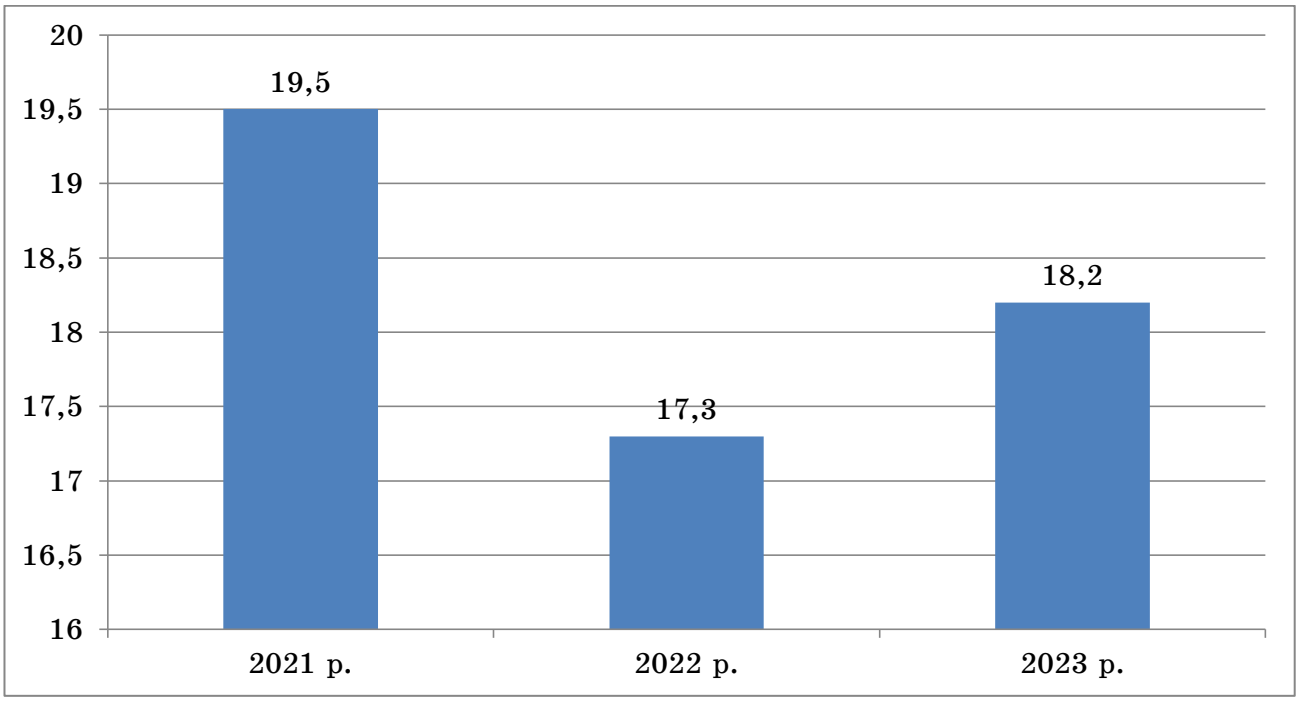

Рис. 1.2. Частка видатків на дошкільну освіту у структурі видатків місцевих бюджетів на освіту в 2021–2023, %

Джерело: розроблено автором на основі [10]

З рис. 1.2 видно, що протягом аналізованого періоду частка видатків на дошкільну освіту складала близько 18% від загальних витрат місцевих бюджетів на освіту.

Ураховуючи соціальну важливість, обсяг бюджетних коштів, вкладених у загальну середню освіту, може бути найбільш вказівним показником успішності децентралізації.

Аналіз статистичних даних, що стосуються видатків місцевих бюджетів України на загальну середню освіту у відносному вираженні (рис. 1.3.), не може бути залишений без уваги.

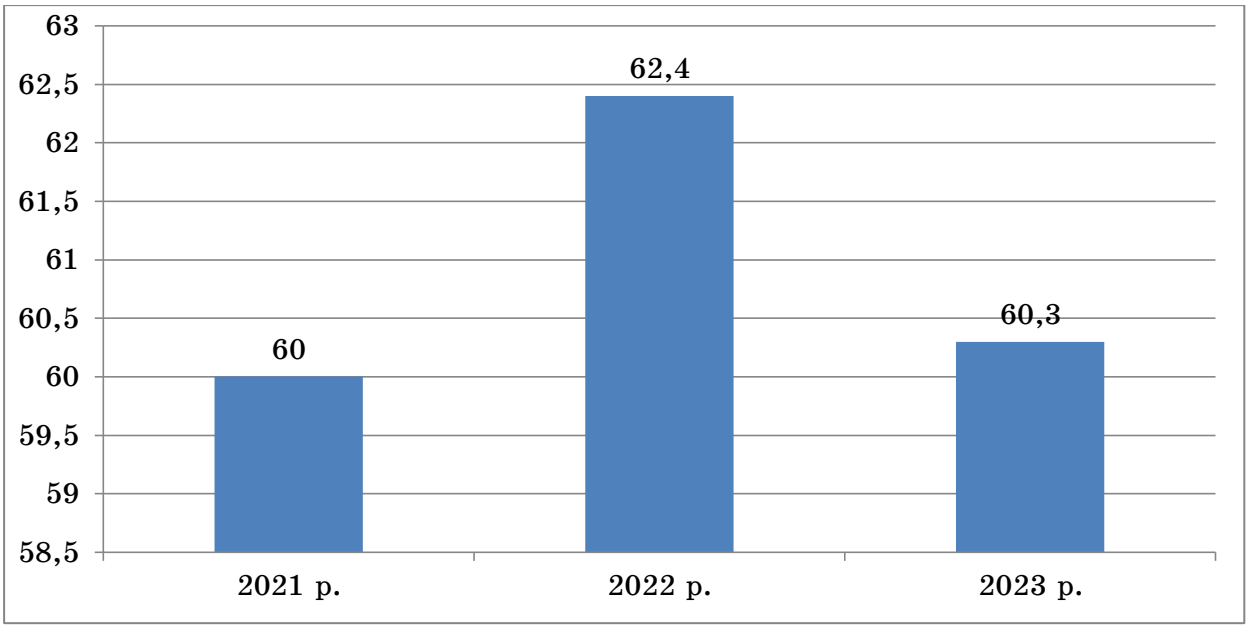

Рис. 1.3 Частка видатків на середню загальну освіту у структурі видатків місцевих бюджетів на освіту в 2021–2023, %

Джерело: розроблено автором на основі [10]

З рис. 1.3 можна побачити, що впродовж аналізованого періоду частка видатків місцевих бюджетів на середню загальну освіту у 2022 р. становила 62,4% від видатків місцевих бюджетів на освіту, що на 2,4% більше порівняно з відповідним періодом 2021 р. Однак у 2023 році такі видатки зменшились на 2,1% у порівнянні з 2022 роком, що, на нашу думку, відбулось, як наслідок ситуації, пов'язаної із воєнними діями на території нашої держави.

Важливим етапом у вдосконаленні фінансування освітньої сфери є перехід до децентралізації професійно-техніч-

ної освіти. Спроба уряду наприкінці 2014 року передати понад 400 навчальних закладів I-II рівня акредитації (коледжів і технікумів) у комунальну власність та фінансувати їх через бюджети міст обласного значення зазнала невдачі через недостатність фінансування на місцях. У контексті децентралізації, згідно з нашим поглядом, перекладання витрат на функціонування технікумів і коледжів на місцеві бюджети має супроводжуватися централізованими фінансовими ресурсами, наприклад, субвенціями на розвиток.

Згідно з бюджетом України на 2016 рік [10], видатки на професійно-технічну освіту децентралізуються і здійснюються за рахунок бюджетів міст обласного значення – обласних центрів. У зв'язку з наріканнями міських бюджетів на катастрофічну нестачу коштів, більшість профтехучилищ у регіонах опинилися на межі закриття.

Незважаючи на це, відповідальність за фінансування професійно-технічної освіти була передана з центральних органів влади на місцеві уряди, які повинні ефективно розподіляти кошти з власних бюджетів.

Ми пропонуємо розглянути витрати місцевих бюджетів України на професійно-технічну освіту у відносному вираженні (рис. 1.4).

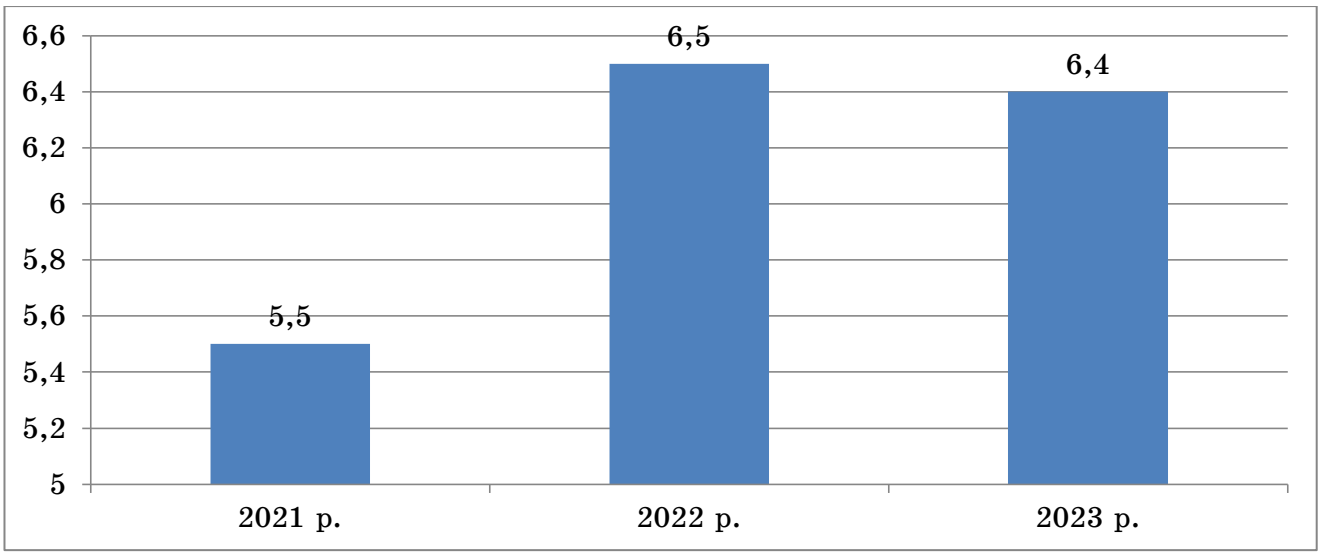

Рис. 1.4. Частка видатків на професійно-технічну освіту у структурі видатків місцевих бюджетів на освіту в 2021–2023, %

Джерело: розроблено автором на основі [10]

З рис. 1.4 можна побачити, що впродовж аналізованого періоду частка видатків місцевих бюджетів на професійно-технічну освіту становила доволі невелику цифру – від 5 до 6%. Місцеві органи влади відчувають труднощі у виконанні своїх зобов'язань щодо фінансування та управління підпорядкованими ним закладами.

Розглянемо динаміку видатків на вищу освіту з місцевих бюджетів у відносному вираженні (рис. 1.5).

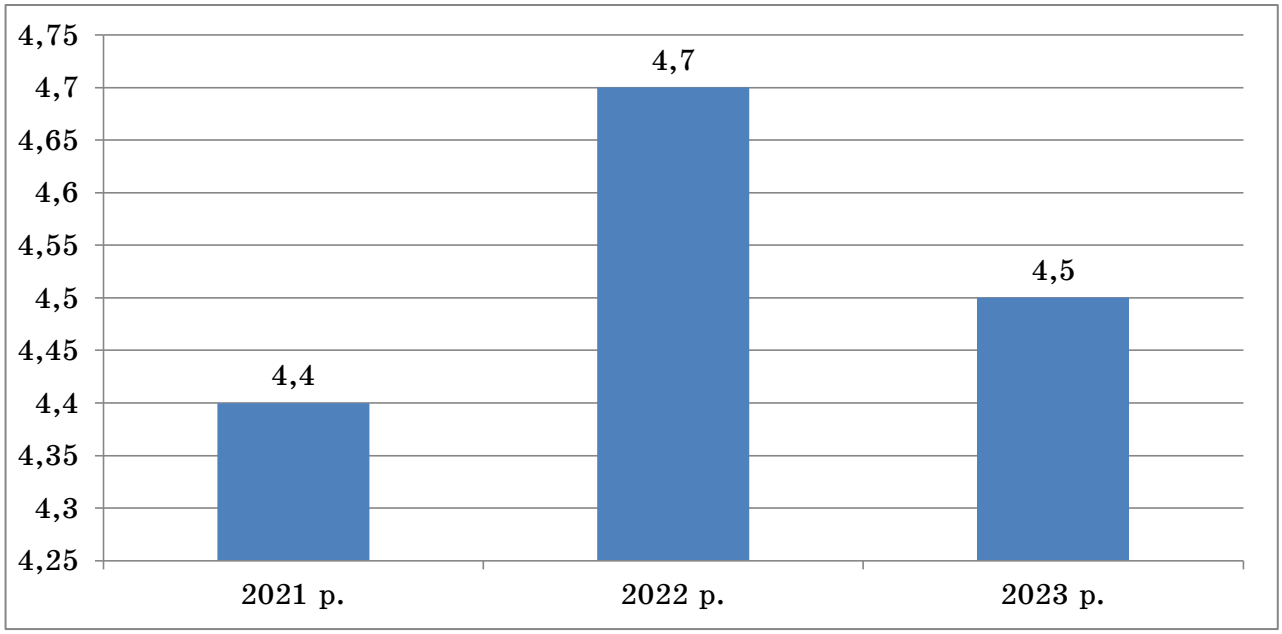

Рис. 1.5. Частка видатків на фахову передвищу та вищу освіту у структурі видатків місцевих бюджетів на освіту в 2021–2023, %

Джерело: розроблено автором на основі [10]

З рис. 1.5. видно, що частка видатків на фахову передвищу та вищу освіту у 2022 р. складала 4,7% у структурі видатків місцевих бюджетів на освіту, що на 0,3% більше порівняно з відповідним періодом 2021 р.

Однак у 2023 році ця частка знизилась і вже становила 4,5%, тобто фактично стала на одному рівні з 2021 роком. Тож, як можемо зрозуміти, як у ближчій перспективі, так і на сучасному етапі, місцеві бюджети не відіграють значної ролі як джерело фінансування закладів фахової передвищої та вищої освіти.

Очевидним є той факт, що місцеві органи не проявляють готовності виділяти кошти на підготовку фахівців різних спеціальностей.

Розглянемо витрати місцевих бюджетів України на післядипломну освіту у відносному вираженні (рис. 1.6).

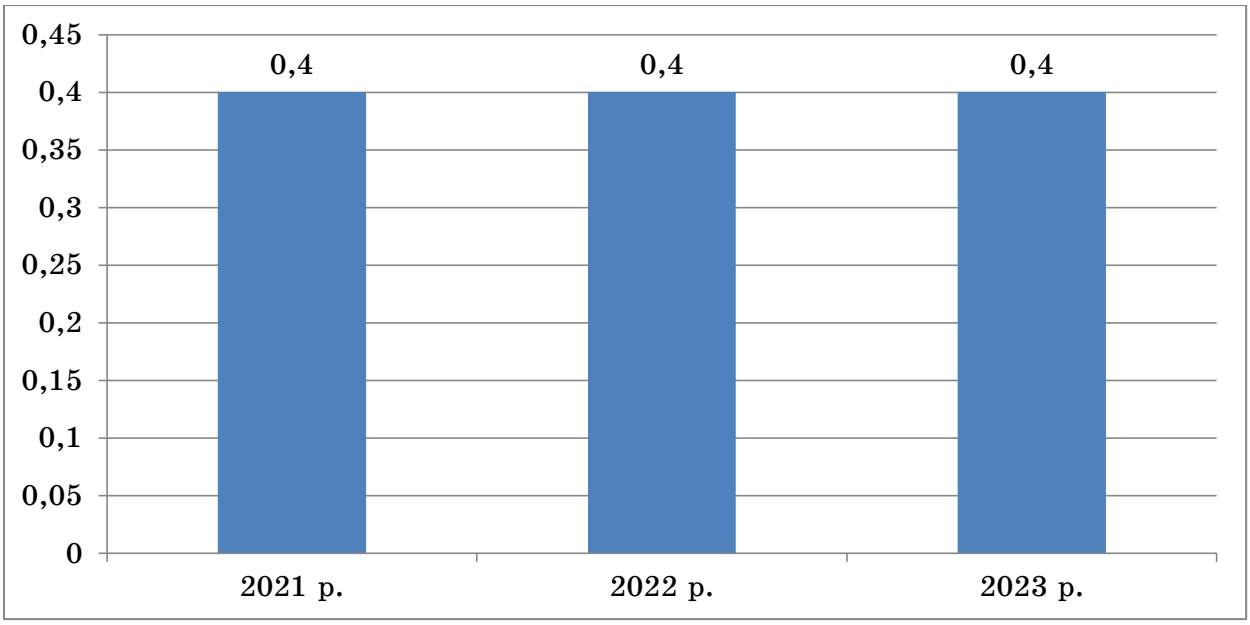

Рис. 1.6. Частка видатків на післядипломну освіту у структурі видатків місцевих бюджетів на освіту в 2021–2023, %

Джерело: розроблено автором на основі [10]

Впродовж аналізованого періоду, як вказано на рис. 1.6, не спостерігається змін у динаміці часток видатків місцевих бюджетів, спрямованих на післядипломну освіту. Тобто за останні 3 роки частка видатків на післядипломну освіту у структурі видатків місцевих бюджетів на освіту стоїть на одному рівні, становить лише 0,4 % від загальних витрат місцевих бюджетів на освіту.

Динаміка видатків на фінансування закладів позашкільної освіти у відносному вираженні продемонстрована на рис. 1.7.

З рис. 1.7 видно, що протягом 2021–2023 років частка видатків місцевих бюджетів на позашкільну освіту залишалася практично на стабільному рівні, а саме 5,4% від видатків місцевих бюджетів на освіту, тільки у 2023 році дещо

зменшилась – 5,3%, однак суттєвих змін не відбулось у фінансуванні позашкільної освіти.

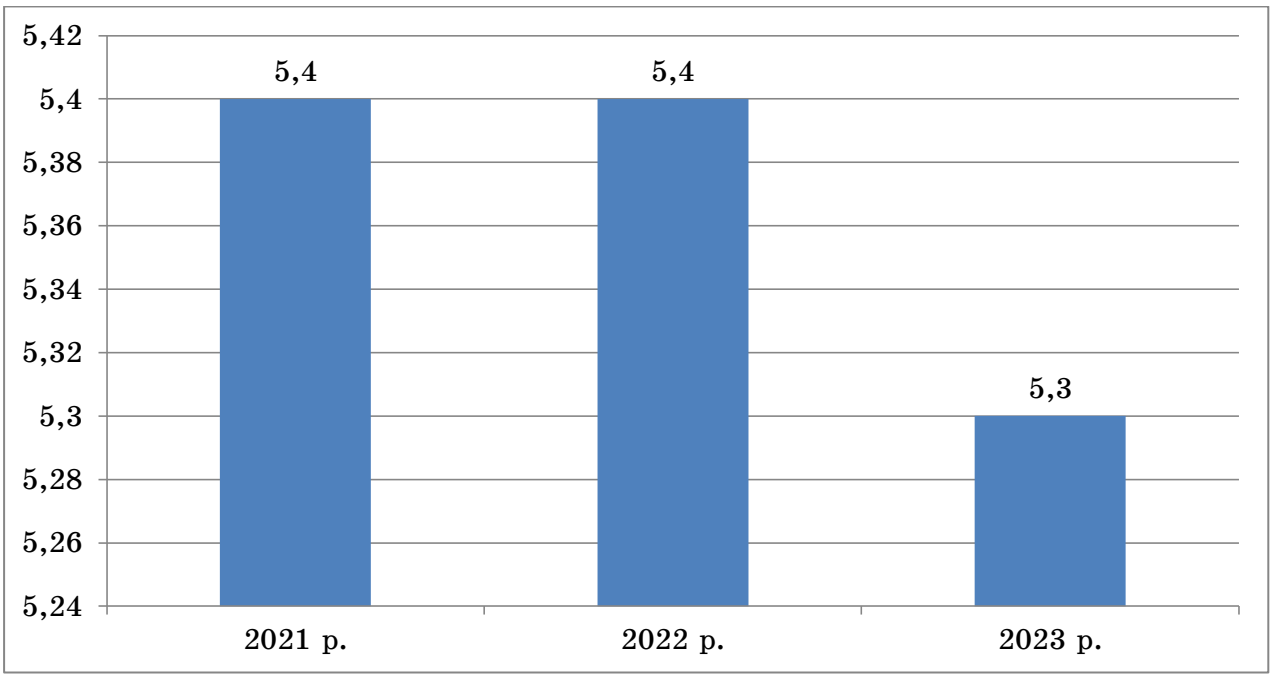

Рис. 1.7. Частка видатків на позашкільну освіту у структурі видатків місцевих бюджетів на освіту в 2021–2023, %

Джерело: розроблено автором на основі [10]

У контексті нашого дослідження неможливо оминути питання про динаміку зміни видатків місцевих бюджетів України на різні складові системи освіти (дошкільна, загальна середня, професійно-технічна, вища, післядипломна та позашкільна), яку ми ілюструємо графічно нашим дослідженням.

У результаті аналізу видатків місцевих бюджетів на освіту у 2021–2023 роках виявлено, що умови децентралізації влади в останні роки дали місцевим органам самоврядування можливість ефективніше використовувати бюджетні кошти на розвиток і функціонування освіти за рахунок збільшення повноважень управління бюджетними коштами. Однак в умовах економічної кризи видатки місцевих бюджетів на розвиток освітньої системи на міському рівні недостатні.

А також під час аналізу витрат місцевих бюджетів на освіту впродовж 2021–2023 років було встановлено змен-

шення обсягу коштів, спрямованих з місцевих бюджетів на розвиток освітньої системи на міському рівні, особливо в умовах економічної кризи.

Встановлено, що в сучасних умовах бюджетного забезпечення мезорівня зазнає глибинних змін, зумовлених процесами євроінтеграції, глобалізації. Трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці України стрімко змінюють характер відносин між суб'єктами управління та модифікують їх. На зміну традиційним підходам до реалізації політики соціально-економічного розвитку регіонів, приходять нові, результативність яких забезпечується створенням умов для конкурентоздатності економіки регіонів на засадах стабільного розвитку та здатності генерувати ресурси для вирішення поточних завдань в освіті.

Достовірно доведено, що управління бюджетними ресурсами (як на місцевому, так і державному рівні) є складним та багатогранним процесом, який впливає на всі аспекти діяльності держави, зокрема на муніципальну освіту. Цей процес потребує систематичного та узгодженого керівництва, яке забезпечується ефективною роботою інституту бюджетного забезпечення, що сприяє синергетичному взаємодії управління фінансами.

Результати наукового дослідження свідчать про те, що підвищення фінансової автономії місцевих органів влади у сфері фінансування муніципальної освіти і економічного розвитку є важливим фактором для економічного зростання регіонів. Місцеві органи влади краще знають місцеві освітні проблеми і зможуть більш ефективно використовувати ресурси для їх вирішення. Такий підхід дозволяє владі бути ближче до громадян, а громадянам – бути більш активними у вирішенні питань щодо якості та доступності освітніх послуг.

Дослідження показує, що в умовах економічних криз, видатки з місцевого бюджету на розвиток освітньої системи на муніципальному рівні недостатні. Тому для вирішення цієї проблеми необхідно створити новий фінансовий механізм функціонування освіти на місцевому рівні, який забезпечить фінансову незалежність освітніх закладів і розши-

рить джерела фінансування. Це сприятиме швидкому реформуванню системи муніципальної освіти в Україні.

Згідно зі станом справ у державі, ситуацію з фінансуванням освіти можна охарактеризувати як критичну, оскільки обсяги коштів, що спрямовуються з місцевих бюджетів, зменшуються. Отже, актуальним стає вивчення можливостей підвищення ефективності витрат на фінансування муніципальної освіти.

Підвищення ефективності управління бюджетом у формуванні муніципальної освіти сприятиме модернізації інформаційних технологій та технічної інфраструктури для покращення навчальних процесів, включаючи уроки, лекції та практичні заняття, а також розвитку матеріально-технічної бази. Це, в свою чергу, призведе до підвищення рівня знань, отриманих майбутніми фахівцями.

Реалізація будь-якої реформи неможлива без належного фінансового забезпечення. З нашої точки зору, місцеві органи влади з сильною інституційною автономією та незалежними бюджетами, створення яких динамічно відбувається в нашій державі з імплементацією елементів європейських стандартів, мають взяти на себе повну відповідальність за фінансове забезпечення та ефективне управління функціонуванням муніципальною освітою.

В сучасних умовах бюджетне забезпечення мезорівня зазнає глибинних змін, зумовлених процесами євроінтеграції, глобалізації. Трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці України стрімко змінюють характер відносин між суб'єктами управління та модифікують їх. На зміну традиційним підходам до реалізації політики соціально-економічного розвитку регіонів, приходять нові, результативність яких забезпечується створенням умов для конкурентоздатності економіки регіонів на засадах стабільного розвитку та здатності генерувати ресурси для вирішення поточних завдань в освіті.

Згідно зі статистичних даних встановлено, що у регіонах спостерігається відносно високий рівень місцевих витрат на підготовку одного учня. З нашої точки зору, не

потрібно розглядати зростання видатків на одного учня як позитивне явище, адже воно зумовлене скороченням кількості учнів, а не збільшенням фінансування за цей період. Варто зазначити, що кількість вчителів і навчальних закладів скорочується значно повільніше, аніж зменшення кількості учнів. З огляду на це навчання кожного учня стає дорожчим, але це не позначається на якості освіти, адже додаткові кошти спрямовуються не на розвиток, а на підтримку поточного стану.

Підвищення рівня фінансової незалежності місцевих органів влади в питаннях фінансування муніципальної освіти економічного розвитку регіонів є вагомим чинником їх економічного розвитку. На місцях краще орієнтуються в локальних проблемах муніципальної освіти і результативніше зможуть використати кошти на їх вирішення. В даному випадку, влада щільніше наближається до мешканців громад, а мешканці – до влади для підвищення якості та доступності освітніх послуг.

В умовах кризових явищ в економіці, видатків коштів місцевого бюджету на розвиток системи освіти на муніципальному рівні не вистачає. Саме тому для вирішення цієї проблеми має стати формування нового фінансового механізму функціонування освіти на місцевому рівні, який забезпечить фінансову самостійність освітніх закладів, розширення джерел фінансування, що сприятиме прискоренню реформування системи муніципальної освіти в Україні.

Важливим етапом вдосконалення та ефективного управління фінансуванням дошкільної освіти має бути оптимізація видатків на матеріально-технічне забезпечення та оплату праці педагогічного персоналу дошкільних закладів. Цього можна досягти шляхом створення навчально-виховних комплексів при початкових школах, що призведе до вивільнення додаткових приміщень, створення спільного зі школою обслуговуючого, медичного та адміністративного персоналу, завдяки цьому здійсниться оптимізація колективу працівників. На наш погляд, окреслені зміни приведуть до вивільнення коштів на матеріально-технічне забез-

печення закладу та оплату праці педагогічного персоналу, отже, підвищиться ефективність використання коштів на фінансування дошкільної освіти.

Враховуючи актуальність реалізації місцевих програм формування муніципальної освіти, які відповідають вимогам соціально-економічного розвитку регіонів, то для їх фінансування доречно застосовувати метод аналізу ієрархії. З урахуванням обмеження фінансових ресурсів місцевих органів самоврядування, цей підхід дозволяє в ієрархічній послідовності реалізувати програми від найбільш пріоритетних до найменш важливих. Застосування цього методу на практиці дозволить побудувати прозорий та зрозумілий алгоритм прийняття рішення в муніципальній освіті. За допомогою підбору експертів, проведення математичних обчислень та побудови ієрархії метод аналізу ієрархії дозволить прийняти єдине правильне рішення щодо ефективного механізму формування муніципальної освіти в сучасних умовах.

1.4. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ЗАДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Вступ України до світового економічного простору створює потребу у вивченні досвіду зарубіжних країн щодо бюджетного управління у формуванні муніципальної освіти. Ми вважаємо, що аналіз реформ муніципальної освіти у розвинених країнах допоможе уникнути помилок та використати позитивний досвід у розвитку системи фінансування освітніх послуг. З метою вирішення проблем фінансування муніципальної освіти в Україні необхідно провести

діагностику системи фінансового забезпечення муніципальної освіти у розвинених країнах світу.

У зв'язку з цим, одним із важливих аспектів дослідження проблем бюджетного управління у формуванні муніципальної освіти є системний аналіз передового досвіду зарубіжних держав, які досягли найкращих результатів у цій сфері. Хоча ми розуміємо, що кожна країна має свої особливості та шлях розвитку, але також усвідомлюємо, що пряме копіювання чужого досвіду не завжди ефективно через його унікальність.

Ми вважаємо, що на прикладі економічно розвинених країн світу можна виявити та розглянути декілька ефективних прийомів та методів бюджетного управління у формуванні муніципальної освіти для подальшої імплементації їх у вітчизняну практику. Тому ми спробуємо зосередитися на тих прийомах та інструментах, які можна застосувати в Україні для поліпшення управління фінансовими ресурсами, виділеними з місцевих бюджетів на муніципальної освіту.

До 80-х років минулого століття в освітній галузі більшості країн світу застосовувався принцип «зростаючого фінансування», пов'язаний з ідеологією безперервного зростання. Проте останні роки характеризуються скороченням обсягів фінансування муніципальної освіти. З переходом до економічної стратегії державного управління відмовляються від цього принципу на користь «фінансування за формулою». У сучасних умовах дефіциту бюджетного фінансування муніципальної освіти в Україні особливо важливим стає пошук пріоритетних способів фінансування муніципальної освіти. Така ситуація вимагає узагальнення та вивчення найбільш результативних методів фінансування муніципальної освіти на прикладі провідних країн світу [1].

У табл. 1.4 надано візуальну інформацію щодо фінансування загальної середньої освіти в різних країнах.

Таблиця 1.4

Способи фінансування загальної середньої освіти в різних державах

Держава	Можливі джерела фінансування та специфіка розподілу та використання грошових коштів з бюджету на загальну середню освіту
США	– фінансування шкіл складається з ресурсів, що надходять із різних рівнів бюджету: федерального, штатового та муніципального (включаючи освітні райони). Частка коштів з федерального бюджету майже однакова в усіх штатах і не перевищує 8% від загальної суми фінансування. Фінансові ресурси від штату та муніципалітету розподіляються у співвідношенні 50 на 50; – міжбюджетні перерахування (трансферти вирівнювання); – фінансова підтримка, що надходить через освітні райони, які отримали відповідні повноваження управління школами згідно з законодавством;
Великобританія	– фінансування з державного бюджету, яке залежить від кількості учнів; – гранти, надані місцевою та федеральною владою, якими школи можуть вільно розпоряджатися; – стипендія, яку можуть отримувати від школи або від держави. Діє спеціальна програма уряду для підтримки молодих талантів, і розмір допомоги залежить від середньорічних доходів родини; – школи можуть самостійно розподіляти кошти в межах отриманих з державного бюджету та власного фандрайзингу.
Польща	– освітня складова загальної субсидії, яка надходить з Державного бюджету, має визначений алгоритм розрахунку розміру, що встановлюється міністром національної освіти; – органи місцевого самоврядування встановлюють правила оплати праці вчителів та визначають умови отримання та використання школами приватних коштів.
Іспанія	– суми, призначені для освіти, та їх розподіл між автономними областями, різними програмами та послугами, встановлюються щорічно в Державному бюджеті; – автономні області визначають у своїх бюджетах рішення про фінансування витрат на освіту за рахунок державних трансфертів та, частково, місцевих податків.

Джерело: розроблено автором на основі [7]

Цікавим є досвід США в управлінні бюджетом в сфері освіти. Фінансування на початкову та загальну середню освіту в цій країні здійснюється за рахунок бюджетів різних рівнів: шкільних округів, штатів та федерального рівня. Встановлено, що частка коштів, які надходять з федерального бюджету, практично однакова у всіх штатах і не перевищує 8% від загальної суми. Кошти від муніципалітетів та штатів розподіляються порівну, у співвідношенні 50 на 50.

Частину фінансової допомоги школам, яка надходить від штатів, передають через освітні округи, яким законодавчо делеговано управління школами. Кошти для шкіл надходять від освітніх округів, а також від штату у разі, якщо він має право збирати податки, або від муніципалітету у разі, якщо освітній округ залежний та не має права збирати податки.

Деякі штати впроваджують поняття « підтримування зусилля», що гарантує фінансування загальної середньої освіти. Це може бути здійснено на законодавчому рівні шляхом встановлення частки загального доходу бюджету штату, яка має спрямовуватися на освіту, або шляхом створення спеціального освітнього фонду, доходи з якого річно збільшуються на певний відсоток.

Отже, фінансування системи загальної середньої освіти в США відрізняється від тієї, що існує у нашій країні. По-перше, фінансування освіти здійснюється безпосередньо з відповідного бюджету. По-друге, органи управління виконують чітко визначені функції, які не дублюються. По-третє, освітні заклади мають фінансову та організаційну самостійність [15, с. 55].

У майбутньому для вітчизняної економіки може бути ілюстративним прикладом досвід Великобританії у сфері бюджетного управління в контексті муніципальної освіти. У цій країні фінансування шкільної освіти здійснюється через Державний бюджет. Обсяг фінансування залежить від кількості учнів, при цьому школи отримують гранти від федеральної та місцевої влади та мають можливість самостійно

розпоряджатися ними. Щоб отримати статус грантоодержувача, початкові школи можуть об'єднуватися у кластери.

Учні з високими здібностями можуть отримувати стипендії від держави або від школи. Для стимулювання молодих талантів діє спеціальна урядова програма, а розмір допомоги залежить від середньорічних доходів сім'ї.

Аналіз цього підходу дозволяє зробити висновок, що позитивними аспектами досвіду Великобританії є, по-перше, самостійність шкіл у використанні отриманих коштів з власного фандрайзингу та бюджету, а по-друге, чітко визначені на законодавчому рівні функції органів управління, які не дублюються.

Тепер розглянемо досвід Польщі у сфері бюджетного управління в контексті муніципальної освіти, зокрема виділимо особливості фінансування у цій країні, які можуть бути корисними для України. Основним джерелом фінансування сфери шкільної освіти у Польщі є частина загальної субсидії з Державного бюджету. Сума цієї субсидії для всіх органів місцевого самоврядування визначається щорічно в законі про державний бюджет, але алгоритм її розподілу між відповідними органами місцевого самоврядування встановлює міністр національної освіти. Органи місцевого самоврядування також встановлюють правила отримання та використання приватних коштів школами. Протягом останніх років частка освітньої субсидії з Державного бюджету складала приблизно 70% від загальних витрат на шкільну освіту [20, с. 60].

Україна може здійснити успішні структурні трансформації у сфері бюджетного забезпечення в муніципальній освіті, орієнтуючись на досвід Іспанії. У зв'язку з децентралізацією освітніх повноважень у цій країні, система державного фінансування організовується на рівні регіонів. Гроші, виділені на освіту, та їх розподіл між автономними областями, різними програмами й послугами, визначаються щороку у Державному бюджеті. Автономні області приймають рішення щодо фінансування витрат на освіту через державні трансферти та, частково, місцеві податки.

У контексті бюджетного забезпечення в муніципальній освіті, досвід Італії є досить цікавим. У цій країні держава несе фінансову відповідальність за школи як на адміністративному, так і на освітньому рівнях. Регіони мають безпосередньо надавати допомогу та послуги учням з власного бюджету, а також фінансувати будівництво шкіл. Муніципалітети та провінції несуть відповідальність за забезпечення шкіл освітленням, опаленням, телефонним зв'язком, а також за підтримання будівель у належному стані [31].

Останні роки свідчать про процеси децентралізації в освітній сфері навіть у країнах із сильно централізованим управлінням. Україна також знаходиться на етапі розвитку цих процесів, тому повноваження місцевого самоврядування у сфері освіти ще не визначені в повному обсязі.

Результати дослідження, що стосується аналізу міжнародного досвіду фінансування та управління загальною середньою освітою, вказують на можливості визначення пріоритетних напрямків реформування та удосконалення бюджетного управління освітніми закладами на місцевому рівні в Україні. Ці напрямки включають:

– впровадження нової системи фінансової відповідальності (шкільного менеджменту) перед органами місцевого самоврядування за виділенням фінансування;

– закріплення у законодавстві певної частки загальних доходів місцевого бюджету, яка повинна бути призначена на розвиток освіти (фінансування конкретних проектів та програм);

– збільшення автономії шкіл у використанні бюджетних коштів, а також власного фандрайзингу (наприклад, надання стипендій та грантів обдарованим учням для реалізації наукових проектів) і т.д [36].

Очевидно, що в кожній країні формується власна модель фінансування муніципальної освіти, яка відповідає національній системі бюджетної політики та місцевим традиціям підтримки цієї галузі. Проте всім країнам властивий спільний підхід до муніципальної освіти як до значущого чинника економічного прогресу суспільства.

Загальний підсумок зарубіжного досвіду у підвищенні ефективності бюджетного забезпечення для формування муніципальної освіти включає такі важливі напрямки:

1. Формування шкільних фондів: деякі країни розвинули систему, за якої школи мають власні фонди, що керуються місцевими громадами або шкільними радами. Це дає школам більшу автономію у використанні коштів.

2. Залучення громади до управління: активна участь місцевих громад у керуванні освітніми закладами сприяє більш прозорому та ефективному використанню бюджетних коштів.

3. Фінансова транспарентність: встановлення обов'язкових стандартів звітності і фінансової відкритості для муніципальних освітніх закладів сприяє забезпеченню більшої відкритості та відповідальності.

4. Стимулювання інновацій: надання фінансових стимулів для шкіл, що впроваджують новаторські педагогічні методи або досягають високих результатів, сприяє поширенню інновацій у сфері муніципальної освіти.

Заохочення автономії шкіл через формування власних фондів, залучення місцевих громад до управління, встановлення стандартів фінансової звітності та стимулювання інновацій в освіті сприяють ефективному використанню бюджетних коштів та розвитку сектору муніципальної освіти.

Ці приклади зарубіжного досвіду можуть бути використані для розробки та впровадження ефективних стратегій управління бюджетом муніципальної освіти в Україні [35, с. 194].

Імплементація зарубіжного досвіду для підвищення ефективності бюджетного забезпечення у формуванні муніципальної освіти є ключовим завданням удосконалення системи освіти. Це важлива складова розвитку сучасного суспільства, оскільки муніципальна освіта є основою для стійкого економічного зростання та соціального прогресу.

1.5. ВИКЛИКИ В УПРАВЛІННІ БЮДЖЕТОМ У СФЕРІ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЇХ ВИРІШЕННЯ

Протягом останніх років проблема фінансування муніципальної освіти є актуальною, оскільки виділені місцевою владою кошти не відповідають потребам цієї сфери. Виклики в управлінні бюджетом у сфері муніципальної освіти можуть включати:

1. Фінансові обмеження: нестабільність або недостатність фінансування може обмежувати можливості територіальних громад у забезпеченні необхідних ресурсів для надання якісної освіти.

2. Зростання витрат: підвищення вартості освітніх послуг, зарплати педагогічного персоналу, технічного обладнання та інших витрат може ставити під загрозу бюджетну стійкість територіальних громад.

3. Демографічні зміни: зміни в розмірі шкільного населення, такі як збільшення або зменшення кількості учнів, можуть вимагати перегляду бюджетних призначень та адаптації фінансових ресурсів.

4. Нерівність доступу до ресурсів: нерівності у фінансуванні між різними школами або районами можуть призводити до нерівних умов навчання та обмежувати можливості розвитку муніципальної освіти в деяких спільнотах.

5. Управління ризиками: потреба управління фінансовими ризиками, такими як зміни в законодавстві, економічні коливання або непередбачені витрати, також є важливим аспектом управління бюджетом у муніципальній освіті [40, с.15].

Для подолання цих викликів територіальних громад може знадобитися розробка стратегій фінансового планування, ефективне використання ресурсів, залучення громади до управління та пошук альтернативних джерел фінансування.

Отже, важливо дослідити проблемні аспекти фінансового забезпечення освіти на всіх рівнях та знайти практичні шляхи їх вирішення. Україна формує валовий обсяг фінан-

сування муніципальної освіти на основі прогнозованих доходів та частки витрат бюджету, визначених відповідно до пріоритетів бюджетної політики.

Запропоновано оптимізувати витрати на дошкільну освіту шляхом створення навчально-виховних комплексів при початкових школах, що сприятиме вивільненню додаткових приміщень, оптимізації штату працівників та покращенню фінансування загальної середньої освіти, спрямовуючи ресурси на створення опорних загальноосвітніх навчальних закладів.

У сфері професійної освіти в Україні відзначається перехідний етап, мета якого полягає в децентралізації професійно-технічної освіти. Однак неспроможність місцевих урядів у фінансуванні цієї освіти може призвести до негативних наслідків, включаючи закриття училищ у регіонах з обмеженими ресурсами.

Для вирішення проблем фінансування профтехучилищ пропонується комплекс заходів, таких як залучення внесків підприємств у професійно-технічну освіту, впровадження контрактних умов та укрупнення закладів. З метою відповідності освітніх програм потребам регіону, розробляються навчальні програми, сприяючи взаємодії студентів із потенційними роботодавцями, об'єднуючи теоретичну базу та практичні навички на виробництві [41, с. 636].

Контрактні умови розглядаються як альтернативний варіант, де витрати на навчання бере на себе підприємство, яке зацікавлене у спеціалістах певних напрямків. Визначення пріоритетних професій спрямоване на зменшення незатребуваних напрямків підготовки та раціоналізацію фінансового навантаження на місцеві бюджети. Запропоновано об'єднати дрібні училища в багатопрофільні заклади, орієнтовані на спільне використання ресурсів та обладнання. Наголошується на необхідності місцевих урядів не лише скаржитися на недофінансування, а й проводити радикальні заходи щодо оптимізації мережі професійної освіти та адаптації освітніх програм до регіональних потреб.

Заклади вищої освіти України стикаються з нереалістичним завданням реформування системи вищої освіти при недостатньому фінансуванні. За нашим переконанням, існуючі недоліки у фінансовому забезпеченні вищої освіти обмежують її повноцінний розвиток, і вирішення проблем бюджетного управління фінансуванням муніципальної освіти сприятиме підвищенню ефективності та якості освітніх послуг.

Стверджується, що головним чинником, що гальмує розвиток вищої школи, є недостатність коштів для її розвитку, і виявлені проблеми у фінансуванні, такі як обмежені видатки, недосконала законодавча база, відсутність елементу прогнозування та відповідальності у молоді за вибір професії.

Аналіз статистичних даних свідчить про тенденцію зменшення видатків на вищу освіту у відсотковому відношенні до загальних витрат на освіту, що може негативно вплинути на якість освітньої діяльності. Також вказується на недосконаліть прийнятих законів, де основна мета фінансування вищої освіти спрямована на забезпечення працівників науки, а не на стимулювання розвитку.

Відзначається також спотворений елемент прогнозування обсягів фінансування вищої освіти, який ґрунтується на розрахунках залишків коштів, доступних у бюджеті, замість відповідності реальним потребам освітнього сектору [33, с. 118].

Проблема відсутності відповідального ставлення студентів до вибору професії, яка часто залишається поза увагою при обговоренні фінансових проблем, полягає у тому, що бюджетні кошти спрямовуються на підготовку фахівців, які потім не знаходять або не бажають працевлаштовуватися за обраною спеціальністю.

Для вирішення цієї проблеми ми пропонуємо комплекс заходів, таких як реабілітація закладів вищої освіти, зміни до законодавства щодо бюджетування закладів вищої освіти та розроблення ефективного механізму прогнозування потреби у фахівцях. Наші пропозиції спрямовані на створення

ефективної системи фінансування вищих навчальних закладів в Україні, що передбачає їхню самостійність у використанні бюджетних коштів для власного розвитку, а не лише для забезпечення життєздатності.

Також, важливим є розроблення чіткої позиції, що обґрунтовує зміни до законодавчих актів, зокрема, відсутність оподаткування освітньої діяльності, для сприяння розвитку та залучення додаткових ресурсів. Підкреслюємо, що потрібно прогнозувати потреби у вищій освіті в майбутньому, враховуючи тривалий термін підготовки фахівців, і вирішувати питання про те, чи фінансувати студента, чи інституцію, у наукових дискусіях, ураховуючи, що студент існує в контексті інституції.

В результаті нашого дослідження ми рекомендуємо закладам вищої освіти вживати заходів щодо економії, включаючи скорочення витрат не лише у соціальній сфері, а й на відрядження викладачів. Це передбачає зменшення обсягів фінансування та посилення контролю над його використанням.

Ми вважаємо, що реалізація цих заходів допоможе стабілізувати фінансове становище вищої освіти. Хоча скорочення фінансування може здатися простішим рішенням, ніж проведення комплексу антикризових заходів для реабілітації навчальних закладів, ми вважаємо, що стимулювання зацікавленості органів місцевої влади у збільшенні місцевих доходів через реформування міжбюджетних відносин є ключовим.

Ця реформа має стати поштовхом для місцевих громад у більш обґрунтованому та ефективному плануванні своїх видатків з урахуванням економії коштів.

Недостатня системність управління освітнім розвитком, недоліки у концептуальних підходах та механізмах управління інноваціями, обмеженість ресурсної бази розвитку призводять до відсутності цілісності у розвитку муніципальної освіти, несистемних змін та нестабільності. Ці недоліки підсилюють негативний вплив кожного на процеси модернізації освіти. Органи місцевого самоврядування та

управління освітою муніципального рівня мають вирішувати завдання блокування та коригування процесів, що гальмують розвиток системи муніципальної освіти, компенсації негативних наслідків та зменшення ризиків [37, с. 412].

Однак існуючі моделі місцевого управління освітою не завжди відповідають цілям та завданням розвитку, частково через їх заточеність на виконання регіональних рішень та недостатню увагу до місцевих соціальних потреб. Враховуючи сучасні тенденції в управлінні галузевим та територіальним розвитком, особливу роль місцевого рівня в досягненні модернізації освіти, вважається доцільним застосування нової, територіально-міжгалузевої, моделі управління розвитком освіти на місцевому рівні. Її основні характеристики включають:

– акцент на розвиток освіти як ключового кластера у стратегічно пріоритетних зонах соціально-економічного розвитку території;

– формування самостійної муніципальної освітньої політики;

– поєднання стратегій модернізації та стратегій випереджувального розвитку державних систем освіти;

– розвиток освіти як суспільного блага через підвищення соціальної результативності, зниження соціальних ризиків та компенсацію державної політики;

– визнання соціальної відповідальності суб'єктів господарювання як ключового фактора розвитку територіальних систем освіти;

– кооперація та інтеграція як пріоритетна стратегія організаційної поведінки для соціально-економічного розвитку та формування ресурсної бази розвитку муніципальної освіти [41, с. 638].

Для ефективного вирішення завдань управління освітою на місцевому рівні необхідно забезпечити більшу відповідність інтересів місцевого соціуму та освітніх установ, зосередившись на забезпеченні цілісності, системності та стійкості розвитку.

1.6. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Оцінка ефективності фінансів у формуванні муніципальної освіти повинна враховувати не лише обсяг виділених коштів, а й ефективність їх використання. Зростання виділених сум на муніципальну освіту у місцевих бюджетах регулярно зустрічається з впливом інфляції. Це викликає необхідність дослідження шляхів підвищення ефективності бюджетного забезпечення у сфері муніципальної освіти. Для цього пропонується аналізувати три напрями: ефективність видатків місцевого бюджету, місцеве управління та економічне зростання.

Оцінка ефективності видатків базується на фінансових та нефінансових показниках, а побудова ефективного бюджетного забезпечення передбачає оптимізацію принципів централізації та децентралізації. Аналіз місцевого управління спрямований на підвищення компетентності місцевого керівництва для більш обґрунтованого планування та раціонального розподілу коштів у сфері освіти. Економічне зростання оцінюється за трьома групами індикаторів: зміною відносних та абсолютних кількісних показників, а також якісних показників.

Проблемною тенденцією в Україні вважається спрямування значної частини бюджетних коштів на утримання навчальних закладів, замість розвитку муніципальної освіти. Аналітики визначають цю тенденцію як проблемну для бюджетного забезпечення у формуванні муніципальної освіти в державі. Оцінка результатів бюджетного забезпечення розглядається в контексті діагностики управління, що визначається діалектичним взаємозв'язком цих видів діяльності.

Ми сподіваємося, що розробка науковцями критеріїв оцінювання ефективності бюджетного забезпечення сприятиме врахуванню його специфіки при фінансовому забезпеченні муніципальної освіти. Наступним питанням, яке

важливо розглянути у рамках наукового дослідження, є проблематика вдосконалення та ефективного управління фінансуванням дошкільної освіти. Ми вважаємо, що необхідна оптимізація витрат на матеріально-технічне забезпечення та оплату праці педагогічного персоналу дошкільних закладів. Це можна досягти за допомогою створення навчально-виховних комплексів при початкових школах, що призведе до вивільнення додаткових приміщень та об'єднання обслуговуючого, медичного та адміністративного персоналу зі школою.

Таблиця 1.5

Концептуальні підходи до критеріїв ефективності бюджетного забезпечення

М. Ю. Баглай [1, с. 36]	**О. В. Горбунов** [6, с. 130]	**Н. В. Винниченко** [5, с. 130]	**Н. Ю. Мельничук** [23, с. 271]
Зменшення дефіциту в бюджеті	Ефективність прогнозування та планування бюджету	Стабільність у політичній сфері	Стабільність у політичній сфері
Зменшення обсягу заборгованості і витрат на її обслуговування	Ефективність управління бюджетом	Результативність діяльності уряду	Результативність діяльності уряду
Збільшення фінансування на кожного жителя	Ефективність забезпечення бюджетного забезпечення через інституціонально-правові підходи	Голосування та відповідальність перед громадськістю	Участі громадян у процесі формування бюджету
Збільшення ВВП на одну особу	Ефективність фінансового нагляду	Ефективність контролю або регуляції	Прозорість в галузі бюджетування
Підвищення рівня соціальних норм у практичному аспекті	Прозорість та доступність управління бюджетом	Рівень заборгованості	Фінансовий контроль

Ми вважаємо, що такі зміни дозволять звільнити кошти на матеріально-технічне забезпечення та оплату

праці педагогічного персоналу, що в свою чергу підвищить ефективність використання коштів на фінансування дошкільної освіти. Щодо проблематики вдосконалення та ефективного управління фінансуванням загальної середньої освіти, ми допускаємо, що необхідна оптимізація використання наявних ресурсів та їхнє спрямування на задоволення освітніх потреб учнів шляхом створення опорних загальноосвітніх навчальних закладів.

Постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 2016 року, у контексті реформування системи загальної середньої освіти, були затверджені зміни в процедурі створення освітніх округів та визначенні умов функціонування загальноосвітніх навчальних закладів в контексті децентралізації. Ці зміни сприяють розширенню повноважень органів місцевого самоврядування щодо організації мережі загальноосвітніх навчальних закладів [27].

Згідно з Положенням про освітній округ, такий округ представляє собою об'єднання навчальних закладів, закладів культури, фізичної культури і спорту (суб'єктів округу), засновниками яких можуть бути представницькі органи місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад та районні ради. У склад такого округу можуть входити опорні загальноосвітні навчальні заклади та їхні філії [27].

Оскільки опорні загальноосвітні навчальні заклади забезпечують освітні потреби значної території, вони передбачають організоване перевезення педагогів та учнів шкільними автобусами, за рішенням органів місцевого самоврядування. Прийнятність та можливість створення мережі опорних шкіл у контексті децентралізації влади та використання бюджетних коштів підтверджується результатами громадського обговорення. Ці зміни сприятимуть ефективному використанню наявних ресурсів та їхньому спрямуванню на задоволення освітніх потреб учнів. Ці заходи, хоча й можуть бути непопулярними, є надзвичайно важливими для підвищення ефективності управління видатками місцевих бюджетів.

Теоретичні дослідження щодо ефективного використання коштів місцевих бюджетів на освіту підтверджують,

що немає одного єдиного правильного методу. З нашої точки зору, це залежить від потреб громадян і місцевих органів самоврядування. Оскільки місцеві програми формування муніципальної освіти повинні відповідати вимогам соціально-економічного розвитку регіонів, використання методу аналізу ієрархії для їх фінансування вважається доцільним. Цей підхід дозволяє послідовно реалізувати програми від найбільш пріоритетних до менш важливих, враховуючи обмеження фінансових ресурсів місцевих органів самоврядування.

Застосування цього методу на практиці допоможе створити зрозумілий алгоритм прийняття рішень щодо фінансування муніципальної освіти. Підбір експертів, математичні обчислення та побудова ієрархії за допомогою цього методу дозволять прийняти оптимальне рішення щодо ефективного управління формуванням муніципальної освіти в сучасних умовах.

Існує кілька методів для підвищення ефективності бюджетного забезпечення у формуванні муніципальної освіти:

1. Аналіз та оптимізація видатків: цей метод включає в себе ретельний аналіз всіх витрат з метою виявлення ефективних та неефективних напрямків витрат. Рішення про зменшення або перенаправлення коштів приймаються на основі цього аналізу.

2. Стратегічне планування інвестицій: розробка стратегічних планів інвестицій у сферу освіти дозволяє спрямовувати кошти на пріоритетні напрямки, такі як модернізація навчальних закладів чи підвищення кваліфікації вчителів.

3. Участь громадськості: залучення громадськості до процесу прийняття рішень щодо бюджету освіти допомагає забезпечити прозорість та врахування інтересів громадян.

4. Моніторинг та оцінка результативності: встановлення системи моніторингу та оцінки результативності витрат дозволяє вчасно виявляти проблеми та коригувати стратегії фінансування.

5. Партнерство та співпраця: розвиток партнерських відносин з іншими організаціями може допомогти залучати

додаткові ресурси та експертну підтримку для реалізації освітніх проектів [29, с. 8].

Децентралізація влади за останні роки дала місцевим органам самоврядування можливість підвищити ефективність використання бюджетних коштів на розвиток та існування освіти. Це обумовлено збільшенням повноважень органів місцевої влади управляти бюджетними надходженнями.

Побудова ефективного бюджетного забезпечення видаткових повноважень регіональних органів влади на освіту передбачає розв'язання важливої проблеми – оптимізацію принципів централізації та децентралізації.

Отже, розвиток муніципальної освіти повинен базуватися не лише на збільшенні фінансування, а й на підвищенні ефективності його використання. Оптимізація розподілу коштів місцевих бюджетів на муніципальну освіту та їх раціональне використання забезпечуються системою бюджетного забезпечення.

Важливо зауважити, що не існує єдиного підходу до оцінювання ефективності використання коштів місцевого бюджету на муніципальну освіту. З нашого погляду, ключовими показниками ефективності витрат коштів закладами освіти є позитивна динаміка таких показників, як штатна чисельність працівників, рівень матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу та інші.

Теоретичні дослідження щодо ефективного використання коштів місцевих бюджетів на освіту підкреслюють, що не існує єдиного прийому для оцінювання ефективності цих витрат на муніципальну освіту. Оцінка ефективності значною мірою залежить від потреб громадян та місцевих органів самоврядування. На нашу думку, ключовими показниками ефективності витрат коштів у навчальних закладах є позитивна динаміка таких показників, як штат працівників, рівень матеріально-технічного забезпечення навчального процесу та інші [36, с. 89].

Оскільки впровадження місцевих програм розвитку муніципальної освіти є актуальним, для їх фінансування

можна використовувати метод аналізу ієрархії. Цей підхід дозволяє систематизувати програми у порядку їх пріоритетності, враховуючи обмежені фінансові ресурси місцевих органів самоврядування. Використання цього методу дозволить створити прозорий та зрозумілий механізм прийняття рішень у сфері муніципальної освіти.

Виявлено, що важливим кроком у вдосконаленні та ефективному управлінні фінансуванням дошкільної освіти є оптимізація витрат на матеріально-технічне забезпечення та оплату праці педагогічного персоналу дошкільних закладів. Це можна досягти через створення навчально-виховних комплексів при початкових школах, що призведе до звільнення додаткових приміщень та спільного обслуговуючого, медичного та адміністративного персоналу зі школою, що в свою чергу забезпечить оптимізацію колективу працівників.

Результати дослідження свідчать про те, що в кожній країні складається власна модель фінансування муніципальної освіти, яка відповідає національній системі бюджетної політики та місцевим традиціям підтримки освіти. Проте всі країни визнають важливість муніципальної освіти як ключового фактора економічного прогресу.

Аналіз зарубіжного досвіду фінансування та управління загальною середньою освітою дає змогу виокремити пріоритетні напрями реформування та вдосконалення бюджетного забезпечення закладів освіти на міському рівні для України. Ці напрями включають розроблення та впровадження нової системи фінансової відповідальності закладів освіти перед органами місцевого самоврядування, закріплення частки доходу міського бюджету на розвиток освіти, збільшення самостійності закладів у використанні бюджетних коштів та їх власного фандрайзингу для підтримки обдарованих здобувачів освіти та їх наукових проєктів [22, с. 205].

Сучасна освітня система постійно перебуває під напругою, зазнає непередбачуваності, і значні зусилля витрачаються на адаптацію до часто необґрунтованих нововведень.

Отже, існує переконання, що «масштабні реформи доцільно проводити, коли національна економіка перебуває в стійкому стані, а реформи в освіті мають бути ретельно продуманими, системними, поетапними і відкритими процесами».

Упорядкування нормативно-правового регулювання та законодавчо закріпленого принципу поєднання державного та громадського управління освітою на місцевому рівні є ключовими умовами для підвищення результативності необхідних реформ в освітній сфері. Ціль може бути досягнута через:

– створення розвиненої нормативно-правової бази та формування самостійної галузі законодавства у сфері муніципальної освіти;

– формування оптимальної структури організації та управління муніципальною освітою;

– підготовку науково-педагогічних кадрів для освітньої сфери;

– фінансування освітньої системи та створення сприятливих економічних передумов для її розвитку [7, с. 215].

Крім того, на місцевому рівні важливо сформулювати концептуальні напрями підвищення результативності системи управління муніципальною освітою:

– удосконалення системи управління розвитком муніципальної освіти та впровадження механізмів державно-громадського партнерства та взаємодії;

– вироблення прийнятних варіантів оптимізації мережі освітніх закладів в межах територіальних громад;

– розвиток міжмуніципального співробітництва для надання якісних освітніх послуг та формування сприятливого освітнього середовища;

– залучення громадськості та інших зацікавлених сторін до процесів вироблення цілей розвитку муніципальної освіти та вирішення проблем підвищення якості освітніх послуг;

– залучення додаткових ресурсів для підвищення ефективності роботи відділів освіти [17, с. 75].

Сучасна освітня система перебуває у стресовому стані, адаптуючись до непередбачуваних нововведень, тому необхідно проводити реформи у період стійкого розвитку економіки, з урахуванням системності та прозорості, зокрема через упорядкування законодавчого та громадського управління, формування розвиненої нормативно-правової бази, оптимізацію структури муніципальної освіти, підготовку кадрів, фінансування та співробітництво на місцевому рівні.

Отож, оптимізація бюджетного забезпечення для підвищення ефективності формування муніципальної освіти – це процес, який передбачає ретельний аналіз та вдосконалення використання фінансових ресурсів у сфері освіти на рівні територіальних громад. Це може включати в себе такі заходи, як оптимізація видатків, вдосконалення механізмів контролю та звітності, розробка стратегічних інвестиційних планів, спрямованих на підвищення якості освіти та розвиток освітніх інституцій у територіальних громадах. Також важливо забезпечити прозорість та участь громадськості в процесі прийняття рішень щодо бюджету освіти на муніципальному рівні. Результатом таких заходів має бути покращення доступності, якості та ефективності освітніх послуг.

РОЗДІЛ 2
СУЧАСНІ ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ВІДНОСИНИ

2.1. ЦИВІЛЬНА ОБОРОНА УКРАЇНИ В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ МИРНОГО І ВОЄННОГО ЧАСУ

Цивільна оборона в Україні є частиною системи соціального захисту, яка діє як у мирний, так і у воєнний час, з метою захисту населення та національної інфраструктури від наслідків аварій, катастроф, природних лих та військових загроз.

Організація цивільної оборони базується на територіальному принципі і охоплює всю країну через мережу управлінських структур, підприємств і організацій, а також спеціалізованих цивільно-оборонних органів. Заходи з цивільної оборони проводяться попередньо по всій території з урахуванням конкретних умов кожного регіону [4].

Основні завдання цивільної оборони включають у себе запобігання надзвичайних ситуацій, оповіщення населення про загрозу, захист від наслідків аварій та катастроф, організацію допомоги населенню під час кризових ситуацій, а також навчання населення діяти в екстрених ситуаціях.

Уряд України активно працює над розвитком цивільної оборони, зосереджуючи увагу на її значенні та ролі у захисті населення. Цивільна оборона організовується з урахуванням територіального та виробничого принципів, що передбачають охоплення областей, міст, сіл та установ згідно з їхнім адміністративним поділом.

Керівником цивільного захисту України є Прем'єр-Міністр України. Безпосереднє керівництво діяльністю цивільного захисту України здійснює начальник штабу ци-

вільного захисту України, який підпорядкований Прем'єр-Міністру. У штабі цивільного захисту України функціонують державні курси, де навчається керівний склад вищих органів влади, керівний склад цивільного захисту і великих підприємств, а також викладачі цивільного захисту закладів освіти.

Штаб цивільного захисту України підпорядкований військам цивільного захисту (4 бригади і 4 полки), спеціалізованим формуванням цивільного захисту (4 загони), територіальним формуванням, а також начальникам цивільного захисту областей і штабам цивільного захисту.

У області керівником цивільного захисту є голова державної виконавчої влади. При керівнику цивільного захисту області утворюється штаб цивільного захисту, обласна евакуаційна комісія, комісія з надзвичайних ситуацій. При штабі цивільного захисту області діють курси цивільного захисту. Керівником цивільного захисту міста є голова державної виконавчої влади. При ньому створюється штаб цивільного захисту, міська евакуаційна комісія, територіальні формування і комісія по надзвичайних ситуаціях. У сільському районі керівником цивільного захисту є голова державної виконавчої влади. При ньому створюється штаб цивільного захисту, комісія по надзвичайних ситуаціях, приймальна евакуаційна комісія і територіальні формування. Керівники цивільного захисту несуть повну відповідальність за реалізацію заходів цивільного захисту на підпорядкованих їм територіях.

Завдання штабів цивільного захисту:

– своєчасне планування дій сил цивільного захисту;

– підтримка в постійній готовності формувань для виконання завдань у зонах масового ураження людей, зонах стихійного лиха, аваріях і катастрофах;

– організація розвідки;

– забезпечення надійного зв'язку з підпорядкованими штабами і формуваннями;

– розгортання пунктів управління, їх переміщення і охорона;

– забезпечення діяльності сил цивільного захисту, які знаходяться в вихідних районах [4].

Для забезпечення виконання заходів цивільного захисту, підготовки формувань і керівництва ними з метою проведення робіт в осередках ураження утворюються служби міста (району) на базі відповідних міських (районних) організацій. Керівниками служб є керівники організацій. Вони підпорядковуються керівникові цивільного захисту міста (району) і здійснюють свою діяльність під його керівництвом, а також під керівництвом обласних (державних) служб цивільного захисту.

Служби цивільної оборони включають:

– Служба зв'язку і оповіщення, що відповідає за сповіщення населення про небезпеку стихійних лих, аварій, катастроф і інших надзвичайних ситуацій, а також за підтримку зв'язку з керівництвом і формуваннями цивільної оборони.

– Служба охорони громадського порядку (ОГП), яка забезпечує порядок, охорону громадської власності і особистого майна громадян як у мирний, так і у воєнний час.

– Протипожежна служба, що відповідає за профілактику, локалізацію і гасіння пожеж.

– Медична служба, яка забезпечує медичну допомогу ураженим і проведення санітарно-гігієнічних та профілактичних заходів.

– Інженерна служба, яка відповідає за побудову захисних споруд.

– Комунально-технічна служба, що здійснює ліквідацію аварій на спорудах комунального господарства.

– Технічна служба, яка організує технічне обслуговування, експлуатацію і ремонт техніки і приладів.

– Транспортна служба, яка забезпечує всі види перевезень в інтересах цивільної оборони.

– Служба енергопостачання і світломаскування, що забезпечує постачання електроенергією об'єктів і транспорту, ліквідацію аварій на електромагістралях та забезпечення режимів затемнення.

– Служба санітарної обробки, яка здійснює санітарну обробку населення, знезаражування територій, споруд, техніки та транспорту.

– Служба продовольчого постачання, яка забезпечує населення продуктами харчування, предметами першої необхідності та захистом запасів продовольства, харчової сировини і промислових товарів.

– Служба матеріально-технічного постачання, яка забезпечує об'єкти народного господарства і невоєнізовані формування всіма видами матеріальних засобів.

– Служба сховищ та укриттів, яка забезпечує сховища і підтримує їх в постійній готовності [1].

Організація цивільної оборони на об'єктах народного господарства передбачає попередню підготовку до захисту працівників, службовців і членів їх сімей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу, створення умов для підвищення стійкості роботи підприємств та проведення рятувальних і інших невідкладних робіт.

Обов'язки керівника Центру Організації Надзвичайних Ситуацій (ЦО) у сфері нафтогазової промисловості включають:

– Організація та щоденне керівництво роботою ЦО, включаючи координацію дій персоналу.

– Проведення заходів щодо евакуації та розселення працівників та членів їх сімей у надзвичайних ситуаціях, як у мирний, так і воєнний час.

– Забезпечення сховищами для робочої зміни та підтримка готовності захисних та спеціальних споруд ЦО.

– Забезпечення стійкості роботи об'єкту в умовах миру та конфліктів.

– Формування, підготовка та підтримка в готовності сил ЦО.

– Організація ефективного управління, зв'язку та сповіщення, а також розробка планів ЦО.

– Навчання працівників та населення заходам безпеки від надзвичайних ситуацій.

– Виконання заходів з маскування об'єкту.

– Керівництво Радіаційно-інженерними заходами на об'єкті.

На великих об'єктах можуть бути призначені:

– Заступник керівника ЦО з питань евакуації та розселення персоналу.

– Заступник з інженерно-технічних питань.

– Заступник з матеріально-технічного забезпечення.

На всіх об'єктах формується штаб ЦО, що складається зі штатних працівників та посадових осіб. Склад штабу включає начальника штабу, його заступників з оперативно-розвідувальних питань, бойової підготовки, управління житловим сектором та інших спеціалістів.

Для підготовки та проведення радіаційно-інженерних заходів на об'єктах створюються такі служби: оповіщення та зв'язку, протипожежна, аварійно-технічна, охорона громадського порядку, медична, матеріально-технічного забезпечення, транспортна, протирадіаційного та хімічного захисту, а також сховища. Кількість служб визначається керівником ЦО об'єкту узгоджено зі штабом ЦО району (міста).

Організація служб зберігання та укриття будується на основі відділу капітального будівництва, житлово-комунального відділу та будівельного цеху. Її завдання включає розробку проектів сховищ для працівників, службовців та їх родин; забезпечення готовності та контроль правильності експлуатації сховищ; організацію будівництва простих сховищ; наповнення сховищ згідно сигналів Центру Оперативного Управління; участь у рятувальних операціях при аваріях сховищ.

Аварійно-технічна служба формується на базі виробничо-технічного відділу або відділу головного механіка. Вона розробляє та впроваджує заходи для підвищення стійкості основних споруд, інженерних мереж та комунікацій у надзвичайних ситуаціях, проводить роботи з локалізації та ліквідації аварій у мережах та комунікаціях об'єкту, а також рятує людей від завалів.

Служба матеріально-технічного забезпечення створюється на базі відділу матеріально-технічного забезпечення

об'єкту. Її обов'язки включають розробку планів забезпечення, постачання всіх необхідних засобів оснащення, організацію ремонту та зберігання майна, а також забезпечення працівників та службовців продовольством та предметами першої необхідності.

Транспортна служба організовується на базі транспортних підрозділів, цехів та гаражів об'єкту. Вона забезпечує транспортування працівників та службовців, організовує доставку їх на робочі місця та в евакуаційні пункти, а також проводить знезараження транспорту [5].

На невеликих об'єктах служби цивільного захисту не формуються, а їх функції виконують відділи даного об'єкту. Начальниками цивільного захисту сільських районів є голови державної виконавчої влади, під їх керівництвом діє штаб цивільного захисту. В сільських районах створюються прийомні евакуаційні комісії для прийому та розміщення евакуйованого населення з міст та районів, які потерпають від стихійних лих, аварій або катастроф. Також в сільських районах формуються служби захисту тварин і рослин на базі ветеринарних установ та дослідних станцій.

Створена урядовим рішенням у 1989 році, Державна Комісія Кабінету Міністрів з надзвичайних ситуацій зобов'язана забезпечувати негайну готовність органів державного управління на всіх рівнях до оперативних і чітких заходів у випадках надзвичайних ситуацій, таких як аварії, катастрофи і природні катаклізми. Завдання комісії включає координацію та контроль за діяльністю регіональних, міських та районних органів влади з профілактики, попередження та подолання наслідків надзвичайних ситуацій.

Під її безпосереднє керівництво потрапляють державні органи, включаючи ті, що відповідають за охорону навколишнього середовища та водних ресурсів. Одним із головних завдань комісії є розробка системи профілактичних заходів для уникнення аварій, катастроф та екологічних криз, а також зменшення наслідків стихійних лих, підвищення безпеки потенційно небезпечних виробництв та забезпечення стабільності промислових та соціальних об'єктів.

Комісія бере на себе керівництво при настанні наступних ситуацій: аварій першої категорії і катастроф, аварій на атомних електростанціях з викидом радіо активних матеріалів, стихійних лих першої категорії, пожеж на важливих об'єктах, аварій на залізницях, лісових та торф'яних пожеж, а також випадків зараження різними хворобами, які представляють загрозу для громадського здоров'я.

Обласні комісії беруть на себе керівництво при аваріях другої категорії, стихійних лихах другої категорії, менших аваріях на залізницях та інших подібних ситуаціях. В залежності від умов виникнення і розвитку надзвичайних ситуацій, рівень керівництва та завдання обласних та міських комісій може бути додатково уточнений цивільним захистом України.

Міська (районна) комісія у випадку аварій, катастроф або стихійних лих, організовує свою роботу з ліквідації наслідків незалежно, але під керівництвом обласної комісії в залежності від ситуації.

Обласна комісія з надзвичайних ситуацій має склад з 40–50 осіб і включає голову, заступників голови та членів комісії, які представляють відповідні управління та великі підприємства. Її завдання включають виявлення причин аварій, оцінку наслідків, контроль за готовністю сил і засобів для ліквідації наслідків, та взаємодію з іншими органами та підготовку персоналу до дій в надзвичайних ситуаціях. При виникненні аварій комісія керує діями з евакуації, захисту населення, ліквідації наслідків, та співпрацює з іншими службами та органами для розслідування причин аварій.

Комісія з надзвичайних ситуацій має повноваження:

1. Приймати рішення щодо вжиття екстремальних заходів для захисту населення від аварій, катастроф, та стихійних лих. Ці заходи спрямовані на зниження збитків та ліквідацію наслідків цих подій на всій території району, міста або області.

2. Здійснювати контроль за діяльністю підприємств, організацій і закладів у питаннях безпеки та уникнення аварій.

3. Брати участь у розгляді питань щодо безпечного розміщення об'єктів народного господарства на території району (міста, області).

4. Звертатися до державних органів щодо отримання допомоги у попередженні аварій та стихійних лих.

5. Планувати евакуацію населення та вивезення матеріальних цінностей під час аварійних ситуацій.

6. Залучати необхідних спеціалістів до роботи комісії.

7. Вимагати від усіх підприємств, установ і організацій на території області (району, міста) необхідну інформацію щодо аварій, катастроф або стихійних лих, а також інформацію про їх ліквідацію.

8. Розробляти документи, які включають функціональні обов'язки персоналу у звичайну та надзвичайну діяльність, плани дій у випадку надзвичайних ситуацій, карти-схеми та іншу необхідну інформацію.

Порядок роботи комісії передбачає організацію діяльності як у нормальних, так і в надзвичайних умовах:

1. Повсякденна діяльність комісії відбувається відповідно до її річного плану роботи, який включає контроль за реалізацією заходів щодо зменшення можливих ризиків аварій, катастроф та стихійних лих.

2. Дії комісії у надзвичайних ситуаціях організовуються на основі планів ліквідації наслідків аварій та стихійних лих. Заходи для захисту населення здійснюються відповідно до плану цивільної оборони на мирний час.

3. Комісія проводить періодичні засідання, перевірки та експертизи у процесі своєї повсякденної діяльності.

4. З моменту виникнення аварії, катастрофи чи стихійного лиха, комісія переходить на постійний режим роботи.

5. Визначається місце розташування комісії на час надзвичайних ситуацій.

Сили цивільного захисту складаються з її військ, спеціалізованих та невійськових формувань. Начальник штабу Цивільного захисту України безпосередньо керує військами цивільного захисту. Сили цивільного захисту включають:

– Військові частини цивільного захисту (4 бригади, 4 полки);

– Спеціалізовані формування цивільного захисту (4 загони);

– Невійськові формування, що створюються в рамках ОГС.

Війська цивільного захисту виконують завдання щодо захисту населення від наслідків аварій, катастроф, природних лих, військових дій, а також проводять рятувально-інженерні та рятувально-відновлювальні роботи. Для виконання спеціалізованих завдань, пов'язаних з радіаційною та хімічною небезпекою, значними руйнуваннями внаслідок землетрусів, аварійними ситуаціями на об'єктах нафтогазовидобувної промисловості, створюються спеціалізовані формування.

Комплектування спеціалізованих формувань цивільного захисту здійснюється за контрактом з фахівцями, які мають досвід роботи в надзвичайних ситуаціях. Вони підпорядковані штабу цивільного захисту України. Невійськові формування створюються у воєнний час в областях, містах, районах, а також на підприємствах, що продовжують свою діяльність під час війни. До формувань цивільного захисту зараховуються працездатні громадяни України, за винятком жінок, які мають дітей віком до трьох років, та осіб, які мають мобілізаційні розпорядження (припис) [1].

Згідно з підпорядкуванням, невійськові формування цивільного захисту поділяються на об'єктові та територіальні, за призначенням – на формування загального призначення і формування служб. Об'єктові формування призначені для проведення рятувальних та інженерних робіт безпосередньо на об'єктах ураження та в районах стихійних лих. Територіальні формування призначені для проведення рятувальних робіт разом з об'єктовими формуваннями на найважливіших об'єктах у містах, районах, областях, а також в зонах стихійних лих, катастроф та інших надзвичайних ситуаціях.

Формування загального призначення створюються для проведення рятувальних робіт на об'єктах, у осередках ураження та в районах стихійних лих. Організаційно вони

складаються зі зведених загонів (команд, груп) та рятувальних загонів (команд, груп). Формування служб цивільного захисту призначені для проведення рятувальних заходів, інженерних робіт, знезаражування, надання медичної допомоги, а також для підтримки та забезпечення дій формувань загального призначення при їх роботі в осередках ураження та районах стихійних лих. Організаційно вони складаються з загонів, команд, груп, бригад, дружин, ланок. Основним принципом створення формувань цивільного захисту є виробничий підхід [6].

Штаб цивільної оборони здійснює оповіщення населення про можливі загрози від стихійних лих, великих аварій (катастроф) і нападів ворога. Для привертання уваги мешканців використовуються сигнали сирен, гудки підприємств та інші засоби, у тому числі передача попереджувального сигналу «УВАГА ВСІМ!». Після отримання цього сигналу мешканцям рекомендується увімкнути радіоприймач (на діапазонах середніх або ультракоротких хвиль), радіотрансляційний приймач (на будь-яку з трьох програм) або телевізійний приймач і прослухати мовну інформацію про поточну ситуацію та вказівки штабу цивільної оборони згідно з наданою інформацією.

2.2. МЕНЕДЖМЕНТ ТА ЛІДЕРСТВО У ФІЛОСОФСЬКИХ ПАРАДИГМАХ ПЕРСОНАЛІЗМУ[1] ІВАНА ПАВЛА II

Глобальні виклики сьогодення вимагають від сучасного суспільства не тільки адаптації, але й трансформації і чіткого алгоритму дій у протистоянні їм та вмінні приймати

[1] Персоналізм – назва філософського погляду на людину вперше використав Ф. Д. Е. Шлейермахер, німецький філософ XIX ст. Згодом поняття персоналізм розвинулося в 1920-х роках завдяки французьким філософам Е. Муньє і Ж. Маритену. Кароль Войтила дав особливий поштовх питанню персоналізму у наш час – особливо в книзі «Особа і чин» (1969), пізніше як Іван Павло II. Особа як тема і цінність присутня у Папи в усьому його вченні.

стратегічні рішення для їх подолання. Цей час потребує сильних керівників, харизматичних лідерів, які зуміють зорганізувати суспільство і повести до здійснення спільної мети.

Молода людина, що цікавиться життям у сучасному швидкоплинному світі, розмірковує над тим, чи варто адаптуватися до культури миттєвості та споживацтва чи віддати перевагу вічним цінностям. Вона шукає взірців серед тих, хто відображає потреби сучасної епохи. Незважаючи на методи, якими апологети матеріалізму намагаються переконати людей у тимчасовості, провидіння обдаровує світ, у вирішальні моменти історії, особистостями, які несуть необхідне послання для нашого часу. Кароль Войтила, який ставши папою, вибрав собі ім'я Іван Павло II, виразно робить величезний вклад у світоглядну переорієнтацію світу. Вже перші слова-орієнтири – «Не бійтеся!», «Широко відчиніть нарозтіж двері для Христа» – пробудили мільйони людей по всій планеті від застійної рутини, духовної пустки, відчуття деградації, поверхневої соціології, прагнення до бездумного задоволення, цинізму та глобального занепаду.

26 червня 2001 року у Львові відбулася зустріч папи Івана Павла II з українською молоддю. У своєму зверненні до юнацтва України він запевнив, що добре розуміє, який складний період переходу від тоталітарного режиму до вільного демократичного суспільства проживає наш народ. Закликав молоде покоління взяти на себе відповідальність за долю власного народу і держави, закликав стати лідерами та керівниками нового штибу. Надихав молодь зосереджувати своє життя на служінні сім'ї та суспільству, підкреслюючи, що суспільне благополуччя має більше значення, ніж особисті матеріальні цілі. Спонукав будувати власне життя відповідно до Божих Заповідей. «Свобода вимагає сильного, відповідального і зрілого сумління. Свобода – вимоглива і в певний спосіб коштує більше, ніж неволя, тому, обіймаючи вас як батько, кажу вам вибирайте вузьку дорогу. Ту дорогу, яку Господь вказує вам через свої

заповіді» [9], – сказав Іван Павло ІІ. Говорячи про відповідальну свободу, папа застерігав, щоб переходячи від неволі комуністичного режиму молодь України не потрапила до неволі споживацтва, «що є іншою формою матеріалізму, який, хоч і на словах не відкидає Бога, однак заперечує Його фактами, виключаючи Його з життя. Справжня цивілізація, в дійсності, не вимірюється тільки економічним поступом, але в основному людським, моральним і духовним розвитком народу» [9].

Понтифікат Івана Павла ІІ вважається одним з найважливіших періодів не лише для Католицької Церкви, а й для світової спільноти. Іван Павло ІІ відзначився як найвидатніший папа в історії папства, оскільки під час його понтифікату Церква зайняла визначне місце у сучасному світі.

У ХХ столітті сталися низка воєн, голокост, голодомори, що відзначалися жорстокістю та масовими жертвами. Пріоритетним завданням Івана Павла ІІ стало змагання заради утвердження «цивілізації любові» у світі, миру на Землі, та високе значення гідності людського життя. Він відомий не лише як глава Вселенської Церкви, видатний релігійний та суспільно-політичний діяч, але й унікальний, оригінальний філософ з високим рівнем професіоналізму.

Іван Павло ІІ вніс у життя суспільства кінця ХХ століття новий погляд на людину, відповідно до його парадигмальних візій персоналізму. Як зазначає сам святий папа, що він віддавна цікавився людиною, спершу на польській філології – як творцем мови, а потім як священник, з потреб душпастирства [3, с. 149].

Філософія Кароля Войтили розвинена в багатьох документах і заявах до та під час його понтифікату як Івана Павла ІІ, є персоналізм. Ця течія ставить добро та розвиток людської особистості в центрі сфери цінностей як вищого принципу, до якого віднесені всі окремі блага, що реалізуються людиною в результаті її вільної діяльності.

Поштовхом до цих філософських роздумів для Войтили стали повоєнний час та молодь з післяокупаційного періоду, для яких екзистенційною дійсністю було «як жити». Це

проблеми любові, сім'ї, проблеми праці. Таким чином з'явилася книга «Любов і відповідальність». Наступною працею, яка розвиває екзистенційні питання про людину є «Особа і чин», як зазначає сам автор: «Думаю, що тут ідеться не тільки про людину наших часів, а певною мірою про людину всіх часів.» [3, с. 149].

Основну увагу у своїх філософських роздумах Іван Павло II зосереджував на філософській антропології та етиці. Кароль Войтила залишиться в історії як фігура епохального значення, чий вплив на людство ще досі важко оцінити в усій його глибині. Його зверненість до особи у філософських роздумах реалізувалася і втілилася в усій його життєдіяльності; головним питанням його філософії були не абстрактні метафізичні сутності, а сама людина, неповторна особа в її унікальному, конкретному бутті [8, с. 81].

Персоналізм Войтили знаходить своє вираження головним чином у філософії людини, побудованій на рефлексивному аналізі людських вчинків (actus humanus) [12, с. 42], де людина є свідомий і вільний суб'єкт і джерело. Класичні філософи називали це actus humanus - на противагу actus hominis. Базуючи всю філософію на людському досвіді, Войтила поєднує, під методологічним кутом зору, підхід свідомого з реалістично-метафізичним (томістична феноменологія), а з об'єктивного боку – антропологічний аспект з етичним (primum anthropologicum est primum ethicum).

Actus humanus, який можна окреслити як actus personae, демонструє, що людська особистість наділена власною причинною силою [10, с. 15], тобто, що він має владу генерувати конкретні дії, які залежать виключно від неї. Ця особиста причинність, очевидно, дає видимі результати у зовнішньому світі, але Іван Павло II також звертає нашу увагу на те, що через неї «людська особа виражає себе і водночас реалізує себе. Звідси ми розуміємо, що в праці саме людина виражає себе, реалізується і, так би мовити, формує себе», тобто що вона повністю відповідає за себе, сама себе визначає [1, с. 628]. Іншими словами, коли людина діє, вона насправді завжди робить дві речі: вона дося-

гає чогось поза собою, що стосується світу, і вона досягає чогось всередині себе, що стосується її самої, і саме на цьому рівні це найглибший рівень людське его, де людина повністю розкриває себе як особистість, тобто як таку, що вирішує про себе, яка визначає себе: persona est sui iuris [1, с. 628]. Саме у своєму вимірі самовизначення особиста свобода виявляє всю свою реальність і все своє вирішальне значення, яке жодним чином не може бути скасовано.

Однак, існує ще один аспект, який Іван Павло II враховує у своєму етичному вченні. Це свобода та сила причинно-наслідкового зв'язку, який приводить до самовизначення особистості. Людина, завдяки цій свободі, несе відповідальність за себе, але, як вказує саме значення слова «відповідальність» (від латинського «respondere»), інші люди також беруть тут участь, до яких вона відноситься і за кого вона відповідає. Папа Войтила нагадує про основу цієї відповідальності, яка передбачає інших, що є онтологічною основою особистості – її буття є даром, хто отримав себе в дар. «Її буття є даром: те, що вона є, і саме її існування є даром від Бога. Постійно приймаючи себе з творчих рук Бога, людина несе відповідальність перед Ним за те, що вона робить, і насамперед, за те, що вона робить з собою» [13, п. 3]. З цієї причини моральна цінність вчинків залежатиме від їх відповідності з істиною буття людини, істина, яка доступна не людині, яка є тим, хто створений, але доступна Богові, який є Тим, хто це створив.

Людська особистість наділена власною істиною, власним внутрішнім порядком, власною конституцією. Коли її діла узгоджуються з цим порядком, з конституцією людської особи, створеної Богом, вони є добрими вчинками, тоді як, навпаки, моральне зло означає розрив, глибокий поділ між особою, яка діє, і її дією. Моральне зло – це саме зло особи як такої; моральне благо – це благо особи як такої [13, п. 3].

Персоналізм Войтили можна розглядати як загальну теологічну настанову чи інтерпретаційну модель, де матеріальний і духовний світи розглядаються через призму

людини, тобто «землі» і «неба». За неотомістською традицією, яка вважає людину «непізнаваним буттям», Кароль Войтила відзначає, що особистість є вищим виявом людини, «є ще більшою таємницею, чим homo sapiens».

Філософський шлях Войтили є аналогічним, ілюструючи стосунки людини з Богом. Це завжди «шлях досвіду», який виражається в людських діях і закінчується там, де потрібен «стрибок віри». Використовуючи знання рефлексивного Я, автор праці «Особа і чин» на основі аналізу змісту, структури та динаміки людської дії реконструює онтологію та аксіологію людської особистості. Постійна установка на об'єктивізацію когнітивних суб'єктивних актів і аналізів, що ведуть до феноменологічного опису особистого досвіду, а також послідовне зіставлення даних внутрішнього досвіду з даними зовнішнього досвіду людини дозволяють підтримувати аспект буття, і завдяки цьому побудова реалістичної персоналістичної онтології, що пояснює не суперечність, між двома екзистенціальними вимірами людини: її метафізичною незмінністю та етичною динамікою.

Аналізуючи проблематику людини-особистості, Войтила виходить за рамки неотомізму. Він інтерпретує неотомістську категорію «suppositum», що означає одиничну тілесно-духовну субстанцію, по-своєму: «особистість – це щось більше, ніж індивідуальна субстанція, особистість – це вже Хтось» [14, с. 91]. У трактуванні Кароля Войтили, особистість виступає як особливий суб'єкт, «вершина всіх людських виявів». Вона є надзвичайно індивідуальною, неповторною, недостатньо вивченою, і володіє духовним життям, яке не обмежується лише земною реальністю. Папа Іван Павло II закорінює особистість людини у втіленому Христі Ісусі. Через особистість Христа можна краще розуміти велич людської особистості, її справжнє призначення та життєву мету. Розглядаючи цей аспект теології, відомий як христологія, Войтила стверджує, що в процесі боговтілення у єдиній особистості відбувається злиття двох центрів – людського і божественного, зберігаючи їх відмінність. Бог виявляється в центрі існування у вигляді людини, що

дозволяє людині опинитися у центрі видимого світу як Людина-Бог, а не лише як мікрокосмос.

За думкою Івана Павла II, факт боговтілення має загальний характер, що стосується всіх людей: як віруючих, так і невіруючих, як християн, так і тих, хто практикує інші релігії. У цитатах: «У таємниці втілення, людина відкривається як жива подоба Бога-Сина» та «Не можна зрозуміти людину без Христа» [15, с. 105], мовиться про людину загалом, а не тільки про християнина. Проте, безсумнівно, на християнина покладається більша відповідальність і місія, ніж на інших.

Крім Особистості Христа, також значення для людини має і Особистість Святого Духа. Тому зв'язок людської особистості з Третьою Особою Трійці вважається більш глибоким і фундаментальним. Кароль Войтила часто називає Святого Духа «Духом Особистості». Теолог підкреслює, що саме завдяки спрямуванню до нього можуть бути встановлені мости між людською особистістю та Богом, між людиною та іншою людиною, між християнином і світом. Цей дарунок згори – Святий Дух, що був принесений Ісусом Христом, повинен надати людині, сім'ям, народам і державам зовсім інший характер відносин, а саме – відносин, що базуються на любові.

Папа вважає, що перебування Святого Духа в людині підносить її особисту гідність і надає нову цінність міжособистісним відношенням, в тому числі й тілесним. Присутність Святого Духа в житті людини освячує її життя, надає йому повноти буття.

Бути особистістю – це цінність, яка не змінюється від зачаття до смерті, присвоєна людині завдяки її екзистенційній похідній від наймогутнішої особистої істоти – Бога Отця. Завдяки своїй подібності до Нього людська особа назавжди наділена особистою гідністю та онтичною цінністю, незалежно від свого становлення. Незмінність людської структури існування та її невід'ємна цінність від зачаття до смерті має важливі наслідки, не лише екзистенційні. Людина є людською особистістю протягом усього цього про-

міжку часу, незалежно від того, в якому вона стані – здоров'ї, інтелектуальному чи соціальному. Для особистості не важливо, який вимір її стосунків з іншими людьми, суспільством і світом, тобто як воно проявляється і що являє собою у світі культури. З точки зору існування людини, її соціальне становище, освіта, сила та фізична підготовленість є аспектами спілкування з іншими людьми. Він відкриває «дивний» філософський парадокс людського життя, що виражається в тому, що людина є особистість, постійна і незмінна структура, і в той же час вона змінюється як особистість, розвивається або деградує.

У своїх листах, посланнях, енцикліках та промовах папа Іван Павло II висловлює думку, що завдяки гідності, кожна людина має право розвиватися у напрямку свого покликання та прагнути до самореалізації взаємодіючи з іншими. Це також включає у себе уникання дій, які можуть нашкодити добробуту інших, і, наскільки можливо, сприяти розвитку загального благополуччя, бо «ми всі є дійсно відповідальні за все» [6, п. 38].

В енцикліці Centesimus annus Іван Павло II дає вказівки для лідерів. Папа навчає, що повагу потрібно заслужити важкою працею. Перед лідером постає важливе завдання – він має віддавати себе іншим людям, часто забуваючи про власні потреби, на користь інтересів колективу та компанії, які потрібно реалізувати. Основними рисами людини, яка володіє характеристиками лідера, є відчуття відповідальності, постійний розвиток, здатність долати власні слабкості та невдачі, а також здатність вчитися на власних помилках. Знання та постійне самовдосконалення є ключовими для того, щоб навчати інших, керувати ними, бути прикладом і разом з ними радіти досягненням.

Енцикліка навчає, як стати провідником, гідним називатися людиною очима Івана Павла II. Папа у ній дає цінні поради, як зберегти християнське ставлення до сучасних проблем на кожному рівні життя. Енцикліка, адресована до підприємців та людей бізнесу, однак це стосується кожного управлінця, лідера чи керівника. На першому місці стоїть

загальне благо. Співробітники повинні відчувати, що їхня праця має значення і що їх поважають за це. Роботодавці також повинні поводитися зі своїми працівниками гідно та з повагою, розуміючи, що вони є основою їх капіталу. З вчень Папи очевидно, що сучасний лідер повинен приймати безліч важливих рішень, які впливають на майбутнє організації та її працівників. Його моральна непохитність має бути стабільною, він не може піддаватися тиску, застосовувати експлуатацію чи вдаватися до нечесної гри. Іван Павло II закликає до чесного та справедливого життя в любові до Бога, до ближнього та до себе, як того навчає Церква.

Святий Іван Павло II повчає, що «в один час вирішальним чинником виробництва була земля, пізніше – капітал (який розуміли як повний комплекс інструментів виробництва); сьогодні ж вирішальний чинник – це більшою мірою сама людина, тобто її знання, особливо наукові знання, її здатність до взаємодії і скоординованої організації, а також її здатність сприймати потреби інших і задовольняти їх» [4, п. 32].

Папа наголошує на усвідомленні суб'єктивного виміру праці і визначає її гідність і значущість. Це допомагає нам побачити, що «праця – для людини», а не «людина – для праці» [5, п. 6]. Працівники – це не лише «людські ресурси» чи «людський капітал». Отже, робота має бути орієнтована на здібності та здатності людини, і тому ми не повинні очікувати, щоб працівники пристосовувалися до своєї роботи, мовляв, вони – машини. Якщо робота відповідає індивідуальним здібностям, вона сприяє розвитку мудрості та свободи працівників, зберігає соціальні відносини та сприяє співпраці, не завдаючи шкоди їхньому здоров'ю та добробуту. Це передбачає, що керівники повинні вміти поставити правильну людину на правильне місце і мати свободу та відповідальність вчиняти саме так.

В енцикліці Centesimus annus Іван Павло II закликає лідерів бізнесу наблизити сучасний економічний і фінансовий світ до принципів людської гідності та загального блага. Таке сучасне бачення пропонує бізнес-лідерам, їхнім

співпрацівникам, а також різним зацікавленим сторонам набір практичних принципів, якими можна керуватися, щоб служити загальному добру.

Суть бізнесу полягає в об'єднанні людських здібностей, талантів, енергії та навичок з метою задоволення потреб інших, що сприяє розвитку тих, хто здійснює цю роботу. В результаті колективних зусиль виробляються товари та послуги, необхідні для здорового функціонування спільноти. «Бізнес-лідер – не спекулянт, а, по суті, новатор. Спекулянт має на меті максимізувати прибуток; для нього бізнес – це лише засіб досягти мети і – як результат – отримати прибуток. Для спекулянта будівництво доріг і лікарень або шкіл – не мета, а лише засіб досягнення максимального прибутку. Відразу повинно бути зрозуміло, що спекулянт не є взірцем бізнес-лідера, якого Церква вважає творцем і будівником загального блага» [7]. Бо християнські бізнес-лідери служать загальному благу через створення товарів, які по-справжньому важливі, і послуг, які справді служать.

Енцикліка Centesimus annus Івана Павла II є своєрідним посібником для лідера та управлінця, що в собі має персоналісничну основу. Папа формує основні правила, за якими закликає сучасне суспільство розвиватися та жити.

Понтифік чітко зазначає, що людина за свою працю має бути справедливо винагороджена. Заробітна плата має бути достатньою для утримання як працівника, так і його сім'ї [4, п. 8]. Папа закликає до поваги щодо прав людини на свободу її інтегрального розвитку захоплень та талантів, без чого неможливий жодний прогрес [4, п. 29].

Іван Павло II вказує, що першим джерелом всього доброго є Бог, це Він створив людей і дав їм землю, яка тримає їх живими через працю. Тому праця є добром, яке виходить від Бога [5, п. 9]. Праця може бути більш продуктивною та ефективною, якщо людина пізнає її творчі можливості. Відкриє себе для потреб інших [4, п. 31].

Папа говорить про нематеріальні скарби, заховані у характері творчих людей, які не бояться приймати вик-

лики. Наголошує на тому факті, що головним багатством є сама людина, яка використовуючи свої знання, перетворює природні ресурси на промислові [4, п. 32].

Також Іван Павло ІІ попереджає про стрімкий розвиток цивілізації, що відкидає людей, які не утримують темпи змін. Опускається їхня гідність і право на існування через маргіналізацію. Вони повинні бути забезпечені допомогою, підтримкою через використання їх людських ресурсів, що дозволяє їм перепідготовку та адаптацію до змін [4, п. 33].

Папа підкреслює позитивну роль прибутку в компанії, однак вказує й на те, що це не є головною метою. Крім прибутку важливо задовольнити потреби всіх працюючих це і є відповідна та правильна мета компанії [4, п. 35].

Іван Павло ІІ підкреслює, що моральність витікає з поведінки людини, включаючи її совість та особисту й суспільну відповідальність. Він вказує на важливий зв'язок між моральністю та лідерством, бізнесом та економікою, і тому очікує, що ті, хто займають керівні посади, діятимуть відповідно до морально-етичних норм [11, с. 22].

Аналізуючи все зазначене вище, слід підкреслити значущу роль духовного керівництва Івана Павла ІІ у всіх його аспектах. Лідер у будь-якій сфері повинен бути прикладом, світлом і орієнтиром для тих, кого він веде, подібно до Ісуса Христа, пастиря душ. Він повинен мати в собі це світло, щоб передати його іншим, допомагаючи їм уникнути помилок у складному шляху сучасності. Також важливо, щоб він мав в собі віру, необхідну для досягнення поставленої мети. Без сумніву, можемо сказати, що Іван Павло ІІ був послідовником Христа на землі, лідером людських душ, тоді як його наука є перетворенням на кожній дорозі життя, яким доводиться йти людині. Як лідер Церкви Петра Він зберіг провіденційний спокій і збалансованість, навіть у критичні моменти. Зберігав непохитну віру задля єдності Церкви. Іван Павло ІІ своїм життям, служінням показав ідеального лідера. В своїх енцикліках дав нам поради, як кермувати, управляти на життєвому шляху до повноти людяності. Вказав на те, що

слушне в людських стосунках, те саме слушне і в управлінні, лідерстві, бізнесі. На першому місці завжди має бути добро людини. Це головний орієнтир, що має визначати всі людські дії, управлінські рішення, стратегію. Добро людини – фундамент особистої та професійної етики. Тільки так можна досягнути успіху в житті [2, с. 71].

2.3. ОСОБИСТІСТЬ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Особистість і суспільство взаємопов'язані: без аналізу сутності особистості як суб'єкта соціальної поведінки та її взаємодії з соціальним середовищем неможливо розуміти соціальні процеси, функціонування та розвиток соціальних систем.

Взаємодія особистості і суспільства може бути розглянута як соціальна драма, що відбувається протягом історії цивілізації. Ця драма породжує як злочинність та соціальні відхилення, так і інституції контролю, такі як поліція, суд, пенітенціарна система. Людина має вибір між прийняттям умовностей та норм суспільства або дією відповідно до своїх переконань і ризикує відповідними санкціями.

Соціологія досліджує особистість як складову соціального життя, виявляє механізми її формування під впливом соціальних чинників та її роль у змінах та розвитку суспільних відносин. Вона аналізує взаємозв'язки між особистістю і соціальними групами, особистістю і суспільством, а також механізми регуляції та саморегуляції соціальної поведінки.

Людина – це біосоціальна істота. На планеті Земля населяється понад 5 мільярдів осіб, всі вони належать до одного біологічного виду «Homo sapiens», незалежно від расових та етнічних ознак, місця проживання та рівня соціально-економічного розвитку суспільства. Кожна людина від народження має комплекс властивостей, що відрізняють

її від усіх інших біологічних організмів: здатність до абстрактного мислення та безперервного інтелектуального розвитку, мовні здібності, розвинуті кінцівки, достатні для виконання складних сенсорно-моторних функцій, а також прямохідність. Загальновидові риси є джерелом і основою соціального життя. Проте колективне існування не змінює біологічної природи людини та не поліпшує її тілесну організацію. Вчені довели, що генетичний код людини залишається незмінним принаймні тридцять тисяч років, а може і більше [3].

Включення людини до суспільства здійснюється через різні елементи соціальної культури (соціальні групи, інститути, соціальні організації), через систему соціальних ролей, які вона виконує, а також через норми та цінності суспільства, які вона приймає.

У соціології прийнято розмежовувати поняття «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність». Поняття «людина» використовується для характеристики її біосоціальної природи і вказує на належність до людського роду, який є вищим ступенем розвитку живої природи на нашій планеті. Як жива істота, людина підпорядковується основним біологічним та фізіологічним законам, а як соціальна - законам розвитку суспільства.

Поняття «індивід» характеризує окрему людину. Індивідуальність – це те, що робить кожну людину унікальною, як біологічну, так і соціальну істоту. Це її неповторні індивідуальні особливості. Соціологію цікавить не сама по собі унікальність індивідуальності, а її вплив та місце у суспільних процесах.

Поняття «особистість» використовується для характеристики соціального аспекту людини. Це сукупність рис і властивостей, що формуються у суспільстві і не успадковуються генетично. У особистості подальше розвиваються потенційні можливості та природні здібності людини, але лише шляхом засвоєння культурних чинників та при умові, що особа вступає у соціальні взаємовідносини з іншими людьми та соціальними групами. Людина, отже, є супереч-

ливою єдністю біологічного та соціального, матеріального та ідеального.

Особистість – це міра втілення у людині суспільно-значущих рис та якостей. Як результат, особистість є соціокультурною підсистемою людини, що, з одного боку, об'єднує її зі спільнотою, іншими людьми та суспільством, а з іншого – вона керує поведінкою та активністю суб'єкта. Здатність до руху та енергетичні джерела забезпечують біологічні чинники, але напрямок діяльності та характер вчинків залежать від особистості. Вона транслює вимоги суспільства, соціальні цінності та норми, інтерпретує культурні чинники, продукує мотиви та цілі поведінки індивіда.

Соціологи аналізують особистість у контексті її взаємодії з соціумом. Наприклад, теорія «дзеркального Я» розглядає особистість як відображення індивідуальних характеристик людини у суспільній свідомості та оточенні. Індивід виробляє уявлення про себе відповідно до сприйняття іншими людьми. Професор Чарлз Хортон Кулі (1864–1929) вважав, що особистість формується в результаті взаємодії з оточенням, включаючи сприйняття іншими людьми, оцінку свого образу та власне самопочуття. Ця теорія розглядає особистість як сукупність соціальних ролей, які людина виконує у житті, пов'язуючи її з соціальними структурами, інститутами, цінностями та нормами. Вона пояснює, як особистість формується залежно від усвідомлення ролей та інтеракцій з навколишнім середовищем. Однак ця концепція може забувати про індивідуальність і унікальність особистості [4].

Стосовно структури особистості, вона, до певної міри, відображає соціальне оточення людини, тому є складною соціокультурною системою. Модель особистості З. Фрейда, яка має тенденцію до біологічного, підсвідомого та ірраціонального, виходить з припущення про антагонізм між біологічним та соціальним. Відповідно до Фрейда, особистість подібна до айсберга, частина якого занурена у воду: «надводна» частина представляє свідомість та все, що контролюється нею, тоді як «підводна» частина відображає під-

свідомість, природні біологічні інстинкти та імпульси, які існують незалежно від свідомості.

Структура особистості складається з трьох рівнів:

1. Ід (Воно) – це природжені пристрасті, що визначаються як джерело енергії, що живить потяг до задоволення. Енергія, накопичена в Іді, створює внутрішнє напруження; особа знаходить задоволення, коли ця енергія знаходить вихід, що генерує потужні імпульси та мотиви поведінки.

2. Его (Я) – це регулятор, який затримує вивільнення енергії до того моменту, поки не з'явиться відповідний об'єкт для розрядки напруження. Цей рівень формується на основі власного досвіду людини.

3. Супер-его (над-Я) – це суто соціальна складова, яка вимагає від людини відповідної поведінки згідно з прийнятими нормами; це здатність суб'єкта критично оцінювати свої дії, сфера моралі та відповідних почуттів [1].

Фрейд вважав, що людей керують дві головні пристрасті – «інстинкт життя» (сексуальність, лібідо або Ерос) та «інстинкт смерті» (потяг до руйнування, Танатос). Ці природжені імпульси контролюються та придушуються суспільством. Особа має постійно стримувати ці потяги, що може викликати психодраму. Соціальність полягає в тому, що біологічні імпульси затиснуті, а природна енергія знаходить альтернативні «виходи» через культурні форми активності (праця, творчість, мистецтво, світ ідей тощо). Якщо третій рівень особистості руйнується або формується неповністю, людина може перетворитися на звіроподібну істоту, як вважав Фрейд, що може статися з психічно хворими, злочинцями, або виникнути під час масових психопатій (війна, паніка, погроми).

Тему особистості детально розглядає школа символічного інтеракціонізму, яка застосовує системний метод для визначення функцій, базових елементів та рівнів структурної організації особистості.

Особистості притаманні чотири функції: індикація, інтерналізація, самість та інтеракція. Людина, яка розвиває ці риси, перетворюється на особистість.

Самість означає, що людина є об'єктом для самої себе, здатною звертатися до себе з запитаннями та отримувати відповіді у внутрішньому діалозі. Ця здатність дозволяє особистості усвідомлювати себе, формувати концепції про себе, апелювати до самої себе та діяти відповідно до цього. Крім того, особистість здатна встановлювати зв'язки з іншими людьми, що є інтегруючою функцією, оскільки спілкування передбачає орієнтацію в системі значень і норм, а також критичне сприйняття себе та коригування власної поведінки.

Структура особистості включає кілька ключових підсистем: мотиваційний комплекс, норми поведінки, систему значень, рольові та професійні навички, а також соціально-психологічні риси, такі як особливості характеру, темперамент і рівень чутливості.

Мотиваційний комплекс визначає мотивацію дій і вчинків людини, об'єднуючи зовнішні та внутрішні фактори та визначаючи цілі та ідеали. Він складається з двох умовних ліній: потреб, інтересів та цілей, а також цінностей, ціннісних орієнтацій та ідеалів.

Потреби виникають як результат об'єктивних взаємозв'язків між людиною, зовнішнім світом та її власним фізичним станом, і вони виражаються у прагненні до певних об'єктів.

Американський соціолог та соціальний психолог А. Маслоу визначив п'ять видів потреб, які розташовані від більш базових до вищих: фізіологічні, потреби в безпеці та якості життя, соціальні потреби, потреби в престижі та потреби в самореалізації та творчому самовираженні. За Маслоу, задоволення потреб на одному рівні передбачається перед задоволенням потреб наступного рівня. Однак цей висновок може бути спростований, оскільки у діяльності можуть бути представлені різні потреби. Їхня ієрархія формується під впливом різних факторів, включаючи специфіку конкретної ситуації, культурні особливості суспільства та індивідуальну культуру. Становлення таких потреб опосередковується системою цінностей і інтересів суспільства та окремих соціальних груп [4].

Інтереси можна вважати свідомою потребою, яка дійсно мотивує певну поведінку та спрямована на задоволення конкретної потреби. Вони мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Потреби та інтереси особистості є основою її ціннісного сприйняття світу, визначаючи систему її цінностей та ціннісних орієнтацій.

Ціль можна розглядати як умовний ідеальний ланцюг, що сполучає майбутнє з сьогоденням. Актуалізована мета змушує людину шукати відповідні засоби для її досягнення.

Ціннісні орієнтації та засвоєні особою норми можуть розподіляти потреби, інтереси та цілі на «припустимі» й «неприпустимі». Наприклад, голод є природною потребою та важливою потребою людини, що формує інтерес до їжі та ціль задовольнити потребу відповідним чином. Однак більшість навіть дуже голодних дорослих не звертаються до крадіжок у магазинах або не забирають їжу у дітей. «Вето» на такі дії накладають внутрішні ціннісні уявлення та засвоєні норми поведінки. Коли ставиться питання до самого себе: «Чи можна це зробити?», внутрішнє «я» відповість: «Ні, цього робити не можна». Мотивація людини формується не лише на основі егоїстичних мотивів, але й з урахуванням суспільних факторів. Порушення цього балансу може призвести до різних соціальних відхилень. Таким чином, мотиваційний комплекс сприймає, відображає та перетворює як внутрішні біологічні імпульси, так і зовнішні чинники та стимули.

І. М. Рущенко розглядає особистість як багатошарову структуру, яка включає різні рівні залучення до соціальних груп. Дж. Г. Мід додав, що кожна особистість належить до певних «ватаг» і може спокійно функціонувати в межах цих груп. Людина сприймає суспільство через призму своїх соціальних зв'язків та взаємодій. Особистість може бути уявлена як нашарування різних соціокультурних шарів, кожен з яких має свої потреби, інтереси, цінності, навички тощо [5].

Під час соціологічного аналізу важливо враховувати, що спосіб, яким людина сприймає та взаємодіє з оточуючим суспільством, обумовлений не лише її уявленнями та дум-

ками про цінності, але й її емоційним ставленням. Спрямованість поведінки особистості є складною синтезом раціонального та емоційного. Аналіз соціальних норм є важливим елементом соціальної характеристики особистості, оскільки вони визначають її спосіб взаємодії з суспільством.

Соціальні норми визначають загальні правила поведінки в різних суспільних ситуаціях і інтегрують індивідуальні дії в систему суспільних відносин. Розуміння особливостей особистості можливе лише через аналіз соціальних норм, яких вона дотримується на основі переконань у їхній необхідності та справедливості.

Окрім потреб, інтересів, цінностей та соціальних норм, до складу соціальної спрямованості особистості входять її переконання, ідеали, світоглядні принципи, смаки, звички та інші компоненти, які також потребують дослідження.

Соціальний потенціал, який включає нахили, здібності, знання та вміння, визначає спосіб, яким людина виконує свою діяльність та її ефективність. Багато соціологічних досліджень спрямовані на вимірювання цих характеристик для розуміння готовності особистостей до виконання різних соціальних функцій.

Однією з ключових проблем аналізу в соціології є тема соціальної типології особистості. Подібні умови формування особистості спричиняють в багатьох людей спільні погляди на світ, спільні цінності, життєві цілі, норми поведінки, уподобання, звички, смаки, симпатії, антипатії, риси характеру та інше. Водночас, кожна особистість унікальна, але вона може бути віднесена до певного соціального типу через комбінацію соціальних цінностей, які є результатом впливу історико-культурного та соціально-економічного контексту.

Процес соціалізації включає всі шляхи приєднання до культури, виховання та навчання, за допомогою яких людина набуває соціальних здібностей і можливостей брати участь у соціальному житті. Цей процес взаємодіє з усім оточенням індивіда: родиною, однолітками, вихователями, вчителями, колегами по роботі, засобами масової інформації тощо. Важливо відзначити, що соціалізація – це тривалий

процес, який триває протягом всього життя, оскільки умови життя людини постійно змінюються, що вимагає від неї адаптації до нових соціальних ролей та змін статусу.

Якщо для дітей соціалізація включає основною метою адаптацію до суспільного середовища, то для молоді та дорослих вона передбачає переважно процес інтеріорізації, або внутрішньої трансформації зовнішніх елементів у внутрішнє «Я» особистості. Результатом цього процесу є формування індивідуальності особистості.

Рольова теорія дозволяє розглядати соціалізацію через призму ролей, які людина приймає протягом життя. Це підкреслює, що кожна роль супроводжується певними очікуваннями, які можуть бути визначені як «сценарії» (норми поведінки), очікування інших людей, що взаємодіють з суб'єктом, та очікування референтної групи.

Особа, що аспірує до будь-якої ролі в суспільстві, повинна враховувати вимоги, пов'язані з її виконанням. Іноді підготовка до взяття на себе цієї ролі займає тривалий час, оскільки потрібно отримати освіту, опанувати практичні навички, набути досвіду, володіти певними формальними характеристиками, або навіть пройти іспити, щоб підтвердити готовність виконувати цю роль.

Механізм соціалізації включає три основні аспекти:

а) очікування (сподівання);

б) бажання особи відповідати цим очікуванням, грати певну роль в межах встановлених правил;

в) зміни у поведінці людини та її особистісний розвиток [2].

Під час соціалізації індивіди вбирають цінності та норми, розвивають нові інтереси та мотивації, здобувають знання та практичні навички. Навіть характер може зазнавати корекції: деякі риси пригнічуються, які перешкоджають виконанню ролі, або, навпаки, підсилюються особливості, які сприяють успішному виконанню ролі.

Соціалізація, виховання та освіта – це процеси, що дозволяють накопичувати соціальний капітал. Цей капітал збирається протягом багатьох років відповідно до здобутих

знань, навичок, цінностей та норм. Соціальний капітал приносить вигоди протягом всього життя, дозволяючи особі користуватися значною свободою вибору та розширювати межі активного життя.

Соціалізація не може бути повною без реалізації інтересів та цінностей особи. Важливою є також розвиток соціальної активності, яка стає особливо важливою в умовах якісного перетворення суспільства.

Соціальність особистості в широкому розумінні полягає у її взаємозв'язку з соціальним цілим: суспільством, соціальними групами, людством. Такий зв'язок може бути розглянутий через вивчення системи соціальних зв'язків особистості з різноманітними групами: класовими, професійними, місцевими, демографічними, етнічними, культурними, статусними тощо. Рівень та характер реалізації соціальної активності вказує на якість соціальності.

У світлі якісних трансформацій, які відбуваються у суспільстві, особливо важливо дослідити рівень та природу соціальності особистості. Чи усвідомлює вона потреби та інтереси суспільства, і відчуває себе частиною його цілей та завдань? Чи сприймає вона їх особистими? Чи слідує їм механічно, чи здатна аналізувати й осмислювати? Чи розуміє вона себе як активного учасника суспільних відносин? Як глибоко вона освоїла історичний соціальний досвід? Відповіді на ці питання неможливо дати без звернення до концепції соціальної активності.

Соціальна активність є ключовим аспектом, який визначає цілісність особистості; її рівень визначається не лише розвиненістю окремих елементів, але й характером їх взаємодії та єдністю.

Важливим показником соціальної активності є рівень культури особистості. Культура розглядається як спосіб освоєння соціального досвіду, ролей та функцій, а також як вияв активності й ініціативності. Це також вияв духовної збагаченості, спосіб сприйняття світу та видів діяльності, що базується на цінностях, знаннях та переконаннях.

Основними елементами культури особистості є переконання, якості, характер діяльності, навички та вміння.

Тому культуру особистості оцінюють за здатністю виконувати соціальні ролі, засвоювати соціальний досвід та використовувати його.

Дослідження процесу формування соціальної активності особистості в сучасних умовах передбачає аналіз впливу суспільних інновацій, формування нових економічних, соціальних та політичних структур, а також нових аспектів духовного розвитку, характерних для нашого суспільства в сучасні часи.

Порушення цілісності соціальної активності відображається особливо чітко через недосягнення гармонії між ціннісною орієнтацією та діяльністю. Коли дії конфліктують з цінностями через ситуаційні обставини, це негативно впливає на інтегральний розвиток особистості. Навіть при оцінці творчого потенціалу та створенні сприятливої атмосфери в колективі, більшість людей схильні приділяти увагу лише виконанню обов'язків, замість розвитку новаторства та творчості. На тлі зростаючої нестійкості та суперечностей у свідомості та поведінці можна відзначити позитивний аспект, який полягає в глибшому розумінні складних соціальних проблем і ролі особистості у суспільстві [3].

Недоліки у цілісності соціальної активності проявляються сьогодні у роз'єднаності емоційного, раціонального і вольового компонентів, що створює перешкоди для продуктивної діяльності в суспільстві. Прийняття соціальних цінностей на емоційному рівні часто призводить до нестійкого та ситуативного характеру активності, тоді як лише раціональне прийняття цінностей не забезпечує їх перетворення на особистісні. Це може породжувати недоліки, такі як ділення, прагматизм та нещирість. У той час як прийняття соціальних цінностей на рівні почуттів і волі може призвести до екстремізму, як це відбувається у випадках ставлення до міжнаціональних проблем або кооперативного руху [2].

Протиріччя в структурі соціальної активності виявляється в неузгодженості форм активності. Це може призвести до вузького професіоналізму, який не враховує громадянської позиції, або морально неповноцінної політичної діяль-

ності, яка не узгоджується з моральною культурою і активністю. Це може призвести до виправдання будь-яких методів для досягнення політичних цілей. В сучасних умовах одним із поширених проявів суперечностей соціальної активності є протистояння та абсолютизація соціальних цінностей окремими спільнотами та загальнолюдськими цінностями. Процес становлення нового соціального мислення передбачає подолання цих протиріч, оскільки загальнолюдські цінності не заперечують інтереси окремих соціальних спільнот, але передбачають їх урахування. Висока громадянська активність є синтезом національних, державних та загальнолюдських цінностей.

2.4. ФІЛОСОФІЯ ДУХОВНОГО ГУМАНІЗМУ ЯК ВЕКТОР ТРАНСФОРМАЦІЙ

Сутність соціально-філософських відносин полягає у пошуку людини свого місця в світі та призначення. Ніхто не може і не хоче жити без мети, мрій, планів або завдань, які надають життю значущості та повноти. Кожна особа стикається з необхідністю розуміти сенс свого існування.

Це питання залишається актуальним, оскільки ясне усвідомлення свого життєвого призначення виступає ключовим стимулом у житті. У цілому питання про сенс життя стає центральною проблемою світогляду.

Різні погляди на суть життя у розрізі історичних епох діляться на дві основні категорії. Оптимістична група вважає, що людина має контроль над своєю долею і спрямовує своє життя власними рішеннями. Серед представників цієї групи вчені, такі як Аристотель, Фома Аквінський, Френсіс Бекон, Карл Маркс, Тейяр де Шарден підкреслюють, що сенс життя полягає у досягненні вищого блага, спілкуванні з Богом, активній практичній діяльності або єднанні людей. Натомість песимістична група розглядає людину як безсилу перед долею і вбачає її як «іграшку» в руках долі. Філо-

софи цієї групи, такі як Шопенгауер, Ніцше, Камю, Сартр стверджують, що сенс життя полягає у відмові від волі до життя, у прийнятті абсурдності світу або в бунті проти цього абсурду.

Отже, проблема сенсу життя завжди була актуальною протягом усієї історії. Проте знайти єдиний сенс життя неможливо, оскільки він формується не лише на основі загальнолюдських цінностей, а й враховує особисті сподівання конкретних людей у певну епоху. Тому проблема сенсу життя аналізується з погляду філософських доктрин різних історичних періодів.

Одна з філософський теорій, яка окреслювала аспекти людського буття та цінності людини є гуманізм.

Гуманізм виник як система філософських поглядів, що підкреслює цінність людини як індивідууму, її право на свободу, щастя, особистісний розвиток та виявлення своїх здібностей. Гуманізм, що походить від латинського слова «humanus», охоплює кілька аспектів: він може вказувати на епоху Відродження та різноманітні культурні рухи, ідеологічні течії та напрямки суспільної думки; він також виражає моральні якості людини – її людяність, доброту та повагу; це особливе ставлення до людини як найвищої цінності життя; і він є назвою практичної діяльності, спрямованої на досягнення загальнолюдських ідеалів та інших цілей. Він вважає благополуччя людини критерієм оцінки діяльності соціальних інститутів, а принцип рівності, справедливості та людяності – бажаною нормою у відносинах між людьми. Гуманізм виник у епоху Відродження як противага феодально-церковній ідеології, яка пропагувала негативне уявлення про людську природу та розвиток людини. Гуманісти розглядали людину як невід'ємну частину природи та віддавали перевагу задоволенню «земних» потреб, включаючи реалізацію її природних здібностей та можливостей. Гуманізм включає в себе всі вищі цінності, які виникли в ході історії розвитку людства і отримали назву загальнолюдських, такі як любов до людини, свобода, справедливість, гідність, працелюбність, досконалість, милосердя, доброта, благородство та інші.

Але реалії життя свідчать про те, що на сьогодні важливим є дослідження аспектів гуманізму в ракурсі духовного розвитку, що розширює уявлення про сенс людського буття у спектрі законів світобудови та принципів природовідповідності. Адже, як зазначає В. Андрущенко «перспектива людства в кінцевому розумінні – в його високій духовності» [1, с. 7].

Мета дослідження полягає в тому, щоб через призму філософських поглядів гуманізму, що склалися на різних етапах історії, означити актуальність розвитку духовного гуманізму, що ґрунтується на ідеї вибору цінностей у площині природовідповідних людині концептів буття.

На сьогодні є описана Ю. Чорним система класифікації гуманістичних поглядів, яку у 1949 році в своїй студентській праці висунув Воррен Аллен Сміт, майбутній американський дослідник.

Так розрізняють:

Древній гуманізм – поняття, що належить до систем поглядів Аристотеля, Демокріта, Епікура, Лукреція, Перікла, Протагора, Сократа чи Конфуція.

Класичний гуманізм – гуманізм епохи Відродження; поняття, що належить до древніх гуманістичних ідей, які мали розвиток в епоху Ренесансу у таких мислителів, як Бекон, Боккаччо, Еразм Роттердамський, Монтень, Томас Мор і Петрарка.

Теїстичний гуманізм – поняття, яке охоплює як християнських екзистенціалістів, так і сучасних теологів, які наполягають на здатності людини працювати над своїм порятунком спільно з Богом.

Екзистенціальний гуманізм – гуманізм, який базується на ідеях Жана-Поля Сартра та ін.

Комуністичний гуманізм – поняття, що характеризує переконання деяких марксистів (наприклад, Фіделя Кастро), які вважають, що послідовним натуралістом і гуманістом був Карл Маркс.

Натуралістичний (або науковий) гуманізм – еклектичний набір установок, що народились в сучасну наукову

епоху і концентруються на вірі у вищу цінність і самовдосконалення людської особистості.

Нормативний гуманізм – позиція, яка виходить із визнання того, що у людини є специфічні людські потреби, які необхідно задовольняти. Причому не людина повинна пристосовуватися до суспільства, а суспільство має вважати задоволення людських потреб нормою свого функціонування [7].

Отже, серед течій про поняття «гуманізм» як філософської категорії стоїть дилема про співвідношення між матеріальним і духовним.

У контексті ідеалістичної чи матеріалістичної світоглядної позиції про сутність буття людини та її призначення розмірковували філософи всіх часів. Відтак ставлення і розуміння первинності матеріального чи ідеального було різне.

Так, античний матеріаліст Демокріт вірив у неподільність атомів, але це не виключало для нього існування вищого за матерію, включаючи релігійну концепцію.

Подібність можна помітити серед ідеалістів, наприклад, у Платона, який підтримував перевагу ідеї над матерією. У минулому люди могли бути матеріалістами або ідеалістами, але ставилися терпимо до різних поглядів.

З плином часу, після Декарта, що визнавав існування двох субстанцій – тілесної (матерія) і духовної (розум) та філософії Гегеля, який за основу усіх явищ природи і суспільства приймав духовне першоначало як «світовий дух», «абсолютну ідею», «світовий розумом», з'являється ідея марксистського або діалектичного матеріалізму, що протиставляється тому, що ми розуміємо як матеріалізм та ідеалізм.

З того часу вже не існує можливості для співіснування цих поглядів і те, що колись було дуалізмом, зараз стало абсолютним розділом. Люди тепер діляться на матеріалістів або ідеалістів. Сучасна концепція відрізняється від античної, і ми спостерігаємо псевдо-абсолют матеріалізму або, навпаки, ідеалізму.

Ідея життя за тотальним матеріалізмом означає сприйняття матерії як єдиної форми реальності, що викликає численні проблеми. Механічна модель сприйняття матерії призводить до механічної та егоїстичної моралі, де індивідуальний егоїзм або групове мислення переважають.

Для суто ідеалістичного сприйняття світу проблемою є суб'єктивізм, що може призвести до відсутності уваги до матеріального та природного середовища.

Відповідно гуманізм за цими критеріями поділився на *світський* і *духовний.*

Світський (секулярний) гуманізм (англ. *secular humanism*) – світогляд, в основі якого лежить атеїстичне мислення, що заперечує існування будь-яких вищих сил та будь-яких духовних реальностей. Секулярний гуманізм визнає матеріальну природу й соціальну природу людини, але заперечує духовну.

Але ідеї гуманізму не можуть бути виділені з історичних, релігійних або ідеологічних джерел. Розвиток гуманістичного світогляду повністю залежить від накопиченого людського досвіду щодо реалізації загальних норм спільного життя, таких як співробітництво, благочестя, чесність, толерантність, дотримання закону тощо. Гуманістичні ідеї застосовуються до всіх людей і соціальних систем, і можуть перетинати національні, економічні, релігійні, расові та ідеологічні межі. Важливим є не протиставлення гуманістичних цінностей національним, але спільна взаємодія, що передбачає перехід до плюралізму культурно-гуманістичних позицій, які взаємодіють та доповнюють одна одну.

На початку XX століття філософія гуманізму отримала підтвердження від природничих наук, які здійснили глобальні відкриття, такі як теорія відносності Ейнштейна, кібернетична теорія Вінера та принцип додатковості Бора. Ці відкриття породили сумніви стосовно можливості науки абсолютно точно передбачати хід подій і явищ.

Ідея Н. Бора про принцип додатковості порушила ефективність запозиченої Марксом у Гегеля концепції єдиної можливості подолання протиріч за допомогою «якісного стрибка», тобто насильницько організованої революційної зміни.

Принцип комплементарності, який переважає в цій теорії, стверджує, що протиріччя зникають не шляхом їх вирішення, а завдяки взаємному доповненню, компромісу та поєднанню рис попередніх протилежностей.

Дослідження квантової теорії, яка досліджує можливості природи світла, показали, що результати не залежать від точних законів світла, а від змінних умов, які визначає об'єкт дослідження. Непередбачуваність, нелінійність, вірогідність і суб'єктність поведінки електронів, як частин атома, виникли в результаті передбаченої поведінки атома в цілому. Атом в значній мірі визначається поведінкою його складових частин. Таким чином, концепція синергії, розроблена синергетикою, отримує нове значення. На сьогодні ця наука вивчає взаємодію складних, відкритих систем, які постійно розвиваються через їхню здатність до самоорганізації.

Всі ці наукові відкриття перенесені в площину особистісного розвитку людини, де іде пошук причинно-наслідкових зв'язків.

Феномен духовного гуманізму полягає в ідеї вибору, відповідно до якої спрямовується вектор дії, проєктується хід дій і траєкторія особистісного розвитку людини. Принцип вибору визначає пріоритети та цінності людини до духовного і матеріального світу.

У Словнику української мови цінність – це те, що має певну матеріальну або духовну вартість [5].

Відповідно, для формування особистості у спектрі гуманістичного підходу ключовими аспектами виступають цінності, що продукують аксіологічне мислення, в центрі якого лежить концепція взаємодіючого світу, як цілісна система, в якій людина є невід'ємною частиною.

Феномен «цінність» обумовлений їхньою універсальністю, персональною і суспільною значущістю, трансформацією та динамічністю.

Різні погляди на людину, суспільство, духовні цінності, діяльність, самосвідомість і відношення до світу узагальнюються за двома основними підходами: практичним і пізна-

вальним. Перший підхід спрямований на пристосування людини до швидко змінюваних умов, а другий – на вивчення закономірностей навколишнього світу. Однак наукове пізнання здійснюється не лише задля пошуку істини, а й для задоволення соціальних потреб. У цьому контексті аксіологічний підхід, який виступає мостом між теорією і практикою, є ключовим механізмом зв'язку між практичним і пізнавальним підходами, враховуючи значення цінностей у формуванні культури людства.

Гуманізм як філософська течія має пріоритетне значення в освітньому просторі. Адже гуманізм – один із фундаментальних принципів, на яких базується національна система освіти і виховання. С. Гончаренко основну суть процесу гуманізації освіти добачає в її орієнтації на формування переконань особистості, котрі розуміються в широкому значенні як формування загальнонаукової картини світу, гуманістичного світогляду та прагнення до його реалізації в емоційній (гуманітаризація), інтелектуальній (фундаменталізація) та вольовій (діяльне спрямування) сферах. Ще одним принципом або аспектом гуманізації є її національний характер [3, с. 4].

Гуманізм утверджує високе суспільне визнання людини, її гідності, цінність особистості, право на свободу і вияв своїх здібностей, гармонізацію стосунків між людиною і суспільством, людиною і природою, людиною і Творцем. Виявом гуманізації є духовність як абсолютна цінність людського життя, основа цілісності і душевного здоров'я людини.

Отже, нова філософія освіти, яка є рушієм розвитку та поступу людства, виносить на порядок денний духовний гуманізм, який регламентує оновлений підхід до філософського осмислення буття людини, її сенсу життя.

На думку Є. Івлєва: «Мета нової філософії освіти: формування цілісного, наукового світорозуміння, що включає в себе компоненти духовного гуманізму: Особистість – Сім'я – Рід – Народ – Держава – Світ – Природа – Час – Бог. Це передбачає відмову від існуючої антропоцентричної, соціоцентричної філософії і заміну її філософією любові, антро-

покосмізму, злагодженого, гармонійного розвитку людини і природи, їх спільної коеволюції» [4].

На сьогодні настала нагальна потреба у поглибленні філософського поняття духовного гуманізму, який реалізується у площині вибору та природовідповідності, що діє за законами світобудови.

Хід розвитку залежить від вибору людини (суб'єкта), оскільки їй дано вільний вибір між двома полюсами – добром і злом, то все у світі лежить у площині двох цих протиріч. Відповідно, на хід подій впливає вибір людини, тому принцип природовідповідності і діє у контексті цього вибору. Принцип природовідповідності прямо пропорційний категорії добра, світла та гармонії, оскільки розвиток відбувається у злагодженому плині світобудови і обернено пропорційний категорії зла, темряви, хаосу, оскільки відбуваються порушення світобудовчих законів розвитку. Тому розвиток не є лінійним, а діє відповідно до траєкторії вибору.

Протиріччя розв'язуються в узгодженні із законами світобудови, які гармонізують життєдіяльність людини.

У тому суть життя людини, який вона зробить вибір. Відповідно така точка опори у житті окреслює вільну волю людини, яку вона маж право проявляти у житті. А світоглядна позиція щодо ідеального чи матеріального узгоджує ці два концепти як взаємовідповідні, де ідеальне продукує матеріальне як похідне, але співвідносне.

Принцип природовідповідності та вибору передбачає розвиток людини, її творчих сил за світотворчими законами, у яких людина, як найвище творіння Всесвіту розкриває свої потенційні можливості та задатки.

Духовність бере витоки із правильного розуміння світобудови, що є платформою глибинного проникнення у відношення, що відбуваються в усіх явищах, процесах, станах людини, суспільства, природи, Всесвіту незалежно від нас за Законами Творця, оскільки головним у житті людини має стояти питання: «У чому сенс мого життя і яка його мета?»

Духовність – це творча спрямованість, наснага людини; певний тип ставлення до світу: триєдність ставлення до

абсолюту, до світу – природи, суспільства, інших людей і самого себе [6].

Природа – мати всього живого і є Дерево Життя. Це узагальнений образ невичерпної сили вічного оновлення і відродження.

Оскільки гуманізм започаткувався в епоху Відродження, яка перебувала у пошуку осмислення призначення людини, то духовний гуманізм зумовлює відродження через трансформацію свідомості про буття людини, як найвищого творіння, що має вибір у розвитку своїх потенційних можливостей та творчих задатків за закономірними законами природи, які гармонізуватимуть це буття.

Нова людина з новим типом мислення повинна мати правильні ціннісні орієнтири, які є природовідповідними до твореного Вседержителем світу та взаємообумовлені із законами світобудови.

Чому є такими важливими знання, побудовані на основі світотворчих процесів? Та тому, що знання про світобудову відображають систему народних знань про людське життя і несуть у собі ідею духовної взаємодії із оточуючим світом.

Бех І. Д. вважає, що на сьогодні ми спостерігаємо проблему змістового наповнення процесу формування духовності з позиції «смисложиттєвих цінностей, які визначають зміст, якість та спрямованість людського буття і людський образ у кожному індивіді» [2].

Відповідно, перед людиною лежить певний вибір щодо цінностей, які представляють собою певні смисли і способи поведінки, які базуються на цих смислах і відповідають особистісно орієнтованому підходу. У контексті й аксіологічного підходу відбувається передача цінностей, які визначають смисли життя людини і її вибір.

Тому аксіологічний підхід у взаємозв'язку з гуманістичним та особистісно орієнтованим методологічними підходами відіграє важливу роль у практичному і теоретичному осягненні особистістю духовних цінностей та усвідомленні їх можливостей у задоволенні духовних і моральних потреб.

Згідно аксіологічного підходу моральні цінності не можуть існувати поза людиною і без людини, а виступають результатом її життєдіяльності, духовно-моральним надбанням. Рефлексія є неодмінною умовою усвідомлення власного вибору моральних цінностей та права іншого на такий вибір. Моральні цінності не можуть нав'язуватись особистості, оскільки вони є індивідуальними, такими якими їх бачить і розуміє сама особистість, як інтерпретує, виходячи з власного життєвого і морального досвіду, яким чином визначає життєві пріоритети.

Виховання дітей у закладах загальної середньої освіти не може здійснюватись спонтанно, а потребує врахування викликів часу та потреб самої особистості у цьому контексті.

З цього випливає значущість такого виховання в сучасному українському суспільстві й необхідність нових підходів до розуміння його сутності [4].

Відповідно, суть аксіологічного підходу у контексті духовного гуманізму розкривається через:

– вивершення філософського осмислення дійсності через призму світобудови, що визначає розвиток людини у спектрі духовних цінностей, які є спільними у всіх культурах народу;

– підтримку значення традицій і творчості, визнання важливості вивчення та використання навчань минулого разом з пошуком можливостей у сучасному і майбутньому;

– соціокультурний досвід, що передається з покоління в покоління через духовно-моральні цінності.

На основі духовно-моральних цінностей формуються необхідні цінності, які забезпечують цілісний розвиток людини, а саме:

Громадянські цінності – виховання громадянської відповідальності на основі усвідомлення понять «Творець світу – Батьківщина – народ – рід – родина – сім'я – дитина», які зумовлюють духовну громадянську позицію та розвиток національних пріоритетів на основі народознавчого потенціалу України.

Родинні цінності – виховання правильної позиції до інституту сім'ї, вироблення позитивного ставлення до роду та чистоти родового дерева на основі народознавства та народної педагогіки.

Світоглядні цінності – формування на основі національного українського світогляду ставлення до збереження культурної спадщини, звичаїв та традицій українського народу.

Екологічні цінності – виховання позитивного ставлення до природи, рослинного та тваринного світу та збереження природнихї ресурсів.

Інтелектуальні цінності – формування ставлення дітей до глибинних духовних знань нашого народу про світотворення, відображених у символіці та передані у народній мудрості через усну народну творчість, писемні пам'ятки, духовну та матеріальну культуру.

Естетичні цінності – виховання позитивного ставлення до народного прикладного мистецтва, народних промислів, побутової культури українців.

Валеологічні цінності – вироблення позитивного ставлення до народного способу життя через норми та правила поведінки у традиціях та звичаях народу.

Відповідно, передача цінностей відбувається у контексті культурного надбання, що складає певну систему цінностей. Тому важливим моментом розвитку духовного гуманізму виступає ментально зорієнтований підхід, який визначає внутрішню спрямованість зростаючої особистості для формування стереотипів поведінки у створеному культурному середовищі. Згідно з ментально зорієнтованим підходом на тлі національно культурного середовища розгортається дія феномена психологічної готовності мислити, відчувати, діяти так, як йому підказують національні традиції, встановлені норми та правила поведінки, що забезпечує зв'язок і передачу цінностей від покоління до покоління. Ці національно-психологічні особливості діють на основі психологічних механізмів – національної самосвідомості та національно-культурної ідентичності на рівні національних установок в особі певного представника етносу чи народу.

Отже, духовно-моральні цінності є носіями духовного гуманізму, що забезпечує гармонійний розвиток особистості на основі природовідповідних законів буття. Духовно-моральні цінності як досвід поколінь становлять національну свідомість та національно-культурну ідентичність народу і є на сьогодні основою трансформаційних процесів національного відродження.

2.5. ПРАВОВА ТА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

У період війни соціальна сфера в Україні стикається з великими викликами. Професійна соціальна робота наразі розширює свої горизонти, методи та форми діяльності. Цей процес базується на довголітньому досвіді, включаючи міжнародний, та водночас формує новий феномен української соціальної роботи, що ґрунтується на моральних зобов'язаннях, взаємопідтримці та відданості кожного громадянина, поєднаних з професійною експертизою фахівців соціальної сфери.

Соціальна та гуманітарна політика завжди мала велике значення для суспільства та економіки країни. Однак у сучасних умовах воєнного конфлікту, коли найуразливіші верстви населення потребують особливої уваги, ця політика стає надзвичайно актуальною. Ефективність реалізації державної політики в соціальній та гуманітарній сферах безпосередньо впливає на стабільність суспільного розвитку та національну безпеку.

У світовій політиці ключовим елементом є впровадження гуманістичних принципів у міжнародні відносини, що базуються на сучасних цінностях та моральних принципах. Відсутність концептуальних основ у соціально-гуманітарній складовій зовнішньої політики стає перешкодою для ефективної реалізації цього напряму [4].

Сучасна ситуація наголошує на необхідності об'єднання та координації всіх сфер державної політики (соціальної, культурної, етнонаціональної, релігійної та інших). Вторгнення Росії в Україну підкреслило демократичний та соціально орієнтований характер української держави, яка ґрунтується на принципах демократії, свободи слова та правовладдя. Орієнтація України на європейську інтеграцію є важливим принципом як для внутрішньої, так і для зовнішньої державної політики.

Початок активних бойових операцій на території нашої країни та введення воєнного стану суттєво позначилися на нашій економічній системі. Психологічні та матеріальні збитки, завдані військовими та окупаційними діями, вважаються найбільш негативними факторами, які вплинули на суспільне життя. Це призвело до зростання потреб громадян у соціальній та гуманітарній допомозі. Сучасною політикою у цій сфері можна вважати комплекс заходів, спрямованих на виконання державних соціальних функцій, забезпечення соціально-гуманітарної роботи держави, захисту суспільних прав та інтересів, а також покращення рівня життя загалом.

Головною метою цієї політики є створення умов для розвитку суспільних відносин, реалізації творчих здібностей та задоволення суспільних потреб. З початку війни українці переживають постійний стан напруження та тривоги, відбувається руйнування міст та селищ, переселення, що призводить до втрат життів. Ці страшні події залишають глибокий слід у серцях людей, і їм потрібна підтримка та час для відновлення. Важливо надавати допомогу вчасно, оскільки затримка може призвести до серйозних наслідків для психічного та фізичного здоров'я людини, подовжуючи страждання.

У своєму виступі під час заходу, присвяченого проблемам ментального здоров'я у контексті конфліктів та надзвичайних ситуацій, Генеральний секретар ООН, Антоніо Гутерріш, підкреслив, що ігнорування емоційних травм може спричинити безкінечний цикл насильства. «Процес

миробудівництва, збереження ментального здоров'я та надання психосоціальної підтримки тісно взаємопов'язані. Особи, що пережили втрати, напади, розлуку з родиною та гендерно зумовлене насильство, потребують уваги та підтримки, щоб уникнути постійних циклів насильства», – відзначив Генеральний секретар [1].

З огляду на те, що ментальне здоров'я є ключем до фізичного благополуччя, доступ до психологічної допомоги має розглядатися як право на здоров'я, що є однією з основних прав людини. Крім того, важливість психічного здоров'я для сталого розвитку визнана у 2015 році, коли воно було включено до Цілей сталого розвитку ООН на наступні 15 років. Це важливо для подолання бідності, створення гідної праці та економічного зростання, розвитку міст та громад, а також виконання інших цілей розвитку. Дослідники підкреслюють взаємозв'язок між ментальним здоров'ям і соціальним та економічним зростанням, а також закликають до посилення підходів до охорони психічного здоров'я для створення більш справедливого та інклюзивного суспільства, що ґрунтується на правах людини.

Так, Верховна Рада України спільно з Урядом активно проводить ряд заходів для негайної реакції на гуманітарну кризу, спричинену повномасштабним вторгненням. Серед цих заходів слід відзначити такі:

1. Розроблено програму переселення підприємств та працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, що передбачає державну допомогу у виборі місць для розміщення виробництва, перевезенні та розселенні персоналу, а також підборі працівників після переїзду. Для забезпечення зручної взаємодії усіх учасників переселення була створена цифрова платформа на базі системи «Прозорро.Продажі» та одного з майданчиків E Tender.

2. Затверджено Порядок компенсації витрат роботодавцям на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб через бойові дії під час воєнного стану в Україні, який визначає умови, механізм виплат та порядок використання коштів для цієї мети. Ці кошти виділяються

з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та інших джерел, дозволених законодавством [5].

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану» від 21 квітня 2022 року, № 2220-IX, спрощує процедуру отримання статусу безробітного. Згідно з цим законом, внутрішньо переміщені особи та особи, які перебувають на території бойових дій і втратили важливі документи (трудова книжка, документи про освіту і т.д.), можуть також оформити статус безробітного. Для цього інформація з реєстрів та баз даних органів виконавчої влади є підставою для оформлення та розрахунку суми виплат [2].

4. Розроблена програма підтримки внутрішньо переміщених осіб.

5. Соціальна допомога адаптована до умов війни. Строк виплати державної соціальної допомоги, яка була призначена раніше, продовжено на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення або скасування, і виплачується за повний місяць без потреби звернення особи. Також змінено порядок та розміри призначення компенсацій на проживання для внутрішньо переміщених осіб, розширено коло суб'єктів, які мають право взяти на облік таких осіб. Крім того, підвищені норми пенсійного забезпечення для військовослужбовців, учасників бойових дій, та осіб з інвалідністю внаслідок війни, а також для членів сімей загиблих військовослужбовців.

6. Затверджено «Порядок надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні», який визначає механізм надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні за рахунок коштів, які надійшли. Цей механізм включає публічне управління в національній та іноземній валюті на поточний рахунок Мінсоцполітики, одержання коштів від фізичних та юридичних осіб, як благодійна допомога, гранти та дарунки.

7. Питання доставки продуктів у міста, де тривають бойові дії, вирішено через утворення Міжвідомчої робочої групи з забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання та санітарно-гігієнічними засобами в умовах воєнного стану. Метою цієї групи є цілодобове вирішення всіх проблемних питань, які виникають під час забезпечення населення продуктами, включаючи відновлення логістичних ланцюгів, пошук можливостей безпечної доставки наборів та координацію дій усіх органів влади.

8. Питання нарахування пенсій та соціальних виплат, виплат пенсій у випадку втрати годувальника під час дії воєнного стану для осіб віком від 18 до 23 років, а також допомоги з лікування, було вирішено. Процедура перетину державного кордону в умовах воєнного стану для осіб із складових сил оборони та сил безпеки, які виїжджають за кордон на лікування, була спрощена.

Однак військові дії на території України мають серйозні наслідки для соціально-економічного стану країни. Це призвело до ще більшого ураження дітей-сиріт, багатодітних сімей, родин військовослужбовців, безробітних, пенсіонерів, самотніх людей без забезпечення, а також зробило ще вразливішими біженців, безпритульних і сім'ї полонених військовослужбовців.

На сьогоднішній день втрати серед населення від воєнних дій в Україні є величезними, і кількість поранених та інвалідів зросла не лише серед військовослужбовців, але й серед цивільного населення. З урахуванням досвіду інших країн очевидно, що недоліки в управлінні соціальними та гуманітарними справами можуть масово вплинути на суспільний розвиток у післякризовий період [1, с. 6].

Тому головним завданням владних органів є організація загальнодержавної системи реабілітації як військовослужбовців, так і цивільного населення, постраждалих від воєнних дій. Зокрема, потрібне розширення реабілітаційної мережі з урахуванням потреб військових, щодо яких владні органи звертаються до країн-партнерів для отримання допомоги. Багато реабілітаційних потреб може бути покрито за

рахунок міжнародної допомоги, включаючи можливість ленд-лізу.

Крім того, важливо спрямовувати допомогу на проведення складних операцій та сучасне протезування для зменшення психологічних та соціальних наслідків поранень, що допоможе прискорити адаптацію постраждалих до звичних умов життя і праці. Розумним кроком буде звернення до міжнародних медичних організацій, зокрема «Лікарі без кордонів», з метою створення їх представництв і мереж українських регіонах, особливо у сфері реабілітації

Навіть при урахуванні значного переліку викликів, які економіка України повинна подолати, існують перспективні можливості, пов'язані з можливим приєднанням до Європейського Союзу. В ЄС підтримали європейський шлях України, особливо в контексті вторгнення російської федерації, що здобуло підтримку в 80% опитаних, які вважали за доцільне надання фінансової підтримки Україні, та 66% респондентів, які підтримали можливість вступу країни в ЄС.

У червні 2022 року Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС, хоча це вимагає виконання ряду умов, включаючи внесення змін до законодавства стосовно національних меншин, боротьбу з корупцією та інші. Однак досвід Північної Македонії та особливо Туреччини показує, що реальні строки вступу до ЄС можуть бути значно витягнуті, навіть до 15 і 35 років відповідно. Хоча більшість країн-учасниць очікували на набуття статусу середньовічні строки біля 8 років.

Під час повномасштабної війни в Україні, Програма Розвитку ООН приєдналася до глобального заклику до дій. Паралельно з критично важливою гуманітарною допомогою, Програма Розвитку ООН продовжує надавати підтримку розвитку, співпрацюючи з Урядом та громадами України. Одним із пріоритетних напрямків цієї підтримки є психічне здоров'я.

Для багатьох українців, навіть у відносно безпечних регіонах, відвідини психолога залишається небезпечним через

бойові дії. Крім того, ті, хто зазнав травм, можуть і не розуміти, що потребують допомоги, або не бути готовими її просити.

Також слід пам'ятати, що війна має непропорційний вплив на жінок і дівчат, особливо на тих, хто знаходиться на маргіналізованих соціальних позиціях, через збільшену загрозу гендерно-обумовленого насильства, торгівлі людьми та додаткового бременя піклування про інших членів родини, що зростає внаслідок переміщення. Аналіз гендерного аспекту ситуації в Україні, проведений Робочою групою неурядових організацій з питань жінок, миру та безпеки, показує, що 93% домогосподарств, де є лише один з батьків, очолюють жінки. Крім того, на жінок покладається додаткове навантаження з піклування про дітей та інших родичів, тому особисті візити до психолога стають недосяжною розкішшю для них.

Розглядаючи складний контекст, ми в Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) розуміємо, що лише нетрадиційні та комплексні заходи можуть допомогти впоратися зі зростаючим попитом на психологічну підтримку.

Згідно зі Законом України від 14 квітня 2022 року № 2193-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» прийнятим в кінці квітня 2022 року внесені зміни до законів України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII, «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Ці зміни передбачають: налагодження цифрових взаємовідносин між органами соціального захисту та Державною податковою службою України для обчислення доходу осіб; надання можливості місцевим органам влади визначати особливі характеристики соціальних послуг у воєнних умовах; делегування органам соціального захисту права приймати рішення щодо надання послуг у відповідь на екстрені потреби (надання різного роду консультацій, транспортних послуг, притулку, опіки тощо); можливість отримання відшкоду-

вання за догляд за внутрішньо переміщеними особами у воєнних умовах; розширення повноважень військових адміністрацій управляти надавачами соціальних послуг. На нашу думку, цей закон сприятиме більш ефективному та оперативному наданню соціальних послуг постраждалим у разі введення воєнного стану в Україні [2; 3]

Отже, з урахуванням вищезазначеного можна зробити висновок, що в умовах війни, в яких знаходиться наша держава на сьогодні, соціальна та гуманітарна політика потребує швидкості, високої ефективності та простоти, оскільки людина зазвичай має обмежений час на вирішення питань без бюрократичних перешкод. Тому, Україна вживає значних зусиль для впровадження широкого спектру заходів для досягнення цієї мети. Одночасно, ефективна допомога держави у розвитку соціальної та гуманітарної сфер пов'язана з успішним економічним зростанням, що є основним джерелом фінансування. Також, економічний прогрес країни залежить від конкурентоздатного людського потенціалу, тому ці аспекти необхідно розглядати взаємопов'язано.

Держава має бути головним учасником у вирішенні проблем соціального захисту населення, але при цьому потрібно враховувати умови для розвитку людського капіталу, щоб створити конкурентоспроможну країну. Для подальших досліджень важливо чітко визначити функції та положення соціальної та гуманітарної політики. Військові дії та післявоєнна відбудова України потребуватимуть значних фінансових витрат на відновлення фізичного та психологічного здоров'я не тільки військових, а й цивільного населення.

Також, наша думка щодо необхідності невідкладної реформи освіти, зокрема загальної середньої, підкреслюється, оскільки вона не завжди може якісно реагувати на складні неочікувані ситуації. Необхідно розробити чітку програму розвитку та відновлення інфраструктурних об'єктів для приваблення інвесторів. Зокрема, активізація цифрових процесів може мати значний позитивний вплив, але потрібно поліпшити процес реєстрації громадських звернень

щодо надання соціальних послуг, що зараз вимагає значних зусиль у часі та енергії.

Майже усі громади на заході країни приймають не менше сотні внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які були змушені залишити свої домівки через війну. У цих общинах не вистачає професійних психологів, які мають досвід роботи з травмами, перенесеними цими людьми, та можуть допомогти їм пройти цей важкий та часто довгий шлях до одужання. Щоб вирішити цю проблему, ПРООН співпрацює з місцевими школами психологів на Закарпатті та Івано-Франківщині та організовує для них навчання, щоб вони могли краще пристосувати свою роботу до потреб ВПО - як дорослих, так і дітей [6].

З кожним днем кількість постраждалих від війни зростає, а запит на доступну, своєчасну та ефективну психологічну допомогу постійно перевищує пропозицію. Зараз ми стикаємося з дуже складним контекстом, який потребує багатогранного підходу. ПРООН активно співпрацює з партнерами над розробкою комплексних та інноваційних рішень для задоволення найбільш нагальних потреб, включаючи психосоціальну підтримку. Ми робимо це з твердим переконанням, що усунення всіх форм дискримінації, стигматизації та нерівності має бути в основі всіх планів відновлення, щоб нікого не залишати без уваги.

На сьогоднішній день підтримка належної суспільної соціалізації вимагає значного фінансування. Економічний розвиток і ефективна соціально-гуманітарна політика держави є тісно пов'язаними і поєднаними з належним рівнем інвестиційної привабливості та економічної безпеки, міцними зовнішньоекономічними відносинами, ринковою кон'юнктурою, а також формуванням людського потенціалу. Суспільна неспроможність у повному масштабі відповісти на вторгнення росії в Україну значно загострила соціально-гуманітарну кризу. Знищення інфраструктури та втрата населення, а також фінансовий відтік не дають можливості ефективно розвивати державу та знищують всі позитивні досягнення і наслідки проведеного соціально-економічного

реформування. А відсутність добре продуманих поточних та стратегічних завдань для активізації державного економічного розвитку може суттєво погіршити вже складне становище в країні.

2.6. ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВІЙНИ

У сучасній Україні існує проблема злочинності серед неповнолітніх та випадків повторного вчинення правопорушень. Це свідчить про те, що поточна система взаємодії з неповнолітніми порушниками потребує конструктивних змін та впровадження нових методів. У контексті євроінтеграції актуальним стає розвиток ювенальної юстиції, що включає в себе альтернативний підхід через відновлення правосуддя. Основною метою цього підходу є не покарання дитини, а відновлення її нормального стану та створення умов для реабілітації. Впровадження таких методів допоможе зменшити кількість дітей у виправних закладах, дозволить дітям зрозуміти суть їхніх дій та сприятиме співпраці з соціальними працівниками для виправлення девіантної поведінки, особливо в умовах війни.

Ювенальна юстиція, як соціальна система захисту, є головним обов'язком держави у забезпеченні прав та свобод людини, включаючи неповнолітніх. Серед найважливіших аспектів цього захисту є право на безпечне дитинство, належні умови життя, опіка та піклування, доступ до охорони здоров'я та освіти. Діти є специфічною частиною суспільства, яка потребує особливого уваги та захисту, надто в умовах конфлікту [5, с. 78].

У міжнародних стандартах існує положення, відповідно до якого у світі й у кожній державі, зокрема, потрібна окрема система судочинства стосовно дітей, тобто існування та функціонування ювенальної юстиції.

Ювенальна юстиція також містить різноманітні за своїми характеристиками правові норми. Зокрема, такими є

спеціалізовані норми - норми-принципи, що відображені в Конвенції про права дитини [2], Конституції України [3], Законі «Про охорону дитинства» [6] (принцип пріоритетності прав дитини, принцип рівності дітей, принцип пріоритетності сімейних форм виховання дитини, принцип протекціонізму та ін.)

Відповідно до характеру юридичного нормативу, який міститься в законі, розрізняють дозвільні, зобов'язуючі та заборонні положення.

Дозвільні норми дитячого законодавства надають право дитині для втілення її прав, свобод та інтересів.

Зобов'язуючі положення дитячого законодавства спрямовані в основному на суб'єктів, які зобов'язані дбати про виживання, розвиток та благополуччя дитини, таких як батьки, особи, що їх замінюють, медичні та освітні установи, державні та муніципальні органи, які мають піклуватися про дітей. Крім того, дитина зобов'язана виконувати ряд юридичних обов'язків, серед яких особливо важливим є конституційний обов'язок отримати повну середню освіту.

У законодавстві характерним є встановлення спеціальних обмежень та заборон, що передбачає недопущення дій, які можуть бути дозволеними для дорослих, але не рекомендованими для дітей.

Заборонні положення, з одного боку, обмежують дитину в певних видах поведінки, які є дозволеними для дорослих, з іншого – захищають дитину від певних дій дорослих (наприклад, продаж тютюнових виробів та алкогольних напоїв дітям).

За загальними міркуваннями, система ювенальної юстиції в Україні повинна включати дитячі (спеціалізовані) суди, спеціальні органи профілактики, контролю та захисту, спеціалізовані органи передсудового слідства, установи відбування покарання, реабілітації та соціальної адаптації. [1, с. 15].

Умови війни вимагають від ювенального суду, який є основним органом у системі ювенальної юстиції, не лише розслідувати дії дитини, що можуть становити злочин, а й

уважно вивчати причини та умови, які призвели до асоціальної поведінки дитини. Суд повинен вживати заходів для усунення цих причин і умов, визначати рівень антисоціальних установок та, відповідно до цього, застосовувати відповідні заходи кримінально-правового впливу. Однак метою діяльності такого суду є не покарання неповнолітнього, а здійснення комплексу заходів, спрямованих на його індивідуальне піклування, виховання та захист від негативного впливу оточення.

В умовах війни система ювенальної юстиції повинна бути відокремленою від системи кримінального правосуддя для дорослих і використовувати відмінні форми та методи. Ця система має розуміти, що діти не є дорослими, вони залежать від дорослих і суспільства, мають менший рівень розумової, емоційної та інтелектуальної зрілості, тому вимагають особливого ставлення, відповідно до їхнього віку та рівня розвитку.

Система ювенальної юстиції щодо неповнолітніх під час війни має визнавати основні права і свободи дитини, зокрема право на: презумпцію невинуватості, свободу від насильства при поданні показів, гуманне ставлення та правову допомогу, інформування про зміст обвинувачення проти неї, невідкладне прийняття рішення з приводу своєї справи компетентним, незалежним та неупередженим органом, конфіденційність розгляду справи.

Система ювенальної юстиції стосовно неповнолітніх у період війни має на меті запобігання вчиненню злочинів серед дітей, а всі заходи, що вживаються, повинні спрямовуватися на досягнення цієї мети. Вона реагує на правопорушення та проступки неповнолітніх на всіх етапах провадження, здійснюючи раннє, своєчасне та відповідне втручання, зосереджене на залученні сімей та громади відповідно до обставин, що виникають навколо неповнолітнього.

Батьки мають бути проінформовані про процесуальні дії, що стосуються їхніх дітей, та брати участь у наданні всебічної підтримки дитині, яка опинилася у конфлікті з законом під час воєнних дій.

Система ювенальної юстиції неповнолітніх ґрунтується на взаємодії освітніх установ, сімей, державних та муніципальних органів та установ, а також громадських організацій. Її головною метою є збереження або відновлення зв'язку дитини з сім'єю та громадою.

У воєнний період структура системи ювенальної юстиції повинна відповідати своєму функціональному призначенню в механізмі державного управління, а її організаційна структура має відповідати завданням та функціям, що на неї покладені.

До складу структури органів кримінальної юстиції у період війни доцільно включити органи, що мають повноваження щодо виявлення та припинення злочинів: адвокатуру, органи, які проводять досудове розслідування, органи та установи, що розглядають кримінальні справи, інститут державних обвинувачів (прокуратуру), органи та установи виконання кримінальних покарань [5, с. 78].

Ювенальна юстиція формується на перетині різних галузей права, таких як конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне, сімейне та кримінально-процесуальне право України. Визначення нової галузі права та її методів регулювання, а також специфіка ювенального права, засновані на принципах права, які відображають загальнолюдські цінності. Кожен інститут ювенального права має свої власні норми, що доповнюють загальні правові принципи.

Один з загальновизнаних принципів в праві – захист прав дітей в умовах війни, який включає кілька етапів: формування ідей про захист прав дітей, що є передумовою принципів ювенальної юстиції, підготовка до втілення цих ідей у нормативні акти та відображення їх у правових нормах. Офіційне визнання ідей про специфіку діяльності ювенальної юстиції в різних країнах призвело до поступового закріплення основних принципів у національному та міжнародному законодавстві. Ці принципи, які роблять ювенальне правосуддя відмінним від традиційного, визначають суть, зміст, спрямованість і форми реалізації правосуддя щодо неповнолітніх в умовах війни [5, с. 78]. В них втілю-

ються перш за все загальнолюдські цінності. Важливими є також причини відокремлення принципів ювенальної юстиції від принципів загального правосуддя.

Важливо відзначити, що ювенальна юстиція має свої власні принципи, які не існують у жодній іншій гілці правової системи. Це пояснюється метою ювенальної юстиції, яка полягає не у покаранні, а в вихованні молоді за допомогою зменшення негативного впливу судового процесу на дітей та підлітків.

Основним принципом ювенального правосуддя є доктрина «parens patriae» (від лат. – батько країни, спаситель) [4, с. 16], згідно з якою держава в умовах війни відповідає за неповнолітніх, захищаючи їх від шкідливого оточення й застерігаючи від небезпечної поведінки.

Механізм ювенальної юстиції України в умовах війни має діяти на принципах (рис. 2.1), вироблених з урахуванням як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду:

1. Охоронний принцип – забезпечення судового захисту неповнолітнього як підсудного, потерпілого, засудженого шляхом закриття справи про злочин неповнолітнього або про посягання на злочин, зменшення розміру покарання у зв'язку з неповноліттям, надання переваги виховному впливу перед примусовими заходами.

2. Відновний та примирний принципи – ювенальна юстиція має базуватися на відновному принципі. У цьому її істотна відмінність від сучасного «дорослого» правосуддя. Судочинство у справах неповнолітніх має бути таким, що відновлює порушені права та свободи потерпілого від правопорушення, сприяє усвідомленню правопорушником необхідності відповідати за свої дії, здійсненню заходів для відшкодування завданої шкоди. Зокрема вирішення ситуацій із залученням їх соціального оточення та представників місцевих громад.

3. Реабілітаційний та ресоціалізаційний принципи – реабілітація стосується дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або недбалого піклування, і неповнолітнього правопорушника, який має бути ресоціалізований [4, с. 17].

Для цього ювенальний суд має стати координатором програм і проектів, а також центральною інституцією серед низки державних та недержавних інститутів, які працюють із дітьми.

Концепція ювенальної юстиції в умовах війни передбачає, що судочинство у справах неповнолітніх має неформальний характер, але це не збігається з традиційним уявленням про строго регламентовану в законі процедуру. Законодавство та судова практика тих країн, де функціонують суди для неповнолітніх, оцінюють таку правову ситуацію як найефективнішу стосовно неповнолітніх.

Хорошим прикладом у цьому сенсі є французька модель ювенальної юстиції. Суддя займається не тільки правопорушниками, але й дітьми, які потрапили до соціально небезпечної ситуації, ще до здійснення ними протиправного діяння. Цей принцип, має бути закріплений не тільки в законодавстві, яке визначає систему ювенальної юстиції, але й у кримінальному праві. Каральна мета кримінальної відповідальності має бути усунута або принаймні мінімізована.

4. Принцип доступності в умовах війни. Він має проявлятися по-перше у вільному доступі дитини до всіх ланок ювенальної юстиції (наприклад, можливість особистого звернення до ювенального судді, до захисника прав дитини), по друге, у спрощеній процедурі розгляду справ неповнолітніх (якщо це не перешкоджає досягненню мети судового процесу та мети юридичної відповідальності), зокрема, відмові від формальних ритуалів (наприклад, лави підсудних, присяги), застосуванні іншої.

5. Принцип рівної уваги до інтересів дитини в небезпеці, дитини-жертви та дитини-правопорушника в умовах війни.

6. Принцип конфіденційності передбачає, що ювенальні справи у воєнний час мають вирішуватися адміністративними органами та судами при закритих дверях, щоб уникнути дискримінацію дитини-правопорушника та вторинного травмування дитини жертви.

Рис. 2.1. Основні принципи функціонування ювенальної юстиції

Джерело: розроблено автором

Зарубіжний досвід функціонування ювенальної юстиції має тому багато прикладів. Так, в японському сімейному суді під час судового засідання при розгляді справи про правопорушення неповнолітнього забороняється навіть присутність прокурора. У суді присутні лише суддя, неповнолітній правопорушник, його законні представники та офіцер служби пробації. Конфіденційним є розгляд справ і в ювенальних судах європейських країн. До того ж відомості про дитину, яка потрапила у будь-якій якості до сфери впливу ювенальної юстиції, категорично забороняється оприлюднювати і тим більше – поширювати.

Застосування цих принципів у правовому полі сприятиме значному зменшенню числа правопорушень, які вчиняються неповнолітніми, і також покращить загальний рівень криміногенної ситуації.

Функція права полягає у встановленні основних напрямків правового впливу на суспільні відносини та в регулюванні соціальних відносин, у керуванні суспільством.

Джерелами ювенальної юстиції слід розуміти форми втілення ювенально-правових розпоряджень, які встановлюються державою у процесі правотворчості і є обов'язковими до виконання.

Ювенальна юстиція має троє пріоритетних завдань: захист прав дитини, що опинилася в екстремальній ситуації; відновлення порушених прав та реабілітація дитини-жертви злочину/проступку; притягнення до відповідальності дитини-правопорушника.

Всі ці завдання повинні виконуватися відповідально, неупереджено, з повагою та увагою до особистості дитини, яка опинилася в полі зору ювенальної юстиції.

Отже, ювенальна юстиція представляє собою систему державних, муніципальних та громадських судових, правоохоронних та правозахисних органів, установ та організацій, що здійснюють правосуддя щодо дітей, профілактику та запобігання правопорушень серед дітей, використовуючи правові, медико-соціальні та психолого-педагогічні норми [1, с. 27].

Таким чином, система ювенальної юстиції, яка діє як соціальний механізм захисту в умовах війни, має основним завданням захищати права неповнолітніх з метою їхнього благополуччя в суспільстві. Це досягається через спеціалізовані установи, які реалізують ці завдання. Проте відсутність чіткого визначення «ювенальної юстиції» у законодавстві ускладнює її реалізацію, особливо через відсутність системного підходу до впровадження такої системи та координації роботи різних органів, які є її частиною.

У сучасних умовах війни в Україні потрібна повноцінна система, спрямована на захист прав дітей, але наразі така система відсутня. Серед основних напрямів реалізації ювенальної юстиції варто визначити проведення наукових досліджень, зокрема порівняння зарубіжного досвіду, а також введення української судової системи ювенального суду.

Основні напрями реалізації ювенальної юстиції включають:

1. Захист прав та інтересів неповнолітніх: основною метою ювенальної юстиції є захист прав та інтересів дітей

та підлітків. Це включає забезпечення безпеки, здоров'я, освіти, розвитку та гідної життєвої атмосфери для неповнолітніх.

2. Реабілітація та ресоціалізація: замість покарання, ювенальна юстиція ставить перед собою завдання реабілітації та ресоціалізації неповнолітніх, щоб вони могли відновитися та інтегруватися в суспільство.

3. Запобігання відновленню злочинності: центральним аспектом ювенальної юстиції є попередження повторного вчинення злочинів неповнолітніми шляхом відповідного впливу на їх поведінку та умови життя.

4. Індивідуалізація підходу: кожен випадок розглядається індивідуально з урахуванням особливостей та потреб кожного неповнолітнього, щоб забезпечити належну реакцію системи ювенальної юстиції.

5. Партнерство та співпраця: важливим аспектом є співпраця між різними агентами, такими як правоохоронні органи, суди, соціальні служби, організації та громадські організації, для ефективного вирішення питань ювенальної юстиції.

6. Інновації та постійне вдосконалення: враховуючи змінні умови та потреби суспільства, система ювенальної юстиції повинна постійно розвиватися та вдосконалюватися, впроваджуючи нові підходи та інновації для досягнення своїх цілей.

Незважаючи на деякі недоліки у механізмі захисту прав дітей, Україна зробила значний крок вперед в цьому напрямі. Ефективність правового регулювання у сфері захисту прав дітей залежить переважно від адаптації відповідних стандартів, які існують у зарубіжних країнах, зокрема у Європі, до національних умов. Однак важливо враховувати вітчизняні традиції та культуру громадян України при такому адаптуванні [1, с. 24].

Удосконалення механізму державного захисту прав дитини в умовах конфлікту включає в себе створення чіткої системи управління у галузі захисту сімей та дітей, вдосконалення діяльності органів опіки та піклування на різних

рівнях, поступовий перехід від великих інституційних форм надання соціальної допомоги до впровадження та розвитку центрів з денним або стаціонарним утриманням на рівні громад для надання необхідних послуг превентивного характеру без відокремлення дитини від сім'ї. Потреба у створенні таких закладів повинна визначатися на основі аналізу соціально-демографічних процесів кожної адміністративно-територіальної одиниці в конкретних видах допомоги, а також можливостей та ресурсів громади для їх забезпечення в умовах конфлікту.

2.7. ПРАВОВИЙ СТАТУС ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Територіальна громада – це об'єднання громадян на певній території, яке має визначений правовий статус і функції в системі місцевого самоврядування. Правовий статус територіальної громади визначається законодавством країни і включає в себе такі аспекти:

1. Самоврядування: територіальна громада має право самостійно вирішувати питання, що стосуються її розвитку та функціонування, в межах закону. Вона обирає свої представницькі та виконавчі органи через вибори або референдуми.

2. Фінансова автономія: територіальна громада має право на власні доходи та можливість формувати та використовувати свій бюджет для забезпечення потреб місцевого населення.

3. Повноваження та компетенція: законодавство чітко визначає повноваження територіальних громад у питаннях освіти, охорони здоров'я, благоустрою, розвитку інфраструктури тощо.

4. Участь у прийнятті рішень: громада має право брати участь у вирішенні питань місцевого значення через громадські слухання, консультації та референдуми.

5. Взаємодія з іншими рівнями влади: територіальна громада співпрацює з органами державної влади, обласними та районними органами самоврядування для вирішення спільних питань [3].

Таким чином, територіальна громада має важливе значення у системі місцевого самоврядування та є важливою ланкою у взаємодії між місцевим населенням і органами влади.

Правовий статус територіальної громади визначає її права, обов'язки та повноваження у управлінні територіями та розвитку громадянського суспільства, що робить його ключовим аспектом місцевого самоврядування. Цей статус ґрунтується на законодавчих актах, що визначають структуру, компетенцію та функції громади, надаючи їй автономію у вирішенні місцевих питань, регулюючи фінансове забезпечення, сприяючи участі громадян у прийнятті рішень та встановлюючи взаємовідносини з іншими рівнями влади. Знання цього статусу є важливим для розуміння ролі та можливостей територіальної громади в системі місцевого самоврядування.

Згідно зі статтею 140 Конституції України, місцеве самоврядування є правом територіальної громади – мешканців села або добровільного об'єднання у сільську громаду мешканців декількох сіл, селища і міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Оскільки місцеве самоврядування передусім виражає самоорганізацію, самодіяльність та самодисципліну громадян (мешканців певної території), його формування як цілісної системи в рамках всього суспільства повинно відбуватися переважно на його нижчих рівнях, у первинних осередках. В системі місцевого самов-рядування основним джерелом його інтересів є місцева спільнота, розглянута як територіальний колектив (громада) [1].

До нещодавнього часу термін «територіальний колектив» не був досліджений в жодній з галузей суспільних наук. У численних монографіях, що присвячені проблемам колективів (у широкому розумінні), дослідження такого типу колективу, як територіальний, займає досить скромне

місце. Територіальний колектив як самостійний тип соціальної спільноти навіть не розглядався у загальній типології та класифікації колективів, які наведені у філософських працях.

Деякі монографії вчених-державознавців спробували дослідити сутність територіальних об'єднань, але ці спроби не отримали належного розгортання. Наука радянського будівництва розглядала систему Рад як єдність органів державної влади, відносячи до таких місцевих Рад народних депутатів, які з одного боку були органами єдиної державної влади, а з іншого боку виступали як державна організація місцевого населення, що мала вирішувати питання місцевого значення.

Вважалося, що місцеві Ради народних депутатів не лише представляли інтереси населення, але й були формою поєднання прямої демократії і демократії представницької, що робило їх основною ланкою самоврядування народу.

Отже, у радянській державі сприймали, що політичне об'єднання громадян відбувається через Ради, які, на перший погляд, забезпечували участь громадян у державному управлінні на всіх рівнях. Держава, у свою чергу, зобов'язувалася розширювати область самоврядування громадян, спочатку на рівні підприємств, установ, організацій, потім на територіальному рівні, а згодом – в галузі національного господарства та на загальнодержавному рівні. Цей процес трансформації мав супроводжуватися розвитком політичних інститутів та структур державного управління, де залежність від волі та інтересів громадян, колективів і соціальних спільнот зростала. Проте в рамках такої ідейно-політичної концепції концепція самоврядування не дозволяла досліджувати територіальну самоорганізацію громадян для вирішення місцевих питань.

У той час, коли західні соціологічні і правові доктрини активно досліджували місцеві співтовариства, це було пов'язано перш за все з наявністю системи місцевого самоврядування у капіталістичних державах та зростанням ролі місцевої демократії в європейських інтеграційних процесах.

Наприкінці 1950-х років Дж. Хіллер та К. Іонассен відзначили важливі елементи місцевих співтовариств, такі як соціальна взаємодія, територія, взаємозалежність частин співтовариства, спільна культура та соціальна система, а також свідомість громадян про належність до співтовариства. Поняття «територіального колективу» є новим у юридичній науці України і не має загального визначення в законодавстві [2].

У Конституції України та законі від 26 березня 1992 року «Про місцеві Ради народних депутатів, місцеве і регіональне самоврядування» використовується термін «територіальна громада» замість «територіального колективу». В проекті Конституції України 1993 року згадується термін «територіальний колектив», який визначає роль сіл, селищ, міст і районів у місцевому самоврядуванні через обрані органи [1].

Інші законопроекти, наприклад проект Закону України «Про місцеві Ради народних депутатів» (1994 р.), використовують інші терміни, які, на думку деяких, можуть розмивати смислову чіткість закону щодо місцевого самоврядування та самоорганізації громадян.

У деяких документах, таких як проект Закону України «Про державну владу і місцеве самоврядування» (1994 р.) та Конституційний Договір між Верховною Радою України і Президентом України (1995 р.), термін «територіальний колектив» використовується для підкреслення його ролі як основного суб'єкта самоврядування та характеристики громадян, що проживають у конкретних місцевостях [5].

Деякі автори критикують визначення «територіального колективу», оскільки воно може призвести до сплутування з населенням або громадянами конкретної території. За деякими дослідниками, до територіального колективу варто включати осіб, які постійно мешкають або працюють на даній території, мають нерухоме майно або є платниками комунальних податків. Таке визначення вважається найбільш оптимальним для опису соціального явища територіального колективу.

Здається, що в сучасній українській правовій науці поняття «територіальна громада» можна розглядати як си-

нонім термінів «територіальний колектив» і «місцеве співтовариство», які були взяті з книги Я. Щепанського «Елементарні поняття соціології». В цій книзі надано чітке визначення територіальної громади як групи людей, члени якої «прив'язані узами спільних відносин до території, на якій вони мешкають, і узами відносин, що випливають з факту проживання на спільній території». Таким чином, громада тут вважається соціальною спільнотою, яка виступає як стійка і стабільна форма соціального життя.

Визначення правового статусу територіальної громади в Конституції України (ст. 140) відповідає не лише сформованій міжнародній практиці, а й історичним традиціям українського народу. Територіальні громади, або общини, були центрами громадського самоврядування в Київській Русі. На праві громад базувалося і Магдебурзьке право в містах середньовічної України. Громади входили до системи місцевого самоврядування, передбаченої Конституцією УНР від 29 квітня 1918 року, і проектами Конституції УНР 1920 року.

Проте, існує потреба в більш докладній характеристиці територіальної громади, яка могла б бути включена в профільне законодавство про місцеве самоврядування. Дефініція територіальної громади, яка міститься в Законі України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні», практично повторює конституційне формулювання, з акцентом на постійне проживання жителів у межах певної адміністративно-територіальної одиниці [5].

Більш глибокий аналіз територіальної громади зроблений Ю. Сурміним, який вказує на ознаки громади, місцевого співтовариства та соціально-територіальної спільноти.

– громада – автономна соціальну надструктуру, об'єднана сталою (постійною) спільною діяльністю;

– місцеве співтовариство – це певна незалежна частина товариства, що визначається своєю локальною цілісністю; його учасниками являються жителі цієї місцевості;

– соціально-територіальна спільнота – об'єднана сукупність людей, що утворюється на основі соціально-територіальних відхилень у специфічне соціальне утворення, являється носієм локально виявлених зв'язків і відносин, які панують у такому співтоваристві.

В. І. Кравченко висловлює певну прихильність до концепції «системності» у визначенні територіальної громади, розглядаючи її з трьох різних поглядів. По-перше, він розглядає її як базову адміністративно-територіальну одиницю; по-друге, як форму організації місцевої влади; і по-третє, як суб'єкт цивільно-правових відносин, який має владу. Ці дві останні характеристики також відображені у визначенні В. А. Баранчикова, який розглядає місцеве самоврядування як публічно-владну установу, що здійснює публічну владу в межах різних поселень, і як суб'єкт цивільно-правових відносин [4].

Аналіз різних підходів дозволяє виявити основні характеристики територіальної громади, які закріплені в законодавстві України:

1) Територіальна – особи, що проживають на певній території, утворюють громаду в межах адміністративно-територіальної одиниці.

2) Інтегративна – громада об'єднує всіх жителів, незалежно від їх громадянства.

3) Інтелектуальна – громада базується на спільних інтересах жителів.

4) Майнова – громада є суб'єктом права комунальної власності.

5) Фіскальна – члени громади платники місцевих податків і зборів.

Роль територіальної громади у виконанні муніципальних прав особистості є питанням практичного інтересу. Ці права виникають лише у членів територіального колективу і реалізуються через місцеве самоврядування. У широкому розумінні, муніципальні права особистості базуються на «тріаді інтересів» у сфері місцевого самоврядування, включаючи інтереси території, територіальної громади та конкретних жителів-членів громади.

Виникнення інтересу території, де функціонує особистість, яка є невід'ємною частиною територіальної громади, безпосередньо пов'язане з переважаючими на сучасному етапі процесами «самоствердження» територій, що виника-

ють внаслідок децентралізації державного управління. Інтереси самої територіальної громади формуються та проявляються на основі сукупності інтересів її індивідів-членів (включаючи спільні інтереси, які стосуються задоволення соціальних, комунальних, культурних та інших потреб) та індивідуалізованого інтересу конкретної особи-члена територіальної громади (особистісні інтереси, що проявляються переважно у комунікативних зв'язках на місцевому рівні та сприяють самореалізації особистості в межах громади). Конкретна особа-член територіальної громади має свої муніципальні права у вузькому розумінні, які виникають під час здійснення всіх своїх життєвих прагнень. Через це відбувається реалізація конкретного мешканця як суб'єкта-об'єкта місцевого самоврядування, що зосереджує в собі та демонструє зовні його демократичний потенціал та позитивний заряд [2].

Взаємне врахування всіх інтересів, що виявляються на рівні місцевого самоврядування та реалізуються через муніципальні права особистості, їх взаємна компромісність та гармонізація є запорукою функціонування.

У Конституції України велика кількість положень, які регулюють діяльність органів місцевого самоврядування, свідчить про важливе ставлення до цього інституту як до ключового з точки зору держави. Це підтверджується статтею 38 Конституції, яка гарантує право громадян брати участь у керуванні державними справами та вибирати представників у владні органи. Ця формула може розглядатися як розширене право громадян участь у всіх рівнях влади, включаючи органи місцевого самоврядування [1].

Місцеве самоврядування визначається як специфічна форма влади, яка займається питаннями місцевого значення, необхідними для життєдіяльності мешканців території. Ця діяльність вимагає відповідності закону для кандидатів у депутати, а також наявності необхідних знань і довіри з боку членів громади. Здається, саме в цьому і виявляється сутність місцевих виборів.

Згідно з Конституцією України (ст. 71, 141), територіальні громади сіл, селищ і міст обирають депутатів і голів

місцевих рад та виконавчих органів на чотирирічний термін шляхом загального, рівного та прямого виборчого права через таємне голосування. Порядок проведення виборів визначається Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад сіл, селищ, міст» [1].

Місцеві вибори є ключовим механізмом формування представницьких органів місцевого самоврядування на різних рівнях, включаючи районні та обласні ради. Це важливий етап у розвитку та функціонуванні територіальних громад, де вони обирають своїх представників для вирішення місцевих питань.

Місцевий референдум є найвищою формою прямого волевиявлення територіальної громади щодо вирішення питань місцевого значення. Це дозволяє громаді активно брати участь у вирішенні важливих питань та впливати на управління місцевими справами.

Існує кілька напрямів вдосконалення місцевого самоврядування, які спрямовані на підвищення його ефективності та ролі в управлінні територіальними громадами. Деякі з цих напрямів включають:

1. Розширення повноважень: Законодавство може розширити повноваження місцевих рад та виконавчих органів для забезпечення більшої автономії у вирішенні питань місцевого значення.

2. Фінансова децентралізація: Забезпечення територіальних громад адекватними фінансовими ресурсами для здійснення своїх функцій та проектів розвитку.

3. Збільшення участі громадян: Створення механізмів для залучення громадян до процесів місцевого самоврядування, таких як громадські обговорення, консультації та публічні слухання.

4. Розвиток міжмуніципального співробітництва: Підтримка і стимулювання співпраці між різними територіальними громадами для спільного вирішення питань регіонального розвитку [3].

5. Створення прозорих та відкритих процесів: Забезпечення доступності інформації про рішення та діяльність місцевих органів влади для громадян та зацікавлених сторін.

Ці напрями спрямовані на покращення управління на місцях, збільшення впливу громадян на прийняття рішень та забезпечення більш ефективного та відповідального місцевого самоврядування.

2.8. РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНИ

На сучасному етапі формування системи державної молодіжної політики акцентується на пошуку оптимальних підходів до ефективної взаємодії між центром і регіонами. Процес досягнення цієї взаємодії спрямований на посилення формування та реалізацію молодіжної політики на рівні об'єднаних територіальних громад. Створення об'єднаних територіальних громад через делегування значних повноважень, ресурсів та відповідальності від центральних державних органів до органів місцевого самоврядування відкриває можливості для вирішення актуальних питань на місцевому рівні, зокрема у сфері молоді та розвитку їхніх можливостей.

Політика держави, спрямована на створення сприятливих умов та можливостей для самореалізації молодих людей, активно реалізується саме на місцевому рівні – у об'єднаних територіальних громадах. Основна мета взаємодії з молоддю полягає в залученні їх до громадського життя, участі у вирішенні питань та проблем молоді в об'єднаних територіальних громадах, а також у допомозі молодим людям у пошуку свого шляху в житті, самореалізації та розкритті їхніх здібностей і талантів [2].

Інституціоналізація молодіжної політики в об'єднаних територіальних громадах – це складний процес створення легально-раціональної системи інститутів, які включають органи представницької влади та громадську думку. Цей процес охоплює як індивідуальний рівень, де формуються

норми, так і системний рівень, де визначається структура функціонування суспільства.

Молодіжна політика в Україні знаходиться у процесі активного розвитку інституцій – створення та організації мережі організацій з метою забезпечення, розподілу та використання людських, матеріальних і фінансових ресурсів для досягнення своїх цілей на стійкій основі. Ця мережа організацій може включати кілька організацій та їх взаємодію для досягнення спільних цілей. Створення об'єднаних територіальних громад спрямоване на підвищення ефективності владних структур на місцях, поліпшення надання соціальних послуг та адаптацію молодіжної політики до реальних потреб та очікувань молоді. Аналізуючи процес формування та реалізації молодіжної політики в об'єднаних територіальних громадах, важливо розглянути ресурси реалізації молодіжної політики та механізми формування та втілення молодіжної політики в громадах, враховуючи її складність та динаміку. Одним із ключових аспектів успішної молодіжної роботи в громаді є належне ресурсне забезпечення.

Цифрова молодіжна робота передбачає надання молоді інформаційних послуг, таких як інформування, навчання, консультування тощо, у зручний для них спосіб. Важливо, щоб молодь мала доступ до інформації через різноманітні гаджети, які дозволяють звертатися до Інтернету з будь-якої точки та у будь-який час. Тому важливо, щоб органи державної влади забезпечили доступність та зрозумілість для молоді Інтернет-ресурсів, включаючи розділ на офіційному веб-сайті, що висвітлює реалізацію державної молодіжної політики.

Для створення інформаційного середовища громади, яке враховує потреби, проблеми та можливості розвитку та самореалізації молоді, слід:

– чітко визначати молодь як цільовий аудитор інформаційних повідомлень;

– структурувати інформацію для молоді;

– виділяти молодь як окремого адресата інформації, що може бути корисною для всіх членів громади через переадресацію [3].

Організації та установи, які можуть бути включені до реалізації молодіжної політики на регіональному рівні, включають центри зайнятості, освіти, культури, спорту, дозвілля, державні та комунальні установи, центри надання адміністративних послуг, молодіжні центри, громадські об'єднання, міжнародні фонди, молодіжні громадські організації, лідери, активісти та соціально-відповідальний бізнес.

На місцевому рівні деякі структурні підрозділи райдержадміністрацій об'єднують роботу з молоддю з освітою, культурою, охороною здоров'я, соціальним захистом, що може ускладнювати доступ до послуг для осіб, які не підпадають під конкретні підрозділи згідно з законодавством, але проживають на території. Нерідко одна особа відповідає за широкий спектр питань, таких як реалізація молодіжної політики, освіта, соціальна підтримка тощо. Недостатня координація та розподіл відповідальності можуть негативно впливати на результативність роботи з молоддю, порівняно навіть з іншими секторами, такими як охорона здоров'я чи освіта.

Молоді люди щоденно перетинаються з різними секторами державної структури. Вплив на них справляють не лише окремі сфери, такі як охорона здоров'я або освіта, а й стратегії та програми інших секторів. Співпраця між секторами у розробці стратегій та програм є ключовою для досягнення бажаних результатів для молоді. Для розв'язання проблем, пов'язаних із зайнятістю молоді, важливо не лише уважно вивчати ринок праці, а й приділяти увагу макроекономічній політиці, інвестиційному клімату, якості освіти та професійній підготовці. Інформаційні та освітні кампанії у галузі охорони здоров'я повинні залучати різні сектори для охоплення найбільшої кількості молодих людей.

У зв'язку з вищевикладеним, важливими стають механізми та принципи формування та реалізації молодіжної політики в об'єднаних територіальних громадах. Залучення молоді до різних сфер суспільного життя, таких як економіка, культура, соціальна сфера, відбувається через програмно-цільове управління з боку суб'єктів молодіжної політики, громадських організацій та активної спільноти через

реалізацію проєктів, спрямованих на активізацію молоді у різних напрямках [5].

Важливу роль у популяризації соціальних проєктів відіграють ідеї практик, спрямованих на залучення молоді до суспільного життя. Ці практики сприяють залученню активної частини молодих людей до управління на місцевому рівні, розвитку почуття патріотизму та бажанню реалізувати власний потенціал. Молодіжна політика в Україні формується та реалізується через підтримку молодіжних проєктів, які пропонуються недержавними організаціями та окремими особами для участі у конкурсі на отримання фінансування від держави.

Завдяки підтримці молодіжних проєктів, держава може ефективно реагувати на актуальні проблеми та потреби молоді, задовольняти суспільні запити в молодіжній сфері та сприяти вирішенню важливих суспільних питань.

Шляхом фінансування, як повного, так і часткового, молодіжних проєктів, держава може підтримувати пріоритетні напрямки у молодіжній сфері та сприяти впровадженню молодіжної політики. На рівні громад органи управління можуть підтримувати проєкти, спрямовані на реалізацію цієї політики.

Важливо визначити пріоритетні напрями на етапі конкурсного відбору проєктів, щоб залучити фінансові ресурси у сфери, які потребують найбільшої уваги в даний момент. Молодіжні питання мають важливе значення у різних аспектах суспільного життя.

Молодіжна політика Європейського Союзу є цілісною моделлю роботи з молоддю, що охоплює наукові дослідження, освіту, професійну підготовку, доступ до інтернету та онлайн бізнес, культуру, громадянство, спорт, охорону здоров'я та інше.

Для успішної координації, Євросоюз пропонує використовувати міжсекторальний підхід у вирішенні проблем молоді. Це передбачає врахування інтересів молоді в інших сферах суспільства та їхнє врахування у різних політиках через «молодіжний вимір» [1].

Молодіжна політика виявляється міжсекторальною, оскільки для вирішення проблем молоді задіяні різні відомства та структури, що не обмежуються виключно проблемами молоді. Принцип «основного потоку» передбачає спільні зусилля усіх секторів суспільства для вирішення актуальних проблем, що може вплинути на результативність поставлених завдань.

Під час аналізу ефективності молодіжної політики у різних країнах було виявлено кілька ключових аспектів. По-перше, спостерігається розрив між стратегією державного рівня та її практичною реалізацією на місцях. По-друге, відзначається недостатнє наукове обґрунтування при впровадженні політичних заходів, а також недостатнє використання результатів досліджень для вирішення проблем та потреб молоді. Така ситуація є актуальною й для України. Важливим етапом у покращенні цієї ситуації є проведення досліджень, спрямованих на визначення проблем та потреб молоді, що допоможе у встановленні пріоритетів для діяльності державних та громадських структур у молодіжній сфері.

Оцінка потреб молоді є важливим кроком у визначенні напрямків роботи місцевих органів влади та громадських організацій. Розуміння реальних потреб молоді є вирішальним для успішної реалізації будь-яких проєктів чи програм. Особливу увагу слід приділяти дослідженням у сільській місцевості, де якість життя молоді визначає майбутнє громади та рівень міграції. У кожній країні молодіжна політика реалізується через конкретні механізми та заходи, які спрямовані на втілення основних принципів цієї політики. Ефективність молодіжної політики зростає завдяки активному залученню молоді та молодіжних організацій у формування та виконання цих стратегій за допомогою інноваційних підходів [6].

Серед різних форм соціальної роботи, включаючи молодіжну сферу, варто відзначити соціальне проєктування як інноваційний засіб виконання соціальних завдань, що є ефективним механізмом, особливо у контексті молодіжної політики. Взаємодія місцевої влади та молодіжних громад-

ських організацій проявляється у багатьох аспектах, включаючи роботу над місцевими нормативно-правовими актами, розробку соціальних програм та реалізацію проєктів спільно з державними та місцевими установами.

Успішність впровадження державної молодіжної політики залежить від удосконалення її механізмів, які об'єднують правові та структурні аспекти на рівні владних органів та громадських інституцій. Одним із ключових напрямків формування ефективної молодіжної політики є активна участь молоді та молодіжних організацій у державному управлінні та створення сприятливого середовища для молоді з боку владних структур. Важливою є співпраця між молоддю та владою для реалізації державної молодіжної політики.

Реалізація молодіжної політики на регіональному рівні буде відповідати вимогам ефективності, якщо здійснені наступні кроки: теоретико-методологічне обґрунтування принципів реалізації МП; аналіз регіональних умов та особливостей проблем молоді регіону; розробка моделі реалізації молодіжної політики з урахуванням цілей, пріоритетів, напрямків та очікуваних результатів; визначення системи критеріїв ефективності та методології їх оцінки; розробка механізмів реалізації МП для досягнення запланованих результатів.

Молодіжна політика повинна бути спрямована на інтеграцію проблем та потреб молоді у всі сфери розвитку на різних рівнях та в усіх секторах, включаючи державні, громадські та приватні організації. Важливо використовувати таланти та енергію молоді, а також вирішувати сучасні виклики, з якими вони стикаються. Молодіжна політика повинна базуватися на існуючих програмах для оптимального використання ресурсів та уникнення дублювання зусиль [2].

Ефективна модель реалізації молодіжної політики на рівні об'єднаних територіальних громад може базуватися на таких параметрах: суб'єкти молодіжної політики, нормативно-правова база, пріоритетні напрямки та принципи здійснення, а також ресурсне забезпечення. Механізм реалізації

молодіжної політики включає в себе взаємодію державних та громадських інститутів для вирішення актуальних проблем та потреб молоді.

Технологія впровадження молодіжної політики на регіональному рівні описується як система взаємодії.

Основні засоби впровадження молодіжної політики включають:

1. Законодавчо-правовий (політичний) механізм, пов'язаний з розробкою та ухваленням відповідних законодавчих та нормативно-методичних основ та законодавчою діяльністю загалом.

2. Програмно-цільовий механізм, що складається з комплексу заходів з розробки конкретних цільових програм на федеральному, регіональному та місцевому рівнях у сфері молодіжної політики.

3. Організаційний механізм, який передбачає створення ефективної системи управління програмно-цільовими процесами впровадження молодіжної політики, структурного управління молодіжною політикою, вертикального та горизонтального управління державними та громадськими структурами.

4. Фінансовий (економічний) механізм, що описує дієву систему фінансування молодіжної політики [1].

Поточний етап реформування системи державної молодіжної політики в Україні відзначається пошуком оптимальних підходів до розподілу відповідальності та повноважень між центром та регіонами.

Процес децентралізації спрямований на досягнення такого балансу. Ефективність впровадження молодіжної політики залежить від різних аспектів, таких як правові та державно-владні складові на рівні центральних та місцевих владних органів, що забезпечують управління, координацію в молодіжній галузі та впровадження молодіжної політики, а також громадські інституції, чия діяльність є ключовою для залучення молоді до громадського життя.

Проведений аналіз вітчизняних та європейських підходів до формування та впровадження молодіжної політики

підтверджує, що концептуальна модель державної молодіжної політики України є цілісною системою з великою кількістю внутрішніх зв'язків, що взаємодіє з більш загальною системою, що відображає процеси взаємодії держави, громадянського суспільства і молоді загалом. Впровадження цієї моделі державної молодіжної політики потребує відповідного механізму.

Узагальнено, це можна розглядати як процес планування управлінських дій у молодіжній сфері. Механізм втілення молодіжної політики повинен забезпечувати взаємодію загальнонаціональних інтересів з інтересами громад, різних адміністративно-територіальних одиниць, а також колективних та особистих потреб молоді.

Цей механізм має включати наступні кроки:

– проведення аналізу соціального середовища, включаючи оцінку стану молоді в об'єднаних територіальних громадах, їхні потреби, проблеми та очікування, оцінку наявних ресурсів для реалізації проєктів у молодіжній сфері;

– визначення цілей та пріоритетів молодіжної політики в об'єднаних територіальних громадах на основі аналізу соціального середовища;

– розробка стратегічних та тактичних заходів для практичної реалізації молодіжної політики через організаційний, правовий, фінансовий та інформаційний забезпечення та соціальне планування управління залученням молоді до втілення молодіжної політики.

Посилення співпраці держави та громадського сектору у межах молодіжної політики передбачає:

– висловлення конкретних нагальних потреб молоді;

– підтримку громадської активності молоді;

– заохочення участі молоді у процесі розробки та втілення молодіжної політики;

– покращення інформаційної складової молодіжної політики шляхом розвитку взаємодії між різними суб'єктами молодіжної політики, використання різних засобів поширення інформації, орієнтацію інформації на конкретні категорії молоді.

– розробка критеріїв для оцінки ефективності державної молодіжної політики;

– моніторинг результатів втілення державної молодіжної політики [4].

Необхідно також оцінювати ефективність впровадження молодіжної політики через моніторинг. Слід зазначити, що моніторинг процесів дозволяє не лише оцінити результативність впровадження молодіжної політики, але й сприяє більш ефективному плануванню майбутніх заходів.

Для успішної реалізації молодіжної політики ключовою є міжсекторна співпраця, яка об'єднує державні та громадські інституції. Молодіжна політика спрямована на сталий розвиток суспільства та забезпечення молоді умов безпеки та підтримки.

Дослідження сучасного стану реалізації молодіжної політики показує, що потрібно подальше вивчення інструментів аналізу результативності, участь громадських інституцій у впровадженні політики та впровадження європейських стандартів. Соціальне проєктування молодіжної політики передбачає науково обґрунтовані плани розвитку соціальних процесів та зміну соціальних інститутів. Конкретні соціальні проєкти, як складові молодіжної політики, мають бути спроектовані як нововведення з метою позитивного впливу на суспільство [1].

Для удосконалення державної молодіжної політики в державотворчих процесах України можна визначити кілька напрямків:

1. Залучення молоді до участі в прийнятті рішень: важливо створити механізми для активної участі молоді в політичному та громадському житті країни. Це може включати створення молодіжних рад, консультаційні групи та інші форми діалогу.

2. Розвиток освіти та підтримка молодіжних ініціатив: необхідно забезпечити доступ молоді до якісної освіти, підтримувати молодіжні проекти та стимулювати розвиток підприємництва серед молоді.

3. Створення умов для самореалізації та розвитку: державна політика повинна сприяти створенню умов для самореалізації молоді, розвитку їхніх талантів та навичок.

4. Підтримка молоді в соціальній сфері: важливо забезпечити доступ молоді до якісної медичної допомоги, житла, соціальних послуг та інших необхідних ресурсів.

5. Запобігання відтоку молодих фахівців за кордон: для збереження молодих талантів в Україні, необхідно створити умови для їхнього професійного та особистісного розвитку в країні.

Ці напрями можуть сприяти покращенню державної молодіжної політики та підтримці молоді у державотворчих процесах в Україні.

2.9. ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ – ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ АБО ІНША НЕЗАКОННА УГОДА ЩОДО ЛЮДИНИ

Торгівля людьми є однією з найбільш гострих проблем нашого часу. Мільйони людей стають жертвами сучасних форм рабства щорічно по всьому світу. Окрім економічних мотивів, які змушують людей шукати роботу за кордоном або у різних регіонах своєї країни, важливими факторами, що сприяють торгівлі людьми, є відсутність достовірної інформації про можливості зайнятості та незнання власних прав. Отже, належне та повне інформування суспільства про цю серйозну проблему визнається ключовим, оскільки торгівля людьми вважається одним із найнебезпечніших порушень прав людини. ЗМІ відіграють важливу роль у цьому процесі.

Щодо боротьби з торгівлею людьми, варто відзначити, що майже кожна країна має в своєму кримінальному законодавстві відповідні норми, які передбачають кримінальну відповідальність за цей злочин.

Вперше як глобальна проблема торгівля людьми була визнана на початку XX століття, коли стало ясно, що потрібно розробити системні підходи до боротьби з цим яви-

щем. У першій половині XX століття було прийнято ряд важливих міжнародних документів, спрямованих на подолання работоргівлі. Ця проблема залишається актуальною не лише в Україні, а й у всьому світі [1].

У Кримінальному кодексі України 2001 року (далі – КК) було внесено зміни до кримінально-правової норми, яка стосується відповідальності за торгівлю людьми або інші незаконні угоди щодо передачі людини. На відміну від попередньої версії КК, ця норма була перенесена з розділу «Злочини проти життя та здоров'я особи» до розділу «Злочини проти волі, честі та гідності особи». Стаття 149 КК України надала нове визначення таким діянням, які вважаються торгівлею людьми. Це включає в себе продаж, передачу за плату, а також здійснення будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної з переміщенням особи через державний кордон України з метою експлуатації, незалежно від наявності згоди особи [4].

Такий підхід визначався як реакція на зміни у соціально-економічному житті суспільства, які призвели до виникнення нових форм суспільно небезпечних проявів, а також через труднощі у застосуванні існуючої норми до сучасних реалій.

Однак визначення торгівлі людьми, яке було наведено в статті 149 КК України від 5 квітня 2001 року, також мало недоліки і часто критикувалося за нечіткість [4].

Аналіз судової практики свідчив про проблеми у застосуванні цієї норми, включаючи недосконалість побудови злочину та відсутність чіткості в термінах, що ускладнювало проведення досудового слідства та притягнення винних до відповідальності. Об'єктивна сторона торгівлі людьми передбачає активну діяльність особи, яка може включати в себе різноманітні дії, такі як торгівля, вербування, переміщення або переховування людини.

Торгівля людьми – це незаконний процес передачі особи (яка стає «товаром») від продавця до покупця за грошову або іншу винагороду або через обмін. Цей процес вважається завершеним в момент одержання покупцем людини або

встановлення фактичного володіння над нею. Інші незаконні угоди щодо людини включають передачу особи за незаконних умов без будь-якої оплати, наприклад, шляхом застави, в найм, а також з використанням насильства. Вербування людей включає залучення їх до праці або надання послуг за певних умов, часто за грошову винагороду, і може включати психологічний тиск. Переміщення людини з одного місця в інше, переховування та отримання її також становлять складові цього злочину. Кожна з цих форм діяння є самостійним злочином, який утворюється, коли вони відбуваються за певних обставин. Способи вчинення включають обман, шантаж та використання уразливого стану особи.

Використання обману охоплює передачу неправдивої інформації (активний обман) або умисне утаємнення певних фактів, які мають бути розкриті (пасивний обман), що призводить до введення потерпілого в оман. Шантаж полягає в психологічному тиску через загрозу розголошення інформації, яку потерпілий чи його близькі бажають залишити у секреті.

Уразливий стан особи, згаданий у статті 149 Кримінального кодексу України, визначається як фізичний або психологічний стан, або зовнішні обставини, які обмежують здатність особи свідомо діяти (чи не діяти), приймати рішення, або протистояти насильству чи іншим незаконним діям, залежно від складних особистих, сімейних або інших умов.

Крім того, у статті 149 КК України наведено кваліфікуючі ознаки, такі як:

– зловживання службовим становищем;

– використання матеріальної або іншої залежності;

– застосування насильства, яке не становить загрозу життю або здоров'ю потерпілого чи його близьких;

– погроза застосування насильства, яке не становить загрозу життю або здоров'ю потерпілого чи його близьких.

У другій частині статті зазначено такі способи як:

– застосування насильства, що загрожує життю або здоров'ю потерпілого чи його близьких;

– погроза застосування насильства, що загрожує життю або здоров'ю потерпілого чи його близьких [4].

За новою редакцією статті 149 КК України відповідальність за дії, які включають вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітньої чи неповнолітньої особи, настає незалежно від того, чи були вони вчинені за допомогою обману, шантажу, або використання уразливого стану, або з використанням зазначених кваліфікуючих ознак, таких як службове становище або залежність від особи, що вчиняла злочин.

Інші ознаки злочину, що характеризують його об'єктивну сторону, не впливають на кваліфікацію дій, таких як торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини.

Цей злочин може бути скоєний будь-якою особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності – 16 років, незалежно від статі та громадянства. Крім того, серед ознак цього злочину ч. 2 ст. 149 Кримінального кодексу України передбачає його вчинення спеціальними суб'єктами, такими як службова особа (з використанням службового становища) або особа, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується ознаками вини, мети та мотива. Вина може бути лише у формі прямого умислу, коли особа усвідомлює суспільну небезпечність вчиненого діяння і має намір його скоїти [4].

Спеціальною метою торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини є її експлуатація, включаючи сексуальну експлуатацію, примусову працю, рабство, вилучення органів і інші форми. Мотивом для вчинення цього злочину є користь, оскільки винний діє з метою експлуатації людини, керуючись корисливими мотивами.

У частині 2 статті 149 КК України визначені кваліфікуючі ознаки цього злочину, які включають в себе дії, скоєні щодо неповнолітніх, кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групи осіб, використання службового становища, від якої потерпілий був у залежності, а також у поєднанні з насильством чи погрозою застосування насильства.

Вчинення злочину проти осіб, які є неповнолітніми, визначається як ситуація, де потерпілим є особа, що не

досягла 18-річного віку. Злочин буде кваліфікуватися за статтею 149 частини 2 Кримінального кодексу України, якщо торгівля людьми або будь-яка інша незаконна угода стосовно них відбулася до досягнення ними цього віку, незалежно від часу виявлення злочину та притягнення винних до відповідальності.

Якщо злочин вчинений щодо кількох осіб, і вони є потерпілими, то це буде вважатися вчиненням злочину щодо кількох осіб, незалежно від їх віку, фізичних характеристик та інших ознак.

Повторне вчинення цього злочину підпадає під статтю 32 Кримінального кодексу України.

Торгівля людьми або інші незаконні угоди стосовно людини за попередньою змовою групи осіб передбачає вчинення злочину двома або більше суб'єктами злочину, які попередньо домовилися про це та об'єдналися спільними діями і намірами. У такій групі може бути розподіл ролей між її учасниками.

Вчинення злочину з використанням службового становища означає здійснення суспільно небезпечних дій службовою особою, використовуючи надані їй по службі права або повноваження, в тому числі шляхом їх перевищення, тобто в порушення інтересів служби.

Вчинення злочину проти осіб, від яких потерпілий перебував у матеріальній або іншій залежності, включає випадки, коли потерпілий був на утриманні винного або проживав на його житловій площі. Поняття іншої залежності також охоплює випадки службової залежності, такі як розголошення приватного життя без дозволу [2].

Вчинення злочинних дій у поєднанні з насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або його близьких, або з погрозою застосування такого насильства передбачає примушення до різних видів діяльності (експлуатації), які людина не погодилася виконувати добровільно. Форми насильства можуть бути фізичними, такими як обмеження волі чи нанесення ушкоджень, або психологічними, які включають реальні погрози.

Особливі кваліфікуючі ознаки торгівлі людьми або інших незаконних угод стосовно людини, передбачені статтею 149 частинами 1 і 2 Кримінального кодексу України, включають такі дії:

– вчинення щодо неповнолітніх;

– організоване вчинення злочину;

– поєднання з насильством, що становить загрозу для життя або здоров'я потерпілого або його близьких;

– погроза застосування насильства, що становить загрозу для життя або здоров'я потерпілого або його близьких;

– важкі наслідки [4].

Особа вважається малолітньою за умови, що на момент скоєння злочину, який передбачений статтею 149 Кримінального кодексу України, вона не досягла 14 років.

Поняття організованої групи, як визначено у частині 2 статті 28 Кримінального кодексу України, охоплює участь трьох чи більше осіб, які попередньо організувалися в стійке об'єднання для скоєння цього та інших злочинів за єдиним планом з розподілом функцій та спрямованих на досягнення цього плану, що є відомим всім учасникам групи.

Скоєння злочинних дій, пов'язаних з насильством, які є небезпечними для життя або здоров'я потерпілого або його близьких, або із загрозою застосування такого насильства, охоплює як фізичне, так і психічне насильство, а також загрози застосування цього насильства, що створюють реальну загрозу для життя або здоров'я потерпілого або його близьких.

Фізичним насильством, яке є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого або його близьких, вважається тілесні ушкодження (різного ступеня тяжкості), спроба вбивства або вбивство. Також в цей склад входить насильство, яке реально не завдало шкоди життю, але було небезпечним для життя у момент його застосування, що створює реальну загрозу для життя потерпілого в той час [3].

Психічне насильство, яке є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого або його близьких, у цьому контексті полягає в загрозі нанесення вищезазначеного фізичного насильства, включаючи загрозу вбивства. Проте така загроза

повинна бути реальною і сприйматися потерпілим як така, яка може бути реалізована.

Серйозними наслідками скоєного злочину можуть бути:

– смерть потерпілої особи;

– самогубство;

– тяжка хвороба, включаючи психічну;

– залишення потерпілого в небезпечному для життя стані після використання.

Умисне вбивство потерпілого не включається до складу статті 149 Кримінального кодексу України і має кваліфікуватися як сукупність злочинів, передбачених цією статтею та статтею 115 Кримінального кодексу України [4].

У випадку, коли особа, яка винна, продає іншу особу з метою трансплантації її органів або тканин, з очевидною наслідковістю в смерті потерпілого, її дії повинні кваліфікуватися як торгівля людьми та пособництво у вчиненні злочину, передбаченого пунктом 6 частини 2 статті 115 Кримінального кодексу України.

Щодо проблеми зацікавленості, вона ще одна, що тісно пов'язана з торгівлею людьми – це покарання для жертв торгівлі. Міжнародне законодавство чітко визначає це питання, Протокол ООН «Про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покарання за це» [4] забороняє застосування будь-яких видів покарання до жертв.

У відношенні до відповідальності за злочини, пов'язані з торгівлею людьми, необхідно враховувати, що злочинні дії відносно неповнолітніх слід розглядати разом зі статтею 304 Кримінального кодексу України (виходячи з предмету доведення).

Також важливо враховувати, що згідно з чинним законодавством «торгівля людьми» полягає у захопленні особи (встановлення контролю над нею проти її волі, шляхом примусу, обману, зловживання довірою), тоді як «збудження для розпусти» – це посередництво (сприяння) добровільним статевим зносинам. Організація або сприяння добровільному виїзду жінок за кордон для зайняття проституцією без елементів примусу, обману, зловживання довірою може

кваліфікуватися лише за статтею 302 Кримінального кодексу України [4].

Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди щодо людини може мати місце як з переміщенням потерпілого через державний кордон України, так і без такого переміщення. Якщо ці дії супроводжуються незаконним переправленням осіб через державний кордон України, вони також можуть бути кваліфіковані за статтею 332 Кримінального кодексу України.

Отже, в Україні створюється юридична база для захисту прав, свобод і інтересів громадян, які стали жертвами торгівлі людьми, відповідно до міжнародних вимог і стандартів прав людини, забезпечуючи реалізацію прав кожної особи та контроль за виконанням законодавства щодо їх захисту.

В нашій країні на даний момент прийнято ряд нормативно-правових актів, що закріплюють боротьбу з торгівлею людьми згідно з міжнародним правом. У 1948 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини, в якій зазначено, що рабство та работоргівля заборонені у всіх їхніх формах. Ця заборона також підтверджена у статті 8 Міжнародного пакту про цивільні й політичні права 1966 року.

Правоохоронні органи України стикнулися з злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, у початку 90-х років, і Україна стала першою з пострадянських країн, що визнала цю проблему, що відобразилось у включенні статті 124-1 «Торгівля людьми» до Кримінального кодексу України в 1998 році. У 2001 році було прийнято новий Кримінальний кодекс, який передбачав суворіші покарання. Координацію зусиль у протидії торгівлі людьми покладено на спеціальний орган при Кабінеті Міністрів України, а також розпочато створення Бюро Національного координатора з протидії торгівлі людьми [5].

Міжнародна спільнота також приймає документи для боротьби з цим явищем, зокрема, Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності та Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо

жінками і дітьми, що доповнює її. Україна приєдналася до цих міжнародних документів у 2004 році [3; 4]

Україна стала однією з перших країн, що взяла на себе повністю комплексний підхід до боротьби з торгівлею людьми. Урядом була затверджена програма протидії цьому явищу, прийняте спеціальне законодавство, що передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, і створені спеціалізовані підрозділи правоохоронних органів для боротьби з цим злочином.

Торгівля людьми є недопустимим соціальним явищем, на яке потрібно рішуче реагувати. Ефективна боротьба з цим злочином вимагає розробки дієвих стратегій як на національному, так і на міжнародному рівні.

Отже, ми вважаємо, що потрібно підходити до цього питання не лише як до серйозної проблеми, але й як до серйозного злочину, наслідки якого часто є необоротними. Однак, на нашу думку, обмеження до однієї або кількох статей у Кримінальному кодексі недостатньо для того, щоб вважати проблему вирішеною. Необхідно більш ретельно впроваджувати норми міжнародного права в законодавство України, зокрема імплементувати положення конвенцій.

2.10. СУЧАСНИЙ СТАН СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

У сучасних умовах війни стан соціального захисту населення набуває особливого значення і стає однією з найактуальніших проблем. Воєнний конфлікт призводить до значних викликів і загроз для безпеки та добробуту населення. Люди можуть втрачати робочі місця через руйнування промисловості та інфраструктури, втрачати житло, ставати внутрішніми переселенцями або вимушеними переселенцями. Більше того, військові дії можуть призвести до порушень прав людини, включаючи примусові переміщення, тортури та інші форми насильства.

У таких обставинах система соціального захисту повинна бути особливо ефективною та гнучкою, здатною швидко реагувати на зростаючі потреби населення. Це означає забезпечення доступу до соціальних послуг, включаючи медичне обслуговування, освіту, житло та матеріальну допомогу. Також важливо забезпечити психологічну підтримку для людей, які пережили травми внаслідок війни [2, с. 11].

Політика соціального захисту повинна бути спрямована на зменшення соціальних нерівностей, враховуючи особливі потреби уразливих груп населення, таких як діти, люди похилого віку, інваліди та внутрішні переселенці. Крім того, важливо забезпечити ефективний механізм моніторингу та оцінки соціального захисту населення для постійного вдосконалення системи управління цими процесами в умовах військового конфлікту.

Політика соціального захисту завжди відігравала ключову роль у суспільному розвитку та формуванні держави загалом. Навіть в умовах сучасних конфліктів ця сфера має вагому значимість, оскільки потребує значної уваги з боку влади в зв'язку з вразливістю деяких суспільних груп. Ефективність політики соціального захисту визначає не лише стійкість та баланс розвитку суспільства, а й рівень національної безпеки. Україна, перебуваючи в умовах війни, стикається зі зростанням безробіття та скороченням доходів значної частини населення через припинення діяльності багатьох підприємств та погіршення економічної ситуації. Це призводить до втрати доходів і недостатнього соціального забезпечення для великої кількості людей. Таким чином, держава повинна приділяти особливу увагу та надавати допомогу у вирішенні цих проблем, а проблематика реалізації політики соціального захисту в умовах сучасної війни стає надзвичайно актуальною.

Різні науковці, такі як С. В. Гергола, В. В. Головко, О. І. Кадикало, К. П. Комар-Старховська, С. М. Миколюк, О. В. Стащук та інші, досліджували сучасний стан соціального захисту населення. Незважаючи на значну кількість наявних досліджень у цій області, на сьогоднішній день є необ-

хідність у дослідженні особливостей реалізації політики соціального захисту територій в умовах сучасної війни. Метою цієї статті є розгляд особливостей реалізації політики соціального захисту територій в умовах сучасної війни [1; 2; 3; 7].

Соціальний захист представляє собою систему заходів суспільно-економічного характеру, спрямованих на гарантування матеріального благополуччя населення від соціальних ризиків, таких як хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві і т. д. З макроекономічної перспективи соціальний захист є системою управління соціальними ризиками з метою компенсації збитків, зниження або запобігання їх впливу на процес розподілу населення. Як соціально-економічна категорія, соціальний захист означає перерозподіл національного доходу для забезпечення встановлених соціальних стандартів життя кожної особи в умовах дії соціальних ризиків.

Після проведеного аналізу літературних джерел можна зробити висновок, що соціальний захист – це комплекс заходів суспільно-економічного характеру, спрямованих на забезпечення матеріального захисту суспільства від наслідків соціальних ризиків, таких як захворювання, непрацездатність, старість, втрата роботи та годувальника, нещасні випадки на виробництві і т. д. Крім того, у разі суттєвого погіршення фінансово-економічного становища або введення воєнного стану країна може перерозподілити власні видатки для збереження рівноваги між особистими та суспільними інтересами. Проте держава повинна уникати застосування обмежень, які порушують конституційні права людини, що прямо пов'язані з обов'язком країни забезпечувати достатній рівень добробуту населення в будь-яких обставинах.

Існують кілька напрямів, за якими можна покращувати соціальний захист населення в умовах війни:

1. Розвиток соціальних програм: розширення доступу до соціальних послуг, таких як медична допомога, освіта, житло та інші види соціальної підтримки.

2. Забезпечення фінансової стабільності: збільшення розмірів матеріальної допомоги та соціальних виплат для тих, хто постраждав внаслідок війни, включаючи внутрішніх переселенців та сім'ї загиблих.

3. Захист прав людини: забезпечення відповідності законодавству та міжнародним стандартам з прав людини, у тому числі захисту прав внутрішніх переселенців, захисту від насильства та дискримінації.

4. Психологічна підтримка: надання психологічної допомоги та консультування для людей, які пережили травми внаслідок війни, включаючи військових, цивільних та дітей.

5. Розвиток інфраструктури: відновлення та розвиток інфраструктури, включаючи медичні заклади, школи, дороги та житловий фонд, для покращення умов проживання населення.

6. Створення програм підтримки уразливих груп: розробка спеціальних програм соціальної підтримки для дітей, людей похилого віку, інвалідів та інших уразливих категорій населення.

7. Залучення міжнародної допомоги: співпраця з міжнародними організаціями та донорами для забезпечення необхідної допомоги та ресурсів для впровадження програм соціального захисту [7, с. 6-8].

На сьогоднішній день ситуація з установами соціального захисту на територіях України, де тривають бойові дії, є досить критичною. Загалом, під наданням соціальних послуг слід розуміти професійну діяльність, яка вимагає використання обґрунтованих підходів до ухвалення рішень щодо надання подібних послуг та детального дослідження становища кожної особи, а також передбачає діяльність лише в тісній взаємодії з кожною людиною для максимально ефективного вирішення її особистих проблем.

Надання соціальних послуг регулюється Законом України «Про соціальні послуги»[6], який передбачає, що надання цих послуг здійснюється через проведення випадку, що включає аналіз заяви, оцінку потреб, визначення середньомісячного сукупного доходу заявника, ухвалення рішення, розроблення індивідуального плану, укладення договору, виконання договору та здійснення моніторингу, термін якого становить до 10 робочих днів у мирний час.

Надання соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів, що вимагає довготривалих про-

цедур, які в умовах воєнного конфлікту стають неефективними через недостатність часу. В таких умовах кожен день, навіть кожна година, може бути критичною для життя та здоров'я людини, особливо для залишених самотніми у військовій зоні похилого віку громадян, чия родина евакуювалась на безпечні території. Тому потреби цих громадян у соціальній допомозі вимагають оперативних рішень та негайного втручання соціальних служб.

Право на соціальний захист є одним із основних конституційних прав та гарантується через загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що фінансується зі страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також за рахунок бюджетних та інших джерел. Закріплене на конституційному рівні право на соціальний захист кожного громадянина свідчить про рівність перед законом і недопустимість будь-яких форм дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних переконань, статі, релігії, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання або мови.

У сучасних умовах військового конфлікту Кабінет Міністрів України приймає значну кількість нормативно-правових актів у сфері соціального захисту населення. Наприклад, постанова № 162 від 26.02.2022 р. «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» регламентує порядок виплати пенсій та грошової допомоги в умовах воєнного стану. Також інші постанови регулюють питання виплат та допомоги для військовослужбовців та їх сімей, а також внутрішньо переміщеним особам, забезпечуючи їх потреби у проживанні та інших аспектах соціального захисту [5].

Важливо відзначити, що існує значна кількість нормативно-правових актів, які регулюють реалізацію політики соціального захисту територій у сучасних умовах війни. Крім того, відповідні міністерства визначили деталі правозастосування в сфері соціального захисту населення відповідно до своєї компетенції.

Президентом України 26 квітня 2022 року було підписано прийнятий Верховною Радою України 14 квітня

2022 року Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» [4], яким вносяться зміни до законів України «Про соціальні послуги» [6], «Про правовий режим воєнного стану», зокрема:

– визначається середньомісячний сукупний дохід громадян з урахуванням попереднього кварталу, що передує місяцю, який передує місяцю звернення, а не шести останніх місяців, як це було передбачено раніше;

– розширюються повноваження обласних, Київської міської державних адміністрацій, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад шляхом надання їм можливості визначати особливості прийняття рішення про надання соціальних послуг у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану;

– надається право приймати рішення про надання соціальних послуг екстрено (кризово) безпосередньо надавачам соціальних послуг, що забезпечить негайне надання допомоги людям;

– встановлюється, що соціальні послуги, надані під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях надавачами соціальних послуг державної / комунальної форми власності (надання притулку, догляд, підтримане проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо), особам із числа внутрішньо переміщених осіб за новим місцем їх проживання / перебування, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, фінансуються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [1].

Наша думка полягає в тому, що прийняття цього Закону є важливим, оскільки сприяє більш ефективному та оперативному наданню всіх соціальних послуг потерпілому населенню в умовах сучасної війни в Україні. Слід відзначити, що незважаючи на активні військові дії в Україні, усі види соціальної допомоги безперервно виплачуються,

оскільки законодавством передбачено їх виплату протягом усього періоду воєнного стану в країні та 1 місяця після завершення війни. Це стосується, насамперед, таких видів соціальної допомоги:

– допомога малозабезпеченим сім'ям;

– допомога одиноким матерям;

– допомога дітям, щодо яких встановлено опіку чи піклування;

– допомога дітям, хворим на тяжкі хвороби, які не мають інвалідності встановленої;

– місячна грошова допомога особам, які проживають разом з особами із інвалідністю I чи II групи унаслідок психічного розладу;

– тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не можуть утримувати дитину або мають невідоме місце проживання;

– місячна адресна допомога внутрішньо переміщеним особам для оплати витрат на проживання, включаючи оплату житлово-комунальних послуг;

– тимчасова державна соціальна допомога непрацюючим особам, які досягли пенсійного віку, але не мають права на пенсійну виплату [5].

Крім того, важливу роль у суспільному житті відіграє соціальний захист, що стосується не лише військовослужбовців та працівників критичної інфраструктури, а й загальної життєдіяльності. У зв'язку з цим умови війни зумовлюють націленість державної соціальної політики на привернення міжнародної допомоги та підтримку переміщуних суб'єктів господарювання, які є джерелом додаткових надходжень до бюджету.

Варто відзначити, що соціальний захист військовослужбовців, правоохоронців та їхніх родин незалежно від їхніх доходів або фінансування з бюджету є невід'ємним. Ці гарантії не можуть бути скасовані або знижені без відповідної компенсації. Громадяни, які захищають Вітчизну та її територіальну цілісність, виконують конституційні обов'язки, тому держава зобов'язана надавати їм та їхнім

сім'ям особливий статус та додаткові гарантії соціального захисту як під час служби, так і після її закінчення.

Врегулювання обов'язку держави забезпечувати соціальний захист громадян, що захищають Вітчизну, є ключовим для його реалізації та запобігання зниженню рівня соціального захисту цих осіб та їхніх сімей, як це передбачено статтею 17 Конституції України [4].

Ураховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що в Україні необхідно впровадити сучасну модель соціального захисту, що базується на основних принципах діяльності Європейського Союзу. Наша пропозиція полягає у зосередженні уваги на підвищенні рівня пенсійних виплат, модернізації соціальної сфери через цифровізацію, наданні соціальної допомоги малозабезпеченим та забезпеченні рівної участі всіх членів суспільства у громадському житті. Такий підхід до соціальної політики, із застосуванням як європейських, так і вітчизняних стандартів, сприятиме покращенню рівня соціального захисту та якості життя громадян, протистоянню демографічним викликам, зменшенню бідності, зміцненню соціальної солідарності, подоланню всіх форм дискримінації та підвищенню довіри до влади.

У контексті воєнного конфлікту існують декілька проблемних аспектів соціального захисту населення:

1. Недостатня доступність соціальних послуг: воєнна ситуація може призвести до обмеженого доступу до медичного обслуговування, освіти та інших соціальних послуг через руйнування інфраструктури, евакуацію персоналу та інші обставини.

2. Збільшення потреб у соціальному захисті: військовий конфлікт може призвести до зростання кількості людей, які потребують соціальної підтримки через втрату житла, роботи, та інші травматичні наслідки.

3. Психологічні проблеми: військові дії можуть призвести до серйозних психологічних травм для населення, включаючи посттравматичний стресовий розлад, депресію та інші психічні становища, які вимагають підтримки та лікування.

4. Нерівність доступу до соціального захисту: умови воєнного конфлікту можуть поглибити вже існуючі соціальні нерівності та нерівності в доступі до соціальних послуг між різними групами населення.

5. Недостатність фінансування: воєнний конфлікт може спричинити зниження фінансування соціальних програм через перерозподіл бюджетних коштів на потреби оборони та безпеки.

6. Втрата соціальних зв'язків і підтримки: Війна може призвести до розриву соціальних зв'язків та підтримки між членами суспільства через переміщення, розрив родин, та інші наслідки конфлікту [7, с. 8].

Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу з використанням ресурсів, які можуть бути обмеженими в умовах військового конфлікту, а також співпраці між державними органами, міжнародними організаціями та громадським сектором.

На сьогоднішній день головною метою держави є забезпечення ефективної реалізації політики соціального захисту на територіях, постраждалих від сучасної війни, та підтримка її жертв. Основним завданням такої політики повинно бути забезпечення суспільства доступною та якісною допомогою, а також впровадження механізму надання соціальних послуг, синхронізованого з досвідом країн Європи у післявоєнний період.

Отже, агресивна атака з боку росії призвела до значного руйнування промислових об'єктів і серйозних збитків для вітчизняної економіки, що в свою чергу спричинило зменшення обсягів ВВП. Це вимагає коригування бюджету та збільшення видатків на підтримку економічної активності. Зменшення видатків на соціальний захист може бути розглянуте як логічний крок.

Однак у сучасних умовах війни виникає потреба в інших підходах до цієї проблеми. На сьогоднішній день видатки на соціальний захист значно зросли, а цей ріст передбачається і в майбутньому, оскільки війна спричинила

збільшення кількості осіб, які потребують державного захисту. Тому найважливіше завдання для держави залишається забезпечення соціального захисту населення навіть за умов обмеженого бюджетного фінансування.

2.11. ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Ціннісно-смислова сфера, як сукупність загальних цінностей та смислових утворень, є основними складовими особистості фахівців соціальної роботи, визначаючи співвідношення між цілями та засобами їх досягнення, а також впливаючи на будь-який аспект професійної діяльності в морально-смисловому аспекті. Крім того, цінності грають ключову роль у формуванні особистісного «Я» та визначають рівень розвитку майбутніх фахівців у сфері соціальної роботи.

Роль ціннісно-смислової сфери у соціальній роботі полягає в наданні спрямованості професійній діяльності, встановленні цінностей, формуванні певної позиції та способів самореалізації. Ця сфера особистості визначає ставлення до професійних цілей та можливість їх професійної самореалізації.

Термін «соціальна педагогіка/соціальна робота» у світовій практиці визначає гуманне спілкування та ставлення людини до людини. Хоча існує різноманітність тлумачень цих понять, вони всі визнаються як форми професійної діяльності. Більшість дослідників погоджуються, що це повинна бути «професійна», «практична» діяльність, але характеристики цієї діяльності можуть відрізнятися, зокрема за метою, суб'єктом та об'єктом соціальної роботи [2, с. 9].

На нашу думку, широке тлумачення соціальної роботи частково перекладає функції таких соціальних інститутів суспільства, як освіта, виховання, культура, політика, сім'я

та інші, які сприяють успішній соціалізації особистості у всіх сферах життя. Деякі вчені розглядають соціальну роботу як спеціальний «інститут допомоги» в різних сферах, спрямований на вирішення соціальних проблем та надання підтримки для реалізації соціальних прав громадян і компенсації різних недоліків, які перешкоджають повноцінному функціонуванню. Вони вбачають у цьому процесі також елементи соціалізації. Таким чином, головною метою соціальної роботи є допомога клієнтам вирішувати їхні проблеми та активна участь у цьому процесі. На думку більшості дослідників, соціальна робота не обмежується лише гарантуванням соціальної допомоги та благодійною діяльністю для бідних. Вона має на меті навчити людей активно взяти участь у вирішенні своїх проблем, стимулюючи їх власні зусилля в умовах життєвих труднощів.

Дослідник М. Фірсов розширює наше розуміння сутності соціальної роботи, охоплюючи як допомогу, так і взаємодопомогу в системі соціокультурних і психосоціальних взаємодій і відносин між різними суб'єктами. У цьому контексті соціальна робота виконує ключову функцію в допомозі індивідам та групам у здійсненні, посиленні та відродженні їх соціальних функцій, сприяючи їх соціалізації і підготовці до реалізації у різних сферах соціального життя.

О. Козлова, серед інших вчених, що досліджують соціально-професійну діяльність за кордоном, звертає увагу на роль діагностичних та функціональних технологій. Представники діагностичних підходів зосереджуються на внутрішньому світі клієнта та надають пріоритет діагнозу, збираючи об'єктивні дані про нього і його ситуацію. З іншого боку, представники функціональних технологій акцентують увагу на початку процесу змін та пропонують нові методики надання допомоги, спираючись на концепцію «самовизначення» і відповідальності клієнта за свій розвиток і адаптацію до середовища [6, с. 12].

І. Звєрєва описує основні концепції та методи соціальної роботи: 1) емансипаторний підхід – це спрямований на звільнення підхід, який ставить перед собою завдання не лише виховати та підтримати молодь, але й активно змі-

нити (модернізувати) суспільство; 2) просторовий підхід – це підхід, що надає підліткам достатньо простору для соціалізації, тобто для формування навичок життя в суспільстві; 3) особистісно-орієнтований підхід – це метод, спрямований на підтримку особистості, допомагаючи молоді подолати труднощі шляхом виявлення їхніх прихованих або заблокованих можливостей та компетенцій.

Л. Кузнецова зауважує, що в різних країнах, а навіть в межах однієї країни, можна спостерігати різні підходи до технологій. Наприклад, в німецькомовних країнах більш поширений термін «соціальна педагогіка» ніж «соціальна робота». Однак міжнародним стандартам більше відповідає термін «соціальна робота», пов'язаний з англо-американським терміном «social work». Розділення соціально-педагогічної та соціальної роботи в більшості країн вважається застарілим і неправомірним.

М. Лукашевич та І. Мигович вказують, що соціальні працівники і соціальні педагоги не просто вирішують одні й ті ж проблеми, але їхні завдання знаходяться на одній суспільній площині. Це підтверджує успішне функціонування в країнах ЄС численних сфер соціальної діяльності з соціально-педагогічною спеціалізацією [1, с. 15].

Різні сфери діяльності в соціальній роботі включають:

– Освіта дошкільного віку (обслуговування, виховання та навчання у дошкільних закладах, включаючи ясла, дитячі садки та класи підготовки до соціальної адаптації).

– Робота з молоддю (виховання, організація дозвілля в молодіжних центрах та клубах).

– Виховання в дитячих будинках (формування сімейних груп, підготовка до самостійного життя, організація житлових умов).

– Розробка методів навчання для дорослих (робота з волонтерами, розвиток навичок управління і самодопомоги, освіта та підвищення кваліфікації, соціальна робота на підприємствах, сімейна освіта).

– Соціально-педагогічна допомога сім'ї (консультації, підтримка у повсякденних справах у індивідуальній формі, шкільна соціальна робота).

Цільові напрямки соціальної роботи включають психологічну підтримку для дітей, підлітків та їх батьків у кризових ситуаціях, а також допомогу в установленні контактів між молодими людьми та роботодавцями. Також звертається увага на ресоціалізацію, включаючи супровід осіб під час звільнення з ув'язнення та підтримку під час їх повернення до суспільства.

Підходи соціальної роботи включають психодинамічний, екзистенційний, гуманістичний, рольовий, комунікативний, кризово-інтервентний, проблемно-орієнтований та біхевіористський.

Психодинамічні методи, засновані на психоаналізі, застосовуються для діагностики та прогнозування особистісних та соціальних змін, а також для надання індивідуальної підтримки клієнтам.

Екзистенційні методи соціальної роботи сформувалися під впливом А. Камю, Ж.-П. Сартра і В. Франкла, які досліджували екзистенційні аспекти у психології. Під час аналізу поведінки клієнта особлива увага приділяється тому, як він сприймає та розуміє свої уявлення про світ навколо себе, а також як оцінює своє соціальне положення. Потреба у допомозі виникає, коли уявлення клієнта про реальність не відповідає фактичній ситуації через формування неадекватного уявлення про його соціальний статус, що часто відбувається під впливом минулого соціального досвіду. Розширення уваги до відхилень у взаєминах та поведінці, а також розширення області впливу псих осоціальної та структурної соціальної роботи, сприяло подальшому розвитку екзистенційних методів. Їх ефективність демонструється при розв'язанні проблем етнічних груп, які стикаються з конфліктами між їх особистими уявленнями про світ, сформованими на підґрунті минулого соціального досвіду, та їх новим соціальним оточенням [3, с. 49].

Працюючи з такими групами, соціальні працівники входять у їхні спільноти та регіони проживання, починаючи активно працювати в «соціальних мережах» і аналізуючи причини конфліктів у спілкуванні з іншими людьми. Для цього використовуються такі інструменти, як референто-

метрія (метод виявлення важливості кожного учасника групи для кожного окремого індивіда) та комунікометрія (спосіб виявлення місця кожного учасника групи у системі міжособистісних комунікацій). Останні десятиліття у західній теоретичній традиції сформувалися інструменти гуманістичної моделі соціальної роботи, що отримали вплив від К. Роджерса та А. Маслоу, які розвивали гуманістичну психологію, а також від Ф. Перлза, який підтримував традиції гештальттерапії.

Розглядаючи людину як цілісну особистість, що взаємодіє з оточенням, такі методи ґрунтуються на ідеї допомоги клієнтам у самопізнанні та усвідомленні важливості їхньої особистості у розумінні самих себе та впливу зовнішнього світу. При використанні цих інструментів соціальний працівник намагається переконати клієнта у своїй зацікавленості в його проблемах, виявляє позитивне ставлення та співчуття до його емоційної реакції на ситуацію. Застосовуючи індивідуальні методи роботи з клієнтом, соціальний працівник спрямовує його на пошук власного життєвого призначення. Рольові соціальні інструменти сформувалися під впливом Я. Морено, засновника соціометрії та групової психіатрії. Ключовим поняттям тут є «соціальна роль» - очікувана поведінка людини у виконанні соціальних функцій [7].

Рольові засоби соціальної роботи, які широко використовуються, включають такі методи:

1) психодрама, яка дозволяє індивідам творчо працювати над особистими проблемами через виконання ролей;

2) зміна ролей;

3) групова дискусія, яка може охоплювати теми, такі як біографія клієнта та міжособистісні відносини;

4) групова поведінкова терапія для створення нових ролей та корекції поведінки через груповий вплив;

5) арттерапія для стимулювання активності клієнта.

Ці засоби, разом з гуманістичним підходом, є досить популярними, але мають складну природу, що дозволяє вони відносяться до комплексно орієнтованої соціальної роботи.

Комунікативні засоби соціальної роботи, розроблені О. Свенцицьким, О. Леонтьєвим та О. Лурією, включають аналіз засобів комунікації для полегшення або ускладнення спілкування, а також визначення ефективності спілкування у процесі. Ці засоби дозволяють виявити всі зв'язки клієнта та визначити їх ефективність, особливо у важливих для індивіда групах та ситуаціях, таких як родина.

Кризово-інтервентні засоби спрямовані на надання допомоги клієнтам у глибокій психологічній кризі, що вимагає негайного втручання. Ці методи базуються на психологічному впливі та мають на меті перервати серію подій, які порушують нормальне життя людей. Кризові методи включають:

1) підсилення зусиль клієнта для досягнення мети та подолання перешкод;

2) пошук та заміна способів досягнення мети;

3) переоцінка ситуації та використання нових ресурсів.

Кризові інтервенції можуть застосовуватися не лише до окремих осіб, але й до сімей та груп людей, яким необхідна допомога у вирішенні проблем за допомогою мобілізації наявних ресурсів [5, с. 164].

Проблемно-орієнтовані методи ґрунтуються на концепціях динамічної психології, зокрема его-психології. Їх можна порівняти з кризовим втручанням, оскільки обидва підходи передбачають короткострокові, фрагментарні дії соціального працівника під час спілкування з клієнтом. У той час як кризове втручання реагує на переривання серії подій, що порушують нормальне функціонування клієнта, проблемно-орієнтована робота зосереджена на конкретних проблемах. Тоді як кризове втручання зазвичай досліджує походження проблем в різних сферах життя, проблемно-орієнтована модель спрямована на вирішення проблем у їх поточному контексті.

Центральними елементами допомоги є емоційна реакція клієнта на кризу та розвиток його здатності ефективно впоратися з щоденними труднощами. Успішність роботи з клієнтами визначається застосуванням психологічних методик: чітке встановлення життєвих та довгострокових цілей, розробка завдань, визначення термінів їх досягнення, а також демонстрація досвіду розв'язання проблем та інше.

Основною концепцією біхевіористських підходів є те, що поведінка людини визначається впливом зовнішнього середовища через різноманітні стимули. Важливими стають принципи, сформульовані А. Бандурою, які відомі як «соціальне навчання». Більшість людей набувають досвід, спостерігаючи та копіюючи поведінку інших. Іншими словами, спостереження за зразками поведінки веде до моделювання як зовнішнього, так і внутрішнього світу особистості. Соціальне навчання полягає у наслідуванні, копіюванні культурних стандартів та способів поведінки.

Таким чином, у соціальній роботі цілісність особистості може досліджуватися як система культурних патернів, що наслідується особистістю. Допомога людині у вирішенні проблем може полягати у наданні можливості спостерігати за реальною поведінкою, яку вона боїться або яку прагне. Головною метою соціального працівника, який користується біхевіористським підходом, є підтримка виключення небажаних форм поведінки та підсилення бажаної поведінки через підкріплення та соціальне навчання.

З огляду на завдання професійної діяльності, дослідниця Н. Кузьміна визначає основні компоненти професійної спрямованості особистості фахівця. Серед них можна виокремити: свідомість фахівця щодо соціальної значущості своєї професії (когнітивний компонент); задоволеність вибраною професією та мотивація для професійної діяльності (емоційний компонент); свідомість та самооцінка майбутніми фахівцями соціальної сфери щодо власних професійно важливих здібностей, їхнє ставлення до труднощів у професійній діяльності (дійовий компонент) [5, с. 79-80].

С. Єрмакова підкреслює, що ціннісно-смислова сфера відіграє важливу роль у формуванні та професійному розвитку майбутнього фахівця. Вона розглядає професійну позицію як складну систему цінностей особистості, яка визначається установками, інтересами, світоглядом та ставленням до загальнолюдських цінностей. Єрмакова вважає, що цінності перетворюються на норми в процесі їх практичної реалізації, створюючи нормативно-ціннісну систему з влас-

ною ієрархією. Л. Хоружа визначає різні типи цінностей, що впливають на ставлення майбутнього фахівця до професійної діяльності. В. Сластьонін розглядає «професійно-ціннісні орієнтації» як стійкі вибіркові ставлення фахівця до найважливіших аспектів професійної діяльності, які формуються на основі духовних відносин особистості. Враховуючи ціннісно-смислову сферу, майбутні фахівці соціальної сфери віддадуть перевагу ідеям екзистенціальної гуманістичної психології, яка акцентує на значущості людського буття та суб'єктивного досвіду кожної особистості.

О. Дубасенюк зауважує, що більшість молодих фахівців у соціальній сфері вважають головною якістю особистості фахівця «любов до людей», але не вважають розвиток особистості провідним мотивом своєї діяльності. Це свідчить про наявність «професійного егоцентризму» – бажання поставити себе у центрі професійної діяльності. Більшість фахівців у соціальній сфері не сприймають кожну людину як особистість або суб'єкта життєтворчості, і не мають вміння бачити в особистісному рості та духовному удосконаленні дитини мету й смисл своєї діяльності [7].

О. Балл підтверджує, що ясно виражена спрямованість фахівця на загальнолюдські цінності створює передумови для формування професійно значущих цінностей, таких як цілеспрямованість, принциповість, самостійність, ініціативність, стійкість, організованість, витримка тощо. Поняття «система цінностей» означає конкретне втілення системи діяльності та суспільних відносин, які відображають сутність життєдіяльності конкретної соціальної спільноти. Термін «система» використовується для позначення результату індивідуального відбиття фахівцем систем цінностей, що склалися в суспільстві. Сформована система ціннісно-смислової сфери виступає як основа свідомості, яка забезпечує стабільність людини і виявляється у її поведінці, інтересах, потребах і переконаннях. Існує загальноприйнята класифікація компонентів ціннісно-смислової сфери фахівця за типами і видами культури, зокрема: матеріальні і духовні цінності. Серед духовних ціннісних орієнтацій виділяються

соціально-політичні, правові, моральні, естетичні, екологічні, трудові. За елементами внутрішньої структури особистості виділяються когнітивний, емоційний, діяльнісний та оціночний компоненти ціннісно-смислової сфери, які у взаємодії зумовлюють характер активності індивіда і суспільства. [4, с. 17].

Система ціннісно-смислової сфери має складну багаторівневу ієрархічну структуру, де «ядро» складається з декількох базових цінностей, які є відносно стійкими до впливу соціальних та психологічних чинників. Цінності середнього статусу, які є «структурним резервом», найбільш піддаються змінам. Система ціннісно-смислової сфери є ключовим мотивом соціальної дії і впливає на соціальні інтереси та потреби. Вона дозволяє відрізнити позитивне від негативного і є основою для вирішення проблеми вибору. Найважливішою передумовою успішної самореалізації у майбутньому є «узгоджена, несуперечлива ціннісно-смислова сфера, що лежить в основі формування життєвих планів та цілей» [3, с. 50].

З одного боку, ціннісно-смислова сфера є важливим контролюючим механізмом, який визначає можливі способи реалізації різних аспектів активності. З іншого боку, ця сфера є внутрішнім джерелом життєвих цілей особистості та представляє те, що вважається важливим. Згідно з В. Кузнєцовою та іншими дослідниками, гуманістичні цінності мають важливе значення в системі ціннісно-смислової сфери фахівця. Наявність такої системи сприяє свідомому ставленню до професійної діяльності та заохочує до творчого пошуку, а також формує модель майбутньої фахової діяльності. Гуманістичні цінності, визначені Кузнєцовою, включають життя, доброту, любов до ближнього, співчуття, справедливість, совість та повагу до гідності людини. Формування цієї системи у студентів соціальної сфери відбувається на різних етапах їх освітньо-професійної підготовки, від формального засвоєння цінностей до їх свідомого втілення в практичній соціальній взаємодії. У вищій школі освітній процес спрямований на розвиток, саморозвиток та самовдосконалення особистості майбутнього спеціаліста, що виступає як професіонал і вихована особистість [5, с. 91].

Один із складових елементів вищого навчального закладу – це унікальна система цінностей, яка створює особливий простір для виховання, сприяючи формуванню освіченої та висококультурної особистості. Заклад вищої освіти виступає не лише як частина виховного середовища суспільства, а й сам є особливим простором виховання, що перетворює знання та культурні цінності. Культурний простір університету різноманітний. Велике значення має власна освітньо-професійна культура студентів, які несуть не лише соціально прийняті цінності, але й виявляють елементи асоціальної поведінки, які відображають специфіку молодіжної орієнтації на моду, наслідування та «культурний екстремізм».

Університетська навчальна група грає ключову роль у формуванні ціннісно-смислової сфери майбутніх фахівців у сфері соціальної діяльності. Спілкуючись між собою, студенти отримують навички соціальної взаємодії, розширюють свій репертуар соціальних ролей та уявлення про власну особистість. Розходження в моральних установках, нормах, цінностях та поведінці часто породжує конфліктні ситуації для студентів. У навчальній групі встановлюються взаємини, стандарти поведінки та цінності, формується соціально-психологічний клімат. Зіткнення різних тенденцій у мотиваціях, відносинах, метах та поведінці може призвести до конфліктів.

Найважливішою якістю, яку студент повинен здобути у закладі вищої освіти, і яка визначає формування ціннісно-смислової сфери, є здатність до навчання. Оволодіти самим процесом навчання важливіше, ніж засвоїти конкретний набір знань, що швидко застарівають. Ще більш важливою є здатність до самостійного здобуття знань, що базується на творчому мисленні. Важливим фактором у формуванні ціннісно-смислової сфери майбутніх фахівців у сфері соціальної діяльності є освітня діяльність, яка розглядається як складна структура, а процес навчання з метою готовності до професійної діяльності є управлінням складною системою на різних етапах її вдосконалення.

Діяльність студентів має своєрідні цілі та завдання, зміст, зовнішні та внутрішні умови, засоби, а також відзначається особливостями психічних процесів та мотивації. Вона орієнтована на професійний розвиток та є формою соціальної активності. Особливостями навчання студентів є підготовка до самостійної роботи, здобуття знань, умінь та навичок, розвиток особистісних якостей, наукові знання та знання про майбутню професію, робота в умовах, встановлених програмою та термінами навчання [7, с. 58].

Підвищення якості формування ціннісно-смислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери можна досягти через залучення їх до практичної роботи за фахом, особливо на більш високих курсах. Наприклад, А. Кучина рекомен-дує використовувати студентів університетів у викладацькій та виховательській роботі, а також у підготовці абітурієнтів до вступу до закладу освіти. Зниження ефективності навчання може бути результатом нераціонального планування розпорядку дня, недостатнього фізичного навантаження та значних емоційних перевантажень, особливо на перших курсах. Інший підхід до формування ціннісно-смислової сфери, який пропонується І. Козловською, передбачає акцент на самостійному навчанні студентів із зосередженням на розвитку їхніх мотивів, цілепокладання та навичок розуміння та запам'ятовування навчального матеріалу. В. Якунін вважає, що професійне навчання майбутніх фахівців соціальної сфери має бути організоване та мотивоване з боку викладачів з використанням психолого-педагогічного моніторингу для реагування та коригування самостійної роботи студентів. Це передбачає вдосконалення навчального процесу через систему комплексного діагностування мотивації, цілепокладання та мисленнєвих операцій студентів, використання принципів проблемності та діалогічності на аудиторних заняттях та проведення групових інтелектуаль-них тренінгів для покращення мисленнєвих та мнемічних процесів [6, с. 10].

У протиставленні такому підходу, С. Бадюл пропонує використовувати як критерій ціннісно-смислової сфери майбутніх фахівців соціальної сфери рефлексію, яка свідчить

про розвиненість професійної самосвідомості та професійної концепції. Автор підкреслює, що професійна рефлексія включає в себе вміння систематично аналізувати себе з метою подальшого творчого розвитку у власній професійній діяльності. Хоча вчена вказує на різні показники рівня розвитку професійної рефлексії, вона не пропонує конкретних шляхів досягнення цього. Ймовірно, такий розвиток передбачається вивченням основних психолого-соціальних теорій та їх еклектичним застосуванням на практиці, оскільки це вимагає формування загальної концепції у кожного майбутнього соціального працівника як однієї з складових професійної рефлексії. Крім того, вчена вказує на необхідність розробки формуючих моделей розвитку ціннісно-смислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери з урахуванням набуття професійно-особистісних якостей під час навчання на спеціальності [3, с. 50].

М. Єгорова докладно описує якості ціннісно-смислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери. З аналізу етико-психологічних засад професійної діяльності соціального працівника можна виділити наступні характеристики та вміння, якими повинен володіти майбутній спеціаліст (ці властивості є метою формування ціннісно-смислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери): включення Я-концепції у професійну діяльність, розуміння власних можливостей, уміння налаштовуватися на емоційну реальність інших людей, здатність до постійного самовдосконалення, відкритість до нових знань і точок зору, здатність до системного підходу в роботі.

Аналіз літератури підтверджує, що ключовим елементом у формуванні ціннісно-смислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери є професійно-особистісна підготовка, яка інтегрує всі інші складові цієї системи. Зосередження на особистісному розвитку студентів та формування професійних компонентів лежать в основі сучасного підходу до проблеми підготовки соціального працівника.

Важливо враховувати, що соціально-психологічні якості особистості відіграють значну роль у формуванні ціннісно-

но-смислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери. Серед них можна виділити дисциплінованість, впевненість у собі, практичний досвід, вміння працювати з людьми, логічне мислення, стійкість до стресів, адаптацію до колективу, інтелект, комунікативні та організаторські здібності, спрямованість на реалізацію творчого потенціалу та лідерські якості [6, с. 12].

Студентська діяльність, у своїй природі, визначається цілями, зовнішніми та внутрішніми умовами, засобами та процесами мотивації. Вона спрямована на професійний розвиток і виступає як вияв їх соціальної та пізнавальної активності. Основними аспектами студентського навчання є підготовка до самостійної роботи, набуття знань, розвиток особистісних якостей, оволодіння науковими та професійними знаннями, а також робота згідно з установленими умовами навчальних програм. Характеристика студентської діяльності відзначається високим рівнем інтелектуального напруження, перевантаженням та інтенсивністю функціонування психіки.

Таким чином, освітньо-професійна діяльність майбутніх фахівців у соціальній сфері становить ключовий шлях формування професійної особистості, системи цінностей та готовності до ефективної професійної діяльності. Завдяки новому соціальному статусу студентів вищих навчальних закладів зростає почуття відповідальності за їхню поведінку, навчальну та громадську діяльність. Важливим фактором у формуванні ціннісно-смислової сфери у майбутніх фахівців соціальної сфери є освітній процес у вищих навчальних закладах, що активно сприяє засвоєнню студентами професійно важливих цінностей під час навчання.

РОЗДІЛ 3
СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА: РЕАЛІЇ ТА УМОВИ АДАПТАЦІЇ

3.1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Проблемні питання становлення й функціонування соціальної держави стали актуальними давно, проте сьогодні вони актуалізуються з новою силою. Це означає, що даний соціально-політичний інститут у теперішній час характеризується великими змінами. Причинами цих змін є процеси глобалізації, інформатизації та занепаду соціалістичних режимів, старіння та зростання населення Європи тощо. В умовах загострення російсько-української війни та повномасштабного вторгнення військ агресора, масштабних регулярних ракетних обстрілів та енергетичного тероризму по всій території, спроб анексії окупованих територій, знищення економічного потенціалу та суверенітету України, зростає необхідності пошуку шляхів адаптації соціальної держави до сучасних вимог. На це є кілька причин:

– нестабільність та слабкість існуючого інституційного світопорядку та необхідність переосмислення його основ;

– розроблення стратегії повоєнної відбудови України вимагає вироблення цілісного бачення майбутньої моделі економіки та визначеності ролі держави в ній;

– соціальна інтеграція та мобілізація на перемогу, успішна реалізація національної стратегії відбудови країни та економіки після війни передбачає досягнення суспільного консенсусу щодо майбутнього України та досягнення єдності громадянського суспільства.

За останні 20 років з'явилося чимало досліджень українських вчених, присвячених різним аспектам розбудови соціальної держави, яка гарантує всім людям реалізацію їх прав і свобод, рівні умови для вільного розвитку особистості, соціального розвитку». захист потребуючих, досягнення соціальної та політичної стабільності мирним шляхом та інтересів усіх членів суспільства. Науковці досліджували соціально-політичні чинники соціальної держави, роль громадянського суспільства у формуванні соціальної держави, модель соціальної держави, проблеми впливу глобалізації, політичні модернізація соціальної держави та багато інших.

Проблематику соціальної держави у історичній, правій, економічній інтерпретаціях та з точки зору практики державного управління розглядали науковці у власних дослідницьких працях. Це зокрема О. С. Головащенко [1], О. Житинський та К. Трихліб [2], С. Ковбасюк [3], А. Ліжевський [4], Т. Бурлай, Д. Дмитрук, В. Кострицяя та Р. Левін [5], Н. ДаСілва [6], С. Віотті [7], М. Плонка [8] та інші.

Сучасна правова держава характеризується кількома основними ознаками, включаючи принцип соціальної держави. Іншими словами, «соціальна держава» сьогодні має бути визнана одним із конститутивних принципів сучасної держави та однією з фундаментальних цінностей конституційного правопорядку. Чіткому розумінню поняття «соціальна держава» заважає ряд обставин, серед яких дослідники виділяють багаторівневість цього явища.

Ефективність соціальної держави в цілому можна пояснити тим, що сьогодні вона є результатом цивілізованого розвитку людства, який вимагає зменшення конфліктів у суспільстві та необхідності миру, рівності та порядності для підвищення рівня добробуту людей.

Незважаючи на особливості моделей соціальної держави можемо виокремити такі спільні характерні ознаки (рис. 3.1).

На основі зазначеного, варто зауважити, що соціальна держава (welfarestate) – це система, в якій органи державної влади співпрацюють з інститутами громадянського суспільства для забезпечення людської гідності для всіх шляхом перерозподілу економічних доходів для реалізації соціальних програм відповідають за соціальне забезпечення.

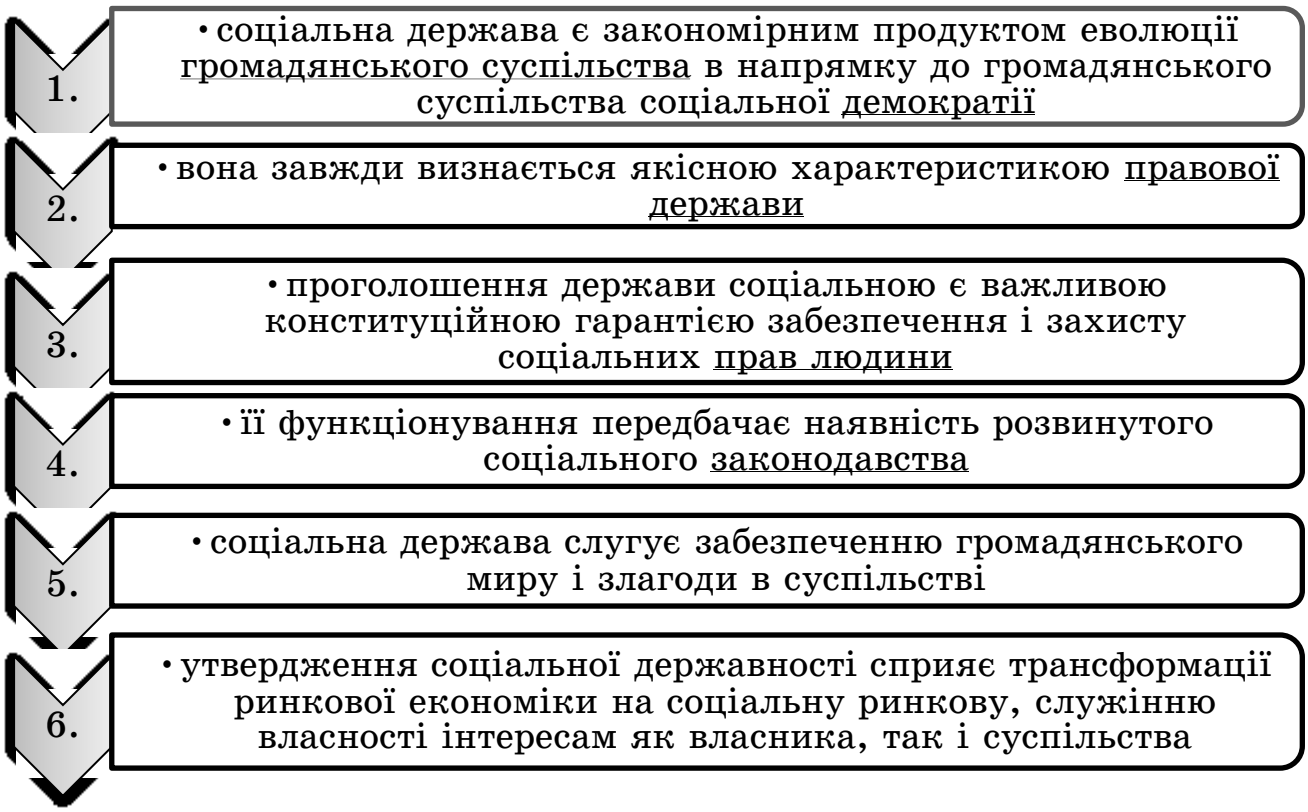

Рис. 3.1 Характерні ознаки моделі соціальної держави

Джерело: складено автором на основі [3]

Конституція України проголошує Україну демократичною, соціальною і правовою державою із соціально орієнтованою економікою, спрямованою на досягнення соціальної справедливості, забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Це створило умови для побудови високорозвиненої нації, в тому числі в соціальному контексті.

Прояв соціальної сутності Української держави чинить-ся через основні напрями діяльності її інститутів у соціальній сфері (функції держави). Водночас, хоча соціальні функції притаманні кожній державі, саме соціальною є лише «державу для народу» і фактично забезпечують матеріальні ресурси для права на існування її громадян.

Зокрема, соціальні функції держави здійснюються за допомогою соціального права, інститутом якого є сукупність соціальних прав людей. Соціальні права можна спрощено визначити як права людини і громадянина в соціальній сфері. Воно включає придбання соціальних благ, володіння ними, використання та розпорядження ними, а також їх

захист, виконання певних соціальних дій і займає важливе місце в конституційній системі основних прав і свобод.

На законодавчому рівні в напрямку забезпечення конституційних прав і гарантій введено в дію ряд законодавчих актів, що втілюють соціальну спрямованість України. Поміж них варто зазначити Закони України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [9], «Про прожитковий мінімум» [10],»Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [11], «Про соціальні послуги» [12], а також інші нормативно-правові акти.

Це свідчить про те, що український уряд всебічно охоплює становлення соціального статусу держави і створює потрібний провів фундамент, а саме соціальне законодавство. Отже, Україна як легітимна соціальна держава закріпила на конституційному рівні пріоритети прав людини та визначила комплекс соціальних прав і свобод людини і громадянина, поширених у всіх або більшості розвинених країн світу. Ці конституційні принципи є надзвичайно важливими для реалізації ідеї соціальної держави. Однак державна політика, яка реалізується в рамках Національного соціального права, не досягла достатніх результатів для надання Україні статусу повноцінної соціальної держави.

Аналізуючи такі особливості соціальної держави, як забезпечення соціального захисту громадян, забезпечення державою прожиткового мінімуму як соціальної допомоги, мінімізація надмірного матеріального розшарування населення, українська практика показує, що: визнання статусу України соціальної держави вимагає перегляду її соціальних інститутів.

Соціальне забезпечення як засіб реалізації соціальної політики – це система зобов'язань держави перед громадянами щодо задоволення соціальних потреб. Ніхто не може жити нижче законодавчо встановленого мінімального рівня життя. Водночас закріплене в Конституції України право на соціальний захист та встановлене соціальне забезпечення на прикладі встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати в контексті дотримання конституцій-

них засад (пріоритету) соціальної політики має бути забезпечено.

Таблиця 3.1

Динаміка розмірів основних державних соціальних стандартів України у 2014–2023 рр.

Показник	Рік								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Мінімальна пенсія	949	1074	1295	1409	1638	1769	1934	2093	2520
Мінімальна зарплата	1271	1438	3200	3723	4173	5000	6500	6700	6700
Прожитковий мінімум	1227	1376	1604	1745	2027	2189	2393	2589	2589
Середньомісячна заробітна плата	5230	6475	7105	8867	10783	10340	12349	14577	17176

Джерело: складено автором за [13]

Аналіз даних таблиці 3.1 показує, що розмір мінімальної пенсії в Україні менший за розмір мінімального споживчого кошика, який є основою для визначення прожиткового мінімуму та, власне, самого прожиткового мінімуму. Такий дисбаланс відображає вкрай низький рівень соціального захисту громадян країни. Подальше підвищення мінімальної зарплати та прожиткового мінімуму не було здійснено в контексті повномасштабного вторгнення росії в Україну, проте з січня 2024 р. відбулось збільшення мінімальної заробітної плати до 7100 грн. При цьому зростає середньомісячна заробітна плата.

Законом України «Про прожитковий мінімум» встановлено, що прожитковий мінімум – це вартість харчових продуктів і мінімальної кількості непродовольчих товарів, достатньої для забезпечення нормальної життєдіяльності організму людини та збереження здоров'я. Він визначається як мінімальний рівень послуг, необхідний для задоволення основних соціальних і культурних потреб людини [11].

Проаналізувавши норми вищезазначеного Закону та зазначені норми Конституції України, можна зробити висновок, що запровадження гарантії прожиткового мінімуму є запровадженням мінімального державного соціального стра-

хування. Це базовий соціальний стандарт країни для забезпечення соціальних прав громадян.

Тому проблема встановлення прожиткового мінімуму в розрахунку на одну особу та для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, а також певного розміру мінімальної заробітної плати на рівні, який не забезпечує нормальну життєдіяльність організму, є актуальною й має бути вирішено. Слід припускати, що це негативно позначиться на статусі України як соціальної та правової держави. Особливу увагу слід звернути на термін «прожитковий мінімум», який використовується для розрахунку допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Загалом, модель сучасної соціальної держави фактично потребує модернізації, тобто використання інших принципів і механізмів функціонування, які забезпечують розвиток суспільства. Тенденція до нових соціальних відносин продовжується. Метою є захист населення від нових соціальних ризиків та створення кращих умов для адаптації населення, домогосподарств і суспільства в цілому до трансформацій та структурних ризиків.

Коли ми вивчаємо еволюцію, зміни або трансформацію, ми повинні аналізувати ці зміни і в «соціальній», і в «державній» сферах. Справа в тому, що в кінці має бути чітке уявлення про те, що насправді зміниться в суспільстві: спрямованість, структура, акцент, пріоритет, соціальна особливість. Необхідно мати чітке уявлення про зміни в діяльності держави, ким виступає держава – владна структура або партнер, учасники колективних і комплексних дій.

Дуже важливо розглядати соціальну державу через призму цінностей, які вона сповідує, і цінностей, які вона реально реалізує. В ідеалі не повинно бути різниці між тим, що проголошується, і тим, що реально втілюється. Існуючі асиметрії є радше правилом, ніж винятком доведіть рівень моральності влади.

Дослідження трансформаційних процесів, що відбуваються в країнах ЄС упродовж останніх 10–15 років, доводять необхідність введення нових моделей соціального за-

безпечення, які мають працювати на випередження, їх основними завданнями є недопущення розросту статусу малозабезпечених серед населення, сприяння поверненню до активної трудової діяльності тих, хто знаходиться у становищі мимовільної незайнятості.

Сучасна концепція соціальної держави має містити новітні пріоритети розвитку в напрямку створення державно-організованого суспільства:

– створення актуальної, доцільної та ефективної організації нормативно-інструментальної основи діяльності законодавця, державних адміністрацій та судів, що підвищить рівень соціальної безпеки окремих людей, націй і груп людей в Україні;

– законодавче окреслення змісту суспільних відносин у соціальній сфері та інших сферах, що впливають на соціальне забезпечення та є нерегульованим, адже державне регулювання необхідне для усунення соціальних проблем й ризиків;

– розширення соціальних прав людей і громадян та регламентація порядку їх забезпечення, запровадження ефективного інституційного захисту здійснення прав на регіональному, національному й міжнародному рівнях;

– інтеграції соціальної й економічної політики;

– стимулювання інноваційного розвитку усіх сфер на основі інтенсивного залучення людського капіталу;

– формулювання стратегічних векторів модернізації вітчизняного соціального законодавства, принципів розвитку соціальної держави в Україні.

Зараз у світі немає моделі соціальної держави, яка б могла вирішити усі запити викликані трансформаційними змінами.

Важливо переконатися, що ефективні моделі розвитку людського капіталу працюють для досягнення сильних конкурентних переваг у глобальному масштабі. Сьогодні формується новітня модель соціальної держави, яка поєднує потенціал держави, змішаної економіки соціального забезпечення, публічно-владних структур на місцевому і регіо-

нальному рівнях та інститутів громадянського суспільства. У цій моделі дедалі більше прагматизму, раціональності, орієнтації на ринкові відносини в соціальній сфері. За умов, що склалися, держава як установа, публічно-владна структура знижує свою безпосередню участь у наданні соціальних послуг.

Реалізація заходів соціальної політики не гарантує соціального захисту громадян України на рівні справді соціальних європейських країн. Питання надання Україні статусу соціальної держави залишається головним викликом для органів державної влади, а пошук ефективних методів – для експертів. Важливим засобом забезпечення статусу соціальної держави є дотримання конституційних засад у соціальній сфері.

3.2. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА УМОВИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Аналіз історичного розвитку людської цивілізації демонструє, що потреби, добробут, економічна та соціальна безпека як окремих особистостей, так і спільнот, формуються в контексті соціального середовища та системи цінностей, які реалізуються через суспільні відносини та діяльність політичних інститутів. Соціальна політика, як суспільний феномен і практична діяльність, відіграє ключову роль у реалізації соціального буття.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, з його перетворенням суспільних відносин та пошуком шляхів політичного та економічного розвитку, соціальна політика набуває особливого значення. Це відбувається в умовах обмежених ресурсів та нестабільності, де головним завданням є забезпечення стимулів до ефективної праці та підтримки вітчизняних товарів і послуг на світовому ринку.

Національна соціальна політика має сприяти створенню умов для активної економічної діяльності населення, а не

лише забезпечувати соціальний захист вразливих верств. Вона представляє собою комплекс заходів, спрямованих на захист населення від безробіття, інфляції та знецінення, забезпечуючи достойний рівень життя та задоволення різноманітних потреб громадян, включаючи і матеріальні, і духовні аспекти [1, с. 22].

Основною метою соціальної політики є забезпечення державою належних умов, які відповідають законодавчим, соціальним і економічним стандартам даного історичного періоду. Ці умови мають гарантувати громадянам можливість самостійного життя, вільний вибір життєвого шляху і сфери діяльності, а також свободу відповідальності за їхні дії. Крім того, вони повинні забезпечити рівень особистого благополуччя, який відповідає становищу в суспільстві.

При розробці соціальної політики важливо враховувати принцип взаємодії об'єктивної соціальної саморегуляції та цілеспрямованої діяльності. Це означає, що реалізація соціальної політики має ґрунтуватися на взаємодії процесів саморегуляції соціального розвитку і цілеспрямованої діяльності, спрямованої на досягнення основних принципів соціальної політики.

Специфіка механізму об'єктивної соціальної саморегуляції полягає в тому, що він не відбувається самовільно, а потребує свідомої цілеспрямованої діяльності. Ця діяльність передбачає осмислене втручання у соціальну сферу для забезпечення впорядкування процесів розвитку соціуму. Аналіз сучасної практики свідчить про те, що в еволюції механізмів об'єктивної соціальної саморегуляції спостерігається зростання ролі свідомої регулятивно-саморегулятивної діяльності суб'єктів соціального розвитку, що сприяє більшій організованості і меншому впливу стихійних факторів. Це призводить до більш упорядкованих та внутрішньо врегульованих соціальних процесів.

Принцип єдності об'єктивного і суб'єктивного в реалізації соціальної політики передбачає врахування комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників, які впливають на розвиток соціального буття та сфери життя суспільства.

Цей принцип передбачає уникнення розриву між об'єктивним і суб'єктивним підходами, а також уникає поспіху в оцінках процесів і тенденцій соціального розвитку, зокрема щодо соціальної безпеки.

Крім того, цей принцип не дозволяє перебільшувати вплив різних аспектів життєдіяльності суспільства на соціальну безпеку людини, спрощувати трактування закономірностей соціального розвитку та необґрунтовано переоцінювати досягнене. Він також передбачає врахування різноманітності і складності соціального розвитку, включаючи взаємозв'язок соціального з економічним, політичним та духовним аспектами, а також позитивних і негативних тенденцій, які впливають на соціальний розвиток особистості та її соціальну безпеку.

Комплексність соціальної політики обумовлена потребою взаємодії багатьох суб'єктів та організованих систем, кожна з яких має свої способи впливу на соціальний розвиток. Важливе завдання полягає у координації дій різних органів, організацій та осіб з метою забезпечення оптимального функціонування соціального буття. Комплексність соціальної політики передбачає розгляд особливостей та спрямованості різних методів і засобів впливу, а також їхнє адаптування до сучасних умов, з максимальним використанням внутрішніх резервів для оптимальної реалізації у процесі соціального розвитку [3, с. 122].

Активна соціальна політика передбачає переважно зусилля суб'єктів цієї політики у створенні умов для максимального використання соціального потенціалу людини та суспільства під час соціального розвитку. Мета полягає у створенні стійкої й надійної соціальної бази для підтримки економічного зростання та забезпечення соціальної безпеки населення. Це досягається шляхом підтримки внутрішньої особистої відповідальності та стимулювання самореалізації людей у суспільстві, які переважно чи абсолютно не залежать від зовнішніх факторів або державної соціальної підтримки. Принцип пріоритету соціальних інтересів людини передбачає, що цілеспрямована діяльність у соціальній по-

літиці має спрямовуватися на створення умов для реалізації соціального потенціалу людини, захисту соціальних інтересів і забезпечення соціальної безпеки.

Забезпечення переважання соціальних потреб та інтересів людини можливе шляхом визнання свободи особистості як необхідної умови для успішної реалізації її соціального потенціалу та його максимального використання в конкретних умовах життя суспільства.

Головне завдання будь-якої соціальної політики полягає в забезпеченні ефективної роботи всієї системи соціально-політичних інститутів як суб'єктів такої політики, координації їх функціонування та формування оптимального співвідношення між різними засобами з метою досягнення очікуваних результатів.

Ці результати повинні включати зменшення бідності та соціальної нерівності, уникнення маргіналізації недієздатних членів суспільства, а також забезпечення економічної та соціальної безпеки працездатних груп населення на основі їх власної ініціативи та самодостатності.

Соціальна політика, в умовах реформування економічних, правових та суспільних відносин, спрямована на обмеження чинників, що гальмують соціальний прогрес, та зміцнення факторів соціального поступу для забезпечення безпеки особи.

Ці кроки можуть бути успішними лише за умови діалектичної єдності процесів конструктивної саморегуляції соціального розвитку та цілеспрямованої державної регулятивної діяльності.

Державна регулятивність полягає в створенні умов для розвитку та функціонування соціальних відносин, що забезпечують самореалізацію та самоутвердження людини. Соціальна політика не може бути успішною без соціального моніторингу [7, с. 302].

Активність та дієвість є особливостями сучасної соціальної політики.

Активна соціальна політика є основою для досягнення економічної незалежності людини, і її забезпечує всебічна

державна підтримка активних членів суспільства та створення сприятливих умов для їхньої соціально-економічної діяльності.

Пасивна соціальна політика, яка базується лише на державній благодійності, може призвести до зростання інфляційних процесів, зміцнення настроїв утриманства в суспільстві та зниження ділової активності населення.

У сучасній соціальній політиці спостерігається перехід акцентів від державної благодійності до приватної та громадської діяльності. Це обумовлено значною бюрократизацією державного апарату у наданні послуг населенню. Приватні, комерційні та неприбуткові організації проявляють велику мобільність і забезпечують надання послуг за більш доступними цінами. Відсутність тривалих повноважень робить ці недержавні сектори більш чутливими до змін політичних пріоритетів. Під час виконання соціальної роботи межа між громадським та приватним секторами розмивається: з'являється можливість приватним роботодавцям спрямовувати зусилля на отримання певних соціальних вигод. Наприклад, у приватному секторі виникає можливість поєднувати роботу з доглядом за хворими дітьми, літніми або немічними батьками. Батьки отримують можливість регулювати свій робочий час для забезпечення догляду, іноді навіть отримують фінансову підтримку з соціальних страхових фондів. Держава перекладає на громадськість не лише фінансові та організаційні аспекти соціальної допомоги, а й відповідальність за них.

У контексті соціальної політики особливу вагу слід приділяти доброчинній та громадській діяльності, які ще не знайшли свого місця в загальній системі, але є необхідними для розвитку новітніх та непередбачуваних соціальних послуг. Функції соціальної політики, такі як вираження, захист, узгодження інтересів різних соціальних груп та шарів суспільства, оптимальне вирішення суспільних конфліктів, інтеграція різних верств населення і соціальний захист, визначають зміст та мету соціальної політики.

Індивідуальні потреби та оптимальні умови економічної та соціальної безпеки особистості не формуються відокрем-

лено від соціального середовища. Вони складаються у конкретній системі поглядів, цінностей та уявлень, які втілюються через політичні відносини та діяльність відповідних політичних інститутів. Виявлення та реалізація соціального буття є предметом соціальної політики. Хоча класичного визначення «соціальної політики» не існує, початково її визначали як систему державних рішень, спрямованих на досягнення добробуту населення. Проте це визначення не є однозначним, оскільки до такої системи рішень може відноситися багато напрямів діяльності уряду [4, с. 122].

Однак головною метою державної влади залишається служіння інтересам населення та досягнення його добробуту. Таким чином, соціальну політику можна розглядати як один із видів державного регулювання, яке спрямоване на загальне благо. В контексті парадигми соціальної справедливості, поняття соціальної політики можна тлумачити як діяльність держави з узгодження інтересів різних соціальних груп у сфері виробництва, розподілу та споживання, а також з урахуванням інтересів окремих осіб та колективних цілей суспільства.

Соціальна політика – це комплекс програм, послуг та заходів, спрямованих на досягнення соціальних цілей. Вона охоплює всі аспекти людського життя – виробничий, соціальний, політичний, духовний – і регулює відносини між суспільством, групами, громадами та окремими особами в цих сферах та взаємодії між ними.

Оскільки кожна держава має свої особливості в цих сферах, поняття соціальної політики визначається по-різному.

Соціальна політика представляє собою систему понять та знань, яка має чотири основні компоненти: методологічний, просвітницько-орієнтований, економічно-правовий та інформаційний. Вона також впливає на розвиток багатьох галузей науки та промисловості.

На сучасному етапі світового економічного розвитку національна соціальна політика набуває все більш наднаціонального та транснаціонального характеру. Це пояснюється

зменшенням економічних витрат на соціальний захист для підвищення конкурентоспроможності, міжнародним перерозподілом доходів через міграційні процеси та роллю міжнародних організацій у формуванні добробуту країн, що розвиваються [5, с. 97].

Мета соціальної політики полягає у створенні умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, розкриття творчого потенціалу людини та досягнення соціальної злагоди і стабільності в суспільстві. Кожна соціально-економічна система та державний устрій відповідають цій меті відповідно до колективних традицій, рівня економічного розвитку та особливостей менталітету народу. Проте, в межах кожної держави існує загальна мета соціальної політики, яка полягає у наданні особливого захисту та підтримки особам, які перебувають у непридатному стані та потребують допомоги.

Соціальні проблеми, виниклі внаслідок природних кАтаклізмів, складних обставин або несподіваної неадекватної поведінки особи, не залишаються непоміченими. У зв'язку з цим соціальна політика стає системою програм, служб і заходів, спрямованих на досягнення соціальних цілей. Вона охоплює всі сфери життєдіяльності людей – виробничу, соціальну, політичну, духовну – і регулює стосунки між суспільством, колективом, громадою та особою в кожній з цих сфер та їх взаємодії.

Оскільки ці сфери мають свої національні особливості в кожній державі, поняття соціальної політики визначається по-різному. Соціальна політика представляє собою цілісну систему понять та знань, яка виокремлена у науковий напрям. Її базу можна розділити на чотири умовних пласта: методологічний, просвітницько-орієнтаційний, економіко-правовий і інформаційний, а також природознавчий, загальнотехнічний і виробничий. Водночас соціальна політика організаційно впливає на розвиток багатьох галузей науки та виробництва, які в ній забудовані. На сучасному етапі світового економічного розвитку будь-яка національна соціальна політика набуває наднаціонального і транснаціонального характеру.

Отож, соціальна політика – це система програм, заходів та послуг, спрямованих на покращення соціального становища громадян і досягнення соціальних цілей. Її реалізація вимагає наявності певних умов:

1. Політична воля: ефективне впровадження соціальної політики потребує підтримки та рішучості з боку політичних лідерів і владних структур.

2. Фінансові ресурси: необхідно належне фінансування для забезпечення соціальних програм, послуг та пільг, а також для підтримки соціально вразливих груп населення.

3. Законодавча база: наявність чітких і прозорих законів, що регулюють соціальні питання, сприяє ефективному впровадженню соціальних програм та захисту прав громадян.

4. Соціальні партнери: важливу роль у реалізації соціальної політики відіграють громадські організації, профспілки, бізнес та інші зацікавлені сторони, які співпрацюють з урядом для досягнення спільних цілей.

5. Моніторинг і оцінка: систематичний моніторинг та оцінка ефективності соціальних програм дозволяють вчасно виявляти проблеми і коригувати стратегії реалізації соціальної політики [1, с. 223].

Забезпечення цих умов сприяє успішній реалізації соціальної політики, яка спрямована на поліпшення якості життя громадян та забезпечення їхнього соціального захисту.

Шляхи поліпшення соціальної політики:

1. Необхідно акцентувати увагу на активній складовій соціальної політики держави. Спеціальну увагу слід звертати на створення умов для ефективної праці для працездатних громадян, забезпечення сприятливого робочого середовища та достойної оплати праці. Це сприятиме наповненню державного бюджету через податки, що забезпечить можливість підтримки соціально незахищених верств населення.

2. Пасивна складова соціальної політики має бути спрямована на допомогу тим громадянам, які з різних причин

не можуть забезпечити собі достатній рівень доходу для життя в межах мінімальних стандартів проживання.

3. Розширення цифровізації роботи соціальних служб для створення зручних умов отримання соціальної допомоги особам, які її потребують.

4. Основні напрямки соціальної політики держави мають включати соціальне забезпечення, допомогу, житлові програми, охорону здоров'я та освіту.

5. Також потрібна підтримка соціально орієнтованих галузей економіки, які виробляють продукти первинної потреби, такі як харчова та легка промисловість [4, с. 145].

Соціальна політика є ключовою складовою внутрішньої політики держави, спрямованою на забезпечення добробуту громадян через надання їм можливості отримати необхідні матеріальні, культурні та духовні блага. Вона є інструментом державного регулювання ринкової економіки через розподіл суспільних благ та формування відносин між працівниками. Специфіка соціальної політики полягає у гуманістичному спрямуванні та орієнтації на розвиток людини. Її реалізація здійснюється через соціальні програми на основі законодавчо-нормативної бази країни. Така політика впливає на конкурентоспроможність економіки через розвиток людського потенціалу, покращення інвестиційно-інноваційного клімату, соціальну стабільність у суспільстві.

3.3. СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Україна, як сучасна держава, ставить перед собою завдання підтримки свого населення через систему соціальної політики. Державно-правові аспекти цієї політики відіграють ключову роль у забезпеченні гармонійного розвитку суспільства та захисту інтересів кожного громадянина. Дана стаття присвячена дослідженню державно-правових основ соціальної політики в Україні, включаючи її історичний контекст, сучасний стан та перспективи розвитку.

Якщо пригадати історію, то держава починається з моральних засад – таких, як чуйність, співчуття, справедливість, благодійність та інші. А це і є ті категорії моралі суспільства, які спрямовані на підтримку людини, яка опинилася в досить скрутній ситуації і не в змозі забезпечувати себе і своїх рідних усім необхідним.

Початковими формами соціального забезпечення були благодійництво і громадська опіка. Відкривалися лікарні та школи для убогих. Церква й духовенство здійснювали опіку та нагляд за лікарнями, притулками для одиноких. Таким чином, історія країн свідчить про раннє використання різноманітних форм соціальної опіки. Проте така опіка мала суто громадський характер, була періодичною та не мала загального обов'язкового характеру.

Протягом першої половини XX століття системи державного соціального захисту були упроваджені в усіх цивілізованих державах світу. Відбулося розширення суб'єкта соціального захисту, включення соціального забезпечення у більш широкі системи соціального захисту, які поряд з традиційним соціальним забезпеченням передбачають заходи спеціального та додаткового соціального захисту.

Французький дослідник Анна Воло Життлер зазначає, що сферу дії соціального захисту можна окреслити трьома великими комплексами: соціальне забезпечення, соціальна допомога, додатковий соціальний захист. На даному етапі розвитку ринкової економіки держава не може забезпечити справедливий розподіл доходів. А це призводить до того, що частина населення опиняється за межею бідності, у так званих «складних життєвих обставинах». Цим і породжується потреба у соціальному захисті населення та збільшенні ролі держави у вирішенні деяких соціальних питань.

У сучасному світі соціальна політика визнається однією з ключових складових державного управління, оскільки вона спрямована на забезпечення соціального захисту, підтримки та покращення якості життя громадян. Державно-правові основи соціальної політики в Україні мають важливе значення для формування та реалізації відповідної стра-

тегії, спрямованої на вирішення соціальних проблем та підвищення соціального добробуту населення.

У контексті України соціальна політика переживала значні зміни протягом останніх десятиліть, від історичних перетворень до сучасних викликів. Після отримання незалежності в 1991 році Україна стала звертати більше уваги на розвиток своєї соціальної системи, створюючи законодавчу базу та програми, спрямовані на захист соціальних прав громадян та покращення їхнього матеріального стану.

Однак, не зважаючи на зусилля уряду та соціальних партнерів, Україна стикається з численними викликами у сфері соціальної політики, такими як бідність, безробіття, низький рівень життя, а також внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на стабільність соціально-економічного розвитку.

У цьому контексті вивчення державно-правових основ соціальної політики в Україні стає актуальною та необхідною задачею для розуміння та ефективного вирішення соціальних проблем, з якими стикається країна. Дана стаття спрямована на дослідження цих основ, а також на аналіз їхнього впливу на формування та реалізацію соціальної політики в Україні з метою визначення перспектив та напрямків подальшого розвитку.

Соціальна політика – комплекс заходів державного та недержавного характеру, спрямованих на виявлення, задоволення і узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад. Мета соціальної політики – створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття творчого потенціалу людини, її сутнісних сил, досягнення в суспільстві суспільної злагоди і стабільності.

Об'єктом соціальної політики є суспільні, зокрема соціальні, відносини, процеси життєдіяльності соціуму, що безпосередньо чи опосередковано впливають на формування соціальної безпеки людини, задоволення нею власних соціальних потреб та інтересів, освоєння і творення соціальних цінностей. Головним завданням соціальної політики є забез-

печення чіткого функціонування всієї системи соціально-політичних інститутів – суб'єктів такої політики; кординація функціонування різних елементів системи; формування оптимального співвідношення між різними формами, методами, засобами з метою одержання очікуваних результатів.

Конституція України є основним джерелом правової бази соціальної політики. Вона визначає основні принципи соціального захисту та соціальних прав громадян. Зокрема, Конституція гарантує право на соціальний захист, медичну допомогу, освіту, житло та інші соціальні послуги.

Україна має ряд законів, що регулюють питання соціального захисту населення. Наприклад, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Ці закони встановлюють порядок надання соціальних виплат, допомоги та пільг громадянам.

Пенсійна система України регулюється рядом законів та нормативно-правових актів, зокрема Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Ці закони встановлюють права на пенсійне забезпечення, порядок визначення розміру пенсії, умови надання пенсійних виплат тощо.

Крім цього, існують інші нормативно-правові акти, що регулюють різні аспекти соціальної політики, такі як житлове законодавство, освітні програми, програми зайнятості та інші. Ця законодавча база є основою для функціонування соціальної політики в Україні та забезпечує правовий захист та соціальні гарантії для громадян.

Структурно соціальний захист в Україні складається з таких частин:

– Державний соціальний захист;
– Недержавне соціальне забезпечення.

Державний соціальний захист у свою чергу складається з загальної системи соціального захисту (загальнообов'язкове соціальне страхування та державна соціальна допомога), спеціального соціального захисту (така форма соціального захисту, яка передбачає спеціальні умови його

здійснення) та додаткового соціального захисту (передбачений законодавством для таких категорій населення, як діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, ветерани війни, ветерани праці).

Система соціального захисту населення в Україні включає: пенсії, допомога по безробіттю, допомога при народженні дитини, програма допомогою сім'ям з дітьми, державні програми дотацій і житлових субсидій, допомога на поховання, державна система охорони здоров'я, державна система освіти, соціальний захист осіб, постраждалих від аварії на ЧАЕС. Держава активно сприяє розвитку системи соціального захисту. Можна виділити такі методи впливу держави на розвиток системи соціального захисту:

– правове забезпечення соціального захисту населення, прийняття відповідних законодавчих та нормативних актів;

– прямі державні витрати із бюджетів різних рівній на фінансування соціальної сфери;

– соціальні субсидії;

– створення мережі центрів служб зайнятості та бірж праці;

– державні програми з вирішення конкретних соціальних проблем;

– державний вплив на ціни та ціноутворення;

– обов'язкове соціальне страхування;

– пенсійне забезпечення;

– соціальне партнерство.

Україна впроваджує різноманітні соціальні програми та ініціативи для забезпечення соціального захисту населення. Основні напрямки цих програм включають в себе:

– уряд утримує систему соціального забезпечення, яка включає в себе пенсійні та соціальні виплати для певних категорій громадян, серед яких пенсіонери, інваліди, малозабезпечені сім'ї та інші. Ці виплати спрямовані на забезпечення мінімального рівня доходу та соціального добробуту;

– держава надає різноманітні соціальні послуги, включаючи медичну допомогу, освіту, житлову допомогу та інші. Ці послуги надаються з метою підтримки та покращення якості життя громадян;

– уряд реалізує різні програми та ініціативи, спрямовані на підвищення рівня зайнятості та розвиток освіти серед населення.

Ці програми включають в себе підтримку малих підприємств, навчання професійних навичок та інші заходи, спрямовані на підвищення кваліфікації та конкурентоспроможності працівників. Загальною метою цих соціальних програм та ініціатив є забезпечення соціального захисту та підтримки для всіх громадян України, незалежно від їхнього соціального стану чи матеріального благополуччя. Подальший розвиток і вдосконалення цих програм є важливим завданням для уряду та суспільства в цілому з метою підвищення якості життя та соціального добробуту населення.

Роль державних інституцій у реалізації соціальної політики:

– Міністерство соціальної політики: відповідальне за розробку та впровадження соціальних програм та політик, забезпечення соціального захисту населення та контроль за їхнім виконанням.

– Органи соціального захисту населення: здійснюють виплати пенсій, соціальних допомог та інших соціальних виплат, а також надають інші соціальні послуги.

– Регіональні та місцеві органи влади: відповідають за реалізацію соціальних програм на місцевому рівні, а також забезпечують координацію між місцевими та центральними органами управління.

Загальний аналіз державно-правових основ соціальної політики в Україні дозволяє зробити кілька важливих висновків.

Враховуючи сучасні виклики та потреби суспільства, уряд має продовжувати працювати над удосконаленням законодавчих актів, що регулюють соціальну сферу. Це включає у себе вдосконалення механізмів соціального захисту, розвиток нових соціальних програм та ініціатив, а також забезпечення доступності та ефективності соціальних послуг для всіх верств населення.

Важливо, щоб соціальна політика дотримувалася принципу рівності та справедливості, забезпечуючи рівні можли-

вості для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального стану, місця проживання чи інших обставин.

Ефективна соціальна політика потребує активного взаємодії та партнерства між урядом, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами. Спільна робота може призвести до більш ефективного вирішення соціальних проблем та забезпечення більшого задоволення потреб населення.

Важливо здійснювати систематичний моніторинг та оцінку ефективності соціальних програм з метою виявлення їхніх позитивних та негативних аспектів. Це дозволить уряду вчасно коригувати стратегії та дії в сфері соціальної політики для досягнення максимальної користі для суспільства.

У соціально-правових основах соціальної політики України існують ряд проблем, які впливають на ефективність та доступність соціальних послуг і захисту громадян. Деякі з них включають:

– бюджетні обмеження часто ускладнюють забезпечення адекватного фінансування для соціальних програм та послуг, що призводить до недостатнього обсягу та якості наданих послуг;

– відсутність ефективного контролю за розподілом соціальних ресурсів і часті випадки корупції можуть призвести до нерівності у доступі до соціальних послуг та пільг, особливо серед найбільш вразливих груп населення;

– складні адміністративні процедури та велика кількість документів можуть ускладнювати отримання соціальних пільг та послуг для громадян, зокрема для людей похилого віку або з інвалідністю;

– в різних регіонах країни може існувати нерівний рівень доступу до соціальних послуг через різницю у розвитку інфраструктури та фінансування;

– недостатність механізмів контролю та моніторингу надання соціальних послуг може призвести до недосягнення поставлених цілей та невиконання законодавчих вимог.

Враховуючи ці проблеми, важливо продовжувати вдосконалювати соціально-правові основи, зокрема шляхом

спрощення адміністративних процедур, забезпечення прозорості та відкритості в управлінні соціальними ресурсами, а також здійснення ефективного контролю за їх виконанням.

Загальною метою подальшого розвитку соціальної політики в Україні має бути створення умов для забезпечення гідного життя для всіх громадян, забезпечення соціальної справедливості та рівних можливостей, а також підвищення загального рівня благополуччя суспільства.

Ці висновки вказують на необхідність подальшого розвитку та удосконалення соціальної політики в Україні з метою забезпечення сталого соціального розвитку країни та підвищення якості життя громадян.

Соціальна політика в Україні визначається державно-правовими принципами, спрямованими на забезпечення соціальної справедливості, гідності та захисту прав громадян. Незважаючи на труднощі та виклики, що стоять перед країною, важливо продовжувати розвивати соціальну політику з урахуванням сучасних потреб та міжнародних стандартів.

3.4. СОЦІАЛЬНА СФЕРА ТА ЇЇ ЕФЕКТИВНІСТЬ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Соціальна сфера та її ефективність у розвитку соціальної політики є важливою складовою будь-якого суспільства. Ця сфера охоплює різні аспекти життя громадян, такі як охорона здоров'я, освіта, соціальне забезпечення, культура, житлово-комунальне господарство та інші аспекти, що впливають на їхнє благополуччя та якість життя. У контексті розвитку соціальної політики, ефективність соціальної сфери визначається її здатністю задовольняти потреби громадян, забезпечувати рівні можливості для всіх шарів суспільства та сприяти соціальній інклюзії.

Одним із ключових аспектів ефективності соціальної сфери є доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я. Система охорони здоров'я повинна бути доступною для всіх громадян, незалежно від їхнього матеріального стану чи соціального статусу. Ефективна система медичного обслуговування передбачає своєчасну та якісну медичну допомогу, високий рівень медичної освіти та підготовки медичного персоналу, а також належну інфраструктуру та доступ до сучасних медичних технологій.

Досягнення високої якості освіти є ще одним важливим аспектом соціальної сфери. Забезпечення якісної загальної та професійної освіти дозволяє громадянам розвивати свій потенціал, здобувати необхідні навички та компетенції для успішної самореалізації та конкурентоспроможності на ринку праці. Крім того, освічене суспільство сприяє розвитку культури, науки та технологій, що в свою чергу сприяє загальному прогресу та економічному розвитку країни [2].

Соціальне забезпечення є ще одним важливим аспектом соціальної політики, який впливає на ефективність соціальної сфери. Забезпечення соціального захисту, пенсійних та соціальних виплат, допомоги малозабезпеченим шаром населення сприяє зменшенню соціальних нерівностей та забезпеченню достойних умов існування для всіх громадян.

Отже, ефективність соціальної сфери у розвитку соціальної політики полягає у забезпеченні доступності та якості послуг у сферах охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення, що сприяє підвищенню якості життя громадян та загальному соціальному прогресу.

Розвиток соціальної сфери становить ключовий аспект соціальної політики, відображаючи економічний і моральний стан держави і її громадян. Особливо актуальним є зростання соціальної сфери в умовах економічних та політичних змін, а також правильного розподілу бюджетних ресурсів на соціальні потреби.

Бюджетні витрати, що є складовою загальної фінансової категорії, відображають витрати, пов'язані з виконанням державних функцій і відображають економічні та соці-

альні відносини в процесі розподілу грошових коштів держави.

У перехідний період до ринкових умов, уряд активно працює над стратегією розвитку соціальної сфери. Ця стратегія базується на трьох ключових напрямках: удосконалення процесу розробки і виконання бюджету, визначення оптимальних способів привертання додаткових фінансових ресурсів, і створення інформаційно-аналітичного комплексу для оптимізації бюджетних процесів.

Перший напрямок вже реалізується, зокрема, шляхом впровадження елементів казначейського методу виконання бюджету. Це включає в себе розподіл коштів для установ на території, контроль за їх цільовим і ефективним використанням, а також оптимізацію витрат державних ресурсів [4].

У нашій країні економічна обстановка, включаючи фінансову, не дозволяє місцевим органам влади та управління серйозно розраховувати на збільшення доходної частини бюджетів територій через введення додаткових місцевих податків і зборів через бюджетний дефіцит. Важливо пам'ятати, що витрати будь-якого бюджету здійснюються за рахунок коштів платників податків, і тому держава має відповідальність перед ними за виконання певних функціональних обов'язків. Соціальна сфера охоплює різні галузі національного господарства, що забезпечують соціальні блага у вигляді освітніх, медичних, культурних та туристичних послуг. Ці галузі набувають все більшого значення у розвитку суспільства та безпосередньо впливають на рівень кваліфікації та освітній рівень працівників.

Створення інтелектуального, духовного та природного багатства суспільства значною мірою залежить від галузей соціальної сфери. Ця сфера безпосередньо впливає на рівень добробуту та якість життя населення і має ключове значення для досягнення основних цілей соціальної ринкової економіки. У країнах з соціальною ринковою економікою значні інвестиції спрямовуються щорічно у соціальну сферу, де концентруються великі матеріальні, трудові та фінансові ресурси. Через соціальну політику в ринковій економіці ре-

алізується принцип соціальної справедливості, що передбачає певний рівень вирівнювання становища громадян та створення системи соціальних гарантій для всіх верств населення [6].

Основні принципи соціальної політики включають захист рівня життя через введення різних форм компенсації при підвищенні цін та індексації, надання допомоги найбіднішим сім'ям, надання допомоги при безробітті, розвиток освіти, охорони здоров'я та навколишнього середовища, забезпечення політики соціального страхування та встановлення мінімальної заробітної плати, а також спрямована політика на забезпечення кваліфікації.

У країнах, як Україна та інші постсоціалістичні країни, соціальна політика, на жаль, часто не пов'язана з розвитком людського потенціалу, але для ефективного функціонування та соціально-економічного розвитку держави важливо, щоб вона була спрямована на розвиток всіх аспектів людського потенціалу, таких як охорона здоров'я, освіта, культура та інші. Лише через підвищення якості життя населення та зміну ставлення до розвитку особистості можуть держава та суспільство підвищити якість людського потенціалу, що має вирішальне значення для соціально-економічного розвитку країни в сучасних умовах.

Соціальна політика країни може приймати два різних напрями: активний та пасивний. Активна політика спрямована на стимулювання створення та збереження робочих місць, з метою забезпечення відтворення вкладених коштів через оплату праці та оподаткування. Ця стратегія, відома як «соціальна підтримка» у міжнародній практиці, сприяє розвитку економіки та підприємництва. З іншого боку, пасивна соціальна політика спрямована на надання допомоги тим, хто не може самостійно забезпечити мінімальний рівень життя. Відсутність кардинальних змін у соціальній політиці викликана бажанням зберегти стабільність та неохопленим рухом до соціальних реформ, що може призвести до деградації соціальної сфери [1].

Проте, для забезпечення сталого розвитку необхідно звернутися до активної соціальної політики, яка не лише

збереже, а й розвине людський потенціал. Управління цією проблемою вимагає уваги на всіх рівнях, а також знаходження джерел фінансування для її реалізації. Також важливо змінити підхід до соціальних програм, переходячи від системи пільг та додаткових благ до відкритих програм, спрямованих на підвищення можливостей та життєвих шансів громадян, формування цінностей та готовності до розвитку в сучасному світі.

Ефективність соціальної сфери, включаючи систему ринкового господарства, є однією з ключових проблем, проте вона залишається недостатньо розробленою. Одні експерти заперечують можливість застосування поняття ефективності до соціальної сфери, оскільки її результати складно виміряти чіткою кількісною мірою. Інші вважають, що, незважаючи на цю складність, ефективність соціальної сфери є об'єктивною реальністю, яку слід вивчати і оцінювати, і ця точка зору вважається більш обґрунтованою.

Діяльність у сфері освіти, охорони здоров'я та інших соціальних галузей пов'язана з виконанням як соціальних, так і економічних функцій. Тому при оцінці її ефективності важливо враховувати не лише економічний, але і соціальний вплив. Соціальний вплив полягає в задоволенні суспільних потреб у ключових соціальних благах, таких як освіта та охорона здоров'я. Економічний вплив проявляється в зростанні обсягів національного виробництва та зміні ключових економічних показників, оскільки виробництво у соціальній сфері сприяє розвитку кваліфікованої робочої сили та збереженню здоров'я населення.

Визначення ефективності соціальної сфери ускладнене тим, що як соціальний, так і економічний вплив не завжди можна однозначно виміряти. Визначення ефективності можливе за допомогою системи показників, які відображають як загальну ефективність національного господарства, так і результати окремих галузей та організацій у соціальній сфері. Проте варто зазначити, що ефективність організацій соціальної сфери може виявитися лише з плином часу та відображатися у подальших економічних показниках. По-

рівняння нормативних показників з фактичними дозволяє отримати певне уявлення про ефективність окремих галузей соціальної сфери.

Ефективність окремих установ соціальної сфери можна оцінювати за допомогою різноманітних показників, таких як кількість учнів або відвідування. Також можна аналізувати ефективність цих установ з погляду можливої шкоди для економіки в разі їх неповного або нерегулярного функціонування. Оцінка ефективності соціальної сфери вимагає аналізу результатів її діяльності та їх впливу на ключові економічні показники [4].

Система планування та обліку, що тривалий час використовувалася в нашій країні, не завжди забезпечує повне оцінювання результатів діяльності соціальної сфери через обмеженість її урахування. Однак система національних рахунків надає більш повну інформацію про результати діяльності соціальної сфери, хоча не вирішує повністю проблему недостатньої інформації та високої агрегації показників. Для підвищення ефективності соціальної сфери необхідно мати належну нормативну базу, адекватне фінансування, залучення цих установ до реалізації цільових програм, а також гнучке управління.

Щодо витрат на соціально-культурні заходи, вони пов'язані з виконанням державних соціальних функцій. Ці витрати розділяються на декілька основних груп, таких як народна освіта та професійна підготовка кадрів, культура, мистецтво та засоби масової інформації, охорона здоров'я, фізична культура і спорт, соціальне забезпечення.

Витрати на соціально-культурні заходи визначаються за принципами кошторисного планування і фінансуються за конкретними заходами та видами витрат. Обсяг витрат визначається на основі взаємопов'язаних кошторисів, розроблених установами невиробничої сфери, і розрахунків асигнувань, які складаються в фінансових органах. Головним принципом витрачання бюджетних коштів є строге їх регулювання за призначенням і часом. Установа не має права витрачати кошти на цілі, які не передбачені кошторисом.

В сучасних умовах все більшої важливості набувають укрупнені норми витрат, які охоплюють усі види витрат установ соціально-культурної сфери. Використання таких норм дозволяє орієнтувати роботу цих установ на досягнення кінцевих результатів та розширює їх самостійність у використанні бюджетних коштів на різні напрямки витрат. Бюджетні норми піддаються змінам під впливом різних факторів, таких як зміна системи цін і тарифів, зростання заробітної плати та додаткові можливості фінансування в місцевих бюджетах [5]

Відповідно до законодавства, освітня сфера має статус пріоритетної. Місцеві органи влади відповідають за формування своїх бюджетів, які включають видатки на освіту, і встановлення регіональних стандартів фінансування освіти. Належить до їх компетенції формування місцевих бюджетів та розвитку освіти, а також розробка та затвердження місцевих нормативів фінансування освіти.

Схема фінансування державних та муніципальних освітніх закладів визначається типовим положенням про загальноосвітній заклад. Норми фінансування приватних установ не можуть бути меншими, ніж аналогічні державні, розташовані на тій же території. Додаткові фінансові ресурси можуть бути залучені шляхом надання платних послуг, проте це не призводить до зменшення фінансування з бюджету. Надання платних послуг не вважається підприємницькою діяльністю, оскільки ці послуги не замінюють основну діяльність. Освітні заклади мають право на підприємницьку діяльність, включаючи оренду майна, торгівлю обладнанням, посередницькі послуги та інші операції, які приносять прибуток.

Витрати бюджетної системи на освіту та професійну підготовку включають в себе видатки на дитячі дошкільні заклади, професійно-технічні училища, середні та вищі навчальні заклади, а також заходи з підвищення кваліфікації.

Витрати бюджету на соціальне забезпечення охоплюють виплати пенсій, допомогу військовослужбовцям та їх сім'ям, допомогу на дітей дошкільного віку, допомогу одиноким матерям та інші види соціальної підтримки.

Державне управління фінансовим забезпеченням пенсій здійснюється через Пенсійний фонд, який є самостійною фінансовою установою у державній власності.

Значна частина бюджетних витрат спрямовується на утримання інтернатів, допомогу престарілим інвалідам, медико-трудові експертизи, протезування та інші заходи. Також передбачається реалізація цільових програм для дітей-інвалідів, сиріт та інших соціально вразливих груп, де додаткові ресурси забезпечуються не лише з федерального бюджету, але й з регіональних фондів.

Розходи бюджетної системи на охорону здоров'я включають поетапне реформування системи, впровадження різноманітних джерел фінансування та виділення коштів медичним установам в залежності від їхньої продуктивності та якості надання послуг. Починаючи з 1993 року, реформування системи фінансування охорони здоров'я відбувається на основі програмно-цільового планування, з поступовим переходом до медичного страхування. Ця реформа охоплює розробку та впровадження регіональних і міських програм, спрямованих на гарантування обсягів та підвищення якості медичної допомоги, розвиток високоспеціалізованих медичних послуг, оптимізацію медично-господарської діяльності умовах бюджетно-страхового фінансування та створення ринку медичних послуг, залучаючи приватний сектор [6].

Фінансування науки також є важливою галуззю бюджетних витрат. Кошти спрямовуються на стратегічні наукові дослідження та загальнодержавні науково-технічні програми, забезпечуючи академії наук, галузеві академії, вищі навчальні заклади та інші організації, що займаються науково-дослідною роботою. Фінансування проводиться в рамках кошторису, а призначення коштів здійснюється на конкурсній основі з метою збільшення заробітної плати та покращення умов досліджень. Реформа наукової сфери передбачає скорочення бюджетних асигнувань, що призначені для неефективних науково-виробничих об'єднань.

Проблеми в соціальній сфері та їх вплив на ефективність розвитку соціальної політики можуть бути різнома-

нітними і варіюватися залежно від контексту кожної країни або регіону. Однак, деякі загальні проблеми, які часто виникають, включають:

1. Нерівність: нерівномірний доступ до соціальних послуг та можливостей може призвести до соціальної відчуженості та загострення конфліктів у суспільстві.

2. Бідність: велика частина населення може бути в умовах бідності, що створює проблеми з доступом до житла, освіти, медичних послуг та інших соціальних потреб.

3. Безробіття та низька зайнятість: недостатньо робочих місць або низькі зарплати можуть призвести до економічної нестабільності та зниження рівня життя.

4. Доступ до освіти та охорони здоров'я: обмежений доступ до якісної освіти та медичної допомоги може обмежити розвиток людей та суспільства в цілому.

5. Демографічні зміни: старіння населення та зміна рівня народжуваності може створити тиснення на систему соціального забезпечення та послуг.

6. Соціальна ексклюзія: відчуття виключеності або неприйнятності може призвести до розриву в суспільстві та зростання конфліктів [1].

Для покращення ефективності соціальної політики можуть застосовуватися різноманітні заходи, такі як розвиток системи соціального забезпечення, стимулювання економічного зростання для забезпечення стійкого зайнятості, поліпшення якості освіти та охорони здоров'я, а також реформування системи оподаткування та розподілу доходів для зменшення нерівності.

3.5. МОЛОДІЖНА СУБКУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ СУСПІЛЬСТВА

У сучасному суспільстві молодіжна субкультура відіграє значущу роль у формуванні соціокультурного життя. Розгляд цієї субкультури у контексті ширшого соціокуль-

турного оточення дозволяє краще зрозуміти вплив молоді на суспільні процеси та виявити особливості їхньої взаємодії з іншими соціальними групами.

Тривалий час у вітчизняному суспільствознавстві молодь не розглядалася як самостійна соціально-демографічна група. Виділення такої групи несумісне з існуючими артикуляціями класової структури суспільства та суперечить офіційним ідеологічним доктринам соціально-політичної єдності. Сьогодні науковці визначають молодь як соціально-демографічну групу суспільства, диференційовану за сукупністю характеристик, характерних для соціального стану та зумовлених тими чи іншими психосоціальними ознаками, що визначаються на соціальному рівні.

Це шлях майбутнього, який обирають самі люди. Вибір і планування майбутнього – властива молодості, якщо людина знає наперед, що з нею буде завтра, через місяць чи рік, вона не буде такою привабливою.

У віковій психології підлітковий вік визначається як період формування стійкої системи цінностей, формування самосвідомості, соціального статусу особистості. Свідомість підлітків володіє особливими рецептивними здібностями і здатністю переробляти і засвоювати великі обсяги інформації. У цей період розвивається критичне мислення, бажання давати власну оцінку різноманітним явищам, пошук аргументів, оригінальне мислення. Водночас у цій віковій групі зберігається частина установок і стереотипів, характерних для попередніх поколінь. Це пов'язано з тим, що підлітки в активний період мають обмежену практичну та творчу діяльність, а підлітки не повністю «інтегровані» в систему соціальних відносин.

По-перше, в сучасних умовах складнішим і тривалішим став сам процес соціалізації, відповідно змінилися і стандарти соціальної зрілості. Вони залежать не лише від вступу в самостійне трудове життя, але й від завершення освіти, здобуття кар'єри, реальних політичних і громадянських прав, фінансової незалежності від батьків. Дія цих факторів у різних соціальних групах відбувається не одночасно і не

однозначно, тому результати засвоєння підлітками соціально-рольової системи дорослих суперечливі. Він може бути відповідальним і серйозним в одному сенсі, а в іншому відчувати себе підлітком.

По-друге, соціальна зрілість підлітків формується під впливом багатьох факторів, таких як сім'я, школа, трудовий колектив, ЗМІ, молодіжні організації, громадські формування тощо. Ця різноманітність інститутів і механізмів соціалізації не являє собою суворої ієрархії, кожен з них виконує свою певну функцію в розвитку особистості [2].

Підлітковий вік – це період, коли кожен повинен вирішити свою власну долю, знайти єдиний вірний шлях у житті, який веде до успіху, і дати собі змогу максимально реалізувати свої здібності, таланти та обдарування. Це болісний і важкий процес самопізнання, пошуку свого «я». Людині необхідно визначити межі своїх справжніх можливостей, зрозуміти свої можливості, закріпитися в суспільстві. З іншого боку, водночас йому необхідно сформувати найбільш достовірне уявлення про навколишній світ, систематизувати свої ціннісні орієнтації, політичний світогляд, моральний світогляд, естетичний світогляд. Життя змушує підлітків приймати багато важливих рішень без життєвого досвіду. Вибір професії, вибір супутника життя, вибір друзів – це далеко не повний перелік питань, те чи інше рішення багато в чому формує образ майбутнього життя.

Система норм і цінностей, що відрізняють групу від більшості суспільства, називається субкультурою. Він формується під впливом таких факторів, як вік, етнічна приналежність, релігія, соціальна група або місце проживання. Цінності субкультури означають не повну відмову від прийнятої більшістю національної культури, а саме відхилення від неї. Однак більшість людей схильні сприймати субкультури несхвально або недовірливо.

Іноді група активно розробляє норми або цінності, які явно суперечать панівній культурі, її змісту та формі. На основі таких норм і цінностей формувалася контркультура. Відомим прикладом контркультури були «хіпі» шістдесятих років.

У культурі сучасної української молоді зустрічаються елементи субкультури та контркультури. Під молодіжною субкультурою розуміється культура, в якій певне підростаюче покоління має загальний спосіб життя, поведінку, групові норми, цінності та стереотипи. Її відмінною рисою в Україні є явище суб'єктивної «розмитості» [3].

У багатьох молодих людей не виявляється чіткої особистісної самоідентифікації, а їхня поведінка часто ґрунтується на сильних стереотипах, що спричиняє деперсоналізацію. Відчуття відчуження проявляється у їхній апатії та байдужості до політичного життя, змушуючи їх виступати як «сторонні спостерігачі». Хоча політичні переконання молоді рідко виражаються у їхній самоідентифікації, їхня емоційність та нестійкість можуть бути використані політичними лідерами. Деякі вважають, що аполітичність молоді є наслідком ідеологічного виховання минулих поколінь, але це може призвести до серйозних наслідків у майбутньому. Крім того, відчуження в культурному плані також стає серйозною проблемою серед молоді.

На рівні субкультури молодого покоління спостерігається зростання контркультурних елементів, де відпочинок, особливо для підлітків, вважається основним аспектом життя, впливаючи на загальне задоволення підлітка. У цьому контексті загальна освіта для школяра та професійна освіта для студента відступають на другий план перед задоволенням економічних (заробіток грошей) та дозвіллєвих (цікавий відпочинок) потреб. Дозвілля виконує переважно рекреативну функцію, а не пізнавальну або креативну, що може призвести до недостатньої самореалізації. Також спостерігається витіснення цінностей національної культури стереотипами масової культури, що спрямовані на відтворення «американського способу життя» у спрощеній формі. Улюблені герої молоді в основному відображаються у персонажах телесеріалів та фільмів, що може сприяти певним негативним рисам соціального поводження, таким як прагматизм і жорстокість.

Вибір певних культурних цінностей часто пов'язаний з груповими стереотипами, які мають стійкий характер, і ті,

хто не відповідають їм, можуть бути подані, як «інші». Цей вибір також залежить від ієрархії цінностей престижу в неформальних групах спілкування. Стереотипи та цінності престижу визначаються такими факторами, як стать, рівень достатку, місце проживання та національність особи. Культурний конформізм у неформальних групах може виявлятися від пом'якшеного серед студентів до агресивного серед учнів середньої школи [4].

Найекстремальнішою формою цієї тенденції у молодіжній субкультурі є так звані «команди» з чіткою регламентацією ролей та статусів їх учасників. Дослідження показують, що самореалізація молоді часто відбувається поза культурними установами. Більшість молодих людей сприймають народну культуру як застарілу, і спроби впровадження етнокультурного змісту у соціалізацію зазвичай обмежуються прилученням до православ'я. Однак етнокультурна самоідентифікація передусім ґрунтується на позитивних почуттях стосовно історії та традицій власного народу, що відображається у «любові до Батьківщини». Формування особливостей молодіжної субкультури має свої причини, серед яких важливими є вплив кризи суспільства та його інститутів на молодіжну культуру.

Криза в сімейному вихованні та придушення індивідуальності дітей і підлітків, спричинені як батьками, так і педагогами, призводять до соціального та культурного інфантилізму, а також до прагматизму та соціальної неадаптованості, а іноді й до проявів агресивності та екстремізму. Агресивний стиль виховання породжує агресивну молодь.

Комерціалізація засобів масової інформації та художньої культури формує певний «образ» молодіжної субкультури, що часто повторює телевізійну субкультуру. Молодіжна субкультура відображає перекручений образ дорослого світу, його цінностей та відносин.

У хворому суспільстві ефективна культурна самореалізація молодого покоління стає проблематичною, оскільки культурний рівень інших груп населення також постійно знижується. Дегуманізація та деморалізація в мистецтві,

зокрема збільшення сцен насильства та сексу в кіно, театрі, музиці та літературі, суперечать народній моральності та негативно впливають на молоду аудиторію.

У підлітковому віці характерні особливості молоді включають бажання відкривати нове, цікавість до техніки, прагнення до активності та бажання бути на рівні з дорослими. Цей період супроводжується різкими змінами в уявленнях підлітка про світ, що стає новим для нього. Особливо важливі зміни відбуваються у сфері навчання, коли починається систематичне засвоєння основ наук та потребується перебудова мислення та уваги. У цей період підліток формує свої моральні переконання та починає керуватися ними у своїй поведінці. Інтерес до світоглядних питань, таких як сенс життя та походження людини, також починає виявлятися. Формування правильного ставлення до дійсності та сталих переконань важливо навіть у цьому віці, оскільки від цього залежить майбутнє поведінка в суспільстві. Моральні переконання підлітка формуються під впливом навколишнього середовища, і їх можуть визначати як позитивні, так і негативні фактори. У цей період також виникають моральні ідеали, які допомагають підліткам визначати цінності та якості, які вони шанують у людях [1].

В період формування свідомості підліток починає активно досліджувати та оцінювати не лише зовнішні, але й внутрішні якості людей, що оточують його. Цей етап відзначається зростанням інтересу до розвитку власної самосвідомості та потребою усвідомлення власних особистісних рис. Формування самосвідомості впливає на всі сфери психічного життя підлітка, включаючи навчальну активність та ставлення до реальності. Потреба у самосвідомості виникає з реальних викликів життя та діяльності, а під впливом вимог навколишніх підліток починає аналізувати свої можливості та розвивати свої сильні сторони, одночасно працюючи над недоліками. Важливу роль у цьому процесі відіграють судження інших людей, які допомагають підлітку усвідомити власні можливості та обмеження. Прагнення до самовиховання, уміння впливати на власний розвиток та

формування позитивних якостей особистості стають ключовими завданнями у підлітковому віці, коли закладаються основи для формування характеру.

Однією з основних особливостей підлітків, пов'язаних із зростанням їх самосвідомості, є бажання продемонструвати свою «дорослість». Підліток стоїть за своїми переконаннями та думками, намагаючись заслужити увагу дорослих до своєї точки зору. Він вважає себе вже досить дорослим, і бажає мати такі ж права, як і дорослі.

Часто підлітки переоцінюють свої можливості на віковому рівні і приходять до висновку, що вони нічим не відрізняються від дорослих. Це призводить до бажання до самостійності та незалежності, а також до підвищеної вразливості та гострої реакції на критику дорослих. Важливо відзначити, що підлітки характеризуються підвищеною збудливістю, незадоволеністю та швидкими змінами настрою.

У підлітковому віці відбувається значний розвиток вольових якостей характеру. Під впливом високих вимог, які ставляться до підлітка, він навчається постійно працювати над досягненням поставлених цілей та подоланням перешкод.

Узагальнюючи вищезазначене, можна виділити наступні особливості підліткового періоду:

- Потреба у виведенні енергії;
- Бажання до самовдосконалення та пошук ідеалу;
- Відсутність емоційної стабільності;
- Схильність до емоційного впливу;
- Критичність;
- Безкомпромісність;
- Прагнення до автономії;
- Відмова від опіки;
- Важливість незалежності;
- Різкі зміни у характері та самооцінці;
- Інтерес до особистісних якостей;
- Бажання бути важливим;
- Прагнення до популярності;
- Підвищена потреба в інформації [5].

У підлітковому віці виникає бажання самопізнання, бажання зрозуміти свої можливості. Підлітки прагнуть підтвердити себе, особливо перед своїми ровесниками, відходячи від дитячих ролей. Вони все менше звертаються до сім'ї, але зростає важливість референтних груп та поява нових образів для наслідування. Ті підлітки, які втратили орієнтир у дорослому світі, шукають ідеал або зразок для наслідування, часто обираючи старших товаришів або дорослих як «вчителів». Ці процеси іноді використовуються представниками різних сект та асоціальних груп.

Дослідження, пов'язані з проблемами молоді, є досить актуальними і необхідними в сучасному світі. Вивчення цих аспектів у сфері соціології та психології є ключовим для розв'язання кризи, яку переживає сучасна Україна. Зв'язок між такими аспектами, як молодіжна субкультура та молодіжна агресивність, є очевидним. Тільки детальні та систематичні дослідження у сфері соціальної роботи з молоддю можуть допомогти зрозуміти причини конфлікту поколінь у суспільстві. Важливо розуміти сутність пошуків молоді, уникаючи безумовного засудження молодіжної культури та диференційовано підходячи до явищ, що характеризують життя сучасної молоді.

Також важливо визначити межі власних можливостей для підлітків, дізнатися, на що вони здатні, та знайти своє місце у суспільстві. Цьому може служити цитата Е. Еріксона: «Підліток, як акробат на трапеції, повинен одним рухом перестрибнути від дитинства до зрілості, покладаючись на підтримку тих, кого він відпускає, та тих, хто його приймає на новому етапі життя».

Вплив молодіжних субкультур на культурне життя суспільства є складним та багатогранним явищем, яке варто розглядати з різних перспектив:

1. Молодіжні субкультури сприяють розширенню культурної різноманітності суспільства шляхом внесення нових ідей, стилів, цінностей та традицій. Вони доповнюють загальну культурну картину суспільства, розширюючи можливості для самовираження та самореалізації.

2. Молодіжні субкультури є джерелом інновацій та творчих підходів у різних сферах культури, таких як музика, мода, мистецтво, література тощо. Вони стимулюють культурний прогрес та сприяють виникненню нових тенденцій у суспільстві.

3. Молодіжні субкультури допомагають молоді відчути себе частиною спільноти, знайти рівнодумців та визначити свою ідентичність. Вони сприяють соціальній адаптації та формуванню особистісних цінностей у молоді.

4. Молодіжні субкультури можуть викликати дискусії та критику усталених культурних норм та стереотипів. Вони спонукають суспільство переосмислити свої погляди та відношення до різних аспектів культури.

5. Вплив на масову культуру: Молодіжні субкультури часто стають джерелом ідей та тенденцій для масової культури, впливаючи на медіа, рекламу, моду та інші сфери життя. Вони можуть впливати на формування поп-культури та загальних культурних уподобань [1].

Загалом, молодіжні субкультури відіграють важливу роль у культурному житті суспільства, сприяючи його розвитку, різноманітності та творчості.

Удосконалення молодіжної субкультури в контексті соціокультурного життя суспільства може відбуватися за допомогою різноманітних напрямів та стратегій. Деякі з можливих напрямів удосконалення молодіжної субкультури включають:

1. Просвітницька діяльність: забезпечення доступу молоді до інформації про різноманітні аспекти культури, історії, традицій та цінностей суспільства. Це може включати організацію лекцій, семінарів, культурних заходів та інших форм освітньої діяльності.

2. Розвиток творчих ініціатив: підтримка та стимулювання розвитку творчих здібностей молоді, сприяння участі в культурних проектах, мистецьких виставках, фестивалях та інших подіях.

3. Сприяння соціальній активності: підтримка ініціатив молоді у сфері волонтерства, громадської діяльності, розвитку спільнот та соціальних проектів.

4. Формування позитивних цінностей: Розвиток у молоді підтримки толерантності, рівності, взаєморозуміння, громадянської відповідальності та інших позитивних цінностей.

5. Створення безпечних просторів: забезпечення молоді можливостей для спілкування та самовираження в безпечних та підтримуючих середовищах, що сприяє їхньому розвитку та самореалізації.

6. Партнерство з громадськими та культурними організаціями: співпраця з різними структурами суспільства для спільного розвитку та впливу на культурне життя молоді [5].

Ці напрями можуть сприяти покращенню молодіжної субкультури, сприяючи розвитку позитивних та конструктивних аспектів в її взаємодії з соціокультурним життям суспільства.

3.6. ВИБІР ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В РЕАЛІЯХ ВІЙНИ

Складні сучасні умови життєдіяльності українського суспільства, через тривале продовження війни з росією, усе більше накопичують дискусійних питань та проблем у реалізації соціальної політики України, як незалежної держави, яка прагне стати невід'ємною частиною Європейського Союзу. Провадження ефективної соціальної політики та управління загалом вимагають широкого спектру знань, включаючи науку, технології, економіку, суспільство та право. Однією із форм застосування такого різноманіття професійної кваліфікованої допомоги із відповідного напряму є експертиза, яка має на меті пошук найкращого рішення конкретної проблеми відповідно до визначених пріоритетів і

реальних критеріїв. Враховуючи таку багатогранну основу сама «експертиза» виступає важливим інститутом соціально-політичної діяльності держави. Тому серед інших видів експертиз особливе місце займає саме «соціальна експертиза». Вона широко використовується по відношенню до різноманітних управлінських рішень, які стосуються соціальних об'єктів і проблем, а також мають як явні, так і приховані соціальні наслідки.

Соціальна експертиза відповідає всім різним цілям, засобам, методам та інструментам соціальної політики, а тому відповідає галузевому розподілу соціальних сфер (освіта, охорона здоров'я, культура, соціальне забезпечення, соціальні послуги, пенсійне забезпечення тощо). Проблеми соціальної політики охоплюють кожну галузь соціальної сфери, а також рівень і якість життя населення, гендерні та сімейні відносини, зайнятість, екологічну діяльність тощо. Всі ці сторони суспільного життя піддаються різному впливу. Соціальні інновації, зміни, трансформації та пов'язані з ними управлінські рішення, що відбуваються на різних рівнях, у тому числі в рамках соціальної політики. Загальним завданням соціальної експертизи є оцінка впливу політичних, технологічних, економічних і соціальних інновацій на становище населення в цілому або окремих соціальних груп.

Теоретичні, методичні та методологічні питання щодо ефективного провадження соціальної державної політики цікавлять чималу кількість науковців як вітчизняних так і зарубіжних. Зокрема, Бондаренко С. М., Бугас Н. В. у спільній праці досліджують «удосконалення методологічних, методичних і практичних підходів до формування соціальної політики держави як основи забезпечення соціального розвитку» [1], Коваль О. П. та Власенко Р. В. виклали своє розуміння поняття «нова соціальна політика», а також розглянули основні принципи й підходи до її формування з врахуванням пропозиції для українських урядовців щодо проводження соцполітики у повоєнному відновленні. На думку авторів «першочерговою метою такої політики має стати зміна парадигми взаємодії між владою та суспільст-

вом, яка забезпечить перехід до більш прагматичних і ефективних відносин між цими сторонами, соціальну компенсацію для послаблення соціальних протиріч, а також «амортизацію» конфліктів» [2, с. 126]. Пошук нових підходів до реалізації соціальної політики українською державою під час війни та у поствоєнний період здійснюють Кравченко А. О. [3], Гетьманцева Н. Д. [4] та багато інших. Не применшуючи вагомість здобутків науковців, вважаємо, що питання ефективного провадження соціальної політики, особливо в умовах війни та у поствоєнний період, потребують більш детальний дискусій та досліджень з врахуванням результатів соціальної експертизи.

Метою цього дослідження є аналіз організаційних моделей соціальної експертизи та визначення відповідної з них для забезпечення ефективного провадження соціальної політики українською державою, як в умовах тривалих військових дій, так і в після воєнний період.

Соціальна політика – це спосіб, за допомогою якого держава регулює ринкову економіку шляхом розподілу та перерозподілу суспільних благ. У ринкових ситуаціях держава захищає незахищені верстви населення, усуває диспропорції в доходах суспільства та забезпечує соціальний захист громадян, які з об'єктивних і суб'єктивних причин не можуть собі цього дозволити. У результаті вона змушена перерозподіляти прибутки економічної діяльності для забезпечення гідного існування своїх громадян.

Сьогодні єдиного наукового та загальноприйнятого тлумачення соціальної політики не існує. Чимала кагорта науковців розглядають з різних точок зору поняття «соціальної політики», при цьому вкладають у його розуміння, як масштабне багатогранне задоволення інтересів населення, забезпечення його всебічного розвитку, організація найкращого функціонування суспільної системи загалом. Інші, навпаки, є прихильниками більш вузького спрямування тлумачення соціальної політики держави в рамках вирішення так званих «завдань великої п'ятірки» (рис. 3.2).

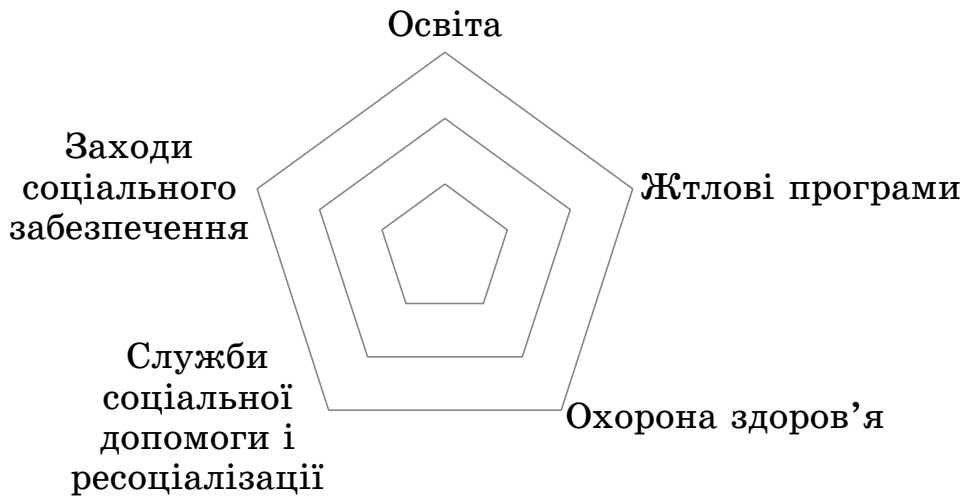

Рис. 3.2. Завдання, які вирішує соціальна політика у вузькому векторі

Джерело: розроблено автором

В загальному, можемо констатувати, що соціальна політика держави направлена на забезпечення добробуту своїх громадян і є виключно її внутрішньою політикою. Звичайно, вона прямопропорційно залежить від економічного розвитку країни, від рівня дохідності населення, від багатьох національних традицій, звичаїв, ресурсів природних копалин та надр, геополітичного та географічного розташування держави, кількості населення та інших факторів, які можуть мати навіть опосередкований вплив.

Така різноспрямованість та багатогранна залежність потребує від державних службовців, які реалізують соціальну політику країни вмілого компетентного підходу до управління, прийняття ефективних рішень на благо суспільства та при цьому врахувати усі ризики, які можуть виникати для державності країни. Одним із засобів дієвого управління є залучення методів та механізмів соціальної експертизи, зокрема вибору її організаційної моделі.

Реалізація соціальної експертизи здійснюється із метою «встановлення відповідності діяльності органів державної влади, чи інших соціальних інститутів, соціальним інтересам громадян і задачам соціальної політики, а також формування пропозицій відносно досягнення цієї відповідності» [5, с. 18].

Завдання та цілі, які ставляться перед соціальними експертизами не повинні бути безмежними. В іншому випадку буде втрачено практичне значення щодо її проведення. Соціальним висновком експертизи має бути встановлення відповідності діяльності органів державної влади та інших соціальних інститутів соціальним інтересам населення і завданням соціальної політики. Якби експерти враховували всі обставини, які можуть вплинути на соціальні інтереси людей, сам обсяг діяльності та її невизначеність поставили б їх у дуже скрутне становище. Тому важливо чітко та лаконічно формулювати мету соціальної експертизи, визначити конкретні завдання, які вона повинна вирішити.

Таким чином, соціальна експертиза є важливою, насамперед, тоді, коли необхідно оцінити позитивні чи негативні наслідки прийняття нормативно-правових актів чи інших управлінських рішень, а при прийнятті таких актів чи рішень і будуть у разі необхідності виконуватися підготовлені соціальні проекти.

У зв'язку з відмінностями завдань, з якими стикається соціальна експертиза у кожному конкретному випадку управлінської практики для реалізації соціальної політики держави, а також відмінностями в її ресурсному забезпеченні (фінансовому, інформаційному, матеріально-технічному, кадровому тощо), соціальні експертизи різняться організаційними моделями їх застосування. У науково-практичній літературі виділяють три основні моделі: «рецензія», «моніторинг» і «проект».

Рецензування є найбільш традиційною формою організації експертної оцінки, що передбачає:

– надання експерту (особі чи організації) замовлення на рецензію;

– забезпечення експерта відповідними матеріалами, які потребують належного рецензування і є ключовими чи дотичними;

– отримання підсумкового документа – рецензії та провадження відповідних дій: схвалення та наступне завершення взаємовідносин з рецензентом (оплата за його послуги

рецензування, надання слова рецензенту чи його представнику під час відповідного обговорення документа у державних структурах, вирішення авторсько-правових питань і т.ін.); при потребі повернення рецензії експерту для доопрацювання чи переробки; передача рецензії черговому (іншому) експерту за потреби.

Рецензія належить до простішої й найменш витратної форми експертизування документів, але, нажаль, вона не передбачає усіх переваг експертної роботи і має здатність приводити управлінські органи, які приймають відповідні рішення, до помилки відносно істинності вирішення проблемного питання (документа) або перспектив його доопрацювання.

У межах цієї моделі, на наш погляд, доречно реалізовувати відповідний алгоритм дій, який буде запобігати описаним недолікам й сприятиме ефективному втіленні рецензійних експертиз (рис. 3.3).

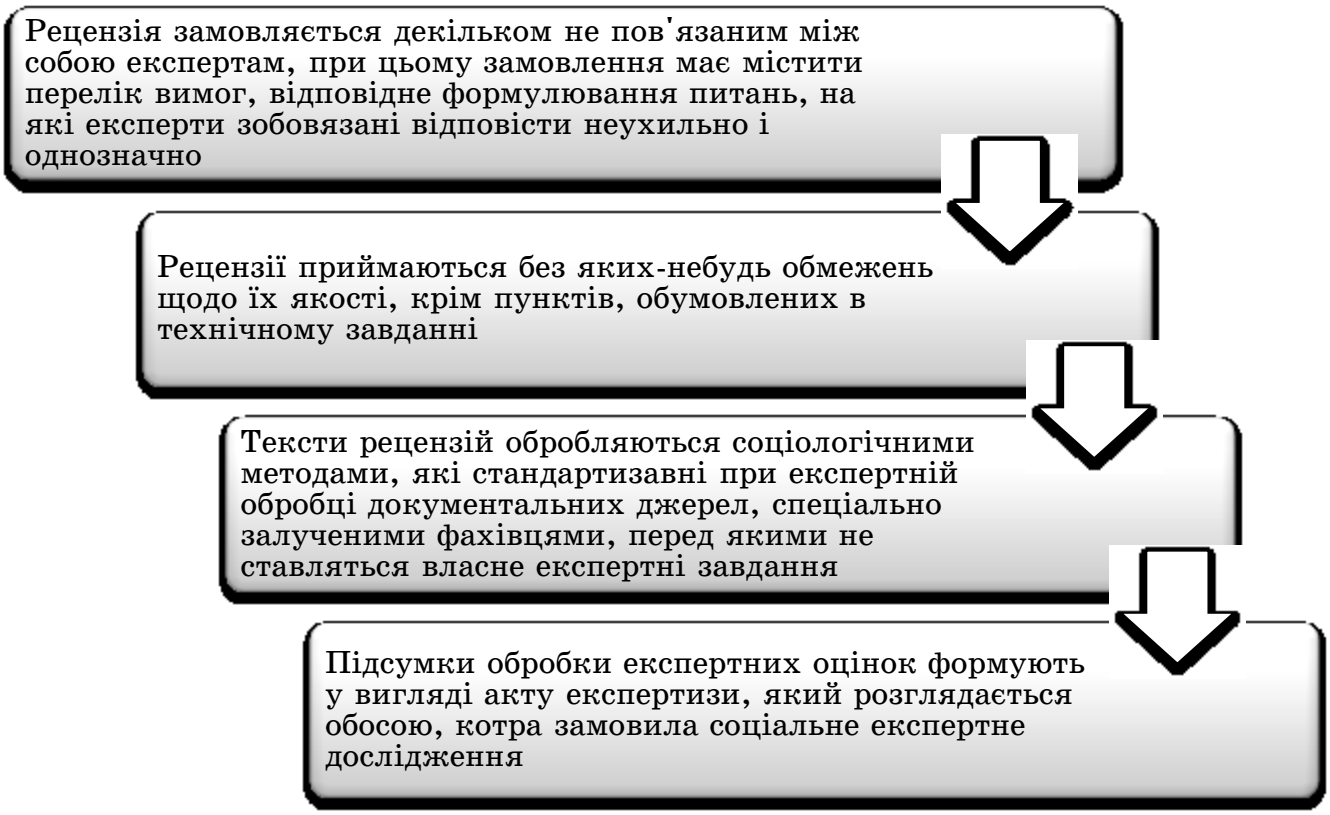

Рис. 3.3. Алгоритм реалізації організаційної моделі соціальної експертизи – рецензування

Джерело: сформульовано автором

Така експертна модель роботи традиційно широко використовується для аналізу текстів (документів). Вона базується на отриманні експертних коментарів до матеріалу та відображає плюси і мінуси матеріалу, а також повні загальні висновки. Характеристики експертної оцінки як фор-ми соціальної експертизи, яка використовується в управ-лінському циклі обґрунтування, ухвалення та реалізації соціальних рішень, включають обов'язкові відповіді на запитання, поставлені до експертів для вираження розвитку висновку.

Основними і дуже важливими перевагами рецензії як організаційної моделі соціальної експертизи є простота і низька її вартість. Але у той же час використання одного рецензента (особливо окремого експерта) має певні недоліки. У такому випадку виникає небезпека суб'єктивності в експертних оцінках, що збільшує ризик щодо достовірності думки одного експерта. У меншій мірі такий недолік стає очевидним, коли документи (проекти) надсилаються до професійної організації для перевірки. За таких умов передбачена процедура обговорення експертних висновків (хоча вона часто здійснюється формально).

З іншого боку, простота організації соціальної експертизи у моделі рецензії створює враження «непотрібності», і внаслідок такого розуміння ризик обрання некваліфікованих та упереджених експертів підвищується. Першочерговим способом нівелювання описаних недоліків рецензування є залучення кількох експертів. Це забезпечить тривимірне оцінювання, оскільки експерти належать до різних наукових шкіл, мають різний досвід та уявлення про різні ситуації вирішення проблем. Проте ця ситуація може сформувати нову проблему щодо формулювання єдиного експертного висновку. Її вирішенням може слугувати розробка конкретних рецензійних завдань, які забезпечують сумісність останніх шляхом створення низки обов'язкових запитань та формування експертних оцінок. Ця схема організації соціальної експертизи потребує особливої обробки результатів експертних оцінок соціологічними методами для формування загальних висновків. Зокрема, функції організації спільної діяльності учасників рецензування, особливо в процесі формування експертного висновку, значно збільшаться

і ускладняться, тому стає актуальним використання позитивних можливостей ролі організатора.

Таким чином, модель «рецензування» широко використовується для оцінки розроблених соціальних управлінських рішень на етапах їх формулювання (включаючи відбір альтернативних проектів і конкурсний відбір), реалізації та завершення. Особливою формою цієї моделі соціальної експертизи можна вважати консультування, відмінною рисою якого є поширена відсутність письмового тексту висновків.

У процесі реалізації соціальної політики держави є чимало випадків проведення соціальних експертиз, які вимагають регулярного дослідження із заздалегідь встановленою періодичністю (зокрема, надання оцінки ходу втілення проекту та визначення рівня відхилень від заданих параметрів), або через настання подій одного порядку. В таких ситуаціях використовується організаційна модель соціальної експертизи «моніторинг» із відповідним алгоритмом дій (рис. 3.4).

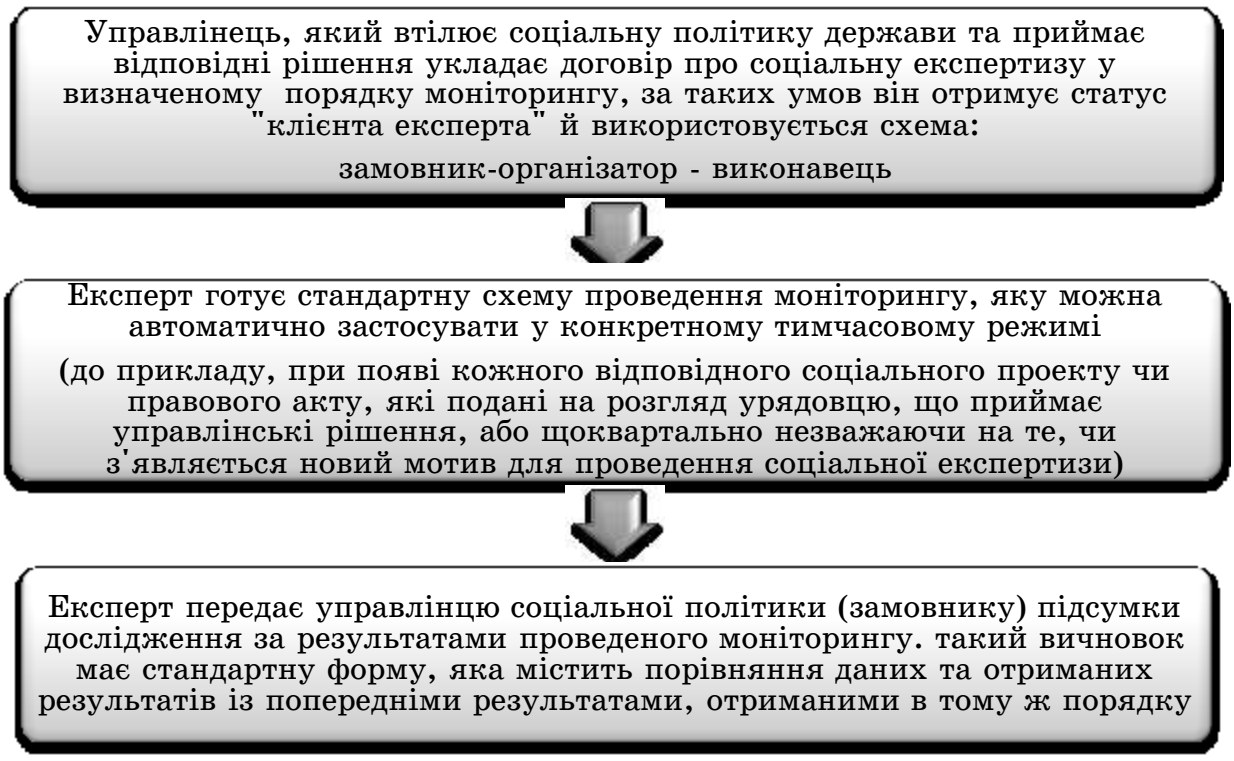

Рис. 3.4. Алгоритм використання організаційна модель соціальної експертизи «моніторинг»

Джерело: сформульовано автором

Ефективність використання організаційної моделі «моніторингу» зростає, якщо в ролі експерта виступає наукова установа чи її підрозділ, де є наявні кваліфіковані співробітники або партнери. В такому випадку ймовірність отримання високої якості експертної оцінки зростає, навіть за наявності досить широкомасштабного матеріалу. За умов проведення соціального моніторингу експертна оцінка використовується нарівні з іншими експериментальними технологіями.

Ефективність використання моніторингу зменшується в умовах застосування розрізнених за характером завдань, які потрібно вирішити, та які не відповідають моделі суспільства, що обмежена тільки деякими параметрами. Ще одна особливість моніторингу полягає у вираженні його ефективності лише після нагромадження й акумулювання достатньої матеріально-інформаційної бази для здійснення порівняння явищ та процесів, які вивчаються.

Хоча проведення соціальної експертизи за вказаної організаційної форми можна формуватися на основі документальних даних, здебільшого воно потребує додаткової якісної інформації.

Основною перевагою моделі «моніторингу» є накопичення та порівняння інформації, звідки можна виявити динаміку розвитку. Це визначає специфічні характеристики такої організаційної моделі соціальної експертизи, що полягають у пізнішому прояві її ефективність, коли буде нагромаджено достатню інформаційну базу для порівняння. Така особливість визначає високу стандартизацію методики дослідження, у тому числі можливість обмеження кількості параметрів оцінки процесу, що прийнятно з точки зору забезпечення легітимності адміністративних рішень, щодо соціальної політики держави.

Втілення організаційної моделі «моніторингу» потребує численного складу виконавців, які мають високу компетентність щодо виконання такого рівня робіт, а особливо навики роботи із масштабними обсягами матеріалів.

До прикладу, моніторинг результативності отриманих послуг щодо охорони здоров'я внутрішньо переміщених осіб

чи військових, які отримали поранення, передбачає собою тривалий періодичний процес із збору інформації для встановлення рівня ефективності реалізації відповідних соціальних програми надання медичної допомоги на різних рівнях. При цьому враховують, які відбуваються зміни, розраховують суми витрат фінансових та інших ресурсів, що пов'язані із вказаними процесами (тобто моделюють встановлення взаємозалежності між проміжними або кінцевими результатами та виконаними діями). Проведення моніторингу слід здійснювати регулярно: щорічно, щоквартально, щомісяця, щодекадно чи взагалі щоденно. Це дозволить адміністративному персоналу соціальних органів поліпшити процес планування стратегічних рішень і коригувати соціальну політику, на зразок уникнення в майбутньому помилок, різних обмежень тощо.

Завдання моніторингу полягає у відстеженні змін, які трапляються з плином часу щодо використання ресурсів, здійснення відповідних соціальних процесів та кінцевих результатах. Допомогою виступає ведення облікових записів, формування цілісної системи періодичної звітності та інше.

Результати моніторингу соціальних послуг у час війни необхідні для прийняття відповідних управлінських рішень в сферах охорони здоров'я, освіти, житлового забезпечення і т.д. Ті заходи, які показали свою ефективність та результативність, відповідно можуть відтворюватися в нових соціальних програм, а от дії, котрі не мали позитивного ефекту, обов'язково слід переглянути в майбутньому.

У ситуаціях, які потребують вирішення комплексної низки соціальних завдань, де експертна оцінка виступає інструментом проектування бажаних суспільних тенденцій та станів, доречно використовувати організаційну модель соціальної експертизи – проект. Така модель є дуже трудомістка, потребує залучення значних ресурсів, але підсумок експертизи набуває мультиплікаційного ефекту, що дозволяє експертний висновок неодноразово використати в різних контекстах адміністративно-управлінської діяльності.

Таким чином, складна соціальна ситуація в Україні, яка виникла через тривалість війни, збільшила соціальні

проблеми нашої держави у геометричній прогресії. Це відповідно вимагає широкого використання соціальної експертизи, яка допомагає обґрунтувати, підготувати якісні та кваліфіковані висновки й матеріали для прийняття ефективних управлінських рішень з найпотрібніших і най актуальніших соціальних питань. Інструментом вдосконалення ефективної діяльності соціальних управлінців буде вдале обрання однієї із організаційних моделей соціальної експертизи, які описані в цьому дослідженні. Вибір конкретної моделі залежить в першу чергу від складності соціальних завдань їх відмінності, масштабності інформаційних потоків, які виникають, а також і від забезпечення фінансових, інформаційних, комунікаційних, технічних та трудових ресурсів, які може дозволити держава.

3.7. СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ У РАМКАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

Економічна та політична нестабільність, катастрофічна нестача коштів, знищення ворогом цивільних та промислових об'єктів, втрата робочих місць, зростання числа осіб, що потребують державної допомоги, фінансування соціальної сфери – ці питання є актуальними проблемами, які вимагають не зволікати з вирішеннями. Тому особливо гостро постає потреба переосмислення соціальної політики в Україні в умовах воєнного стану.

Так, однією з головних функцій держави є забезпечення належних умов і стандартів життя та досягнення гідного добробуту громадян [1]. Соціальне забезпечення та соціальний захист населення на сьогодні відіграє значну роль у забезпеченні добробуту населення України. У першу чергу система соціального захисту залежить від соціальної політики держави, оскільки саме вона регулює у суспільстві соціальні відносини, формує соціальні гарантії та створює

систему соціального захисту населення тощо [2]. Соціальний захист є складовим елементом соціальної політки держави, яка відповідає за соціальний розвиток та безпеку своїх громадян, а підтримання рівня добробуту громадян є основним його завданням.

Проблеми розвитку системи соціального захисту останнім часом досліджували вітчизняні учені-економісти Александрова М. М., Бєлова І. М., Семенишена Н. В., Мальований М. І., Панасюк С. В., Шерстобоєв О. В. та інші. Проте залишається чимало невирішених питань, які потребують подальшого дослідження особливо під час економічної та політичної нестабільності та російської агресії.

Поліпшення соціального добробуту громадян, забезпечення соціальної справедливості та підвищення рівня соціальної безпеки є пріоритетними керунками реалізації концепції сталого розвитку в соціальній сфері. «Особливо за умов, коли політична турбулентність та наростання кризових явищ в економіці країни впливають на виникнення соціальних ризиків та поглиблення соціальних проблем, що особливо гостро актуалізують питання соціального захисту населення та соціального забезпечення» [3].

Постійне поліпшення добробуту населення завжди було та є на часі ключовою політичною та економічною прерогативою нашої незалежної держави. Тому, домінантним завданням Мінсоцполітики та сфери соціального захисту – забезпечити наших громадян доступною, своєчасною, якісною підтримкою у складних життєвих ситуаціях, створити та налагодити надійний алгоритм надання соціальних послуг та здійснення соціальної роботи, яка буде не гіршою за існуючі європейські практики.

Уже як третій рік в Україні триває військова російська агресія, яка значно нівелює розвиток нашої економіки та ставить величезні виклики для економічної системи та добробуту кожного українця зокрема. Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) літом (травень-червень) 2023 року здійснено всеукраїнське опитування, яке оцінило такий стан речей та оприлюднено факти, які наводимо далі.

У пресрелізі вказується, що фінансова ситуація українців після початку військової агресії де-факто змінилася в гіршу сторону. Попри зростання безробітності, спадом доходів та іншими негативними явищами самооцінка української сім'ї залишається на тому ж рівні, як було і до війни.

Опитування КМІС оприлюднює дані, що «64% українців відчувають зниження доходу, а 27% унаслідок вторгнення втратили роботу, значна кількість втратили майно і житло» [4]. Українці оцінюють свій добробут приблизно однаково до і після вторгнення агресора.

На рис. 3.6 ілюстративно зображено дані з проведеного опитування. До початку війни 9% опитаних респондентів було з дуже низьким рівнем фінансового становища, а у травні 2023 року цей показник зменшився на 2% та становив 7%. Зауважимо, що низьким рівнем називаємо становище особи, коли не вистачає грошей навіть на харчі.

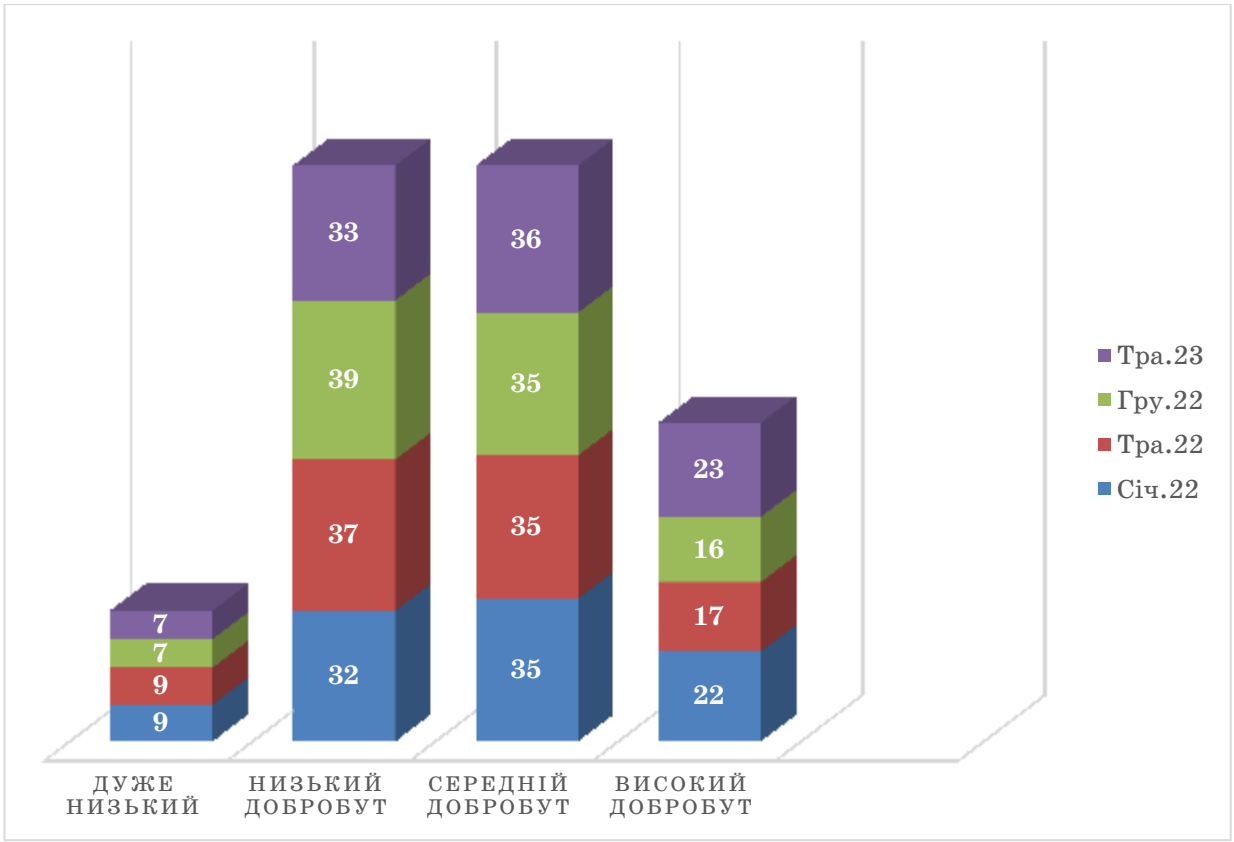

Рис. 3.5. Рівень фінансового становища українських сімей за даними опитування

Джерело: розроблено автором на основі *[4]*.

Наступний рівень – низький, це коли громадяни мають кошти на їжу, але придбати одяг вже важко. Такий показник до вторгнення був на рівні 41%. Весною 2023 року налічувалось 33% респондентів з низьким добробутом, тобто загалом в країні було 39% з «дуже низьким» або «низьким» добробутом.

Наступний рівень – середній добробут. Це коли українці мають фінанси на продукти харчування та одяг, при цьому можуть невелику частину коштів заощадити, однак цього не достатньо щоб придбати собі дорогі речі, такі як мікрохвильова, пральна машина, холодильник чи телевізор. Відсоткова частка українців з середнім добробутом між лютим 2022 року і травнем 2023 року була на рівні 35–36%, тобто майже стабільною. Частка людей з «високим» добробутом (це особи, які можуть купити дорогі речі а також предмети розкоші) була на рівні 22% перед вторгненням, «після вторгнення знизилася до 16–17%, але станом на травень 2023 року повернулася до рівня 23%» [4].

Як зазначає КМІС, «попри об'єктивне зниження доходів двох третин населення України самооцінки добробуту майже не змінилися, бо запити людей під час війни суттєво знизилися, вони частіше задовольняються тим, що мають, і вважають, що їм вистачає на їжу чи одяг навіть за істотного зниження доходів» [4].

Також виникає зростання потреби в ефективному соціальному захисті, викликаному великим стрибкоподібним погіршенням добробуту українців, коли дуже значна кількість людей, особливо які проживають в деокупованих та окупованих територіях, поставлена на межу виживання.

Питання соціального захисту населення у рамках забезпечення добробуту населення завжди буде потребувати підвищеної уваги теоретиків і практиків та державних органів влади. Тому розглядати поняття соціального добробуту громадян вважаємо за потрібне як мету соціального захисту населення.

Система (механізм) соціального захисту населення безпосередньо залежить від соціальної політики держави. Зауважимо, що основним законом України конституційно

узаконодавчено (Ст. 46) права кожного українця зокрема, на соціальний захист, що означає «право на забезпечення їх у випадку втрати годувальника чи працездатності (повної, часткової, тимчасової); у разі настання безробіття (за обставин незалежних чи суб'єктивних) чи в старості, а також в різних інших випадках, які прописані в законі» [5].

Соціальна політика на рівні держави є важливим регулятором соціальних відносини у суспільстві, також проводить розподіл і перерозподіл доходної частини населення; формує систему (механізм) соціального захисту населення; формує механізм різноманітних соціальних гарантій; забезпечує динаміку складників соціальної інфраструктури.

Головною платою соціальної держави є забезпечення благополуччя та соціальної справедливості для своїх громадян. Вона налічує такі керунки:

1. Соціальні програми. Даний керунок означає здійснення соціальних програм та заходів підтримки громадян, які знаходяться у важкому становищі. Вони включають соціальні виплати, пенсії, допомогу малозабезпеченим сім'ям, медичне страхування та інші види соціальної допомоги.

2. Освіта і охорона здоров'я громадян. Керунок означає забезпечення доступу до якісної освіти та ефективної медичної допомоги для всіх прошарків населення.

3. Забезпечення працевлаштування та соціального захисту – означає сприяння новостворених робочих місць, встановлення прав працівників та забезпечення соціального захисту у випадках втрати роботи чи каліцтва.

4. Житлова політика – означає здійснення заходів для поліпшення житлових умов, забезпечення доступу до житла та боротьба з бездомністю.

5. Боротьба з зубожінням. Сутність полягає у розробці та реалізації програми і заходів для зниження рівня бідності в суспільстві.

6. Захист прав громадян – означає забезпечення дотримання прав людини та боротьба з дискримінацією.

7. Соціальна інклюзія – це створення умов для активної участі всіх громадян у житті суспільства, незалежно від їхнього соціального становища і чисельності.

Головна ідея полягає в тому, щоб забезпечити увсебічний розвиток та добробут громадян, створивши умови для рівності та соціальної справедливості.

Підтримуємо висловлювання більшості науковців про те, що ключовим у діяльності соціальної держави є соціальний захист населення. Зауважимо, що наукові визначення поняття «соціальний захист» мають велику кількість трактувань – від дефініцій в Конституції країни до соціального захисту громадян визначених професійних груп.

З точки зору М. Мальованого, можна виокремити наступні підходи до трактування сутності дефініції «соціальний захист», до яких належать:

– соціальний захист як функція держави (суспільства);

– соціальний захист як комплекс (сукупність) дій, заходів, методів, гарантій, прав, інститутів тощо;

– соціальний захист як система інститутів, заходів, гарантій, засобів тощо;

– соціальний захист як діяльність (підтримка) держави;

– соціальний захист як інститут» [6, с. 47].

Науковець С. Панасюк дане поняття тлумачить як «зміст соціальної функції держави і систему економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина у державі» [7]. А автор О. Шерстобоєв доречно зауважує, що «соціальний захист – це комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах. Організаційно-правові заходи передбачають створення інститутів соціального захисту й законів, які повинні керувати їхньою діяльністю, економічні заходи – формування механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів і трансфертів» [8, с. 330].

Бєлова І. М., Семенишена Н. В. розуміють так: «Соціальний захист – це багаторівнева система економічних, соціальних та правових відносин по управлінню соціальними ризиками суспільства для ліквідації їх небажаних наслідків та забезпечення належного рівня життя» [9, с. 103].

Продовжуючи розкривати квінтесенцію соціального захисту, наведемо його визначення з позиції науковців Бориченко К. В., Гудзь А. О., Щукін О.: «це комплекс юридичних, організаційних, економічних та фінансових заходів, спрямованих на забезпечення відповідних категорій осіб матеріальними благами та/або нематеріальними заходами для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності» [10].

Концепт «соціальний захист» у широкому розумінні розуміють як діяльність держави щодо «забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті. У вузькому розумінні соціальний захист тлумачать як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийнятного рівня життя» [9].

Маємо за мету та позицію виокремити наступні ознаки соціального захисту, які проілюстровано на рисунку 3.6.

Рис. 3.6 Ознаки соціального захисту

Джерело: складено на основі [10]

Основними інструментами роботи інституту соціального захисту громадян, кожний з яких має власні методи та джерела (наповнення) фінансового забезпечення, є: соціальне забезпечення, соціальне страхування різних категорій українців, та соціальна допомога потребуючим (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Архітектоніка інституту соціального захисту населення

Джерело: розроблено автором на основі *[10]*

Отже, перший складовий елемент – соціальне забезпечення. Це система заходів, які держава або інші соціальні установи приймають для забезпечення соціального захисту і підтримки громадян в різних сферах їхнього життя. Основні цілі соціального забезпечення включають забезпечення гідних умов життя, соціальної справедливості, підтримки вразливих категорій населення, підвищення якості життя та зменшення соціальних нерівностей.

Друга складова – соціальне страхування. Це система, у якій громадяни вносять внески у вигляді платежів (зазвичай у вигляді страхових внесків або податків), а в разі настання певних соціальних подій або ситуацій, таких як хвороба, безробіття, інвалідність, старість тощо, вони можуть отримати виплати або інші види підтримки від держави чи спеціалізованих соціальних установ. Прикладами соціального страхування є системи пенсійного забезпечення, медичного страхування, страхування на випадок безробіття тощо. Ці системи зазвичай створюються державою або за участю держави для забезпечення соціального захисту та підтримки громадян у складних життєвих ситуаціях.

Соціальне страхування грає важливу роль у підвищенні соціального добробуту населення через різні механізми, зокрема:

– Забезпечення фінансової стабільності. Системи соціального страхування надають громадянам фінансову підтримку в складних ситуаціях, таких як безробіття, хвороба або інвалідність. Це допомагає зменшити фінансовий стрес та ризики для сімей та їхнього соціального добробуту.

– Збереження стабільності сімей. Виплати з соціального страхування можуть допомагати утримувати сім'ї на плаву під час тимчасових труднощів, таких як втрата роботи або несподівані медичні витрати, зберігаючи їхній соціальний статус та добробут.

– Підвищення доступності медичної допомоги. Системи медичного страхування можуть забезпечити доступ до якісної медичної допомоги для всього населення, незалежно від їхнього фінансового стану. Це допомагає покращити здоров'я нації та підвищити загальний рівень добробуту.

– Підтримка у важких життєвих ситуаціях. Соціальне страхування забезпечує підтримку для вразливих категорій населення, таких як літні люди, інваліди або малозабезпечені сім'ї, забезпечуючи їм необхідні ресурси для життя та розвитку.

– Підвищення впевненості у майбутньому. Знання про наявність системи соціального страхування може збільшити впевненість громадян у їхньому майбутньому та зменшити страх перед несприятливими обставинами, що можуть вплинути на їхній добробут.

Останній елемент – соціальна допомога. Соціальна допомога надає матеріальну підтримку тим, хто опинився в складних життєвих обставинах, таких як безробіття, інвалідність або низький рівень доходу. Це допомагає зменшити бідність і покращує економічний статус отримувачів допомоги, що сприяє їхньому соціальному добробуту.

Отже, концепт «соціальний захист» – це багаторівнева система законотворчих, економічних і соціальних відносин з приводу управління соціальними ризиками та також сво-

єрідний інститут, яким забезпечується підтримання рівня соціального добробуту. Соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальна допомога є складовими елементами інституту соціального захисту та важливими інструментами для підвищення соціального добробуту населення, забезпечуючи захист та підтримку для всіх громадян у різних сферах їхнього життя та у складних життєвих ситуаціях.

3.8. ДЕРЖАВНИЙ ПАТЕРНАЛІЗМ У XXI СТОЛІТТІ ЯК ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ ОПТИМАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНОГО БАЛАНСУ

Сучасне українське суспільство наражається на політичні, економічні та соціокультурні ризики, кризи та загрози, які мають не тільки внутрішній, а й вагомий зовнішній вплив. Вектор його розвитку, найперше, направлений у бік міжнародного європейського суспільства, визнаючи та певним чином реагуючи на норми, цінності, стандарти, правила співіснування тощо, які частково уже розроблені та узгоджені між окремими суб'єктами світової спільноти в контексті глобального суспільства. На рівні соціально-філософського узагальнення та застосування соціальних оцінок і соціальних відносин до практик повсякденного життя й надалі продовжуються формуватися нові життєві засади з соціокультурної та соціально-антропологічної перспектив. З протилежного вектору українське суспільство формує нові платформи життя особливо у парадигмі його самоорганізації.

Фокус досліджуваного питання зосереджено на розумінні сучасною української особистістю її причетності до вирішення сучасних проблем на глобальному, регіональному та місцевому рівнях. Залежно від рівня розвитку особистості вони можуть брати активну участь у цих процесах. Від їх діяльності безпосередньо залежить розвиток громадянсь-

кого, правового та соціального суспільства. Питання індивідуального вибору, повної реалізації прав і свобод громадян в умовах відкритого суспільства набуло вирішального значення в цивілізаційному руслі XXI ст. Громадяни України приймають рішення щодо результатів і перспектив суспільного розвитку в контексті різноманітних викликів і загроз, які є реаліями їхнього повсякденного життя. Соціокультурна сфера особистості піддається впливу держави та приватного сектору на рівні самоорганізованих місцевих громад. Їх ідеологи, лідери та «архітектори» орієнтуються на теорію та практику патерналізму. У патерналізмі специфічним чином культивується емоційно-вольова сфера особистості, що зумовлює вибір конкретних алгоритмів поведінки як владних структур різного рівня так і самих громадян.

Доцільність дослідження проблеми наявності державного патерналізму в українському суспільстві пояснюється тим, що це явище так чи інакше пов'язане з проблемою відносин між державними органами та громадянами країни. Дискусія про патерналізм як феномен політичного контролю почалася ще в епоху Дж. Рока і не втратила своєї актуальності сьогодні. До того ж, трудні соціальні процеси повсякчас активізують проблему патерналізму як на практичному рівні, так і на рівні фактичної, конкретної діяльності.

Термін «патерналізм» має латинське походження «pater», що у перекладі означає «батько, батьківський», а «суфікс «ізм» вказує на систему суспільного мислення з певним типом цінностей, установок та переконань» [1].

У розширеній точці зору «патерналізм» розуміється у формі соціальних відносин, за яких переважаючий партнер привласнює собі певні практики, установки, які над підлеглими передбачають «опіку». Оскільки колись патерналізм функціонував як система соціальної легітимації впливу держави на людей, редукція державного патерналізму породжує проблему пошуку іншого елемента соціальної легітимації.

У теперішній українській мові дефініцію «патерналізм» трактують «як заступництво старшого над молодшим, підопічним», як «протекціоністське відношення держави до сво-

їх громадян» [2, с. 887]. Розглянемо тлумачення поняття «патерналізм» українськими науковцями, філософами, політологами детальніше (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Судження поняття «патерналізм» українськими науковцями

Науковці	Розуміння поняття «патерналізм»
Поступний О., політолог, [3]	це ідеологія та практика управління людьми, особлива форма здійснення влади, за якої її суб'єкт символічно ототожнюється з батьком великої патріархальної сім'ї, який «по-батьківськи» піклується про своїх підлеглих, а ті, в свою чергу, зобов'язані відповідати «синівською» відданістю і слухняністю.
Кочнова О., [4, с. 53].	патерналізм – субінститут благодійності, функцію якого може виконувати як держава, так і громадські організації, опікуючись представниками соціально незахищених верств суспільства.
Масюк О., філософ, [5, с. 178].	патерналізм як ідею створення залежних відносин між патроном і підлеглими та відображення цих відносин у суспільній свідомості як ефективної моделі соціальної захищеності, яка ґрунтується на базових потребах індивіда у безпеці, стабільності та приналежності
Акімова М. А., [6, с. 39]	патерналізму має маніпулятивний характер, це … раціональна позиція для тих, хто наділений владою, … виступ проти правителя-батька автоматично стає аморальним і суспільно небезпечним, … обмеження його влади забезпечується нормами звичайної моральності, а не права.

Джерело: Сформовано автором на основі наведених джерел

Отже, здебільшого патерналізм фундаментально базується на нерівному становищі держави та її громадян у соціально-правових відносинах. В основі концепції патерналізму лежить ідея розгляду суспільства як механізму, що вимагає ініціативи та організаційних принципів. Людина в цій системі не вважається здатною розумно розпоряджатися своєю свободою, тому її потрібно захищати.

З огляду на латинське походження, термін патерналізм подібно тлумачиться у сучасній англійській, німецькій, французькій та іспанській мовах. Зокрема, європейські філософи

сформували різні концепції функціонування державного патерналізму: концепція «твердого» патерналізму (Скоціа Д.), легального патерналізму (Дворкіна Дж.), «м'якого» патерналізму (Файнберга Дж.), концепція про використання патерналізму за умов ірраціональної діяльності індивіда, яка є неусвідомленою та істотно суперечить його ціннісним установкам (Арнесона Р.), концепція антитез патерналізму індивідуальній особистісній автономії (Шерлетікса А.) та ін.

Починаючи з другої половини XX ст., ставлення до патерналізму у країнах західної Європи почало змінюватися, і вчені замислилися над питанням: чи можна виправдати патерналізм, чи завжди він обмежує свободу, і де можна переступити межу державного втручання для захисту населення? Західні дослідники намагалися пояснити, що патерналізм не повністю загрожує і не обмежує індивідуальну свободу, а скоріше обмежує окремі дії, які можуть завдати шкоди особистості. Але все ж існувала думка: патерналізм має доброзичливу мету, а його засоби – примусові.

Свою думку щодо сутності патерналізму висловив американський філософ Дворкін Дж., пояснюючи його як процес «втручання проти волі держави чи індивіда в життя іншої людини; втручання в життя індивіда покликане пояснюватися або мотивуватися твердженням, що «те, що є найкращим для нього і захистить його від шкоди» [7]. Дворкін Дж. стверджує, що патерналізм захищає людей від заподіяння собі шкоди, допомагає отримати матеріальні блага, підтримує стабільне благополуччя, забезпечує надійний морально-психологічний комфорт – усе це має виправдану мету застосування патерналізму з боку держави. Водночас дослідник наводить приклади державного патерналізму, як-от запровадження законів про заборону продажу та вживання наркотиків, або ж обов'язок пристібатися ременями безпеки.

Свої приклади державного патерналізму наводить В'єйль А. На його думку це «закони із забезпечення безпеки споживача, які не дозволяють людям купувати дешеві, але небезпечні вироби» [8, с. 269].

Сабер П. доповнює перелік законів низкою нормативних актів, які в своїй основі мають патерналістичну сут-

ність, зокрема: «про заборону багатоженства, про визначення мінімальної заробітної плати, про заборону виробництва та розповсюдження порнографії, про практикування деяких професій без ліцензії (юриспруденція, медицина, освіта), про розповсюдження і продаж медичних препаратів без рецепту, заборону азартних ігор тощо» [9].

Українські соціологи допускають існувати в демократичному суспільстві патерналізм за певних умови не порушення ліберальних цінностей. Приміром, вони зазначають, що патерналізм ґрунтується на твердій волі та чітких намірах особистості, а роль держави полягає в тому, щоб висвітлити можливу небезпеку певної дії для цієї особистості чи для інших. При цьому соціологи наголошують на основній ознаці «нового» патерналізму – його базування на громадському суспільстві, а не тільки на державі. Тобто, мається на увазі, надання допомоги представникам незахищених верствам населення конкретними громадянами, суспільними організаціями. Таке тлумачення патерналізму дозволяє розглядати його вплив на суспільне життя в залежності від політичної системи країни. Так, до прикладу, у розвинених демократичних країнах патерналізм може мати договірний характер, дотримання умови що сплата податків є гарантією виконання державних функцій, у тому числі соціальних.

Проаналізувавши еволюційні підходи до трактування поняття «патерналізму», виокремимо його сутнісні характеристики (рис. 3.8).

Таким чином, пояснюючи державний патерналізм як соціальний інститут, науковці визначають наступні його ознаки:

– існування певного кола суб'єктів, які вступають у відносини, що набувають стійкого характеру в процесі їхньої діяльності, як-от: владні структури (законодавчі, політичні) і суспільство, роботодавці і працівники (економічні, трудові), вчителі і учні, батьки і діти і т.д. Головною характеристикою суб'єктів є їх статус у площині залежність – влада;

– конкретна організація (більш-менш формалізована) – нація, держава, робочий колектив, сім'я, колектив друзів,

школа. Кожна з цих організацій має свою ієрархію, яка виникає внаслідок нерівності ролей і статусів;

– існування певних соціальних правил, норм і приписів, які регулюють поведінку людей у соціальних інститутах;

– наявність соціально важливих функцій інституту, які інтегрують його в соціальну систему та забезпечують участь у процесі інтеграції соціальної системи;

– основною функцією патерналізму є регулятивна – забезпечення оптимального балансу між елементами соціальної системи. Інститут патерналізму служать постійним захистом, що дозволяє запобігти «вибуху» спільноти.

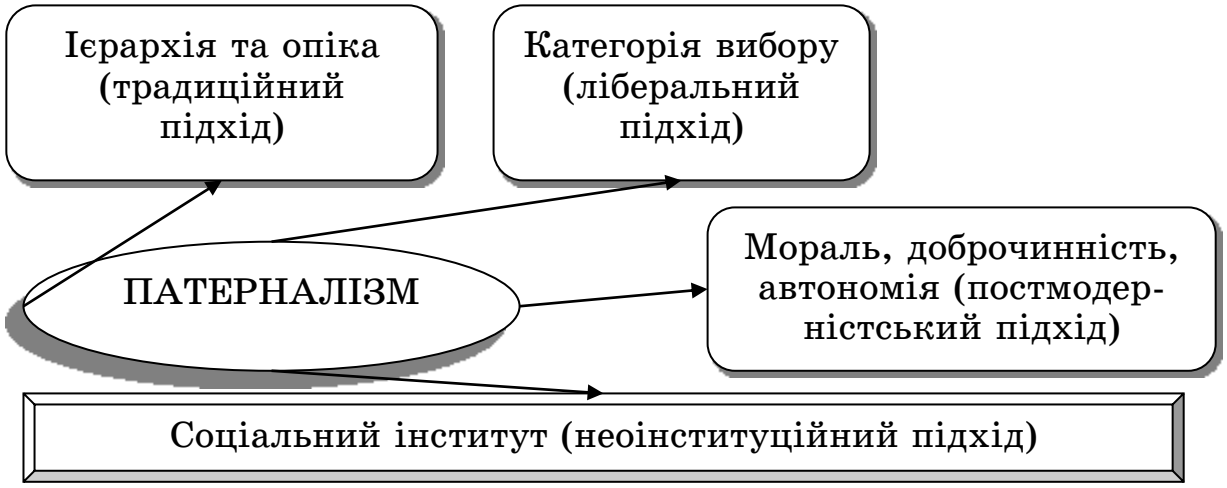

Рис. 3.8. Еволюція характеристик державного патерналізму

Джерело: розроблено автором

«Новий» патерналізм у формі соціального інституту з боку держави відображений у Головному Законі України – Конституції. Цей документ є яскравим прикладом демократичної європейської конституції, але нажаль, прописані та закріплені у ній соціальні та громадянські гарантії, здебільшого залишаються лише гаслами, які не реалізуються відповідним чином у практичній діяльності державних органів та структур усіх рівнів.

Так, до прикладу, повністю патерналістською є норма, закріплена у 48 статті Конституції України, де «кожному гарантується право на достатній життєвий рівень для себе і сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» [10].

Однак, враховуючи сучасні стандарти соціальної політики української держави, виконати цю норму неможливо.

Сучасні складні умови життєдіяльності українського суспільства призвели до значного зростання цін та відповідно до високих інфляційних показників. Звичайно, що держава у стані війни намагається стримувати економічні показники на відносно «стійкому» рівні, але ринкові умови, складні зовнішньо політичні відносини роблять свою справу. Так з 1 січня 2024 року законодавці вимушені, хоч трохи вирівняти соціальне становище населення країни до інфляційних змін, і відповідно підняли розмір мінімальної заробітної плати до позначки 7100 грн. Прожитковий мінімум затвердили у позначці 2920грн., а мінімальну пенсію підняли до 2361 грн. За результатами Інститут демографії та соцдосліджень ім. Птухи, у 2024 році кількість українців, які опинилися за межею бідності зросла до 67% [11]. Це повернуло нашу країну на позначку 2001 року.

Таким чином, саме прожитковий мінімум є державною патерналістською величиною, яка має особливий соціальний вплив на забезпечення відповідного життя мало захищеним верствам населення. Цей показник повинен відображати відповідний набір харчових продуктів, достатніх для забезпечення нормальної життєдіяльності людського організму та підтримки доброго здоров'я, а також мінімум непродовольчих елементів і мінімальних послуг, необхідних для забезпечення основного соціального життя та особистісних культурних потреб.

Важливо зазначити, що мінімальний рівень життя українців, встановлений Кабінетом Міністрів України, значно нижчий за фізіологічні норми, а набір непродовольчих товарів загалом не задовольняє багатьох потреб індивіда. Деякі серії харчових продуктів не відповідають медичним стандартам споживання їжі. Прожитковий мінімум мало сприяє забезпеченню базових або фізіологічних потреб людини (головним чином здоров'я, оскільки цей мінімум не враховує вартість ліків і лікування), а також мало забезпечує захист основних або фізіологічних потреб людини, що є важливою

вимогою елементарного гідного життя, потреби практично ігноруються.

Оскільки до споживчого кошика, встановленого Кабінетом Міністрів України, входять продовольчі та непродовольчі товари та послуги, які не покривають навіть мінімальних фізіологічних і психологічних потреб людини, це взагалі вважається приниженням честі та гідності українського народу. Натомість у кошик американців увійшли витрати на освіту, мобільний і комп'ютерний зв'язок, а також тютюнові та алкогольні вироби. Франція, до прикладу, включає до свого споживчого кошика витрати на похід до перукарні, покупку лаку для волосся, гелю для душу та багатьох інших косметичних засобів, без яких не можна уявити сучасне життя. Крім того, кошти надаються на такі речі, як няня для дитини, брекети, оренда автомобілів, плата за проїзд у таксі та корм для собак і котів [12].

У цьому сенсі варто згадати систему субсидій, яка сьогодні виглядає як чергова змова влади проти українського народу. Зараз кожен третій українець в країні отримує субсидію, тобто знаходиться за межею бідності. Більшість країн, які переходять від енергетичної моделі з фіксованими цінами до моделі ринкових цін, створюють субсидії лише на ранніх етапах реформи, зосереджуються на підвищенні енергоефективності, а не на кількості бенефіціарів, і намагаються якомога швидше скасувати субсидії. В Україні перехід на ринкові ціни обмежив усе. Країни, які пережи-вають крах своїх пенсійних систем, опиняються в нових скрутах із системами субсидій, які дають щедрі, але невиконані обіцянки та нічого не роблять, щоб їх скасувати.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що здійснення державою патерналістської політики у сфері соціальної діяльності може поставити під загрозу можливість громадян повною мірою реалізувати свої права та свободи. «Юридичні» або «фактичні» гарантії реалізації прав і свобод абсолютизуються в націоналістичних державах і суперечать інтересам держави, що вимагає обов'язковому їх дотриманню. Тому громадяни держави вважаються

не повноправними суб'єктами соціально-правових відносин, а лише гвинтиками механізму, створеного для забезпечення інтересів держави у соціальних чи економічних ресурсах.

Таким чином, вважаємо, що існування патерналізму є принципово необхідним в умовах будь-якої політичної системи чи моделі державного соціального управління для збереження добровільного підпорядкування населення. За визначенням, першочерговим завданням держави є забезпечення безпеки та цілісності населення, тобто фундаментальною функцією держави є захист своїх громадян, що виступає важливим елементом патерналізму навіть у ліберальному суспільстві. Водночас модель патерналізму визначається економічними труднощами держави, політичною системою та цивілізаційним архетипом народу.

Осмислюючи новітній теоретичний і практичний феномен «нового патерналізму», можна всебічно оцінити процес співвідношення раціональності та ірраціональності в соціальній поведінці людини в умовах вільного вибору. Це важливо для суспільства із масовим споживанням. «Новий патерналізм» в поведінковій економіці закладає основу для нового розуміння економічної людини XXI століття. Явна мета тут полягає в застосуванні цієї теорії на практиці в управлінні та бізнесі як спосіб покращити якість соціального життя, шляхом ненав'язливого поштовху населення в напрямку «правильного» вибору. Проте, на нашу думку, наслідки його практичного застосування потребують ретельного та критичного подальшого соціально-наукового дослідження.

3.9. ЗМІСТ І НАПРЯМИ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ТА РОБОТИ В ГРОМАДАХ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Зараз Україна зазнала повномасштабного вторгнення зі сторони росії і на захист Батьківщини стало багато молодих хлопців та дівчат. Молоде покоління є одним з найактивніших у обороні нашої держави, та й загалом в усіх процесах

становлення нашої держави, оскільки майбутнє кожної держави напряму залежить від молодих людей, молодь забезпечує економічний розвиток і процвітання, а також відтворення популяції людей на планеті, найбільш активно наповнюють ВВП держави, зростання економіки, культури, науки та загалом суспільства. Таким чином, головні програми економічного і політичного зростання кожної держави спрямовані на стимуляцію молодіжної політики і інтеграцію молоді як основу для майбутнього зростання країни.

Питання та проблеми здійснення молодіжної політики у об'єднаних територіальних громадах і загалом в громадах у контексті децентралізації влади останнім часом були предметом дослідження таких вчених: М. Перепелиця, М. Головатий, Є. Бородін, В. Головенько, І. Ільїнський, В. Криворученко, В. Мотречко, Т. Тарасенко, Р. Драпушко, П. Горінов, К. Захаренко, Є. Міненко, М. Попатенко, Н. Філик та інших. Проте однаково залишається багато питань, які вимагають комплексного аналізу, дослідження та формування практичних пропозицій щодо специфіки здійснення молодіжної політики у громадах особливо з огляду на безліч негативних наслідків війни Росії проти України, а також того, що політика децентралізації влади є достатньо новою для України і є ще ряд проблем, які потребують вирішення.

Внаслідок надання Україні статусу кандидата в члени ЄС перед країною постає цілий комплекс завдань, реалізація яких дасть змогу інтегрувати молодіжну політику держави в європейський простір і допоможе створити ефективну платформу для формування молоді, що матиме позитивний ефект на розвиток України [1].

Молодіжну політику можна охарактеризувати як діяльність держави щодо молоді, її формування і розвитку. Молодіжна політика стосується членів суспільства віком 14–35 років, незалежно від їхнього місця походження, соціального статусу, майнового стану, мови спілкування, раси, статі, освітнього рівня та релігійних поглядів і переконань. Сучасна молодь має вкрай важливу роль у житті суспільства, проте в той же час вона є найменш захищеною частиною

суспільства, саме тому державі варто сформувати для неї необхідні економічні і правові умови для здійснення власних інтересів. Залагодження цього питання потребує єдності суспільства, відкритості до різноманітних думок і поглядів. Молодіжна політика є складною і багатогранною системою взаємних відносин між молоддю та іншими учасниками соціально-політичного процесу формування і застосування молодіжної політики. У європейській практиці молодіжна політика передбачає максимально активну участь молоді у питаннях та проблемах державотворення. Формування та здійснення молодіжної політики у суспільстві реалізується в усіх сферах з максимальним врахуванням інтересів молодих людей та інтересів усіх інших суб'єктів, які є залученими певним чином до даної політики. Завдяки впровадженню та створенню молодіжної політики у молоді появляється можливість брати активну участь у формуванні держави та використанні їхніх можливостей для потреб суспільства та власних потреб. Молодіжна політика повинна реалізовуватись із застосуванням найкращих практик молодіжної роботи та впровадження інновацій, також повинна передбачати активну участь молодих людей у житті суспільства. Українське суспільство багато разів доказувало свою відданість демократичним цінностям, основними серед яких є свобода слова та самовираження, а також плюралізм думок. Молодь є головним рушієм у питаннях незмінності вибраного демократичного курсу держави, здійсненні соціальних перетворень та змін, оскільки саме молодь України чітко обрала шлях демократичних реформ та інтеграції в ЄС [2].

В даний час українське суспільство вступає у фазу повної інтеграції до міжнародного товариства, і даний процес займає головну роль у становленні молодіжної свідомості. Зміни здійснюються у всіх можливих сферах суспільного життя (політичній, економічній, правовій, соціальній тощо), оскільки вони потребують комплексності. Молодь має все більший вплив на зміни в суспільстві і це робить її визначальною силою у становленні демократичної системи в державі. Здійснюючи спостереження за суспільним розвитком, за демократизацією суспільства, а також європейською

інтеграцією, можна зробити висновок, що наявність реакції молоді – головний фактор у реформуванні українського суспільства. У демократично побудованих суспільствах молодь є імперативною потужною силою, яка має прямий безпосередній вплив на розвиток суспільства і соціальнополітичний простір. На даний момент державна молодіжна політика спрямовується на повну інтеграцію молодих людей до соціальних відносин задля розвитку суспільства. Розвинені держави світу вибрали демократичний шлях розвитку власних країн і приділяють значну увагу людям та їхнім правам. Молодіжна політика є складовою частиною спільного здійснення діяльності держави, яка спрямована на повноцінний розвиток молоді, і включає в себе не лише діяльність держави, але і громадських рухів, політичних партій, релігійних громад і інших соціальних інститутів» [3].

Децентралізація влади є одним з основних проявів даної політики, що суттєво змінює нашу державу та її систему керування. Передання місцевому самоврядуванню нових повноважень і фінансових ресурсів збільшила їхній потенціал та можливості. Громади стали сильнішими та процвітаючими і це підтверджується на практиці, проте більші повноваження та можливості зумовлюють більшу відповідальність. Водночас поточний і майбутній розвиток громад залежить від свідомих молодих людей, оскільки молодь – це не тільки підґрунтя сильної спільноти людей, але і сильної держави. Становлення незалежної демократичної держави в першу чергу залежить від громадянської позиції і активності всіх членів даного суспільства, і особливо важлива роль молоді в цьому. Роль молоді в суспільстві визначається моральністю, загальним рівнем культури та національними традиціями. Ефективне здійснення молодіжної політики можливе тільки за умови надання якісної освіти, посилення фінансових і правових гарантій, здійснення прав і свобод молодих людей, надання доступу до діяльності молодіжних організацій, заохочення участі молоді в політичному і економічному розвитку держави. Варто розширювати простір, що надасть можливість реалізації молодого покоління, розвитку молодіжної інфраструктури як платформи для ста-

новлення молодих людей для формування інноваційного мислення та комунікаційних здібностей, що дасть змогу повною мірою інтеграції молодих людей у нові соціальні структури, оскільки головним ресурсом для постійного економічного розвитку є саме молодь, яка має необхідну освіту, професійні навички та мислення. Рівень освіти молодих людй є дуже важливим індикатором, тому що визначає розвиток суспільства загалом.

Однією із головних проблем сьогодення є падіння інтересу молодих людей до вищої освіти. Частина людей з вищою освітою зменшується. Молоде покоління, отримавши базову освіту, може зазвичай здійснювати тільки найлегші задачі і це ускладнює адаптацію до складніших робіт і професій. Це твердження підтверджується великим попитом на спеціалістів окремих професій на ринку праці, особливо на спеціалістів з питань реформ. Звичайно, що наявність вищої освіти не гарантує в молоді професійного чи особистісного розвитку. Часто через застарілість та неактуальність навчальних програм у вищих навчальних закладах молодь змушена здійснювати вибір роботи, яка не відповідає і суперечить їхнім навикам.

Збереження фізичного та духовного багатства українського народу, а також подальший розвиток українського народу значною мірою залежить саме від правильного та ефективного застосування молодіжної політики, зокрема на регіональному та місцевому рівнях. Ефективний підхід є головним фактором у будь-якій сфері діяльності людей. Аналізувати та оцінювати систему політики щодо молоді можна, виходячи з 4 складників ефективного підходу: технічної, соціальної, економічної та педагогічної. «Ефективність молодіжної політики значною мірою залежить від того чи враховуються найактуальніші проблеми молодого покоління, зокрема: 1) значний рівень захворювань та смертності, також низька мотивація щодо дотримання здорового та безпечного способу ведення життя; 2) низькі темпи розвитку підприємництва серед молоді; 3) слабкий рівень зайнятості на ринку праці за більшістю обраних молодими людь-

ми професій; 4) погана якість загальної освіти, недостатнє використання потенціалу неформальної освіти для підвищення конкурентоздатності молодих людей на ринку праці; 5) відсутність системного підходу до формування в молоді громадянської позиції та патріотизму; 6) недостатнє та неефективне використання інноваційного потенціалу молодих людей; 7) поганий рівень забезпечення молодих сімей власним та соціальним житлом для проживання; 8) поганий рівень організації і культури дозвілля молоді; 9) відсутня стала тенденція зниження рівня злочинності серед молоді, насильства та загалом відсутня системна робота в сфері профілактики; 10) погана інтеграція української молоді у міжнародне молодіжне співтовариство» [4]. Рівень впровадження політики щодо молоді на регіональному та місцевому рівнях характеризується зростанням повноважень щодо вказаного напрямку та загалом збільшення відповідальності для адміністративно-територіальних одиниць. Потрібно також враховувати взаємодію суб'єктів реалізації молодіжної політики (освіта, працевлаштування, соціальний захист, культурний розвиток). Для ефективності з впровадження молодіжної політики на рівні об'єднаних територіальних громад варто створити:

– інфраструктуру для молодіжної політики, надати для цього фінансове та організаційне забезпечення; розвиток молодіжних центрів, підготовка молодіжних працівників; формування та розвиток молодіжних громадських організацій; взаємодія між міжгалузевими та міжсекторальними структурами; надання звітів про стан роботи з молодими людьми. Для впровадження молодіжної політики на якісному та належному рівні потрібно залучати крім державних та місцевих бюджетних коштів, також ще кошти з інших джерел, зокрема: донорські кошти, грантові та представників бізнесу тощо. Також варто звернути увагу на розвиненість інфраструктури для молоді. По можливості потрібно старатись відкривати нові та оновлювати старі молодіжні центри, хаби та простори в селах та містах. Важлива також близькість та зручність об'єктів, щоб молодь могла прийти з дому без використання транспортних засобів.

Можна виділити такі сфери молодіжної політики на місцевому рівні та визначити наступні напрями розвитку кожної з сфер: підтримування та заохочення молоді в сфері освіти і виховання; допомога в економічному розвитку молодих сімей та забезпечення молоді робочими місцями; допомога з житлом та цілеспрямована житлова політика; допомога молодіжним громадським об'єднанням та організаціям; допомога в покращенні репродуктивного здоров'я молодого покоління.

Одним із перших та головних завдань як на державному рівні так і на місцевому є підтримка підприємництва серед молоді та формування сприятливого бізнес-клімату для здійснення молодіжних бізнес-планів. Цей досвід можна запозичити у країнах ЄС.

У більшій частині країн ЄС розвиток політики щодо молоді має трьохступеневу структуру. Головні принципи молодіжної політики розробляються та встановлюються на національному рівні, а реалізація та детальні плани виконання покладаються на регіональну та місцеву владу. Залучення молоді є найважливішим кроком для формування умов для вдосконалення та виконання молодіжної політики. Центральна та місцева влада несуть пряму відповідальність за те наскільки молоді люди залучені у політичне життя своєї спільноти. Показники активності в громадському секторі (зокрема показники участі молоді у громадських та волонтерських організаціях) та показники рівня участі молоді у становленні молодіжної політики на різних рівнях є важливою складовою реалізації критеріїв долучення молоді до державотворчого процесу.

Міжнародна практика показує, що є безліч програм і реформ, які допомагають активізувати участь молодих людей у державних та місцевих процесах. Програми стосовно роботи з молодими людьми дають змогу молоді брати активну участь у розвитку своїх об'єднань, спільнот та отримувати досвід, знання, важливі цінності та життєві навички, які необхідні їм для досягнення успіху в роботі, в освіті та загалом суспільному житті [5].

Таким чином, децентралізація є однією з головних форм розвитку демократії та демократичного суспільства, що водночас зберігає єдність, цілісність держави та державних інститутів, а з іншого боку дає великі можливості для місцевого самоврядування. Метою децентралізації є активізація населення для забезпечення особистих потреб, зменшення сфери централізованого державного впливу на грома-ди, скорочення видатків на утримання держапарату. Даний процес допомагає прямому народовладдю, оскільки передбачає передання цілого ряду справ місцевого рівня прямо в руки заінтересованих осіб і відповідно це сприяє побудові громадянського суспільства. Здійснення повної децентралізації влади – процес достатньо складний, об'ємний та тривалий, проте він є необхідним для утворення незалежних, самостійних та дієздатних громад. На даний час перед Україною є завдання створити власну модель децентралізації влади, яка спрямована на тісну взаємодію з молодими людьми.

Дана модель повинна включати: «необхідну інфраструктуру для молоді; належний розвиток інститутів громадянського суспільства; міжгалузева співпраця та підтримка у молодіжній роботі; оцінка ефективності роботи з молодими людьми; створення умов для залучення молоді до всіх можливих процесів та забезпечення громадського нагляду за молодими людьми» [6]. Варто наголосити, що під час децентралізації влади необхідно враховувати досвід передових європейських демократій, який вказує на важливість долучення молоді до прийняття рішень та до активної діяльності на місцевому і регіональному рівнях. Принципи формування та реалізації молодіжної політики на рівні територіальних громад та головні молодіжні пріоритети вказані в Європейській хартії про участь молоді у місцевому та регіональному житті (2003) [7].

Головними принципами здійснення молодіжної політики в контексті децентралізації влади є: молодіжна діяльність (молоді люди – це ті, хто має бути предметом молодіжної роботи, а завданнями держави повинно бути створення належних умов для молоді до розробки та реалізації молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях;

обґрунтованість – необхідність врахування поточної ситуації та формування потреб держави на основі потреб, бажань та прагнень молоді; узгодженість – впроваджується механізм роботи та співпраці з молодими людьми на національному, регіональному та місцевому рівнях відповідно до поточних вимог та можливостей; послідовність – впровадження ефективної та якісної міжгалузевої співпраці [8].

Головними сферами діяльності молодіжних центрів та молодіжних працівників, які працюють у територіальних громадах, в контексті децентралізації влади є: «визначення поточного становища молодих людей у громаді, встановлення потреб, пріоритетів і інтересів молоді, які є найнезахищенішими соціальними категоріями; формування умов для виконання роботи молодіжними громадськими організаціями, молодіжними радами; долучення представників компаній та громадських об'єднань до роботи з молоддю; збільшення активності роботи установ, які безпосередньо працюють з молодими людьми; допомога в організації тематичних гуртків, груп взаємодопомоги та сприяння їхній діяльності [8]. Суттєвим аспектом під час реалізації нової моделі здійснення молодіжної політики на рівні територіальної громади є формування ефективної системи збору, опрацювання та реагування на запити і місцеві ініціативи від молоді» [10].

В умовах децентралізації влади основою для збереження й накопичення людського потенціалу об'єднаної територіальної громади як підґрунтя її соціально-економічного розвитку є формування умов для самореалізації молодих людей. Це зумовлює необхідність визначення сучасного європейського принципу участі молоді в житті територіальної громади одним із головних та пріоритетних напрямів діяльності місцевої влади, здійснення якого на практиці передбачає в об'єднаній територіальній громаді достатньо ресурсів та повноважень для вирішення місцевих проблем молоді у головних сферах і координацію виконавчими органами територіальних громад міжвідомчої та міжсекторальної взаємодіяльності в інтересах молодих людей [10].

Отже, децентралізація влади в Україні є однією з головних форм розвитку демократії, яка одночасно зберігає єдність в державі та державних інститутів та розширює можливості місцевого самоврядування. Гарантування ефективної політики щодо молоді в контексті децентралізації влади має ґрунтуватись на належному кадровому та фінансовому забезпеченні, розвитку інфраструктури та долученні молоді до процесів розробки, а також прийняття рішень і контролю за їхньою реалізацією [11].

3.10. НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Сьогодні соціальна сфера є важелем піднесення суспільства та держави загалом. Рівень соціальних послуг, зокрема, є показником за яким оцінюється економічний, культурний й соціальний розвиток країни. Пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення росії та воєнний стан спричинив вагомі загрози й труднощі у функціонування системи соціального забезпечення, пов'язані з процесами міграції населення, погіршенням стану здоров'я громадян. Зважаючи на вибір України європейського інтеграційного шляху, захист прав та свобод громадян є пріоритетом попри кризові явища. Зараз перед державою постають нові виклики у створенні ринків соціальних послуг та розширенні вибору споживачів у формі та методах надання послуг.

Пошуку вирішення проблемних питань реформування системи соціальних послуг присвятили свої праці вітчизняні науковці, а саме: В. Бакуменка, В. Бабаєва, В. Гошовської, К. Дубич, М. Кравченко, В. Литвиненко, М. Кравченко, Б. Сташків, О. Черниш та інші. Але багато проблем, пов'язаних із формуванням і функціонуванням ринку, а також взаємовідносинами між надавачами та отримувачами соціальних послуг, формування ціни соціальної послуги та оцінка її якості є відкритими для подальших досліджень.

Соціальні послуги є складовими системи соціального обслуговування та соціального захисту і надаються особам, які потребують допомоги і не можуть подужати її самостійно. Соціальні послуги частково відносяться до публічних та адміністративних послуг держави. Іншими словами, категорії «соціальні послуги» та «адміністративні послуги» мають такі сумісні характеристики [1]:

– послуги надаються для задоволення потреб окремих груп населення та забезпечення виконання соціальних зобов'язань і державних гарантій, встановлених законодавчими та нормативно-правовими актами.

– списки та процес надання цих послуг регулюються чинним нормативно-правовим актом;

– послуги надаються центральним органом відповідної виконавчої влади, органом місцевого самоврядування, вони отримують відповідні повноваження від держави і відповідають за ефективність, якість та своєчасність надання послуг.

Перш за все, окреслимо основні законодавчі проблеми, що виникають в процесі функціонування системи надання соціальних послуг.

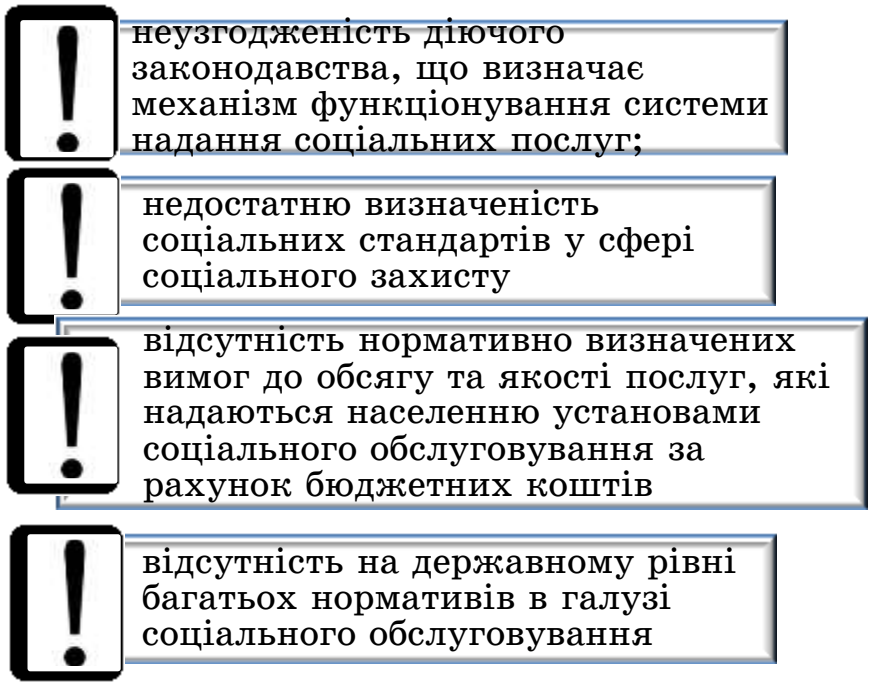

Рис. 3.9 Основні законодавчі проблеми на шляху становлення системи надання соціальних послуг

Джерело: складено автором на основі [5]

Серед науковців існують пропозиції трактувати соціальну послуги як дії спрямовані на задоволення соціальних потреб громадян [2], як різновид адміністративної послуги в напрямку соціального обслуговування [3], послуги, що сприяють адаптації осіб до сучасного середовища [4].

Перелік особливостей соціальних послуг та їх суть наведена нижче[5]:

1. Нематеріальність (потенційний одержувач не може оцінити послуги через органи чуття; послуги не можуть бути відображені та збережено).

2. Неоднорідність (нерівномірність послуг і водночас залежність їх прийнятності від місця надання та місце проживання потенційних одержувачів).

3. Одночасність процесу обслуговування та споживання (обмеження збільшення обсягу послуг; ефективність роботи персоналу впливає на результати процесу надання послуг).

4. Нерівність (неможливість стандартизації деяких соціальних послуг через те, що кінцеві характеристики послуги формуються персоналом установи чи організації, що надає послуги, та одержувачем; труднощі в калькулюванні собівартості надання тих чи інших послуг, а отже – труднощі у проведенні обґрунтованої цінової політики).

5. Обмеження (споживання обмежується фактичною кількістю людського та матеріального потенціалу, залученого до забезпечення обслуговування тощо).

6. Відсутність права власності (соціальні послуги не можуть бути предметом вторинної торгівлі).

7. Складність оцінки якості наданих соціальних послуг (вплив на якість низки непередбачуваних та фактори, які важко виміряти).

Загалом, соціальну послугу можемо визначити як діяльність, спрямована на попередження складних життєвих ситуацій, їх подолання або мінімізацію їх негативного впливу на особистість/сім'ю. Основні перешкоди для формування системи надання соціальних послуг створюють особливості національного законодавства, що регулює функціонування та розвиток системи соціальних послуг населенню.

Ринок соціальних послуг пропонується розглядати як інтегровану систему трансформації ресурсів у процесі економічних відносин між суб'єктами ринку з приводу виробництва та споживання соціальних послуг в умовах змін середовища та багатовимірного впливу факторів і загроз.

У січні 2019 року в Україні набув чинності новий Закон про соціальні послуги. Новий закон визначає правові основи розвитку ринку соціальних послуг, цілей, принципів, організації та фінансування соціальних послуг і тим самим закладає основи для розвитку ринку соціальних послуг підходи до побудови перспективної моделі його розвитку.

Незважаючи на прийняття великої кількості нормативно-правових актів у соціальній сфері, вітчизняні соціальні інститути, що надають соціальні послуги людям, які опинилися в складних життєвих обставинах, знаходяться на стадії розвитку. Багато питань залишаються без відповіді. Одним із недоліків національного законодавства є відсутність визнаних стандартів якості соціальних послуг, що унеможливлює створення ефективних систем моніторингу, контролю та оцінки якості соціальних послуг. Хоча стаття 3 Закону України «Про соціальні послуги» містить гарантії щодо дотримання стандартів якості організаціями, що надають соціальні послуги, система управління якістю соціальних послуг потребує подальшого розвитку та вдосконалення.

Сьогоднішні трансформації у сфері соціальних послуг відбуваються на фоні децентралізації, сприяючи відкритості, прозорості та ефективності управління на місцевому рівні, а також покращуючи ефективність надання послуг у всіх сферах життя громади, включно з соціальним забезпеченням. Це гарантує якість і доступність.

Процес децентралізації поставив виклики системі надання соціальних послуг, що існувала в Україні. Як учасники системи повинні взаємодіяти в нових ситуаціях, як слід обмежувати повноваження між різними рівнями територіальної організації в наданні послуг і як можна заохочувати розвиток ринків соціальних послуг – усі ці питання вимагають обґрунтування.

В історичному контексті в Україні склалася модель надання соціальних послуг населенню у форматі забезпечення функціонування соціальних служб та центрів, які безпосередньо надають ці послуги. Розвиток процесу децентралізації державного управління призвів до підвищення ролі ринкових інститутів у процесі державотворення в Україні та, відповідно, до наближення домінування ринку в усіх сферах суспільно-політичного та економічного життя. У центрі уваги має бути економічне забезпечення потребуючих, тобто не стільки пряме надання послуг, скільки фінансова допомога, яка компенсує вільний доступ громадян до таких послуг за ринкових умов.

Таким чином, саме децентралізація сфери соціальних послуг приносить користь усім учасникам даного процесу:

– щоб одержувачі могли отримати доступ до соціальних послуг, які краще відповідають їхнім потребам;

– тому що місцеві громади будуть краще піклуватися про своїх членів і, що не менш важливо, самі шукатимуть шляхи покращення вирішення власних проблеми;

– держава в умовах обмеження бюджетних ресурсів використовує кошти ефективніше, а потрібні соціальні послуги надаються населенню краще.

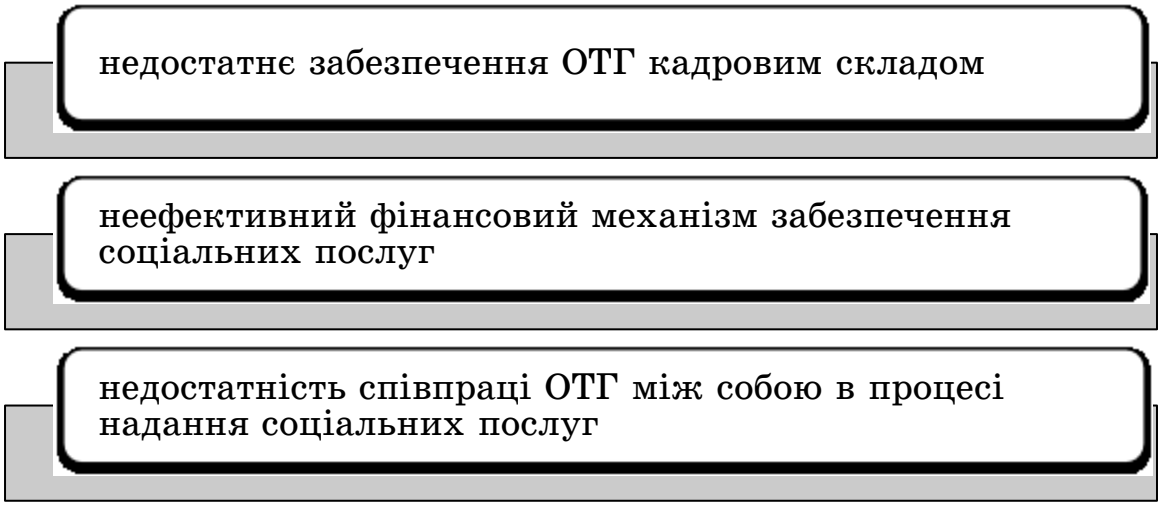

Рис. 3.10 Проблематика надання соціальних послуг в ОТГ

Джерело: складено автором на основі [7]

Разом з цим існують проблеми, які виникають у територіальних громадах в процесі функціонування системи надання соціальних послуг (рис. 3.10).

Зростання чисельності та різноманітності соціальних груп населення, які потребують соціальної підтримки з боку держави зіштовхується з проблемою обмежених бюджетних ресурсів.

Сучасна економічна ситуація в Україні, включаючи зростання безробіття, зростання інфляції, підвищення цін на продукти харчування та комунальні послуги, призводить до зростання розшарування соціальних верств населення.

Тому збільшується кількість соціально незахищених верств населення, які потребують соціальної підтримки. Це, слідом, підвищує тиск на бюджети всіх рівнів і вимагає від влади більш ефективного управління та розподілу фінансових ресурсів.

Загалом, професія соціального працівника покликана не лише надавати соціальні послуги населенню узгоджено переліку, встановленого законодавством, а, що найбільш важливо, з особистою роботою з людьми, які одержують соціальні послуги.

У цьому контексті на перший план виходить питання управління персоналом у галузі. Соціальні працівники повинні бути толерантними та будувати стосунки з громадськістю, незалежно від її характеристик. Іншими словами, соціальні працівники повинні бути обізнані з усіма питаннями, що стосуються життя конкретної національної групи, яку вони обслуговують, і знати про зміни в законодавстві, щоб служити суспільству та задовольняти його потреби.

Також, сьогодні є брак дієвих алгоритмів державно-приватного партнерства у галузі надання соціальних послуг, а саме відсутність менеджменту щодо залучення ресурсів інших компаній для рішення важливих проблем у сфері соціального захисту населення. Надання правової, фінансової, матеріальної та інших видів підтримки іншими організаціями в даний час дозволило б їм краще обслуговувати великі соціальні групи [6].

Розглядаючи сучасне становища українських об'єднаних громад під час війни та її сучасний стан варто відмітити, що постають нові проблеми, які безпосередньо впливають на рівень забезпечення соціальними послугами й їх перелік та можливості надання. В даному контексті, для оцінки системи соціальних послуг під час воєнного стану, професор Дубич К. В. вважає, що громади мають диференціювати себе у наданні соціальних послуг за такими критеріями: громади, що знаходяться під окупацією; громади деокупованих територій, що знаходяться під постійним обстрілом; громади, до яких не докотилася війна, але вони піддаються бомбардуванням [8].

Така пропозиція є важливою, адже дає змогу визначити ступінь невідкладності та потенційні шанси надати соціальні послуги:

– через ситуацію окупації, є потреба термінових дій соціальних служб, адже є загроза життю та здоров'ю населення (забезпечення необхідними засобами для життєдіяльності);

– внаслідок деокупацій територій відновлюється робота системи соціальних послуг через надання надаються базових, комплексних та технічних послуг;

– у тилових громадах існує потреба розширення спектру соціальних послуг, адже саме на їх території перевозять поранених, переселяється населення, якому може загрожувати небезпека під час військових дій.

Важливу роль у наданні соціальних послуг у громадах на окупованих територіях відіграють добровільні, громадські, благодійні й релігійні організації та окремі особи різними способами. На неокупованих територіях намагаються доставити все необхідне для населення. Території, де війна не охопила населення громади муніципалітети виступають постачальниками соціальних послуг.

Війна ще більше збільшила потребу в догляді та підтримці населення в громадах, що робить надзвичайно важливим розвиток систем надання соціальних послуг на рівні ОТГ, які повинні адекватно відповідати потребам населення.

Значної уваги потребує питання фінансування соціальних послуг. На даний час заклади соціальної сфери утри-

муються за рахунок коштів, що виділяються з місцевих бюджетів на соціальний захист населення відповідно до Закону про бюджет та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів між державним і місцевими бюджетами. Крім муніципального бюджету, до нього відносяться й інші доходи, наприклад від діяльності структурних підрозділів, надання платних соціальних послуг, а також благодійні кошти від громадян, підприємств, установ і організацій.

Оскільки соціальні заклади підпорядковані великій кількості різних міністерств, вони фінансуються з різних рівнів бюджету, а системи фінансування значно відрізняються залежно від системи розпорядників бюджетних коштів, до якої належить та чи інша установа.

В процесі подолання проаналізованих проблем функціонування системи надання соціальних послуг Україні було б вигідно використати позитивний досвід розвитку малих міст Європи та США. Муніципалітети активно впливають на місцеві рішення, в тому числі у сфері надання соціальних послуг. Отже, подолання проблем у сфері соціальних послуг на рівні громади сприяє:

– підвищенню масштабів і якості системи, через яку громадські організації надають соціальні послуги населенню;

– підвищення прозорості діяльності державних інститутів соціального управління;

– заміна неефективних методів управління інституційними елементами;

– формування умов для становлення й розвитку конкурентоспроможного суспільства, що матиме реальний потенціал для досягнення високих показників національного добробуту та забезпечення належного рівня життя.

Нині соціальна система в Україні перебуває у фазі розробки та вдосконалення. Досвід європейських країн переконливий й показує, що є спосіб фундаментально зробити можливим реформування за кілька років. Реформи необхідні, щоб бути ефективними. Варто діяти в наступних напрямках.

– ухвалювати закони для захисту інтересів громадян, метою законодавства має стати сприяння здоров'ю та щастю людей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також сприяти диверсифікації пропонованих послуг. Зокрема, необхідно надати обов'язкове затвердження переліку основних соціальних послуг, які надаються безоплатно незалежно від економічного стану держави та місця проживання її громадян;

– для пошуку шляхів вирішення конкретних соціальних проблем на місцевому рівні доцільно запровадити систему соціального планування на місцевому рівні, яка передбачає залучення всіх членів місцевої громади. Це сприятиме визначенню регіональних пріоритетів, залучати постачальників послуг та розподіляти бюджети;

– необхідно вдосконалити національну систему фінансування безоплатних послуг та управління використанням виділених коштів. Цілі, пріоритети та напрями фінансування мають ґрунтуватися на аналізі потреб населення в соціальних послугах;

– проблема фінансового забезпечення соціальних установ може бути вирішена шляхом залучення альтернативних (недержавних) джерел фінансування та створення стимулів для соціальних установ до ефективного використання бюджету та власних ресурсів.

Ключовим завданням є заохочення місцевої влади до розвитку систем надання соціальних послуг у місцевих громадах, щоб зробити цю сферу пріоритетною. Йдеться передусім про стратегічне планування та надання соціальних послуг і вимагає встановлення соціальних критеріїв фінансування надання соціальних послуг. Це законодавча частина міського бюджету, спрямована на розвиток системи соціальних послуг. У такий спосіб держава може забезпечити надання соціальних послуг громадянам кожної об'єднаної територіальної громади.

РОЗДІЛ 4
РОЛЬ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ВПЛИВУ

4.1. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Соціальна робота – це надважливий фах, у центрі якого стоїть вирішення та пом'якшення соціальних проблем, зміцнення суспільного добробуту та підвищення якості життя окремих людей і громад. Соціальний фахівець в межах повноважень повинен розв'язувати складні проблеми, які охоплюють особистий, сімейний і громадський рівні. Суть соціальної роботи полягає в її фокусі на соціальну справедливість, розширення можливостей і сприяння змінам через глибоке розуміння людських стосунків. Центральним для цієї професії є застосування соціального мислення та соціальної компетентності, які є ключовими для орієнтування в багатогранній природі соціальних проблем і розробки ефективних заходів.

Соціальне мислення означає здатність розглядати та інтегрувати численні думки, соціальні контексти та взаємодію індивідуальних і суспільних факторів. Це передбачає розуміння того, як люди думають про себе та інших у соціальній системі, що має вирішальне значення для ефективної практики соціальної роботи. Подібним чином соціальна компетентність охоплює набір навичок, необхідних для успішної взаємодії в соціальних умовах, включаючи емпатію, спілкування, вирішення конфліктів і адаптивність. Ці компетенції дозволяють соціальним працівникам будувати зна-

чущі стосунки з клієнтами, колегами та громадами, сприяючи таким чином позитивним результатам [2, с. 215].

Щоб детально вивчити ці концепції, ця стаття охопить низку тем, починаючи з теоретичних основ, які лежать в основі соціального мислення та соціальної компетентності. Розглядатиметься, як ці елементи інтегровані в навчальні програми соціальної роботи, зосереджуючись на інноваційних освітніх стратегіях, розроблених для розвитку цих навичок. Практична підготовка та навчання на досвіді, як важливі компоненти професійного розвитку, обговорюватимуться, щоб підкреслити, як теоретичні знання застосовуються в контексті реального світу. Крім того, у статті розглядатимуться проблеми, з якими стикаються під час розвитку цих компетенцій, і запропоновані рішення на основі поточних досліджень і передового досвіду [12, с. 36]. Нарешті, будуть представлені тематичні дослідження та приклади успішних програм, щоб проілюструвати практичне застосування соціального мислення та соціальної компетентності в освіті соціальної роботи.

Надаючи комплексний огляд того, як соціальне мислення та соціальна компетентність формуються та розвиваються в контексті освіти соціальної роботи, ця стаття має на меті зробити внесок у постійний діалог щодо підвищення ефективності та впливу практики соціальної роботи. Досліджуючи інтеграцію цих компетенцій у професійну підготовку, стаття прагне підкреслити їхню важливість у підготовці соціальних працівників до виконання складних вимог своєї професії та внесення значних змін у життя тих, кому вони служать.

Соціальне мислення – це критичний когнітивний процес, який передбачає здатність розуміти, інтерпретувати та реагувати на думки, почуття та поведінку інших. Він охоплює здатність розглядати численні перспективи, потреби та мотивації, що дозволяє людям орієнтуватися в соціальних взаємодіях і стосунках з емпатією та усвідомленістю. У сфері соціальної роботи соціальне мислення є основою. Це дозволяє практикам оцінити складну взаємодію факторів,

що впливають на життя клієнтів, включаючи культурні, економічні та екологічні впливи [8, с. 268]. Це тонке розуміння життєво важливе для розвитку емпатичних зв'язків, розроблення індивідуальних заходів і ефективної адвокації від імені клієнтів. Соціальне мислення не є вродженим, воно розвивається через освіту, досвід і рефлексію, що робить її ключовим напрямком навчальних програм соціальної роботи [3, с. 153].

Соціальна компетентність, тісно пов'язана із соціальним мисленням, – це здатність успішно взаємодіяти в різних соціальних контекстах, використовуючи суміш навичок, які сприяють ефективній комунікації та побудові стосунків. До складових соціальної компетентності входять:

– Емоційний інтелект, який є здатністю усвідомлювати, контролювати та виражати власні емоції, а також виважено та чуйно підтримувати взаємостосунки.

– Комунікативні навички, які є здатністю ефективно та результативно передавати інформацію як у вербальній, так і в невербальній формах, забезпечуючи ясність і розуміння під час взаємодії.

– Навичка розв□язання конфліктів, необхідна для вирішення розбіжностей або суперечок у конструктивний і шанобливий спосіб, спрямований на досягнення взаємовигідних результатів.

– Навичка розв'язання проблем, яка є надважливою, коли йдеться про вміння впоратися зі складними питаннями, з якими стикаються клієнти соціальної роботи [1, с. 106].

Соціальна компетентність є незамінною в соціальній роботі, оскільки уможливлює встановлення довірливих стосунків, сприяє співпраці та ефективній взаємодії з клієнтами, їхніми родинами та громадами. Розвиток соціальної компетентності передбачає як теоретичне навчання, так і практичне застосування, що підкреслює важливість комплексної підготовки та безперервного професійного розвитку в освіті соціальної роботи.

Інтеграція соціального мислення та соціальної компетентності у сферу соціальної роботи є важливою для ціліс-

ного та ефективного підходу до оцінки клієнта, планування співдії та впровадження окресленого. Ці компетенції дозволяють соціальним працівникам розуміти та оцінювати потреби клієнтів. Застосовуючи соціальне мислення, соціальні працівники можуть краще зрозуміти життєвий досвід своїх клієнтів, враховуючи їхній соціальний, економічний та культурний контекст. Ця комплексна оцінка є першим кроком у розробці ефективних заходів. Це також дає змогу спланувати найефективніший спосіб співдії з клієнтом [10]. Ці окреслені кроки мають більші шанси на успіх, тому що вони ґрунтуються на глибокому розумінні точки зору клієнта та соціальної динаміки.

Ефективне впровадження окреслених кроків співдії працівника соціальної служби залежить від його/її здатності ефективно спілкуватися, обговорювати рішення та адаптувати стратегії за потреби [12, с. 33].

Інтеграція соціального мислення та соціальної компетентності в соціальну роботу не лише покращує якість послуг, що надається клієнтам, але й сприяє загальній ефективності та довірі до професії соціального працівника. Таким чином, освітні програми соціальної роботи повинні надавати пріоритет розвитку цих компетенцій, готуючи майбутніх соціальних працівників до вирішення завдань своєї практики з емпатією, навичками та професіоналізмом.

Щоб ефективно інтегрувати соціальне мислення та компетенцію в освітні програми соціальної роботи, розробники навчальних програм повинні зосередитися на створенні цілісного та комплексного освітнього досвіду. Це передбачає інтегрування цих концепцій в навчальну програму таким чином, щоб заохочувати міждисциплінарне навчання та надавати дослідові можливості.

Розробка курсів, спеціально зосереджених на емоційному інтелекті, комунікаційних стратегіях, вирішенні конфліктів і проблем, може надати студентам базові знання, необхідні для розуміння та застосування соціального мислення та компетентності у реальному житті [10]. Ці курси повинні бути розроблені таким чином, щоб охоплювати як

теоретичні основи, так і практичні застосування, забезпечуючи всебічне розуміння.

Заохочення співпраці між дисциплінами може збагатити курс з соціальної роботи шляхом висвітлення різноманітних точок зору та підходів до соціального мислення та компетентності. Наприклад, врахування психологічних, соціологічних та освітніх ідей може покращити розуміння студентами складних факторів, що впливають на соціальну поведінку та взаємодію [8, с. 270].

Робота на місцях, стажування та проєкти з навчання послуг створюють для студентів сприятливе середовище для застосування соціального мислення та компетентності в реальних умовах. Цей досвід дозволяє відпрацьовувати навички, отримувати зворотний зв'язок і обмірковувати своє навчання в практичному контексті, сприяючи глибшому розумінню та розвитку навичок.

Інноваційні методи навчання, які активно залучають студентів до процесу навчання, є ключовими для зміцнення соціального мислення та компетентності. Ці методи мають заохочувати критичне мислення, емпатію та практичне застосування навичок.

Одним з дієвих методів є моделювання соціальних ситуацій, яке дозволяє студентам практикувати та вдосконалювати свої навички міжособистісного спілкування в контрольованих умовах із залученням індивідуальної і групової рефлексії. Цей навчальний метод здатний допомогти студентам зрозуміти різні точки зору та проекспериментувати з різними стратегіями спілкування та техніками вирішення конфліктів [9, с. 220].

Іншим дієвим методом є аналіз реальних чи гіпотетичних прикладів, який дозволяє студентам застосовувати навички соціального мислення та вирішення проблем у складних сценаріях [11, с. 80]. Цей метод сприяє розвитку критичного мислення та допомагає студентам інтегрувати теорію з практикою, підвищуючи їх здатність розробляти та впроваджувати ефективні заходи.

Заохочення студентів до рефлексивної практики, як от ведення щоденника та участь в дискусійних групах, дoз-

воляє їм критично оцінювати власний досвід і поведінку в соціальних контекстах. Ця самосвідомість має вирішальне значення для розвитку соціальної компетентності та професійного зростання.

Спільні проєкти можуть розвивати навички побудови команди, спілкування та вирішення конфліктів, оскільки цей метод навчання передбачає роботу в групах для досягнення спільних цілей. Ці проєкти також надають можливості для обміну досвідом і зворотного зв'язку від одногрупників, що ще більше збагачує освітній досвід.

Оцінювання соціального мислення та компетенцій студентів із соціальної роботи вимагає поєднання формувального та підсумкового оцінювання, яке вимірює як знання, так і їхнє практичне застосування.

Формувальне оцінювання відбувається на основі щоденної діяльності студентів. За основу можна брати рефлексивні щоденники, їхню залученість до групових дискусій та вправи в класі. Цей вид оцінювання забезпечує швидкий зворотний зв'язок для студентів та викладачів щодо розвитку соціального мислення та компетентності. Формувальне оцінювання допомагає визначити сфери, які потрібно вдосконалити, і відповідно скорегувати стратегії навчання на подальших етапах [4, с. 47].

Іншим видом оцінювання є підсумкове, яке проводиться наприкінці курсу або програми, оцінює майстерність студентів у соціальному мисленні та компетентності. Воно може включати письмові іспити, комплексний аналіз тематичних досліджень та оцінку продуктивності практичної роботи. Підсумкове оцінювання має оцінювати як теоретичне розуміння, так і практичне застосування, забезпечуючи підготовку студентів до професійної практики.

Заохочення однолітків до самооцінювання може підвищити рефлексивні практичні навички та самосвідомість студентів. Ці оцінки дозволяють студентам оцінити власне застосування соціального мислення та компетенцій своїх однолітків у різних умовах, сприяючи розвитку культури постійного навчання та вдосконалення [8, с. 275].

Навчання на місцях є наріжним каменем навчання соціальної роботи, забезпечуючи важливий міст між навчанням в аудиторії та професійною практикою. Він пропонує студентам можливість застосувати теоретичні знання до ситуацій реального світу, розвинути професійні навички та вдосконалити своє соціальне мислення та компетенцію під керівництвом досвідчених практиків. Роль практичного навчання в розвитку цих компетенцій неможливо переоцінити, оскільки вона занурює студентів у складні реалії практики соціальної роботи.

Ретельний вибір локації і розміщення студентів-практикантів має важливе значення для того, щоб вони мали змогу познайомилися з різними групами населення та умовами обслуговування. Розміщення слід організовувати так, щоб вони відповідали інтересам і професійним цілям студентів, водночас заохочуючи їх розвивати свої навички в нових і незнайомих умовах.

Ефективний нагляд (супервізія) є критично важливим у навчанні на місцях. Керівники повинні використовувати стратегії, які заохочують рефлексію, критичне мислення та навчання на досвіді [12, с. 35]. Регулярні супервізійні зустрічі мають включати обговорення взаємодії з клієнтами, етичних дилем і застосування соціального мислення та компетенцій на практиці.

Розробка навчального контракту між студентом, навчальним закладом і агенцією з працевлаштування може допомогти встановити чіткі очікування та цілі щодо навчального досвіду [10]. Навчальні контракти повинні містити конкретні цілі, пов'язані з розвитком соціального мислення та компетентності, з механізмами моніторингу прогресу та надання зворотного зв'язку.

Дослідження в дії – це залучення студентів до дослідницьких проектів, що дає їм змогу безпосередньо спілкуватися з членами громади у визначенні проблем, розробці рішень та впровадженні змін. Такий спільний підхід сприяє глибшому розумінню динаміки спільноти, покращує навички вирішення проблем і заохочує рефлексивну практику [8, с. 271]

Безперервний професійний розвиток життєво необхідний для соціальних працівників, щоб підтримувати та вдосконалювати своє соціальне мислення та компетентність протягом своєї кар'єри. Після формальної освіти соціальні працівники повинні брати участь у постійному навчанні, щоб бути в курсі нових досліджень, теорій і практик.

Участь у майстерках і семінарах, присвячених конкретним аспектам соціального мислення та компетенції, таким як навчання емпатії, мультикультурне спілкування або вирішення конфліктів, може допомогти професіоналам удосконалити свої навички та застосувати нові стратегії у своїй практиці.

Долучення до груп колегіального навчання пропонує соціальним працівникам платформу для обміну досвідом, обговорення проблем і спільного пошуку рішень. Ці групи можуть надавати підтримку, заохочувати до рефлексій та сприяти обміну інноваційними ідеями.

Участь у професійних асоціаціях і участь у конференціях може надати соціальним працівникам доступ до широкого кола ресурсів, включаючи результати досліджень, найкращі практики та можливості спілкування [12, с. 33]. Ці форуми є безцінними для постійного професійного розвитку соціального мислення та компетентності.

Завдяки практичній підготовці, участі в громаді та безперервному професійному розвитку соціальні працівники можуть розвивати та покращувати своє соціальне мислення та компетенції, гарантуючи, що вони добре оснащені для задоволення різноманітних потреб населення, яке вони обслуговують.

Розвиток соціального мислення та компетентності в освіті соціальної роботи має вирішальне значення для підготовки ефективних і чуйних соціальних працівників. Однак кілька викликів, як от інституційні обмеження і індивідуальні відмінності в навчанні, можуть перешкоджати цьому розвитку. Визнання цих перешкод є першим кроком до створення ефективних стратегій їх подолання [5, с. 123].

Багато навчальних закладів стикаються з обмеженнями ресурсів, які можуть вплинути на якість і доступність

програм соціальної роботи. Обмежений доступ до досвідчених викладачів, недостатні можливості для стажування та брак фінансування інноваційних методів навчання та матеріалів можуть обмежувати розвиток соціального мислення та компетентності.

Іншим викликом є студенти, які мають різні освітні, культурні та соціально-економічні обставини, що може призвести до значних відмінностей у їхніх базових знаннях, навичках і ставленні до соціального мислення та компетентності. Це розмаїття, незважаючи на цінність, може також створювати проблеми при розробці та впровадженні навчального плану, який відповідає всім навчальним потребам студентів [9, с. 215].

Як педагоги, так і студенти можуть виявляти опір інтеграції нових та інноваційних методів навчання в навчальну програму соціальної роботи. Викладачі можуть вагатися через недостатню обізнаність у цих методах або невпевненість у їх ефективності, тоді як студенти можуть чинити опір методам, які знаходяться поза їхньою зоною комфорту або суттєво відрізняються від традиційних підходів до навчання [6, с. 40].

Використання новітніх технологій є одним з них, адже це і про онлайн-курси, і віртуальні симуляції і цифрові ресурси, які можуть доповнити традиційне навчання в класі.

Симуляції віртуальної реальності, наприклад, можуть запропонувати захоплюючий досвід для відпрацювання соціальних ситуацій і розвитку емпатії та навичок міжособистісного спілкування.

Адаптивний та інклюзивний дизайн навчального плану також може стати ефективним рішенням у подоланні викликів, адже щоб задовольнити різноманітні навчальні потреби студентів, розробники навчального плану можуть запроваджувати адаптивні стратегії навчання, які дозволяють персоналізувати шляхи навчання. Крім того, сприяння інклюзивному навчальному середовищу, яке цінує та охоплює різноманітні погляди, може покращити навчальний досвід для всіх студентів [10].

Пропозиція постійних можливостей професійного розвитку для педагогів може допомогти подолати опір новим методам навчання. Семінари, семінари та колегіальні групи, зосереджені на інноваційних освітніх стратегіях, можуть надати вчителям знання та навички, необхідні для ефективного впровадження цих методів [11, с. 80]. Крім того, створення безпечного середовища, яке заохочує експерименти та інновації у навчанні, може допомогти пом'якшити опір.

Залучення зацікавлених сторін, включаючи практиків соціальної роботи, громадські організації та випускників, до розробки навчального плану та оцінки програм може дати цінну інформацію про навички та компетенції, які найбільше потрібні в цій галузі. Ця участь також може відкрити додаткові ресурси та можливості для практичного навчання та навчання на досвіді [12, с. 31].

Вирішуючи ці проблеми за допомогою добре продуманих та інноваційних стратегій, освітні програми соціальної роботи можуть сприяти розвитку соціального мислення та компетентності серед студентів. Подолання цих бар'єрів має важливе значення для підготовки соціальних працівників, які здатні задовольнити складні потреби осіб і громад, яким вони служать, із емпатією, необхідними навичками та професіоналізмом.

У цій статті досліджено суттєву роль соціального мислення та соціальної компетентності у професійній підготовці соціальних працівників, окреслено комплексні стратегії для інтеграції цих компетенцій у навчанні соціальних працівників. Завдяки детальному дослідженню теоретичних основ, освітніх стратегій, практичних тренінгів і зразкових прикладів ми надали дорожню карту для розвитку емпатійних та ефективних працівників соціальної сфери, здатних задовольняти складні потреби громад, які вони обслуговують [7, с. 61].

Ми заклали теоретичну основу, визначивши соціальне мислення як здатність враховувати перспективи, потреби та мотивацію інших, а соціальну компетентність – як здатність ефективно взаємодіяти в різних соціальних контекс-

тах. Ці компетенції були визначені як ключові для ефективної оцінки клієнта, планування втручання та впровадження в практику соціальної роботи [9, с. 218]

У розділі присвяченому освітнім стратегіям ми наголосили на важливості розробки навчального плану, який включає спеціальні курси з емоційного інтелекту, комунікативних стратегій і вирішення проблем, а також міждисциплінарне навчання та навчання на місцях. Інноваційні методи навчання, такі як рольові ігри, тематичні дослідження, рефлексивна практика та групові проєкти, були виділені для виховання соціального мислення та компетентності. У статті також обговорювалися методи оцінювання, які вимірюють як набуті знання, так і вміння застосувати їх на практиці.

Практичне навчання або навчання на досвіді підкреслили важливість навчання на місцях, залучення громади та постійного професійного розвитку. Цей вид навчання, через вибір розміщення, стратегії нагляду та контракти на навчання, відіграє ключову роль у застосуванні теоретичних знань у реальних умовах. Стратегії професійного розвитку після закінчення навчання, включно з майстерками, семінарами та колегіальними групами, забезпечують безперервне зростання соціального мислення та компетентності.

У підсумку, розвиток соціального мислення та соціальної компетентності є невід'ємною частиною підготовки соціальних працівників до викликів сьогодення. Завдяки впровадженню освітніх стратегій, подоланню бар'єрів і застосуванню найкращих практик, викладених у цій статті, освітні програми соціальної роботи можуть озброїти студентів необхідними навичками та знаннями, щоб суттєво змінити життя тих, кому вони служать. Цей комплексний підхід гарантує, що соціальні працівники стануть не лише кваліфікованими фахівцями, але й емпатійними та культурно компетентними особами, здатними орієнтуватися в складних людських взаєминах і суспільних проблемах.

4.2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Різноманітність та складність завдань професійної підготовки майбутніх фахівців, переосмислення цілей вищої освіти ставить перед закладами вищої освіти нові завдання, підвищує рівень вимог до випускників. Зростає попит на ініціативного, творчого студента, що поєднує в собі високий рівень культури, освіченості, інтелігентності, професійної компетентності, здатного до самостійного пошуку ефективних способів професійно орієнтованої діяльності, дослідницької, позааудиторної діяльності, робити їх активними суб'єктами освітнього простору ЗВО, надавати психологічний супровід під час навчання. Очевидно, що у світлі нових вимог професійної освіти та суспільства в цілому, ідея психолого-педагогічного супроводу в процесі формування майбутнього спеціаліста в освітньому просторі ЗВО набуває особливої значущості, оскільки покликана сприяти студентам на шляху їхнього особистісного та професійного становлення.

Психолого-педагогічний супровід тісно пов'язаний з такими поняттями як підтримка та допомога.

Вперше ідеї «педагогічної підтримки» зустрічаються у працях Арістотеля, Демокріта та інших мислителів минулих століть. У своїх працях Я. А. Коменський, Ж. Ж. Руссо продовжили розвиток даного поняття.

Виявлення та формулювання основних принципів гуманістичної філософії та психології привели А. Маслоу, К. Роджерса до висновку про необхідність говорити і про психологічну підтримку шляхом створення «допомагаючих відносин». Питання супроводу вивчали такі науковці, як А. Богуш, І. Валітова, Н. Глуханюк, В. Зінченко, В. Кузьменко, І. Печенко, Т. Савченко та ін.

Поняття «супровід» було введено в обіг вітчизняної педагогічної думки в першій половині 90-х років XX ст. Його поява зумовлена необхідністю наголосити на самостійності суб'єкта щодо прийняття ним рішення.

У психології «супровід» визначають як загальну систему діяльності психолога, метод роботи, напрям професійної діяльності психолога. Під «супроводом» розуміють «створення умов для позитивного і збагаченого розвитку, виховання і навчання суб'єктів у соціалізованих ситуаціях педагогічної взаємодії, що організовуються в межах освітнього закладу» [1].

В. Зінченко термін «супровід» розкриває як «систему, що забезпечує існування реальних умов для позитивного навчання і психологічного розвитку суб'єкта в життєвих ситуаціях взаємодії» [2].

На думку науковця І. Мамайчука, «супровід – це діяльність психолога, що спрямована на створення комплексної системи клініко-психологічних і психотерапевтичних умов, які забезпечують успішну реабілітацію, особистісне зростання людини з урахуванням особливостей розвитку в соціумі». І. Бех стверджує, що психологічний супровід «безпосередньо пов'язаний із особистісно-зорієнтованим вихованням. Це передбачає залучення суб'єкта до взаємодії з навколишнім середовищем, «формуванням у нього ціннісного ставлення до довкілля, що базується на сучасній культурі» [3].

Можна зазначити, що психологічний супровід – це:

– один із видів соціального патронажу як цілісної та комплексної системи соціальної підтримки та психологічної допомоги, що здійснюється в рамках діяльності соціально-психологічних служб;

– інтегративна технологія, серцевина якої – створення умов для відновлення потенціалу розвитку та саморозвитку сім'ї та особистості та в результаті – ефективного виконання окремою людиною або сім'єю своїх основних функцій;

– процес особливого роду буттєвих відносин між супроводжуючим і тими, хто потребує допомоги.

Сутнісною характеристикою психологічного супроводу є створення умов для переходу особистості та (або) сім'ї до самодопомоги. Умовно можна сказати, що в процесі психологічного супроводу фахівець створює умови та надає необхідну та достатню (але в жодному разі не надмірну) під-

тримку для переходу від позиції «я не можу» до позиції «я можу сам справлятися зі своїми життєвими труднощами».

На сучасному етапі активно розробляються програми психологічного супроводу у стадії професійного навчання; у закладах освіти організовується психологічний супровід майбутніх фахівців.

При описі завдань психологічного супроводу професійного навчання науковці виділяють наступні етапи навчання та виховання: адаптації, інтенсифікації та ідентифікації. Психологічний супровід на кожному етапі відрізняється за змістом.

На етапі адаптації першокурсники пристосовуються до умов та змісту професійно-освітнього процесу, освоюють нову соціальну роль, налагоджують взаємини один з одним та з педагогами. Провідна діяльність – навчально-пізнавальна. Психологічний супровід полягає у наданні першокурсникам допомоги в адаптації до нових умов життєдіяльності. До технологій психологічного супроводу належать: діагностика готовності до навчально-професійної діяльності, мотивів навчання, ціннісних орієнтацій, соціально-психологічних установок; допомога у розвитку навчальних умінь та регуляції своєї життєдіяльності; консультування першокурсників, які розчарувалися у виборі професії; корекція професійного самовизначення при компромісному виборі професії. Психологічними критеріями успішного проходження цього етапу є адаптація до навчально-пізнавального середовища, особистісне самовизначення та вироблення нового стилю життєдіяльності.

На етапі інтенсифікації (другий, третій курси) відбувається розвиток загальних та спеціальних здібностей студентів, інтелекту, емоційно-вольового регулювання, відповідальності за своє становлення, самостійності. Провідна діяльність – науково-пізнавальна. Психологічний супровід зводиться до діагностики особистісного та інтелектуального розвитку, надання допомоги, підтримки у вирішенні проблем взаємовідносин з однолітками та педагогами, а також сексуальних відносин. До технологій супроводу відносяться діагностика, психологічне консультування, корекція особис-

тісного та інтелектуального профілів. Психологічними критеріями продуктивності цього етапу є інтенсивний особистісний та інтелектуальний розвиток, соціальна ідентичність, самоосвіта, оптимістична життєва позиція.

На етапі ідентифікації (четвертий курс) важливого значення набуває формування професійної ідентичності, готовності до майбутньої практичної діяльності. У студентів з'являються нові цінності, що стають все більш актуальними, пов'язані з матеріальним і сімейним становищем, працевлаштуванням. Психологічний супровід полягає у фінішній діагностиці професійних здібностей, допомоги у знаходженні професійного поля для реалізації себе, підтримці знаходження сенсу майбутньої життєдіяльності. Головне – допомогти випускникам професійно самовизначитися та знайти місце роботи. Психологічні критерії успішного проходження цього етапу – ототожнення себе з майбутньою професією, формування готовності до неї, розвинена здатність до професійної самопрезентації (здатність справляти хороше враження при влаштуванні на роботу та входження до професійної групи).

Таким чином, за допомогою діяльності психологічної служби у ЗВО можна успішно вирішувати проблеми становлення особистості студента, питання професійного визначення та реалізувати програму модернізації системи освіти у рамках конкретного закладу освіти. Це означає, що сучасна вища професійна освіта покликана забезпечити психолого-педагогічні умови, що сприяють розвитку особистості, здатної до реалізації своїх можливостей, соціально стійкої та одночасно мобільної, що успішно адаптується до змін, що відбуваються у професійній сфері.

Від соціального працівника на етапі розвитку суспільства потрібно непросто використання отриманих у закладі освіти знань, умінь, навичок, а й готовність до творчого саморозвитку. Місія соціальних працівників визначається рівнем їх особистісно-професійного становлення.

Професійна підготовка соціальних працівників у ЗВО – це важливий етап професійного становлення особистості соціального працівника.

Особистісно-професійна підготовка, орієнтована на модель фахівця-професіонала, відтворюватиме не лише його формальні характеристики, а й здібності, готовності пізнання, знання та відносини, пов'язані з діяльністю. Компетентна людина – це людина, поінформована у певній області, що дозволяє їй якісно робити щось, тобто. Компетентність – це властивість особистості, що дозволяє їй якісно робити щось. Д. Вейлланд називає компетентною особою людину, яка «може об'єднати знання та навички для вирішення конкретної проблеми», знає, «як ефективно зробити те, що вона хоче і має зробити як носій певної професії» [3]. За Е. Ф. Зеєру, професійно компетентний працівник є спеціалістом, який «володіє необхідними для якісного та продуктивного виконання праці знаннями, вміннями, якостями, досвідом та індивідуальним стилем діяльності» [2].

Створення необхідних передумов для формування нового типу працівника вимагає від освітньої установи нових підходів до організації своєї діяльності, а саме нового погляду на розвиток своєї зовнішнього та внутрішнього середовища.

Освітня установа має стати більш відкритою, активніше використовувати можливості, що надаються її оточенням, встановлювати взаємовигідні відносини з роботодавцями та партнерами, залучати їх до освітніх процесів як експертів.

Модернізація внутрішнього середовища освітнього закладу має передбачати зміни у підходах до навчання, гнучке делегування відповідальності та повноважень експертам, залучення їх до вирішення питань, пов'язаних з подальшим розвитком освітньої установи, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у плані розвитку їх самостійності та підприємливості, оновлення змісту професійної освіти та методів викладання.

Система професійної підготовки, що склалася, не реалізує в повній мірі можливості формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності.

Зокрема, потребує додаткової розробки проблема психолого-педагогічного супроводу студентів у виробленні здібностей до особистісно-професійного розвитку.

Суспільство вимагає такого соціального працівника, який не стільки інформований, скільки прагне пізнавати соціум, людей і себе в цьому багатоликому, швидко змінюваному світі, зберігати те цінне, що є в культурі, ціннісно осмислювати результати своєї діяльності, своїх взаємодій із соціумом через людину, через її спілкування з іншими людьми. Такого соціального працівника може підготувати лише такий викладач, який здатний до самостійного відповідального вибору психолого-педагогічних дій, які ціннісно опосередковуються студентами і є відправним моментом для розвитку самостійності та відповідальності у майбутніх соціальних працівників.

Розкриваючи значення психолого-педагогічного супроводу соціальних працівників та розвитку їх професійної компетентності можна виділити такі функції: спеціалізована функція, спрямована на отримання та осмислення спеціальної інформації; компенсаторна функція, яка передбачає заповнення прогалин у базовій освіті; інноваційна функція, спрямована на оновлення теоретичних знань і підвищення кваліфікації; розвиваюча функція, спрямована на формування особистісної соціальної спрямованості; орієнтаційна функція, спрямована на пошук правильного напрямку діяльності.

При цьому підтримка може відбуватися в різних напрямках:

– у відношенні до конкретного фахівця соціальної роботи (вироблення власної індивідуальної, унікальної високоефективної системи діяльності);

– у відношенні до групи спеціалістів із соціальної роботи (підсистема професійних умінь: навички оптимального планування діяльності та реалізація оптимальних планів);

– у відношенні до спільноти майбутніх спеціалістів із соціальної роботи (група, курс, партія тощо) (уміння аналізувати досягнення та недоліки за відповідними критеріями тощо).

Майстерність кожного фахівця соціальної роботи базується на цілому спектрі професійно значущих особистісних рис.

З урахуванням цього фактора психолого-педагогічна підтримка має бути спрямована в: збагачення знань спеціалістів із соціальної роботи (предметної, соціальної, психологічної тощо); формування світогляду, ціннісних орієнтацій і переконань, відповідних завданням професійної освіти (спрямованість на гуманізацію, оптимальні результати діяльності тощо); активізація мотивів творчої праці (потреба в інноваціях, самореалізація, творчий вид праці); розвиток стійких професійно значущих якостей особистості (емпатії, рефлексії, толерантності, комунікабельність тощо); розвиток критичного мислення; розвиток здібностей до рефлексії, саморозуміння та самореалізації).

Другий набір функцій спеціалістів із соціальної роботи стосується як окремих спеціалістів соціальної сфери та всієї їхньої громади. У список слід включити такі функції: консолідація всередині колективу соціального інституту, заснована на однодумстві; вироблення єдиної позиції, спільних цінностей, ритуалів і традицій; організація діагностики та самодіагностики реальних професійних можливостей, потреб і вимог; експертна оцінка авторських варіантів соціаль-них програм; розвиток методів отримання знань, самореалізації професійного розвитку; виявлення, узагальнення та поширення досвіду соціального інституту, обмін передовими методами і формами роботи; стимулювання творчої роботи в групі та ініціативи членів соціального колективу; залучення колективу до науково-дослідної та експериментальної роботи, до цілеспрямованого створення позитивного досвіду роботи.

Третя група функцій розглядає як окремих спеціалістів соціальної роботи, так і колектив як ціле. Усі функції, які входять до цього набору, забезпечують співпрацю між соціальними установами і зовнішнім світом. Це такі функції: впровадження досягнень передового досвіду, профілактика відхилень; впровадження та застосування досягнень науки; поширення інноваційних форм і методів роботи.

Враховуючи специфіку професійного розвитку спеціалістів соціальної роботи, Основними напрямами психолого-педагогічного супроводу є:

– вивчення умов і факторів, що впливають на ефективність професійної діяльності та емоційно-психічний стан спеціалістів;

– складання професіограм, що відображають динаміку професійного розвитку і альтернативні варіанти професійного просування;

– розвиток психологічної культури спеціаліста із соціальної роботи, його потреб у самореалізації та здібностей для оптимальної діяльності;

– забезпечення комфортних психолого-педагогічних умов праці спеціаліста та відновлення їхніх потенційних внутрішніх ресурсів;

– надання психолого-педагогічної допомоги у вирішенні завдань професійного розвитку на всіх етапах.

Психолого-педагогічний супровід соціального працівника дозволить підвищити рівень загальної професійної компетентності.

Як бачимо, існує необхідність чіткої координації психологічної та педагогічної підтримки професійного розвитку у вищій освіті. Супровід - це процес діяльності, спрямований на створення психолого-педагогічних умов для успішного професійного самовдосконалення майбутніх соціальних працівників.

Визначальним фактором психолого-педагогічного супроводу є педагогічний моніторинг, що дає змогу завдяки систематичній діагностиці своєчасно вносити корективи в професійному розвитку і дозволяє прогнозувати зміни в суб'єкті освіти відповідно до набутого рівня професійної компетентності.

4.3. РОЛЬ ТА ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА У США

Соціальна робота представляє собою професійну діяльність, що ґрунтується на вивченні та практичному використанні, а також виступає об'єктом вивчення в академічній сфері. Представники цієї професії стимулюють соціальні трансформації та культурний прогрес, маючи на меті забез-

печити відчуття справедливості усіх членів суспільства. Основу їх діяльності становлять концепції соціальної рівності, прав людини та колективної відповідальності.

Шанобливе ставлення до різноманітних громад і суспільств є важливим мотиватором для соціальних працівників. Вони використовують теорії соціальних наук, гуманітарні принципи та культурний контекст з метою допомоги особам подолати їх життєві труднощі.

Сфера соціальної роботи відкриває багато кар'єрних шляхів як у приватному, так і у громадському секторах: психічне здоров'я, освітні заклади, соціальний захист дітей, лікарні, агенції соціальних послуг, розвиток громад, територій та інфраструктури. Дана сфера діяльності демонструє академічні та професійні можливості, доступні для соціальних працівників, розкриваючи шляхи для кар'єрного зростання у галузі соціальної роботи та вказуючи на необхідність отримання відповідної освіти та майбутнього працевлаштування.

Наприклад, Національна асоціація соціальних працівників у США (NASW) характеризує соціальну роботу як «допоміжну професію» [5]. Основна мета соціальної роботи визначається її місією, яка полягає в підвищенні добробуту людей та задоволенні основних та спеціальних потреб всіх осіб, зокрема бідних, пригноблених і найбільш вразливих.

Сфера соціальної роботи охоплює різноманітні обов'язки, включаючи оцінку фізичного та психічного здоров'я клієнтів, надання послуг у сфері захисту дітей, забезпечення безпеки та благополуччя осіб, які потребують допомоги, а також підтримку жертв насильства та зневаги. Однак для правильного розуміння сутності соціальної роботи необхідно вивчити, як ця професія відображає суспільство.

Навіть у періоди соціальних потрясінь визначення соціальної роботи та її фундаментальні принципи залишаються сталими. За висловлюваннями дослідників з Університету Ессекса (University of Essex), це визначення базується на уявленні, що «люди мають «статус-кво» у прагненні до рівноваги та підтримки соціального та економічного» [7].

Загальна теорія соціальної роботи виражає акцентування соціальних працівників щодо питань дискримінації, пригнічення, порушень прав людини та інших соціальних проблем, які впливають на окремих осіб, групи та спільноти і відображаються у рівнях втручання у практиці соціальної роботи.

Сфера соціальної роботи містить як практичні так і теоретичні компоненти, які функціонують у постійній взаємодії. Принцип рівності та різноманітності вкладений у теорію та практику соціальної роботи, зокрема це відображено у британському ресурсі соціальних працівників Community Care [3]. Однак соціальна робота піддається несвідомому упередженню, яке може визначити певні домінуючі ідеї та дискурси як так звану «неминучість». Це ускладнює як теоретичне дослідження соціальної роботи, так і практичне застосування результатів даного дослідження.

Перспективи розширення прав і можливостей в теорії та практиці соціальної роботи розглядаються через призму як вивчення, так і застосування полікультурної соціальної роботи. Основною метою навчання соціальної роботи є підготовка наступного покоління соціальних працівників. Оскільки їхнє оточення стає все більш усвідомленим, тому рівень їх освіченості повинен ґрунтуватись на принципах мультикультурної теорії соціальної роботи.

Кар'єра в соціальній роботі виявляється надзвичайно широкою, оскільки характеризується різноманіттям груп населення та спільнот, що вимагають експертних знань, навичок та професійного досвіду щодо осіб, спрямованих допомагати іншим у подоланні труднощів життя.

За прогнозами Бюро статистики праці США (BLS), кількість робочих місць для соціальних працівників очікується зростанням на 10% протягом періоду між 2023 і 2028 роками, що суттєво вище середнього прогнозованого рівня для усіх робочих позицій. При чому, згідно даних BLS, середньорічна зарплата соціальних працівників за 2023 рік – становила 54 700 доларів США. Заробітні виплати соціальних працівників можуть варіювати в залежності від рівня освіти, регіонального розташування чи професійного досвіду [4].

Хоча для багатьох посад соціальних працівників у США достатньо володіти ступенем бакалавра, зазначається, що для практичних соціальних працівників, які мають повноваження діагностувати та лікувати психічні, емоційні та поведінкові розлади, необхідний науковий ступінь магістра. Крім того, для отримання ліцензії вони повинні мати щонайменше два роки практичного досвіду під наглядом у спеціалізованій установі та пройти державний ліцензійний іспит. За даними PayScale, середня річна зарплата ліцензованих практичних соціальних працівників становить 65 785 доларів США у 2024 році [1].

Далі дослідимо кар'єрні можливості соціальних працівників, що зумовлені різноманіттям посад, доступних для тих, хто має намір розвивати свою кар'єру в галузі соціальної роботи.

Керівники соціальних служб відповідають за координацію та нагляд за програмами та ініціативами, спрямованими на поліпшення добробуту населення. Організації, які перебувають під їхнім керівництвом, часто фокусуються на конкретних сегментах громади, таких як діти, бездомні особи чи літні громадяни. Також до їх компетенції відноситься допомога особам із конкретними проблемами, такими як наркотична залежність, постійний голод чи психічні розлади.

Згідно даних Бюро статистики праці США, середня річна зарплата менеджера соціальних служб, станом на травень 2022 року, складає – 74 240 доларів США, а прогноз зростання таких робочих місць, на рівні – 9% до 2032 року.

До обов'язків таких керівників відносять:

– спільно із членами громад та організацій визначати потреби та розробляти програми і послуги, які відповідають цим проблемам у громаді;

– здійснювати адміністрування цих програм та проводити моніторинг їх впровадження, щодо ефективності досягнень поставлених цілей;

– оцінка ефективності надання послуг і пропозиції щодо їх вдосконалення;

– сприяння інформованості населення про дані програми, розробляючи та впроваджуючи інформаційні заходи;

– виявлення джерел фінансування для соціальних послуг, що надаються громаді [4].

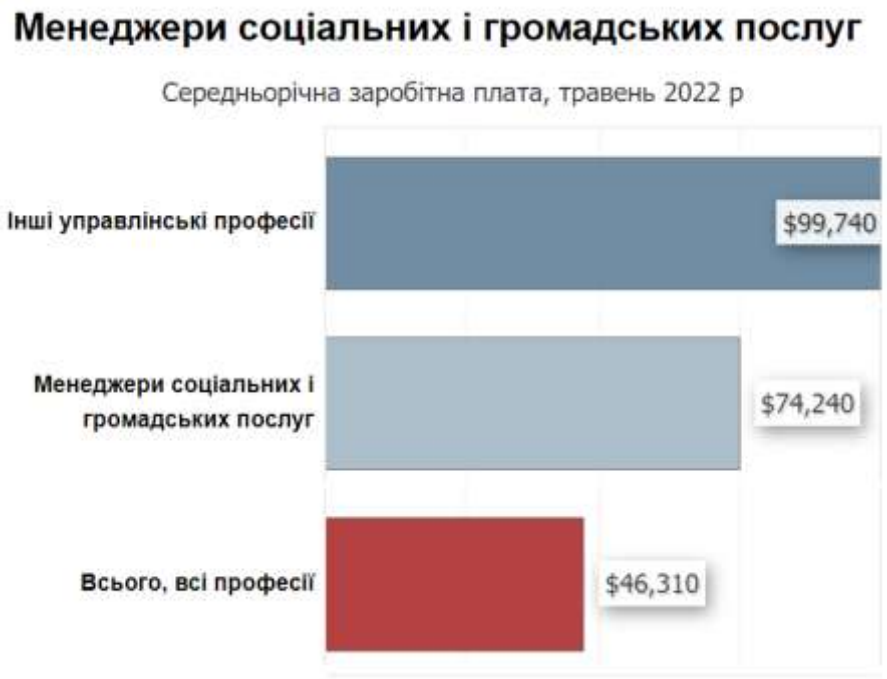

Рис. 4.1. Середньорічна заробітна плата працівника у США, за даними на травень 2022р.*

** Примітка. Усі професії включають усі професії в економіці США.*

Джерело: Бюро статистики праці США, Статистика професійної зайнятості та заробітної плати

Для більшості посад у сфері управління соціальними та громадськими послугами необхідний науковий ступінь бакалавра в галузі соціальної роботи, державного управління, ділового адміністрування, охорони здоров'я або в суміжних галузях. Здобуття магістерського ступеня є важливою передумовою для кваліфікації на деякі керівні посади. Для тих, хто має бакалаврську освіту та має намір претендувати на посаду менеджера соціальних і громадських послуг, наявність попереднього досвіду у сфері соціальної роботи, консультування щодо зловживання наркотичними, іншими психоактивними речовинами чи подібна професійна діяльність вважається обов'язковою.

Серед інших характеристик, які роботодавці прагнуть забезпечити на цих посадах:

– аналітичні здібності для оцінка ефективності соціальних програм;

– менеджерські навички для ефективного управління бюджетом та контролю над діяльністю співробітників;

– комунікативні навички щодо написання звітів, усних доповідей та публічних виступів;

– навички регулювання конфліктів та вирішення проблем, пов'язаних із клієнтами, співробітниками та іншими суб'єктами;

– навички тайм-менеджменту для пріоритетного вирішення найважливіших завдань.

За даними BLS, прогнозується, що кількість вакансій для менеджерів соціальних і громадських послуг зросте на 9% з 2022 по 2032 роки, що значно перевищує прогнозоване середнє зростання для всіх професій. Цей ріст частково пояснюється процесом старіння населення, а також збільшенням кількості осіб, які звертаються за допомогою в зв'язку зі зловживанням психоактивними речовинами та проблемами психічного здоров'я [4].

Рис. 4.2 Прогнозована відсоткова зміна зайнятості у США, за даними на 2022–2032рр.*

** Примітка. Усі професії включають усі професії в економіці США.*

Джерело: Бюро статистики праці США, Статистика професійної зайнятості та заробітної плати

Таблиця 4.1

Прогнозовані дані про зайнятість керівників соціальних і громадських послуг, 2022–2032 рр.

Назва професії	Код SOC	Зайнятість, 2022	Прогнозована зайнятість, 2032	Зміна, 2022-32	
				Відсоток	Числовий
Менеджери соціальних і громадських послуг	11-9151	178 400	194 600	9	16 200

Джерело: Бюро статистики праці США, Статистика професійної зайнятості та заробітної плати

Станом на травень 2022 року середня річна зарплата керівників соціальних і громадських послуг становила 74 240 доларів США. Однак ті, хто працює в органах місцевого самоврядування, за винятком лікарень і освіти, отримували середню річну зарплату в розмірі 96 050 доларів США, тоді як керівники соціальних і громадських послуг, найняті в громадських центрах і центрах професійної реабілітації, мали середню річну зарплату в 63 370 доларів США (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Розмір середньої річної заробітної плати керівників соціальних та громадських служб в провідних галузях,
на травень 2022 року*

Місцева влада, за винятком освіти та лікарень	$96,050
Релігійні, грантові, громадські, професійні тощо організації	72,110
Індивідуальні та сімейні послуги	65,170
Заклади догляду та догляду	64,030
Послуги громадської та професійної реабілітації	63,370

Джерело: Бюро статистики праці США, Міністерство праці США

Далі зупинимось на характеристиці посади органів соціальних служб як консультант з розладів поведінки. Іноді їх визначають як консультантів у справах залежності, як вказано в BLS [4]. Функціональні обов'язки подібні до завдань консультантів у справах зловживання психоактивними

речовинами та психічного здоров'я, а саме, спрямовані на лікування наркоманії, алкоголізму, розладів харчової поведінки та інших порушень поведінки. Вони надають клієнтам навчання з стратегій подолання шкідливих звичок.

Серед типових функціональних обов'язків консультантів із поведінкових розладів можна виокремити наступне:

– оцінка психічного та фізичного стану клієнтів з метою визначення наявності певної залежності чи проблемної поведінки, а також ступеня готовності клієнтів до лікування;

– розробка планів лікування та визначення цілей спільно з клієнтами та їх родичами;

– надання допомоги клієнтам у визначенні поведінки та ситуацій, що можуть завадити їх одужанню, а також розробка стратегій подолання проблем і уникнення невдач;

– сприяння клієнтам у пошуку ресурсів та послуг у суспільстві, що сприятиме їх лікуванню;

– взаємодія з індивідами та громадськими групами для виявлення ознак залежності чи проблемної поведінки.

І тут, бакалаврська освіта становить необхідну умову для більшості займання посади консультанта із питань поведінкових розладів. Тим не менше, здобуття ступеня магістра у галузі практичної соціальної роботи, психології, консультування з питань психічного здоров'я чи схожих спеціальностей дозволяє консультантам надавати розширений спектр послуг своїм клієнтам з меншим ступенем прямого впливу.

Законодавство США, у всіх штатах вимагає наявність державної ліцензії для консультантів із поведінкових розладів, які працюють у сфері приватної практики. Критерії ліцензування різняться в залежності від штату, але зазвичай включають здобуття ступеня магістра та набуття від 2000 до 4000 годин практичного досвіду у клінічній сфері під наглядом кваліфікованого фахівця. Національна рада сертифікованих консультантів (NBCC) надає інформацію стосовно вимог та процедур сертифікації для кожного конкретного штату [6].

За даними BLS, з 2022 по 2032 рр., кількість консультантів у сфері токсикоманії, поведінкових розладів і психіч-

ного здоров'я прогнозується збільшитися на 18%, що виявляється значно швидшим темпом, ніж середній прогнозований приріст для усіх професій [4]. Цей ріст передбачається в основному через зростання кількості осіб, які шукають допомогу у зв'язку із зловживанням психоактивними речовинами та консультації з питань психічного здоров'я (табл. 4.3 та рис. 4.3).

Таблиця 4.3

Прогнозовані дані про зайнятість консультантів з питань зловживання психоактивними речовинами, розладів поведінки та психічного здоров'я, 2022–2032 рр.*

Назва професії	Код SOC	Зайнятість, 2022	Прогнозована зайнятість, 2032	Зміна, 2022-32	
				Відсоток	Числовий
Консультанти щодо зловживання психоактивними речовинами, розладів поведінки та психічного здоров'я	21-1018	388 200	459 600	18	71 500

Джерело: Бюро статистики праці США, програма прогнозів зайнятості

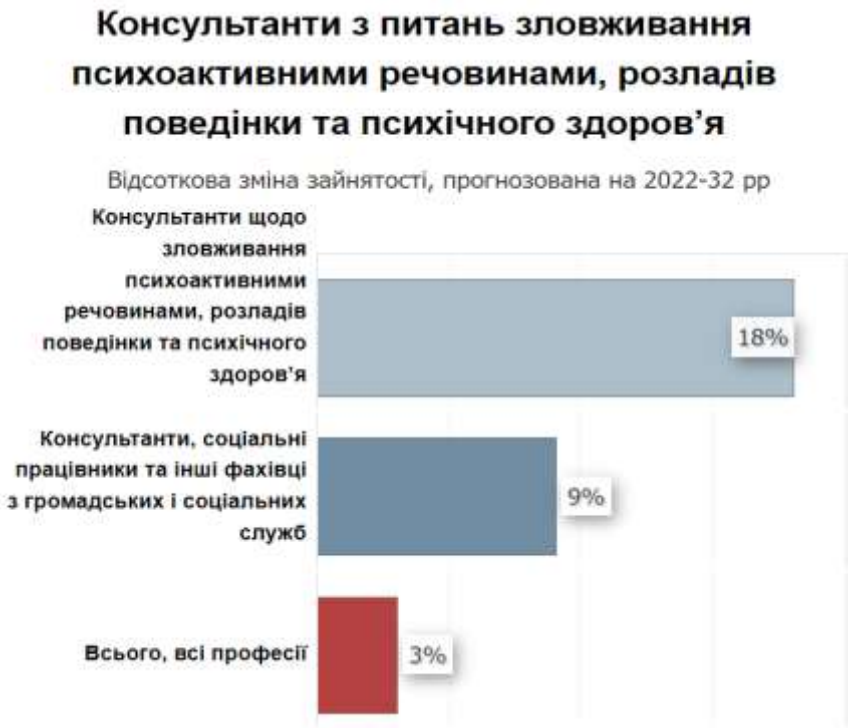

Рис. 4.3 Прогнозована відсоткова зміна зайнятості у США, за даними на 2022–2032рр.*

** Примітка. Усі професії включають усі професії в економіці США.*

Джерело: Бюро статистики праці США, програма прогнозів зайнятості

Зокрема, очікується, що суди будуть більш ймовірно вимагати від осіб, засуджених за злочини, пов'язані з наркотиками, пройти консультацію з питань залежності, замість загрози ув'язнення. Науково доведено, що такий підхід призводить до зменшення рецидиву злочинності.

На травень 2022 року середній річний дохід консультантів з питань зловживання психоактивними речовинами, розладів поведінки та психічного здоров'я становив 49 710 доларів США. Зауважимо, що ті, що працювали у державних установах, отримували середню річну зарплату у розмірі 54 740 доларів США, тоді як ті, хто був зайнятий у медичних закладах, спеціалізованих на токсикоманії, отримували в середньому 44 150 доларів США (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Розмір середньої річної заробітної плати консультантів із питань зловживання психоактивними речовинами, розладів поведінки та психічного здоров'я в провідних галузях,

на травень 2022 року*

лікарні; державні, місцеві та приватні	$54,740
Кабінети інших лікарів	50,260
Індивідуальні та сімейні послуги	49,210
Амбулаторні центри психічного здоров'я та наркоманії	48,640
Стаціонари для психіатричної та токсикоманської медичної допомоги	44,150

Джерело: Бюро статистики праці США, Міністерство праці США

Далі, окреслимо особливості діяльності соціальних працівників, що залучені до виконання завдань у сфері захисту дітей, а саме ціль їх роботи полягає в захисті вразливих дітей та наданні допомоги сім'ям, які потребують відповідної підтримки. Зазвичай їх діяльність орієнтована на виконання завдань у рамках установ державної служби захисту дітей (CPS) [2], де вони активно діють в інтересах дітей, які перебувають у небезпеці внаслідок недбалого чи жорстокого поводження. Крім того, вони можуть забезпечувати підтримку у проведенні процесів усиновлення, пошуку прийомних сімей чи їх возз'єднання.

Характерні особливості професії соціального працівника у напрямку захисту дітей:

– виявлення дітей та сімей, які потребують підтримки, та розробка оптимальних напрямків для вирішення їхніх потреб;

– надання допомоги сім'ям у пристосуванні до викликів, таких як хвороба, безробіття, розлучення та інші труднощі у їхньому житті;

– сприяння у пошуку суспільних ресурсів для сімей з метою покращення безпеки, здоров'я та благополуччя дітей;

– оперативне реагування на випадки жорстокого поводження та знущання над дітьми, звертаючись до медичних та інших відповідних служб підтримки;

– моніторинг подальшої захищеності дітей для впевненості, що вони більше не перебувають у небезпеці та досягають прогресу в процесі одужання.

Більшість посад соціальних працівників на початковому рівні, включаючи тих, які працюють у сфері захисту дітей, вимагають наявності бакалавра соціальної роботи. У випадку практичних соціальних працівників, спеціалізованих на опіці дітей, обов'язковим є наявність ступеня магістра соціальної роботи, а також дворічного професійного досвіду, набутого після отримання магістерського ступеня. Окрім того, обов'язково вимагається ліцензія для соцпрацівників-практиків, і у більшості випадків це також стосується непрактикуючих соціальних працівників. Для отримання ліцензії, як правило, потрібно мати ступінь магістра соціальної роботи і пройти два роки практичного досвіду під наглядом після закінчення спеціалізованого навчання.

Згідно зі статистикою BLS, прогнозується зростання кількості робочих місць для соціальних працівників у сфері справ дітей, сім'ї та шкіл на 7% в період 2022–2032 років, що перевищує середні показники зростання, передбачені для усіх професій [4]. Запит на соціальних працівників, які займаються захистом прав дітей, виникатиме внаслідок потреби у вдосконаленні батьківських навичок, профілактики жорстокого поводження з дітьми та здійснення пошуку

житла для тих дітей, які не можуть проживати разом із своїми біологічними родинами (рис. 4.4, та табл. 4.5).

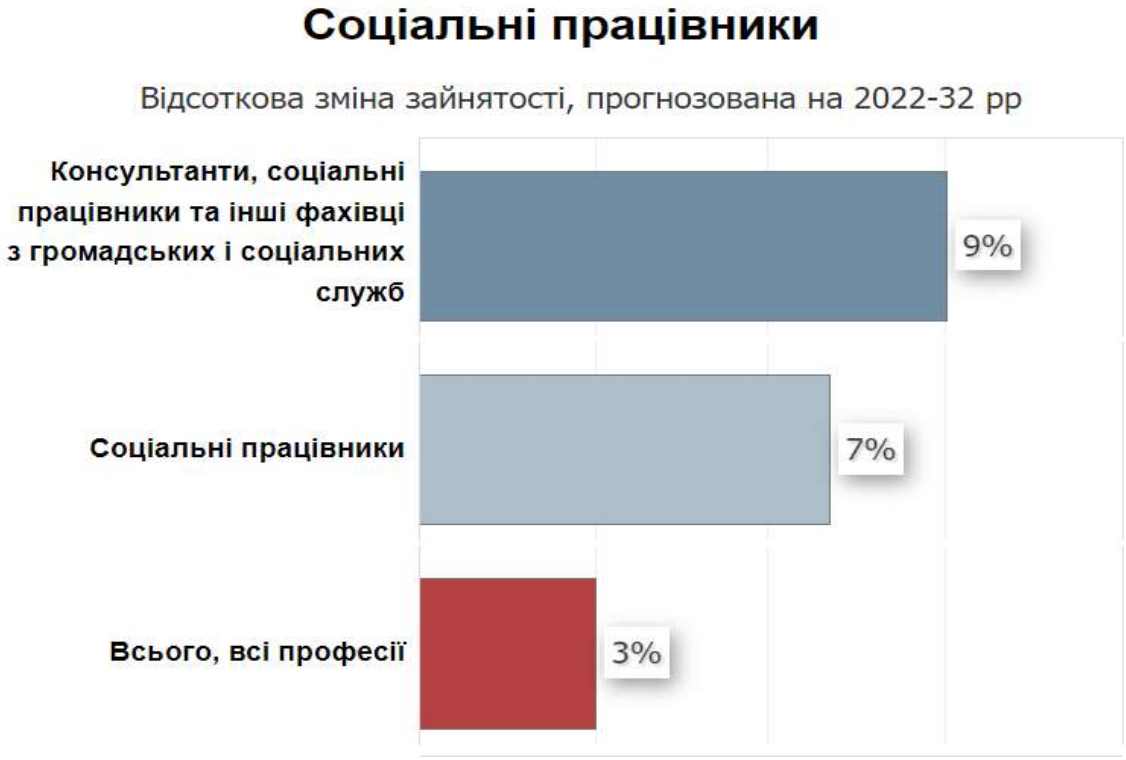

Рис. 4.4. Прогнозована відсоткова зміна зайнятості у США, за даними на 2022–2032рр.*

** Примітка. Усі професії включають усі професії в економіці США.*

Джерело: Бюро статистики праці США, програма прогнозів зайнятості

Таблиця 4.5

Прогнозовані дані про зайнятість соціальних працівників, 2022–2032 рр.*

Назва професії	Код SOC	Зайнятість, 2022	Прогнозована зайнятість, 2032	Зміна, 2022-32	
				Відсоток	Числовий
Соціальні працівники	21-1020	728,600	782,500	7	53,800
Соціальні працівники у справах дітей, сім'ї та школи	21-1021	355,300	374,300	5	18,900
Соціальні працівники охорони здоров'я	21-1022	191,400	209,800	10	18,400
Соціальні працівники з питань психічного здоров'я та токсикоманії	21-1023	113,500	125,500	11	12,000
Соціальні працівники, всі інші	21-1029	68,400	72,900	7	4,500

Джерело: Бюро статистики праці США, програма прогнозів зайнятості

Що стосується оплати праці, за даними BLS, середньорічна заробітна плата соціальних працівників у справах дітей, сім'ї та шкіл, на травень 2022 року, складала 50 820 доларів США. В середньому, соціальні працівники, які працюють на місцевому рівні, за винятком сфери освіти та лікарень, отримували річну зарплату у розмірі 62 390 доларів США, тоді як ті, що працюють в урядових органах штату, за винятком освіти та лікарень, отримували в середньому 52 640 доларів США (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Розмір середньої річної заробітної плати соціальних працівників в провідних галузях,

на травень 2022 року*

лікарні; державні, місцеві та приватні	$66,300
Місцева влада, за винятком освіти та лікарень	62,390
Амбулаторна медична допомога	58,690
Уряд штату, за винятком освіти та лікарень	52,640
Індивідуальні та сімейні послуги	46,670

Джерело: Бюро статистики праці США, Міністерство праці США

Далі зупинимось на характеристиці посади соціального працівника у сфері освіти, а саме початкової та середньої школи, коледжів та університетів. Співпрацюючи з викладачами, батьками та адміністрацією шкіл, коледжів та університетів, соціальні працівники визначають та впроваджують мету та стратегії, спрямовані на досягнення успіху учнів студентів у сфері навчання та соціального розвитку. Педагоги та сім'ї часто звертаються до даних соціальних працівників у випадках агресивної поведінки, знущання чи систематичних прогулів учнів чи студентів.

Відповідно до інформації від BLS, обов'язки соціальних працівників в освітніх закладах включають схожі завдання, порівняно з обов'язками інших соціальних працівників, а саме:

– проведення оцінки потреб учнів (студентів) у сфері успішності та соціальних навичок і визначення наявності відповідної мережі підтримки;

– допомога учням (студентам) адаптуватися до труднощів у їхньому житті, таких як розлучення чи безробіття батьків;

– розгляд випадків жорстокого поводження з дітьми (студентами) та реагування на надзвичайні ситуації з їх психічним здоров'ям;

– відстеження прогресу учнів (студентів) у досягненні їхніх академічних і соціальних цілей;

– допомога учням (студентам) та їхнім сім'ям у визначенні ресурсів і послуг у суспільстві, що сприятимуть подоланню проблем зі здоров'ям, соціальних та економічних труднощів, з якими вони зіштовхуються [4].

До навичок, які є важливими для отримання кваліфікації соціального працівника навчального, включаються наступні:

– комунікативні навички, що передбачають вміння ефективно слухати та розуміти потреби учнів (студентів) та їхніх родин;

– емоційні навички, спрямовані на допомогу учням (студентам) впоратися зі стресовими та складними ситуаціями, виявляючи емпатію та співчуття;

– навички міжособистісного спілкування для підтримки здорових і продуктивних відносин між особами різного соціального статусу;

– організаційні навички для ефективного управління прогресом кількох клієнтів, включаючи заповнення всіх необхідних документів;

– навички вирішення проблем, що включають розробку практичних та інноваційних рішень для подолання труднощів, з якими зіткнуться учні (студенти).

Незважаючи на схожість обов'язків соціальних працівників у вищих навчальних закладах із завданнями соціальних працівників шкіл, студенти вищих навчальних закладів, які користуються послугами соціальних працівників, мають унікальні потреби, що вимагають від соціальних пра-

цівників особливого уваги. Серед цієї студентської групи можна визначити наступні категорії:

– ті, хто має проблеми з психічним здоров'ям;

– студенти, які стикаються з труднощами у навчанні та різницями в індивідуальних можливостях;

– іммігранти та біженці;

– студенти, які не мають необхідних документів;

– студенти з особливим етнічним походженням та кольором шкіри;

– студенти, які вивчають англійську як іноземну мову;

– студенти з економічною нестабільністю та представники різних соціальних груп.

Вимоги до соціальних працівників у вищих навчальних закладах, а також тих, хто здійснює практику зі студентами вищих навчальних закладів у приватній сфері, аналогічні вимогам до соціальних працівників у школах. Зазвичай для початкових посад в соціальній роботі, таких як медичний працівник чи асистент психічного здоров'я, вимагається бакалаврат у галузі соціальної роботи. А для посад практичної соціальної роботи обов'язковими є наявність магістерського ступеня у галузі соціальної роботи, а також видана державою ліцензія; в більшості штатів Америки також необхідна ліцензія або сертифікат для непрактикуючої соціальної роботи. Здобуття державної ліцензії також передбачає два роки практичного досвіду під наглядом наставника після отримання магістерського ступеня.

За прогнозами BLS, передбачається, що зайнятість соціальних працівників у сфері захисту прав дітей, роботи з сім'ями та соціальної роботи у школах зросте на 5% протягом 2022–2028 років, що перевищує середній темп зростання, який прогнозується для усіх професій [4]. Прогнозується, що загальний обсяг соціальних робочих місць у цей період збільшиться на 11%, що виявиться значно швидшим, ніж передбачений середній рівень зростання для всіх видів занять (рис. 4.5, та табл. 4.7).

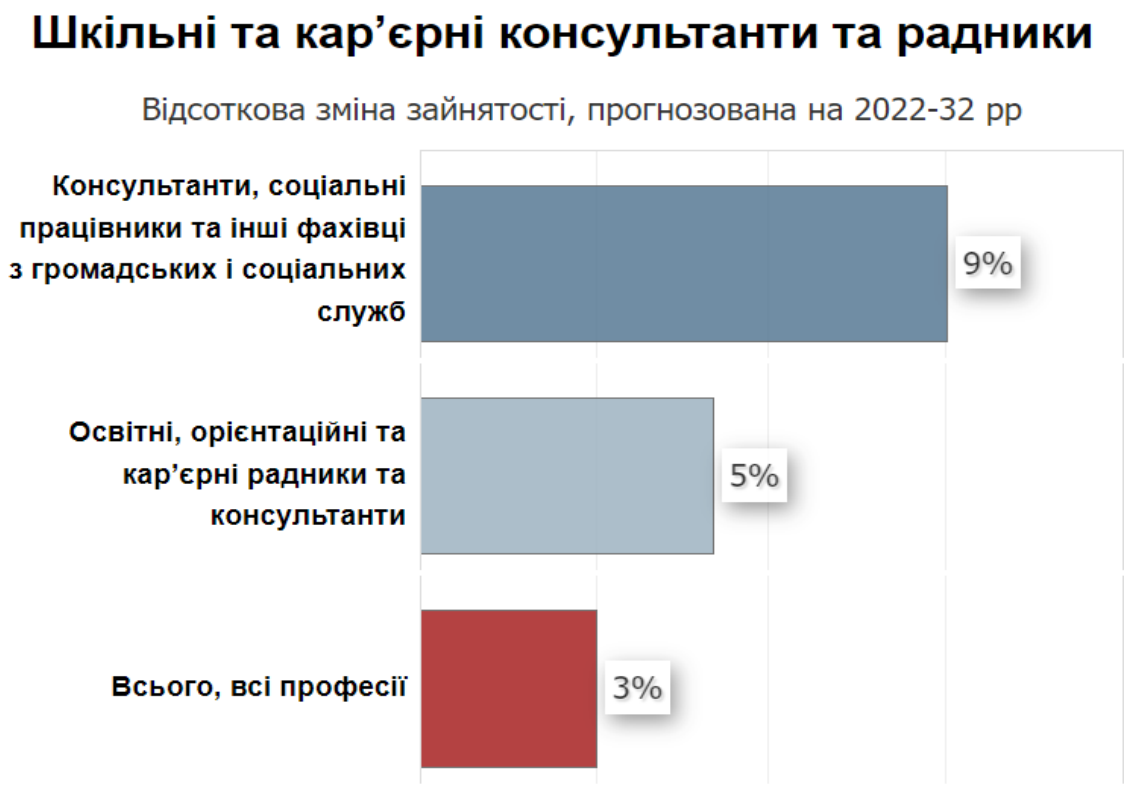

Рис. 4.5 Прогнозована відсоткова зміна зайнятості у США, за даними на 2022–2032рр.*

** Примітка. Усі професії включають усі професії в економіці США.*

Джерело: Бюро статистики праці США, програма прогнозів зайнятості

Таблиця 4.7

Прогнозовані дані про зайнятість соціальних працівників, 2022–2032 рр.*

Назва професії	Код SOC	Зайнятість, 2022	Прогнозована зайнятість, 2032	Зміна, 2022-32	
				Відсоток	Числовий
Освітні, орієнтаційні та кар'єрні радники та консультанти	21-1012	342,400	360,800	5	18,400

Джерело: Бюро статистики праці США, програма прогнозів зайнятості

За інформацією тієї ж BLS, середньорічна заробітна плата соціальних працівників, які працюють у галузі освіти на травень 2022 року склала 60 140 доларів США. При чому, наявна диверсифікація щодо розмірів зарплати працівників соціальної служби у школах та у вищих навчальних закладах (рис. 4.6 та табл. 4.8).

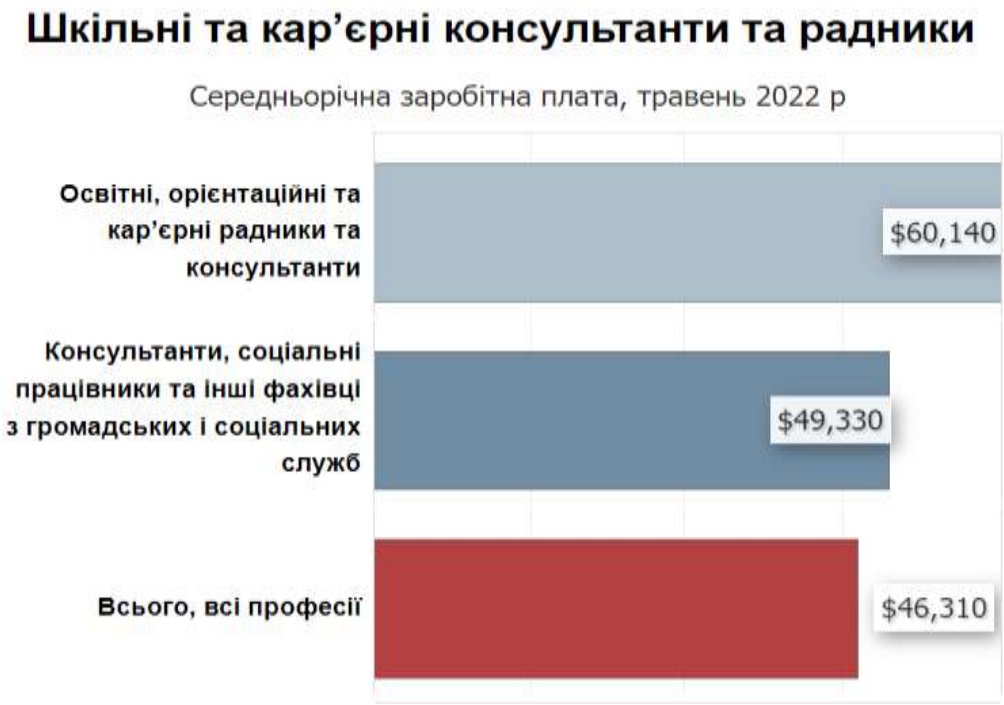

Рис. 4.6. Середньорічна заробітна плата освітніх соціальних працівників у США, за даними на травень 2022 р.*

** Примітка. Усі професії включають усі професії в економіці США.*

Джерело: Бюро статистики праці США, Статистика професійної зайнятості та заробітної плати

Таблиця 4.8

Розмір середньої річної заробітної плати шкільних соціальних працівників та інших працівників у провідних галузях,

на травень 2022 року*

початкові та середні школи; державні, місцеві та приватні	$65,930
Інші освітні послуги; державні, місцеві та приватні	52,390
Неповнолітні коледжі, коледжі, університети та професійні училища; державні, місцеві та приватні	50,370
Охорона здоров'я та соціальна допомога	39,650

Джерело: Бюро статистики праці США, Міністерство праці США

Окремо, слід відзначити роль і особливості соціальних працівників приватної практики. NASW визначає соціаль-

них працівників приватної практики як ліцензованих практикуючих соціальних працівників, які працюють в індивідуальній або груповій практиці [5]. Зазвичай їхня діяльність спрямована на надання допомоги клієнтам у вирішенні проблем в сфері стосунків, подоланні депресії та інших розладів настрою, лікуванні тривожних розладів, протидії антисоціальній поведінці та керуванні хронічними психічними захворюваннями. Обов'язки соціальних працівників приватної практики визначаються подібно до завдань інших ліцензованих практикуючих соціальних працівників, і включають:

– визначення потреб клієнтів, оцінка їхнього соціального та фінансового стану, можливостей та наявності джерел їх підтримки;

– допомога клієнтам у процесі адаптації до змін і вирішенні проблем у їхньому житті, таких як захворювання, безробіття чи розлучення;

– спрямування клієнтів на ресурси та послуги, доступні їм у суспільстві, що сприятиме покращенню їхньої життєвої ситуації;

– допомога особам, що пережили жорстоке поводження з дітьми, тим, хто стикається з надзвичайними психічними проблемами та іншим особам у кризовому стані;

– моніторинг прогресу психічного оздоровлення клієнтів у досягненні їхніх соціальних, економічних та охорони здоров'я цілей.

У всіх регіонах США вимагається, щоб практикуючі соціальні працівники отримали ліцензію. Для цього – необхідно мати ступінь магістра соціальної роботи, пройти два роки практичного досвіду під наглядом наставника після завершення навчання та успішно скласти державний ліцензійний іспит.

Підсумовуючи проведений аналіз, можна окреслити використання зарубіжного досліду на американському прикладі щодо вдосконалення професії соціального працівника та її значущості у розрізі різних сфер народного господарства нашої батьківщини. Зокрема, для розгляду загаль-

них факторів у досвіді професійної ідентичності соціальних працівників у сфері психічного здоров'я. Хоча соціальні працівники визнають свої професійні навички і цінності як особливий підхід у командах та службах з психічного здоров'я, взаємодія між соціальними та медичними моделями психічного здоров'я у цих установах, юрисдикційні контексти кожної країни представляють значущий виклик для реалізації соціальних підходів. Дослідження включає ці моменти та потребує подальшого вдосконалення, а критичний розгляд з боку фахівців та представників влади, сприятиме позитивному впливу у розвитку соціальних служб з забезпечення психічного здоров'я, дотримання вимог сталого розвитку та соціалізуватиме глобальні процеси в контексті провадження соціальної політики. Через це можна зробити висновок, що соціальна робота в галузі психічного здоров'я може бути зміцнена взаємозв'язком своєї професійної ідентичності з глобальними підходами до політики. Розвиток «професійного капіталу» соціальної роботи в галузі психічного здоров'я, через розбудову спільних зв'язків та мереж, зосереджених на знаннях та цінностях, які соціальна робота приносить у служби з психічного здоров'я, є необхідною складовою сильної та ефективної професії. Проте існують значущі виклики та узгодження в виявленні цієї ідентичності в організаційних та міжпрофесійних структурах, які залишаються, в різних аспектах, орієнтованими на біомедичні підходи.

4.4. СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Війна в Україні, що розпочалася у 2022 році, спричинила масштабне переміщення населення. Мільйони українських сімей з дітьми були змушені залишити свої домівки та шукати прихисток в більш безпечних місцях. Ці родини опинилися у вкрай складних, а часто й травматичних обста-

винах, що вимагає від держави та суспільства негайної та комплексної підтримки.

Одним із найважливіших завдань є забезпечення потреб дітей з сімей ВПО у соціальних, медичних, психологічних та юридичних послугах. Вимушене переміщення, розлука з близькими, втрата звичного середовища та свідчення жахів війни можуть призвести до емоційного та фізичного напруження, страху, депресії, а також ускладнити адаптацію до нових умов.

За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 1 вересня 2023 року в Україні налічується близько 4,8 мільйона внутрішньо переміщених осіб (ВПО). З них: 1 мільйон – діти [5].

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання соціальної підтримки дітей ВПО. Її мета – допомогти дітям подолати психологічні травми, адаптуватися до нового середовища та успішно інтегруватися в суспільство.

Внутрішньо переміщені особи стикаються з багатьма проблемами, такими як:

– втрата житла: багато ВПО втратили свої домівки внаслідок бойових дій або були змушені їх покинути;

– втрата роботи та джерел доходу: війна призвела до закриття багатьох підприємств та втрати робочих місць;

– обмежений доступ до базових послуг: ВПО можуть мати труднощі з доступом до медичної допомоги, освіти, соціального захисту та інших базових послуг;

– психологічні травми: війна та переміщення можуть призвести до психологічних травм, таких як пост травматичний стресовий розлад, депресія та тривожні розлади;

– соціальна ізоляція: ВПО можуть відчувати себе ізольованими в нових місцях проживання, оскільки вони можуть не знати мови, місцевих звичаїв, або стикатися з упередженням з боку місцевих жителів.

Діти з сімей ВПО є особливо вразливою групою, оскільки вони:

– більш схильні до психологічних травм: діти більш схильні до психологічних травм, ніж дорослі, оскільки їхній мозок ще розвивається;

– потребують стабільності та безпеки: діти потребують стабільності та безпеки для нормального розвитку.

– залежать від дорослих: діти залежать від дорослих у задоволенні своїх базових потреб.

Війна та переміщення мають руйнівний вплив на всі аспекти життя дітей. Вони можуть стати свідками насильства, втратити близьких, друзів, домівку, звичний уклад життя. Це призводить до психологічних травм, таких як тривога, депресія, посттравматичний стресовий розлад.

Діти з сімей ВПО стикаються з такими проблемами, як:

– через переміщення діти можуть втратити можливість відвідувати школу, що негативно впливає на їхнє навчання та розвиток;

– у нових місцях проживання сім'ї ВПО можуть зіткнутися з труднощами в отриманні медичної допомоги, що особливо небезпечно для дітей, які потребують регулярного медичного обстеження та лікування;

– діти з сімей ВПО часто відчувають себе ізольованими в новому середовищі, їм важко знайти нових друзів та адаптуватися до нових умов;

– багато сімей ВПО втратили джерела доходу, що призводить до погіршення матеріального становища та ускладнює доступ до базових потреб, таких як їжа, одяг, житло.

Для вирішення проблем з доступом до освіти, був розроблений план заходів щодо забезпечення права на освіту дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України у 2022 році. План передбачає такі заходи:

Створення умов для безперервного навчання дітей ВПО:

– організація онлайн-навчання, у тому числі за допомогою платформи «Всеукраїнська школа онлайн»;

– наразі платформа містить більш як 2500 відеоуроків, тестів та матеріалів для самостійної роботи з 18 основних предметів для учнів 5–11 класів: українська література, українська мова, біологія та екологія, географія, всесвітня історія, історія України, математика, алгебра, алгебра і початки аналізу, геометрія, мистецтво, основи правознав-

ства, природознавство, фізика, хімія, англійська мова та зарубіжна література [3; 9];

– надання підручників та канцелярського приладдя;

– забезпечення доступу до комп'ютерів та інтернету;

– створення освітніх хабів для дітей ВПО.[8]

Забезпечення інтеграції дітей з сімей ВПО в нові школи та дитячі садки:

– спрощення процедури зарахування дітей ВПО до навчальних закладів;

– надання допомоги в адаптації до нового колективу;

– Надання додаткових освітніх послуг, таких як репетиторство та мовні курси.

Надання психологічної та соціальної підтримки дітям та сім'ям ВПО:

– забезпечення доступу до психологів та психотерапевтів;

– створення груп підтримки для дітей та батьків;

– проведення заходів, спрямованих на зняття стресу та тривоги;

– відновлення пошкоджених навчальних закладів;

– проведення ремонтних робіт у пошкоджених навчальних закладах;

– забезпечення навчальних закладів необхідним обладнанням та матеріалами.

План заходів щодо забезпечення права на освіту дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, є важливим кроком на шляху до забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей в Україні, в тому числі для дітей з сімей ВПО.

Для вирішення проблеми обмеженого доступу до медичної допомоги для дітей з сімей ВПО в Україні було вжито ряд заходів, зокрема:

– створення мобільних медичних бригад;

– розширення доступу до телемедицини;

– спрощення процедури отримання медичної допомоги;

– надання безкоштовних медикаментів.

Під час воєнного стану внутрішньо переміщена особа може отримувати медичну допомогу безоплатно за місцем

фактичного проживання шляхом звернення до будь-якого закладу охорони здоров'я, який має можливість забезпечити відповідне лікування.

Крім того, міжнародні організації, такі як ВООЗ та ЮНІСЕФ, надають Україні допомогу в забезпеченні медичної допомоги ВПО.

Для соціальної підтримки внутрішньо переміщених сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, було надано право на соціальні послуги згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам...» [10]. Також для дітей ВПО держава надає грошову допомогу в розмірі 3000 грн. Кошти перераховують на картку єПідтримка, а витрачати їх можна без обмежень – розраховуватися за товари й послуги, знімати готівку або ж допомагати ЗСУ.

Соціальна ізоляція є серйозною проблемою для дітей з сімей ВПО. Вона може призвести до таких негативних наслідків, як депресія, тривога, низька самооцінка та проблеми з навчанням.

Існує ряд заходів, які можна вжити для вирішення проблеми соціальної ізоляції дітей з сімей ВПО:

– створення центрів денного перебування для дітей: ці центри надають дітям можливість спілкуватися з однолітками, брати участь у різних заходах та отримувати психологічну та соціальну підтримку;

– організація літніх таборів для дітей ВПО: літні табори надають дітям можливість відпочити, розважитися та знайти нових друзів;

– проведення заходів, спрямованих на інтеграцію дітей ВПО в місцеві громади: це можуть бути спортивні змагання, творчі конкурси, екскурсії та інші заходи;

– надання допомоги батькам у пошуку роботи та житла: це допомагає сім'ям ВПО швидше адаптуватися до нових умов життя та створити сприятливе середовище для своїх дітей;

– залучення дітей ВПО до волонтерської діяльності: волонтерство допомагає дітям відчути себе потрібними та

корисними, а також дає їм можливість познайомитися з новими людьми та інтегруватися в місцеву громаду;

– створення онлайн-спільнот для дітей ВПО: онлайн-спільноти можуть допомогти дітям ВПО спілкуватися з однолітками з інших регіонів України та ділитися своїм досвідом;

– надання психологічної підтримки дітям та батькам: Психологічна підтримка може допомогти дітям ВПО впоратися з травмами, пов'язаними з війною та переміщенням, а також навчитися ефективно спілкуватися та будувати стосунки з іншими людьми .[7]

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) разом із Міністерством освіти і науки України, Українським інститутом когнітивно-поведінкової терапії та Всеукраїнським громадським центром «Волонтер» запустили проєкт психологічної підтримки «Поруч».[7]

Проєкт «Поруч» – це групи психологічної підтримки для підлітків і батьків, чиє звичне життя зламала війна. Психологи готові допомагати офлайн і онлайн, щоб досвід громадян України не залишився непереборною травмою на все життя.

Онлайн-зустрічі відбуватимуться в ZOOM. У кожній із них буде не більш як 10 учасників і ведучий-психолог. Участь у групах безоплатна. Час зустрічей буде узгоджено з кожним учасником.

Під час зустрічей діти зможуть поділитися переживаннями про події, відчути підтримку інших учасників групи та фахівців, а також знайти способи, як підтримувати себе та близьких у складні часи, побути в спільноті людей, які розуміють і підтримують одне одного.

Психосоціальна допомога в наукових дослідженнях розглядається в контексті створення умов, що сприяють покращенню якості життя дітей та сімей вразливих категорій населення, подолання складних життєвих обставин, криз та екстремальних подій [1].

Війна як екстремальна ситуація впливає на людей порізному, тому існує потреба в різних видах підтримки. Ефек-

тивна психосоціальна підтримка вимагає багаторівневої системи допомоги постраждалим та переміщеним особам [2].

На сучасному етапі надання соціальної підтримки сім'ям внутрішньо переміщених осіб має бути комплексним і вимагає організації міжсекторальної та міжвідомчої взаємодії фахівців відповідних служб та координації їхньої діяльності. Діти внутрішньо переміщених осіб також потребують соціальної та психологічної підтримки, яка може вимагати відновлення їхнього психічного здоров'я та соціального благополуччя, адекватної реакції на військові дії та адаптації до нових, змінених умов.

Аналіз моделі розвитку соціально-педагогічної підтримки дітей Т. Алексієнко [1] дозволяє виділити такі компоненти підтримки дітей внутрішньо переміщених осіб:

– умови благополуччя (допомога у вирішенні поточних життєвих проблем та прийнятті рішень, підтримка у складних життєвих обставинах та ризикових ситуаціях; координація та моніторинг ефективності роботи з дітьми);

– програмний компонент (виховна робота – формування знань про розвиток особистісної та соціальної сфери дитини; індивідуальні консультації з життєвих ситуацій; спільна критична рефлексія індивідуальних програм, попередження кризових ситуацій та негативних проявів у поведінці);

– контрольний компонент;

– управління (реалізація компонентів моделі).

Профілактична робота соціального педагога полягає у здійсненні превентивних заходів. Це можуть бути превентивні програми навчання дітей новим формам поведінки, розвиток стресостійкої особистості, здатної самостійно, ефективно та відповідально будувати свою життєдіяльність. Такі програми можуть включати заняття з розвитку комунікативних навичок, профілактики асоціальної поведінки, формування правових знань і мають бути спрямовані на допомогу в досягненні позитивних життєвих цілей.

Для зниження агресії дітей, формування толерантності до інших точок зору, запобігання конфліктам і випадкам

насильства слід проводити соціально-психологічні тренінги, ігри, вправи, корекційно-розвивальні заняття.

Особливу увагу слід приділяти наданню психологічної допомоги дітям із сімей, члени яких загинули, що полягає в психологічній та соціально-педагогічній підтримці таких дітей, наданні їм консультацій та проведенні психотерапевтичної роботи. Значну увагу слід приділяти підтримці розвитку особистісних ресурсів дитини, зменшенню тягаря деструктивних впливів, розширенню способів поведінки та сприянню відновленню після травматичних ситуацій за допомогою психотерапевтичних впливів та психологічної корекції.

Війна в Україні завдала значної шкоди дітям, особливо тим, хто змушений був покинути свої домівки та стати внутрішньо переміщеними особами (ВПО). Ці діти стикаються з численними викликами, які можуть мати довгострокові негативні наслідки для їхнього фізичного та психічного здоров'я, освіти та майбутнього.

Соціальна підтримка дітей з сімей ВПО є надзвичайно важливою для пом'якшення цих наслідків та створення умов для їхнього успішного розвитку.

В Україні було вжито ряд заходів для надання соціальної підтримки дітям з сімей ВПО, зокрема розроблено державні програми та ініціативи, залучено громадські організації та міжнародних партнерів.

Однак, незважаючи на вжиті заходи, система соціальної підтримки дітей з сімей ВПО в Україні все ще потребує вдосконалення. Зокрема, необхідно:

– збільшити фінансування програм соціальної підтримки дітей з сімей ВПО;

– покращити координацію між різними державними органами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами, які надають допомогу дітям з сімей ВПО;

– розробити та впровадити ефективні механізми для виявлення та оцінки потреб дітей з сімей ВПО;

– забезпечити цільове та ефективне використання ресурсів, що виділяються на соціальну підтримку дітей з сімей ВПО.

4.5. СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ПРИЙМАЮЧУ МАЛОЧИСЕЛЬНУ ГРОМАДУ: ТЕОРІЯ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну минуло більше двох років, а загалом, бойові дії та загарбницька політика «сусіда-брата визволителя» тривають з 2014 року, що мають прямий вплив на стрімке зростання чисельності українських громадян, котрі вимушені покинути власні помешкання через небезпеку для життя та переїжджати в інші населені пункти, міста, навіть країни. Сьогодні, відповідно до чинного законодавства, статус громадян, котрі проживають на українській території, але вимушені «залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [1] – визначено як внутрішньо переміщені особи (ВПО). Точно визначити кількість таких осіб на даний час складно, адже міграційні рухи постійно продовжуються, люди шукають змогу, де їм краще облаштуватися, перебути складні часи, проте загалом чисельність ВПО перевищує 5 мільйонів, з яких працездатне населення становить 43% [2].

Питання інтеграції переселенців не є новим в Україні, адже воно почалося ще у 2014 році. Тоді держава намагалася наказати міським радам розробляти програми за допомогою національної стратегії. Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб до 2024 року схвалив Кабмін та анонсувала у листопаді 2021 року міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України Ірина Верещук. Стратегія встановила сім основних завдань: забезпечення житлом, працевлаштування, освіта, соціальний захист, медичні послуги, доступ до документів та інтеграція в приймаючі громади. Зокрема, щодо останнього, створення кращих систем обліку ВПО та регулярних систем оцінки їхніх

потреб, запровадження механізмів вимірювання рівня інтеграції ВПО та розвиток молодіжних програм, спрямованих на сприяння соціальній єдності. Відзначалося за необхідне проведення заходів, створення консультаційних механізмів для участі внутрішньо переміщених осіб у процесах прийняття рішень на місцевому рівні та створення публічних просторів у територіальних громадах для гарантування рівного доступу до можливостей творчого розвитку, якості вільного часу, встановлення та гарантування права ВПО. Усі ці цілі актуальні й сьогодні.

Дослідженнями проблеми інтеграції ВПО сьогодні займається чимала низка науковців та практиків як вітчизняних так і іноземних, зокрема: Бачинська О. М., Поліщук В. А., Олексюк Н. С. [3], Федоренко О. [4], Новікова О. Ф., Антонюк В. П., Панькова О. В. [5] та багато інших. Незважаючи на велику кількість досліджень (психологічних, соціальних, демографічних тощо), які зараз проводяться в Україні, умови соціально інтеграції ВПО у приймаючу громаду потребують більш детального вивчення, враховуючи особливості громад.

Й надалі актуальним залишається питання соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб в приймаючих громадах, їх адаптація до життя в інших, відмінних до звичних їм раніше, умовах. Складність визначається неоднозначним сприйняттям ними місцевої культури, звичаїв, важкістю щодо працевлаштування в малих містечках, селах чи в мало чисельних громадах. Особливо хвилюють питання охорони здоров'я, соціального забезпечення для осіб з інвалідність, чи похилого віку та багато інших.

Мета дослідження полягає у систематизації теоретичних закономірностей і моделей соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб, інноваційних практик втілення адаптації переселенців у приймаючій громаді, особливо у малочисельні.

Терміном «інтеграція» соціологи та політологи визначають систематичний процес, котрий залучає переміщених осіб до всіх сфер життя приймаючої громади: економічної,

побутової, культурної – до появи нової ідентичності таких осіб як постійних жителів громади. Поліщук В.А., Олек сюк Н. С., Бачинська О. М. під терміном «інтеграція» розуміють як «входження ВПО у місцеве соціальне, ментальне середовище, у громадське, економічне, культурне життя, у нормальні побутові і трудові умови» [3, с. 6].

Інтеграція є двостороннім процесом, оскільки переселенці адаптуються до нових громад, а їх мешканці – до внутрішньо переміщених осіб, створюючи тривалі інституційні зв'язки між ними та інтегруючи ВПО в соціальну структуру громади. Переселенці виступають ресурсом для громади, яка їх приймає, завдяки здійсненню інноваційного, інтелектуального та інвестиційного внеску у її розвиток. Через призму інтеграції ВПО являють собою «вимушених мігрантів усередині країни, громадянами якої вони є. Це люди, які під тиском обставин вирвані з життєвого та соціального середовища, унаслідок чого позбавлені власності, засобів до існування та належної підтримки» [6].

Тому, до такої категорії населення України потребується особлива увага в умовах війни, не тільки із дотримання законодавчих норм, законів, виплати одноразових допомог тощо, а із соціальної інноваційної роботи та практик для забезпечення повноцінного інтегрування вимушуних мігрантів.

У квітні 2023 року уряд України схвали нову «Стратегію державної політики з внутрішнього переміщення до 2025 року», яка передбачає п'ять фундаментальних стратегічних цілей:

1) «спроможність держави реагувати на виклики щодо підтримки внутрішнього переміщення,

2) безпечна евакуація людей із небезпечних районів, задоволення їхніх гуманітарних потреб,

3) сприяння адаптації ВПО на новому місці проживання,

4) інтеграція ВПО в нових громадах,

5) підтримка безпечного повернення до покинутого місця проживання та реінтеграції людини» [7].

Враховуючи вектор економічної інтеграції низка науковців виділяє чотири групи ВПО.

Таким чином, в основу наведеної класифікації покладено принцип працевлаштування та принесення економічної користі громаді, котра прийняла переміщених осіб. Відмінність соціальної інтеграції від економічної складової вимагає зусиль як місцевих жителів, так і переселенців у забезпеченні повноцінного соціально-побутового життя на конкретній території. При цьому слід враховувати особливості надання освітніх послух, культурних та мистецьких заходів, створення місць відпочинку, сприяння наданню якісних послуг щодо охорони здоров'я для забезпечення усестороннього розвитку громадян.

Інформаційні дані Міністерства соціальної політики України демонструють, що найбільша кількість вимушених переселенців припадає на такі області, як Донецька, Харківська, Дніпропетровщина, м.Київ та Київщина. (рис. 4.7).

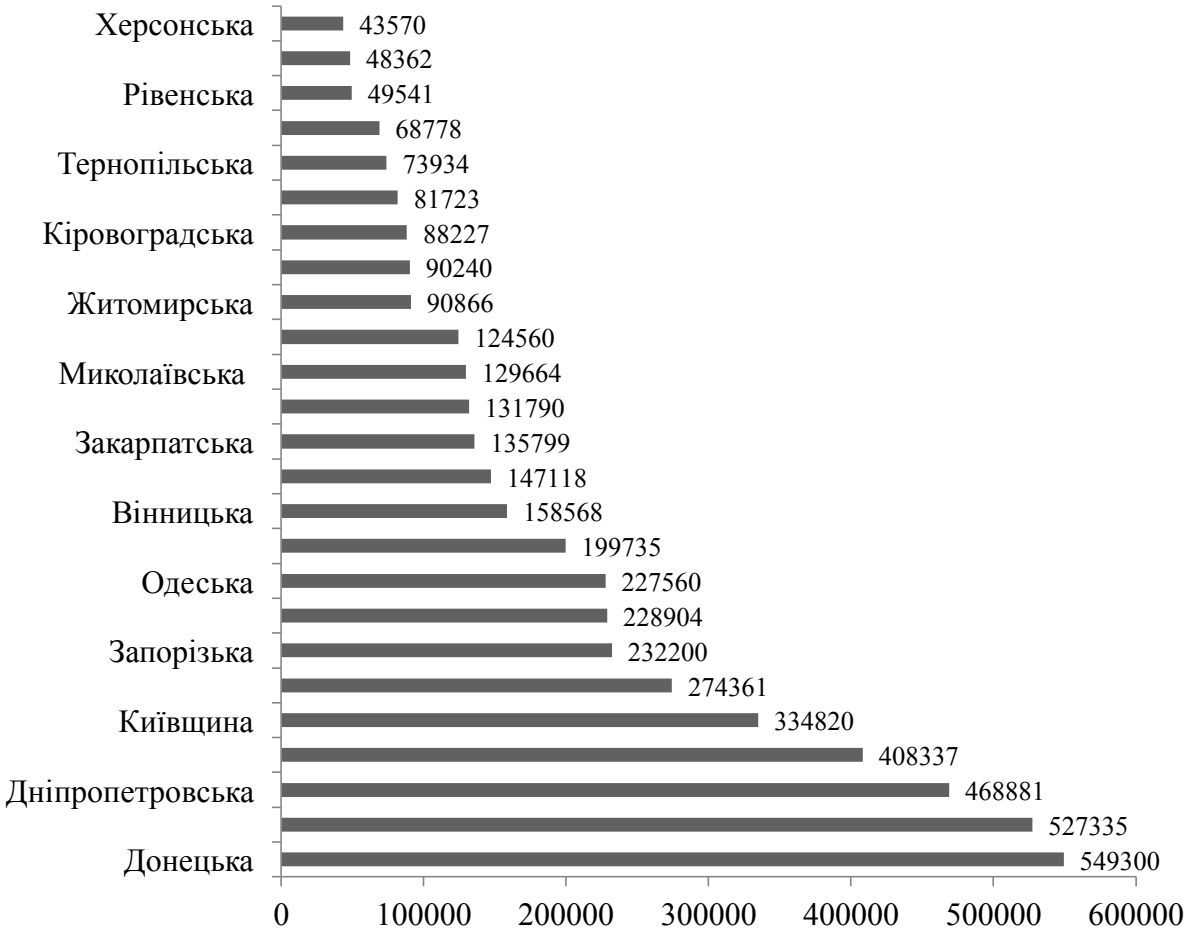

Рис. 4.7 Інфографіка внутрішньо переміщених осіб по областях України (листопад 2023 року)

Джерело: побудовано на основі даних Мінсоцполітики [9]

Найбільшу кількість переселенців спостерігаємо у суміжних областях, де й надалі точаться запеклі бої. Незважаючи на складну та небезпечну ситуацію, населення сходу та півдня все рівно залишається поближче до своїх рідних, нажитих місць. По-перше, ментально вони більш подібні, по-друге, їх рідні та близькі у більшості проживають у ти х же населених пунктах, що надає додаткової впевненості у кращому інтегруванні у відповідні громади. Тернопільська область у даній інфографіці займає двадцять перше місце за кількістю переселенців у 73934 особи. Її незначно випереджає Чернівецька область – 81723 ВПО, а от Львівська є фаворитом у західному регіоні – 228904 переміщених осіб (станом на листопад 2023 року).

Невисоку кількість заселення мігрантами у перераховані західні області можна пояснити низкою причин. Однією із головних є проблематичність щодо працевлаштування. Загалом, західний регіон України відрізняється від інших малою кількістю розміщених великих заводів та фабрик. Функціонування бізнесу здебільшого здійснюють середні та малі підприємства або ж ФОПи. Відтак, економічний розвиток цих регіонів нижчий за інші. Ми вважаємо, що для даних територіальних громад їх, на перший погляд «економічний недолік» має стати запорукою успішного поповнення кількістю мігрантів, особливо для інтегрування останніх на постійне місце проживання. Адже, за статистичними даними, ці області є лідерами із зовнішньої міграції населення до інших країн світу. Для цього слід проаналізувати практики соціальної інтеграції ВПО, які на думку самих мігрантів, владних органів, засобів масової інформації, соціологів є успішними. Й на наступному етапі втілити у свою соціальну роботу найбільш вдалі та адаптивні методики.

Дане дослідження базуватиметься на територіальних громадах Чортківського району та Чортківської громади (міста) зокрема. Остання на початок повномасштабного вторгнення налічувала 33700 мешканці. На сьогодні у Чортківській громаді статус ВПО підтвердили 3 334 людей, які прибули із Чернігова, Сєвєродонецька, Херсону, Києва,

Запоріжжя та Луганщини. Існуючий досвід цієї громади полягає у проведені відповідних соціологічних опитувань, які дозволяють встановити які саме фахівці прибувають у населені пункти громади. Зокрема, 46 нових «містян» працюють у комунальних закладах, а одна особа – заступницею міського голови [10].

Чортків, на жаль, не став винятком і зовсім безпечним містом. Так у червні 2022 він зазнав ракетного удару, із значними руйнуваннями житлових помешкань, а згодом через рік (травень 2023р.) ударів від шахідів. Це вплинуло на збільшення чисельності осіб, які покинули місто й надалі продовжують виїжджати. Економічний та соціально-культурний розвиток Чортківської громади зазнав стресових змін в частині малого та середнього бізнесу. Місцева влада продовжує створювати умови для нових мешканців громади. Зокрема, здійснюють реконструкцію гуртожитку у смарт-квартири. На нашу думку, такі дії не є повноцінними і достатніми для сприяння соціальної інтеграції переміщених осіб.

Сьогодні є чимало факторів, які заважають якісному забезпеченні соціальної інтеграції ВПО у мало чисельні приймаючі громади.

По-перше, не розуміння владними органами важливості процесу соціальної інтеграції. Здебільшого місцеві органи влади громад Чортківського району, на запитання «які заходи для полегшення соціальної інтеграції ВПО ними здійснені?» відповідають опираючись лише на забезпечення норм чинного законодавства щодо соціального захисту таких громадян. Їх найбільше завдання – це забезпечити мігрантів елементарними нормами побуту: їжею, житлом, засобами гігієни тощо. Тобто, вони не зовсім чітко розуміють значення, як самого слова «соціальна інтеграція» так і важливості усього процесу.

По-друге, відсутність у малих громадах практичного досвіду щодо соціальної інтеграції ВПО. Проте завдяки активній діяльності громадськості та іноземному фінансуванню в Україні існують певні практики, які сприяють щоб

ВПО стали рівноправними членами громади. Але, вони не є систематичними і ще не схожі на політику громади (або регіону), спрямовану на інтеграцію та збереження людських ресурсів.

По-третє, настрої самих переселенців. Більшість із них вважають своє становище тимчасовим і хотіли б повернутися до рідного місця проживання. Люди хочуть повернутися до власних домівок, незважаючи на невизначеність війни та окупації. Через це вони можуть ігнорувати або свідомо чинити опір будь-якій можливості інтегруватися в нове суспільне становище. Причина цього має психологічних характер: «це відмова від мрії про повернення до попереднього життя». Схоже ставлення можна спостерігати і зі сторони місцевих жителів. До прикладу, деякі місцеві роботодавці не хотіли брати на роботу переміщених осіб, оскільки вважають їх тимчасовими працівниками. Тому сприйняття ситуації як тимчасової точно не сприяє інтеграції чи готовності обох сторін докласти зусиль.

Для ефективної соціальної інтеграції переселенців приймаючій громаді потрібно розробити систему заходів усестороннього розвитку та потреб таких громадян, вразовуючи їх інтереси, соціальні особливості (діти, одинокі матері, особи з особливими потребами, люди похилого віку тощо). Для підготовки та реалізації таких заходів допоможуть ряд соціальних практик, які сьогодні успішно себе зарекомендували в різних своїх проявах.

Першочерговою, вважаємо практику «інформаційної підтримки переселенців». Коли ВПО потрапляють у нову громаду, їм важко зорієнтуватися в ній. Тому, слід багато уваги приділяти місцевій владі для реалізації певних практик, які спрямовані на покращення доступу ВПО до інформації про їхню громаду та доступні там послуги онлайн чи наживо.

Найпершим джерелом інформування звичайно виступають інформаційні інтернет-сторінки (офіційні сайти). Нами проаналізовано інтернет-сторінки громад Чортківського району (Борщівської [11], Бучацької [12], Гусятинської [13],

Заліщицької [14] та Чортківської [15]), які на жаль містять дуже обмежену кількість інформації для ВПО. Загалом відображають інформації щодо отримання допомоги, правил реєстрування як ВПО. Позитивним є розміщення Бучацькою та Гусятинською територіальними громадами рубрики «Пам'ятка для ВПО». У Гусятинській громаді дана Пам'ятка розміщена у форматі PDF. Це не зовсім зручний формат: по-перше, не усі телефони та смартфони мають функцію підтримки такого формату, що обмежує кількість осіб, які можуть її прочитати, а по-друге, у даний формат не зручно вносити правки та зміни. Та незважаючи на такі нюанси Пам'ятка є дуже інформативною, вона містить відомості про нормативні вимоги, взірці заповнення заяв та інших документів, питання безпеки під час дії тривоги, як влаштувати дітей у відповідні дошкільні, шкільні та інші навчальні заклади, як отримати пенсію, юридичну, психологічну допомогу, контактні дані юристів, нотаріусів, сімейних лікарів, інших медичних працівників, правоохоронних органів тощо. На офіційних сайтах Чортківської та Борщівської громад є рубрики «Інформація для внутрішньо переміщених осіб». Одна, вони містять тільки перепости нормативно-законодавчих актів, а у Чортківській – інформації про створення «Ради з питань внутрішньо переміщених осіб при виконавчому комітеті Чортківської міської ради« з переліком затверджених її членів [15].

Вважаємо, що така інформативність не достатня для повноцінного інформування ВПО про можливості адаптації та загалом для соціальної інтеграції у місцеві громади.

Для прикладу, наведемо успішні практики сусіда Тернополі ГО, котра створила одразу кілька ресурсів, щоб скористатися всіма корисними джерелами інформації. Зокрема, сайт «Привітне Тернопілля» містить усе: від автосервісу до психологічної та юридичної підтримки, відеодорожню карту «Що робити, коли приїдеш у громаду», новини для ВПО, інформацію для переселенців. Розроблено інформаційні листівки, які розповсюджуються в евакуаційних центрах, гуманітарних штабах, притулках для ВПО

та інших місцях, які мають відношення до мігрантів (брошури та QR-коди з найбільш необхідною контактною інформацією для ВПО).

На нашу думку, органам місцевих громад Чортківського району слід удосконалити власні офіційні веб-сторінки. Для цього пропонуємо кілька рекомендаційних кроків:

– доречно створити окремий розділ/вкладку на вебсайті громади, назва якого повинна однозначно відповідати тематиці «Допомога ВПО»;

– упорядковувати та розміщати всі рішення громади та наявні можливості для переселенців у відповідній категорії;

– поліпшити комунікацію ВПО із громадою за допомогою соціальних мереж, як-от варто розширити перелік наявності в соціальних мережах, зокрема: в телеграм, інстаграм тощо;

– оновлювати інформацію регулярно, публікувати останні новини щодо розташування, підтримку, працевлаштування не тільки та на офіційних сайтах у рубриці «новини», а й в соціальних мережах;

– уникати вживання некоректних слів щодо ВПО чи людей з інвалідністю, або з особливими потребами;

– розміщувати та оновлювати на офіційних сайтах громад інформаційні блоки про роботу гуманітарних, громадських, міжнародних організацій, котрі функціонують у конкретному населеному пункті та реалізують допомогу переселенцям;

– оновити блоки, які присутні в архітектурі сайтів місцевих громад що присвячені освіті та охороні здоров'я, враховуючи потрібність нових мешканців громад у пошуках великої кількість контактів чи іншої інформації;

– усі документи, які розміщені у PDF форматі повинні обов'язково зчитуватися з усіх носій, або розміщені у альтернативному форматі;

– розміщувати інформацію про юридичну та психологічну допомогу усім верствам ВПО;

– інформувати внутрішньо переміщених осіб про культурні заходи, події;

– забезпечити доступність інформації для людей з ін.-валідністю та маломобільних груп населення.

Таким чином, запропоновані в досліджені рекомендації допоможуть малочисельним громадам створити сприятливі умови для соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Особливо успішними, на нашу думку, буде створення хабів, у яких на рівноправних умовах будуть брати участь не тільки місцеві мешканці, а й ВПО. Це дозволить виділити активних осіб, які в майбутньому стануть рушійною силою для розвитку місцевої громади в різних аспектах: бізнесі, освіті, охороні здоров'я, культурі та інших напрямках. Доречно розробити комплексні повноцінні програми інтеграції внутрішньо переміщених осіб, які повинні включати логічно структуровані показники та ефективні заходи. Такі громади зможуть краще залучати міжнародне фінансування для вирішення проблем соціальної інтеграції ВПО і, отже, матимуть більше можливостей для росту та розвитку.

4.6. ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ФЕНОМЕН ЦИВІЛІЗОВАНОГО СУСПІЛЬСТВА

Теперішня ситуація в Україні характеризується соціально-психологічною та економічною нестабільністю, спадом рівня життя більшості населення, руйнуванням моральних норм і цінностей у суспільстві, а також зростанням злочинності і насильства. Ці соціально-психологічні проблеми впливають на психологічний стан різних соціальних груп населення, особливо на тих, хто потребує соціально-психологічної допомоги, таких як безробітна молодь, дорослі без роботи, діти, які не отримують відповідної уваги з боку батьків, пенсіонери, інваліди та інші. У сучасному етапі розвитку країни в Україні бракує висококваліфікованих психологів та соціальних працівників. Для вирішення цієї проблеми необхідно, по-перше, дослідити реальні потреби різних соціальних груп, по-друге, впровадити мето-

дики соціально-психологічної роботи, які допоможуть вирішити ці проблеми, та, по-третє, забезпечити підготовку висококваліфікованих спеціалістів для впровадження розроблених концепцій і програм соціально-психологічної роботи [3].

Також важливо врахувати зростаючі потреби населення в соціальній допомозі, психологічній підтримці та захисті. Тому потрібно залучати добровільних помічників-волонтерів для соціально-психологічної роботи з різними соціальними групами.

Термін «волонтер» описує людину, яка добровільно займається благодійною діяльністю на користь суспільства без матеріальної винагороди. Волонтерство є важливим соціальним рухом, який може виконувати частину функцій державних соціальних установ, але для цього необхідна підготовка, мережа та інфраструктура. Україна в період війни переживає етап значного росту громадської активності, де багато людей щиро бажають допомогти іншим безкорисливо. Цей феномен може стати важливим елементом соціальної підтримки в країні [1].

Волонтерський рух означає надання безкорисної допомоги тим, хто її потребує, і це охоплює дії як на місцевому, так і на державному рівнях, включаючи двосторонні та міжнародні програми. Волонтери грають ключову роль у розвитку та підтримці країн, сприяючи реалізації національних та ООН програм з гуманітарної допомоги, технікного співробітництва, захисту прав людини, демократії та забезпечення миру. Цей рух також становить основу для діяльності недержавних та міських організацій, професійних асоціацій та профспілок, а багато компаній залежать від волонтерської діяльності для реалізації своїх цілей у сферах раціонального використання ресурсів та охорони довкілля.

Волонтерство – це явище, яке відображає вищі цінності та рівень розвитку цивілізованого суспільства. У сучасному світі волонтерство стає не лише показником громадянської активності, але й основною складовою соціальної відповідальності та співпраці між людьми. В даному есе буде роз-

глянуто значення волонтерства як феномену цивілізованого суспільства та його вплив на розвиток суспільства та покращення якості життя громадян.

З початком створення мережі центрів соціальних служб для молоді в Україні у 1992–1993 роках з'явилася потреба в розвитку багатопрофільної інфраструктури, до складу якої входять добровільні помічники – волонтери. Волонтерські служби в цих центрах поступово стали важливою частиною державної молодіжної політики [4].

Хоча волонтери не отримують матеріальної винагороди у формі заробітної плати, їх мотивацією служить розвиток особистості, моральне задоволення, відчуття корисності для отримувачів допомоги, набуття нових знань та інше. Волонтерство – це не лише інструмент соціально-педагогічної діяльності, але й саме застосування такої роботи, що вимагає уваги до соціалізації волонтерів, що може бути не менш важливою проблемою, ніж сама робота, яку вони виконують.

Волонтерська діяльність розглядається як соціально-педагогічне явище, яке полягає у взаємодії між людьми з метою добровільної надання соціальної та соціально-педагогічної допомоги один одному.

Добровільність волонтерської роботи відкриває широкі можливості для саморозвитку, пізнання інших людей, виявлення турботи про них, а також випробування себе в нових умовах і ситуаціях, що створює позитивні перспективи для майбутнього і допомагає покращити якість життя тих, хто потребує підтримки. Волонтери – це група людей, які шукають нові шляхи для втілення суспільних цілей і цінностей у своєму житті.

Групи та загони добровольців об'єднують людей, які з волонтерською метою беруть участь у програмах, спрямованих на попередження негативних явищ серед молоді, надання допомоги різним групам населення, сприяння соціальному розвитку та інтеграції молоді у суспільство. Волонтери, що є добровільними помічниками у фахівців соціально-педагогічної сфери, надають безпосередню та значущу

підтримку. Ця діяльність потребує не лише бажання та вільного часу, але й знань з психології, педагогіки, соціології, медицини та інших галузей. Волонтери мають вміти ефективно спілкуватися з різними шарами молоді та вивчати досвід волонтерства в інших країнах. Організація різних форм навчання для волонтерів стає актуальним завданням в наш час.

Оскільки більшість волонтерських груп виникають спонтанно та беруть участь у одноразових заходах, виникає потреба в системному підході до залучення волонтерів, організації їх діяльності та підтримки розвитку волонтерського руху. Головну роль у цьому відіграє впровадження системи навчання для волонтерів, як показує досвід інших країн. Сучасні волонтерські послуги потрібні для вирішення різних проблем у сферах соціально-педагогічної, економічної, культурної та гуманітарної. Генеральна Асамблея ООН, дотримуючись рекомендацій Економічної і Соціальної Ради, ухвалила рішення проголосити 2001 рік «Роком волонтерського руху», закликати уряди, громадські та неурядові організації до співпраці та розробити програму роботи для Об'єднаної організації волонтерів. Ініціативу підтримувало зростаюче бажання людей долучитися до волонтерської діяльності. Для досягнення цієї мети необхідні визнання та підтримка волонтерської роботи, підвищена пропаганда цього виду діяльності та використання найкращих практик для досягнення успішних результатів [4].

Отже, проаналізувавши суть загальної декларації волонтерів, можна зробити такі висновки щодо волонтерства:

– Волонтерство відображає особисті погляди і позиції через добровільний вибір.

– Це активна участь громадянина у житті спільноти.

– Волонтерство сприяє покращенню якості життя, особистому росту і розвитку відчуття солідарності.

– Воно сприяє задоволенню основних людських потреб для досягнення справедливості та миру у суспільстві.

– Волонтерство сприяє більш збалансованому економічному та соціальному розвитку, а також створенню нових робочих місць та професій.

Широкий і різноманітний діапазон особистісних якостей людини формується в процесі суспільної діяльності. Кожна людина має власний характер, індивідуальні психічні риси і життєвий досвід. Волонтерська діяльність може служити засобом самопізнання і самовдосконалення, оскільки людина прагне знайти своє призначення та місце в житті.

Під час співбесіди з волонтером, який виявив бажання долучитися, важливо з'ясувати його мотиви, досвід, освіту та можливість відводити час для волонтерської роботи. Також важливо враховувати фактори, такі як стан здоров'я та попередній досвід роботи волонтером. У випадку відповідності інтересів організації та волонтера, можна подальше детальне ознайомлення з організацією, навчання та залучення до роботи за конкретною програмою.

Діти та підлітки беруть участь у волонтерських діяльностях з різних мотивів. Одним із головних факторів для підлітків є можливість підтвердження свого статусу перед однолітками, батьками та вчителями, а також бажання знайти нових друзів та спілкуватися з однолітками. Вони також цікавляться можливістю отримання нових навичок і знань, а також можливістю провести час за корисною діяльністю.

Хоча професійна кваліфікація волонтерів-підлітків зазвичай є низькою, вони компенсують це іншими якостями та здібностями, що робить їх незамінними в практичній діяльності. Молоді волонтери мають деякі переваги: вони нобільні, вміють ефективно спілкуватися з іншими дітьми та підлітками, що є об'єктом соціальної роботи, і здатні залучати цільову аудиторію до різноманітних програм і заходів.

Робота з молодими волонтерами вимагає дотримання кількох важливих правил: необхідно забезпечити, щоб волонтерська діяльність не перешкоджала їхньому навчанню, робота повинна бути різноманітною, і вони мають мати можливість приймати власні рішення та відчувати відповідальність. Крім того, участь підлітків у волонтерській роботі повинна бути погоджена з їхніми батьками і вчителями, а також забезпечена безпека їхньої психічної стійкості.

Волонтери-фахівці, такі як психологи, педагоги, соціальні працівники і лікарі, є невід'ємною частиною волонтерської діяльності. При співпраці з ними важливо дотримуватися таких принципів, як збіг професійних поглядів, гнучкий графік роботи та можливості для професійного та наукового розвитку.

Загалом, робота з молодими волонтерами вимагає уважного підходу та дотримання визначених правил, що забезпечує успішну та продуктивну співпрацю з ними.

Звичайно, це не означає відмову від усього нового. Проте пропонувати інших фахівців у цій галузі, оцінювати запропоновану методику, визначати випробувальний термін та відстежувати результати - це дуже важливо [1].

Спонсори не обов'язково мають надавати фінансову підтримку організації. Проте керівники компаній можуть надати цінну методичну допомогу в організації роботи та пошуку фінансування. Створення опікунської ради з керівників різних фірм, артистів та музикантів може бути ефективним способом організації патронажу.

Робота з волонтерами з бізнесу базується на тих самих принципах, що й з іншими волонтерами, проте важливо поважати їхні можливості та не вимагати від них більше, ніж вони можуть виконати.

Чиновники також можуть бути волонтерами, проте перед їх залученням до діяльності слід переконатися, що це не призведе до конфлікту з їхнім керівництвом.

Клієнти організації також можуть стати волонтерами, надаючи допомогу та отримуючи її відповідно.

Члени громадських організацій надають різноманітні соціальні послуги, зосереджуючись переважно на матеріальній підтримці різних категорій населення.

Організації, які працюють у сфері соціальної роботи, вклю-чають дитячі та молодіжні організації, а також волонтерів з жіночих асоціацій. Досвід відомих громадських організацій показав, що для них надзвичайно важливо мати:

– постійну підтримку віри в успіх з боку керівництва, яке ставить перед собою завдання;

– можливість бачити, що поставлені перед організацією або програмою завдання є реальними і вирішуваними.

Студенти з різних навчальних закладів часто працюють як волонтери в організаціях під час стажування. У студентів-волонтерів є свої мотиви для цієї діяльності, переважно цікавість професійними аспектами. Вони шукають отримання практичних навичок і знань, які будуть корисні в майбутній професійній діяльності. Волонтери-батьки бажають допомогти не лише собі, а й іншим сім'ям зі схожими проблемами, використовуючи свій життєвий досвід і знання. Залучення батьків-волонтерів є важливим, оскільки вони можуть стати важливим джерелом підтримки та допомоги для інших сімей. Щодо волонтерів у центрах соціальних служб для молоді, вони повинні мати можливість вивчити мету своєї роботи і отримати необхідні навички через систематичне навчання та інструктаж [3].

Сьогодні важливу роль у підвищенні престижу добровольців у центрах соціального обслуговування та формуванні позитивного сприйняття громадськістю їхньої діяльності відіграє впровадження системи навчання для волонтерів. У зв'язку з унікальністю роботи та метою соціальних служб для молоді, використовуються різноманітні форми навчання добровольців з метою розвитку їхніх знань, навичок та умінь, наприклад:

– протягом року – проведення школи волонтерів;

– протягом півріччя – організація тематичних волонтерських курсів;

– протягом місяця – проведення навчальних таборів для підготовки добровольців-помічників;

– протягом тижня – проведення курсів підвищення майстерності та інші заходи.

Розвиток волонтерського руху в Україні сьогодні відбувається за декількома ключовими напрямками, які мають такі особливості:

1. Добровільна безоплатна допомога волонтерів у громадських та некомерційних організаціях – це надання різних видів підтримки різним категоріям населення у будь-

яких аспектах діяльності, навчання та розвитку. Такий напрямок роботи волонтерів будь-якого віку сприяє їхній творчій та соціальній самореалізації, саморозвитку та самоусвідомленню.

2. Добровільна систематична або епізодична підтримка державних установ у реалізації соціальної політики – це допомога освітнім (шкільним та позашкільним) закладам у виховній та освітній роботі, установам соціального забезпечення у роботі з дітьми та молоддю з особливими потребами та літніми людьми.

3. Волонтерська діяльність є результатом творчого самовдосконалення, навчання інших на основі власних знань і навичок, але ця діяльність не є професійною.

4. Педагогічно спрямована волонтерська діяльність, в основному, слугує механізмом розвитку особистості, її соціалізації і духовного зростання. Цей напрямок активно розвивається у дитячих та молодіжних об'єднаннях, де створення таких груп спрямоване на соціально корисну діяльність [5].

Характерною особливістю волонтерського руху в Україні є залучення молоді у віці від 15 до 25 років до добровільної діяльності. Залучення уваги молоді, дітей та літніх людей є ефективним способом стимулювання їхнього особистісного розвитку у діяльності та спілкуванні як культурному процесі. Аналізуючи складові цього процесу, зрозуміло, що молоді волонтери завдяки соціально-педагогічній діяльності отримують значущі життєві навички та здібності, такі як:

- самовизначення;
- самоорганізація;
- самопізнання;
- саморегуляція та самореабілітація;
- самореалізація;
- самоосвіта та самовиховання.

Варто зазначити, що основною проблемою волонтерського руху в Україні є, передусім, складнощі в організації волонтерської діяльності. Організаторам волонтерського ру-

ху потрібно не лише ознайомитися з історією руху в інших країнах, організувати роботу та контроль, навчитися складати робочі плани та поставляти завдання для волонтерів, але й завжди брати до уваги думку та досвід самих добровільних помічників.

Існує десять принципів роботи з волонтерами, які вже давно були відкриті людьми, що успішно формували добровільні організації. Ці принципи ефективні як у Сполучених Штатах, так і у Великій Британії, так само як і в Україні. Якщо дотримуватись цих принципів, є надія, що організація збереже свій унікальний людський потенціал.

1. Плануючи проекти, необхідно передбачити, де волонтери можуть бути корисні, і відповідно до цього провести відбір кандидатів.

2. Приймаючи волонтерів на роботу, враховуйте їхні інтереси, бажання, можливості, включаючи тимчасове навантаження, місце проживання, фізичні можливості та освіту.

3. Помилково вважати, що волонтери можуть робити лише «чорну» роботу, а змістовну роботу мають робити оплачувані професіонали. По-перше, можна знайти волонтерів-професіоналів у даній галузі; по-друге, волонтерів можна навчати для підвищення їхнього рівня.

4. Волонтерів потрібно набирати лише у разі потреби. Проте, якщо людина приходить без запрошення, важливо не відштовхувати її, навіть якщо на даний момент немає роботи. Волонтер може підготуватися до роботи або виконувати окремі завдання, і завжди можна знайти спосіб зберегти його на майбутнє.

5. Новим людям потрібно пояснити принципи роботи організації та її мету.

6. Необхідно чітко визначити обов'язки і відповідальність волонтера. Важливо не лише розповісти про характер роботи, але й про необхідні навички.

7. Волонтерам потрібно висловлювати подяку за виконану роботу та заохочувати їх до успіхів.

8. Слід ставитися до волонтерів як до колег.

9. Волонтерам має надаватися можливість просування в організації та отримання різного досвіду.

10. Важливо запитувати думку волонтерів щодо різних питань або проблем організації та враховувати ці думки [1].

Отже, будь-хто може стати волонтером, незалежно від статі, віку, расової чи релігійної приналежності, фізичних можливостей, а також соціального або матеріального стану. Це можуть бути діти, підлітки, професіонали, спонсори, чиновники, клієнти, члени організацій, батьки чи студенти. Кожен волонтер не лише намагається допомогти іншим, але й отримує від цього задоволення.

Напрями розвитку волонтерства включають:

1. Розширення сфери застосування: волонтерство поширюється на нові сфери діяльності, такі як охорона навколишнього середовища, розвиток технологій, економічний розвиток тощо.

2. Професіоналізація: з'являються професійні волонтерські програми, які надають спеціалізовану підготовку та розвиток учасникам.

3. Використання технологій: завдяки Інтернету та цифровим інструментам зростає можливість залучення волонтерів з усього світу та координації їхньої діяльності.

4. Підвищення ефективності: застосування нових методів управління, оцінки та моніторингу діяльності волонтерських організацій для досягнення більшого соціального впливу.

5. Глобалізація: розвиток міжнародного волонтерства та співпраці між волонтерськими організаціями з різних країн для вирішення глобальних проблем.

6. Розвиток корпоративного волонтерства: компанії все більше виявляють інтерес до волонтерських ініціатив як частини своєї соціальної відповідальності та маркетингової стратегії.

4.7. СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО – ОДНА З НАЙБОЛЮЧІШИХ СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ

Сім'я – це динамічна мала група людей, які пов'язані різними родинними зв'язками і взаємодіють між собою для задоволення своїх соціально-економічних і інших потреб, несучи взаємну моральну відповідальність.

Сім'я виконує різноманітні соціалізуючі функції, включаючи забезпечення фізичного і емоційного розвитку, формування цінностей і основних соціальних норм у дітей. Вона є найгнучкішим елементом соціальної структури, який може швидко реагувати на зміни у суспільстві [6].

Сім'ї можна класифікувати за різними критеріями, включаючи структуру, матеріальне становище, місце проживання, стан сім'ї та кількість дітей. Вони є важливим елементом для індивіда та суспільства в цілому.

Міцна сім'я завжди була і залишається ключовим елементом задоволення людини своїм життям. Вчені та практики наголошують на важливості сім'ї, вважаючи її джерелом розвитку особистості та суспільства.

Сімейний оточення має ключове значення у формуванні моральних цінностей та світогляду особистості.

По-перше, це полягає у беззаперечній батьківській любові, яка забезпечує дитину відчуття безпеки.

По-друге, духовна єдність сім'ї і позитивне взаємодіяння відкривають шлях для формування особистісних якостей та цінностей.

По-третє, сім'я служить мікромоделлю суспільства, яка готує дитину до соціальних ролей у відповідності з культурними стандартами.

В останнє десятиліття сімейна роль стала ще важливішою в контексті розвитку держави, адже батьки передають свої цінності та навички, що формують особистість дитини. Сім'я, будучи однією з найдавніших і найбільш вивчених людських спільнот, залишається ключовим фактором виховання та розвитку особистості, яка постійно піддається впливу зовнішнього середовища [1].

У період трансформації Україна активно проводить реформи на економічному, політичному та соціальному рівнях. Однак перехід до ринкової економіки призводить до економічної кризи, що негативно впливає на значну кількість сімей. Це призводить до зростання кількості сімей, які залежать від соціальної допомоги, що викликає не лише погіршення економічної ситуації, а й спричиняє сильні емоційні переживання у її членів. Згідно з Українським інститутом соціальних досліджень, майже 70% сімей вважають свій матеріальний стан «нижчим за середній».

Суспільні патології стають помітною проблемою, де частина суспільства залишається пасивною, очікуючи від держави вирішення своїх проблем. Інша група осіб, що важко пристосовується до нових умов, включає людей з низьким рівнем освіти та професійними навичками, які потрапили у складну фінансову ситуацію. Ці проблеми призводять до збідніння сімей та використання дитячої праці для вирішення матеріальних проблем. Надмірне вживання алкоголю стає поширеним явищем, що призводить до насильства в сім'ї та негативно впливає на дітей. Проблеми в сім'ї призводять до порушення соціалізації дітей та загострюють проблему бездомності серед них.

Поняття дисфункційної сім'ї охоплює не лише сім'ї з патологічними характеристиками, але й ті, які традиційно вважаються благополучними, з належними побутовими умовами та високим матеріальним рівнем, але фактично мають проблеми з внутрішньородинними взаєминами. З одного боку, це сім'ї, що перебільшують опіку над дітьми, а з іншого – родини, в яких батьки не мають достатньо часу для дітей через свої професійні обов'язки.

Частіше за все, такі батьки не надають дітям позитивних емоцій, не цікавляться їх навчанням, життям в товаристві ровесників та іншими проблемами. Це може спричинити психоемоційну кризу у дітей. Негативні наслідки включають депресію, збільшення злочинності, тютюнопаління, алкоголізм та наркоманію. Інша форма дисфункційної сім'ї виникає, коли батьки від'їжджають на тривалий

час за роботою, залишаючи дітей під опікою інших родичів. Це може призвести до втрати емоційного зв'язку з батьками та проблем у поведінці дітей. Таким чином, порушення нормального функціонування сім'ї може викликати серйозні проблеми у поведінці дітей [3].

Практично кожен день ми спостерігаємо за дітьми, які сидять на тротуарах у наших цивілізованих містах, маючи на обличчі сум та тривогу, і просять милостині або пожертвувань на себе або на своїх «хворих родичів». Ці діти, з різних причин, проживають на вулицях, у занедбаних підвалах, горищах наших будинків, на ринках, у парках і т. д. Вони не ходять до школи. Більшість з них – діти алкоголіків чи наркоманів і сироти. Ніхто не піклується про них, не проявляє до них любові або уваги, бо вони – діти вулиці, які живуть «поза» нашим світом. Ми вважаємо їх суспільно небезпечними, оскільки з дитинства вони вча-ться вживати алкоголь і наркотики, стикаються з раннім сексом і володіють майстерністю у крадіжках, щоб забезпечити собі існування. З такого молодого віку вони порушують закон, моральні норми суспільства і в результаті зазна-ють бід і страждань. «Діти вулиці» – саме ті, які найбільше потребують державного захисту і допомоги, теплого слова та ласки від нас, бо вони – наші діти, діти України, частка нашого суспільства, і тому ми несемо відповідальність за них.

Діти – це не лише майбутнє нації, вони також є її серцем і душею, і в їхніх очах чисто відображається світ, в якому ми живемо. Інколи дорослі живуть у своєму вигаданому світі, описуючи його як економічно-політичну та культурну взаємодію суб'єктів права, але діти показують його таким, як він є насправді. Багато дорослих згадують своє дитинство як найкращий період у своєму житті, бо це час, коли все тільки починається, коли немає більшості проблем, що чекають дорослого життя. Але для деяких дітей дитинство – це не казка, це час незахищеності, самотності і важкостей. Ці діти шукають щось, чого їм не вистачає вдома, можливо, це любов, яку вони ніколи не отримали [6].

Друга група включає батьків, які також шукають, але за різними мотивами. Деякі, підкорюючи свої амбіції та переслідуючи матеріальні цілі, настільки захоплені своїми життєвими проблемами, що не помічають найціннішого скарбу для кожних батьків – свою дитину. Інші занурюються у своє життя алкоголем або наркотиками, і для них дитина часто не є бажаною, а навіть зайвою.

В Україні до категорії «дітей вулиці» відносяться наступні групи неповнолітніх:

– Безпритульні діти, які не мають сталого місця проживання через втрату батьків, асоціальну поведінку дорослих у сім'ї або через те, що були вигнані з дому батьками.

– Бездоглядні діти, які мають деяке місце проживання, але через матеріальну неспроможність батьків, родичів, психічні розлади батьків або їх байдуже ставлення до виховання дітей, вимушені перебувати на вулиці.

– Діти, що втекли з виховних закладів через психологічне, фізичне або сексуальне насильство.

– Діти, що втекли зі здорових сімей через високий рівень конфліктності, патології характеру або відхилень у психічному та особистісному розвитку.

– Діти, які за своїми психологічними ознаками схильні постійно перебувати на вулиці, позбавлені систематичного батьківського піклування, мають ознаки важкого виховування та проводять час без будь-якої мети [4].

Вирішення проблеми поширення безпритульності та бездоглядності в Україні потребує розроблення та впровадження системи соціального захисту та допомоги для «дітей вулиці» – від першого контакту з дитиною, яка опинилася у скрутному становищі на вулиці, до її соціалізації через відповідну реабілітацію. Це можливо здійснити за допомогою таких заходів, як юридичне закріплення обов'язків місцевих органів влади щодо допомоги конкретній дитині, попередження безпритульності та бездоглядності дітей, волонтерська робота з «дітьми вулиці», розвиток сімейних форм виховання та інші.

Процеси реабілітації, включаючи фізичну, медичну, психолого-педагогічну, освітню та соціальну сфери, склада-

ються з трьох важливих етапів: діагностики, корекції та терапії, і є обов'язковими для всіх дітей, що перебувають у притулках. Водночас, характер і обсяги реабілітації для кожної конкретної дитини повинні визначатися її соціальним минулим і прогнозованим майбутнім.

Соціальна реабілітація дітей, що є ключовим аспектом роботи з реабілітації в притулках, подібно до інших форм реабілітації, має включати:

– Соціальну діагностику: процес вивчення та аналізу соціального контексту, у якому перебувала дитина перед в'їздом в притулок, а також її найближчого оточення і причини, що призвели до виникнення кризових станів; визначення юридичного статусу дитини та цілей, методів і шляхів подальшої реабілітації.

– Соціальну корекцію: спільна цілеспрямована діяльність фахівців притулку, батьків (за винятком випадків, коли це шкодить інтересам дитини і не заборонено законом) та самої дитини з метою подолання кризових станів, сприяння її успішному розвитку та соціалізації.

– Соціальну адаптацію: діяльність, спрямовану на встановлення гармонійних відносин між особистістю дитини та соціальним середовищем, в яке вона буде влаштована після виходу з притулку, формування у дитини соціальних норм та прийнятної поведінки в суспільстві, а також навчання слідуванню цим нормам.

Основними результатами соціальної реабілітації дитини у притулку мають бути:

– Ретельна перевірка та документальне підтвердження виховних і матеріальних можливостей сім'ї, з якої вона походить.

– Професійна діагностика рівня особистісних деформацій дитини внаслідок проживання на вулиці або у неблагополучній сім'ї.

– Документальне підтвердження юридичного статусу дитини.

– Набуття дитиною елементарних навичок особистісної гігієни та умінь організовувати своє життя у притулку.

– Готовність дитини до нових умов життя (у прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, усиновлювачів тощо) або до повернення до вже відомого соціального середовища (неблагополучна сім'я або вулиця); готовність опікунів до усвідомлення історії життя дитини, її особистісних характеристик та можливих шляхів подальшого розвитку [3].

Ефективність і стабільність програм реабілітації в притулках залежать переважно від послідовного підходу, який може забезпечити соціальний супровід сімей. Цей супровід, який здійснює Центр соціальних служб для дітей, сім'ї і молоді, включає ряд функцій, таких як:

– Оцінювальна: визначення потреб сімей та необхідних ресурсів, вирішення конфліктів.

– Допоміжна: надання підтримки у здобутті соціальних виплат та пільг, що надаються законодавством.

– Організаційна: координація зусиль різних установ для задоволення потреб сімей.

– Освітньо-виховна: забезпечення членів сімей необхідними знаннями та навичками, навчання спілкуванню та взаємодії у сім'ї.

– Консультативна: надання інформації про можливості вирішення проблем, підтримка вибору ефективних методів взаємодії з родиною.

– Посередницька: направлення батьків та дітей до відповідних установ або фахівців для вирішення проблем.

– Координаційна: забезпечення координації допомоги від різних установ і фахівців.

– Адвокатська: захист прав та інтересів дітей та членів сім'ї у разі потреби.

– Адміністративна: планування та оцінка ефективності наданої допомоги.

– Аналітична: збір та аналіз інформації для прийняття рішень щодо кожної родини [1].

Дитяча безпритульність і бездоглядність є одними з найбільш гострих соціальних проблем нашого часу. Вони пов'язані із соціальним сирітством, кризою взаємин у сім'ях, збільшенням неблагополучних сімей та ослабленням

батьківської відповідальності. Це підтверджується даними про дітей з таких сімей, які перебувають під постійним контролем соціальних служб, органів опіки та піклування, а також центрів соціальних служб молоді. Їм надається гуманітарна, правова та психологічна допомога.

Україна спостерігає тенденцію постійного збільшення кількості найбільш соціально незахищених груп населення - дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Соціальне сирітство, яке є одним з проявів цього явища, набуло загрозливих розмірів. Воно виникає внаслідок ухилення або відсторонення батьків від виконання своїх обов'язків стосовно неповнолітніх.

Серед причин соціального сирітства в Україні можна виділити зловживання алкоголем або наркотиками батьками, що часто призводить до позбавлення їх батьківських прав. Економічне становище в країні, скрутне матеріальне положення сімей з дітьми, а також нестабільність політичної ситуації сприяють поширенню цього явища, ослаблюючи роль державних органів у вирішенні проблем соціального сирітства.

Серед інших причин соціального сирітства можна назвати девіантну поведінку батьків, їх ув'язнення, позашлюбне народження дітей, незадовільні житлові умови, морально-психологічний клімат у сім'ї, а також незрілість батьків для виховання дітей.

Для боротьби з проблемою соціального сирітства в Україні проводиться ряд заходів, таких як переорієнтація соціальної політики на профілактичну діяльність, реформування системи закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, нова система фінансування їх утримання та виховання, надання державної соціальної допомоги та компенсацій, а також створення нових моделей діяльності органів опіки й піклування. Також важливо підвищення якості наявних та впровадження нових послуг для сімей у кризовій ситуації з дітьми, а також створення служб підтримки сім'ї [6].

Повільне визнання державою потенціалу недержавних та релігійних організацій, а також місцевих громад у контролі за дотриманням прав дітей сприяє встановленню партнерства між різними секторами суспільства та сприяє об'єднанню ресурсів для пошуку ефективних інноваційних рішень у цій сфері.

Актуальною в сучасний час є необхідність розробки загальнодержавної та регіональних середньострокових стратегій для подолання проблеми соціального сирітства. Основні компоненти таких стратегій включають:

– Гармонізація законодавства щодо захисту прав дітей та його приведення у відповідність з міжнародними стандартами.

– Розробка механізмів реалізації цього законодавства.

– Створення ефективної міжсекторальної співпраці на користь дітей.

– Розвиток нових послуг для кризових сімей, випускників інтернатних закладів та кандидатів в усиновителі.

– Встановлення стандартів якості соціальних послуг.

– Підготовка фахівців державних органів за інноваційними технологіями.

– Реформування та розукрупнення інтернатних закладів.

– Впровадження нових механізмів фінансування потреб дітей, які постраждали від жорстокого поводження, та дітей, які потрапили до інтернатів чи усиновлені.

– Підтримка місцевих ініціатив для дітей.

– Проведення широких інформаційних кампаній з метою запобігання соціальному сирітству та його подолання [4].

– Прогнозування динаміки розвитку соціальних проблем дитинства.

Успішне реформування системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вимагає не лише створення відповідної нормативно-законодавчої бази, але й належної підготовки та цілеспрямованої професійної діяльності відповідних категорій державних службовців, які відповідають за реалізацію державної соціальної політики на місцевому рівні.

4.8. ВПЛИВ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ НА ПСИХОСОЦІАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ БАТЬКІВСТВА У МОЛОДИХ ЧОЛОВІКІВ

Батьківство представляє собою суттєву соціально-психологічну функцію і водночас є базовим призначенням. Цей довготривалий та різноманітний процес охоплює етапи становлення та розвитку, впливаючи на формування нової особистості. Важливість усвідомлення батьківства та його соціально-психологічних наслідків вирішально визначається для кожної особистості та розвитку суспільства загалом. У цьому контексті виникає необхідність акцентувати увагу на психологічній готовності до батьківства, яка має формуватися ще до появи дитини, і стає ключовою для сучасного розвитку суспільства та формування індивідуальності.

В сучасному глобальному суспільстві, що розгортається під впливом стрімких змін та технологічного прогресу, питання батьківства для молодих чоловіків стає предметом інтенсивного рефлексу та трансформації. Зростаючі тенденції в гендерному розподілі обов'язків, еволюція ролі сучасного батька та наукові дослідження в області психології створюють ферментоване середовище для розуміння батьківства у молодих чоловіків. Щоб розглянути цю проблему більш детально, важливо розглянути вплив сучасних тенденцій на психосоціальне розуміння батьківства у молодих чоловіків та визначити, як ці фактори формують їхню ідентичність, відносини та відповідальність в батьківській ролі.

Історично було прийнято, що матері відводиться ведуча роль у вихованні дітей, тоді як внесок батька часто сприймався як менш значущий. Однак дослідження, проведені в останні десятиліття, демонструють, що батьківська увага і емоційна підтримка, зокрема з боку батька, можуть мати значний вплив на розвиток дітей. Роботи Р. П. Ронера, Р. А. Венеціано, П. Р. Амато та Ф. Рівера, які з'явилися у 70–80-х роках XX століття, звернули увагу на цю тему та викликали необхідність перегляду стереотипів стосовно батьківства. Дослідження свідчать про те, що емоційне став-

лення батька до дітей має значення для їхнього повноцінного психосоціального розвитку, а також впливає на успішну статеву рольову соціалізацію. Зокрема, деякі роботи вказують на те, що стосунки з батьком можуть впливати на формування жіночої ідентичності та визначати подальші вибори та установки дівчат у сфері соціальних відносин. Дослідження також показують, що якість ставлення батька може впливати на вибір моделей спілкування, установки вибору партнера та соціальну перцепцію у пізніших етапах життя. Отже, вивчення цієї теми відображає потребу в перегляді системи ролей чоловіка та визнанні важливості його внеску у процес виховання та розвитку дітей.

Сучасне суспільство переживає глибокі та важливі зміни у сприйнятті та розподілі гендерних ролей, що неухильно впливає на різні аспекти нашого життя. Однією з ключових сфер, яку ця революція найсильніше змінює є батьківство, що стає важливим об'єктом наукового вивчення та аналізу психологами та соціологами.

Наприклад, у своїй книзі "Гендерне суспільство" Майкл Кіммел розглядає основні аспекти гендерних ролей і їх вплив на сучасне суспільство, і вплив сучасних тенденцій на формування гендерних ролей. Кіммел стверджує, що гендерні ролі не є вродженими, але визначаються соціальним контекстом та культурою. Він наголошує на тому, що гендер формується та змінюється через соціальні взаємодії. Але найважливіше, що варто відзначити, так це його думки стосовно концепції чоловічності та жіночності. Він вважає, що соціокультурний контекст формує уявлення про те, що вважається чоловічим і жіночим в конкретному суспільстві. Це включає в себе гендерні стереотипи, соціальні очікування та інші фактори, які визначають гендерні ролі.

В сучасному світі ми бачимо тенденцію до розмиття кордонів цих ролей, що з одного боку є добре, оскільки це руйнує стереотипи і посилює індивідуалістський образ існування в рамках держав. Але з іншого боку це може призвести до руйнування інституту сім'ї та демографічної кризи у майбутньому, тому левову частку Кіммел присвятив дос-

лідженню гендерних норм та стратегій, які використовуються для відтворення чоловічих і жіночих ролей в суспільстві. Це може включати в себе нормативи щодо зовнішнього вигляду, поведінки, рольового розподілу та інші аспекти. Виходячи з цього молоді чоловіки можуть стикатися з тиском гендерних норм, які можуть обмежити їхні можливості та впливати на їхнє усвідомлення батьківської ролі.

Отже, ми визначились, що гендерні ролі впливають на сучасне суспільство і навпаки, давайте тепер проаналізуємо як саме і які сучасні тенденції впливають найбільше саме на молодих чоловіків.

Сучасні тенденції впливають на формування батьківства у чоловіків на різних рівнях, включаючи культурний, економічний, технологічний та соціальний аспекти. Наприклад, змін гендерних ролей, а саме розширення ролі чоловіків в сім'ї та підтримка їхньої активної участі в вихованні дітей. Сучасні чоловіки більш активно беруть участь у догляді за дітьми.

У своїй книжці «Fatherhood» автори Грей та Андерсон наводять цікаві докази того, що еволюційно чоловіки стають все більше і більше схильними до батьківства. Це виходить з досліджень фізіологічних, гормональних та емоційних відмінностей між батьками та не-батьками. Наприклад, гормон тестостерон, який надає впевненості і конкурентній енергії в соціальних взаємодіях (як для чоловіків, так і для жінок), часто значно знижується у батьків чоловіків. Є деякі докази того, що батьки також мають вищий рівень пролактину – гормону, який, у жінок, виробляється під час лактації і відомий своєю здатністю стимулювати ніжну поведінку.

Взагалі тенденція зміни гендерних ролей дуже чітко проявляється в сучасному суспільстві. Ця тенденція охоплює різні аспекти життя, включаючи ролі в сім'ї, кар'єру, політику, культуру та інші сфери. Сучасне суспільство стає все більш відкритим щодо того, що роль чоловіка та жінки може бути більш гнучкою і різноманітною. Це означає, що люди мають більше можливостей вибирати свої ролі в сім'ї,

професійному житті та інших сферах відповідно до своїх інтересів і здібностей, а не зважаючи на статеві стереотипи. Також традиційні гендерні ролі в сім'ї, де чоловік виступає як головний годувальник, а жінка – як основна домогосподарка, поступово змінюються. Сучасні сім'ї все частіше вибирають більш рівноправні та колаборативні підходи до розподілу обов'язків та відповідальності між партнерами. Стосунки між чоловіками та жінками також зазнають змін у зв'язку з розширенням гендерних ролей. Більша гнучкість у ролях може сприяти створенню більш рівноправних та взаємовигідних відносин. Наприклад, це доказало дослідження (Gender Revolution: A Journey with National Geographic) проведене в узгодженні з Національною географічною асоціацією, в якому дослідили різноманітні аспекти гендерної ідентичності та ролей у сучасному світі через огляд культурних, соціальних і наукових аспектів.

Наступною цікавою тенденцією, яку можна проглядати у сучасному світі і яка впливає на формування батьківства у чоловіків є соціальні мережі та онлайн ресурси. Онлайн форуми, спільноти та блоги надають чоловікам можливість обговорювати свої думки, досвід та питання, пов'язані з батьківством. Чоловіки можуть отримувати поради від інших батьків або експертів, ділитися своїми успіхами та турботами. Соціальні мережі дозволяють чоловікам відкрити для себе нові ідеї та підходи до батьківства. Вони можуть переглядати відео, читати статті та слідкувати за впливовими особистостями, які діляться своїм досвідом батьківства та надихають інших. Також онлайн ресурси створюють можливість для чоловіків знаходити рівних собі, які поділяють їхні цінності та досвід. Це може бути особливо важливо для тих, хто відчуває себе ізольованим або недостатньо підтриманим у своєму оточенні.

Окрім цього, інтернет ресурси можуть стимулювати чоловіків до відповідального підходу до батьківства, надаючи доступ до інформації про розвиток дитини, методи виховання та способи підтримки її потреб. Завдяки соціальним мережам та онлайн ресурсам, чоловіки можуть переосмис-

лити традиційні гендерні ролі та знайти нові шляхи для вираження своєї батьківської ролі, що більш відповідає їхнім унікальним потребам та цінностям. Наприклад, є хороша книга «Fatherhood 4.0: iDad Applications Across Cultures» написана Стівеном Марче яка і досліджує вплив технологій, зокрема, інтернету та соціальних мереж, на батьківство у сучасних чоловіків у різних культурах. Автор досліджує, як сучасні технології змінюють способи, якими чоловіки взаємодіють зі своїми дітьми та впливають на їхні взаємини. Він розглядає різні аспекти батьківства, такі як виховання, розваги, освіта та спілкування, та аналізує, як технології впливають на кожен з цих аспектів.

Висновки, які можна зробити з цієї книги, полягають у тому, що сучасні технології можуть бути як позитивними, так і негативними факторами для батьківства. З одного боку, вони можуть полегшити комунікацію між батьками та дітьми, надати доступ до корисної інформації та ресурсів для батьківства, а також сприяти розвитку специфічних навичок та знань. З іншого боку, технології можуть відволікати батьків від активного спілкування з дітьми, призводити до занадто великої залежності від гаджетів та інтернету, а також сприяти появі небезпек онлайн.

Особливо важливою є роль економіки у формуванні батьківських практик та відносин між батьками та дітьми. Однією з найважливіших економічних тенденцій є зростання вартості життя. Високі ціни на житло, освіту, медичні послуги та інші базові потреби можуть створювати фінансові труднощі для багатьох сімей. Це може змусити чоловіків працювати додатково або навіть приймати другу роботу, щоб забезпечити свою сім'ю. Такий розклад роботи може вплинути на час, який вони можуть відводити на виховання своїх дітей. Але, з поширенням гнучких форм праці, таких як фріланс, тимчасова робота та робота з віддаленим доступом, чоловіки можуть мати більше можливостей для балансування роботи та сімейного життя. Проте це також може призвести до великої невизначеності щодо фінансового стану сім'ї та нерегулярного графіку роботи. Це може вплину-

ти на стабільність та надійність, яку батько може надати своїй сім'ї.

Наростаючий економічний тиск може призводити до психологічного стресу у чоловіків, які відчувають відповідальність за фінансове благополуччя сім'ї. Це може впливати на їхню здатність відволіктися від роботи та насолоджуватися якісним часом з дітьми. Батьки можуть відчувати внутрішній конфлікт між працею і сімейними обов'язками, що може негативно вплинути на якість батьківства. Загалом, сучасні економічні тенденції можуть мати значний вплив на батьківство чоловіка, відповідаючи на якісний та кількісний зміни їхнього внеску у сімейне життя. Важливо розуміти ці тенденції та шукати способи адаптації для забезпечення стабільності та благополуччя сім'ї.

Давайте також в межах статті розглянемо і зміну ролі жінки у сучасному світі, оскільки це взаємопов'язані речі. У сучасному світі ми спостерігаємо значні зміни в ролях та функціях жінок, зокрема в контексті виховання дітей. Традиційне уявлення про материнство та роль матері в сім'ї поступово еволюціонує, відкриваючи нові можливості та виклики для жінок. У сучасному світі жінки стикаються з новими можливостями та викликами у сфері кар'єри, освіти та особистого розвитку. Це призводить до перегляду традиційних ролей та розподілу відповідальності у вихованні дітей. Сучасні жінки прагнуть до самореалізації та особистого розвитку, що може вплинути на їхнє бачення материнства та роль у вихованні дітей. Вони шукають баланс між сімейними та професійними цілями. Тобто все частіше відбувається зміна відповідальності і обов'язків у сім□ях, що дає з одного боку можливість чоловікам на себе перебирати частково ці обов'язки, а з іншого боку делегувати на третіх осіб, це вже може бути проблемою у вихованні дитини і сприйнятті нею рольової моделі сім'ї.

Важко обійти і тему гомосексуальних стосунків на вплив батьківства і безпосередньо на дітей. Гомосексуальні стосунки в сім'ї займають все більш важливе місце у сучасному суспільстві, і це викликає дискусії щодо їхнього

впливу на розвиток дітей. Одним з ключових питань у цій дискусії є вплив гомосексуальних батьків на формування рольової моделі у дітей та їхнє загальне сприйняття гендерних ролей.

Становлення дитини як особистості та її усвідомлення гендерної ідентичності в значній мірі залежить від впливу оточуючого середовища, у тому числі від рольових моделей, які вона спостерігає в сім'ї. Гомосексуальні батьки, як будь-які інші, можуть стати важливим джерелом у формуванні рольової ідентичності та усвідомлення гендерних ролей у своїх дітей. Дослідження показують, що діти, які виростають у гомосексуальних сім'ях, не відстають за психологічним та соціальним розвитком від дітей у гетеросексуальних сім'ях. Вони так само успішно адаптуються до навколишнього середовища та розвиваються у відповідності зі своїми власними потребами та здібностями.

Сприйняття рольової моделі у дітей з гомосексуальних сімей може відрізнятися від традиційних стереотипів гендерних ролей. Вони можуть мати більш широкий або гнучкий погляд на гендерні стереотипи та ролі, оскільки їхнє оточення може включати різноманітні шаблони поведінки та соціальних ролей. Гомосексуальні стосунки та сім'ї можуть мати позитивний вплив на розвиток дитини та її сприйняття рольової моделі. Дослідження свідчать про те, що важливість родинного середовища, підтримка та любов батьків є ключовими факторами, які визначають успіх та добробут дитини, незалежно від сексуальної орієнтації їхніх батьків. Але з іншого боку один із ключових аспектів, який визначає психологічну готовність до батьківства, - це уявлення про те, якими повинні бути батьки. Кожна людина має своє уявлення про батьківство, яке формується на основі досвіду з дитинства, зокрема у власній сім'ї. Це уявлення є своєрідною фантазією, оскільки реального досвіду батьківства ще немає, але люди створюють загальний образ, який включає в себе емоційні аспекти виховання дітей та плани щодо власного майбутнього батьківства.

Окремо потрібно порівняти різні соціокультурні контексти і їх вплив на сприйняття батьківства, оскільки це дає можливість краще зрозуміти, як культурні та соціальні норми впливають на уявлення про роль батька у молодих чоловіків. Тут важливо враховувати різноманітність культур, традицій і цінностей, які формуються в різних частинах світу. Наприклад, в культурах, де існують сильні патріархальні традиції, роль батька може бути визначена як авторитарна та зосереджена на забезпеченні матеріальних потреб сім'ї. У таких культурах очікується, що батько буде головним «годувальником», а його внесок у виховання дітей може бути менш значущим. У культурах, де відбувається швидка модернізація та зміна гендерних ролей, сприйняття батьківства може зазнавати значних змін. Наприклад, в таких суспільствах може збільшуватися значення активного батьківства, де батько бере участь у всіх аспектах виховання та догляду за дитиною поруч з матір'ю. Також варто враховувати етнічні та релігійні відмінності в сприйнятті батьківства. У кожній етнічній групі або релігійній спільноті можуть існувати свої традиції та очікування стосовно ролі батька. Наприклад, у деяких культурах батько може бути «головою сім'ї» зі всіма відповідними правами і обов'язками, тоді як у інших культурах батьківство може бути більш колективним, з активною участю різних членів родини в процесі виховання. Культурні відмінності можуть також залежати від географічного розташування.

Наприклад, у книзі «Fathering, Masculinity and the Embodiment of Care» Джилліан Рансон досліджує різні підходи до батьківства у різних частинах світу, звертаючи увагу на географічні та культурні відмінності. Узагальнюючи, розуміння впливу соціокультурного контексту на сприйняття батьківства у молодих чоловіків важливе для розробки імплементації програм та підходів до підтримки батьківства, які б враховували різноманітність культурних, соціальних та етнічних контекстів.

Батьківство, як суттєва соціально-психологічна функція людини, представляє собою сукупність цінностей, пере-

конань і очікувань, що визначають батьківську роль та підходи до виховання дітей в сімейному оточенні. Рівень усвідомлення батьківства та його вплив на соціально-психологічний розвиток мають ключове значення для формування індивідуальної особистості. У сучасному світі психосоціальне розуміння батьківства у молодих чоловіків піддане впливу різноманітних тенденцій. Зміна соціокультурного контексту, перегляд стереотипів щодо гендерних ролей, розвиток технологій та нові підходи до виховання дитини відкривають нові можливості та виклики для батьківства. Молоді чоловіки змушені адаптуватися до цих змін, розвивати свої навички та емоційну готовність для успішного виконання батьківських обов'язків. Співпраця з партнером, підтримка від сім'ї та пошук нових джерел інформації та підтримки можуть допомогти молодим чоловікам впоратися з цими викликами. Розуміння та прийняття нових ролей у батьківстві допоможе їм стати активними та відповідальними батьками, що сприятиме їхньому власному особистісному розвитку та добробуту дітей.

4.9. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТІСНОГО ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ

У сучасний період Україна переживає складні соціально-економічні перетворення. Нестабільна соціально-політична ситуація, низький рівень життя, втрата довіри громадян до влади, неспокій щодо майбутнього та інші негативні тенденції спричинили зростання складних соціальних проблем. Україна, на жаль, залишається серед країн з проблемами наркоманії, алкоголізму, соціального сирітства, збільшенням злочинності та насильства, зокрема проти неповнолітніх. Для вирішення цих питань на державному рівні створюються соціальні інституції, які використовують інноваційні методи, зокрема соціальну рекламу.

Сучасне суспільство стикається з безліччю проблем у сфері визначення соціальної реклами, що відображається у складних викликах, з якими зіштовхуються маркетологи, рекламні агентства та громадські організації. Однією з центральних проблем є недостатня чіткість у визначенні самого поняття соціальної реклами. Чи вона спрямована на підвищення громадської свідомості, зміну уявлень або підтримку благодійних організацій – залишається питанням на думку багатьох [1].

Другою ключовою проблемою є визначення цільової аудиторії для соціальної реклами. Суспільство складається з різних груп людей з різними цінностями, інтересами та потребами, що ускладнює завдання точного визначення, яка саме аудиторія повинна бути адресатом соціальної реклами.

Третя проблема полягає в ефективності соціальної реклами. Як виміряти досягнення поставлених цілей? Чи впливає реклама на цільову аудиторію так, як було задумано? Як взагалі виміряти вплив реклами на суспільство?

Крім того, соціальна реклама часто стикається з етичними питаннями. Використання шокуючих образів, маніпуляція громадськістю або поширення недостовірної інформації може порушувати етичні стандарти та викликати негативну реакцію громадськості.

Нарешті, з розвитком технологій змінюються і способи розповсюдження соціальної реклами. Це створює нові виклики у вигляді адаптації рекламних стратегій до цифрового середовища та вимагає постійного оновлення підходів до комунікації з аудиторією.

Отже, актуальні проблеми визначення соціальної реклами вимагають уваги та розв'язання з боку фахівців у галузі маркетингу, реклами та громадських відносин. Лише шляхом спільних зусиль та вивченням сучасних тенденцій можна досягти успішних результатів у цій сфері.

Згідно закону, 5% рекламних площ ЗМІ мають бути виділені під соціальну рекламу. Важливо взяти на увагу світовий досвід, де держава активно впливає на формування національної ідеології та громадської думки. Стабільність

держави, успішна економіка та громадські інституції залежать від соціального партнерства між владою та суспільством. Держава має нести відповідальність за «розумне, добре, вічне», і саме для цього існує державна реклама.

Соціальна реклама повинна бути чіткою та ефективною, передаючи ідею благополучного чи небажаного вчинку. Ця дихотомія «добре – погано» має бути ясно виражена, навіть якщо це відбувається через показ постраждалих або виграшних сторін.

Дана реклама не призначена для конкретних осіб, компаній або релігій. Соціальна реклама звертається до почуттів та дій людей, надихаючи їх на позитивні зміни у суспільстві. Наприклад, просувається ідея запобігання соціальних проблем, таких як СНІД, через зміну особистісної поведінки [5].

Соціальна реклама спрямована на формування свідомості громадськості та викликання реакції на соціальні проблеми, які можуть мати важливе значення для суспільства. Наприклад, просувається ідея запобігання поширенню СНІДу через підвищення усвідомленості та зміну поведінки. Соціальна реклама використовується для впливу на моральні та етичні міркування людей з метою покращення суспільства.

Важливо розуміти, що соціальна реклама відрізняється від комерційної, оскільки її мета полягає в покращенні суспільства та вирішенні соціальних проблем. Це вимагає відповідального підходу до створення та поширення реклами, що має великий потенціал впливу на громадську думку та поведінку.

Виходячи з основної ідеї соціальної реклами, яка спрямована на просування загальновизнаних соціальних цінностей, стає очевидним, що відповідальність за забезпечення цього явища (фінансування виробництва, розміщення матеріалів, встановлення пріоритетів у вирішенні соціальних проблем, про які потрібно говорити в суспільстві) лежить на суспільстві, а не лише на державі.

Більшість виробництва та розміщення соціальної реклами здійснюється на безоплатній благодійній основі, тіль-

ки частково – для програм, ініціатором яких є урядові організації, – за рахунок державного бюджету. Теми, що відображені у соціальній рекламі протягом понад півстоліття, відображають широкий спектр соціальних проблем, які виникали в країні за цей період.

Загальнонаціональні акції фінансуються з державного бюджету, але велика частина успіху цього руху залежить від приватної ініціативи. Соціальна реклама спрямована на покращення способу життя та популяризацію значущих соціальних досягнень, які можуть вплинути на життя мільйонів людей. Таким чином, діячі соціальної реклами зазвичай розпочинають свою діяльність, коли потрібно переконати велику кількість людей у важливості конкретних соціальних рішень [6].

Соціальна реклама, яка часто є деідеологізованою та розпорошеною, впливає на людей невидимим чином, використовуючи загальний клімат та звички. Ця форма реклами намагається навіювати нові критерії та погляди на людей, змушуючи їх приймати стандарти суспільства як свої власні. Напередодні екологічних загроз, організація «Greenpeace» активно проводить акції по всьому світу, спрямовані на захист довкілля та тварин. Ці акції супроводжуються рекламною продукцією, яка нерідко використовує шокуючі методи для залучення уваги аудиторії. Також існують інші напрямки екологічної реклами, які ставлять за мету боротьбу з різними проблемами, включаючи ядерну зброю, забруднення водойм та вирубування лісів. Реклама фонду WWF, спрямована на захист дикої природи, також відіграє важливу роль у привертанні уваги до проблеми вимирання амурських тигрів та закликає до допомоги в їхньому врятуванні.

Економічна реклама підкреслює досягнення у галузі економіки та демонструє успішні повороти подій у цьому секторі. У той час як соціальна реклама спрямована на покращення якості життя та підтримку значних соціальних досягнень, що можуть вплинути на багато людей. Діячі соціальної реклами зазвичай виступають у випадках, коли

необхідно переконати широку аудиторію у важливості конкретних соціальних рішень.

Вимоги до курців та регулювання куріння зростають у багатьох європейських країнах. Наприклад, у Норвегії куріння заборонено практично всюди, крім власного будинку та автомобіля. Подібні обмеження існують в Ірландії та Болгарії. З 2005 року в Італії діє заборона куріння в громадських місцях, таких як робочі місця, бари та ресторани. Штраф за порушення цих правил може становити від 27,5 до 275 євро [4].

У Тайвані на пачках сигарет почали друкувати рентгенівські знімки внутрішніх органів, уражених нікотином, як спосіб боротьби з курінням. Цей шокуючий прийом також розглядається для впровадження в деяких європейських країнах. Після того, як з початку 2005 року куріння було повністю заборонено на території Ватиканської держави, інші країни розглядають схожі заходи. Соціальна реклама також звертає увагу на проблему імміграції в Європі та пропагує толерантність та взаємоповагу між різними націями та громадами.

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців не лише забезпечує мінімальні продовольчі потреби ім.-мігрантів, але й створює публікації на цю тему. Наприклад, один з плакатів складається з шести фотографій, на яких зображені діти, які захоплено займаються різними заняттями. Під кожним знімком є підпис з вказівкою на видатних особистостей, які колись були біженцями. Головний підпис підсумовує: «Усі ці люди колись були біженцями. Сьогодні ми допомагаємо мільйонам біженців повернутися до нормального життя» [2].

Європейська соціальна реклама також охоплює широкий спектр проблем, включаючи екологію, антирасизм, допомогу біженцям, боротьбу з курінням, боротьбу зі СНІДом, подолання жебрацтва, наркоманію та допомогу безпритульним дітям. Ці напрямки реклами відображають ставлення північноамериканської громадськості та провідних рекламних агенцій до цих проблем.

Також рекламні гасла, такі як «Чорне – це красиво» та «Будь Чорним. Купуй чорне», використовуються для сприяння самоідентифікації афроамериканців. Плакат із зображенням індіанця з сльозою на обличчі є ще одним протестом проти забруднення лісових угідь та скорочення житлової площі для корінного населення Північноамериканського континенту.

Крім того, реклама закликає до збереження екосистем, де проживають екзотичні тварини, таких як панди. Це вимагає колективних зусиль на міжнародному рівні для збереження цих видів та їх середовища існування.

У минулому десятилітті американська соціальна реклама активно боролася з наркотичною залежністю, включаючи проблему куріння та алкоголізму. Кампанія проти п'яних водіїв у 80–90-х роках виявилася досить ефективною, спонукаючи близьких друзів не допускати нетверезих водіїв до керма. Ця кампанія призвела до зменшення кількості аварій, пов'язаних із пияцтвом за кермом.

Зазвичай, перед розробкою нової великої кампанії Рада з реклами проводить дослідження щодо найактуальніших суспільних проблем у сучасному світі. Інформацію для цих досліджень надходить з запитів з місць, де вже проводяться соціальні акції, з проханнями про підтримку. Будь-яка компанія, яка планує рекламну кампанію на користь зміцнення здоров'я суспільства, може розраховувати на підтримку Ради з реклами. Велику популярність отримала кампанія фірми «Nike» у 90-х роках під гаслом «Просто зроби це», яка закликала американців до занять спортом незалежно від віку та занять. Сучасна соціальна реклама активно втручається у проблему наркоманії та епідемії СНІДу, намагаючись звернути увагу суспільства на ці проблеми та попередити їх наслідки [6].

У США національні нагороди за благодійність відзначають високий престиж соціальної роботи та соціальної реклами. Одна з найпочесніших нагород була встановлена в 1990 році спільними зусиллями Національного департаменту з суспільної інформації та Нью-Йоркського фестива-

лю. Ця нагорода має чотири номінації: друкована, зовнішня, радіо та ТБ реклама. Учасники, які претендують на цю нагороду, зазвичай відзначаються високою якістю своєї роботи.

Соціальна реклама насамперед представляє суспільні та державні інтереси та націленна на досягнення благодійних цілей. У ст.1 Закону України «Про рекламу» є таке визначення: «Соціальна реклама – інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку». Головним джерелом появи соціальної реклами, на нашу думку, є сучасне громадське життя, яке сповнене великих кількістю конфліктних ситуацій, суперечностей на рівні соціальних груп і тому гостро вимагає підтримки та вирішення цих проблем [3].

Для оптимізації розвитку соціальної реклами в Україні пропонується реалізувати ряд організаційно-правових заходів за наступними напрямками:

– впровадження ефективного механізму розвитку соціальної реклами на основі законодавчих нормативно-правових актів шляхом належного інституційного забезпечення зі сторони держави;

– створення органу державної влади, який буде відповідати за регулювання питань створення, розміщення та розповсюдження соціальної реклами, а також запобігання її незаконному використанню;

– проведення тренінгів, семінарів, лекцій для підвищення рівня професіоналізму фахівців;

– обмін досвідом з закордонними компаніями, які успішно створюють соціальні продукти;

– організація державних тендерів серед населення для розробки креативної та нестандартної соціальної реклами, проведення конкурсів для відбору маркетологів з розумінням особливостей соціальної реклами;

– залучення представників громадськості до процесу розробки та реалізації стратегії розміщення соціальної реклами [2].

Україна також має свої приклади соціальної реклами, які відображають актуальні проблеми та спрямовані на покращення суспільства. Один з прикладів – це соціальна реклама про безпеку на дорогах, яка наголошує на важливості дотримання правил дорожнього руху та уникальності кожного життя.

Серед основних характеристик соціальної реклами: за її допомогою можна визначити проблеми соціуму – охорона здоров'я, соціальний захист населення, захист прав людини, охорона навколишнього середовища, профілактика правопорушень, безпека населення – й визначити шляхи їх розв'язання. Насамперед, це теми, які показують всю сукупність соціальних проблем, з якими стикається держава: наркотики й алкоголізм; витрати на вищу освіту для малозабезпечених; розвиток системи пенсійних накопичень; боротьба з лісовими пожежами як наслідком необережного поводження з вогнем; значущість участі в загальнонаціональному переписі населення; заклик проти насильства над дітьми в сім'ї і т.ін.

Проблеми, з якими стикається соціальна реклама в Україні, включають в себе недостатню ефективність комунікації з цільовою аудиторією, відсутність чіткого вимірювання результатів та недостатню фінансову підтримку для реалізації проектів [1].

Для покращення соціальної реклами в Україні можна вживати наступні напрями:

1. Підвищення ефективності комунікації: важливо ретельно вивчати цільову аудиторію, використовувати спеціалізовані канали комунікації та залучати впливових осіб для поширення інформації.

2. Вимірювання результатів: розробляти чіткі метрики для вимірювання впливу соціальної реклами на суспільство, такі як зміна у свідомості, поведінці або підтримка ініціатив.

3. Фінансова підтримка: залучення додаткових джерел фінансування для реалізації соціальних проектів, сприяння співпраці з бізнесом та громадськими організаціями.

4. Інноваційні підходи: використання новітніх технологій, таких як віртуальна реальність або інтерактивні рекламні формати, для залучення уваги цільової аудиторії.

Загальний напрямок розвитку соціальної реклами в Україні полягає в поєднанні творчості та стратегічного підходу для досягнення позитивних змін у суспільстві [2].

У важкі для України часи соціальна реклама отримала великого значення, що вказує таки про готовність громадськості акцентувати увагу на проблеми та об'єднюватись навколо їх вирішення. Отож, соціальна реклама, як вид суспільної діяльності, в Україні знаходиться в стадії повільного, але впевненого розвитку.

Слід вказати також, що аналіз емпіричних досліджень ефективності соціальної реклами в Україні дав можливість оцінити рівень соціальної активності громадян, розкрити основні соціальні проблеми на сьогоднішньому етапі розвитку, віднайти недоліки у процесі створення та трансляції соціальної реклами.

Про ринок соціальної реклами казати поки що зарано, тому що ключовим замовником соціальної реклами все ще є державні та недержавні некомерційні організацій тоді, як комерційні організації поки що рідко мають змогу собі фінансувати соціальні проекти, але процес формування ринку вже розпочався. Особливо вагомим є цей факт сьогодні, у час війни та пандемії, в час, коли «люди вже не можуть відрізнити правду від брехні. Щоб з цим боротися варто повернути соціальну рекламу на всі канали, щоб це було контрольовано країною.

4.10. ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ САМОТНІХ ГРОМАДЯН ПОХИЛОГО ВІКУ

Сучасний світ переживає стрімкий розвиток технологій у всіх сферах життя, включаючи соціальну сферу. Одним із важливих напрямків їх застосування є покращення умов та якості соціального обслуговування для людей похилого віку, зокрема для тих, хто перебуває у стані самотності.

По-перше, важливо зазначити, що технології дозволяють зменшити відстань між самотніми громадянами похилого віку та територіальними центрами соціального обслуговування. Завдяки впровадженню онлайн платформ та додатків, таких як відеодзвінки, соціальні мережі чи спеціалізовані мобільні додатки, можливо забезпечити зв'язок з цією категорією населення, навіть якщо вони знаходяться в самому віддаленому місці. Це дозволяє їм отримувати необхідну підтримку, консультації та інформацію без необхідності особистого візиту до центру.

По-друге, технології сприяють впровадженню інноваційних методів надання соціальних послуг. Наприклад, використання розумних систем домашнього догляду дозволяє віддалено контролювати стан здоров'я самотніх громадян, надавати їм підтримку у виконанні медичних процедур та навіть нагадувати про вживання ліків. Такі технології допомагають підтримувати незалежність та комфортне перебування вдома, зменшуючи ризик надзвичайних ситуацій.

Крім того, використання інформаційних систем управління дозволяє оптимізувати процеси реєстрації та обліку клієнтів, ефективно розподіляти ресурси та планувати роботу центрів. Це робить можливим забезпечення кращого доступу до соціальних послуг для всіх, хто потребує допомоги [1].

Технології не лише спрощують та полегшують роботу територіальних центрів соціального обслуговування для самотніх громадян похилого віку, але й забезпечують більшу ефективність та якість надання соціальних послуг. Їх

впровадження стає ключовим чинником у створенні підтримуючого та затишного середовища для цієї вразливої групи населення, сприяючи їхньому благополуччю та самореалізації.

З метою допомоги самотнім та непрацездатним громадянам у сфері соціального захисту були створені спеціальні державні установи – територіальні центри соціального обслуговування. Однак розширення їхньої діяльності шляхом створення нових підрозділів і введення нових послуг ускладнене і майже неможливе через обмежене фінансування та суворі регулятивні вимоги державних нормативних актів. Будучи зв'язаними зі старою матеріально-технічною базою, яка потребує зростання витрат на обслуговування, вартість надання послуг зростає, що викликає відмову значної частини населення від користування послугами територіальних центрів.

Територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян є спеціальною державною установою, яка забезпечує підтримку та соціальну активність цільових груп населення через надання різноманітних послуг. Управління територіальним центром здійснюється відповідно до законодавства України та внутрішніх положень центру, розроблених відповідно до стандартних вимог.

Територіальний центр здійснює свою діяльність, керуючись принципами індивідуального підходу та адресності, доступності та прозорості, свободи вибору отримання або відмови від соціальних послуг, гуманності, комплексності, оптимального використання бюджетних та позабюджетних коштів, законності, соціальної справедливості, забезпечення конфіденційності, дотримання стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних та правових норм.

Право на отримання соціального обслуговування в територіальному центрі належить наступним категоріям громадян:

– Громадяни похилого віку, інваліди (після досягнення 18-річного віку), хворі (які тимчасово не можуть працю-

вати та потребують постійної допомоги) за умови визнання відповідно до встановлених процедур.

– Громадяни, які перебувають у складних життєвих обставинах через безробіття, стихійні лиха або катастрофи та мають на утриманні осіб, що потребують догляду, якщо їх доходи нижчі за прожитковий мінімум.

Мінпраці забезпечує методичне супроводження центру, а контроль за його діяльністю здійснюється відповідними органами влади на різних рівнях. Для кращого розуміння діяльності центру було проведено аналіз форм та напрямків соціальної роботи за кордоном зі старшими громадяна ми [3].

Територіальний центр соціальної допомоги включає наступні підрозділи:

– Відділення соціальної допомоги вдома, яке надає різноманітні послуги одиноким непрацездатним особам похилого віку.

– Відділення соціально-побутової адаптації.

– Відділення організації адресної натуральної та фінансової допомоги.

– Відділення соціальної допомоги вдома надає наступні послуги:

– Приготування їжі, годування та доставка обідів.

– Закупівля та доставка товарів.

– Медична допомога.

– Допомога в прибиранні та особистій гігієні.

– Оформлення документів на соціальні пільги та інші види допомоги.

– Інші соціальні послуги.

Ці відділи забезпечують різноманітну підтримку та допомогу для старших громадян у їхніх домашніх умовах. Соціальні працівники, відповідно до укладених угод, надають необхідний обсяг послуг потребуючим категоріям громадян, сприяючи зменшенню страждань, зняттю соціального стресу, збереженню активного життя та покращенню здоров'я.

Фінансування відділень здійснюється за рахунок місцевих бюджетів, коштів від платних послуг, благодійних внесків, а також з інших джерел, дозволених законодавством.

Відділення соціальної допомоги вдома регулярно відвідує обслуговуваних громадян для надання послуг, контролює якість, виявляє додаткові потреби та приймає заходи для їх задоволення відповідно до умов угоди та графіка.

Кожен обслуговуваний громадянин має особисту справу, в якій зберігаються необхідні документи, такі як медичні висновки, копії договорів та інші документи, що стосуються надання соціальних послуг.

Під час надання соціальних послуг відділення може надавати обслуговуваним громадянам тимчасове користування різноманітними засобами реабілітації та побутовими приладами.

Права та обов'язки обслуговуваних громадян регулюються чинним законодавством та іншими нормативними актами.

У разі порушення умов договору або прав соціальних працівників адміністрація має право тимчасово припинити обслуговування або розірвати угоду.

Відділення соціально-побутової адаптації надає підтримку громадянам, які частково втратили здатність до самообслуговування, шляхом надання їм необхідних соціально-побутових, психологічних та інших послуг для підтримки соціальної незалежності та відновлення звичайних життєвих навичок.

Відділення соціально-побутової адаптації надає різноманітні послуги, включаючи соціально-побутову адаптацію осіб похилого віку та інвалідів, організацію індивідуального корекційного процесу, психологічні консультації, інформаційну підтримку та інші соціальні послуги.

Кожному громадянину, який отримує послуги відділення соціально-побутової адаптації, також створюється особистий файл.

Відділення адресної допомоги при територіальному центрі організації надання соціальної та матеріальної допомоги утворюється для обслуговування не менше як 500 таких малозабезпечених громадян. Ці громадяни, згідно з актом обстеження їхніх матеріально-побутових умов, потребують натуральної або грошової допомоги в таких категоріях:

– літнього віку;

– інвалідів;

– тих, хто тимчасово хворіє (осіб працездатного віку на період до отримання групи інвалідності, але не більше як чотири місяці), якщо вони утримують неповнолітніх дітей, дітей-інвалідів, літніх осіб, інвалідів;

– тих, хто опинився у складній життєвій ситуації через безробіття та зареєстровані у державній службі зайнятості як безробітні, стихійні лиха, катастрофи, якщо вони мають утримувати неповнолітніх дітей, дітей-інвалідів, літніх осіб, інвалідів [4].

До категорії малозабезпечених громадян, які мають право на обслуговування відділенням адресної допомоги, належать громадяни, чия середньомісячна загальна сума доходу сімей за останні шість календарних місяців перед місяцем зверненням, менша за встановлений законом рівень прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Відділення адресної допомоги, враховуючи наявність фінансових та матеріально-технічних можливостей, забезпечує громадян безоплатно:

– одягом, взуттям та іншими предметами первинної необхідності;

– ліками та медичними засобами;

– предметами для побутової гігієни;

– продовольчими та промисловими товарами;

– гарячими обідами та іншими послугами.

Відділення адресної допомоги має право організовувати як платні, так і безкоштовні послуги:

– швейних, кравецьких та перукарських;

– ремонту вікон, дверей, квартир (будинків), санвузлів, дахів, парканів;

– ремонту побутової техніки, радіоапаратури, холодильників;

– послуг з заготівлі та доставки палива, розпилювання дров та іншого.

Відділення адресної допомоги може організовувати прийом громадян, підприємств, установ та організацій для отримання продуктів харчування, одягу, взуття, меблів, предметів першої необхідності, побутової техніки, коштів, робіт та послуг, спрямованих на задоволення потреб малозабезпечених громадян.

Отримання адресної допомоги малозабезпеченим громадянам передбачає подання письмової заяви, довідки про склад сім'ї (форма N 3) та довідки про доходи всіх членів сім'ї. Після згоди малозабезпеченого громадянина складається акт обстеження його матеріально-побутових умов.

Співробітники відділення адресної допомоги ведуть облік громадян, перевіряють надані ними документи. Інформація про отриману грошову або натуральну допомогу заноситься до бази даних територіального центру.

У випадку, якщо малозабезпечений громадянин не може особисто звернутися до відділення адресної допомоги через обмежену рухливість, адміністрація територіального центру забезпечує доставку допомоги за місцем його проживання.

Основними способами соціальної роботи зі старшими самотніми людьми є надання матеріальної допомоги та соціального обслуговування через територіальні центри соціальних послуг.

Матеріальна допомога для старших самотніх людей включає грошову або натуральну допомогу у формі продуктів харчування, засобів санітарії та особистої гігієни, засобів догляду, одягу, взуття, технічних та допоміжних засобів реабілітації [3].

Соціальне обслуговування у територіальних центрах соціального обслуговування включає надання різноманітних

соціальних послуг, таких як соціально-побутові та соціально-медичні послуги.

Право на одержання путівки до геріатричного стаціонару щорічно має кожен громадянин похилого віку. В окремих випадках, таких як необхідність оздоровчого курсу після важкої хвороби або затримка з початком опалювального сезону, термін перебування може бути продовжений до трьох заїздів за умови оформлення акту обстеження житлових умов та за наявності особистої заяви, згідно рішення комісії, що включає представників управління праці та соціального захисту населення міської ради.

Прийом в геріатричний стаціонар здійснюється за путівкою міської служби соціальної допомоги, яка видається районним територіальним центром для самотніх осіб похилого віку на підставі їх особистої заяви, паспорта та санаторно-курортної карти.

Соціально-правові послуги, що надаються, включають консультації з питань законодавства, захист прав і інтересів людей похилого віку у складних ситуаціях, роз'яснювальну роботу з питань соціальної політики, координацію дій державних установ і громадських організацій, надання правової допомоги та інші заходи для створення сприятливого соціального середовища для старших громадян.

Інформаційні послуги включають надання необхідної інформації, просвітницькі та культурно-освітні заходи, поширення об'єктивної інформації про соціальні послуги та рекламування соціальних проблем.

Також надається соціальна адаптація і реабілітація, яка включає організацію відпочинку, медичну допомогу, культурні та масові заходи, надання матеріальної та моральної підтримки, активізацію участі в громадському житті та сприяння здоровому способу життя.

Всі ці послуги регулюються відповідними нормативними актами, зокрема Наказом Міністерства соціального захисту населення [4].

Принципи роботи зі старшими одинокими людьми базуються на повазі та інтересі до кожного клієнта, підкрес-

ленні важливості та корисності їхнього життєвого досвіду та знань для оточуючих. Важливо сприймати самотню літню людину як активного учасника соціального життя, а не лише об'єкт допомоги. Це сприяє виявленню та розвитку їхніх внутрішніх ресурсів, що сприяють самореалізації та самопідтримці. Ключове значення має професійна компетентність соціальних працівників, яка включає знання геронтологічних та психологічних особливостей старшого віку та урахування соціальної приналежності клієнта.

Соціальний захист в Україні потребує конструктивного підходу з боку держави. Територіальні центри надають широкий спектр життєво необхідних послуг, включаючи допомогу у вирішенні побутових питань, як от отримання субсидій, доставка продуктів харчування та ліків, прибирання та прання. Для покращення якості надання послуг проведено ряд заходів, що сприяли розвитку та підсиленню системи соціального обслуговування громадян, включаючи надання спеціального обладнання та забезпечення працівників відповідними засобами.

З огляду на велике навантаження на соціальних працівників, органи соціального захисту та місцеве самоврядування здійснюють заходи для вирішення цієї проблеми, залучаючи до надання послуг волонтерів та інших добровольців. Задача територіальних центрів полягає в створенні механізмів, що забезпечують якість та гнучкість послуг, а також постійне оновлення системи для реагування на нові потреби суспільства. Впровадження інноваційних послуг дозволить старшим людям отримати необхідну підтримку для активного та повноцінного життя. Однак важливо звернути увагу на те, що платні послуги можуть створити перешкоди для доступу до соціальної допомоги для деякої частини населення. Необхідно зробити акцент на підвищенні кількості соціальних працівників у сільській місцевості, де вони є дефіцитними через важкі умови праці та низьку оплату.

Для ефективного розвитку та функціонування територіальних центрів необхідно зменшити тиск, що випливає з

державних нормативних актів, удосконалити систему фінансування для впровадження нових та доступних для населення соціальних послуг, а також підвищити заробітну плату соціальним працівникам [1].

Проблема технологій соціальної роботи територіальних центрів соціального обслуговування самотніх громадян похилого віку в Україні полягає у дефіциті відповідних інновацій та засобів для ефективної підтримки цільової аудиторії. Брак модернізованих підходів та використання сучасних інформаційних технологій у роботі з цією категорією населення призводить до обмеження доступу до якісних соціальних послуг, а також ускладнює взаємодію з іншими інституціями та волонтерськими групами. Недоцільне використання технологій у соціальній роботі може також впливати на якість та ефективність надання послуг, що важливо для забезпечення достатнього рівня підтримки та допомоги самотнім громадянам похилого віку.

Формування ефективного механізму функціонування системи соціального захисту неможливе без розробки та реалізації цільової комплексної програми, яка дозволить розширити відділи соціальних установ, збільшити кількість соціальних послуг та зменшити оплату за їх надання. Також необхідним є стимулювання підприємств, підприємців та місцевих жителів надавати допомогу у грошовому та натуральному вигляді.

Напрями покращення технологій соціальної роботи територіальних центрів соціального обслуговування самотніх громадян похилого віку можуть включати:

1. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для забезпечення зручного доступу до соціальних послуг, онлайн консультацій та інформаційної підтримки.

2. Розробка та впровадження спеціалізованих програмного забезпечення для автоматизації процесів управління клієнтською базою, планування роботи та моніторингу надання послуг.

3. Організація навчальних курсів та тренінгів для соціальних працівників щодо використання сучасних технологій у роботі з похилими людьми.

4. Встановлення спеціалізованого обладнання (наприклад, комп'ютери, таблети, медичні пристрої) для надання різноманітних соціальних послуг, включаючи телемедицину та дистанційну допомогу.

5. Створення онлайн платформ для спілкування та взаємодії між похилими людьми, сприяючи їхній соціальній інтеграції та підтримці самопочуття.

6. Підтримка волонтерських та громадських ініціатив з використанням технологій для покращення якості життя похилого населення, зокрема шляхом організації онлайн волонтерських заходів та програм.

7. Проведення досліджень та аналізу ефективності впровадження технологій у соціальній роботі для пошуку оптимальних рішень та подальшого вдосконалення системи.

РОЗДІЛ 5
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

5.1. ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩА

Інклюзивна освіта – це унікальний процес доступної освіти для кожного, в рамках якого ліквідовуються бар'єри, пов'язані з несхожістю учнів, та створюються умови саморозкриття потенціалів, закладених у людині.

Термін «інклюзивна освіта» був вперше використаний у Саламанській декларації на Міжнародній конференції у 1994 році, підтриманій ЮНЕСКО для того, щоб «наголосити на необхідності спеціальних зусиль, які повинні бути зроблені оточенням (адміністрацією установ, педагогами, дітьми) для того, щоб людина з особливими освітніми потребами була включена до системи освіти та мала рівні можливості з іншими» [1, 56].

За твердженням ЮНІСЕФ, інклюзивна освіта – «це така організація процесу навчання, за якої всі діти, незалежно від їхніх фізичних, психічних, інтелектуальних, культурних, етнічних та інших особливостей, включені в загальну систему освіти і навчання за місцем проживання разом зі своїми здоровими однолітками в одних і тих же загально-освітніх закладах, які враховують особливі освітні потреби і надають своїм вихованцям необхідну спеціальну підтримку» [2].

Завдяки інклюзії відбувається зниження ізоляції та відчуження учня, він стає активнішим, перестає відчувати свою «особливість». Впровадження інклюзивної освіти сприяє реструктуризації культури закладу освіти, захоплюючи у свій процес всіх: викладацький склад, психологів, соціальних педагогів, учнів та їхніх батьків.

Поняття «інклюзивна освіта» розглядається у зарубіжній літературі з наступних позицій:

– як філософська категорія, базовою основою якої є визнання суспільством та закладом освіти унікальності та цінності кожного учня незалежно від його індивідуальних відмінностей (A. Renzaglia);

– як процес та практика спільного навчання у закладах освіти, розташованих поряд з місцем проживання, із наданням належної підтримки (R. Arends, C. A. Kochar, L. L. West, J. M. Taymans, Y. R. Shemesh);

– як єдине природне освітнє середовище, в умовах якого всі здобувачі осваіти навчаються за однією освітньою програмою, де допомога та підтримка надається усім дітям безпосередньо у загальному класі; всі учні приймаються один одним; реалізація освітніх стратегій здійснюється підготовленою командою педагогів (D. L. Ryndak, L. Jackson, F. Bilingsley);

– як невід'ємний компонент сучасної освітньої парадигми, який розуміється як системоутворюючий стрижень внутрішньошкільної організації, її цілей, системи установок та повсякденних заходів (H. Levin) [3, 15].

Багатоманітність визначень поняття «інклюзія» дають можливість визначити наступні її складові (рис. 5.1).

Як стверджує науковець А. Колупаєва: інклюзія в кожному окремому разі «обумовлена відповідним конкретним контекстом (місто – село, етнічна/релігійна однорідність розмаїтість, культурні традиції, економічний та соціальний рівень розвитку країни тощо), і тому єдиної формули успішного залучення дітей з різними (відмінними) здібностями, яку можна застосувати до будь-якої школи, не існує. Найбільші успіхи у втіленні інклюзивної форми освіти мають навчальні заклади, де розуміють і демонструють ефективні методики навчання та викладання в атмосфері співпраці, підтримки з боку шкільної адміністрації та громади» [4, 39].

Л. Міщик вважає, що інклюзивне навчання – це «система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за

місцем проживання, що передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу» [2].

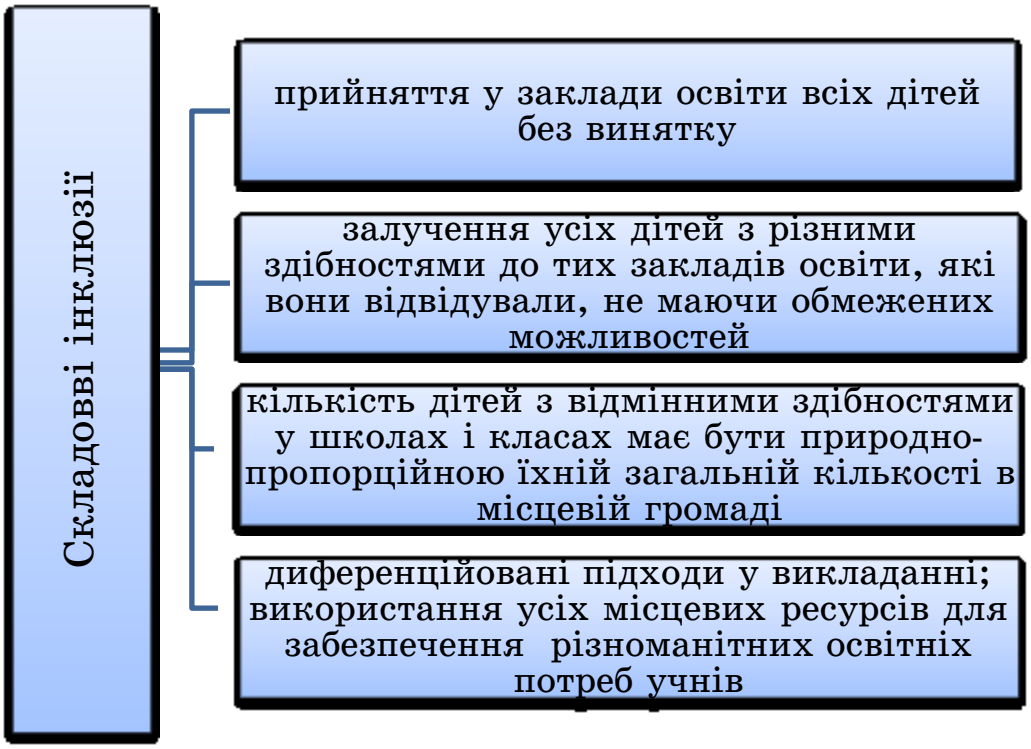

Рис. 5.1. Складові інклюзії

В Україні створена регламентуюча та фундаментальна теоретико-методологічна база для інтеграції ідеї інклюзії у систему загальної освіти [5-10].

У Законі України «Про освіту» подано наступне тлумачення термінів:

– «Інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципі недискримінації, врахуванні багатоманітностей людини, ефективному залученні та включенні до освітнього процесу всіх його учасників» [5];

– «Інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти, ураховуючи їхні потреби та можливості» [5];

– «Особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі для забезпечення її права на освіту» [5].

15 вересня 2021 року, Уряд затвердив новий Порядок організації інклюзивного навчання в закладах загальної

середньої освіти. Відповідна постанова набула чинності з 1 січня 2022 року. Порядком організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти зазначено основні умови для здобуття освіти на рівні з іншими здобувачами освіти, які створюють органи державної влади, органи місцевого самоврядування та заклади освіти. [11].

Обов'язковою умовою якісної інклюзивної освіти на думку Ю. В. Мельник є системний підхід, на думку Н. Л. Соколова – командний. Кондуктивні підходи, що виділяються Ю. В. Мельником, можна розглядати в рамках системного підходу. Командний підхід полягає в об'єднанні зусиль всіх працівників, які мають відношення до інклюзивної освіти (вчителів, методистів, психологів, представників адміністрації, працівників відповідного департаменту або міністерства), а кондуктивний підхід полягає у зверненні за допомогою до батьків та однокласників. Обидва способи підтримують систему і розвивають її лише у різних напрямках: по вертикалі та горизонталі [26].

Прикладом що висвітлює п'ять фундаментальних систем необхідних для функціонування інклюзивного суспільства служить «вертикальна» багатовимірна модель Ф. Фаррінгтона:

1. Соціальна – сім'я, ринок праці, спільноти, зокрема професійні.

2. Економічна – заробітна плата, безпека, страхування, ринок товарів та послуг.

3. Інституційна – законодавство, освіта, охорона здоров'я.

4. Територіальна – міграція, транспорт та зв'язок.

5. Символічні відносини – ідентичність, толерантність, стресостійкість, самооцінка, мотивація.

«Горизонтальна» багатовимірність інклюзії передбачає наявність принаймі трьох «включень»: у групу; у діяльність; суб'єктивне почуття включеності, належності, позитивна самоідентифікація, емоційний контакт із соціумом.

Пріоритетними у створенні моделі інклюзивної освіти є наступні напрями:

– усі учасники освітнього процесу мають приймати філософію інклюзії;

– на кожному віковому етапі пріоритетними є соціальна адаптація дитини, розвиток практичних та комунікативних компетенцій;

– спрямованість на профілактику та подолання штучної ізоляції сім'ї дитини з особливими освітніми потребами.

При визначенні сутності інклюзії, необхідно звернути увагу на чотири складові, які характеризують її особливості.

– Інклюзія – це процес, постійний пошук найефективніших шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей.

– Інклюзія пов'язана з визначенням перешкод та їх подоланням, що включає проведення комплексної оцінки, збір необхідної інформації для розробки індивідуального плану розвитку дитини та реалізації його на практиці.

– Інклюзія передбачає присутність, участь та досягнення. «Присутність» даному контексті розглядається як надання можливості навчатися в закладі загальної середньої освіти; «участь» – це позитивний досвід, якого набуває учень у процесі навчання; «досягнення» – це комплексний результат навчання упродовж навчального року.

– Інклюзія передбачає особливу увагу на ті групи учнів, які підлягають «ризику» виключення або обмеження в навчанні [4].

Виходячи з понятійного апарату визначимо основні принципи інклюзії:

– принцип безбар'єрності – створення доступного середовища доступу до усіх видів та форм здобуття освіти осіб з обмеженими можливостями;

– принцип соціалізації – включення у загальноосвітній простір осіб з обмеженими можливостями;

– принцип рівності – рівна цінність людей, незалежно від їх здібностей, стану психофізичного здоров'я та досягнень;

– принцип науковості – розробка наукових проектів у сфері пошуку шляхів запровадження інклюзивної освіти;

– принцип співпраці – використання досвіду зарубіжних моделей впровадження інклюзивної освіти;

– принцип просвітництва – поширення інформації щодо залучення до загальноосвітнього середовища осіб з обмеженими можливостями;

– принцип універсальності – надання можливості здобуття освіти особам з обмеженими можливостями;

– принцип відповідальності – зобов'язання країн провадити політику інклюзії на національному рівні.

Впровадження інклюзивної освіти стикалося не лише з труднощами організації так званого «безбар'єрного середовища» (пандусів, одноповерхового дизайну школи, переобладнання місць загального користування тощо), але і з соціальними перешкодами, що полягають у поширених стереотипах та забобонах, у тому числі, й готовності або відмові вчителя, школярів та їх батьків прийняти розглянуту форму освіти; соціалізації дитини з особливими освітніми потребами в колективі звичайних дітей, відносинах між дітьми, батьками.

Отже, інклюзивна освіта як соціальне та психолого-педагогічне явище у науковій літературі описується як процес включення дітей з особливими освітніми потребами до системи освіти. З її реалізацією пов'язано багато труднощів та перешкод, але переважно вони психолого-педагогічного характеру, а також виявляються в контексті міжособистісної взаємодії між батьками, вчителями та учнями, що вимагає супроводу та підтримки з боку, як адміністрації, так і соціально-психологічних та соціально-педагогічних служб освітньої установи, оскільки основною метою інклюзивної освіти є доступність загальної освіти.

5.2. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Головним пріоритетом суспільного розвитку в XXI столітті є якість освіти, яка визначає всі інші аспекти людського життя. Ми спостерігаємо значні зміни у цивілізаційному розвитку і умовах життя, що свідчать про необхідність вдосконалення системи освіти та розуміння її якості.

У виступах вчених відзначається, що якість освіти є основою сучасної парадигми освіти, невід'ємним пріоритетом освітньої політики більшості країн, і Україна не відступає від цього тенденції. Високотехнологічне інформаційне суспільство і система інновацій роблять якість освіти ключовим чинником людського розвитку, забезпечуючи високий рівень життєвої та професійної компетентності, необхідної для самореалізації та задоволення потреб суспільства у висококваліфікованих та культурно освічених громадянах.

Сьогодні якість освіти розглядається як важливий показник якості життя, інструмент соціальної та культурної гармонії, економічного зростання як на міжнародному, так і на внутрішньому рівнях. Одним з ключових напрямків підвищення якості освіти є впровадження компетентнісного підходу, що означає переорієнтацію з процесу навчання на результат в діяльнісному аспекті. Компетентнісний підхід передбачає спрямування освітнього процесу на формування та розвиток ключових компетентностей особистості майбутнього фахівця. Результатом цього процесу є формування загальної компетентності, що включає в себе не лише знання та вміння, а й ставлення, досвід діяльності та моделі поведінки. Основним результатом формування компетентності є здатність фахівця відповідати вимогам сучасної професії, мати необхідні знання для практичного розв'язання завдань, знаходити своє місце в професійному та соціальному середовищі [1, с. 15].

Однією з ключових рис останніх десятиліть у нашій країні є не лише фундаментальні трансформації у соціально-економічній та політичній сферах, але й зростання значення соціальної роботи як нової професійної галузі, що має на меті підвищення якості життя населення. Одночасно, аналіз розвитку вітчизняної системи соціальної роботи та підготовки фахівців підтверджує, що її ефективність може зростати лише за умови активної наукової роботи та накопичення нових знань, які становлять наукову базу цієї професії.

Один із способів вдосконалення системи професійної підготовки соціальних працівників для здійснення науково-

дослідницької діяльності полягає у використанні зарубіжного досвіду та інновацій у цій сфері, а також у впровадженні прогресивних ідей у вітчизняну освітню практику.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про активну працю вчених у розробці теоретико-методологічних аспектів соціальної роботи як наукової дисципліни та професійної діяльності. Проблеми професійної підготовки соціальних працівників досліджуються рядом науковців. Одночасно, вивчення історико-педагогічної літератури, що присвячена становленню соціальної роботи у різних країнах, підтверджує варіативність ролі дослідницької складової професії та рівня підготовки фахівців залежно від конкретних умов і традицій соціальної допомоги.

Підсумовуючи висновки досліджень вчених можна виділити три основні етапи еволюції соціальної роботи як наукової професії та підготовки майбутніх соціальних працівників для виконання наукових досліджень у системі вищої професійної освіти за кордоном:

1. Перший етап (кінець XIX – початок XX століття) – формування соціальної роботи як професії;

2. Другий етап (середина 30-х – середина 60-х років XX століття) – розвиток системи підготовки соціальних працівників та стандартизація вимог до неї;

3. Третій етап (середина 60-х років XX століття – дотепер) – визнання дослідницької складової як обов'язкового компонента професійної підготовки соціальних працівників і закріплення цього статусу у нормативних документах [4, с. 146].

Давайте розглянемо ці етапи детальніше.

Перший етап (формування соціальної роботи як професії): аналіз наукових джерел з історії розвитку соціальної роботи та її наукової складової показує, що необхідність оволодіння навичками наукових досліджень усвідомлювалася соціальними працівниками зарубіжних країн по мірі формування професії. Вчені, такі як Р. Баркер, Дж. Грей, Б. Джонсон, М. Пейн та інші, які досліджують історичні аспекти розвитку соціальної роботи, вказують на те, що

перші спроби організації невеликих досліджень і використання їхніх результатів у процесі надання різноманітних послуг відбувалися з кінця XIX століття, у період становлення професійної соціальної роботи. У той же час деякі функції соціальної допомоги та підтримки певних категорій населення почали здійснюватися волонтерами (недержавними фондами, асоціаціями) у межах світської та релігійної благодійності. Основні напрямки їхньої діяльності полягали в наданні допомоги мігрантам, дітям-сиротам, представникам національних меншин, малозабезпеченим тощо.

Поступово, в умовах розвитку професійної соціальної роботи та активізації волонтерської діяльності (у США, Великобританії) виникала необхідність підвищення ефективності надання соціальних послуг шляхом застосування елементів наукових досліджень. В деяких благодійних організаціях того часу здійснювалися спроби проводити емпіричні дослідження, результати яких використовувалися в роботі. Наприклад, рух «дружніх візитерів» здійснював збір інформації про умови проживання окремих людей або сімей у стані бідності, використовуючи деякі елементи емпіричних досліджень, такі як бесіди, спостереження та опитування [2, с. 182].

Представники руху сетльментів відіграли ключову роль у просуванні досліджень у галузі соціальної роботи. Подібно до учасників інших благодійних організацій, вони старалися застосовувати теоретичні концепції для розробки стратегій, спрямованих на максимізацію результативності своєї діяльності. Особливий акцент робився на концепції, відомій як «Три Р»: дослідження, реформи та проживання на місці діяльності. Представники руху сетльментів віддавали перевагу науковому підходу до вивчення загальних проблем бідності, а не лише ізольованій ситуації окремих людей. Їхні дослідження надавали важливу інформацію про економічну, політичну та соціальну обстановку у робочих районах індустріальних центрів, що підтверджувало системний характер проблеми бідності, а не індивідуальний.

Один із прикладів таких досліджень – наукова робота, яку ініціював С. Вортон із сетльменту Філадельфійського

Коледжу та реалізував афроамериканський дослідник В. Дюбойс. Опублікована у 1897 році праця «Філадельфійський негр: соціальне дослідження» стала першою спробою документувати складність становища афроамериканців. У ній також зверталася увага на структурний характер соціальних проблем найбідніших шарів суспільства. Були проведені й інші дослідження, що отримали широкий національний резонанс. Наприклад, «Карти і документи Хулл Хаус» (1895 рік) – дослідження, присвячене аналізу стану мігрантів у Чикаго, виявило їхні основні соціально-економічні проблеми. У 1898 році в Бостоні Р. Вудсом була опублікована робота «Міська пустеля», яка також акцентувала увагу на проблемах мігрантів та їхній бідності. Дослідницька підготовка

Отримані під час досліджень дані стали важливим аргументом впливу на владу та громадськість. Ці результати наукових розвідок також сприяли залученню значних фінансових ресурсів на організацію притулків, їдальнь та інших соціальних служб для дітей та молоді [4, с. 148].

У 1928 році на Мілфордській конференції соціальних працівників у США було визначено три основні складові дослідницької практики соціальної роботи:

1) розуміння та визнання філософських засад, що визначають мету, етику та особливості дослідницького підходу у соціальній практиці;

2) всебічне вивчення з використанням наукових методів соціальних проблем клієнта, перед вибором відповідної форми допомоги;

3) дослідження індивідуальних особливостей клієнтів та розвиток професії через узагальнення проблемних ситуацій, створення їх типологій тощо, з дотриманням наукового підходу і накопиченого досвіду [1, с. 15].

Отже, у процесі розвитку професії соціальної роботи в іноземних країнах дослідницький компонент ставав все важливішим, що призводило до необхідності систематичного навчання майбутніх соціальних працівників методам і засобам наукових досліджень. Тут під науково-дослідницькою роботою соціальних працівників розуміється специфіч-

на форма інтелектуально-творчої діяльності, яка базується на використанні індивідуальних механізмів пошукової активності та передбачає самостійне проведення досліджень з метою теоретичного та експериментального вивчення явищ і процесів, обґрунтування фактів та виявлення закономірностей за допомогою наукових методів.

Другий етап розвитку системи професійної підготовки соціальних працівників і уніфікації вимог до неї відбувався в різних європейських країнах. Уже на межі XIX–XX століть розпочалася організація підготовки соціальних працівників, причому однією з перших шкіл був заклад, заснований у 1896 році у Великобританії під егідою Товариства благодійних організацій. Згодом це Товариство створило Школу соціології, яка пізніше перетворилася в Департамент соціальних наук і управління. Перед Першою світовою війною курси і школи соціальної роботи вже діяли в ряді європейських країн. Однак масове відкриття навчальних програм підготовки соціальних працівників припадає на міжвоєнний період, коли географія такої освіти значно розширилася. Зміст навчальних програм на той час був орієнтованим на практичний аспект і передбачав формування навичок роботи з різними групами клієнтів. Більшість шкіл соціальної роботи комбінувала теоретичну та практичну підготовку студентів, зокрема, вивчення окремих галузей науки та проведення «польової практики» у різних соціальних установах [6, с. 144].

До середини 1930-х років науково-пізнавальна діяльність у практичній соціальній роботі була обмежена лише деякими випадками дослідження соціальних проблем і мала фрагментарний характер. Проте, з початком цього періоду почалися зміни, які передбачали включення елементів науково-дослідницької підготовки в навчальний процес соціальних працівників. Наприклад, Асоціація шкіл соціальної роботи США розробила першу навчальну програму, що передбачала вивчення ряду дисциплін, обов'язкових для професійної підготовки фахівців соціальної роботи. З того часу дослідницькі курси стали стандартною складовою навчальних програм.

На третьому етапі (з середини 20 століття) було визнано, що науковий компонент є обов'язковою складовою професійної підготовки соціальних працівників, що відображено у відповідних нормативних документах – стандартах, навчальних планах і програмах, вимогах до рівня дослідницької підготовки випускників.

Ключовим чинником, що спричинив зміну вимог до професійної, а отже, і дослідницької підготовки соціальних працівників у цей період, стало економічне зростання в країнах Європи і США. Головною метою соціальної роботи в цих країнах стало забезпечення загального благополуччя («welfare state»), що призвело до трансформаційних процесів у сфері соціальної освіти. Визнання ідеї соціального благополуччя як державної політики стало новим стимулом для розвитку соціальної роботи, оскільки в «державі загального благополуччя» такі складові соціальної сфери, як охорона здоров'я, доступна освіта, наявність житла, широкий спектр особистих соціальних послуг, стали розглядатися як невід'ємні права людини [5, с. 360].

Оскільки орієнтація та вміщення програми професійної підготовки соціальних працівників завжди визначаються економічними та політичними реаліями держави, це призводить до необхідності адаптації освітніх стандартів до соціоекономічних та політичних контекстів, у яких вони функціонують. Внаслідок зростання попиту на соціальні послуги, що спостерігалося вже з середини 60-х років в США та країнах Західної Європи, з'явилася потреба у спеціалізованих фахівцях соціальної сфери. Це призвело до перегляду навчальних програм з метою підготовки фахівців. З того часу увага до шкіл соціальної роботи поступово зросла, а вимоги до них стали більш уніфікованими. В програми введено курси, спрямовані на дослідницьку підготовку майбутніх соціальних працівників.

Зарубіжний досвід науково-дослідницької підготовки майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти може бути дуже різноманітним і включати наступні аспекти:

1. Інтеграція теорії та практики: багато закладів вищої освіти у світі активно впроваджують програми, які поєдну-

ють теоретичну базу з практичним досвідом. Це може включати стажування, практичні заняття, участь у проектах спільно з громадою та партнерами.

2. Міждисциплінарний підхід: деякі університети надають студентам можливість отримати знання не лише у сфері соціальної роботи, а й в суміжних галузях, таких як психологія, право, медицина тощо.

3. Активна роль студентів у дослідженнях: важливим елементом досвіду може бути залучення студентів до наукових досліджень ще на етапі навчання. Це може включати участь у наукових групах, публікацію статей, презентацію досліджень на конференціях тощо.

4. Міжнародна співпраця: багато університетів співпрацюють з міжнародними організаціями, іншими університетами та науковими центрами для обміну досвідом та знаннями у галузі соціальної роботи.

5. Створення спеціалізованих програм: деякі університети розробляють спеціалізовані програми з підготовки соціальних працівників для роботи з певними групами населення або у конкретних сферах, таких як дитячий захист, відновлення прав людини, робота з уразливими групами тощо.

6. Акцент на розвиток особистості: більшість програм уважають важливим розвиток особистісних якостей майбутніх соціальних працівників, таких як емпатія, комунікативність, вміння працювати у групах та конфліктні ситуації [2, с. 181].

Ці підходи стали стандартом у вищій освіті у багатьох країнах, допомагаючи підготувати майбутніх соціальних працівників до ефективної та компетентної роботи у сучасному суспільстві.

Науково-дослідницька діяльність в соціальній роботі має важливі функції для її розвитку та вдосконалення. Вона служить основою для теоретичного аналізу та вдосконалення методів і підходів до роботи, сприяє розробці нових теоретичних концепцій. Дослідження також допомагають перетворити теоретичні знання в практичні стратегії для роботи з клієнтами та оцінювати ефективність соціальних

програм і інтервенцій. Вони сприяють професійному зростанню фахівців та впливають на розробку соціальної політики, допомагаючи урядам у прийнятті обґрунтованих рішень. Наукові дослідження також розкривають нові проблеми та потреби суспільства, що сприяє розвитку нових напрямків у соціальній роботі. Таким чином, науково-дослідницька діяльність є ключовим елементом у системі соціальної роботи, яка сприяє її постійному вдосконаленню та адаптації до змін [4, с. 147].

Аналіз проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності за кордоном в історичному контексті дозволяє виділити ряд тенденцій, які можуть бути корисними для вітчизняної практики. Серед них – посилення фундаментального компонента професійної підготовки за допомогою включення в програми значного обсягу наукових дисциплін, залучення кваліфікованих науковців до навчального процесу, а також максимальне врахування потреб суспільства, зокрема, через введення в програми підготовки практики у соціальних установах, які забезпечують можливості для проведення досліджень студентами. Майбутні напрямки досліджень включають подальше вивчення зарубіжного досвіду у підготовці соціальних працівників до науково-дослідницької роботи, а також можливості адаптації цих ідей у вітчизняному освітньому контексті.

5.3. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ГРУП САМОДОПОМОГИ НА ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

В умовах стрімкого розвитку суспільства, одночасно із зростанням невизначеності та загрози життю членів суспільства, виникають умови що призводять до появи стресових ситуацій, які потребують адаптації у повсякденному житті та, часто, перегляду особистих поглядів на майбутнє.

Хоча багато людей здатні ефективно впоратись з цими викликами, у частини спостерігається психологічний дискомфорт, такий як симптоми депресії, тривожності або стресу. Методи самодопомоги довели свою ефективність у лікуванні різних психічних розладів, таких як депресія та тривога.

Тому важливо детальніше вивчати яким чином методи самодопомоги можуть бути корисними нам у подальшому розвитку суспільства в умовах глобальних викликів та воєнних конфліктів. Оволодіння гуманістичними цінностями дає можливість особистості стати суб'єктом свого життя, здатним ефективно взаємодіяти з суспільством та соціокультурним оточенням. Цей процес вимагає використання різних методів та форм індивідуальної роботи з урахуванням впливу різних факторів на розвиток особистості.

Люди, які переживають серйозні життєві кризи, часто повідомляють про посттравматичний стрес. Однак, як свідчить література свідчить, що травматичний досвід також може бути «каталізатором» позитивних змін. Базуючись на цьому можна зробити висновок, що, окрім негативного впливу, може відбутись також покращення стосунків з оточуючими, відкриття нові життєві можливості, люди відчуватимуть більшу вдячність за життя, більше відчуття особистої сили та духовний розвиток. Деякі з факторів, що сприяли отриманню позитивних наслідків із негативних подій, включали обмін негативними емоціями з іншими людьми, когнітивну переробку або обмірковування, позитивні стратегії подолання (наприклад, позитивна переоцінка), розвиток особистісних рис особистості (наприклад, доброзичливості), переживання численних джерел травми, зосередженість на подіях, життєстійкість та дії, спрямовані на зростання. Тому важливим є вивчення факторів, які стають посередниками на шляху до посттравматичного зростання, таких як, наприклад, пошук соціальної підтримки для подолання труднощів, соціальна взаємодопомога, оптимізм тощо [4].Люди, які пережили травматичні події виявляють ознаки тривоги, депресії, соматизації, а також можуть набувати певних особистісних рис, таких як

міжособистісна чутливість та ригідність. Вони можуть все ще зберігати пози-тивне самовідчуття та віру в справедливість, але водночас оцінювати своє психологічне благополуччя та перспективи життя менш високо. Зі зростанням рівня дезадаптації у таких осіб збільшується кількість емоційних проблем, змінюється система базових переконань і самосприйняття. Важкість дезадаптації більш виражена у тих, хто зіткнувся зі значними матеріальними втратами або втратив близьких, а також у людей похилого віку. В таких випадках надзви-чайно важливими є психологічна підтримка та інтервенцій для тих, хто постраждав від травматичних подій, з ураху-ванням рівня їхнього залучення до травматичної події та її значущості для них. Значним фактором у наданні цієї під-тримки є залучення до соціальних взаємодій та формування групової ідентичності у постраждалих.

Починаючи з 1970-х років, з'явилося поняття соціальної ідентичності та теорія соціальної ідентичності, що призвело до поступового розвитку концепції групової ідентичності багатьма науковцями. Згідно з Таджфелом, групова ідентичність означає сприйняття індивідом своїх зв'язків з іншими на основі спільних соціальних, культурних або ідентифікаційних характеристик, і він підкреслює важливість спільних зв'язків між індивідами та групами [3]. Групову ідентичність також можна визначити як емоційний зв'язок та ідентифікацію між особою та певною групою, підкреслюючи важливість емоцій та ідентичності. В даний час групова ідентичність це широко визнана ключова концепція в розумінні психологічних, соціологічних, антропологічних і політичних явищ. Вона використовується для пояснення різних соціальних явищ, таких як дискримінація, етнічні конфлікти, політичні рухи, командні ефекти тощо.

Посттравматичне зростання – це позитивні зміни та розвиток у психіці людини після травматичної події, серед яких може бути важка втрата, хвороби, війна, стихійне лихо тощо. Воно досягається через позитивне подолання та адаптацію. Ці позитивні зміни можуть включати підвищен-

ня індивідуальної обізнаності та компетентності, покращення зв'язків з іншими, появу нових можливостей, а також відчуття духовності та існування. Хоча концепція посттравматичного зростання з'явилася відносно недавно, дослідження в цій галузі стрімко зростають. Посттравматичне зростання є багатовимірним і унікальним явищем, і фактори, які впливають на нього, різноманітні. Їх можна розділити на дві категорії: внутрішні та зовнішні фактори. Окрім особистісних рис, сприйняття, здібностей і стилей подолання травми, важливим фактором є суспільна підтримка. Так, зміни в навколишньому середовищі, наприклад, у школі, на робочому місці та в громаді, а також підтримка, яку надає суспільство, можуть впливати на посттравматичне зростання [2].

Теорія соціальної ідентичності стверджує, що люди розвивають почуття приналежності до груп через соціальну взаємодію, і ця групова ідентичність може впливати на їхню поведінку та емоції. Дослідження також свідчать, що залучення людей до участі в групових заходах і спілкування зі своїми соціальними групами може сприяти просоціальній поведінці та психологічному благополуччю. Позитивна поведінка та емоції відіграють ключову роль у полегшенні негативних наслідків стресу і сприяють посттравматичному зростанню. Позитивні зміни в соціальних, емоційних та копінг-стилях також можуть сприяти індивідуальному зростанню. Тому люди з високим рівнем групової ідентичності можуть бути більш схильними до позитивної поведінки та емоцій, що створює основу для кращої адаптації.

Одним із напрямів діяльності психологічної служби в умовах впливу травматичних подій є застосування на практиці групової психотерапії, зокрема груп самодопомоги.

Групова терапія дає учасникам відчуття універсальності, тобто можливість поговорити про свої переживання та почуття з людьми, які потенційно відчувають те ж саме. Групова терапія – це не лише місце, де жертви можуть побудувати позитивні стосунки з іншими, але й місце, де зменшується відчуття стигматизації та послаблюється відчуття інакшості.

Поряд з терапевтичними групами поширюються інші типи груп підтримки, які називаються групами самодопомоги. Групи самодопомоги – це добровільні асоціації людей, які поділяють загальне бажання подолати наслідки психічних травм або іншим чином підвищити рівень когнітивного та емоційного самопочуття. Незважаючи на різні підходи, багато психосоціальних процесів в групах однакові, і вони мають подібні зв'язки з фахівцями з психічного здоров'я [4, с. 30].

Групи самодопомоги не мають в своєму складі професійних терапевтів (психологів чи психіатрів), тому вони не мають терапевтичної мети як такої, проте, за свідченнями учасників, такі групи можуть мати певний терапевтичний ефект. За останні 50 років відбулось значне поширення груп допомоги по світу, як альтернативного виду допомоги, що доповнює традиційну терапію. Вони формуються з осіб, які мають однаковий стан і є місцем, де люди можуть поділитися своїми емоціями та досвідом і поговорити про них.

Діяльність груп самодопомоги має на меті запропонувати спілкування і взаємне вислуховування, які в подальшому забезпечить соціальну підтримку. Незважаючи на те, що кількість учасників або тематика сесії може відрізнятися в різних групах самодопомоги, деякі правила є спільними для всіх типів груп: конфіденційність, розсудливість, свобода самовираження, неупереджене ставлення, фізичне та вербальне ненасильство, вільний обмін думками за допомогою слів. Взаємність і рівність є наріжними каменями груп самодопомоги; учасники розповідають про свій досвід і отримують емоційну та соціальну підтримку, а також досвідчені знання через свідчення інших.

Знання, отримані з досвіду, відрізняються від знань, набутих через спостереження або через інформацію, передану іншими людьми чи з книг. Групи самодопомоги часто створюються для постраждалих від травми, оскільки це дозволяє учасникам ділитися досвідом пережитих подій одного типу. Таким чином, групи самодопомоги забезпечують особисте відкриття через відкриття інших.

У цьому контексті, пропонуючи середовище для спілкування та слухання, групи самодопомоги надають додаткову підтримку традиційній індивідуальній терапії, де жертви можуть розповісти про свій травматичний досвід. Саме в світлі розповіді люди надають сенс світу, в якому вони живуть. Почувши про труднощі, з якими стикаються інші, учасники можуть говорити про свої власні проблеми і відмежовуватися від них. У цьому сенсі групи самодопомоги функціонують як простір суб'єктивації.

Організація груп самодопомоги – це процес, за допомогою якого люди добровільно об'єднуються, щоб допомогти один одному вирішити спільні проблеми. Всередині групи кожен її член отримує соціальну, емоційну чи інструментальну підтримку, що взаємно пропонується або надається особами з подібними проблемами. Групи самодопомоги є підмножинами груп взаємодопомоги, що мають певну мету взаємодопомоги для задоволення загальної потреби, подолання загальних труднощів або проблеми, що негативно впливають на якість життя [2, с. 48].

Кожна група самодопомоги унікальна і відрізняється від інших за складом та особливостями. Ідеологія групи та оточуюче середовище впливають на її структуру. В більшості випадків група функціонує як мініатюрне суспільство, що може стати буфером між членами групи та зовнішнім світом. Найважливіші процеси полягають у задоволенні особистих та соціальних потреб у безпеці та злагоді.

Групи поведінкового контролю суттєво відрізняються від груп боротьби зі стресом. Зустрічі груп керування поведінкою, значно перевищують аналогічні показники рівня стресу, як правило, більш ніж удвічі. Члени групи контролю за поведінкою мають більш тривалий термін перебування в групах, ніж члени групи з боротьби зі стресом (45 місяців у порівнянні з 11 місяцями), і менш імовірно, що їх членство вважатиметься тимчасовим [1].

Незважаючи на відмінності, дослідники виявили безліч психосоціальних процесів, що відбуваються в групах самодопомоги, пов'язаних з їхньою ефективністю. Цей список

включає, зокрема, прийняття, поведінкову репетицію, зміну власних думок члена, зміну точки зору учасника групи, катарсис, моделювання ролей, вивчення нових стратегій подолання певного роду проблем, взаємну підтримку, встановлення особистих цілей, нормалізацію, позитивне підкріплення, зменшення соціальної ізоляції, саморозкриття, обмін та демонстрація співпереживання.

Ефективність груп самодопомоги ґрунтується на п'яти основних психологічних прийомах:

1. Соціальна підтримка – забезпечується спільнотою людей, що формує зону фізичного та емоційного комфорту.

2. Досвід – учасники обмінюються інформацією та розглядають перспективи, які інші члени отримали через життя зі схожими проблемами. Ділення досвідом та їхніми підходами до проблем підвищує довірув групі.

3. Теорія соціального навчання – члени, що мають досвід, стають визнаними моделями.

4. Теорія соціологічного порівняння – особи, що мають подібні проблеми, залучають один одного, щоб встановити для себе почуття норми. Порівнюючи себе з іншими та інших між собою, вони отримують стимул змінюватися на краще.

5. Теорія помічників – ті, хто допомагає один одному, відчувають більшу міжособистісну компетенцію, змінюючи життя інших на краще. Ті хто надають підтримку, відчувають, значне покращення самопочуття. Самовпевненість помічників покращується завдяки соціальному ствердженню, отриманому від тих, кому вони допомагають [3].

Серед основних принципів діяльності груп самодопомоги розрізняють:

– принцип добровільності – всі члени беруть добровільну участь у групі самодопомоги в зв'язку з особистими проблемами. Умовою для участі в одній з груп самодопомоги окремих осіб є наявність власних, але схожих з іншими проблем, пов'язаних із захворюванням, інвалідністю, згубної залежністю або конфліктної психосоціальної ситуацією. Представництво у вигляді третіх осіб не допуска-

ється. Кожен учасник може припинити відвідування групи самодопомоги, коли він сам забажає цього.

– принцип рівності – у групі самодопомоги всі учасники мають рівні права і спільно визначають стратегії та напрями діяльності групи. Вони разом обговорюють та вирішують питання, такі як спрямованість діяльності групи, прийняття нових учасників, тематичні аспекти, що варто розглядати, або активні заходи. Усі члени групи мають рівні права і зобов'язання перед спільністю.

– принцип анонімності – теми, які обговорюються в групі самодопомоги, не виходять за межі групи і не повідомляються стороннім. Взаємна довіра є умовою ефективного співробітництва групи. Для того, щоб мати можливість відкрито і відверто обговорювати власну ситуацію, члени групи повинні бути впевнені в тому, що сказане ними залишиться конфіденційним секретом.

– принцип самодопомоги – кожен член бере участь в групі самодопомоги для того, щоб перш за все допомогти самому собі, а не іншим. Найчастіше виникають труднощі, коли хтось, виходячи зі своїх переконань або аналогічних переживань і їх успішного подолання в минулому, хоче надати допомогу іншим, не думаючи при цьому про себе.

– принцип відповідальності – кожен учасник групи самодопомоги активно бере участь у розвитку подій в групі і приймає відповідальність за напрямок її діяльності. Кожен член зобов'язаний повідомити іншим членам групи свою думку в разі виявлення ним відступу від відповідного напряму в розвитку подій в групі. У таких випадках учасники групи мають можливість спільно змінювати ситуацію, що виникла [2].

Групи самодопомоги відрізняються від будь-яких інших груп тим, що вони є об'єднанням людей зі спільними проблемами. Наслідком роботи в групах самодопомоги є більша впевненість їх учасників у власних силах. Група в цілому має сильніший вплив, ніж робота кожного окремо. Позитивний вплив на життя членів груп самодопомоги полягає в зменшенні їх почуття ізольованості та забезпечення їх моральною підтримкою та інформацією.

Таким чином, підсумовуючи варто відзначити, що в умовах глобальних динамічних змін психологічні аспекти розвитку суспільства стають особливо важливими. Травми та проблеми з психічним здоров'ям можуть залишати тривалий слід у житті окремих осіб та спільнот. Проте люди також виявляють вражаючу стійкість та здатність адаптуватися до негативних обставин. Одним із основних аспектів цієї стійкості є ідентифікація себе з групами та соціальна взаємодія.

Завдяки групам самодопомоги відбувається адаптація до нових умов життя та організація життя членів суспільства, що дозволяє будувати та використовувати стратегій, спрямовані на ефективне використання ресурсів та зусиль для досягнення важливої мети. Цією метою є збереження громадського та індивідуального здоров'я на такому рівні, щоб люди могли ефективно функціонувати та реалізовувати свої життєві цінності та плани. Воєнні події можуть призвести до суттєвих змін у соціальній та культурній сферах, і ефективне лідерство та прийняття рішень відіграють вирішальну роль у подоланні викликів, пов'язаних з конфліктом.

5.4. ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІВ ТА ЙОГО ПРОФІЛАКТИКА

Сучасна освіта висуває значні вимоги до всіх сторін діяльності вчителя: до знань, педагогічних умінь та способів діяльності і, звичайно, до особистісних якостей. Освоєння нового змісту, форм та методів навчання, пошук ефективних шляхів виховання, необхідність врахування швидких змін, які відбуваються у суспільстві та інформаційному полі діяльності, – все це під силу лише психологічно здоровому, професійно компетентному та творчо працюючому педагогу. Адже успіх педагога визначений не лише і не стільки професійними знаннями, скільки вмінням реалізовувати їх

у своїй діяльності завдяки професійним особистим якостям. І саме фахова діяльність учителів є однією з найбільш напружених (у психологічному відношенні) видів роботи і входить до групи професій з великим ступенем стресових факторів. Тому від психологічного здоров'я педагога багато в чому залежить і психологічне здоров'я його вихованців.

Варто зазначити, що у своїй трудовій діяльності педагог проявляє лише суто суб'єктивні якості – спеціальні здібності та знання, особистісні ж проявляються поза роботою, але існує можливість їхньої появи і у професійній діяльності. Саме тому фахова діяльність педагогів має ряд специфічних особливостей, ускладнених багатьма негативними факторами. Відтак, дія численних емоційних факторів (як об'єктивних, так і суб'єктивних) викликає у вчителів наростаюче почуття незадоволеності, погіршення самопочуття та накопичення втоми. Ці фізіологічні показники характеризують напруженість роботи, що призводить до професійних криз, стресів та виснаження. Результатом цих процесів є зниження якості професійної діяльності педагога: він перестає справлятися зі своїми обов'язками, втрачає творчий настрій щодо предмета та продукту своєї праці, деформує свої професійні відносини та ролі. Одним із таких негативних проявів є явище «емоційного вигорання», або, іншими словами, синдром «емоційного вигорання». Цей синдром виникає в ситуаціях інтенсивного професійного спілкування під впливом багатьох зовнішніх та внутрішніх чинників й проявляється як «приглушення» емоцій, втрата гостроти почуттів й переживань, збільшення кількості конфліктів у довколишньому середовищі, байдужість та не емпатійність, втрата почуття цінності життя та віри у власні сили [2].

Відтак, на думку науковців [4, с. 21], педагоги є тією категорією фахівців, яка найбільше схильна до вигорання в силу специфіки їхньої діяльності і пов'язана зі значним ризиком розвитку синдрому професійного вигорання, а сформовані фази вигорання, у свою чергу, призводять до професійної деформації особистості.

Необхідно також зазначити, що вчителі, як професійна група, характеризуються вкрай низькими показниками здо-

ров'я, які знижуються зі збільшенням стажу роботи. Встановлено, що найбільш високі показники емоційного вигорання мають педагоги зі стажем від 10 до 15 років. Вважається, що це пов'язано із кризою середнього віку, адже саме в цьому віці людина вперше озирається назад, замислюється над тим, чого добилася, оцінює свої професійні досягнення. Якщо їй здається, що не досягла певних успіхів (статусу, посади), свідомо чи ні, людина починає відчувати емоційний дискомфорт, психічну напругу, незадоволення працею та перевтому. Саме тому у педагогів зі стажем до 5 років причиною їхнього емоційного вигорання вважають невідповідність очікувань реальній дійсності. У педагогічних працівників зі стажем роботи понад 20 років вигорання пов'язують з віковими особливостями, адже саме на цьому віковому етапі перед вчителем постає питання: «А навіщо я працюю?». Якщо він вдало його розв'яже, то у віці 50–55 років переживає нове піднесення творчих сил. Найстійкішою до синдрому емоційного вигорання виявилася група педагогів зі стажем 15–20 років. Свої діти дорослішають і з'являється можливість більше уваги та часу приділяти саме особистому та професійному життю, що сприяє оновленню переживань, появи відчуття повноти життя. Тож емоційне вигорання розвивається не через довготривалу діяльність, а в результаті вікових та професійних криз людини, до яких призводять певні її особистісні та організаційні якості [7].

Отже, вигорання визначаємо як стан емоційного, фізичного та психічного виснаження, спричинений тривалим стресом та перевтомою. Необхідно зазначити, що професійне вигорання збільшує ймовірність того, що вчителі залишать професію, і за деякими оцінками, більше третини нових наставників полишають сферу діяльності протягом п'яти років. Статистичний аналіз показує, що із 6200 педагогів загальноосвітніх шкіл регіону підвищений ризик серцево-судинної патології відзначено у 28,3% випадків, судинні захворювання центральної нервової системи у 37,2% вчителів і 57,8% опитаних мають розлади органів травлення. Вся

виявлена соматична патологія супроводжується клінікою невротичних розладів, але, насправді, невротичні розлади виявлялися в 60–70% випадків [6]. Відтак зазначаємо, що це зумовлено багатьма соціальними, економічними, житло-вими та побутовими факторами, де значну роль відіграє психічна напруга, котра супроводжує професійні будні педагогів. І не дивно, що для економії своїх енергоресурсів багато вчителів вдаються до різноманітних механізмів психологічного захисту, однак все одно приречені на емоційне вигорання, бо працюють у системі професій «людина – людина».

Також необхідно відмітити, що емоційне виснаження проявляється у відчуттях емоційного перенапруження і порожнечі, у виснаженні емоційних ресурсів. Людина відчуває, що не може працювати з таким запалом та бажанням, як працювала раніше, адже діяльність вчителя завжди є працею, котра керує іншими, тобто навчанням учнів. Відтак, на емоційний розвиток вихованців благотворно впливає емоційно стійкий учитель, з рівним та доброзичливим характером, який здатен протистояти розчаруванням, і не схильний до крайніх проявів емоцій та стрибків настрою.

Симптоми вигорання або виснаження можуть бути різними, щоб їх визначити, необхідно звернути увагу на такі основні ознаки: (рис. 5.2).

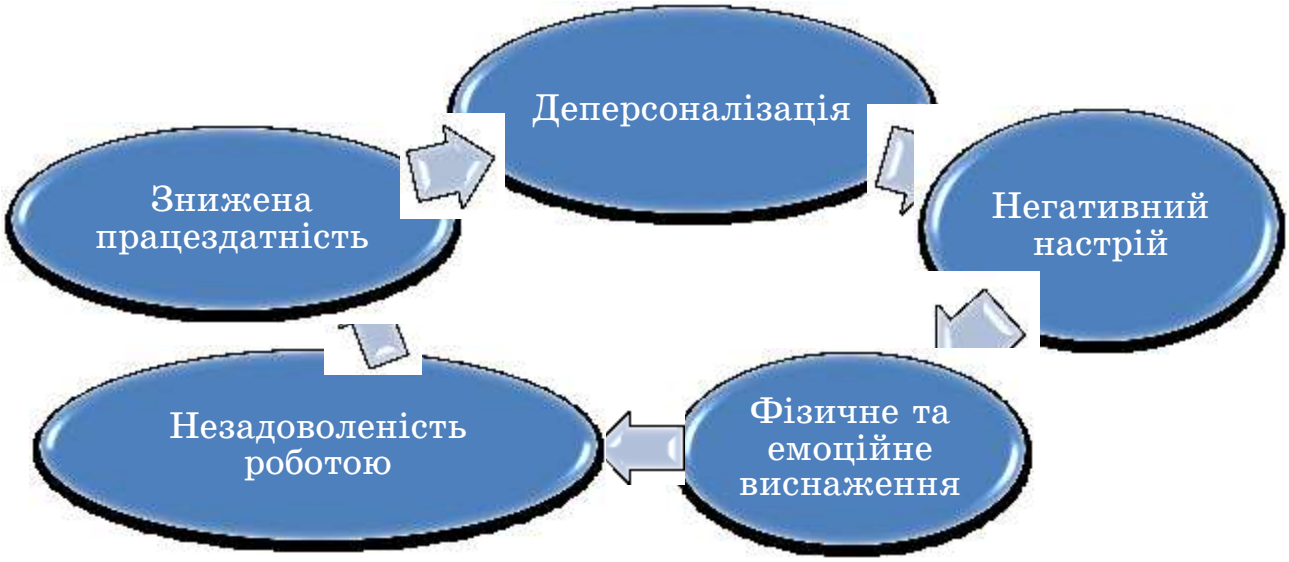

Рис. 5.2. Основні ознаки емоційного вигорання педагогів

Таким чином, професійне вигорання є синдромом, який розвивається на фоні хронічного стресу та призводить до виснаження емоційних, енергетичних, особистісних ресурсів працюючої людини [8].

Зазначимо, що емоційне вигоряння, як професійна деформація особистості, виникає під впливом як зовнішніх, так внутрішніх факторів. Зовнішніми факторами деформації особистості виступають: хронічна напружена психоемоційна діяльність, дестабілізуюча організація діяльності, неблагополучна психологічна атмосфера професійної діяльності та підвищена відповідальність за виконувані функції. Внутрішніми факторами визначаємо: схильність до емоційної ригідності, підвищена вразливість та чутливість, інтенсивна інтеріоризація, слабка мотивація емоційної віддачі у професійній діяльності, моральні дефекти та дезорієнтація особи [1, с. 34].

Варто нагадати, що синдром професійного вигорання є найнебезпечнішим професійним захворюванням тих, хто працює з людьми: педагогів, соціальних працівників, психологів, лікарів, журналістів – усіх, чия діяльність неможлива без спілкування. Зазначимо, що професійне вигорання виникає внаслідок внутрішнього накопичення негативних емоцій без відповідної «розрядки», «звільнення» від них [5, с. 16]. Це призводить до емоційного, енергетичного виснаження людини та її особистісних ресурсів, що проявляється у певних стадіях професійного вигорання (рис. 5.3).

Втома, апатія та депресія, що супроводжують емоційне вигорання, призводять до серйозних фізичних захворювань: гастрит, мігрень, високий тиск, синдром хронічної втоми й ін. Науковці виділяють три фази формування професійного вигорання, яке розвивається поетапно: [2].

Фаза напруги визначається нервовим (тривожним) напруженням та служить провісником й «пусковим» механізмом у формуванні емоційного вигорання, яке включає такі симптоми: переживання психотравмуючих обставин, незадоволеність собою, загнаність у клітку, тривога, депресія.

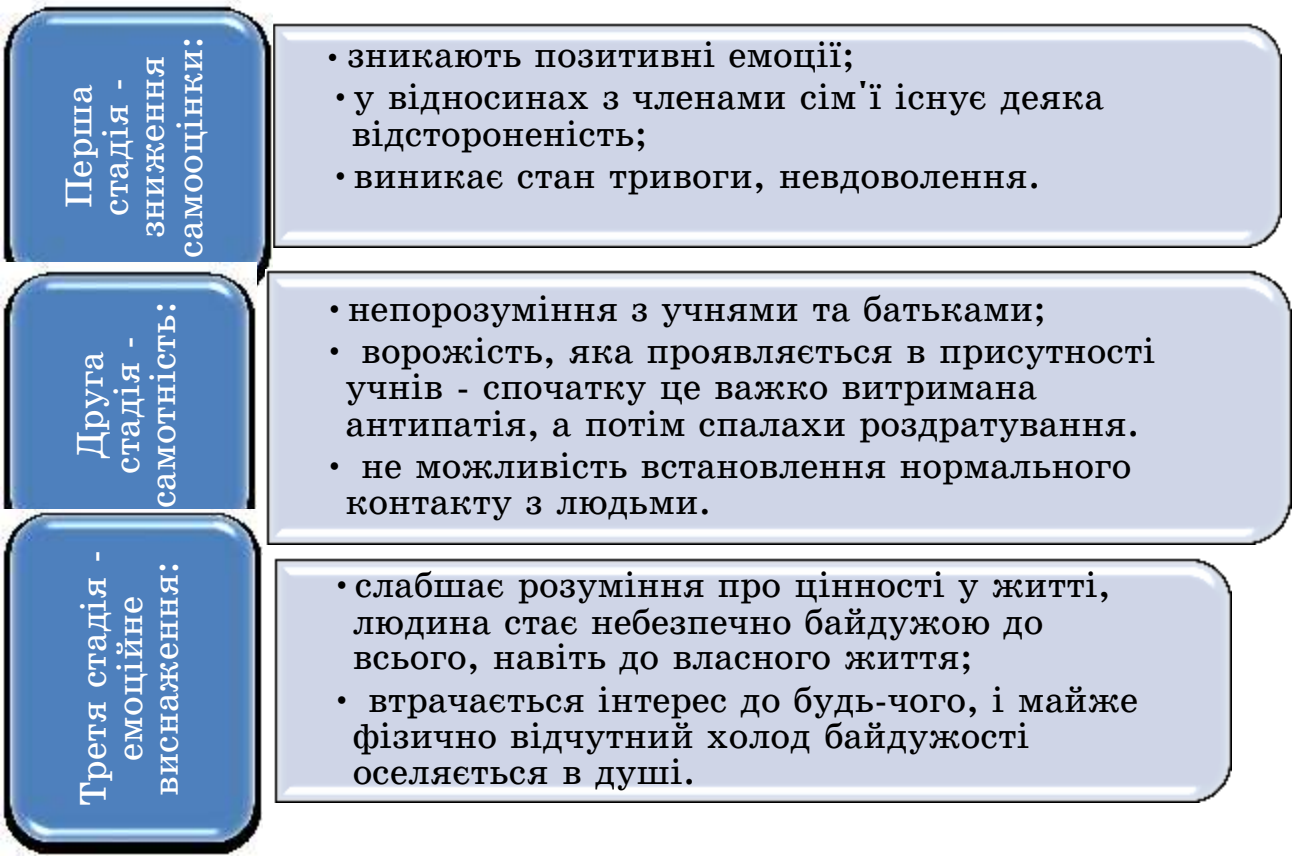

Рис. 5.3 Стадії професійного вигорання

Фаза резистентності (стійкості до зростаючого стресу) вирізняється намаганням захиститися від неприємних вражень, включає такі симптоми: неадекватність вибіркового емоційного реагування, розширення сфери економії емоцій, редукції професійних досягнень.

Фаза виснаження супроводжується загальним пониженням енергетичного тонусу, ослабленням нервової системи, втратою психічних ресурсів. Емоційний захист у формі «вигоряння» стає невід'ємним атрибутом особистості.

Зазначимо, що кожна фаза містить певні симптоми, які відображують динаміку синдрому вигорання. Відтак, наслідком емоційного вигорання можуть бути проблеми в сім'ї, порушення стосунків з родичами і, в першу чергу, з дітьми. Під впливом емоційного вигорання підвищується тривожність, дратівливість, агресивність, змінюється стиль спілкування вчителя з дітьми. Найчастіше стиль спілкування стає авторитарним або ліберально-поблажливим, і це призводить до появи несприятливих психологічних ситуацій.

Також серед основних причин, що провокують синдром професійного вигорання у педагогів, можна виділити низьке матеріальне становище, незахищеність, соціальну несправедливість, втрату авторитету, велике комунікативне навантаження. Крім того, одну із перших і найголовніших причин, яка впливає на виникнення синдрому, вчителі називають високу відповідальність за життя та здоров'я учнів.

У свою чергу, окремі особистісні характеристики можуть бути додатковими факторами ризику з точки зору появи емоційного вигорання. До таких, найбільш яскравих проявів особистого нещастя вчителі відносять підвищений рівень тривожності, невротизм, схильність до ригідності, занижену самооцінку, знижені показники задоволеністю роботою та якістю життя [7].

Необхідно зазначити, що синдром вигорання може розвинутися як у вчителів із великим стажем роботи, так і у молодих педагогів, які тільки починають свою професійну діяльність. Високий рівень вигорання наставників із великим стажем пов'язаний з тривалим впливом професійних стресів, а у молодих вчителів – входженням у нову професійну сферу. Тому можливість розвитку синдрому вигорання на будь-якому етапі професійної діяльності людини та її активності вказує на необхідність розробки психопрофілактичних та реабілітаційних заходів, які дозволили б зменшити ризик професійного вигорання та нейтралізувати його негативні наслідки.

Таким чином, у зв'язку з високим ризиком емоційного вигорання вчителів та представників інших соціальних професій, питання заходів психопрофілактики професійних стресів у професіях типу «людина-людина» стає особливо актуальним. Відтак, виділяють два основних напрями профілактичної та реабілітаційної роботи:

– профілактичні заходи – навчання соціальним (комунікативним) навичкам, навичкам самокерування та самоконтролю, оволодіння конструктивним моделюванням поведінки з подолання стресу;

– реабілітація вже «вигорівших» педагогів – відновлення їхнього психоенергетичного потенціалу, актуалізація

особистісних ресурсів, набуття сенсу професійної діяльності та життя, зміцнення віри у власні сили. Адже відновлення здоров'я вчителя – це не тільки лікування, а й управління механізмами, що визначають фізичний та психічний розвиток особистості, і які пропагують принципи здорового способу життя, позитивне ставлення до себе, відкриту взаємодію зі світом, готовність до змін та відповідальність [3].

Саме тому психологічними умовами відновлення здоров'я педагогів є розвиток та формування емоційної активності й гнучкості поведінки, що забезпечуються механізмами свідомої саморегуляції. А головним засобом відновлення здоров'я педагогів є психоемоційна та рухова активність. До активних засобів належать усі форми лікувальної фізкультури: різноманітні фізичні вправи, елементи спорту та спортивної підготовки, ходьба, біг та інші циклічні вправи і види спорту, робота на тренажерах, фізична працетерапія й ін. Пасивні засоби включають: масаж, мануальну терапію, фізіотерапію, вплив природних чинників та психорегуляторні (психологічні) тренінги – аутотренінг, розслаблення м'язів, спеціальні психотехніки [8].

Велике значення у боротьбі з емоційним вигоранням та збереженням професійного здоров'я педагогів мають моделі їхньої поведінки. Відтак, конструктивними слід вважати просоціальні дії (пошук соціальної підтримки та найрізноманітніших соціальних контактів) та асертивні дії (вміння відстоювати свою точку зору, не порушуючи моральних прав інших). Така поведінка сприяє успішній професійній адаптації та знижує ризик розвитку синдрому вигорання. У свою чергу, неконструктивні моделі поведінки, такі як уникнення, маніпулятивні, антисоціальні та агресивні дії – пов'язані з високим рівнем вигорання та професійною дезадаптацією педагогів. Саме тому одним із важливих компонентів профілактики синдрому вигорання є корекція неконструктивних стратегій поведінки та формування конструктивних копінг-стратегій, які включають впевнену поведінку та навички соціальної взаємодії. Також дуже важливо розмежувати професійне та особисте життя, тобто, не займа-

тися професійними питанням у час, який призначений для відпочинку та відновлення. Адже здоровий баланс між роботою та особистим життям має важливе значення для уникнення та подолання емоційного вигорання. Особистий час, інтереси та зв'язки поза роботою – це ті основні пріоритети, які повинні бути розставлені чітко кожним педагогом та сприяти повноцінному й корисному його буттю. Підтримуючи свій фізичний стан та емоційне благополуччя, необхідно усвідомити, що час для дозвілля має приносити радість й відпочинок, а повсякденна робота повинна бути захоплюючою та привабливою, що допоможе уникнути вигорання [3].

Зауважимо, що проблема емоційного вигорання педагогів є справою всього сучасного суспільства, всієї інноваційної системи освіти, адже стосується учнів і також педагогів, коли учитель залишається віч-на-віч зі своїми проблемами та переживаннями бути покинутим, не знайти підтримки, виявитися непрофесіоналом. Тому психологічна підтримка педагогів у ситуації синдрому емоційного вигорання має стати пріоритетною лінією у роботі шкільного психолога. Фахівці з психічного здоров'я можуть запропонувати поради, підтримку та навички подолання негативу відповідно до потреб кожної людини. І саме терапія або консультування можуть допомогти педагогам опрацювати свої емоції, впоратися зі стресом і розробити ефективні методи подолання вигорання. Адже така підтримка є неоціненною у боротьбі із виснаженням, а встановлення зв'язків з колегами дозволяє обмінюватися досвідом, порадами та ресурсами. Відтак, використовуючи психологічні інструменти, можна допомогти подолати синдром емоційного вигорання. Основний акцент слід робити на психологічній профілактиці (групова та індивідуальна робота з педагогами – тренінги, психологічні ігри, психологічні зарядки, креативна діяльність, релаксація), оскільки саме профілактика дає можливість стабілізувати психоемоційний стан педагога та навчити його емоційній саморегуляції у процесі професійної діяльності.

Отже, емоційне вигорання – це процес, який розвивається в часі. Починається з сильного і тривалого стресу, коли вимоги до людини постійно перевищують наявні у неї ресурси, коли порушується стан психофізіологічної рівноваги. Такий постійний, прогресуючий дисбаланс неминуче призводить до вигорання, яке виникає не просто в результаті стресу, а некерованого стресу. За відсутності конструктивної копінг-поведінки (копінгу) хронічний стрес на роботі викликає у людини комплекс негативних переживань і дезадаптивних форм поведінки, які становлять загрозу особистому здоров'ю та стабільності працездатності особистості.

Ризик вигорання можна зменшити звичною, привабливою роботою, яка дає можливості для творчості, професійного та особистісного зростання, задоволення якістю життя в його різних аспектах, існування різнобічних інтересів, перспективних життєвих планів. Варто зазначити, що рідше «вигорають» оптимісти та життєрадісні люди, які здатні успішно долати життєві негаразди та вікові кризи; ті, які займають активну життєву позицію, звертаються до творчого пошуку у складних обставинах, володіють засобами психічної саморегуляції та завжди поповнюють свої психоенергетичні та соціально-психологічні ресурси позитивом. Сильна соціально-професійна підтримка, коло надійних друзів та підтримка сім'ї – основні чинники, котрі зменшують ризик емоційного вигорання фахівців педагогічної сфери. А створення здорової шкільної культури призведе до мінімізації виснаження та сприяння добробуту вчителів. Позитивна шкільна культура сприяє створенню дружньої, шанобливої атмосфери як для вчителів, так і для учнів. Заохочення до командної роботи, визнання досягнень та вшанування внеску всіх зацікавлених сторін, сприяє емоційно стабільному розвитку щасливої та процвітаючої шкільної спільноти.

5.5. ПРАВО НА ОСВІТУ В УМОВАХ ВІЙНИ: МІЖ НАВЧАННЯМ І БЕЗПЕКОЮ

Українська молодь за останні два роки потерпає від агресії російської федерації, адже українська освіта зазнала великих та досить суттєвих втрат, які вплинули на її суб'єктів, інфраструктуру, механізми функціонування. На сьогодні маємо велику численність зруйнованих і постраждалих від обстрілів та бомбардувань закладів освіти різного рівня. У місцевостях, які знаходяться на тимчасово непідконтрольних Україною територіях або ведуться активні бойові дії, ступінь руйнувань та пошкоджень визначити неможливо але завдяки ЗМІ можемо тільки уявити, які ці втрати є вагомими.

До завершення добігає другий навчальний рік для українських здобувачів освіти у воєнному стані держави, який відбувається під звуки повітряних тривог. В умовах війни навчальний процес зазнав значних змін і за формою, і за змістом. Ведення бойових дій, руйнування та пошкодження навчальних закладів, щоденна загроза життю через російські ракетні обстріли – все це негативно впливає на освіту та призводить до порушення права на її здобуття. Право на освіту гарантоване Статтею 53 Конституції України, а саме держава має створити рівні умови для здобуття освіти, тобто ніхто не може бути обмежений у праві на її отримання [2, с. 23]. Одночас, ми зобов'язані пам'ятати про те, що право на освіту належить до одного із найбільш важливих конституційних прав людини. Адже, саме воно забезпечує кожному громадянину здобуття знань, вмінь, навичок, розвиток творчих здібностей, можливостей, гарантує ефективне функціонування державних і громадських інституцій, національну безпеку, утверджує стабільність у суспільстві та сприяє розбудові демократичної, соціально-правової держави.

Здобуття освіти під час війни є однією з найважливіших тем, яка потребує співпраці та взаєморозуміння між державними органами, громадськими організаціями, міжнародною спільнотою для забезпечення захисту здобувачів ос-

віти та максимальної освітньої можливості у таких складних умовах.

На сьогодні Міністерство освіти і науки України, як головний центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, повинно забезпечувати рівновагу між безпекою і обов'язковою якістю освіти, а також бути основним керівником освітніх суб'єктів. Відповідно Міністерство освіти і науки рекомендувало адміністрації закладів освіти провадити освітній процес максимально наближено до традиційного формату із врахуванням обмежень воєнного стану та безумовного забезпечення захисту всіх учасників освітнього процесу.

Також одним із важливих аспектів є те, що агресія зі сторони російського ворога змусила багатьох здобувачів освіти, а також педагогів, масово залишити свої місця проживання, а відповідно і навчальні заклади у яких навчались чи працювали. Така ситуація із масштабним переміщенням як у межах України, так і за кордон, стало основним викликом для системи освіти, адже, виникла необхідність забезпечення рівного доступу до навчання, створення передумов для утримання здобувачів освіти і педагогів в сфері впливу української системи освіти та їх повернення, якщо вони виїхали за кордон. Саме тому обов'язковим пріоритетом для Міністерства освіти науки України залишається забезпечення сталості навчання, зокрема здобувачів освіти, які через повномасштабну військову агресію російської федерації перебувають за кордоном, знаходяться на тимчасово окупованих територіях або є внутрішньо переміщеними особами.

Сьогодні є дуже актуальними питання регулювання трудових правовідносин суб'єктів освітнього процесу, які регулюються нормами Кодексу Законів про працю України. Важливим при розгляді питань, пов'язаних з трудовими правовідносинами, є врахування положень Закону України «Про оборону України», Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Закону України

«Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закону України «Про основи національного спротиву» тощо [3].

Також актуальними стали питання вступу у вищі заклади освіти, зарахування до загально середніх, професійно-технічних та дошкільних закладів, питання, пов'язані зі здачею ДПА та ЗНО, та учасників освітніх правовідносин, які знаходяться в територіальній обороні або в лавах Збройних Сил України. Саме тому Міністерство освіти і науки України розробили і затвердили низку нормативно-правових актів, які б наразі мали вирішували ці питання. Таким чином регулювання здійснюється відповідно до таких нормативно-правових актів: Наказу МОН від 28 березня 2022 року № 274 «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні», Наказу МОН від 13.05.2022 № 438 «Про деякі питання зарахування до закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні», Наказу МОН № 290 від 01.04.2022 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року», Наказу МОН № 232 від 28.02.2022 року «Про звільнення від проходження державної підсумкової атестації учнів, які завершують здобуття початкової та базової загальної середньої освіти, у 2021/2022 навчальному році», «Порядком зарахування, відрахування та переведення учнів до державних та комунальних закладів освіти для здобуття повної загальної середньої освіти». Також МОН надало низку роз'яснень та рекомендацій в офіційних листах: Лист МОН № 1/3378-22 від 07.03.22 року «Про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану», Лист МОН № 1/3371-22 від 06.03.22 року «Про організацію освітнього процесу», Лист МОН від 16.04.2022 р. № 1/4202-22 «Щодо зарахування до 1-го класу закладів загальної середньої освіти», лист МОН від 02.04.2022 р. №1/3845-22 «Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні» (згідно з яким, нада-

ються роз'яснення керівникам закладів дошкільної освіти рекомендації щодо надання освітніх послуг із застосуванням різних форм організації освітнього процесу в ситуації, коли ЗДО повністю або частково припиняє діяльність у зв'язку з військовими діями, з використанням різних форм організації освітнього процесу) [6].

Внаслідок проаналізованого можна зробити певні висновки про те, що врегулювання освіти в Україні під час воєнного стану є досить важливим і актуальним питанням. Правове регулювання освіти – це сукупність всіх правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері освіти, формування яких здійснюється з урахуванням особливостей воєнного стану та відповідних національних і європейських стандартів у сфері освіти [6, с. 91]. Цей процес, повинен обов'язково враховувати інтереси всіх суб'єктів навчального процесу, тобто здобувачів освіти й всіх працівників, які задіяні до навчального процесу, незалежно від того чи знаходяться вони в Україні чи за кордоном.

Проаналізовані вище матеріали стверджують, що роль освіти у державі є значущою і органи державної влади зобов'язані швидко реагувати на виклики у сфері освіти та приймати відповідні законодавчі та підзаконні акти, які б надавали можливість ефективно та якісно надавати освітні послуги та здійснювати освітній процес.

5.6. РОЛЬ МЕТОДУ КЕЙС-СТАДІ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

На сучасному етапі із запровадженням нового підходу до викладання виникла потреба в появі інноваційних методів навчання, серед яких провідне місце посідає в метод проектів, ділової гри та кейс-метод, оскільки в їх основі лежить активізація процесу самостійного прийняття рішень, творчого мислення студентів.

Впровадження інноваційних методів навчання дає можливість передати досить великі обсяги знань за досить короткий проміжок часу, що забезпечує високий рівень засвоєння студентом матеріалу, що вивчається, і закріплення його на практиці.

Метод кейс-стаді найбільш широко використовується у викладанні економіки та бізнес-наук за кордоном.

Вперше він був використаний у навчальному процесі в Гарвардській школі права в 1870 році; застосування цього методу в Гарвардській школі бізнесу почалося в 1920 р. Перші колекції кейсів були опубліковано в 1925 році в Harvard University Business Reports [1].

В даний час співіснують дві класичні школи case-study – Гарвард (американська) і Манчестер (Європейська). В рамках першої школи мета методу – навчити пошуку для єдино правильного розв'язку другий передбачає багатоваріантність розв'язку задачі.

Сьогодні метод кейс-стаді зайняв провідні позиції в навчанні і вважається одним із найефективніших способів навчання студентів навичкам вирішення загальних проблем. Таким чином, Гарвардська школа бізнесу присвячує майже 90% свого навчального часу на аналіз конкретних кейсів, зберігаючи пріоритетне значення методу кейс-стаді у навчанні бізнесу [2].

Ситуаційний тренінг за Гарвардською методикою – це інтенсивне навчання студентів з використанням відеоматеріалів, комп'ютерного та програмного забезпечення.

Для того, щоб навчальний процес за кейс-технологіями був ефективним, необхідно: хороший кейс і певна методика його використання в навчальному процесі.

Кейс-стаді – це навчальні конкретні ситуації, спеціально розроблені на основі фактичного матеріалу з метою подальшого аналізу під час навчальних занять. Під час аналізу ситуації, студенти вчаться діяти в «команді», проводити аналіз і приймати управлінські рішення.

Такі навчальні кейси на заняттях іноземної мови допомагають:

1) розвивати та підвищувати критичне мислення (застосування/узагальнення/оцінювання) та рефлексивне навчання в студента;

2) розвивати навички вирішення проблем;

3) покращити організаційні навички студента – оскільки тематичні дослідження іноді містять дуже велику кількість інформації;

4) покращити комунікативні навички – тематичні дослідження можна використовувати для покращення письмового та усного спілкування студента. Навички невербального спілкування також відпрацьовуються за допомогою кейсів;

5) тренувати навички управлінського спілкування, такі як проведення наради, переговори щодо контракту, проведення презентації тощо. Тематичні дослідження змушують студентів потрапляти в ситуації реального життя, вимагаючи від них участі в управлінському спілкуванні;

6) покращити навички слухання/спільного навчання;

7) заохочувати спільне навчання та навички командної роботи у тих, хто вивчає мову;

8) змусити думати та мозковий штурм;

9) пов'язувати теорію і практику;

10) навчити студентів, що врешті-решт може бути не одна «правильна» відповідь;

11) заохочувати увагу та самосвідомість щодо припущень та концепцій;

12) відображати контекстний, ситуаційний, комплексний характер чи знання;

13) будувати партнерство/колегіальність між студентами та педагогом;

14) спонукати студентів бути активними, а не пасивними. [1; 3].

Метод кейс-стаді зазвичай передбачає три етапи:

– індивідуальна підготовка;
– обговорення в малих групах;
– обговорення у великій групі чи аудиторії.

Хоча фасилітатор і студент починають з однакової інформації, їхні ролі відрізняються. Надзвичайно важливо,

щоб тематичні дослідження були добре підготовлені заздалегідь, щоб кожен студент знав, яка його роль.

Недостатньо просто надати студентам кейс і сподівтися, що вони зрозуміють, як ним користуватися. На відміну від лекційного навчання, кейс-метод вимагає інтенсивної підготовки студентів перед кожним заняттям.

Наступний процес, заснований на кейсах, може бути використаний, щоб допомогти студентам використовувати кейси якнайкраще:

1) визначити факти справи. Щоб зрозуміти ситуацію, описану в прикладі, необхідно прочитати кілька разів. Перше читання кейсу може бути легким, щоб отримати широке уявлення про історію. Подальше читання має бути більш цілеспрямованим, щоб допомогти студенту ознайомитися з фактами справи та питаннями, які є важливими в ситуації, яка описується у справі – хто, що, де, чому і як у справі;

2) визначити проблему, що викладається. Студент також повинен отримати глибоке розуміння ситуації шляхом детального аналізу справи. У процесі аналізу кейсу він/вона повинен спробувати визначити головних дійових осіб у кейсі (організації, групи чи осіб, описаних у кейсі) та їхні стосунки. Студент також повинен мати на увазі, що в тематичному дослідженні представлено різну інформацію. Є факти, які можна перевірити з кількох джерел. Існують умовиводи, які представляють судження особи в даній ситуації. Існують також припущення, які неможливо перевірити, і вони генеруються під час аналізу ситуації або обговорення. Очевидно, що всі ці різні типи інформації не є однаково цінними для прийняття управлінських рішень;

3) створити можливий алгоритм дій або створити, оцінити та запропонувати ряд можливих рішень;

4) оцінити сильні, слабкі сторони, можливості та загрози для кожного алгоритму дій;

5) прийняти рішення щодо задовільного або принаймні працездатного плану дій [4].

Готуючись до обговорення кейсу, студент може також робити нотатки щодо ключових аспектів ситуації та аналізу кейсу.

Вони можуть включати такі моменти:

– про яку компанію (чи компанії) йде мова? Про яку галузь йдеться?;

– які згадані продукти/послуги?;

– як/чому компанія зіткнулася з проблемами (або стала успішною)?;

– з якими питаннями/проблемами/викликами стикаються особи, які приймають рішення?

Вибираючи кейс, викладач повинен враховувати такі кроки:

– визначити чіткі цілі навчання;

– знати своїх студентів;

– розуміти, як поняття кейсу вписуються в загальну карту понять для курсу;

– обрати найкращу стратегію використання матеріалів кейсу.

Крім того, під час вступного заняття необхідно виконати наступні кроки:

1) уважно прочитайте кейс зі своїми студентами. Тут викладач може розібратися з будь-якими лексичними чи граматичними питаннями. Можна попросити студентів представити базову інформацію у візуальній формі;

2) надати студентам деяку інформацію про те, як вони повинні аналізувати кейс: прочитайте кейс кілька разів; визначте основні питання/проблеми; поставити завдання; визначити рішення; обрати найкраще рішення; прийняти рішення про те, як воно має бути реалізоване; скласти план дій щодо реалізації обраного рішення.

3) попередньо вивчити мову, необхідну для обговорення тематичного дослідження. Важливо вибрати навички, на яких вартувало б зосередитися, і навчати конкретної мови.

Стандартна процедура використання методу кейс-стаді на заняттях передбачає наступні аспекти:

1) студенти повинні приходити на заняття підготовленими до обговорення кейсу (студенти краще зрозуміють кейс, якщо їм дадуть ретельний вступний інструктаж);

2) якщо немає особливих педагогічних причин, ключові факти повинні бути представлені в письмовій формі, а не

додаватися під час обговорення. Найбезпечніший спосіб обговорити справу – переконатися, що всі чітко розуміють факти;

3) кейси мають бути достатньо повними, щоб можна було визначити проблему;

4) розмір групи повинен забезпечувати вільний обмін між усіма учасниками. Групи, які нараховують понад 12 осіб, як правило, виключають багатьох учасників із участі (більші групи можна розділити. Комбінований внесок учасників різних дискусійних груп покращує досвід навчання). Якщо групу студентів просять проаналізувати кейс, вони повинні забезпечити зустріч для обговорення та аналізу кейсу;

5) фасилітатори мають бути об'єктивними, не занурюватись у справу емоційно. Студенти мають пізнати один одного та виробити певний рівень довіри;

6) фасилітатори повинні задавати ретельно розроблені запитання. Перше питання, яке задає викладач, є вирішальним. Головний критерій – змусити студентів говорити, бажано вдумливо. Запитання не повинні допускати дискусії заглиблені в деталі кейсу, а радше переконатися, що обговорення зосереджено на способах вирішення проблеми. Найкращі початкові запитання – відкриті, коли є кілька обґрунтованих відповідей, або якщо запитання є нейтральним і на яке легко відповісти. Викладач не повинен перетворювати дискусію на вікторину, де він пробігає серію запитань, кажучи «правильно» чи «неправильно». Ця дискусія також не є прихованою лекцією.

Під час дискусії викладач має діяти на кількох рівнях. По-перше, він повинен бути в курсі матеріалів справи та її змісту. По-друге, він повинен бути в курсі ситуації, думати про те, до кого звернутися далі, щоб розгорнути дискусію, як вирішити конфлікт, який щойно вибухнув, як припинити приватну розмову в кутку, як рухатися, щоб залучити нудьгуючих. По-третє, він думає про ширшу картину. Він буде думати, як постановка конкретного запитання може вплинути на конкретного студента. Під час кейсу викладач повинен писати на дошці;

7) рольова гра може допомогти роз'яснити деякі концепції, залучаючи студентів до вирішення проблем з точки зору різних ключових гравців [5].

Обговорення кейсу в класі зазвичай веде фасилітатор. Очікується, що студенти візьмуть участь в обговоренні та висловлять свої погляди. У деяких випадках викладач може прийняти конкретну точку зору та пропонувати студентам відповісти. Взаємодія між студентами, а також між студентами та фасилітатором має відбуватися в конструктивному та позитивному ключі. Такі взаємодії допомагають удосконалити аналітичні, комунікативні та міжособистісні навички студентів [2; 5].

Під час суперечки студенти повинні стежити за тим, щоб їхні внески в обговорення були доречними та базувалися на ретельному аналізі інформації, представленої в кейсі. Ведучий може навмання задавати запитання аудиторії про сам приклад або про погляди, висунуті окремим студентом.

Успішність студентів під час обговорення кейсу зазвичай оцінюється. Ступінь участі ніколи не є єдиним критерієм оцінки – якість участі є настільки ж (або більш) важливим критерієм. Існує багато можливостей для оцінки успішності студентів, коли вони використовують підходи до навчання на основі конкретних випадків.

Слід визнати, що стилі та способи навчання відрізняються, тематичні дослідження можуть підійти не всім. Деякі студенти можуть працювати більш ефективно у формальній та обмеженій у часі обстановці. Хоча це може бути не найкращий спосіб навчання, до нього вони повністю звикли в закладі освіти. Одним із можливих рішень цієї проблеми є поєднання тематичних досліджень. Це забезпечує баланс стилів навчання.

Кейс-орієнтований підхід є корисним методом розвитку таких навичок: робота в групі; індивідуальні навички навчання; збір та аналіз інформації; управління часом; презентаційні навички; практичні навички [4]. Метод кейс-стаді також може допомогти студентам підготуватися до реальних проблем, ситуацій і криз, забезпечуючи наближення різних професійних середовищ. Таким чином, вивчаючи конкретні випадки, студентам надається можливість вирішити власні професійні проблеми через випробування, дос-

від і результати досліджень інших. Очевидна перевага цього методу полягає в тому, що він дозволяє їм познайомитися з налаштуваннями та контекстами, з якими вони інакше б не зіткнулися. Метод кейс-стаді також включає ідею, що студенти можуть вчитися один в одного, сперечаючись один з одним, стверджуючи щось, а потім ставлячи це під сумнів.

5.7. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТРАВМИ

Сьогодні військовий конфлікт торкнувся життя кожного українця. Бомбардування населених пунктів з початку повномасштабного вторгнення, ракетні обстріли та удари дронів-каміказе, масова руйнація житла, втрата місця роботи, втрата близьких та рідних, втрата звичного способу життя, жоден регіон нашої країни не є безпечним. Кожне людина тією чи іншою мірою стикається з ризиками в особистому житті, а також сприймає величезну кількість інформації про смерть, руйнування та інші наслідки війни.

Високий рівень невизначеності, військові та економічні ризики негативно впливають на ментальне здоров'я кожного Українця, знижують особисту ефективність та підвищують рівень стресу кожного із нас.

Стресові навантаження – це повсякденна реальність сучасної людини. На переконання Г. Сельє уникнути стресових ситуацій не лише не можливо, а й не потрібно, оскільки «стрес – це і є життя, а його відсутність означає смерть» [1]. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає стрес – як неспецифічну (одну і ту ж на різні подразники) реакцію організму на будь-яку висунуту до нього вимогу. Тобто, стрес – це відповідь людини на реальну чи уявну загрозу, звідси, людина здатна «запускати» психофізіологічну стрес-відповідь на ситуацію без реально існуючих загроз, лише силою думки, емоцією чи спогадами.

Важливо зазначити, що наш організм не пристосований до постійної стрес-відповіді і саме це є небезпечним для нього, так як відновитися після стрес-відповіді часто є вкрай складно. Якщо людина постійно знаходиться в стані стресу, то в організмі не відбуваються відновлюючі процеси, що орієнтовані на майбутнє, ріст і розвиток «застигає». Хронічна стресова ситуація виснажує адаптивні можливості людини, після чого відбувається так званий злам адаптаційного бар'єра. Відповідно до існуючих нині наукових поглядів, саме стресові механізми лежать в основі виникнення більшості захворювань, тому так важливо приділяти велику увагу профілактиці та лікуванню психологічного здоров'я людини.

Психологічна [2], емоційна або психічна травма [3] (множина traumata, traumas; від давньогрецького τραύμα «рана») використовується в психології для опису психологічної травми, аналогічної травмі в медицині, яка супроводжується сильним психологічним потрясінням.

Психічна травма – це реакція організму на подію, яка травмує людину. Ця подія має надмірне навантаження на ресурси організму, які необхідні для того, щоб це пережити.

Основними ознаками психотравми можуть бути: тривожність; панічні атаки; відчуття провини, стид, ненависть до себе; Впевненість в тому що ви недостатньо хороші; відчуття безпомічності; роль жертви, постійне бажання звинувачувати інших в тому що сталося; бажання уникати людей і місць, які можуть послужити тригером; відсутність інтересу до того що раніше приносило радість; нездатність сфокусуватися; дисоціація; провали пам'яті; заціпеніння; постійна потреба в похвалі; необхідність всіх і все контролювати; ревність; гнів; повторювальні, мимовільні тривожні спогади про подію, тривожні сни, що повторюються; різка зміна настрою; перфекціонізм; невпевненість в собі; нестриманість та агресія; фобії та страх майбутнього; полохливість; безсоння; втома та виснаження; сексуальна дисфункція; м'язове напруження; втрата апетиту; залежність – від алкоголю, наркотиків, сексу, соцмереж, тощо.

Травматичні синдроми мають подібні основні характеристики, тому і відновлення також відбувається подібно. Основними його етапами є встановлення безпеки, реконструкція травматичної історії та відновлення зав'язків між постраждалими та оточеннями [4]. Основними завданнями психотерапевта є: проведення діагностики, допомога клієнту віднайти в собі сили для змін, бережно та безпечно прожити почуття та емоції, допомогти віднайти клієнту нові сенси та емоції на травмівну подію, та сформувати нову картину майбутнього. Важливо пам'ятати про те що кожна людина – це індивід зі своїми неповторними характеристиками, потребами, темпераментом і характером. Саме вони формують поведінку особистості, визначають особливості спілкування з людьми, що її оточують, і ставленням до хвороби. Тому вибір правильної стратегії взаємодії з кожним пацієнтом є однією з умов успішності лікувального процесу [5].

Наукове осмислення психологічної травми розкривається в працях Жан Мартен Шорко, Пєр Жане, Зігмунд Фройд, Йозеф Броєр, Чарльз Маєрс, Льюїс Їллендер, Р. Іверз, Абрам Кардінер, Дж. В. Аппель, Дж. В. Біг, Герберт Шпігель, Рой Грінкер, Джон Шпігель, Джей Ліфтон, Хайм Шатан, Джуді Герман, Рой Грінкер, Лорен Колб, Бессел ван дер Колк, Горовітц, Роджер Пітман, Л. Терр, Ф. Рупперт, Л. Бурбо, Ф. Рупперт, Ф. Пінель, В. Франкл, Л. Бісвангер, Р. Мей, П. Левін, Ф. Шапіро, А. Бек, А. Елерсом, Д. Кларк, Д. Холмс, К. Раге, М. Лахад, Г. К. Ушаков, В. Н. Мясищев, та інших. Окресленій проблемі приділяють увагу й вітчизняні дослідники: І. С. Якиманська, О. Романчук, З Кісарчук, Т. Титаренко, В. Клімчук, П. Горностай, Я. Омельченко, Л. Гребінь, Є. М. Потапчук, Л. О. Герасименко, А. М. Скрипнікова, В. Ямницький та ін.

Протягом минулого століття питання психологічної травми тричі піднімалося на поверхню людської свідомості. Першою із цих форм була істерія – споконвічний психологгічний розлад у жінок. Її вивчення було зумовлено респуб-

ліканським антиклерикальним рухом кінця XIX століття у Франції. Другою була контузія (shellshock), або невроз воєнного часу. Вивчення почалося в Англії та США після першої світової війни та досягло свого піку після війни у В'єтнамі. Третьою і останньою в цьому переліку є травма внаслідок сексуального насильства та насильства в сім'ї. сучасне розуміння психологічної травми побудоване на синтезі цих трьох окремих напрямків дослідження [4].

Психологічна травма – це шкода нанесена психологічному здоров'ю особистості в результаті інтенсивного впливу неблагополучних факторів навколишнього середовища чи стресових впливів на його психіку. Часто психологічна травма є пов'язаною з фізичною травмою, яка загрожує життю та здоров'ю індивіда, та /або порушує відчуття безпеки.

Психологічна травма формується під впливом психотравмуючого досвіду, а також досвіду без свідомо отриманого від досвіду минулих поколінь, вона впливає на нормальне функціонування особистості і її самореалізації.

У кожної особистості є свій особливий набір психологічних якостей, таких як враження, рівень емоційних реакцій і різна система реагування на ту чим іншу травматичну подію. На виникнення психотравми впливають різні фактори одним із яких є раптовість, драматичність, і оточення в момент травматичної події.

У своїх роботах Доктор Джудіт Гернман стверджує, що «психологічна травма є станом безсилля, коли жертва опиняється під впливом непереборних сил. Ці сили можуть мати різне походження, включаючи стихійні лиха або вчинені людьми злочини. Травматичні події перевантажують звичні системи безпеки, що порушує відчуття контролю, зв'язку та сенсу у постраждалих» [4].

Раніше вважалося що такі події трапляються не часто, Американська психіатрична асоціація описувала травматичні події як «такі, що виходять за межі звичного людського досвіду» [69], але нажаль це не так. Сучасна реальність підтверджує частоту випадків сексуального насильства,

побиття та інших форм насильства, зокрема в сім'ї, які стають частиною життя жінок. Також, оглядаючи велику кількість жертв військових конфліктів минулого століття та подій, які розгортаються у нашій країні зараз, можна зазначити, що воєнна травма стає стандартною складовою людського досвіду, незвична вона лише для тих, кому пощастило.

На відміну від звичайних негараздів, травматичні події містять реальну загрозу життю, фізичній цілісності, або близький особистий контакт з насильством та смертю. Вони спричиняють у людей стан безпорадності та жаху та породжують відчуття наближаючої катастрофи. Вони перевантажують звичні стратегії пристосування людини до життя. Спільним знаменником психологічної травми є відчуття «інтенсивного страху, безпорадності, втрати контролю та загрози знищення» [6].

У ситуаціях, коли особа невідомо для себе опиняється в небезпеці, потрапляє в пастку або доведена до виснаження, стикається з екстремальним насильством або стає свідком жахливої смерті, ймовірність розвитку психотравми значно збільшується. Загальна характеристика травматичної події полягає в тому, що вона може викликати в людини почуття безпорадності та жаху [7].

Під час травмуючої події організм реагує різноманітно. Загроза для життя активізує нервову систему, викликаючи приплив адреналіну та підтримуючи стан настороження. Людина фокусується на ситуації, і може ігнорувати фізичні потреби. Загроза викликає сильні відчуття страху та гніву.

Ці зміни – нормальна реакція на стрес, мобілізуючи для активних дій. Проте, якщо дії не ведуть до виходу з небезпеки, можуть виникнути травматичні реакції, коли система самозахисту дезорганізується.

Навіть після завершення травмуючої ситуації можуть виникнути зміни у фізіології, емоціях та пам'яті. Людина може переживати сильні емоції, не мати чітких спогадів або зберігати подробиці без емоцій. Травматичні симптоми можуть відокремлюватися від подій та впливати на повсякденне життя [4].

Фрагментація спогадів, яка виникає при травмі, порушує злагоджену систему самозахисту та є основою для спостережень за посттравматичним стресовим розладом. Жане визначив «дисоціацію» як центральне порушення при істерії, де люди гублять здатність інтегрувати спогади про виняткові події у житті. За допомогою різних діагностичних методик, включаючи гіпноз, виявлено, що травматичні спогади зберігаються в аномальній формі, відокремлено від звичайної свідомості. Розрив нормальних зв'язків між пам'яттю, усвідомленням та емоціями є результатом інтенсивних емоційних реакцій на травматичні події [8].

Абрам Кардінер описав основні порушення отримані при бойових неврозах як, коли людину переповнює жах і безпорадність, «увесь апарат узгодженої та цілеспрямованої діяльності розлітається на друзки. Сприйняття стає неточним та просякнутим жахом; відмовляють узгоджувальні функції судження та розпізнавання... органи чуттів можуть взагалі припинити працювати... Агресивні імпульси стають дезорганізованими та втрачають зв'язок з поточною ситуацією... Функції автономної нервової системи також можуть ставати дисоційованими від решти організму» [9].

Симптоми посттравматичного стресового розладу можна розподілити на три основні категорії: «гіперзбудження», що відображає постійне очікування небезпеки; «інтрузія», яка представляє собою незгладимий відбиток травматичного моменту; та «констрикція», яка виражається у реакції зацінення та капітуляції [4].

Першим і основним симптомом посттравматичного стресового розпаду є те що травмована людина легко збуджується, лякається, дратується на незначні психотравми і погано спить. Система самозбереження переходить в стан постійної настороги і очікування небезпеки. Кардінер припустив, що «ядро [травматичного] неврозу – фізіоневроз». Він вважав, що симптоми, спостережені у ветеранів Першої світової війни, такі як реакції переляку, підвищена настороженість, очікування небезпеки, нічні кошмари та фізичні скарги, можна пояснити як результат тривалого

збудження автономної нервової системи. Кардінер розглядав дратівливість та агресивну поведінку як розрізані елементи реакції «боротьба чи втеча» на непереборну небезпеку [9].

Рой Ґрінкер та Джон Шпіґель спостерігаючи за травмованими солдатами Другої світової війни написали: «страждають від хронічної стимуляції симпатичної нервової системи... Кризові психологічні реакції тривоги та фізіологічної готовності... наклалися одні на одних та стали не епізодичними, а майже безперервними... Поступово солдат залишає середовище стресу, і за деякий час його суб'єктивна тривога зменшується. Проте фізіологічні феномени залишаються і вже не сприяють безпечному життю» [10].

Війна у В'єтнамі тільки підтвердила їх гіпотези. Психіатр Лорен Колб, провів дослідження, під час якого він вмикав аудіозаписи бою ветеранам В'єтнаму. При прослуховуванні було помічено, що у людей із посттравматичним стресовим розладом спостерігається прискорене серцебиття та підвищений артеріальний тиск. Багато з них виражали бажання припинити експеримент. У той час як у осіб без цього розладу та у тих, хто не мав воєнного досвіду, подібних фізіологічних проявів не зафіксовано [11].

Більшість наукових досліджень підтверджують, що психофізіологічні зміни, що виникають при посттравматичному стресовому розладі, є значущими та довготривалими. У пацієнтів виявляється комбінація симптомів загальної тривоги та конкретних страхів [12]. У них відсутній нормальний «базовий» рівень пильності, вони завжди збуджені та фізично перебувають напоготові у разу небезпеки. Також відзначається підвищена лякливість при зустрічі з неочікуваними подразниками та виразні реакції на конкретні стимули, пов'язані з травматичною подією. Травмовані особи не в змозі «вимикати» повторні подразники, для них кожне повторення як реакція на нову та небезпечну несподіванку [13]. Підвищена збудженість зберігається як під час сну, так і під час неспання, що призводить до різних порушень сну. Ці особи мають труднощі зі засипанням, є чутливими до шуму і частіше прокидаються вночі порів-

няно з іншими. Таким чином, травматичні події можуть впливати на реконструкцію нервової системи людини [4].

Травмовані люди знову і знову переживають травмуючу подію, так ніби вона повторюється в теперішньому часі. Час ніби зупинився, травматичний момент ніби закодувався в пам'яті, і спонтанно виривається на зовні в будь який момент, у вигляді флешбеків у стані неспання, та у вигляді травматичних сновидінь, часті повторювальні сни. Навіть маленькі нагадування так як запахи, звуки, смаки можуть постійно повертати людину в ту ситуацію коли сталася травма. Людина постійно відчуває стан небезпеки її ніколи не можна переконати в тому що вона не зустрінеться з цим нагадуваннями. Жане писав про своїх істеричних пацієнтів, що ними керує «ідея фікс» [14]. Фройд зазначав: «пацієнт, можна сказати, прив'язаний до травми... Це не дуже дивує» [15]. А Кардінер описував «фіксацію на травмі» як одну з ознак бойового неврозу [9].

Травматичні події мають унікальну специфіку: вони не кодуються так, як звичайні спогади дорослих, в вербальному лінійному наративі — цілісній, послідовній розповіді, яка асимілюється в історію поточного життя. Відсутність вербального наративу та контексту у травматичних спогадах заміщується яскравими відчуттями та образами [1]. Роберт Джей Ліфтон характеризує травматичний спогад як «незгладимий образ» або «слід смерті» [16].

Психіатр Бессел ван дер Колк висловив ідею, що в умовах значного збудження симпатичної нервової системи мовне кодування пам'яті вимикається, і центральна нервова система повертається до сенсорних та образних форм пам'яті, що більш типові для раннього віку [17].

Люди, що пережили травму, періодично переживають той момент не лише у своїх думках та снах, але й в своїх діях. Однією з найбільш очевидних форм цього є відігрівання травматичних сцен, особливо це помітно в повторюваних іграх дітей [18].

Зігмунд Фройд назвав таке повторення «повторною компульсією» (або «настирливим повторенням») [15].

Жане вбачав, що безпомічність є головним ударом, завданим травмою, і для відновлення стану нормальності необхідно відновити відчуття ефективності та сил [19].

Повторне переживання травми ніби дає можливість опанувати ситуацію чи подію, дає відчуття контролю над ситуацією, але це відбувається в більшості випадків, не свідомо тому що постраждалий боїться цих подій, які виходять за межі звичайного емоційного досвіду [43].

Повторне переживання травматичного досвіду провокує сильний емоційний стрес, тобто дистрес, тому травмовані люди намагаються уникати його, спроба відгородитися від інтрузивних симптомів. Однак намагання несвідомо захистити себе ще більше поглиблює посттравматичний синдром, оскільки спроби уникнути переживань травми часто призводять до звуження свідомості, ухилення від спілкування з іншими та погіршення якості життя. Більшість теоретиків вважають що повторне переживання є невдалою спробою зцілення [4].

В стані травми людина відчуває себе повністю безпорадною, і будь яка форма опору для неї є марною. Аналогічний стан можна спостерігати у тварин, це стан «завмирання», коли на них нападають. Багато жертв зґвалтування говорять про те що в такому стані вони не могли рухатися, кричати, кликати на допомогу.

Ці зміни в свідомості лежать в основі констрикції, або заціпенніння. Це є ще однією ознакою посттравматичного стресового розладу. В такому стані людина ніби завмирає, свідомість надалі реєструє дії, але все що відбувається з людиною ніби відокремлюється від її життєвих значень. Людина все чує, бачить, але не відчуває, втрачається відчуття часу, їй може здаватися що все що відбувається на справді відбувається не з нею. Вона немов сторонній споглядач, тіло відокремлюється від емоцій, ніби це всього лише поганий сон, і невдовзі вона прокинеться. Такі відсторонені стани свідомості подібні до гіпнотичного трансу [20].

Психолог Ернест Гілґард висловив думку, що гіпноз «може діяти подібно до морфіну». Як гіпноз, так і морфін

можуть викликати дисоціативний стан, в якому сприйняття болю та звичайна емоційна реакція на біль розділені [21]. Обидва методи дозволяють зменшити дистрес від невпораного болю, не впливаючи при цьому на саме відчуття болю. Використання гіпнозу як замінника опіатів для ефекту анестезії давно відоме. Психіатри Роджер Пітман та Бесел ван дер Колк вважають, що травма може спричинити довготривалі зміни в регуляції ендогенних опіоїдів – природних речовин, які мають подібну дію на центральну нервову систему, що й опіати [14].

Травмованні особи щоб викликати відчуття дисоціації та заглушити душевний біль часто вживають алкоголь та наркотики, це ніби спроба стерти зростаюче відчуття безпорадності та жаху. Але ці спроби уникання травмуючих спогадів серйозно погіршують і без того складне становище. Дослідження показали, що у 75% чоловіків із розладами зафіксовані проблеми з вживанням алкоголю або розвитком залежності від нього [22].

Хоча дисоціативні зміни у свідомості, або навіть інтоксикація можуть бути пристосувальними, але вони не дають бажаного результату, оскільки ці змінені стани лише відокремлюють травматичний досвід від звичайної свідомості, а також заважають інтеграції, необхідної для зцілення. Конструктивні або дисоціативні стани, як і інші симптоми посттравматичного синдрому виявляються надзвичайно стійкими.

Конструктивні симптоми травматичного неврозу стосуються не тільки мислення, пам'яті та станів свідомості, але й усієї сфери довільних дій та ініціатив. Намагаючись відтворити відчуття безпеки травмовані особи обмежують своє життя, їм важко будувати плани на майбутнє та брати на себе ініціативу та відповідальність за своє життя. Вони позбавляють себе тих нових можливостей для успішного подолання травмованого досвіду.

Після пережитого травмуючого досвіду, дві протилежні реакції інтрузії та констрикції виникають почергово. Така діалектика психологічних станів є характерною рисою

посттравматичних симптомів. Спроба знайти рівновагу між двома протилежними станами, заганяє травмовану особу у ще більшу пастку між двома крайнощами амнезії та повторного переживання. Нестабільність, викликана такими періодами ще більше загострює у травмованого відчуття власної безпорадності та непередбачуваності [22].

Із зменшенням інтрузивних симптомів поважає переважати заціпеніння, або констриктивні симптоми. Травмована особа більше не здається наляканою і повертається до свого попереднього життя [23]. Проте відсікання подій від їх властивого значення та викривлення відчуттів залишаються. Іноді ознаки психотравмуючої події, можна прийняти за питомі риси особистості постраждалого. Такі помилки можуть коштувати дорого тому що людина з не діагностованим посттравматичним стресовим розладом приречена на гіршу якість життя: її мучать спогади, обмежують безпорадність та страх [24].

Отже, психологічну травму визначаємо як шкоду нанесену психологічному здоров'ю особистості в результаті інтенсивного впливу неблагополучних факторів навколишнього середовища чи стресових впливів на його психіку. Психологічна травма пов'язана з фізичною травмою, яка загрожує життю та здоров'ю індивіда, та порушує відчуття безпеки.

Психологічна травма формується під впливом психотравмуючого досвіду, а також досвіду без свідомо отриманого від досвіду минулих поколінь, вона впливає на нормальне функціонування особистості і її самореалізації.

5.8. USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN EDUCATION

The increase in information flows in all spheres of public life necessitates mass computerization of educational institutions, expansion of personal computerization, and the use of

information technologies used to implement and ensure information processes in various fields of human activity, including education. It should be noted that pedagogical software tools include application packages for use in the future in the process of teaching various disciplines.

Modern education has always needed and still needs specialists who are required to have thorough knowledge and skills to respond quickly and efficiently to changes in the professional environment and society.

A significant contribution to the development of information and communication technologies in education in Ukraine belongs to such scientists as V. Bykov, M. Zhaldak, V. Kremen, S. Nikolayenko, N. Morze, T. Morozova, T. Arkhipova, Y. Horoshko, R. Hurevych [2], M. Kademia, T. Koval, A. Kolomiets, N. Kulchytska, I. Onyshchenko, O. Pushkar, S. Semerikova, O. Spivakovsky, T. Tikhonova [3]. The analysis of studies shows a fairly high level and diversity of ICT use in modern national education as a means of: visibility, research, development of creative potential, testing and control of results, automation of the learning process, interactive means of cognitive activity. Also, after analyzing scientific sources, it becomes clear that informatization of education is one of the important phenomena of our time, and in today's world it is also one of the strategic directions of society. Informatization of education has become a powerful resource for society and the state.

The purpose of the article is to study the current state and identify promising areas for the development of information and communication technologies in higher professional education.

Modern ICTs, by improving the quality of training and education, allow a person to adapt more successfully and quickly to the environment and social changes. This gives everyone the opportunity to acquire the necessary knowledge both today and in a post-industrial society.

Educational innovations include modern modeling, organization of non-standard lecture and practical classes,

seminars; individualization of teaching aids; development of a new system of control over knowledge assessment; use of computer and multimedia technologies; and new generation teaching and learning products. Among the modern teaching technologies are: personality-oriented, integration, collective action, information, distance, creative, modular and developmental, etc [1].

Information and communication technologies (ICT) are a set of methods and technical means of implementing information technologies based on computer networks and means of ensuring an effective learning process.

Information technology is a set of information processes using computer tools that provide quick information retrieval and access to information sources.

Communication technologies – increasing the role of computer networks in ensuring the implementation of information processes.

One of the main tasks today is to analyze the problems of informatization of education in higher education, to identify the factors that determine the need for the use of ICT in the training of future specialists. Scientists define information and communication technologies as technologies for designing and creating an information product using hardware and software [3, p. 46]. ICT is also interpreted as a means of creating, storing, transmitting, processing and managing information, as a set of methods, production processes and software and hardware tools that ensure their reliability and efficiency and reduce the complexity of using an information resource. This concept combines all technologies used to communicate and work with information. The following terms are used in parallel: information, computer, new information, digital technologies.

Characterizing the use of computer technology, B. Gershunsky identifies the following areas of research on current problems of informatization of education:

1) Computer technology and informatics as objects of study;

2) Computer as a means of educational activity;

3) Computer as a component of the pedagogical management system;

4) Computer as a means of improving the efficiency of scientific and pedagogical research;

5) Computer as a means of distance learning.

The introduction of martial law in Ukraine and the ongoing russian aggression have only exacerbated the problems of ensuring the educational process, access to learning tools for students, mastering educational programs in online education in the context of changing places, living conditions, etc.

Domestic higher education institutions promptly responded to the difficult situation, adapted to new requirements in a timely manner, and developed and implemented adequate measures to transition to distance and hybrid models of organizing the educational process using modern digital technologies. This made it possible to ensure a high level of organization of the educational process, effective interaction between students and teachers, and to maintain an appropriate level of teaching quality and academic performance of students.

By introducing distance and hybrid forms of education, universities have tried to comprehensively support students by providing access to the Internet, adapted software, learning management systems, video conferencing, and extensive use of social media and email.

No matter what new technologies are introduced into student education, there are always participants in the educational process: a teacher and a student. No matter what they say about computerization and distance education, the teacher will always be the leader and the student the follower.

The teacher is constantly looking for alternative teaching technologies that would help solve a traditional problem in an unconventional way. Today, there are a large number of new technologies whose authors are trying to prove their effectiveness, uniqueness, and results that can solve the problem of education quality.

There are the following criteria for assessing the effectiveness and quality of training:

– Mastery of certain knowledge by students.
– Development of skills and abilities.
– Involvement of students in learning activities.
– Development of students' cognitive processes.
– Development of reflection and evaluation activities.
– Connection of educational material with students' life experience.
– Individualization and differentiation of tasks.
– Characterization of students' activities in the classroom (interest, activity, understanding of the material and its significance).
– The level of preparation of the teacher for the class and the methods of presenting the material.

You can also list methods of improving learning efficiency:

– Continuous improvement of the teacher's pedagogical skills.
– Improving the material base of the educational institution.
– Comprehensive planning of training sessions.
– Optimization of class time.
– Matching the content of education to teaching methods.
– Development of students' creative activity and independence.
– Taking into account the individual characteristics of students.

Students learn most effectively when pairs alternate between different types of activities using the latest information technologies. In practice, the teacher should use different types of information technology:

– project technologies that allow combining subject knowledge and skills from different disciplines and activities;
– application of game technologies that allow to develop skills for solving creative tasks based on the choice of alternative options;
– learning technologies based on the student's personality, identity, self-worth, and differentiated learning;

– interactive technologies are an approach where students are actively involved in the learning process. They include discussions, group work, role-playing games, case studies and other forms of active learning;

– Problem-based learning technologies are a teaching method in which real-life complex problems are used as an educational tool.

The Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032 was approved at a meeting of the Cabinet of Ministers of Ukraine on February 23, the day before the start of the large-scale Russian invasion. At the same time, an operational plan for the implementation of the strategy for 2022–2024 was approved.

The strategy stipulates that higher education should be competitive and socially responsible; have high public trust; form the professional, scientific and educational potential of the country through the implementation of quality educational programs, research and social projects; integrate into the European educational and research space; demonstrate the dynamic development of institutions and academic communities on the principles of academic freedom, university autonomy, integrity and inclusiveness.

According to the head of the Global Solutions Summit, Alfred Watkins, this requires building the capacity to deploy positions and resources working in the field of robotics, artificial intelligence, and renewable energy. In addition to supporting a new commercial project, particularly in the field of ICT, it is necessary to join a unified system of incubators and accelerators in the EU and around the world.

During the period of martial law, most higher education institutions introduced a wide range of new technologies that were positively received by students and teachers, provided an effective level of interaction, and allowed them to maintain the level of learning and the quality of education [4]. The most widespread are educational discussion platforms using social media and real-time communication; individual learning tools; augmented and virtual reality methods; specialized

lectures and seminars with group discussions; monitoring student performance using machine learning assistants, etc.

With the introduction of distance learning, higher education institutions began to use an online seminar technology called a webinar, which allows for the demonstration of comparative tables, presentations, videos, graphs, mathematical calculations, etc. With the help of Internet technologies, the webinar has retained the main feature of the seminar – interactivity, which ensures the cooperation of a student speaker and a student listener who will work interactively, collaborating together according to the scenario of the seminar [4].

The issue of expanding students' independent work is very relevant now. Learning platforms, such as Moodle, can effectively meet the needs of the student, and the teacher has the opportunity to offer his or her own developments and organize control of learning. information and communication technologies have changed the scheme of knowledge transfer and teaching methods, created new means of influence and significantly increase the effectiveness of knowledge.

Modern information technologies are characterized by the availability of the Internet, including the use of e-mail, cloud services, a number of websites and online applications (Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, etc.), and communication platforms (Zoom, Hangouts, etc.). Live communication is inseparable from information technology, so at the current stage of development of hardware and software, these technologies are called information and communication technologies. Among them, the computer occupies an important place because it provides comfortable, individual, diverse, highly intelligent interaction of all stakeholders [5].

It should be recalled that information and communication technologies emphasize the role of unified technologies and the integration of telecommunications, computers, software, transmission devices, storage and audiovisual systems that help users create, transmit, receive, access, store and modify information, including digital information. Information and communication technologies have the following components:

– information technology

– telecommunications
– media broadcasts;
– audio and video processing;
– transmission of network control and monitoring functions.

Information and communication technologies and services adapt and support information processes in the macroeconomic environment and ensure the search, collection, accumulation, transmission, storage, and replication of information and formalize procedures for its access. Thus, the further strategic development of the telecommunications industry is interconnected with the improvement of information and communication technologies and services, where the emergence of new technical means of processing and transmitting information increases the efficiency of economic processes and informatization of society.

At present, the following trends are observed in the development of the process of informatization of education:

– formation of a system of continuous education as a universal form of activity aimed at the continuous development of the individual throughout life;
– creation of a single information educational space;
– active introduction of new means and methods of teaching focused on the use of information technologies;
– synthesis of means and methods of traditional and computer-based education;
– development of e-learning and mobile learning technologies;
– creation of a system of advanced education.

One of the newest information technologies is artificial intelligence, which burst into the lives of educators with the opening of access to the ChatGPT service in November 2022. With the help of artificial intelligence, student learning can be measured more accurately, providing deeper insights and facilitating individualized learning processes. What is artificial intelligence? Artificial intelligence allows computers to learn from their own experience – to process large amounts

of data and find patterns; to adapt to given parameters and perform tasks that were previously only possible for humans. In most AI applications, from computer chess players to self-driving cars, the ability to deeply learn and process natural language is important.

The use of artificial intelligence in the educational process is not a fantastic future, but a reality today. But it is obvious that students' use of artificial intelligence to write ready-made essays or homework is unacceptable. Therefore, the first challenge facing education is to inform students about the ethical norms of using artificial intelligence in the educational process.

The teacher should explain to the student that the use of AI can only be useful when it helps the current generation with ideas, primary information gathering, and improving what they write. But this does not mean that you can completely rely on such tools in your studies and future profession and pass off their work as your own.

In order to make the educational process relevant to reality, we need to take important steps towards technology.

The first thing to do is to explain to students the capabilities and limitations of artificial intelligence. Second, the teacher must be able to work with artificial intelligence. Third, the teacher should adapt the educational process to the use of artificial intelligence. And the fourth step is to create new approaches in the educational process.

In addition, it should also be noted that along with the need to improve the level of information and communication technologies in higher education institutions, great attention should be paid to information security and cybersecurity, as well as the protection of the rights of teachers and students in cyberspace. Given the prospects for Ukraine's development, the use of the Internet and digital teaching technologies in the educational process will increase, which will help improve students' learning and strengthen the mechanisms of social interaction between students and teachers. Improving the technical support of higher education institutions and digital

transformations will help to improve the organization of the educational process, the quality of higher education, the reputation of educational institutions and their competitiveness.

Thus, without information, telecommunication, and computer tools, the quality functioning of modern education is impossible. The use of information technology improves the quality of education and enables graduates to adapt more successfully and quickly to the environment and to changes in the social sphere. In this context, the state's clear policy and financial support for the introduction of information technology in the educational process is an important tool for the effective functioning of Ukraine's modern education system. The acquisition of digital competencies is becoming a basic need for everyone, so the domestic education system should ensure their formation in students, pedagogical and scientific-pedagogical staff, as well as the development of digital infrastructure and electronic services in educational institutions in general [6; 7].

Today, the primary task of modernizing the education system in Ukraine is to:

– improvement of the system of scientific and information support of education and creation of a modern material and technical base for the education system, ensuring conditions for the development of the industry of modern teaching aids (teaching and methodological, electronic, technical, information and communication, etc;)

– thus, the priority of higher education development is the introduction of modern information and communication technologies that ensure the improvement of the educational process, accessibility and efficiency of education, and preparation of the younger generation for life in the information society.

– training of teaching and administrative staff for the widest possible use of ICTs.

Every participant in ICT-based learning, including the administration of educational institutions, should have the necessary information literacy and understanding of the

technologies used. In some countries, this may even require a certificate. The introduction of certificates for participants in the learning process can simplify the implementation of ICT and increase the adequacy of assessments of the effectiveness of technologies;

5.9. АНГЛІЗМИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МОВЛЕННІ

«Іноземці» починають витискати нашу питому лексику. Ми втрачаємо віру в самих себе – починаємо боятися власних слів і зворотів. Там, де можна вжити своє слово, ми віддаємо перевагу «чужинцеві», І коли чехи майже всі іноземні слова замінили чеськими – навіть театр у них дівадло, то ми ,навпаки, кожне своє слово хочемо замінити іноземним [4]

Як наша мова поєднує нас із далекими предками і дозволяє зберігати своєрідність у глобалізованому світі? Чому двомовність може призвести до психічних розладів і роздвоєння особистості? На ці питання ще в XIX ст. давав відповідь український вчений Олександр Потебня.

Сучасні мови творилися віками, окрім штучних: есперанто чи комп'ютерної. Слова наші прапращури складали на основі певних асоціацій.

Ці первісні символи одним із перших почав досліджувати у XIX ст. український філолог Олександр Потебня, відтоді «розшифруванням» прихованих значень «знаків», якими є й слова будь-якої мови, займається семіотика (семіологія).

На своєрідність системи мислення кожного народу вказує структура його мови. Історики мови вважають, що перші речення містили лише одне слово. Ставлення до предметів і явищ проглядається у тому, хто як формує думку [2] «Я був народжений», – скаже англієць. А українцю природніше повідати: «Я народився».

Якщо кожна мова представляє собою певну картину світу, то чи не краще досконало знати багато мов? Як сказав колись Гете: «Скільки мов ти знаєш – стільки разів ти людина!». Це справді так, якщо йдеться про вивчення іноземних мов як можливих систем. Проте якщо людина постійно живе в середовищі двох мов, чи має «дві рідні мови», це позначається негативно на її психіці та інтелектуальному розвитку. О. Потебня вважав, що в жодному випадку не варто дітей з пелюшок навчати іноземної мови. «Так із дітей з «порядними» здібностями робляться напівідіоти, живі пам'ятники безглуздя і душевного холопства батьків», – емоційно пояснював він

Потебня був також свідомим противником ідеї злиття мов і націй, адже це неодмінно збіднило би світ. «Якби об'єднання людства за мовою і взагалі за народністю було можливе, – пише він в «Естетиці словесної творчості», – воно було б згубне для загальнолюдської думки, як заміна багатьох чуттів одним, хоча б це було не дотиком, а зором».

Багато років російська мова роз'їдала українську зсередини, результатом якої виродилася химера під назвою «суржик». І коли велика війна частково випалила його, то ми зазнали іншого мовного нападу з боку англійської мови, яка навіть офіційно набула особливого статусу в Україні.

Як людина, яка щодня професійно використовує англійську, я, мабуть, мала б бути на англомовному боці мовного фронту, але дозволю собі перейти на іншу сторону барикад, де знову зазнає атаки наша рідна солов'їна. Англійська мова з кожним днем завойовує все більше позицій, особливо в медійному просторі. І якщо раніше українсько - російський суржик «жив собі серед народу», у щоденному спілкуванні, майже не заходячи на радіо чи телебачення, то неприродня суміш українсько – англійської, не соромлячись, охоплює щораз більшу частину інформаційного середовища. Її користувачі навипередки змагаються, хто з них більше використає англійських слів, щедро пересипаючи своє мовлення заморськими еквівалентами рідних, вимовляючи їх з сильним слов'янським акцентом. Слухаючи таке,

вже й не знаєш, якою то чудернацькою мовою вони розмовляють.

Потрібно визнати, що окремі англізми (як і запозичення з інших мов), є неминучим явищем мовно-суспільного розвитку на противагу англобарбаризації (від гр. barbarismos <barbarous «чужинець, не грек»).

Барбаризм трактують як чуже слово, або вираз, що ще не засвоєні мовою - вбирачем і не мають належних підстав для свого закріплення в цій мові, тому під англобарбаризацією розуміємо порушення закону рівноваги чужих і питомих слів, своєї та чужої мови, внаслідок чого виникає явище очудження (барбаризації).

Очудження (барбаризація) – це антикультурний політичний процес, що стає загрозливим для нації та держави, бо свідчить про залежність посколоніяльного суспільства від чужих цінностей та демонструє недооцінку й приниження національного чинника [8]

Український мовознавець – славіст Леонід Булаховський писав: «Корисність запозичення перетворюється у свою протилежність, коли через невпинний тиск численних запозичень у носіїв мови, що йому (цьому тискові) підлягають, занепадають власні творчі сили на мовній ділянці, та не розвивається (слабшає) контакт з прямими носіями рідної мовної стихії».

Важко знайти сферу життя, де б сьогодні не було слів запозичених з англійської мови. В яких галузях найбільше англіцизмів? Які з них мають сенс, а яких краще уникати? І головне – чи є у нас чим їх замінити?

Проникнення англіцизмів в українську мову, як відомо, пов'язане з появою нових технологій та пристроїв, що походять з англомовних країн (передусім США), а також з величезним впливом цих країн на формування так званої масової культури.

Але експансії англіцизмів сьогодні сприяють й інші фактори:

– бажання авторів звучати «модно», відчувати приналежність до американської масової культури;

– машинний або неякісний переклад;
– зниження компетентності в рідній мові;
– мовна економія (наприклад, шопер замість сумка для покупок, чи фідбек замість зворотній зв'язок або відгук). [5]

Деякі запозичення з англійської мови може бути дійсно важко перекласти українською точно й водночас лаконічно. Наприклад, щоб передати значення слова камінг-аут (англ. coming out), треба вжити щонайменше 7 слів: «визнання своєї сексуальної орієнтації чи гендерної приналежності».

Звичайно, уникнути вживання слів англомовного походження в українській мові неможливо, та й не потрібно. Але часто англіцизми можна замінити питомими українськими словами, без втрати сенсу.

Немає жодної мови, яка не мала б у собі запозичень. Іншомовні слова привносять нові смисли, допомагають передати тонкі відтінки мови. Але мова, яка містить аж надто багато таких запозичень, перетворюється на суржиковий покруч [7]

Потрібно зазначити, що в більшості випадків мовознавці радять уникати використання запозичень, якщо в українській мові є відповідник до англіцизма, або речення можна перефразувати.

Абсолютна більшість англізмів, які ми розглянемо, мають українські відповідники, що свідчить про недоречність їх вживання у рідній мові. Перш ніж вжити англіцизм, варто подумати, чи дійсно він необхідний, та головне, чи зрозумілий він аудиторії. Часто українські відповідники чудово передають всі нюанси значення: аутфіт – наряд, стрій, костюм; акаунт – обліковка, обліковий запис; бекстейдж – залаштунки; білборд – реклама, рекламна дошка, щит; блекаут – знеструмлення, вимкнення; буккросинг – книгообіг, книгооберт, книгообмін; булінг – цькування; воркшоп – вишкіл, робітня, майстерня; дайджест –- огляд, виклад, підбірка, добірка; донат – пожертва; квест – шуканка; кежуал – повсякденний; кешбек – повернення коштів; лайфхак – порада, навід, вказівка; лук – стрій, одяг, убрання; лінк – посилання;

локдаун – закриття, карантин; моніторинг – відстеження, спостереження; онлайн – в мережі, віддалено, заочно; офлайн – не в мережі, наживо, очно; портфоліо – наробок, доробок; стикер – наклейка, наліпка, картинка; тьютор - вихователь, наставник, виховник; фасилітатор – керівник, помічник, провідник, ведучий; фрилансер – вільнонайманець; хаб – центр, осередок, вузол; хард-скіл – технічні навички; хомінг – повернення додому; хоумскулінг – домашнє (хатнє) завдання; чат – бесіда; юзер – користувач [7].

Через стрімкий технологічний прогрес ми постійно потребуємо нових слів, які, не встигнувши з'явитися чи розвинутися в українській мові, просто запозичуються в оригіналі.

Такий процес працює на руку глобалізації: всі користуються однаковими, тобто універсальними термінами, і тому підтримувати комунікацію носіям різних мов стає легше.

Мовознавці наголошують, що запозичення слів з іноземних мов – це природний процес, який збагачує лексичний запас певної мови та дозволяє точніше описувати світ. Проблема виникає тоді, коли ми зловживаємо запозиченнями, що у випадку з англійською мовою є досить поширеним явищем.

Проблема також має соціальний характер. Курс на інтеграцію України в ЄС, процес глобалізації, перебудова економіки, орієнтація на країни Заходу спричинили тісну культурну, політичну, та соціально-економічну взаємодію українського народу з народами світу, яка не могла не відбитися на мовному рівні, тому кількість англізмів сьогодні дуже швидко зростає.

Процес запозичення відбувається постійно, віддзеркалюючи нові реалії життя, даючи їм нові найменування. Але не можна допустити, щоб такі процеси проходили стихійно, невмотивовано, бо часто яскрава та приваблива запозичена лексема є зовсім непродуктивною в системі сучасної української мови.

Іншомовні слова неоднозначно впливають на розвиток нашої мови. З одного боку, відбувається її збагачення, але, з іншого боку, існує явище дублетності, що призводить до

дестабілізації мовної норми, оскільки витісняються власні елементи, що замінюються на слова з подібним значенням.

Ніхто не говорить, що не потрібно вивчати іноземні мови. Обов'язково потрібно! Особливо мову міжнародного спілкування – англійську, яка є державною мовою у Великій Британії, США, Австралії, та Новій Зеландії, а також є однією з державних мов Ірландії, Канади, Південно-Африканської Республіки, Ліберії, Кенії, тощо (усього 52 держав-членів ООН) [1]. І чим більше знатимете мов, тим краще для вашого розвитку. І навіть потрібно знати мову нашого ворога, бо це допомагає нам у боротьбі з ним. Та до всього потрібно підходити розумно, з любов'ю і повагою до своєї країни та народу.

Тож прислухаймося до слів нашого великого пророка:

Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злому
На всій землі безконечній

Т. Г. Шевченко «І мертвим і живим...» [9]

5.10. РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА МОВНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнного стану українська мова та мовна освіта відіграють надзвичайно важливу роль у збереженні національної ідентичності та зміцненні національної свідомості. Підтримка та популяризація української мови є ключовим чинником оборонної стратегії, сприяючи єднанню

громадян та мобілізації національних ресурсів для відстоювання країни.

Мовна освіта є основою формування національної свідомості та громадянської позиції, а правильна комунікація між громадянами, владою та військовими структурами стає критично важливою для координації дій та ефективного управління кризовими ситуаціями. Збереження інформаційної та культурної незалежності через розвиток української мови та мовної освіти стає однією з пріоритетних завдань для забезпечення національної безпеки та стійкості країни.

Для осмислення України як нації, необхідно детально розглянути та розібрати феномен змін та динаміки мовної екосистеми у цьому сучасному соціокультурному контексті. Важливо визнати, що мовні практики, хоча й мають значення, не є визначальними щодо культурних та політичних переконань сучасних українців.

Мовне питання в Україні, як історичний феномен, коріниться в глибині століть і витікає з багатомовності та культурного розмаїття країни. Це явище неабияк визначається історичними, політичними та соціокультурними впливами, такими як періоди колонізації, державні стратегії, релігійні зміни та національно-визвольні рухи [1, с. 68].

Українська мова – це гілка слов'янської мовної родини, яка виникла в середньовіччі на території сучасної України. Її початки сягають VI–IX століть н.е., коли на цих землях склалася Київська держава. Протягом століть українська мова пройшла складний шлях еволюції та взаємодії з іншими мовами, такими як поліські, західнослов'янські, тюркські та грецькі. У середньовіччі вона була в основному усним засобом спілкування. Великий внесок у розвиток української мови зробили діячі Київської Русі, зокрема, Іван Франко, Тарас Шевченко та Леся Українка, які своїми творами вдосконалювали мову та розширювали її лексичний склад.

Вартує відзначити, що українська мова, хоч і має статус державної, неодноразово стикалася з пригніченням та забороною на користь інших мов, таких як російська чи

польська. Це спричиняло напруженість у суспільстві та слугувало ґрунтом для мовних конфліктів.

Історія української мови – це історія боротьби за визнання та гідність. Наприклад, Валуєвський циркуляр 1863 року є ілюстративним прикладом твердої волі знищити «малоросійське наріччя», призводячи до загрози для розвитку української науки, освіти та літературної творчості.

Багатовікова примусова русифікація України зумовила систематичне переслідування української культури та мови. російська мова, якій було відведено місце в українському суспільстві, є результатом офіційної та прихованої мовної політики російської імперії та Радянського Союзу. Ці політики сприяли використанню російської мови та дискримінації української та її носіїв. Покоління українців виросли, в основному, з російськомовним середовищем, що стало наслідком цілеспрямованої політики «підшивання» українців до російської культури та мови.

Під час періоду «українізації» у 1920-х роках Україна пережила короткий період піднесення, коли українська мова квітла, книговидання розвивалося, а кількість українських шкіл зростала. Українська стала мовою театру та державних справ. Однак цей період радості був недовгим. Слідом прийшла довготривала ера переслідувань, спрямованих на знищення національної та культурної ідентичності України. У радянські часи освічену еліту масово арештовували, висилали в ГУЛАГ та вбивали [5, с. 203].

Після оголошення незалежності в 1991 році мовна політика стала предметом постійних дискусій.

Ухвалена в 1996 році Конституція України закріпила статус української мови як державної. Згідно зі статтею 10 Конституції, держава зобов'язана забезпечити всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Також гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин. Крім того, статтею 2 Конституції передбачено, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості,

традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [2].

Для реалізації конституційних мовних норм Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови» у 1997 році. Вищі органи державної влади створювали комісії та ради для реалізації державної мовної політики, такі як Рада з питань контролю за дотриманням норм української мови при Кабінеті Міністрів України, Комісія з мовної політики при Департаменті із здійснення мовної політики, Рада з питань мовної політики при Президентові України (усі – 1997–2005) [9].

На сучасний момент функціонує Експертна група з питань мовної політики при Кабінеті Міністрів України, створена у 2018 році. День української писемності та мови, який щорічно святкують 9 листопада, встановлено указом Президента Л. Кучми у 1997 році як день вшанування пам'яті Нестора Літописця, однак у 2023 році дата змінилась на 27 жовтня (за новим стилем церковного календаря).

Крім того, у 2012 році в українському парламенті виникла бійка через законопроєкт про регіональні мови, що розглядалася як загроза для української мови. Після революції ЄвроМайдану 2013–2014 років, Україна спрямувала зусилля на поглиблення відносин із Європою, але уникала активної пропаганди української мови, щоб не викликати відчуження російськомовного населення.

Незважаючи на періодичні спроби асиміляції та пригнічення, українська мова збереглася та продовжує розвиватися як основний елемент національної самосвідомості і культури українського народу [4, с. 202].

Мовний ландшафт України насичений різноманіттям мов, але українська та російська залишаються головними політичними гравцями. Українська офіційна мова хоч і використовується в усіх сферах життя, але російська також охороняється законом, що сприяє її вільному розвитку та використанню.

На перший погляд, мовна ситуація може здатися простою, але це не так. Питання мовної приналежності завжди було предметом політичних суперечок. Зміни у мовній політиці часто викликали неоднозначні реакції з боку російськомовного населення та українців.

Російське вторгнення в Україну є колоніальною війною, що відтворює наслідки імперських практик російської імперії та Радянського Союзу. Це також приводить до лінгвістичного імперіалізму – нав'язання домінування однієї мови носіям інших мов.

Президент Росії знову використовує мовну карту для своїх політичних маніпуляцій. У 2014 році, під час вторгнення на схід України, він аргументував свої дії необхідністю «захисту росіян та російськомовних громадян в Україні». У лютому 2022 року він ще докладніше загострив цю риторику, заявляючи про «приниження та геноцид», які, за його словами, вчиняє «київський режим» щодо російськомовного населення на сході України, тож зображує себе як жертву, щоб виправдати свою агресію.

Претендуючи на те, що всі російськомовні громадяни мають належати до росії та російської культури, путін використовує мову як засіб для своїх експансійних планів. Водночас він відкидає існування України як держави. Його стратегія полягає в зниженні статусу української мови до рівня російського діалекту, оскільки, за його уявленням, без національної мови не може існувати нація.

Однак українська мова, утверджуючись зусиллями мільйонів своїх прихильників, стала реальною зброєю в умовах війни з росією. Громадяни України стали більш обізнаними у своїх мовних правах, багато з них активно виступають за їх захист, виправляючи мовні порушення на місцях. 2022 рік показав, наскільки значно зміцнилася мовна культура в українському суспільстві, як зросла роль громадянських лідерів, інтелектуалів і позиції законодавства, а також зміцнився конституційний статус української мови.

Роль мови і мовної освіти значно зріс після повномасштабного вторгнення росії на територію України. Народ

об'єднався в боротьбі проти загарбників, а мова стала засобом самоідентифікації та захисту від руйнування духовних коренів. Багато російськомовних українців переходять на українську мову, щоб не асоціювати себе з ворогом та не давати йому можливості маніпулювати мовними питаннями, а також для того, щоб почувати себе більш органічно в національному культурному просторі.

Суттєвою подією стало ухвалення Закону України «Про медіа» під номером 2849-IX від 13 грудня 2022 року, який набув чинності 31 березня 2023 року. До цього моменту чинне було положення Закону України «Про телебачення і радіомовлення», яке припинило свою дію також 31 березня того ж року [10].

Відтепер, згідно з нормами Закону «Про медіа», українською мовою вважатиметься програма, якщо виступи (репліки) ведучих (дикторів) та учасників виконані, перекладені із застосуванням синхронного або послідовного перекладу, дубльовані чи озвучені українською мовою. Є деякі винятки, такі як мови корінних народів, короткі репліки в репортажах, спонтанні репліки в живому ефірі та інші.

Згідно із Законом «Про медіа», мінімальна частка української мови на національному телебаченні зростає з 75% до 90% вже з 1 січня 2024 року, раніше, ніж планувалося. Сучасна світова громадськість виявляє зростаючий інтерес до української мови, розглядаючи її як ще одне поле боротьби. Зокрема, закордонні медіа визнають важливість мови українців у збереженні національної ідентичності та мовних кордонів [10].

На тимчасово окупованих територіях ворог впроваджує свої адміністративні структури та освітні програми, що виключають українську мову, історію та літературу. Така політика націлена на повне знищення національного ідентитету. У зв'язку з цим українці все сильніше відчувають потребу у вивченні своєї мови як засобу самозбереження та ефективної зброї в опозиції проти агресора.

Відповідно до запитань громадськості, розпочато безкоштовні курси вивчення української мови «Єдині» для

всіх охочих, які навіть діють за кордоном. Більш як тридцять тисяч осіб вже успішно завершили навчання, але реєстрація на курси триває. Модератори виражають надію охопити мільйон людей до кінця 2024 року і сподіваються, що всі Україна виявить бажання спілкуватися українською мовою. Це не лише свідчить про зростання національного духу, але й вказує на рішучість українців в боротьбі за власну культурну самобутність [6].

Після російського вторгнення на територію України взаємовідносини з державною мовою перетворилися з питання, врегульованого законом, на ключовий аспект усвідомлення кожним громадянином важливої безпекової та державотворчої ролі української мови. Стало очевидним, що все більше українців, особливо зі східних та південних регіонів, виявляють зацікавленість у підвищенні рівня володіння українською мовою та поступовому переході на неї у всіх аспектах життя. З цього приводу, викладачі-філологи мають готуватися до задоволення такої потреби суспільства через організацію безкоштовних курсів з української мови, як очних, так і дистанційних.

Необхідність організації безкоштовних курсів з української мови для внутрішньо переміщених осіб та всіх бажаючих громадян була акцентована в відповідних листах Уповноваженого із захисту державної мови (лист № 1488/04.2 від 08.06.2022) та Міністерства освіти і науки України (лист № 1/7493-22 від 06.07.2022). Уряди та заклади вищої освіти розпочали різноманітні заходи, спрямовані на підвищення рівня володіння громадянами українською мовою, включаючи проведення безкоштовних курсів та відкриття розмовних клубів по всій країні [7].

Мову часто називають генетичним кодом нації, оскільки в ній зберігається культурна пам'ять багатьох поколінь. Життя народу тісно пов'язане з його мовою. Таким чином, колонізатори України прагнули не лише захопити території, але й усунути українську мову. Нині, в умовах російської агресії, що націлена на фізичне і ментальне знищення нашого народу, багато українців, які раніше не

приділяли великої уваги мовній ідентичності, прокинулися і прагнуть повернутися до своїх коренів та мови для самозбереження.

Зростає інтерес до української мови як в Україні, так і за її межами, що відображається у популярності та активному вивченні. Завдяки російській агресії, багато людей зі Сходу України перемістилися до центральних та західних регіонів, створивши сприятливі умови для оволодіння українською мовою. Проєкт «Єдині», започаткований у 2022 році, успішно реалізовується, привертаючи майже 50 тисяч учасників, та продовжує працювати у 25 містах і об'єднаних територіальних громадах [6].

У знак солідарності з Україною, більше 1,3 мільйонів іноземців розпочали вивчати українську мову, особливо активно це сталося в країнах, які прийняли найбільшу кількість біженців з України. Різке зростання популярності української мови помітно у країнах, таких як Ірландія, Німеччина, Польща, Нідерланди та Чехія.

Також, в інтернеті українська мова стає все популярнішою. Наприклад, онлайн-біржа Freelancehunt налаштувала свій сервіс так, що для користувачів з України будь-яка пошукова сторінка відображається українською. Після російського вторгнення значна частина фрилансерів, які вибирали українську мову, зросла з 11–30% до 96% [6].

Ці динамічні зміни демонструють поширення української мови як важливого елементу української культурної та соціальної сфери як в межах країни, так і на міжнародній арені.

Державна служба якості освіти України спільно з уповноваженим із захисту державної мови Тарасом Кременем представили результати широкомасштабного опитування, в якому взяли участь понад 30 тисяч учасників освітнього процесу, включаючи вчителів, батьків та учнів. Вони були опитані за допомогою онлайн-анкетування [3].

Більш як 90% опитаних визнали українську мову своєю рідною та використовують її в різних сферах життя. Однак, 43% батьків виявили незадоволення рівнем знань

української мови у своїх дітей. Зазначено, що причиною цього є недостатній рівень володіння мовою, звичка спілкуватися російською в сім'ї, вплив російськомовного середовища та вмісту в Інтернеті.

Згідно з результатами дослідження, рівень задоволеності батьків забезпеченням функціонування державної мови в навчальних закладах зросла на 6% порівняно з попереднім навчальним роком. Крім того, за той самий період, на 11% більше вчителів почали використовувати виключно українськомовні матеріали під час навчання. Не використовувало жоден учитель чи вчителька російськомовні матеріали.

Також виявлено зростання інтересу школярів до українськомовного контенту в Інтернеті. Це відображається у збільшенні важливості мови контенту, кращому сприйнятті українськомовного контенту, збільшенні використання та спілкуванні онлайн виключно українською мовою [3].

Крім того з 1 січня 2024 року почали діяти певні зміни до статті 40 Закону України «Про медіа», що передбачають збільшення обсягу програм, трансльованих державною мовою, на телебаченні та радіо [10].

Відповідно до нововведень, мінімальна частка програм українською мовою на радіо та в телевізійних медіа загальнонаціональної та регіональної категорій зросла з 75% до 90%, а в телевізійних медіа місцевої категорії – з 60% до 80%. Наприклад, програми державною мовою, включаючи фільми, мають становити не менше 90% від загальної тривалості мовлення телеканалів загальнонаціональної і регіональної категорій між 7 годиною та 18 годиною і між 18 годиною та 22 годиною, а для телеканалів місцевої категорії – не менше 80% від загальної тривалості програм.

Також радіомовники зобов'язані забезпечувати не менше 90% тижневого обсягу ведення програм, у тому числі новинно-аналітичних блоків та розважальних програм, державною мовою. Тижневий обсяг програм новин державною мовою має становити не менше 90% від загальної тривалості всіх програм новин, поширених мовником у

кожному проміжку часу між 7 годиною та 18 годиною і між 18 годиною та 22 годиною [10].

У контексті воєнного стану, значення мови та мовної освіти надзвичайно актуалізується. Перехід переважної частини населення на українську мову може притягти до закінчення спекуляцій з боку проросійських чиновників і позбавити країну-агресорку головного аргументу для початку повномасштабного вторгнення – захисту російськомовного населення України. З цією метою держава повинна постійно відстежувати дотримання мовного законодавства та вдосконалювати його за потреби.

Окрім того, важливо заохочувати освітні заклади, наукові установи та громадські організації до проведення різноманітних освітньо-наукових та культурно-масових заходів, таких як курси, лекції, семінари, тренінги, творчі вечори тощо, з метою поширення української мови та культури серед населення. Це сприятиме зміцненню національної єдності та стійкості країни в умовах внутрішньої та зовнішньої загрози.

5.11. ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ НЕВИЗНАЧЕНОЇ КІЛЬКОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
(на матеріалі газети «Руська Рада»)

На початку XXI століття спостерігаємо посилений інтерес до вивчення мови засобів масової комунікації. Друкована періодика минулих століть є цінним джерелом для вивчення мови на певному історичному зрізі. У статті зосереджено увагу на лексико-семантичних одиницях мови, а саме, з невизначеною кількістю, які віднаходимо в опублікованих матеріалах на шпальтах чернівецької газети «Руська Рада» (1898–1908).

Специфіку таких публікацій, з мовного погляду, пояснюємо певними історичними та економічними умовами тогочасного суспільного життя буковинського регіону.

Вивчення багатоаспектних явищ і взаємодія сучасної літературної мови і мови кінця XIX початку XX століття є важливою проблемою сучасного мовознавства. Вивчення живої народної мови зазначеного періоду є одним з найактуальніших завдань українського мовознавства і має першорядне значення. Чималий арсенал цінного матеріалу розміщено на шпальтах газети «Руська Рада», в яких збережено багато традиційних елементів.

Отже, газета «Руська Рада» є цінним скарбом для дослідження журналістики та української мови, зокрема квантитативів з невизначеною кількістю.

Газета «Руська Рада» більше досліджена з журналістики, менше – з української мови.

З погляду журналістики грунтовно досліджував часопис «Руська Рада» М. Романюк, частково – О. Добжанський, А. Животко, А. Жуковський, Д. Квітковський, О. Масан, О. Романець та ін.

В українській мові відсутні праці, в яких би досліджували лексико-семантичне поле квантитативів на матеріалі газети «Руська Рада» та аналізували їх як окрему групу слів. В останнє десятиріччя спостерігаємо розгортання досліджень саме в руслі лексико-семантичного поля кількості. З'явилися дисертаційні дослідження: С. Бронікової «Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові» (2004); О. Семененко «Функціонально-семантичне поле неозначеної кількості в українському поетичному дискурсі» (2011), а також статті: С. Шабо «Структура лексико-семантичного поля кількості у мові української казки» (2009); «Номени неконкретизованої квантитативності у структурі лексико-семантичного поля кількості української казки» (2011); С. Баранова «До історії питання про квантитативність та квалітативність» (2009); «Філософія кількісно-якісних відношень» (2012); Л. Марчук «Варіанти квантитативних структур як відображення різних пізнавальних стратегій авторів сучасної української прози» (2013).

І все ж структурування лексико-семантичних полів на основі кількісних значень в українському мовознавстві

розроблене ще недостатньо, а тому воно й досі залишається актуальним і відкритим для подальшого вивчення.

Отже, актуальність теми наукової розвідки зумовлена: 1) потребою глибше дослідити засоби вираження неозначеної кількості; 2) потребою структурувати лексико-семантичне поле невизначеної квантитативності; 3) необхідністю цілісного системного аналізу засобів вираження всіх різновидів кількісного значення; 4) потребою з'ясувати особливості функціонування мовних засобів квантитативності в різних категорійних ситуаціях на матеріалі газети «Руська Рада». Метою пропонованого дослідження є охарактеризувати специфіку функціонування одиниць різних рівнів мови з невизначеною кількістю. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) опрацювати наукову літературу з обраної теми; 2) проаналізувати ступінь дослідження лексико-семантичного поля кількості (ЛСПК) в українському мовознавстві; 3) систематизувати зібраний фактичний матеріал і покласифікувати його; 4) визначити ядро і периферію вираження невизначеної кількості та структурувати лексико-семантичне поле квантитативності. Об'єктом дослідження є різнорівневі структурно-семантичні одиниці мови з квантитативним значенням, які функціонують на шпальтах газети «Руська Рада». Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше на широкому фактичному матеріалі здійснено спробу комплексного аналізу макрополя кількості та визначено в ньому місце мікрополів. Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що його основні положення сприяють подальшому поглибленню функціональної граматики української мови, яка ґрунтується на теоретичних засадах лексико-семантичного поля.

Незважаючи на різні історичні події цього періоду, населення Буковини зберегло свій найдорожчий скарб – рідну українську мову. Водночас у мовленні населення краю збереглося багато архаїчних рис і виникло чимало місцевих діалектних інновацій, з'явилася певна кількість лексичних запозичень з інших мов (особливо румунської, молдавської та німецької), як сусідніх, так і віддалених.

Саме через згадані причини наукове дослідження цього матеріалу є важливим, бо дає багатий матеріал для вивчення журналістики, історії української мови, розвитку закономірностей міжмовних контактів і їх наслідків.

Лексеми з кількісною семантикою називаються квантитативами. Категорія кількості є найбільш універсальною і поширена у мові та мовленні. В словах з кількісною семантикою квантитативність виражається більшою чи меншою мірою. Категорія квантитативності немає чітко окреслених меж. Увагу акцентуємо на квантитативному аспекті одиниць, які належать до різних лексико-семантичних груп (ЛСГ).

Для нашого наукового дослідження ми обрали квантитативи з неозначеною кількістю. Невизначена кількість представлена широкою структурою частиномовних вербалізаторів, які реалізують сему кількості. Спеціальної групи числівників із значенням множинної кількості в числівниковій системі української мови немає. Для вираження загальних неконкретизованих кількісних понять вживаються неозначено-кількісні числівники, окремі прислівники, іменники, займенники та вигуки. До неозначено-кількісних числівників зараховують такі слова, як *багато, небагато, немало, чимало, кілька, декілька, кільканадцять, кількадцятеро, стонадцять* та розмовні відповідники деяких із них *багатенько, багатечко, багацько, чималенько, кількоро, декількоро,* а до займенникових числівників – *скільки, стільки, скільки-то, стільки-то, скільки-небудь, скількись, ніскільки* [2, с. 167].

У ролі неозначено-кількісних числівників використовують іменники *безліч, море, океан, сила, тьма, хмара* і под., що керують родовим відмінком іменників і вказують на надзвичайно велику неозначену кількість із відтінком експресивності. Функції неозначено-кількісних числівників виконують також прислівники *досить, достатньо* і *трохи,* виражаючи значення, відповідно, «стільки, скільки, потрібно» і «небагато» [4, с. 337].

Неозначена форма множини, що її передають неозначено-кількісні числівники (*багато дерев, кілька учнів, чи-*

мало дівчат, мало парт, декілька олівців) [4, с. 322]. Від числівників потрібно відрізняти інші частиномовні одиниці, що мають кількісне значення. Це насамперед кількісні іменники *пара, десяток, дюжина, сотня* та іменникові еквіваленти *чверть, третина, половина* [4, с. 324].

Неозначена кількість в сучасній українській мові виражає недиференційовану точно не визначену множину, сукупність кого,- чого-небудь. Цей різновид квантитативності має обмежену числівникову реалізацію, оскільки в сучасній українській мові поняття неозначеної кількості передають такі числівники: *кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, кількасот, стонадцять*. Сюди відносимо прислівники: *мало, немало, чимало, багато, небагато, досить, достатньо, трохи* і под.; іменники *безліч, тьма, сила, море, океан, хмара, купа, маса, прірва, сотня, тисяча, мільйон, мільярд* у множині; займенники *скільки, стільки, стільки-небудь, скількись, ніскільки, скільки-то, стільки-то, хтозна-скільки, стільки ж* і под.; вигуками *ого, ого-го* та ін.

Залежно від значень засобів вираження невизначеної кількості, виділяємо три лексико-семантичні групи квантитативів, що означають:

1) малу невизначену кількість (*кілька, декілька, мало, небагато*);

2) велику невизначену кількість (*багато, чимало, кількадесят, кількасот, стонадцять*);

3) надзвичайно велику невизначену кількість (*безліч, тьма, сила, море, океан, хмара, маса, сотні, тисячі, мільйони*) і под.

Така градація недиференційованої кількості узагальнено відбиває висхідний числовий ряд, який утворюють означено-кількісні числівники [3, с. 18].

У прикладах зберігаємо мову оригіналу.

Мікрополе «мала невизначена кількість».

Межі виміру цієї кількості можна визначити як мало (*один, два*) і дуже мало (*менше одного, частина чогось*).

Кількісний склад операторів функції неозначено малої кількості (НМК) – паукальності – і розмаїття засобів вираження цього значення суттєво поступається мовним засобам вираження НВК. Репрезентантами значення «мало» на шпальтах газети «Руська Рада» виступають такі лексеми, як *дрібка, жмінка, мало, кілька, кількоро, крихітка, небогато* та ін. Напр.: *Аде деколи приходять до нас письма галицких або украньских літераторів, які також треба помістити, коли добрі, відкинути їх задля* ***кількох слів****, як гурт, тобто, у чужому краю, уладнати, те, булоби несправедливо, коли наука їх хосенна і ті слова єї не зроблять незрозумілою* (Ч. 4. 24 січня (6 лютого) 1903. С. 32). ***Кілька послів*** *вказували на то, що Гальгочі, начальник десятого корпусу в Перемишли, мав би ся по звірски обходити з жовнїрами і цивільними людьми* (Ч. 10. 7(20) марта 1903. С. 74. Вісти з Відня). *Він [Тарас] познакомив ся* ***з кількома*** *щирими та сьвітлими* ***людьми*** (Ч. 12. 21 марта (3 цьвітня) 1903. С. 90. Т. Шевченко). *Збори закінчив предсїдатель директор Синюк окликом на честь цїсара а хор відсьпівав в три голоси «многая літа» і ще* ***кілька*** *народних* ***пісень****, що одушевило участників до нової дїяльности* (Ч. 12. 21 марта (3 цьвітня) 1903. С. 92. Письмо з Іспаса). *Молодїж співала* ***кілька*** *красних* ***пісень****, межи ними і пісні уложені Федьковичем* (Ч. 12. 21 марта (3 цьвітня) 1903. С.95. Всячина). *Звичайно тривають у нас такі празники* ***кілька днїв*** *– а часом і цілий тиждень* (Ч. 20. 16(29) мая 1903. С. 154. Чому нас їсть бїда). *Відтак пійманю на пів мертву Драгу і застрілено з* ***кількох револьверів*** (Ч. 23. 16(19) червня 1903. С. 181. Кровава Сербія). *В нас* ***мало садовини*** *садять і пчоли в нас не тримають, а сеж працї господарка; але наші люди не знають, як коло того ходити, тому й не занимають ся річами* (Ч. 23. 6(19) червня 1903. С. 179. Чому нас їсть біда?). *Хор сьпівацкого товариства рускоro «Боян» висьпівав* ***кілька*** *ладних* ***пісень*** *небіщика, до того додав п. Левицкий Модест ще одну*

пісоньку, що сьпіває ся тілько на оден голос, а при тім помагає струмент-фортепіян, а письменник С. Яричевський виголосив велику поезию Воробкевича, в котрій оповідає ся про славного козацкого отамана Мурашку, що воював Турків, а вкінци і згинув в битві, а не піддав ся (Ч. 45. 9(22) листопада 1903. С. 355. Поминки Воробкевича). По похоронах треба в **кілька неділь** справляти по померших поману (1902. С. 76. Похорон). *В иньшім знов місци є така установа, що притулок має свій город і* ***кілька коров****, закуплених громадою* (Ч. 49. 6(19) грудня 1902. С. 389. Як бідні збогатїли). *Але позаяку нашій Буковині найбільше землї у руках дїдичів і релігійного фонду, а наші мужики так* ***мало єї*** *мають, що ледве самі з 8 сот.* (Ч. 4. 24 січня (6 лютого) 1903). *В там домі поміщає ся* ***кілька*** *бідних і старих дїтий пильнувати, город засївати, грядки полоти, варити, корови пасти і видоїти можуть – ще де-инде буває, що громада великого городу дати не може і люди в селі* ***мало*** *мають* ***хліба****, але в поблизькій фабриці мають добрий заробок* (Ч. 49. 6(19) грудня 1902. С. 389 Як бідні збогатїли). *Ви знаєте, що наша читалня має* ***мало членів****, а то тому, бо ви не йдете враз, не тримаєте єдність* (Ч. 12. 21 марта (3 цьвітня) 1903. С. 95. Всячина).

Є декілька прикладів, що означають малу обмежену кількість. Напр.: *От тут причина, чому* ***лиш*** *так* ***мало*** *маємо* ***руских панотців****, перед котрими можна би отворити душу, перед котрими можна би пожалувати ся і заплакати* (Ч. 10. 7(20) марта 1903. Наша слава).

Подибуються приклади з прислівниками *не багато* в значенні *мало*. Напр.: *Весїля обходять лише з пивом і яблочником, а сивухою прочищують свої цїдила* ***лиш не багато моканів*** *і авшуси…* (Ч. 18. 3 (16) мая 1902. С. 137. З Іспаса).

Надто мала кількість виражається іменниками *жмінка, крихітка, дрібка, купка, кусник* та б. ін.. Напр.: *Ми найбільший корінний нарід на Буковині, маємо* ***лиш жмінку***

своїх ***отців*** *духовних, всі прочі горді тим, що нас незнають і тому не дивниця, що повага духовного стану упадає а наші недруги вже голосно научають нарід, що духовного стану властиво не треба, що можна обійтися і без церкви* (Ч. 10. 7(20) марта 1903. Наша слава). *Є їх* ***дрібка урядників*** (Ч. 34. 22 серпня (4 вересня) 1903. Унія). *Іде старший з хати до пана орендаря і бере знов* ***кілька вадер горівки****, бо то преціпь уже його послїдний маєток і він чи там вона на то працювала, незважаючи на то* ***кількоро сиріт*** *може по похороні і без* ***кавалочка хліба*** *лишать ся* (1902. С. 76. Похорон).

Мікрополе «велика невизначена кількість».

Мікрополе НВК має лексичні, фразеологічні й синтаксичні засоби реалізації, яким притаманний градаційний характер – від низького (*досить багато, немало, десятки, кільканадцять*) через середній (*багато, велика кількість, тисячі*) до високого ступеня вияву мультипліцитності (*сила-силенна, незліченна кількість, мільйони, міріади*). Основу мікрополя «невизначена велика кількість» складають неозначено-кількісні числівники, що позначають загальну, точно не визначену кількість однорідних предметів або неозначену абстраговану кількість. Вони не відображають натурального ряду чисел і не створюють цілісної системи кількісних понять.

Велика кількість виражається словами *доста*, *многая, множество* та ін. в значенні *багато,* прислівниками *багато.* Напр.: *З початку нїби відговорюють і молитви, але напивши ся* ***доста*** *тої* ***браги****, веселять ся як би на якій забаві, не памятають уже, що вони на помані* (1902. С. 77. Помана).

З новим я роком вам усім
християнам ся желаю:
що-б Господь Бог вам визнослав
з небес як листу в маю:
здоровля, щастя, ***многих літ***

веселих і безжурних
і сьвітлих днів, без чорних хмар,
сонїшних, непохмурних (8(16) січня 1903).

А другі кажуть: правда, тяжко приходить видавати на нові сокири, як вже без того сокири ***багато коштують*** (Ч. 7. 14(27) лютого 1903. Вісти з Відня). ***Гостий*** *було* ***багато****, особливо молодїжи* (Ч. 23. 6(19) червня 1903. С. 178. Торжества Зеленого Вівторка). *Так прилучило ся до церкви римскої* ***богато Вірменів, Сербів, Волохів і иньших народів****, задержуючи при тім свої давні обряди церковні, і они називають ся унїятами* (Ч. 34. 24 серпня (4 вересня) 1903. Унїя). *Правда,* ***багато дївчат****, вийшовши зі школи, покидає читанє, бо є такі пусті голови в селї, що з них насміваютъ ся* (Ч. 34. 22 серпня (4 вересня) 1903. С. 270). *Також наспіло* ***багато писем*** *до родини і руских товариств з висказом сердечного співчуття ізза невіджалуваної смерти дорогого всім нам Ізидора Воробкевича* (Ч. 37. 12(25 вересня) 1903. С. 291. Сидір Воробкевич). *Над Днїстром є також* ***багато гіжу****, що неменьше добрий до погноєня* (Ч. 38. 19 вересня (2 жовтня) 1903. Наше богацтво*). Хтож то она була? – Московскі прихвостнї величають єї як найбільшу царицю, котра придбала Росиї* ***багато землї і слави*** (Ч. 38. 19 вересня (2 жовтня) 1903. С. 298. Наші кацапи а царі). *Єго хотїли забити Грузини за те, що він разом з усїм росийским відняв у них* ***багато землі****, що належала до Грузиньскої Церкви і повернув єї в властність росийского уряду* (Ч. 45. 9(22) листопада 1903. С. 357. Вісти з Росиї). *Русини дочекали ся із тяжкою бідою рускої гімназиї у Чернівцях і жадають ще другої у Кіцмани, але Нїмцї боронять ся руками і ногами від того, бо боять ся, що як Русини будуть мати* ***богато*** *учених* ***людий****, то й пановаю Нїмців у Буковинї буде конець* (Ч. 51-52. 20 грудня (1902) (2 січня 1903). Мужики а школа). *Дідичі потребують* ***багато робітників****, але не за такі гроші* (Ч. 51 і 52. 20 грудня 1902 (2 січня 1903). Мужики а школа). ***Багато слїз*** *плину-*

ть при прощаню ся із кревними, але вкінці стає їм лекше на серцю, бо для них настає нове житє (Ч. 49. 6(19) грудня 1903. С. 388). *...на весні емігрували* ***багато родин*** *до Канади або до Аргентини і лишили свою прадїдну землю нехристам* (Ч. 49. 6(19) грудня 1902. С. 388). ***Богато*** *темного* ***народу*** *повірило тим дурницям і поплили співаючи до бразилїйского пекла* (Ч. 38. 19 вересня (2 жовтня) 1903. С. 298. Наші кацапи а царі). *В Панцї (повіт Сторожинець), можна купити* ***поля в довільній скількости*** *дуже дешево* (21 червня (5 липня) 1902. С. 200. Оповіщенє).

Цікавими, на наш погляд, є приклади із числівником *не один* в значенні *багато*. Напр.: *По перейшлій слабости нагадає собі* ***не один*** *свою вітчизну, але вже за пізно, бо корабель далеко на морю* (Ч. 49. 6(19) грудня 1902. С. 388). ***Неодин*** *хоче збудувати собі хату, ушити собі чоботи, забити якийсь цьвях, але там нема нї теслі, нї кравця, нї шевця, нї коваля* (Ч. 49. 6(19) грудня 1902. С. 388). ***Неодин*** *думає в день і в ночи, яким то способом удало би ся вернути назад до дому, але в Америцї нема агентів, котрі би випроваджували емігрантів до Європи* (Ч. 49. 6(19) грудня 1902. С. 388). *Видїли ми вже* ***не одні вибори****, але не видїли таких, як сї в нас* (Ч. 51 і 52. 20 грудня 1902 (2 січня 1903). С. 405. Мужики а школа). ***Не оден*** *наш* ***газда*** *має в пятеро тілько землї, що шваб, а він і половину того не вгаздує, що Нїмець* (Ч. 23. 6(19) червня 1903. С. 179. Чому нас їсть біда*). Ті пообзиравши бутин, хотять єго перебрати оден від другого борше та спускають на остатну цїну, а така нявка уже дивить ся, щоби тому дати бутин, котрий добрий газда, що має грунт, бо він безпечний на гроші, і* ***неоден*** *такий але* ***майже усї завідчики*** *грунта і полонини через завдчину протрачують* (Ч. 12. 21 марта (3 цьвітня) 1903. С. 92. Письмо з наших гір). *А ви гадаєте, що посли не прочитали мінїстрови* ***не одну хибу*** *тай не зажадали полекшів* (Ч. 7. 14(27) лютого 1903. Вісти з Відня).

Кількість може охоплювати і значення ємності (*діжка, цистерна*), простору (*гектор, десятина*), проміжок часу

(*хвилина, година, день, доба, рік*) та ін. Напр.: *Два рази покликав руских послів п. президент краєвий до себе, де* ***годинами*** *вели ся пересправи, нарешті в сей понеділок скликав п. шаршалок краєвий Лупул* (Ч. 25. Дня 21 червня (4 липня) 1902. С. 198). *Похорон митрополита Аркадія відбуде ся так, що в пятницю* ***о год 3-ій по полудни*** *перенесуть тіло в процесійнім поході із резиденції до катедри, а в суботу перед полуднем по службі Божій відпровадять на цвинтар* (8(20) вересня 1902. С. 77. Всячина). *А відти не чути нї Днїпра ревучого, нї не видно зелених степів України – лиш бурю-заметїль, та ледяні криги, бо зима триває там* ***через 9 місяців*** (Ч. 23. 6(19) червня 1903. С. 181. Послїдний атаман запорожскої Сїчи). *А от тобі* ***цїлий рік*** *для твого розсуду* (Ч.26. Дня 27 червня (10 липня) 1903. С.205. Козак і король). *Таже* ***гіркі*** *ваші* ***три дни****, як ми станемо з вами як з ворогами рахуватися!* (Ч. 31. 1(14) серпня 1903. С. 242. Хто наш воріг?) *На мене вдарила велика радість, та* ***за кілька годин*** *проминула* (Ч. 35. 29 серпня (11 вересня) 1903. Церква). *Ви, опустивши школу, маєте* ***доволі часу*** *до вуличних играшок та пустих привичок: а для удосконалення душі, то нема* (8(21) марта 1902. С. 90). *Тато взяли в дїдича 12 левів на роботу* ***за два місяці*** *і було вже з чим зачати дїло* (Ч.36. 7(20) вересня 1901. С. 282. Примірний народний дїятель). ***За пять років*** *так стягли ся родичі ізза мене, що мусїли половину одинокої нивки віддати за лихву від позичених 30 левів другому в ужиток* (Ч. 36. 7(20) вересня 1901. С. 282. Примірний народний дїятель). *Дивно лиш сесе, що Дуця хвалив ся публично, що подав таки зараз по своїм засудї в Вижницкім судї скаргу другу на Горюка за фальшиву присягу і хоть вже від тоди* ***минули 2 місяці****, то суд не найшов ще причини на довід за фальшиву присягу* (Ч. 18. 3(16) мая 1902. С. 138. З Іспаса). *Асентирунок відбуде ся: в Кіцмани* ***від дня 13–26 марта****, в Вижници* ***від 3–27 цьвітня*** *в Сторонци Путилові* ***від 29–30 цьвітня****, в Радівцях* ***від 3–10 марта****, в Середі* ***від 2–10 марта****, в Сторожинци* ***від 12–***

21 марта**, в Чернівцях **від 1–6 цьвітня (Ч. 5. 31 січня (13 лютого) 1903. С. 38).

Мікрополе «надзвичайно велика невизначена кількість».

Надзвичайно велика неозначена кількість виражається іменниками *стадо, громада, тисячі, міліони* та ін. Із семантикою числа іменників, його диференціацією пов'язана розгалужена система лексем зі значенням кількості. Варіантом семантики є іменники, що означають велику неозначену кількість. Напр.: *Потерпить якийсь громадянин яке будь нещастє, то **ціла громада** повинна єму зараз помочи, бо знаєте що каже наша руска приповідка: «Громада по нитці, а бідному сорочка»* (Ч. 23. 6(19) червня 1903. С. 178. Чому нас їсть біда). *Громадскі **податки** такі **великі**, що 75 процентів йдуть на громадскі тягарі* (Ч. 23. 6(19) червня 1903. С. 178. Торжества Зеленого Вівторка). *Але бо в нас таки аж **забагато** тої **забави*** (Ч. 20. 16(29) мая 1903. С. 154. Чому нас їсть біда). *Подібно стами Волохами Тарнавскі, Бажани, Микитовичі, Цопи, одним словом таке **велике число** руских **дїтий**, що вже трудно їх перерахувати* (Ч. 10. 7(20) марта 1903. Наша слава). *За то є тепер **велика сила** щирих **людий**, що гарочо заступають ся за потоптаними правами нашого руского селянина* (Ч. 23. 6(19) червня 1903. С. 179. Чому нас їсть біда).

Пробудїть ся, рускі братя,
пробудїть ся ви орлята.
Сон-дрімота до нїчого;
*а **нас** спить **ще дуже много***
(Ч. 23. 6(19) червня 1903. С. 183. Пробудїть ся).

*В друге вибрано єго атаманом 1769 року, а доля судила, що власними очима прийшло єму дивити ся на руйноване Сїчи, що **десятки літ** прийшло єму приймати люту муку з московскої руки – за рідну Україну* (Ч. 23. 6(19) червня 1903. С. 181. Послїдний атаман). *Але от видите, аби не казати, дав Бог тяжкий наказ, тяжку **кількамісячну недугу*** (Ч. 3. 17(30) січня 1903. Вісти з Відня).

Правда, що й тепер діє ся нам ще ***дуже багато кривд****, але тому ми вже собі самі винні, а нїхто иньший* (Ч. 25. 21 червня (4 липня) 1902. С. 199).

Часто на шпальтах газети «Руська рада» подибуються квантитативи, що означають порівняння. Напр.: *Перша моя просьба до вас, щоби* ***всї як оден*** *покидали гучні хрестини, вісїля, похорони, помани і храми* (8(21) марта 1902. С. 90).

Лексичну семантику неозначеної кількості також виражають займенникові числівники *скільки, стільки, скількинебудь, стільки-то, скількись.* Вони становлять найвужчу в кількісному плані сукупність займенникових слів. Відмінність займенникових числівників від інших займенникових підкласів полягає в кількості їх і в характері їхнього семантико-граматичного членування у числівниковому класі слів [2, с. 208]. Займенникові числівники з узагальнено-кількісним значенням (*скільки, стільки, ніскільки*) [7. с. 174]. Напр.: *Наказав Єфим старшому синови, як що має ся робити: і де* ***кілько покосів*** *узяти, і куди гній вивезки, і як хату скінчити та покрити* (Ч. 7. 14(27) лютого 1903. С. 54). ***Кілько*** *ви тут* ***гроший*** *і дорогого часу тратите, а за то лиш нечесть маєте* (8(21) марта 1902. С. 91). *Рада культури краєвої готова приймити на себе посередництво в спроваджуваню добрих штучних гноїв, але вперед повітові спілки хліборобів повинні єї сказати,* ***кілько*** *таких* ***гноїв*** *хлібороби потребують* (Чернівці, дня 8(21) марта 1902. С. 75). *Аби розізнати, де і* ***кілько*** *потрібно* ***огерів****, ухвалено зробити спи скобил…* (Чернівці, дня 8(21) марта 1902. С. 75. З ради культури краєвої). *Посватались, зговорились, коли весїля, і уже зачинають журити ся, не аби молоді газди мали свою хату, корову або яке тягло, – борони Боже, – але найбільша у них жура,* ***кілько горівки*** *брати* (1902. С. 76. Весїля).

Отже, вплив румунської, молдавської та німецької мови на мову буковинців робить її яскравою та цікавою. Мова кінця XIX – початку XX століття – це безмежні мовні дже-

рела, що збагачують наше мовлення, наповнюють його народною свіжістю, надають йому особливого звучання, словесної та синтаксичної вишуканості, довершеності. Важко переоцінити роль мови газети «Руська Рада» у формуванні та вихованні свідомості та моралі людей, їх тематичної спрямованості й естетичних смаків, бо вони завдяки своїй вагомості й експресивним особливостям дають образну оцінку дійсності, наповнюють скарбницю кожної людини. Дослідження квантитативів з невизначеною кількістю на матеріалі газети «Руська Рада» є досить цікавим.

На основі фактичного матеріалу ми виділили три лексико-семантичні групи квантитативів з невизначеною кількістю, що означають: 1) малу; 2) велику; 3) надто велику кількість. Ядро невизначеної кількості становлять лексеми, що означають велику і надто велику кількість (*много, незчисленне число, стадо, бочка, хмара* та ін.) периферію – мала кількість (*крихітка, дрібка, кількоро, мало* та ін.).

5.12. ТЕХНОЛОГІЇ МУЗИКО ТЕРАПЕВТИЧНОГО ВПЛИВУ ЯК ЗАСОБУ ПРОФІЛАКТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА

Проблема стресу на сучасному етапі набуває все більшої актуальності. Стрес присутній у всіх сферах людського життя, в тому числі і професійній. Професійні стреси можуть порушити діяльність організації, що призводить до втрати персоналу. Стрес може порушити структурно-організаційні зв'язки, характер самої роботи, особистісні особливості співробітників, і навіть характер їх міжособистісних взаємодій. Стрес негативно позначається як на конкретних людях – їхньому соматичному та психічному стані, так і на внутрішньому організаційному середовищі, стреси на роботі впли-

вають на продуктивність працівників, фінансову ефективність, стабільність та конкурентоспроможність усієї організації в цілому.

Значна кількість наукових праць присвячена вивченню факторів професійного стресу, висвітленню впливу професійної діяльності на особистість та здоров'я працівників, аналіз взаємозв'язку професійного та особистого життя людини. Науковцями активно розробляються методи психічної регуляції та адаптації людини до професійних стресогенних факторів, саморегуляції психічних станів, програми профілактики стресів та управління стресовим станом (J. I. Elkind, M. Frese, S. E. Jackson).

Багато дослідників відносять професію педагога до категорії «ризику», оскільки педагогічна діяльність насичена такими стрес-факторами, як соціальна оцінка, фізична небезпека, невизначеність, повсякденна рутина. Прояви стресу в роботі освітян різноманітні. Так, I. Dunham [1] виділяє насамперед такі, як фрустрованість, тривожність, виснаженість і вигоряння. Подібні стрес-реакції E. Paykel, I. Dunham та інші зарубіжні автори пов'язують із такими особливостями викладацької праці: сприйняття та осмислення одночасних комунікацій різноманітного роду; зміна мікросоціальної ситуації; взаємодія з різними соціальними групами; рольова невизначеність (велика кількість соціально-рольових очікувань); поведінка та ставлення до учнів/студентів [1].

У педагогічній практиці виділяють низку факторів, що ініціюють емоційне вигоряння. Згрупуємо їх у чотири групи (табл. 5.1).

Для виявлення професійних стресів у діяльності педагогів ми організували та провели експериментальне дослідження. У дослідженні взяли участь 50 педагогів віком від 22 до 57 років.

Для дослідження рівня професійного стресу ми використали опитувальник К. Вайсмана.

Таблиця 5.1

Стресогенні фактори, що ініціюють емоційне вигоряння

Група стресорів	Стресогенні фактори
Стресогенні фактори, що залежать від умов праці	навантаження роботою загалом; різні фінансові труднощі; завантаженість роботою та відсутність вільного часу; швидке перемикання на нову роботу; відсутність стимулів для якісної роботи; завантаження діяльністю поза сферою прямих обов'язків
Стресогенні фактори, що залежать від особистих якостей працівника	страх адміністрації; почуття високої відповідальності за результати роботи; помилки у спілкуванні з колегами та адміністрацією; імпульсивність як домінуюча характеристика характеру; ізольована позиція у колективі; брак знань з технології професійної діяльності; нестача часу внаслідок поганої самоорганізації
Стресогенні фактори, що зумовлені управлінськими причинами	конфлікти з адміністрацією з причин її низької управлінської культури та компетентності; неадекватна оцінка адміністрацією професійної діяльності працівників; приниження перед колективом; недовіра керівника до можливостей та здібностей працівника; проблеми, пов'язані з атестацією професіоналізму працівників; слабкі знання керівником індивідуальних особливостей робітника.
Стресогенні фактори, що зумовлені міжособистісним спілкуванням з колегами	образи з сторони колег; негативні прояви в оцінках діяльності та особистісних якостей із боку партнерів по роботі; наявність угрупувань у колективі; психофізіологічна несумісність, ворожість тощо.

Примітка. Побудовано автором за даними [2]

Результати, відображено на рис.5.4. Було встановлено, що у 4% педагогів виявлено високий рівень професійного стресу, у 4% випробуваних дуже високий рівень професійного стресу, у 20% опитаних рівень стресу вищий за середній. На стан емоційної та фізичної напруги, на думку

більшості опитаних педагогів, впливають: підвищена відповідальність за життя та здоров'я дітей; низька заробітна плата; виконання роботи, не пов'язаної із прямими обов'язками; надмірні навантаження, пов'язані з необхідністю заповнення різних звітів, планів, ведення роботи в соціальних мережах; проблеми у взаєминах з батьками та керівництвом тощо. У 52% респондентів випробування середній рівень, у 12% педагогів виявлено низький та у 8% дуже низький рівень стресу.

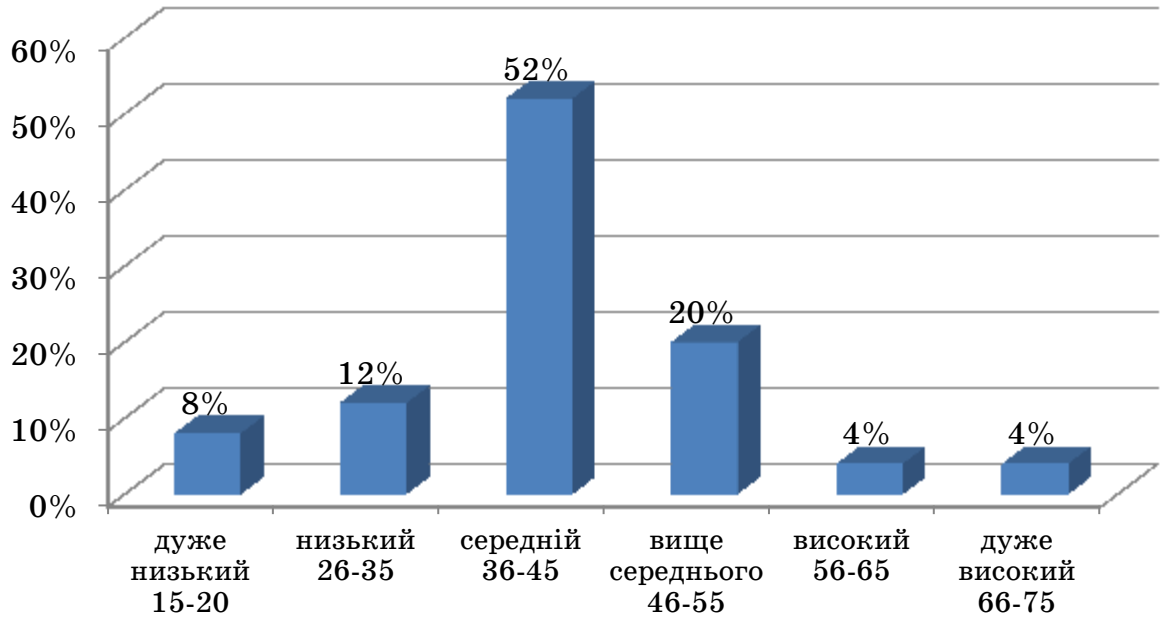

Рис. 5.4 Показники рівня професійного стресу у педагогів

Примітка. Побудовано автором

Результати вказують на те, що більшість піддослідних успішно справляються зі стресами на роботі, швидше відновлюються після випробуваної емоційної напруги, більш психологічно стійкі, усвідомлюють той факт, що життєві труднощі носять тимчасовий характер.

Мінімальне значення цього тесту – 15, максимальне – 75 балів.

Чим вище отриманий бал, тим вищий рівень стресу. Таким чином, середній рівень стресу становить 45 балів. Середнє значення за вибіркою – 43 бали.

Педагогічним працівникам дуже важливо та цінно своєчасно та грамотно надавати психологічну підтримку,

спрямовану насамперед на профілактику емоційного вигоряння. І щоб робота в даному напрямку не була формальною, необхідно вдаватися до творчих, інтерактивних форм роботи з ними. В роботі психолога дуже важливо не тільки усвідомлювати та надавати підтримку з профілактики професійного вигоряння, а й проводити роботу з недопущення емоційного вигоряння.

Розглянемо технології музико терапевтичного впливу як засобу профілактики та корекції емоційного вигоряння особистості педагога. Виконання музики створює динамічний баланс між логічною лівою та інтуїтивною правою півкулями мозку.

Музика – одвічна загадка для людства. В історії світової культури немає жодної епохи, в яку б люди не намагалися дати відповідь на питання про те, що таке музика [3]. Споконвіку, людські почуття втілювалися у певних мелодіях та поетичних рядках, які перебували між собою у дивовижній гармонії. Одній музиці під силу передати одночасно почуття, відчуття різних людей: і від того, хто каже, і того, хто слухає. Вона може труснути, розтривожити, заспокоїти, змусити радіти та сумувати і завжди спонукає переживати та думати.

Європейські вчені (E. Opravilova, A. Martiz, L. Viscotti, T. Tompson, A. Olafson) стверджують, що «музичний ген», спочатку закладений у кожній людині, а здібності до музики є природними і передаються у спадок. Ця біологічна система закріплена у процесі еволюції. Музика оточує нас всюди і звідусіль: гуде і стукає музика метрополітену, злегка постукує музика трамваю, деренчить музика тролейбуса... Музика вулиці взагалі різноманітна та багатогранна і залежить від пори року, часу доби, місця. А який чудовий композитор Природа! Звуки лісу, шелест дерев і листя в парку, заворожуюча музика моря, музика водопаду, дощу, вітру, поля .... Дуже часто одна і та ж музика приємна одним, і викликає відторгнення в інших мимовільних слухачів. Останніх, на наш погляд, слід пошкодувати – так само, як і пасивних курців. Що для одних людей насолода, для інших – шумове навантаження [3].

Музична терапія – це цілеспрямований терапевтичний підхід, у якому музика використовується для покращення, підтримки та відновлення стану благополуччя людей . Музична терапія передбачає використання музики для підтримки та покращення загального самопочуття людей. Це терапевтична взаємодія, яка покращує психологічне, фізичне, емоційне та соціальне благополуччя людей. Музика була визнана немедичним підходом до лікування проблем поведінки та здоров'я [4]. Музику називають терапією, оскільки вона зменшує порушення активності, агресивність і тривогу у пацієнтів [5].

Ми сприймаємо музику через не тільки слуховий, а й голосовий апарат. Несвідомі мікрорухи зв'язок та всього вокального апарату супроводжують прослуховування навіть складних симфонічних творів, не кажучи вже про камерні і тим більше вокальні жанри. Ми не синхронізуємо нашу поведінку з музикою, коли її слухаємо, але музичні імпульси неминуче впливають на ритм нашого мислення та поведінки. Музичні твори можна умовно поділити на дві великі групи – ерготропна музика та трофотропна музика.

Ерготропна музика – це музика, в якій: домінуючим аспектом є пунктирний ритм; йде поступове прискорення; основний лад – мажорний; мають місце дисонанси; Найбільш визначальним динамічним відтінком є форте.

Трофотропна музика – це музика, в якій: ритмічний малюнок менш виділений; переважає мінорний лад; поширені консонанси; є легато; характерна ніжність та співучість мелодії; є гармонійність.

Трофотропна музика, яка є протилежністю ерготропної, «яка наповнює людину і керує нею не ззовні, а зсередини.

Отже, ерготропна музика підтримує наш мозок у ресурсному стані, стимулює вироблення енергетичних можливостей та виплеск її зовні, то звучання трофотропної музики насичує нас. Особливості впливу ерготропної та трофотропної музики на людину відображені у табл. 5.2.

Таблиця 5.2

Особливості впливу ерготропної та трофотропної музики на людину

Музика	Реакція організму
Ерготропна	Підвищення серцево-судинного тиску; почастішання дихання та пульсу; спазми м'язів; подразнення шкіри; збудження, подібне до стану сп'яніння, небезпечне для здоров'я і навіть життя. В даному випадку ми говоримо про ерготропне домінування, що означає підвищену збудливість симпатичної нервової системи та частини вегетативної нервової системи
Трофотропна	Зниження серцево-судинного тиску; уповільнення дихання та частоти пульсу; розслаблення м'язових затискачів; зменшення подразнення шкіри; почуття спокою та умиротворення. В даному випадку ми говоримо про трофотропне домінування, тобто переважання порушення парасимпатичної нервової системи

Примітка. Побудовано автором

Основна мета нашого дослідження полягає в тому, щоб вивчити ефективність музичної терапії з релаксацією для управління стресом педагогів. Виходячи з поставленої мети, було висунуто гіпотезу про те, що музична терапія з технікою релаксації значно покращить управління стресом педагогів.

Музичну терапію з релаксацією ми проводили впродовж 3 місяців. Зустрічі групи були заплановані двічі на тиждень протягом 12 тижнів поспіль. Було проведено дві контрольні зустрічі в кожну з 2 додаткових часових точок (через 3,6 місяців після останньої сесії). Кожен сеанс тривав 45 хвилин для музичного сеансу та 15 хвилин для релаксації. Учасники піддавалися вокальній імпровізованій музиці, живій музиці та попередньо записаній музиці на додаток до глибокого та повільного дихання та ритмічної діяльності протягом сеансів. Наприкінці кожного музичного виступу учасники мали глибокий і повільний вдих і розслаблення м’язів, яке тривало 5секунд у кожному сеансі.

Для досягнення оптимальних результатів групових занять з елементами музикотерапії будували їх, рівномірно

розподіляючи психофізичне навантаження, та проводили за наступною схемою:

1. Вступна частина (ритуал вітання, розминка: вправи на зняття напруги, скутості).

2. Основна частина (ігри та вправи на тему: дихальні вправи, релаксація, візуалізація, мобілізаційні вправи).

3. Заключна частина (обряд прощання).

У процесі дослідження з педагогами склалися певні підходи до проведення занять із елементами музикотерапії. На заняттях застосовується активна форма музикотерапії – прийоми, завдання та вправи, що використовуються у корекційній та лікувальній педагогіці, а також методи: ігрові, арт-терапевтичні та релаксаційні техніки, психогімнастичні вправи та елементи тренінгу спілкування.

Після комплексу тренінгових занять із елементами музикотерапії нами повторно було проведено опитувальник К. Вайсмана для дослідження рівня професійного стресу.

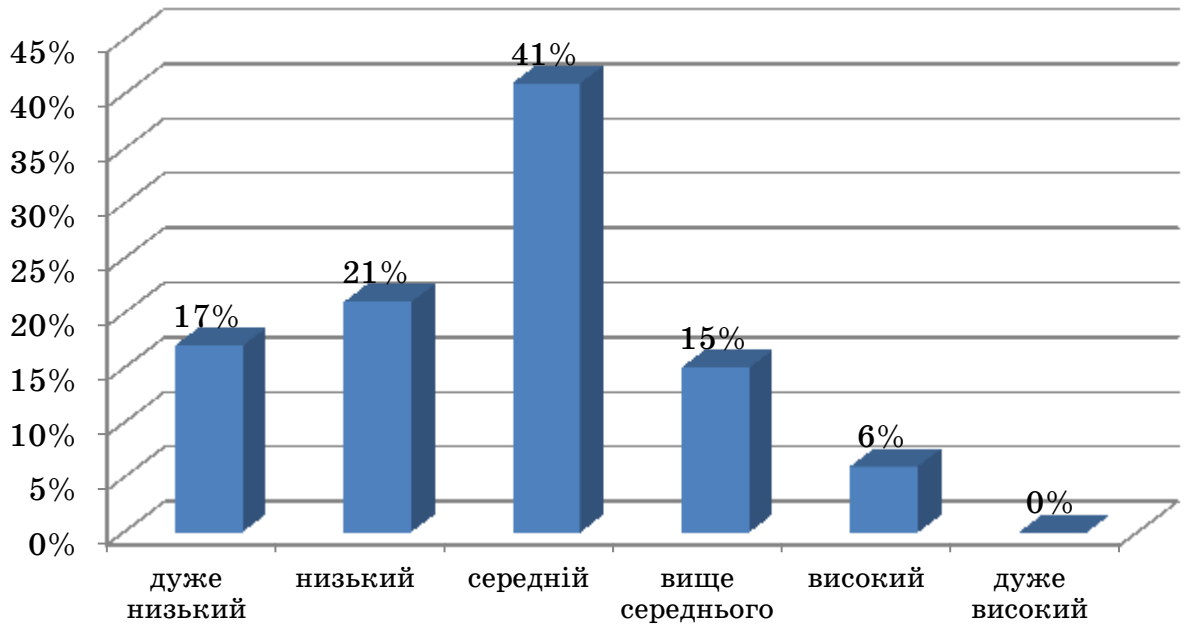

Рис. 5.5. Показники рівня професійного стресу у педагогів після музичної терапії

Джерело: побудовано автором

Маючи результати, представлені рис. 5.5, нами було встановлено, що у 6% респондентів виявлено високий рівень професійного стресу, у 15% педагогів рівень стресу ви-

щий за середній. У 41% опитаних середній рівень, у 21% педагогів виявлено низький та у 17% освітян дуже низький рівень стресу.

Наші висновки показали, що музична терапія суттєво покращила показники рівня професійного стресу у педагогів після музичної терапії. Крім того, позитивний ефект музичної терапії з релаксацією зберігався під час подальшого спостереження. Це свідчить про те, що музична терапія з технікою релаксації значно зменшила стрес. Подібні дослідження в інших країнах також виявили корисність музичної терапії з технікою релаксації для лікування клінічних і неклінічних станів. Наприклад, дослідження випадок-контроль, проведене в Ісландії Svansdottir і Snaedal [5], показало, що музична терапія є підходом, який зменшує порушення активності, агресивність і тривогу серед пацієнтів. Музичне втручання було описано як відповідний терапевтичний підхід, який покращує настрій [6]. Так само у Франції дослідження показали, що музична терапія з релаксацією є потужною стратегією, яка змінює негативні думки, емоції та викликає реакцію релаксації [7].

Музична терапія ефективна для зменшення всіх типів психологічних симптомів, серед яких тривога, пацієнти з фізичними або розумовими вадами та стрес, пов'язаний із роботою [8]. Дослідження показали, що музична терапія з технікою релаксації зменшує когнітивні стресори, незалежно від того, чи це легкий стрес, помірний стресор або сильний стрес[9]. На підставі результатів цього дослідження та досліджень, проведених експертами і спрямованих на різні види стресу, ми вважаємо, що музикотерапія лікує усі види стресу.

Нормалізація психоемоційного стану через сприйняття даної музики забезпечується шляхом виходу людини із негативних переживань, наповнення її позитивними емоціями, відновленням її емоційного стану. Отже, музикотерапія може і має стати сприятливим засобом профілактики емоційного вигоряння педагога. Ми вважаємо, що сеанси музикотерапії мають бути присутніми в сучасній педаго-

гічній практиці як однією з форм оздоровчої роботи з освітянами. Внаслідок чого ми досягнемо конкретних підходів, що склалися, до їх проведення.

5.13. ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ АДАПТАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СТИЛЮ ЖИТТЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗСУ ПРИ ВИКОНАННІ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

В сучасних умовах, коли військова діяльність нерідко включає непередбачувані та стресові ситуації, питання соціально-психологічної адаптації військовослужбовців стає однією з ключових складових їхньої успішної і ефективної служби. Адаптація до військового середовища, вимог служби, а також подолання різних стресорів, які супроводжують військове життя, має величезне значення для підтримання психічного та фізичного здоров'я військових.

Теоретичні аспекти соціально-психологічної адаптації військовослужбовців Збройних Сил України (ЗСУ) становлять важливий аспект дослідження, що привертає увагу науковців, фахівців та військового керівництва. Провідна мета цього дослідження полягає в розкритті основних концепцій, підходів та факторів, що визначають успішність та ефективність процесу адаптації військовослужбовців до вимог сучасної військової служби.

Військова служба вимагає від солдатів і офіцерів великих зусиль. Повернення до цивільного життя після служби так само може бути випробуванням. Люди, які повертаються до цивільного життя після військової служби, стикаються з різними викликами.

Адаптація до повсякденного життя поза військовою службою може здатися великим завданням для деяких людей. Ветерани повертаються зі служби, часто стикаючись з викликами, які варіюються від керування фізичними обмеженнями до переживання психічного та емоційного впливу військової служби.

Ветерани, які мають складності з пристосуванням до цивільного життя, можуть знайти підтримку за допомогою різних ресурсів. Зазвичай, ветерани можуть знайти ресурси, пов'язані з охороною здоров'я та освітою, що допоможуть їм адаптуватися до життя після військової служби. Доступ до підтримки та ресурсів, доступних ветеранам, є важливим для багатьох, які повертаються з активної служби.

Психологічні наслідки військової служби можуть бути значними. Приблизно один з десяти ветеранів з Афганістану і один з п'яти ветеранів Іракської війни стикаються з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР). Вплив, який ПТСР та інші психологічні розлади можуть мати на ветеранів, які повертаються до цивільного життя, може бути часом приголомшливим.

ПТСР у ветеранів може бути викликане кількома факторами. Оскільки військовослужбовці часто опиняються в ситуаціях високої напруженості під час служби, не дивно, що багато ветеранів повертаються з невидимими ранами війни.

Ефекти ПТСР можуть ускладнити пристосування ветеранів до цивільного життя. Особи з ПТСР можуть стикатися з додатковими проблемами з психічним здоров'ям, такими як депресія, тривога, зловживання алкоголем, наркотиками або думками про шкоду собі чи іншим. [1, с. 220] Ці проблеми з психічним здоров'ям можуть спричиняти відчуття самотності або відчуження від близьких після закінчення військової служби.

Розуміння та створення відповідних систем підтримки можуть полегшити перехід. Міністерство справ ветеранів США (VA) зібрало ряд загальних викликів, з якими стикаються ветерани при переорієнтації на цивільне життя.

Загальні виклики для ветеранів під час переорієнтації:

1. Створення відносин з цивільними особами – може бути складно спілкуватися з цивільними особами, які не знають або не розуміють того, що довелося пережити ветеранам.

2. Відновлення зв'язку з сім'єю – під час відсутності ветерана у військовій службі, в сім'ях можуть виникнути

нові рутини; сім'я та ветеран повинні адаптуватися до цих змін.

3. Приєднання до громади або створення нової – ветерани можуть шукати нові способи будування або приєднання до громади після служби, оскільки їхнє соціальне оточення під час служби може змінитися.

4. Повернення до роботи – ветерани можуть мати мало або жодного досвіду пошуку роботи або роботи в громадській сфері; вони можуть потребувати навчитися необхідним навичкам для отримання цивільної роботи.

5. Створення структури – відсутність структури, яка існує військовому житті, не є типовою для цивільного життя; ветерани повинні створити свою структуру або адаптуватися до життя в середовищі з більшою неозначеністю.

6. Адаптація до забезпечення необхідностей – під час військової служби необхідності забезпечуються, а вибір варіантів обмежений. При адаптації до цивільного життя ветерани повинні самостійно забезпечити свої потреби і вирішити, як і коли використовувати ресурси.

7. Адаптація до нового темпу роботи і життя – взагалі, роль в цивільному житті суттєво відрізняється від ролей військовослужбовців. Адаптація до нового робочого графіку та графіку домашнього життя може бути складною

8. Організація послуг – одна з ключових обов'язків повертаються ветеранів – це налаштування страховки, медичних та стоматологічних послуг. Навігація в цих послугах може здатися складною після того, як відповідні служ-би надавалися військовим протягом багатьох років [1, с. 221].

Адаптація у житті після військової служби ставить перед ветеранами унікальні виклики. Важко відчувати, що вам доводиться самостійно пристосовуватися до цивільного життя. Відчуття віддаленості від громади та структури, які забезпечує військова служба, може викликати відчуття самотності. Ветерани, які відчувають себе відчуженими та перенавантаженими переходом до цивільного життя, можуть знайти підтримку, звернувшись до ресурсів з психічного здоров'я та фахівців, які мають досвід у допомозі ветеранам з процесом переходу.

Різні фактори можуть ускладнити адаптацію ветеранів до цивільного життя. Дослідження виявили, що від посттравматичного стресового розладу (ПТСР) до статі існують змінні, які можуть зробити повернення зі служби складнішим.

Після повернення до цивільного життя ветерани часто знаходять значні ресурси. Для багатьох це може означати повернення до навчання або отримання кращого медичного страхування. Хоча навігація та отримання переваг може здатися складним завданням, дослідження показують, що якщо ветерани зможуть успішно скористатися своїми перевагами, це знижує перешкоди при переході до цивільного життя.

Для багатьох ветеранів доступ до ресурсів, таких як освіта, може збільшити їх можливості отримати роботу та шанси в суспільстві.

Здобувши навички, які можуть бути легше перекладені на цивільні роботи, ветерани можуть збільшити свій потенціал отримати значуще працевлаштування після служби.

Перебування в зоні бойових дій є однією з надзвичайних ситуацій, де особа безперервно відчуває найсильніший психоемоційний напруження, і для подолання цього стану вона вимушена використовувати надмірні вольові зусилля. Цей процес супроводжується високою вартістю: майже у всіх учасників бойових дій відбуваються фізичні та психічні зміни, що спричиняють психологічні труднощі.

Опрацювавши різні джерела та думки різних науковців у сфері психології ,ми зробили висновок, що ці фактори впливають на психологічний стан військовослужбовців різнопланово, здатність до бойових дій можуть підвищувати і понижувати.

Негативно впливають на боєздатність військовослужбовців такі чинники зміни стану життєвої ситуації:

1. Непередбачуваність бойових дій та їх тривалість.

2. Наявність загрози для здоров'я та життя.

3. Дії на ворожій або замінованій території під вогнем супротивника.

4. Оточення, загроза полону, жорстокість та брутальність ворога.

5. Складні погодні умови (холод, спека, опади, туман) і складна місцевість (болото, гори, пустеля, тундра).

6. Зміна режиму сну, виснаженість, поранення, захворювання.

7. Нестача набоїв, води, ізоляція, відсутність зв'язку з командуванням.

8. Конфлікти внутрішньо в підрозділі або в родинах військовослужбовців.

9. Негативне ставлення до війни.

10. Почуття психологічної (фізичної) безпомічності, так званий «комплекс жертви».

11. Недостатній рівень соціального захисту для військовослужбовців та їх сімей.

У той же час, на психічну готовність і стійкість воїна, стиль життя і поведінки позитивно впливають такі чинники:

1. Добровільність участі у війні та переконання у справедливості конфлікту.

2. Висока самооцінка та інтелект, сталість бойових навичок.

3. Інтегрованість в підрозділ і високий моральний клімат в ньому.

4. Релігійні переконання, які можуть надавати підтримку і моральний фундамент.

Зовнішні фактори військової обстановки можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні фактори включають соціальні (суспільно-політичні), бойові і еколого-ергономічні аспекти стилю життя.

Соціальні фактори мають ключове значення для формування мотивів та настроїв військовослужбовців. Вони включають в себе відношення суспільства до війни, ставлення до цілей конфлікту та військових дій, а також взаємовідносини військових колективів і довіру між командиром і підлеглими, стилю життя військового.

Історичний досвід показує, що успішність військової діяльності сильно залежить від соціального контексту

стилю життя, і від того, як сприймає суспільство мету війни та інтереси, які вона захищає.

Бойові фактори включають в себе різноманітні аспекти бойових дій, такі як інтенсивність, види зброї і техніки, втрати тощо. Ці фактори впливають на поведінку військовослужбовців під час бою.

Еколого-ергономічні фактори враховують вплив зовнішнього середовища на морально-психологічний стан військових, такі як географічні та кліматичні умови, тривалість і частота бойових дій, зручність використаної техніки тощо.

Суб'єктивні фактори включають в себе психофізіологічні та психологічні аспекти стилю життя [2, с. 115].

Психофізіологічні фактори оцінюють психофізіологічну конституцію та темперамент військовослужбовця, його стан втоми, фізичного і психічного здоров'я та нервово-психічну стійкість. Психологічні фактори враховують мотивацію військовослужбовця, наявність досвіду та здатність до адаптації до бойових умов, а також розвиток інтелектуальних та емоційно-вольових якостей.

Ці фактори допомагають зрозуміти, як особистість військовослужбовця взаємодіє з зовнішніми обставинами і впливає на свою поведінку, особливо в критичних ситуаціях, і є важливими для командирів на всіх рівнях для ефективного управління військовим колективом.

Отже, ці фактори мають складний вплив на психологічний стан військовослужбовців, залежно від умов і індивідуальних особливостей можуть підсилювати або послаблювати їх боєздатність/, що сформовані стилем життя.

Розглядаючи широкий спектр даних та думок вчених у галузі психології, ми прийшли до такого висновку, що психологічний стан стилю життя військовослужбовця оцінюється за декількома критеріями, які включають в себе такі аспекти рис. 5.6.

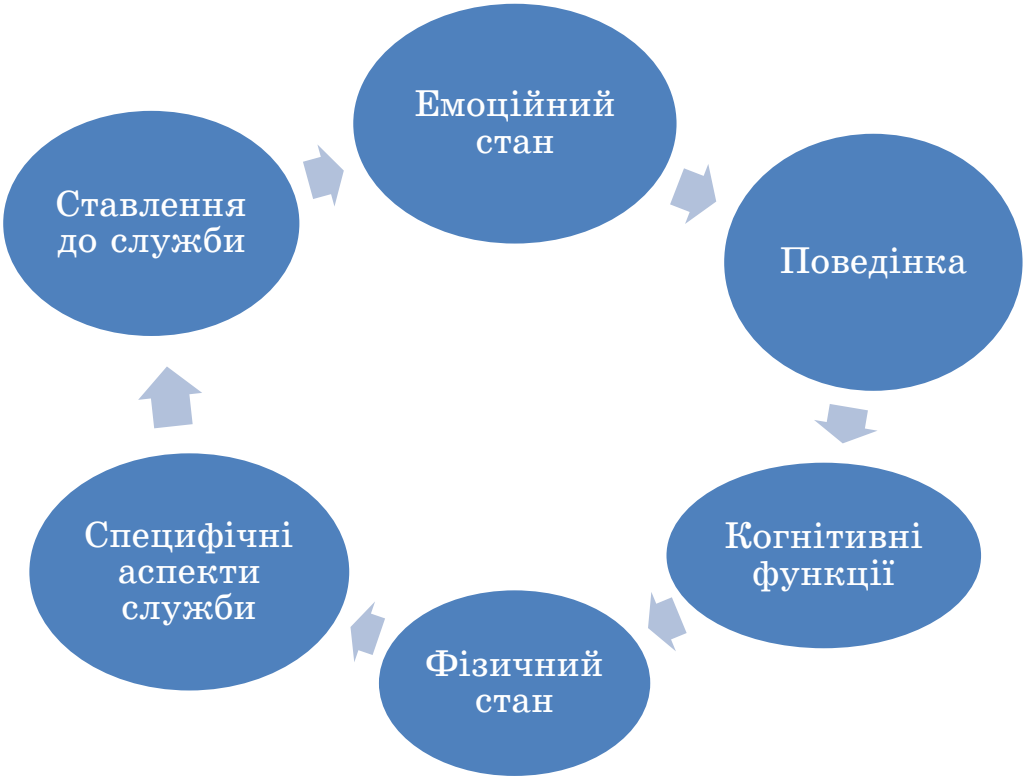

Рис. 5.6. Психоемоційні стани військовослужбовців, які впливають на формування стилю життя та поведінку

1. Емоційний стан:

– Стабільність емоцій: здатність контролювати свої емоції та реагувати на стресові ситуації.

– Тривожність: рівень тривожності та занепокоєння військовослужбовця.

– Депресія: наявність ознак депресивного настрою, апатії або втрати інтересу до діяльності.

Для аналізу емоційного стану всіх військовослужбовців використовується різні тести та методики, ми використаємо «Опитувальник міні-мульт» [3], які допоможуть нам отримати більш глибоке розуміння їхнього психологічного стану:

2. Поведінка:

– Соціальна адаптація, а саме здатність військовослужбовця адаптуватися до військового колективу та виконувати вимоги служби.

– Професійна діяльність, а саме здатність до виконання військових обов'язків та завдань.

– Міжособистісні відносини, а саме спілкування та відносини військовослужбовця з колегами та командиром.

Для систематичного аналізу та підвищення ефективності професійної поведінки військовослужбовців нашому розпорядженні є різні наукові інструменти і методики. Ми обрали для дослідження діагностику рівня соціальної фрустрованості [3] .

3. Когнітивні функції:

– Концентрація уваги, а саме здатність утримувати увагу та концентруватися на важливих завданнях.

– Пам'ять, а саме робота пам'яті та здатність військовослужбовця запам'ятовувати інформацію.

– Рівень інтелектуального функціонування, а саме здатність аналізувати, розв'язувати завдання та приймати рішення.

Для аналізу та підвищення когнітивних функцій військовослужбовців, які включають у себе розумові здібності, сприйняття, пам'ять, увагу та інтелектуальні навички, використовуються спеціалізовані когнітивні тести та методики. Ці інструменти дозволяють об'єктивно вимірювати рівень когнітивних функцій кожного військовослужбовця, ідентифікувати можливі обмеження та виявляти таланти. Це допомагає вдосконалити їхню професійну діяльність та підвищити загальний рівень когнітивної готовності для виконання важливих завдань у військовому середовищі. Ми використовуємо методику дослідження рівня суб'єктивного контролю (РСК) [3].

4. Фізичний стан:

– Фізичне здоров'я, а саме стан фізичного здоров'я військовослужбовця.

– Втома, а саме рівень фізичної та психічної втоми.

При розгляді діяльності в екстремальних умовах, дослідники найчастіше висвітлюють важливість психофізіологічних характеристик особистості. Отже, під час проведення професійно-психологічного відбору кандидатів до силових відомств обов'язково вивчаються такі показники, як сила, рухливість та стійкість нервових процесів.

Науково доведено, що діяльність, пов'язана з високим рівнем психічної напруги, ризиком, динамічним характером

та втомою, ставить підвищені вимоги до сили нервових процесів впливають на формування стилю життя. Крім того, завдання, пов'язані з роботою в умовах обмеженого часу, високої невпорядкованості або невизначеності наданої інформації, потребують швидкого переключення між завданнями та виконанням операцій з високою швидкістю, що вимагає підвищеної рухливості нервових процесів.

Під час виконання завдань в умовах війни високі вимоги ставляться до нервово-психічної сфери, зокрема до емоційно-вольових характеристик стилю життя. Однією з ключових передумов успішного виконання професійних завдань є здатність військовослужбовця подолати стресові ситуації, фізичні навантаження та швидко й адекватно реагувати на події та екстремальні ситуації, що формуються психоемоційними характеристиками стилю життя.

5. Специфічні аспекти служби: [4]

– Готовність до бойових дій, а саме здатність військовослужбовця виконувати бойові завдання та функції в умовах бойових дій.

– Ступінь професійної підготовки, а саме рівень володіння військовими навичками та знаннями.

Ми використовуємо багаторівневий особистісний опитувальник (БОО) «Адаптивність-200» [5, с. 56] та опитувальник «Стилю життя військовослужбовців» розроблений нами особисто.

Підрозділи спеціального призначення у військовій сфері виконують завдання, які супроводжуються унікальними вимогами та особливостями, які можуть суттєво впливати на психіку військовослужбовців.

Виконання специфічних завдань цих підрозділів ставить військовослужбовців у ситуації, коли вони часто повинні виявляти неабияку відданість, вміння пристосовуватися та приймати рішення під час стресових ситуацій. Це є складною та важкою роботою, яка може впливати на психологічний стан та емоційний стан військовослужбовців і одночасно транслює здатність трансформувати свій стиль життя під ситуацію [6].

Конкретні завдання та певний клімат можуть впливати на різні аспекти, зокрема на склад особового складу та специфічність виконання завдань. Наявність або відсутність певних завдань може визначати, скільки людей потрібно для їхнього виконання, а також формувати конкретні вимоги до кваліфікації особового складу.

Моральні мотиви, які стимулюють воїнів на героїзм та прояв мужності в умовах війни, отримували значну увагу в дослідженнях. Ці якості виступають проявом вольової активності особистості і можуть бути обумовлені різними факторами: патріотичними почуттями, фінансовими стимулами, бажанням, яке з'явилося у дитинстві, та іншими свідомо сформованими мотивами досягнень і, відповідно, стилем життя.

Психологи визначають хоробрість, сміливість та героїзм як вияви вольової активності особистості. Дослідження цих явищ передбачало розгляд мотивів людської поведінки та особливостей вольового та емоційного спектру особистості, що сформувався під впливом сталих умов стилю життя.

Мотиви поведінки особистості змінюються під впливом суспільних умов, змін геополітики держав, глобальних тенденцій та особистих переконань. Це підкреслює вплив суспільства та його ставлення до цих факторів на силу та напрямок моральних мотивів, що підштовхують до активних проявів.

Відчуття обов'язку: Сприйняття служби як обов'язку та відданості.

Ми розробили власний опитувальник щодо ставлення до військової служби, і ми впевнені, що цей інструмент допоможе нам краще зрозуміти погляди і уявлення наших учасників про армійську службу та формування стилю життя.

Також не слід забувати про негативні фактори, які впливають на психіку військовослужбовця та зміну поведінкових рис. [7]. Сучасні військові психологи аналізують різні аспекти класифікації негативних факторів, які впливають на психіку військовослужбовців під час їх військово-про-

фесійної діяльності, включаючи бойові дії. [7]. Наприклад, серед професійних умов військової служби виділяються наступні категорії (рис. 5.7).

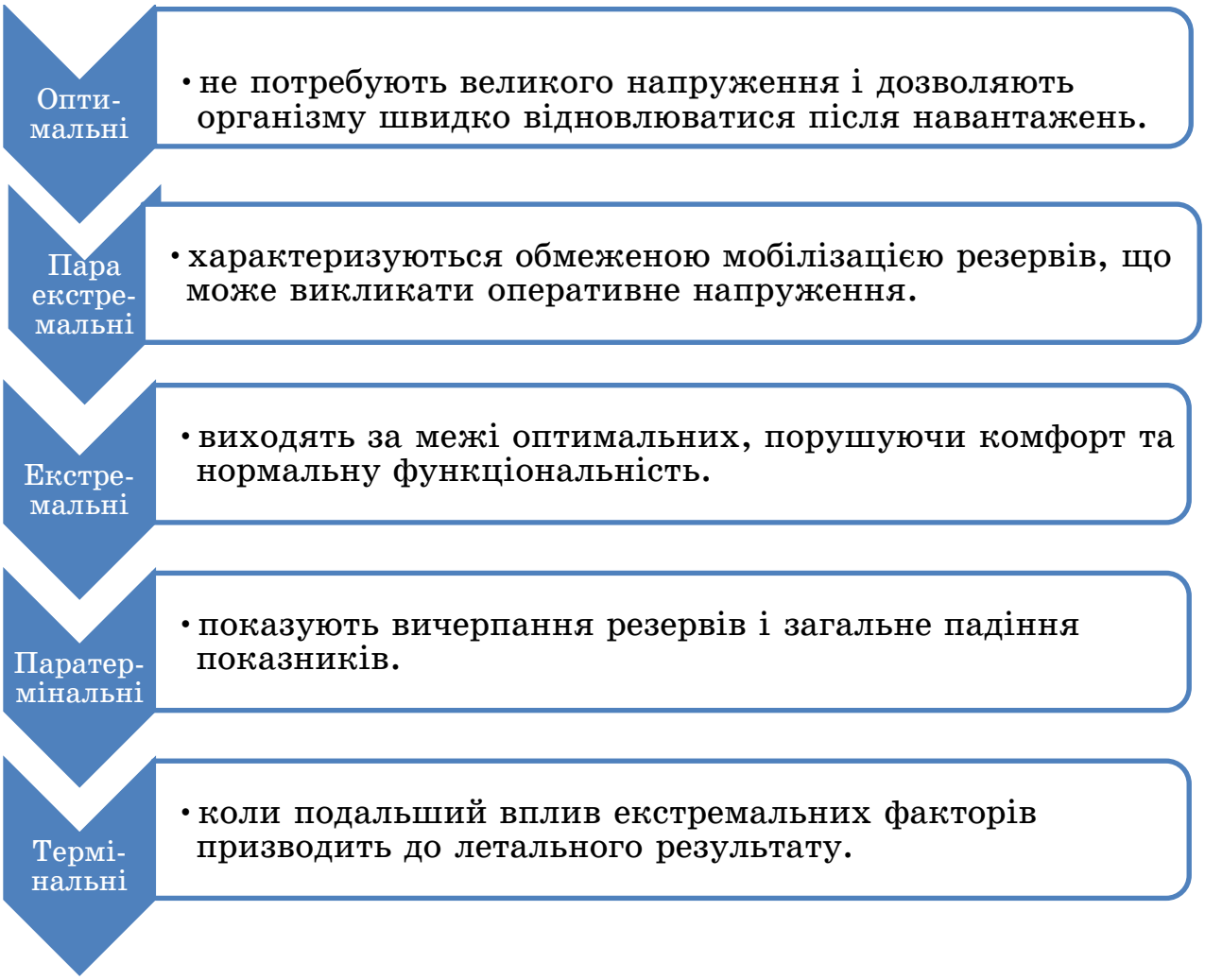

Рис. 5.7 Професійні умови стилю життя військової служби

Розглянувши думки науковців ми можемо запропонувати свою підбірку елементів, характерні для екстремальних ситуацій, що включають формування стилю життя:

1. Різноманітні емоційні впливи, пов□язані із загрозою, складнощами та великою відповідальністю завдань, які супроводжуються обмеженим часом для прийняття рішень.

2. Ситуації, що включають масову загрозу та почуття небезпеки, породжуючи відчуття незахищеності та прямої загрози для життя.

3. Високі фізичні навантаження, перенапруження сил, що впливають на психічні та психомоторні процеси, мовні функції, особливо за відсутності достатньої інформації.

4. Вплив значних прискорень та вестибулярних навантажень.

5. Різке змінення барометричного тиску, яке супроводжується вираженою гіпервентиляцією (збільшенням глибокого дихання більш ніж на 2,5–3 хвилини).

6. Гіпоксія (значне зниження рівня кисню у тканинах організму), присутність шкідливих речовин у повітрі, негативний вплив вібрацій, шуму, радіочастот.

7. Агресивний вплив різноманітних кліматичних та мікрокліматичних факторів (спека, холод, волога та інше).

8. Голод та спрага.

9. Сенсорна депривація та інформаційна ізоляція.

10. Акумуляція психологічного напруження та тривожність.

11. Почуття нещастя через страждання близьких та їх втрату.

Узагальнено, негативні впливи на бойову ефективність, психологічну готовність та особистісний розвиток військовослужбовців можна поділити на дві категорії: загальні, що впливають на особовий склад незалежно від військової спеціальності, виду чи роду Збройних Сил; специфічні, обумовлені особливостями службово-бойової діяльності, такими як снайпери, сапери, військовослужбовці високомобільних десантних військ, підрозділів спеціального призначення [7] рис. 5.8

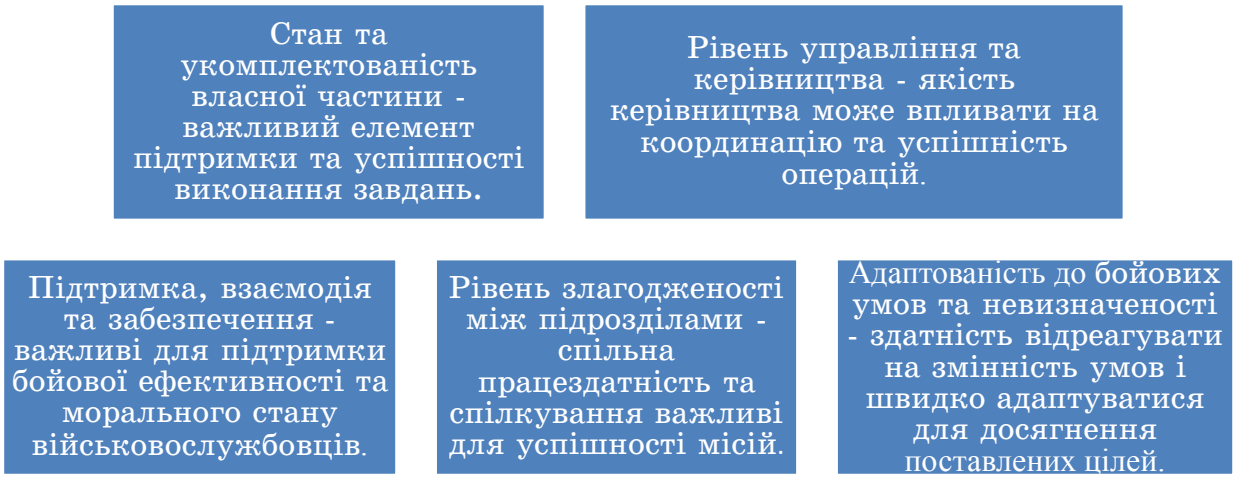

Рис. 5.8. Умови бойової діяльності та особистісний розвиток військовослужбовців як чинники формування стилю життя

Фактори, які можуть впливати на особовий склад як позитивно, так і негативно рис. 5.9.

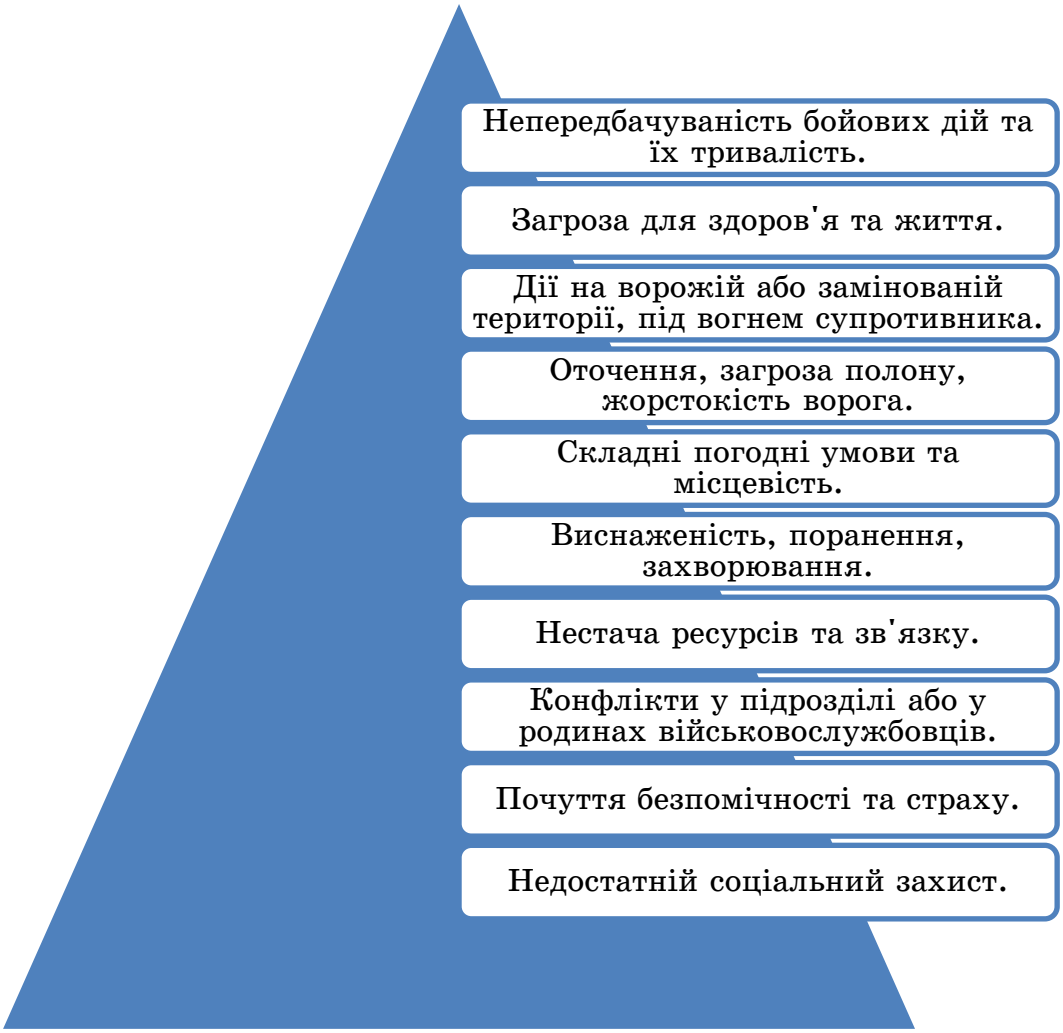

Рис. 5.9 Негативні фактори впливу на умови служби

З іншого боку, фактори які позитивно впливають на психологічну готовність та стійкість (рис. 5.10).

Ці фактори мають різнополюсний характер і можуть впливати на особовий склад як позитивно, так і негативно.

Аналізуючи дані, ми можемо визначити різні методи психологічного впливу, які впливають на адаптаційні можливості військовослужбовця у соціумі. Ці методи включають в себе психологічну підтримку, тренування навичок соціальної взаємодії, психологічну реабілітацію, та інші стратегії, спрямовані на підвищення успішної адаптації військовослужбовця до вимог суспільства.

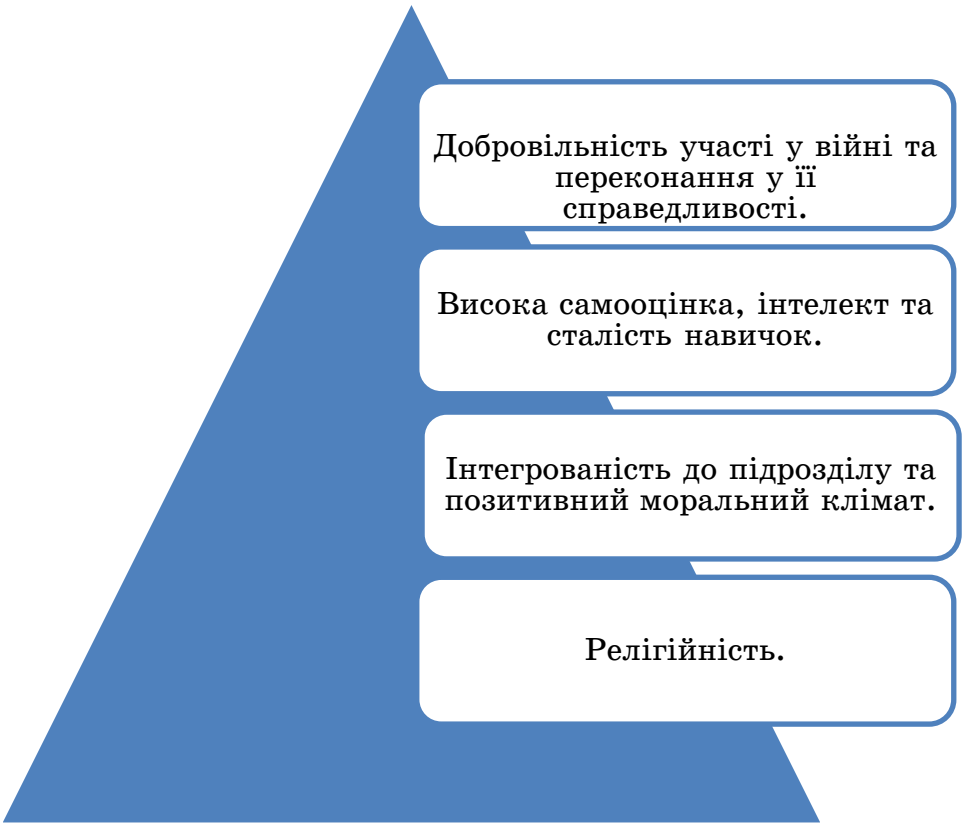

Рис. 5.10. Позитивні фактори впливу на умови служби

Це загальний підхід, що намагається врахувати безпекові та конфіденційні обмеження у воєнному контексті без розголошення конкретних деталей та локацій.

Отже, на нашу думку, соціально-психологічна адаптація військовослужбовців є складним і багатогранним процесом, який включає в себе адаптацію до військової організаційної структури, військового обов'язку, колективу та військового способу життя загалом. Важливими аспектами адаптації є взаємодія з товаришами збройної служби, побудова військового побуту, підпорядкування військовим нормам та цінностям.

Специфіка соціально-психологічної адаптації військовослужбовців ЗСУ визначається їхнім стилем життя, який включає звички, цінності, спосіб ведення повсякденного життя та взаємодію з оточуючим світом. Вплив стилю життя на адаптацію виявляється через адаптаційну сумісність, конфлікти цінностей, наявність ризикованої поведінки та здатність до подолання труднощів.

Висновуючи результати дослідження вважаємо, що важливість вивчення впливу стилю життя на соціально-психологічну адаптацію військовослужбовців ЗСУ та розуміння цього взаємозв'язку може сприяти вдосконаленню підходів до підготовки та підтримки військових під час їхньої служби, сприяючи створенню сприятливого середовища для їхньої адаптації та ефективного функціонування військової організації.

5.14. ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХОДИ ПРИ ВИКЛАДАННІ МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасне технологічне суспільство ставить нові виклики до освіти, в тому числі й вищої як в національному, так і в світовому масштабі. Деякі з даних питань стосуються сприяння активної участі студентів у процесі навчання, допомагаючи їм здобувати нові знання та навички застосування цих знань на практиці, а також розвиток звичок до самостійного та індивідуального навчання, працювати над впровадженням новітніх та ефективних методів, засобів і форм навчання.

На даний час у закладах вищої освіти надається можливість здобувати освіту студентам, які поділяються на групи залежно від спеціальностей. Проте ці групи студентів неоднорідні за:

– рівнем сформованих математичних знань і умінь (обсяг і глибина, знання та вміння використовувати ці знання);

– рівнем пізнавальної та практичної самостійності та активності;

– мотивацією до навчання;

– віком;

– рішучістю і волею до успіху тощо.

Ефективність процесу навчання, незалежно від навчальної дисципліни, залежить від створених дидактичних умов, за яких максимально реалізуються індивідуальні можливості кожного здобувача освіти. Але всі студенти різні: за рівнем розвитку, за типами нервової системи, фізіологічними особливостями пам'яті, мислення тощо. Саме тому працювати в однаковому темпі з усіма студентами, та на одному рівні складності практично неможливо. Постає проблема проектування індивідуальних освітніх траєкторій для кожного студента окремо, або для певної підгрупи. «Поєднання індивідуалізації навчання з його диференціацією дасть можливість зменшити кількість студентів, які потребують особливого індивідуального підходу, і кожен учень зможе працювати на відповідному йому рівні» [1].

Індивідуалізація навчання – це «система засобів, яка сприяє усвідомленню студентом своїх сильних і слабких можливостей навчання, підтримці і розвитку самобутності з метою самостійного вибору власних смислів навчання. Індивідуалізація сприяє розвитку самосвідомості, самостійності й відповідальності» [2].

Індивідуалізація навчання передбачає:

1) надання індивідуально орієнтованої допомоги студентам в усвідомленні особистих потреб та інтересів, досягнення навчальних цілей;

2) створення умов для реалізації заданих природних здібностей і можливостей;

3) підтримання студента у творчій самореалізації;

4) підтримку студента у рефлексії.

Сутність індивідуального підходу полягає в управлінні розвитком здобувача освіти, що ґрунтується на поглибленому знанні його умов життя та особистісних рис. Педагогіка індивідуального підходу передбачає адаптацію форм та методів педагогічного впливу до індивідуальних особливостей студента з ціллю забезпечення запроектованого рівня розвитку особистості.

Диференціація – це «така форма індивідуалізації, коли в групи для спільного навчання об'єднуються студенти, які подібні за певними індивідуальними особливостями» [3].

У педагогічній літературі вживають терміни: «зовнішня диференціація» та «внутрішня диференціація».

Зовнішня диференціація – це «така організація навчального процесу, за якої для задоволення різнобічних інтересів, здібностей і нахилів здобувачів освіти створюються спеціальні диференційовані класи, школи». [3]

Зовнішня диференціація навчання здійснюється за двома напрямами:

1) шляхом створення закладів освіти на основі спеціальних здібностей, інтересів і професійних нахилів здобувачів (профільні та спеціалізовані навчальні заклади, класи з поглибленим вивченням окремих предметів);

2) шляхом створення закладів освіти за певним рівнем загального розумового розвитку здобувачів освіти і стану їх здоров'я (заклади для обдарованих дітей та підлітків, для здобувачів з особливими потребами, класи вирівнювання).

Внутрішня диференціація – це така організація навчального процесу, за якої розвиток індивідуальності здійснюється в умовах роботи викладачів у звичайних аудиторіях.

Виділяють наступні основні форми викладання математичних дисциплін: лекція, семінарське заняття, практичне заняття, індивідуальна та самостійна робота. Остання має два підвиди: самостійна робота під керівництвом викладача, та самостійна робота студентів. Темп і рівень складності семінарів зазвичай орієнтовані на середнього студента. Для студентів, яким важко сприйняти та зрозуміти навчальний матеріал, а також для студентів, які мають знання та вміння вищі середніх з математики повинні підтримуватися індивідуальною роботою в двох її підтипах.

Для досягнення цілей цієї диференційованої інструкції необхідно розробити завдання для індивідуальної роботи, які враховують рівень математичних знань студентів, їхні знання та вміння. Ці завдання поділяються на дві групи:

– завдання для самостійної роботи, спрямовані на заповнення прогалини в знаннях і вміннях студентів;

– завдання для самостійної роботи, спрямовані на закріплення знань студентів та відточування їх умінь і навичок.

Іншим способом групування завдань для індивідуальної роботи є систематизація їх за різними показниками, як наприклад: складність, ступінь.

Щоб гарантувати успіх індивідуальної роботи закріпленої за студентами, викладачу необхідно визначити стилі навчання студентів, а також власний стиль взаємодії в роботі зі студентами.

Вдалим способом реалізації індивідуального підходу в навчання студентів закладів вищої освіти є особисті уподобання, здібності та цілеспрямованість для досягнення своїх цілей.

Залежно від рівня знань, умінь студентів викладач зможе вибрати правильний підхід, який гарантуватиме ефективність:

– коли знання, уміння студентів на низькому рівні, а провідну роль займає тьютор;

– коли знання та вміння здобувачів освіти на низькому рівні, але вони мають сильну волю, викладач може забезпечити постійну допомогу та підтримку;

– коли знання та вміння студентів на високому рівні, але у них немає сильної волі, викладач змушений постійно певним чином мотивувати студентів;

– коли знання та вміння студентів на високому рівні й вони мають сильну волю, педагог повинен створити належне середовище для самоосвіти та стимулювати мотивацію і почуття досягнення здобувачів освіти.

Такі завдання для індивідуальної роботи ефективні, якщо вони використовуються в поєднанні з послідовним безперервним оцінювання або з портфоліо студента.

Диференціація полягає у всеосяжному пристосуванні змісту і процесу навчання до індивідуальних можливостей кожного студента.

Здійснення диференціації на практиці передбачає:

1) вивчення типологічних особливостей студентів та рівня їхньої успішності з метою оцінки їхньої можливості;

2) організаційне розв'язання проблеми диференціації, як поділ групи на підгрупи з врахуванням навчальних можливостей студентів, виокремлення підгруп слабших або сильніших здобувачів освіти;

3) вивчення вимог програми і структури змісту навчального предмета з огляду його можливого скорочення, розширення, спрощення, дозування, градуювання тощо;

4) побудова на цій основі апарату різнорівневих навчальних задач, вибір методів і форм їх вирішення.

Зрештою, можна провести диференціацію за способом організації процесу навчання-навчання шляхом використання максимально різноманітного спектру видів організації дидактичної діяльності (рівневі кабінети, рівні групи або діяльність, організована самостійно).

Слід зазначити, що існує ряд проблем, що виникають при використанні диференціації у навчанні:

– діагностична – для того, щоб диференціація була ефективною, викладач повинен мати діагностичну компетентність. Саме на заняттях педагог має визначити особистісні якості студентів на основі лише спостережень (які є найпростішим способом вивчення індивідуальних відмінностей);

– дидактична – величезний обсяг навчального матеріалу, а кожна дисципліна вимагає її дидактичного опрацювання;

– організаційна – підготовка, проведення та управління диференційованим навчанням особливо трудомісткістка діяльність для викладача;

– мотиваційна – багатьом студентам бракує мотивації для досягнення результатів.

Науковці виділяють рівні індивідуалізації та диференціації навчальної діяльності, найважливішими з яких є ті, що спрямовані на зміст процесу навчання і дидактичні стратегії. Щодо змісту, то основними напрямами диференціації та індивідуалізації є варіювання обсягу знань та інформації залежно від потенціалу здобувачів освіти, залучених до процесу навчання і способів та методів, за допомогою яких знання подаються студентам. Засоби навчання

мають бути підібрані так, щоб вони були максимально адаптовані до об'єкта навчання та навчальної діяльності студентів. Наприклад, постійне застосування методів з високим ступенем формованості навчання через відкриття, проблематизацію, кейс дослідження, кластерний метод і так далі, є корисним кроком для пристосування інструкції до характеристик і особливості залучення студентів до цього виду діяльності, тому користь для кожного здобувача від навчання буде максимальною.

Узагальнюючи аналіз проблеми зазначимо, що: диференційований підхід до навчання студентів у закладах вищої освіти вимагає особливої методичної підготовки до проведення занять: умовний розподіл студентів на групи; виокремлення головних і опорних понять з теми, яка вивчається; виконання типологічної структури навчального матеріалу, поглиблення й спрощення його змісту для окремих груп студентів; підбір завдань для самостійної роботи різного рівня складності; застосування відповідних методів та прийомів самостійної роботи на занятті; оптимальне поєднання на занятті різних форм роботи (фронтальна, робота в групах, індивідуальні завдання тощо); чітке виділення часу для самостійного виконання завдань різними групами; визначення викладачем обсягу його допомоги студентам під час керівництва їх самостійною роботою; диференціація інших видів роботи учнів.

Диференціація навчання є запорукою розвитку здобувачів освіти з різними здібностями та інтересами. Підвищенню ефективності занять математичних дисциплін в закладах вищої освіти сприяє використання програмних засобів навчального призначення. Особливістю практичних та семінарських занять має бути постійне залучення студентів до самостійної роботи. Доречно спільно з студентами обговорити ідею та алгоритм розв'язування певних завдань. Після цього кожний студент може виконувати запропоновану систему завдання, спілкуючись із викладачем.

Відповідне поєднання досвіду викладача з ентузіазмом студентів зможе призвести до позитивних результатів у застосуванні диференційованого підходу в навчанні математичних дисциплін студентів закладів вищої освіти.

5.15. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ

Останнім часом все більшої уваги приділяється дослідженням сім'ї, особливо в контексті сімейних взаємин взагалі і дитячо-батьківських зокрема. Проблема вивчення особливостей взаємин батьків з дітьми різного віку заслуговує особливого інтересу саме на сучасному етапі розвитку суспільства. Сучасна українська молодь у пошуках особистої віри та ідеї позбавлена чітких, визначених орієнтирів з боку суспільства і держави; залишається лише сім'я, значущість якої для дитини важко недооцінювати. І якщо вона не здатна запропонувати життєві орієнтири, то молода людина покладається на свої відчуття і відносно невеликий досвід власного життя.

Сьогодні спостерігається трансформація інституту сім'ї: змінюються, іноді радикально, сімейні ролі, плюралізм світоглядів в суспільстві на проблеми сім'ї та шлюбу покладає вибір значущих цінностей на батьків та їх дітей, що зумовлює підвищення ступеню батьківської відповідальності.

Психологічний аналіз показує, що діти, представляючи невід'ємну частину суспільства, молодших його членів, прагнуть жити загальним життям із дорослими. Як інструмент виховання дитячий колектив організується дорослими.

Формування людини як особистості жадає від суспільства постійного і свідомо організованого удосконалювання системи суспільного виховання, подолання застійних, традиційних, стихійно сформованих форм.

На особливості контакту у міжособистісних стосунках батьків та дітей впливають: емоційне ставлення батьків до дитини, мотиви та цінності дорослого в цій ролі, стиль взаємодії та виховання. У спілкуванні з дорослим дитина реалізує свої потенційні можливості, пізнає навколишній світ, формує власний образ «Я», а також набуває першої моделі відносин [6].

Питання порушення функціональності міжособистісних стосунків батьків та дітей та її корекції розкривається в

роботах Е. Г. Ейдеміллера, основоположника системної сімейної психотерапії Беручи до уваги його погляди можемо дослідити динаміку та взаємовідносини в родині, а також виявити фактори, які можуть впливати на порушення функціональності міжособистісних відносин. Це може включати конфлікти, неврівноваженість ролей, неправильні способи спілкування та інші аспекти, що впливають на здоров'я сімейної системи. [1].

Ознакою порушених міжособистісних стосунків батьків та дітей може бути поведінка, як неадекватна формам сепарації в умовах спотворення міжособистісної взаємодії дити-ни та батьків, яка заважає дитині «бунтувати» у просторі реальних взаємин і змушує шукати інші шляхи, наприклад, ушкоджуючи власне тіло. Відображення цієї ідеї можна знайти у роботах представників психодинамічного напряму таких, як З. Фрейд, М. Кляйн, Д. Віннікотт та інших [5].

Вивчення психологічних особливостей міжособистісних стосунків батьків і дітей у останніх дозволить виявити можливі фактори, а саме характер дитячо-батьківських відносин, що впливає на прояв даної поведінки у дитини та обґрунтувати необхідність роботи психолога з сім'ями, оскільки це може бути однією з «мішеней» під час психотерапевтичної роботи з цією категорією пацієнтів.

Системний аналіз теоретичних досліджень вивчення міжособистісних сімейних стосунків дав змогу розглянути їх з різних теоретичних позицій (M. Ainsworth, K. Anderson, E. Berne, J. Bowlby, J. Dollard, F. Dolto, Z. Freud, A. Freud, E. Fromm, T. Gordon, O. Lovaas, N. Miller, R. Petersen, C. Rogers, D. Winnicott), що слугувало підґрунтям для подальших дослідницьких пошуків в окресленій темі на засадах дослідження комплексного підходу (Б. Ананьєв, В. Бехтерєв, С. Максименко, С. Мікулинський, Г. Попов, В. Синьов) у формулюванні базового в нашій роботі поняття «міжособистісні сімейні стосунки» – це система взаємин, яка охоплює подружні, дитячо-батьківські та сиблінгові стосунки й виявляється в характері та способах взаємодії учасників у процесі комунікації та спільної діяльності в межах мікросім'ї та середовища й має спільну мету.

Встановлено, що вчені визначають міжособистісні сімейні стосунки як систему (А. Варга, С. Головін, С. Мінухін, О. Черніков, E. Fromm, V. Satir), в структурі якої виділяють когнітивні характеристики (Г. Андрєєва, О. Захаров, Й. Лангмейер, З. Матейчек): усвідомлення членами родини спорідненого зв'язку між собою, уявлення про місце, функції та ролі в сім'ї, розуміння її ієрархії, ціннісні орієнтації кожного, дитячі та батьківські установки й очікування; складові, що визначають емоційний компонент зазначених стосунків (А. Варга, О. Карабанова, А. Петровський, К. Поліванова, Л. Саготовська, В. Столін, M. Ainsworth): емоції, почуття та взаємоставлення членів сім'ї, здатність сприймати та розпізнавати емоційні стани членів родини, безумовно приймати свою дитину та співпереживати їй; поведінкові особливості – патерни спілкування та взаємодії між членами родини, які визначають відповідні стилі (А. Варга, Е. Ейдеміллер, В. Кан Калик, А. Шведовська, В. Юстицкис). Втім, структура міжособистісних сімейних стосунків має складну ієрархічну систему, центральним елементом якої є дитячо-батьківські взаємини, адже вони впливають як на подружні, так і на сиблінгові стосунки (Д. Корнієнко, К. Красильнікова, J. Belsky). З одного боку, дитина є каталізатором подружніх взаємовідносин (зміна уявлень про сім'ю, сімейні ролі та функції кожного учасника; поява нових очікувань стосовно партнера як батька (матері)) та сиблінгових стосунків (ставлення батьків впливає на ставлення сиблінгів один до одного). З іншого – відбувається перебудова ієрархії сімейних ролей, і батьки займають найвищий щабель та несуть відповідальність за розвиток системи міжособистісних стосунків як у родині в цілому, так і окремо кожної підсистеми. Здійснене упорядкування наукових підходів у контексті теоретичного аналізу досліджуваної проблеми до розгляду дитячо-батьківських стосунків дозволяє констатувати такі погляди на позиції учасників окреслених взаємин: з позиції ставлення батьків – розглядаються типи виховання, батьківські установки, ставлення батьків до дітей (Ю. Гіппенрейтер, К. Красильнікова, А. Петровський, Л. Саготовська, А. Співаковська); з позиції

стосунків дітей – аналізуються види дитячої прихильності, сприймання дітьми батьків і сімейної ситуації (Г. Андрєєва, О. Горецька, Й. Лангмейер, З. Матейчек, А. Співаковська); з позиції взаємин дітей і батьків – акцентуються динамічні особливості спілкування між батьками і дітьми (А. Варга, В. Кан Калик, Г. Хоментаускас, А. Шведовська). У цій тріаді провідна позиція у стосунках належить батькам.

Н. В. Іваненко дає таке визначення міжособистісних стосунків батьків і дітей: міжособистісні стосунки батьків і дітей – це система міжособистісних установок, орієнтацій, очікувань у вертикальному напрямку по вікових сходах: знизу вгору (діада «дитина – батьки») та зверху вниз (діада «батьки – дитина»), що визначаються спільною діяльністю та спілкуванням між членами сімейної групи [2].

Розгорнута теорія про сім'ю як окрему одиницю, яка з одного боку включена у взаємовідносини із зовнішнім світом, а з іншого має внутрішню структуру, представлена в системному сімейному психотерапевтичному підході. Сім'я, у якій реалізуються міжособистісні стосунки батьків і дітей, має складну структуру, оскільки у неї включені відносини між її членами тощо. Це відкрита динамічна система, в якій рівновага підтримується завдяки постійному переходу від гомеостазу до змін. З одного боку, вона прагне змін, а з іншого – противиться їм, намагаючись зберегти свою цілісність.

В. Сатський у книзі «Як будувати себе та свою сім'ю» описує такі складові сімейної системи:

1) мета, визначальне призначення системи: виховання підростаючого покоління та розвиток всіх її членів;

2) елементи системи: подружжя, батьки та діти і так далі;

3) порядок функціонування елементів системи: правила та традиції сім'ї, типи взаємин між її членами;

4) енергія всередині системи необхідна для нормального функціонування її частин;

5) взаємодія із зовнішнім світом: ставлення сім'ї до змін, що відбуваються у житті [6].

Існує два типи систем: закриті та відкриті. Основні відмінності між ними визначаються характером реакції на внутрішні та зовнішні зміни [6].

Таблиця 5.3.

Характеристика закритої та відкритої сімейної системи за В. Сатський

Характеристики	Закрита система	Відкрита система
1. Характер зв'язків усередині системи	Немає зв'язків; Мають ригідний характер.	Множинні, рухливі та гнучкі зв'язки між членами сім'ї.
2. Обмін інформацією поза та всередині системи	Ні	Інформація вільно пересувається всередині системи та за її межі.
Як це проявляється у сім'ї		
1. Самооцінка	Низька	Висока
2. Спілкування	Непряме, сплутане, невизначене, неадекватне, що перешкоджає зростанню	Пряме, ясне, певне, адекватне, що сприяє зростанню
3. Стилі взаємовідносин	Звинувачуючий, запобігливий, прораховує, відсторонений	Врівноважений
4. Правила	Приховані, застарілі, жорсткі, незмінні люди змінюють свої потреби, підлаштовуючись під встановлені правила, заборони обговорення	Відкриті, сучасні, гуманні, змінюються, коли виникає потреба, повна свобода будь-яких обговорень
5. Результат	Випадковий, хаотичний, деструктивний	Заснований на об'єктивній реальності

Уявлення В. Сатського про відкриту та закриту сімейну систему багато в чому перегукуються з поглядами Е. Г. Ейдеміллера про нормально функціонуючу та дисфункціональну сім'ю. Нормально функціонуюча (гармонійна) сім'я - це сім'я, яка функціонує за правилами, які були нею вигадані або перейняті із соціального оточення. У сім'ї, що нормально функціонує, відбувається задоволення базисних потреб усіх її членів (у безпеці та захисті, у прийнятті та схваленні, у зростанні та змінах, у самоактуалізації), забезпечується взаємна підтримка та потреба в автономії окремих членів. Родинні зв'язки наповнені емоційною прихильністю, члени сім'ї не конкурують між собою, виконуючи кожен свою рольову функцію. У таких умовах усі стресові ситуації та кризи в динаміці сімейного розвитку зглад-

жуються і загалом проходять для системи безболісно. Така сім'я здатна створювати міцні та стійкі зв'язки з найближчим оточенням [3].

Дисфункціональна (негармонійна) сім'я – сім'я, в якій виконання функцій виявляється порушеним, через що виникають передумови для прояву горизонтальних та вертикальних стресорів:

1. Горизонтальні (нормативні) стресори – це кризи під час життєвого циклу сім'ї.

2. Вертикальні стресори – це сформовані, фіксовані патерни емоційно-поведінкового реагування, що передаються від покоління до покоління [3].

Стресори можуть сприяти диференціації функціонування сім'ї, а також являти собою сімейне успадкування, що патологізує. Поява стресорів у негармонійних сім'ях, як правило, посилюють їх дисфункції. Це найбільше зумовлює виникнення сімейної ролі «носія симптому», яку приймає член сім'ї, який має найбільш уразливу соціальну позицію у системі через різноманітні фізичні чи психологічні причини. Часто носієм симптому виявляється дитина в силу особистісної несформованості та незрілості. Для дисфункціональних сімейних систем також характерна наявність таких типів патологізуючого виховання:

1) потураюча гіперпротекція: дитина знаходиться в центрі уваги сім'ї, яка прагне максимального задоволення її потреб;

2) домінуюча гіперпротекція: дитина – центр уваги батьків, що віддають їй багато сил і часу, але при цьому вона позбавлена самостійності через безліч заборон та обмежень;

3) підвищена моральна відповідальність: батьки пред'являють високі вимоги до дитини, але не приділяють уваги її потребам;

4) емоційне заперечення: усвідомлено чи неусвідомлено дитина ототожнюється батьком з негативним моментом у їх власному житті. У такій ситуації у дитини може виникнути відчуття, що вона є на заваді батькам, які не допускають з нею близького контакту;

5) жорстоке поводження батьків з дітьми: емоційне відкидання, що виявляється у покаранні у вигляді побиття та катування, позбавленням задоволень, незадоволенням потреб;

6) гіпопротекція: дитина надана сама собі, батьки не виявляють інтересу до її життя і не контролюють її [3].

За цих типів виховання відбувається порушення функціонування сім'ї як системи, оскільки обов'язки та задоволення базисних потреб (безпека, любов і прийняття, турбота, самоактуалізація) розподілені нерівномірно між членами сім'ї. Причинами порушення сімейного виховання можуть виступати відхилення в особистості батьків (наявність акцентуацій або особистісних розладів) і особистісні проблеми батьків, які вони вирішують за рахунок виховання дитини, задовольняючи власні потреби [3].

Таким чином, наявність у дитини ролі «носія симптому», яка може набувати різних форм, або патологізуючих типів виховання в сім'ї може служити маркером дисфункціональності даної сімейної системи, а значить і спотворення образу дитячо-батьківських стосунків у дитини, яка в ній виховується.

Міжособистісні стосунки батьків і дітей для дитини з погляду Л. С. Вишневецького спочатку будуть представлені малодиференційованими стимулами, які надалі за допомогою асоціацій почнуть інтегруватися, потім з розвитком мови вони набудуть конкретних значень: – «мама» та «тато», «батьки» будуть осмислені, але прив'язані до особистостей реальних об'єктів. З розвитком мислення дитини образ батька та матері ускладниться, набуде символічного сенсу. Наприклад, для маленької дитини усвідомленим буде образ реальних батька та матері, потім вона зрозуміє, що в інших дітей теж є батьки і це також «мами» та «тата», діти з розвитком рефлексії не лише матимуть збиральні образи, а й зможуть усвідомлено уявити себе як один з батьків [4].

У психології образ трактується, як цілісна структура, що відбиває реальність і є змістом психіки людини. У образі переплітаються об'єктивні та суб'єктивні елементи.

А. Н. Леоненко описував наступний механізм формування образу: індивід чуттєво взаємодіє з предметами об'єктивного світу, тобто сприймає їх шляхом відчуттів різної модальності, накопичує інформацію про предмет через безпосередню взаємодію. Так утворюється фактура майбутнього образу, яка, поєднуючись із особистим досвідом індивіда, його накопиченими знаннями, набуває значущості, наділяється змістом. Об'єктивно існуюче стає символічним, втрачаючи безпосередню оболонку. Тобто образ – це не просто уявлення предмета у вигляді певної картинки у психіці людини, а внутрішньопсихічно осмислений чуттєвий досвід, отриманий шляхом безпосередньої взаємодії з предметом чи явищем [6].

Вітчизняні представники відносили образ до свідомості, описуючи його, як продукт взаємодії сприйняття і мислення, в психоаналітичній традиції образ же, називають «імаго», скоріше є не просто осмисленою об'єктивною реальністю, а несвідомою фантазією про об'єкт, яка часто не усвідомлюється людиною, але впливає з її сприйняття у міжособистісній взаємодії [5].

Виходячи з уявлень про образ, можна припустити, що він змінюватиметься під час онтогенезу дитини. З накопиченням знань і отриманням досвіду на основі організму, що фізіологічно розвивається, дитина зможе вибудовувати більш складні взаємозв'язки, що формують образ міжособистісних стосунків батьків і дітей і перейде від до об'єктної взаємодії до об'єктної з точки зору опису взаємодії в психоаналітичній традиції.

Для виживання та адекватного розвитку дитині необхідний контакт із дорослим, оскільки це дозволяє їй встановити з ним емоційний зв'язок і завдяки взаємодії пізнати світ. Значимість близького дорослого у розвитку дитини відзначали представники різних напрямів, проте кожний пояснював його роль у цьому розвитку по-своєму. У культурно-історичній концепції Л. С. Вишневецький, який також знаходить відображення в роботах А. Р. Лурченко, розумів, що дитина одночасно розвивається природним

шляхом, в ході якого розгортаються її генетичні та фізіологічні особливості та нижчі психічні функції культурним шляхом, де через контакт з дорослим вона набуває досвіду взаємодії з ним. Цей контакт є розгортання вищих психічних функцій в інтерпсихічному просторі, потім шляхом інтеріоризації дитина переносить вищу психічну функцію в план своєї психіки і використовує її самостійно для пізнання навколишнього світу [6].

У психоаналітичній теорії дорослий і є посередником між зовнішнім світом і внутрішнім малодиференційованим психічним простором дитини. Спочатку дитина не виділяє дорослого із зовнішнього світу. Спочатку їй необхідно визначити власні тілесні кордони, однак саме дорослий у спілкуванні закладає в дитині здатність розмежовувати свій внутрішній і зовнішній світ, а потім і виділяти близьких із навколишнього середовища та свого власного інтрапсихічного простору, даючи їй достатню базу для подальшого розвитку та ускладнення психічних процесів [5].

Образ дитячо-батьківських стосунків, згідно з представниками перинатальної психології, у дитини почне формуватися вже в перинатальному періоді, де йде первинне зародження у плоду почуття безпеки та бажаності, які підкріплюються емоційним відгуком матері щодо свого стану та майбутньої дитини. У допологовому періоді й у роки життя дитячо-батьківські стосунки більшою мірою зміщені на діадні відносини матері та дитини. Це не означає, що батько виключається з цих відносин, швидше він перебуває поза актуальним завданням даного періоду, а саме формування безпеки на основі емоційної прихильності до мами, психосоматичної єдності з нею. Пізніше він займає більший простір у психіці дитини, бере активну роль у її вихованні, є «провідником» дитини в макросоціальному середовищі, провокуючи її до самостійного розвитку [2].

Розглянемо, як саме перетворюється в дитини образ батьків з погляду психоаналітичного підходу та поглядів вітчизняних авторів до розвитку дитини. Ідеї З. Фрейда про структуру психіки та його метод психоаналізу зробили

революцію у психології та психотерапії, не тільки завдяки відкриттю феномену несвідомого, а й тому, що він вказав на взаємозв'язок неврозу з дитячими переживаннями пацієнта, звернувши увагу на ключову роль дитинства та міжособистісних стосунків батьків та дітей у розвитку особистості. Він також запропонував свою періодизацію розвитку, яка згодом була перероблена Е. Еріксоном і включала не просто розвиток під дією переміщення принципу задоволення в тілі дитини внаслідок ускладнення інтрапсихічної організації, а її соціальну спрямованість при цьому розвитку, розв'язання психосоціальних криз [1].

Незважаючи на явні відмінності поглядів вітчизняних авторів та представників психоаналізу в плані усвідомленості, можна знайти паралелі при описі авторами ходу розвитку дитини в цілому та образу міжособистісних стосунків батьків і дітей, зокрема:

– недиференційованість внутрішньо-психічної структури дитини в молодшому віці, найвища проникність кордону «Я-не Я», первинність відчуттів та сприйняття у дані періоди, а також «роздробленість» образу матері та батька, які надалі інтегруються;

– етап сепарації до трьох років життя, перехід від «Ми» до «Я». Образ батьків диференціюється від власного;

– важлива роль взаємодії батька та дитини для її розвитку. Батько навчає, грає, структуруючи середовище, яке дитина пізнає;

– критичність такого періоду щодо перебудови колишніх внутрішньо-психічних зв'язків. Образ міжособистісних стосунків батьків і дітей активно перетворюється в ході міжособистісного спілкування, а також завдяки формуванню самосвідомості, що включає можливість рефлексії дитини на тему усвідомлення себе в цих ролях.

Таким чином, ці погляди не тільки не суперечать один одному, а й дозволяють розглянути розвиток образу міжособистісних стосунків батьків і дітей у дитини з різних боків, що доповнюють одне одного. Так вибудовується багатогранність структури формованого дитиною образу

батьків шляхом злиття та взаємодії її свідомого та несвідомого компонентів.

Отже, сім'я, у якій реалізуються міжособистісні стосунки батьків і дітей, має складну структуру, оскільки у неї включені відносини між її членами тощо. Це відкрита динамічна система, в якій рівновага підтримується завдяки постійному переходу від гомеостазу до змін. З одного боку, вона прагне змін, а з іншого – противиться їм, намагаючись зберегти свою цілісність

Нормально функціонуюча (гармонійна) сім'я – це сім'я, яка функціонує за правилами, які були нею вигадані або перейняті із соціального оточення. У сім'ї, що нормально функціонує, відбувається задоволення базисних потреб усіх її членів (у безпеці та захисті, у прийнятті та схваленні, у зростанні та змінах, у самоактуалізації), забезпечується взаємна підтримка та потреба в автономії окремих членів. Родинні зв'язки наповнені емоційною прихильністю, члени сім'ї не конкурують між собою, виконуючи кожен свою рольову функцію. У таких умовах усі стресові ситуації та кризи в динаміці сімейного розвитку згладжуються і загалом проходять для системи безболісно. Така сім'я здатна створювати міцні та стійкі зв'язки з найближчим оточенням.

РОЗДІЛ 6
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ПІД ВПЛИВОМ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ

6.1. МИТНИЙ КОНТРОЛЬ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Пріоритетним фактором забезпечення фінансової безпеки держави є розвиток механізмів здійснення митного контролю, оскільки через систему контрольно-перевірочних заходів у рамках митного контролю держава захищає національні інтереси та забезпечує фінансову безпеку.

Теоретичним і практичним аспектам організації митного контролю присвятили значну кількість праць провідні вітчизняні й зарубіжні дослідники, серед них: І. Г. Бережнюк [1], Ю. С. Костишин [3], П. В. Раджінг [5], А. С. Крутова [4] та ін. Однак багато проблем теоретичного та практичного характеру у цій сфері залишаються невирішеними, що зумовлює потребу в проведенні додаткових наукових пошуків щодо удосконалення механізму митного контролю в системі забезпечення фінансової безпеки держави, а відтак і актуалізує тему даного дослідження.

Прагнення України інтегруватися до світового співтовариства та посилення процесів глобалізації зумовили виникнення значних дестабілізуючих небезпек та чинників фінансово-економічного розвитку країни, що останніми роками доповнилися кризовими явищами, пов'язаними з повномасштабним військовим вторгненням росії. Внаслідок цього, національна фінансова система зазнала неабияких деструктивних змін, поглибилася боргова залежність від зовнішніх кредиторів, макроекономічна нестабільність та знизився рівень фінансової безпеки держави в цілому.

У контексті забезпечення фінансової безпеки держави пропонуємо під механізмом митного контролю розуміти процес впливу суб'єкта митного контролю на об'єкт за допомогою методів, які використовуються в рамках здійснюваної митної політики з метою дотримання визначеного рівня фінансової безпеки держави за наявності сформованого організаційного, інформаційного, кадрового та нормативно-правового забезпечення. Це означає, що розробка й забезпечення стратегії фінансової безпеки в державі має будуватися через впровадження відповідного механізму блокування та усунення внутрішніх та зовнішніх загроз вітчизняній економіці (механізму митного контролю). Це проявляється у здійсненні контролю за експортно-імпортними операціями, спрямованими на захист вітчизняного виробника й підтримку вагомих для нашої країни пріоритетів.

У визначеному трактуванні механізму митного контролю бачимо, що з метою повноцінного функціонування контрольних суб'єктів, має бути належне організаційне, інформаційне, кадрове та нормативно-правове забезпечення.

Організаційне забезпечення механізму митного контролю пропонуємо тлумачити з двох позицій, а саме: як взаємопов'язану сукупність структурних підрозділів митних постів, митниць, інших учасників митного контролю, Державної митної служби та як функцію управління окремих суб'єктів митного контролю щодо звершення цілей фінансової безпеки держави. Вважаємо, що логічна взаємодія наведених вище позицій дозволить визначити організаційне забезпечення механізму митного контролю як цілісність та поєднання його системо утворюючих суб'єктів й здійснюючих ними результативних контрольних процесів.

Окрім того, доцільним вважаємо приділяти вагому роль інформаційному забезпеченню механізму митного контролю, оскільки і на етапі поточного контролю, і на етапі планування контрольних заходів значення інформаційного забезпечення є неабияким.

Державною митною службою в сучасних умовах необхідно реалізувати проєкти, які спрямовані на впровадження

інформаційних технологій та автоматизацію митних процедур, які сприятимуть зменшенню корупційних зловживань та спрощенню митних процедур.

Кадрове забезпечення механізму митного контролю – це діяльність, яка спрямована на забезпечення органів державної влади – суб'єктів фінансової безпеки, які наділені відповідною компетенцією, персоналом з необхідним рівнем професійних якостей, навичок, кваліфікації, спроможних вирішувати поставлені задачі.

Вагоме питання, яке в контексті даного дослідження неможливо оминути увагою, – це дослідження сутності поняття «загроз фінансовій безпеці держави в митній сфері», під яким варто розуміти потенційні чинники та умови, які продукують небезпеку для нормального функціонування фінансової системи держави, де не результативність й неєвість механізму митного контролю є джерелом їхнього виникнення. Таке розуміння потребує уточнення тих потенційних чинників, які призводять до порушення нормального рівня фінансової безпеки держави та вимагають їхнього оцінювання з метою подальшого нівелювання впливу негативного характеру.

З огляду на це важливим є оцінювання загроз фінансовій безпеці держави в митній сфері, фактором яких є не результативне функціонування механізму митного контролю.

Отож, загрози фінансовій безпеці держави, які пов'язані з функціонуванням діяльності суб'єктів митного контролю, варто диференціювати за рінями: а саме:

– загрози щодо організаційного забезпечення діяльності суб'єктів митного контролю;

– загрози щодо кадрового забезпечення;

– загрози щодо нормативно-правового забезпечення як підґрунтя для функціонування суб'єктів контролю;

– загрози щодо інформаційного забезпечення.

Під організаційним забезпеченням діяльності суб'єктів митного контролю варто розуміти взаємодію та єдність його системоутворюючих суб'єктів та здійснюючих ними контрольних процесів. Ідентифікуючи загрози, пов'язані з орга-

нізаційним забезпеченням діяльності суб'єктів митного контролю, бачимо, що відсутня єдина організаційна модель функціонування митного контролю, що, в свою чергу, не сприяє чіткості функціонування митного механізму та є однієї з вагомих причин значного обсягу митних правопорушень. Протягом 2012–2019 рр. відбувалася трансформація організаційної моделі. Відповідно до Указу Президента України у 2012 р. Державну митну службу України та Державну податкову службу України реорганізовано шляхом створення Міністерства доходів і зборів України. У 2014 р. Міністерство доходів і зборів України перетворено на Державну фіскальну службу України. У 2019 р. відбувся поділ Державної фіскальної служби України на дві структури – Державну митну службу та Державну податкову службу. Реалізація державної митної політики в Україні в сучасних умовах здійснюється структурними підрозділами Державної митної служби України, однак остаточного варіанту організаційної моделі її діяльності не вироблено. З огляду на це, часті зміни в організаційній моделі реалізації контрольної функції в державі, на нашу думку, не сприяють зміцненню фінансової безпеки держави.

Загрози, які пов'язані з кадровим забезпеченням у структурі митної служби, зумовили виникнення організаційних проблем. Наприклад, проблема недостатньої координації між головними управліннями та територіальними органами Державної митної служби України. З неякісним формуванням штатної чисельності митних служб, забезпеченням їхньої фахової перепідготовки та навчання, оцінювання рівня їхньої професійної придатності пов'язані загрози недосконалого кадрового забезпечення. Щорічно обсяги зовнішньоекономічних операцій зростають, а це автоматично призводить до збільшення навантаження на працівників митних інстанцій, проте, з нашого погляду, потужності Державної митної служби лишаються на такому ж рівні.

У Державній митній службі України з метою запровадження результативної системи управління персоналом розроблено Стратегію управління персоналом Державної мит-

ної служби України на 2021–2024 рр., виходячи з цього підготовлено План дій з реалізації окресленої Стратегії. Проте, на офіційному сайті Державної митної служби України ці документи є відсутніми, таким чином ознайомитися з їхнім змістом не можливо.

Серед внутрішніх загроз фінансовій безпеці держави варто виокремити недосконалість й незавершеність нормативно-правового забезпечення у фінансовій сфері. Вважаємо, що у стані війни забезпечення фінансової безпеки держави вимагає подальшого визначення нормативно-правових засад стабільного функціонування бюджетної системи, державного регулювання підприємництва та банківської системи.

На сьогодні відсутні структуровані й чіткі норми законодавчого поля, які б дали змогу забезпечити належний рівень стану фінансової безпеки держави та розв'язати ряд нагальних проблемних питань, пов'язаних з фінансовим наповненням процесів реформування у нашій країні. З метою заповнення вакууму в сфері правового забезпечення фінансової безпеки України пропонуємо прийняти Закон «Про основи фінансової безпеки України», який, на нашу думку, дасть змогу скоригувати в єдиноправильному руслі зусилля суб'єктів, які забезпечують фінансову безпеку нашої держави. Адже належний рівень забезпечення фінансивої безпеки держави ґрунтується на механізмі, яким виступає система організаційно-правових заходів впливу, яка націлена на попередження, зменшення та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави.

Для впровадження результативної реформи в сфері протидії кримінальним загрозам у сфері фінансової безпеки в Україні пропонуємо створити єдиний правоохоронний орган (Службу фінансових розслідувань), завданням якого буде виявити та усунути системні загрози у сфері публічних фінансів, запобігти їхньому виникненню у майбутньому. Цей орган мав би стати єдиним аналітичним центром концентрації та аналізування інформації про стан фінансової системи держави, що збирається органами самоврядування

та державними органами, а головне – виробити підґрунтя для переходу державних контролюючих органів від наглядово-каральної до профілактично-сервісної моделі його роботи. Перевагами запропонованого державного контролюючого органу, порівняно з існуючими органами, буде його спецстатус, а саме: підзвітність Президенту й парламенту та використання сучасних ризик-орієнтованих методів кримінального аналізу.

Відтак, розуміємо, що саме нормативно-правове поле є підґрунтям конструктивних змін, які покликані переформатовувати діяльність органів митної справи відповідно до стандартів та норм європейського суспільства, таким чином забезпечуючи реалізацію євроінтеграційних стремлінь вітчизняної держави у митній галузі. Адже, проблеми нормативно-правового регламентування порядку здійснення митного контролю, призводять до значного зниження ефективності митного контролю та в свою чергу до формування нерезультативних висновків за результатами його проведення (здійснення), що призводить, з нашої точки зору, до відміни у судовому порядку санкцій за висновками (результатами) контрольних заходів.

Не менш суттєвими є загрози, які пов'язані з інформаційним забезпеченням суб'єктів митного контролю. Немає жодних підстав не погодитися з С. І. Денисенко, що: «недостатній рівень інформаційного забезпечення митних служб, технічна відсталість, що вимагає перебудови їх роботи в напрямі використання більш досконалих інформаційних засобів для ефективного митного контролю» [2, с. 34].

Належним чином організоване інформаційне забезпечення сприяє полегшенню обміну даними серед органів правоохоронної галузі, дає змогу у коротко визначені терміни одержати інформацію щодо суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, порушників митного законодавства. З огляду на це, першочерговим питанням щодо інформаційного забезпечення митних органів є взаємний обмін даними електронних баз, причому безпосередньо через мережі електронної пошти, скоординованість інформаційно-телеко-

мунікаційних систем, підвищення прозорості право охоронної сфери діяльності, що, в свою чергу, призведе до підвищення довіри суспільства.

Неналежно організований рівень інформаційної взаємодії між різними підрозділами Державної митної служби та іншими суб'єктами, що приймають безпосередню участь у митному контролі, негативним чином впливає на результативність (ефективність й економність) митного пост-аудиту. З метою розв'язання окресленої проблеми необхідно сформувати систему інформаційного забезпечення цих суб'єктів таким чином, щоб вимальовувалася достовірність та пунктуальність презентації інформації.

З огляду на це Митній державній службі України потрібно мати потужну інформаційну підтримку у вигляді якісно побудованої системи інформаційного забезпечення.

Наступна загроза функціонування механізму митного контролю, на яку в рамках даного дослідження варто звернути увагу, – це недосконале методологічне забезпечення, а саме: порядок обрання й використання контрольних методів. З огляду на це, нерезультативність використання методологічного забезпечення призведе до виникнення загроз методологічного характеру. Приміром, питання неповноцінного впровадження митного пост-аудиту залишається невирішеною проблемою митного контролю, а саме:

– недостатній рівень кваліфікації аудиторів, які на практиці здійснюють реалізацію перевірки у вигляді пост-аудиту;

– ненадання митницям контрольних повноважень щодо здійснення пост-аудиту;

– пост-аудит носить виключно фіскальний характер та не виконує функції інструменту спрощення міжнародної торгівлі.

Вважаємо, що пост-аудит як форма митного контролю має бути частиною єдиної контрольної системи методів, що передбачає його застосування одночасно з методами превентивного й поточного контролів. Основою превентивного митного контролю має бути система управління ризиками, яка попереджує порушення митного законодавства, а поточного

контролю – процедури контрольного характеру, що здійснюються на стадії митного оформлення товарів та інших цінностей (огляд, фактичну перевірку, документальну перевірку тощо), пост-аудит є документальною перевіркою, орієнтованою на перевірку дотримання митного законодавства загалом.

У рамках дослідження встановлено, що наявність окреслених проблемних питань прямо впливають на фінансову безпеку держави, оскільки через систематичні зміни у митному й податковому законодавствах, тіньову економіку, нестабільність фінансової ситуації в державі фінансова безпека залишається під загрозою. Вважаємо, якщо фінансова безпека держави не буде належним чином забезпечена, то це негативно позначиться на стані соціально-економічного розвитку країни. З огляду на це, вагомим завданням митних органів в секторі фінансової безпеки є виявлення, нейтралізація загроз. Це здійснюється митними органами в межах виконання правоохоронної та правозастосовної функцій.

Загрози фінансовій безпеці держави у митній галузі, що пов'язані з структурою механізму митного контролю, пропонуємо сформувати за напрямами (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Ідентифікація загроз фінансовій безпеці держави у митній галузі, пов'язаних з структурою механізму митного контролю

Структурні елементи механізму митного контролю	Загрози фінансовій безпеці держави, що пов'язані з структурою механізму митного контролю
Суб'єкти механізму митного контролю та їхнє забезпечення	– загрози, які пов'язані з кадровим забезпеченням суб'єктів митного контролю; – загрози, які пов'язані з організаційним забезпеченням суб'єктів митного контролю; – загрози, які пов'язані з нормативно-правовим забезпеченням суб'єктів митного контролю; – загрози, які пов'язані з інформаційним забезпеченням суб'єктів митного контролю
Підконтрольні об'єкти митного контролю	– загрози, які пов'язані з підконтрольними об'єктами митного контролю: ухилення від сплати податків, недотримання суб'єктами підприємницької діяльності вимог митного законодавства

Методологічне забезпечення механізму митного контролю	– загрози, які пов'язані з обранням й застосуванням контрольних методів: недієвість системи управління фіскальними й митними ризиками тощо
Блок оцінки результатів митного контролю	– загрози, які пов'язані з оцінкою результатів митного контролю: відсутність методики оцінки результативності й ефективності контролю у митній сфері тощо
Управлінські рішення за результатами митного контролю	– загрози, які пов'язані з прийняттям управлінських рішень за результатами контролю: відсутність результативних управлінських рішень територіальних органів Державної митної служби тощо

**Джерело: [3]*

Отже, в результаті проведеного дослідження ідентифіковано потенційні загрози фінансовій безпеці держави та диференційовано їх за складовими механізму митного контролю: загрози, які пов'язані з обранням й застосуванням контрольних методів; загрози, які обумовлені функціонуванням блоку оцінки результатів контролю з позиції блоку прийняття управлінських рішень за результатами проведеного митного контролю. Зазначена ідентифікація в подальшому сприятиме розробці заходів із нівелювання негативного впливу окреслених загроз та, відповідно, підвищенню ефективності функціонування вітчизняної економіки в цілому.

6.2. ОЦІНЮВАННЯ ФІСКАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ В ПЕРІОД ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВОЄННОГО СТАНУ

Відповідно до чинних податкових пільг для податківців і платників податків інформаційною базою є нормативний документ, а саме: Довідник пільг, що формується з 1997 р. У ньому відображені різні режими: від звільнення від оподаткування майна релігійних організацій до звільнення

від сплати податку на прибуток підприємств галузі літакобудування. На основі вказаних норм працівники податкових органів мають змогу проводити контроль правильності надання й обліку податкових пільг та їхнього цільового використання, а платники податків – здійснювати податкове планування. У науковій розвідці розглянуто кількість податкових пільг у 2017 р. та за 5 міс. 2023 р. (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Кількість податкових пільг у розрізі податків і зборів у 2017 р. та за 5 міс. 2023 р.

Назва податкових пільг	Роки	
	2017	трав. 2023 р.
Податок на прибуток підприємств	41	69
ПДВ	127	120
Плата за землю	26	26
Акцизний податок	44	35
Податок на нерухомість	1	2
Місцеві податки і збори	2	2

Джерело: [6]

За даними Державної податкової служби (табл. 6.2), в Україні у трав. 2023 р. діяли 254 податкові пільги (без урахування митних). Серед групи основних бюджетоутворюючих податків більшою сукупністю податкових пільг характеризується податок на додану вартість. На основі аналізу порівняння кількості податкових пільг у 2017 р. та за п'ять місяців 2023 р. виявлено, що вони мають тенденцію до скорочення. Незважаючи на велику кількість пільг, у Довіднику пільг відображено не всі податкові пільги / послаблення. Так, немає інформації щодо запровадження спрощеної системи оподаткування зі сплатою 2%. У Парламенті пояснили, що така пільга є зміною умов оподаткування на певний період часу, тому не обліковується в Довіднику пільг.

Протягом воєнного періоду Верховна Рада України ухвалила значні зміни до Податкового кодексу України [2] щодо питань оподаткування платників податків, що перебувають на спрощеній системі оподаткування (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

Податкові пільги до груп платників податків, які перебувають на спрощеній системі оподаткування у 2022 р.

<table>
<tr><th rowspan="3">Показник</th><th colspan="5">Група платників податків</th></tr>
<tr><th rowspan="2">1 група Фізичні особи-підприємці</th><th rowspan="2">2 група Фізичні особи-підприємці</th><th rowspan="2">3 група Фізичні та юридичні особи</th><th colspan="2">4 група Агровиробники</th></tr>
<tr><th>юридичні особи</th><th>фізичні особи</th></tr>
<tr><td>Граничний обсяг доходів на рік (млрд.. грн.)</td><td>1118900</td><td>5587800</td><td>7818900</td><td>частка сільгосп-виробництва за попередній рік (не менше або дорівнює 75%)</td><td>провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства (лише з членами сім’ї або самостійно). Площа угідь або водного фонду не менше 2 га (не більше 20 га)</td></tr>
<tr><td>Ставка єдиного податку</td><td colspan="2">можуть не сплачувати (з 01 квіт. 2022 р. і до закінчення воєнного стану)</td><td>2% від доходу</td><td colspan="2" rowspan="2">ставка єдиного податку з 1 га сільгоспугідь або земель водного фонду залежить від типу земель, їхнього розташування (у відсотках до бази оподаткування)</td></tr>
<tr><td>268,4 (до 10% від ПМПО)</td><td>1340 (до 20% від мін ЗП)</td><td>5% від доходу (із включенням ПДВ) або 3% від доходу+ ПДВ</td></tr>
<tr><td>Розмір єдиного внеску на місяць</td><td colspan="2">можуть не сплачувати (01 берез. 2022 р. та протягом 12 міс. після закінчення військового стану)</td><td rowspan="2">1474</td><td colspan="2" rowspan="2">1474</td></tr>
<tr><td>1474</td><td>1474</td></tr>
<tr><td>Документальні перевірки</td><td colspan="5">мораторій</td></tr>
<tr><td>Санкції за порушення податкового законодавства та невикористання касових апаратів</td><td colspan="5">відсутність штрафних санкцій</td></tr>
</table>

Джерело: [6]

Для багатьох підприємств позитивну роль відіграло пільгове оподаткування. Водночас, з нашої точки зору, під час війни будь-які податкові пільги не варто розцінювати як одне з додаткових благ для бізнесу, оскільки в таких

умовах податкові пільги є вимушеним інструментом для допомоги в процесі виживання. На рис. 6.1 відображено обсяги пільг для імпорту товарів.

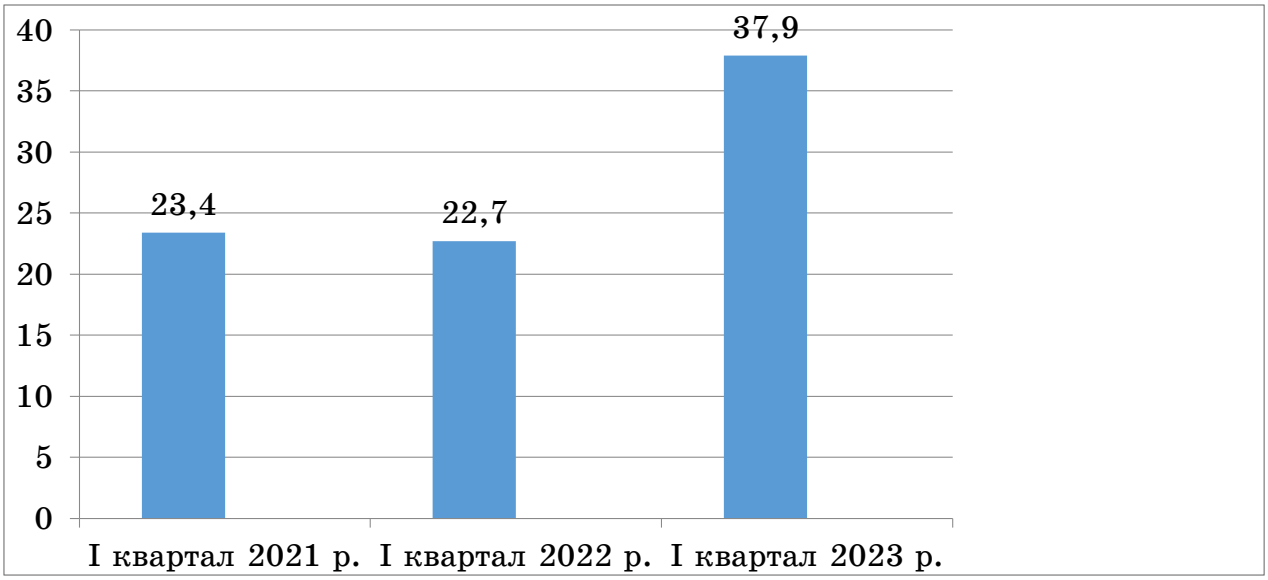

Рис. 6.1 Обсяги пільг для імпорту товарів, млрд. грн.

Джерело: [6]

Згідно з даними рис. 6.1, з 37,9 млрд. грн., які надано у I кварталі 2023 р., 93% пільг для імпорту товарів становили такі:

– 10,3 млрд. грн. – пільги зі сплати акцизного податку для імпорту підакцизних товарів, ввезених як сировина для виробництва інших підакцизних товарів (переважно тютюну);

– 7,2 млрд. грн. – пільги для імпорту товарів оборонного призначення;

– 7,1 млрд. грн. – пільги зі сплати ввізного мита в рамках виконання угод «Про вільну торгівлю»;

– 7,1 млрд. грн. – пільги на імпорт товарів, призначених для боротьби з COVID-19;

– 3,6 млрд. грн. – пільги зі сплати ПДВ для імпорту природного газу тощо.

Обсяги недоотримання надходжень до Держбюджету від використання / застосування навіть тих пільг, які є в Довіднику пільг, становлять десятки млрд. грн. на рік (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Прогнозовані показники надходжень податкових платежів та обов'язкових зборів до бюджетів за умов скасування податкових пільг (за 5 місяців 2023 р.)

Назва податкових пільг	%
Митні платежі	53,6
Податок на майно	43,0
ПДВ (внутрішній)	27,5
Податок на прибуток підприємств	1,2
Туристичний збір та збір за паркування	0,4
Акцизний податок (внутрішній)	0

Джерело: [6]

*Розрахунки не враховують впливу ефекту запровадження пільг на обсяги споживання товарів

Державному бюджету найбільшу частину втрат завдають митні платежі, місцевому бюджету – податок на майно.

У Довіднику пільг немає пільг на ввезення в Україну товарів (такі пільги / послаблення відстежує Державна митна служба). Втрати бюджету від митних пільг набагато вищі, аніж від пільг з внутрішнього ПДВ чи податку на прибуток.

Це зумовлено тим, що лише впродовж 2022 р. влада неодноразово звільняла від платежів то пальне, то весь імпорт, то товари, необхідні для потреб оборони, то ввезене енергетичне обладнання під час обстрілів інфраструктури.

У табл. 6.5 наведено дані недоотримання бюджетом надходжень через наявність податкових пільг.

Таблиця 6.5

Сума коштів, недоотриманих Державним бюджетом України через наявність податкових пільг (5 міс. 2023 р.), млрд. грн.

Податкові пільги	Роки		
	2021	2022	2023
Податок на прибуток	1,8	1,6	2,1
ПДВ (внутрішній)	35,8	58,9	46,3
Податок на майно	13,4	15,8	14,2
Всього	**51,1**	**76,3**	**62,8**

Джерело: [6]

*2023 Планові показники, розраховані під час підготовки законопроєкту про Держбюджет на 2023 р. до першого читання

У 2022 р. Держбюджет найбільше недоотримав митних платежів з пального. Навіть у жовтні після часткового повернення акцизів Держбюджет все ще недоотримував кошти через знижену ставку ПДВ, а саме: замість стандартних 20% – 7%. Запровадження пільг на ввезення товарів в Україну за перші п'ять місяців 2023 р. призвело до того, що Держбюджет не дорахувався 66,3 млрд. грн.

Місцеві бюджети та Державний бюджет через пільги втрачають 40–50% доходів. Якби, наприклад, у 2022 р. не діяли пільги на податок на майно, то місцеві бюджети отримали б на 43%, або на 15,8 млрд. грн., більше надходжень з цього податку. У табл. 6.6 наведено дані втрат бюджету внаслідок звільнення від митних платежів окремих видів товарів у 2022 р.

Таблиця 6.6

Втрати бюджету внаслідок звільнення від митних платежів окремих видів товарів у 2022 р., млн. грн.

Податкові пільги	Рік, місяць	млн. грн.
Пільгові податки на пальне	2022 р., жовтень–грудень	20,7
Звільнення імпорту (крім авто) від митних платежів	2022 р., квітень–жовтень	28,8
Звільнення автомобілів від митних платежів	2022 р.	13,3
Безмитний імпорт товарів оборонного призначення	2022 р.	31,4
Звільнення від акцизу імпортної сировини	2022 р.	28,1
Звільнення від мит енергетичного обладнання	2022 р., листопад–грудень	4,8
Пільгові податки на пальне	2022 р., березень–вересень	46,2
Всього		**173,3**

Джерело: [6]

Згідно з даними Держмитслужби за 2022 р. внаслідок впровадження пільг надходження до Держбюджету від митних платежів були на третину меншими, аніж могли бути. Звісно, такі розрахунки приблизні, оскільки застосування деяких пільг могло призвести до більших обсягів споживання імпортних товарів (зокрема, звільнення від оподаткування автомобілів).

Влада рідко розраховує потенційні втрати, яких міг би зазнати Держбюджет через запровадження податкових

пільг. Проте цінним уроком має бути ситуація з пільгами у воєнний період: оскільки всі зібрані в державі кошти спрямовуються на фінансування армії, то умисне зменшення податкових надходжень не сприяє підвищенню обороноздатності держави.

Щоб це не повторювалося, Національний інститут стратегічних досліджень радить унормувати надання пільг. Таке рішення має чітко спрямовуватися на результат і підтверджуватися розрахунками потенційних втрат бюджету.

Одним із найбільш амбітних заходів в умовах воєнного часу – це підтримка бізнесу в сфері оподаткування. Вагомим кроком є впровадження здатності тимчасового переходу суб'єктів господарювання на сплату єдиного податку за ставкою 2%. Такі пільги ухвалено Законом України від 15 бер. 2022 р. № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [3].

Одне із важливих питань, на яке варто звернути увагу, – пільгове розмитнення авто. Такі пільги впроваджено Законом України від 24 бер. 2022 р. № 2142-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» [4]. Проте вказану пільгу використали насамперед спритні перекупи, а не сім'ї вимушених переселенців, які насамперед вирішували проблему пошуку житла, а не оновлення / придбання знищеного авто.

Вважаємо правильним 21 черв. 2022 р. прийняття Закону України № 2325-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування» [5], який набув чинності 01 лип. 2022 р. і передбачив скасування пільг на імпорт товарів платниками єдиного податку та безмитного ввезення авто.

Державна податкова служба України як орган контролю виконує обов'язки, які пов'язані із застосуванням платниками податків податкових пільг, а саме:

– складання зведеної інформації щодо сум податкових пільг фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб і розра-

хунок втрат доходів бюджету в процесі надання податкових пільг;

– проведення контролю за правильністю обліку та надання податкових пільг, а також за їхнім цільовим використанням за наявності законодавчо окресленого напряму використання (умовні податкові пільги) та своєчасністю повернення коштів, які не сплачені до Держбюджету внаслідок надання пільги, у разі її надання на поворотній основі.

Показники контрольно-перевірочної роботи (табл. 6.7) Державної податкової служби України вказують на тенденцію погіршення податкових перевірок у період COVID-19 та в перший рік воєнного стану, що, з нашої точки зору, суттєво вплинуло на податкову політику й Держбюджет.

Таблиця 6.7

Показники контрольно-перевірочної роботи Департаменту податкового аудиту (згідно даних «Звіту «Аудит-1», юридичні особи) за 2020–2022 рр.

Роки	Кількість перевірок, результати яких узгоджено			Сума донарахованих грошових зобов'язань, яка підлягає погашенню, тис. грн.		
	Всього	у т. ч. планових	у т. ч. позапланових	Всього	у т. ч. планових перевірок	у т. ч. позапланових перевірок
2020	7449	1069	6380	6865358	2869607	3995751
2021	11315	2305	9010	9704676	5815226	3889450
2022	5550	597	4953	3901371	1923787	1977584

Джерело: [1]

Згідно з табл. 6.7, у 2022 р. кількість перевірок суттєво скоротилася. Протягом 2022 р. підрозділи податкового контролю юридичних осіб органів Державної податкової служби загалом здійснили 5550 позапланових і планових перевірок юридичних осіб (на 4235 перевірок менше, аніж у 2021 р.).

Згідно з даними табл. 6.8 наведено суми донарахованих грошових зобов'язань, що підлягають погашенню. Згідно з даними табл. 6.8, у 2022 р. простежувалася найменша сума донарахувань, а саме: 3901371 грн.

Таблиця 6.8

Донараховані грошові зобов'язання за результатами контрольно-перевірочних заходів за 2020–2022 рр., грн.

Донараховані грошові зобов'язання за результатами контрольно-перевірочних заходів		
2020	**2021**	**2022**
6865358	9704677	3901371

Джерело: [1]

Згідно з даними табл. 6.8, у 2022 р. простежувалася найменша сума донарахувань, а саме: 3901371 грн.

У науковому дослідженні зазначено, що податкові пільги набули нового спрямування й змісту. Це не тільки допомога окремим сферам, а й стимул для усієї економічно активної частини населення продовжувати діяльність в умовах воєнного стану для підтримки економіки за рахунок сплачених податків.

6.3. НЕОБХІДНІСТЬ, СУТНІСТЬ ТА ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА»

В сучасних умовах існування та економічного розвитку нашої держави, заслуговує на увагу, потенційне використання державно-приватного партнерства. Оскільки, можливість використання фінансових ресурсів в умовах війни є доволі проблематичною та тягне за собою нераціональність застосування обмежених на практиці активів держави. Тому, за нашим переконанням, запровадження відносин державно-приватного партнерства в даному випадку є доцільним, й має перспективну актуальність.

Перш за все, для цього слід визначити сутність та визначити дефініцію поняття «державно-приватного партнерства». В даному випадку, необхідно зауважити, що не варто розглядати та ототожнювати дане поняття із приватизацією. Адже, державно-приватне партнерство, на нашу думку, не є «приватизацією» у тому розумінні, у якому найчастіше

використовується останній термін. Оскільки, приватизованим є підприємство, яке раніше булло приналежним до державного сектору, а тепер відноситься до приватного сектору. Воно може функціонувати на висококонкурентних ринках, таких як, авіакомпанія чи може займати монопольне становище й вимагати оптимального і раціонального регулювання після того, як було передане до приватного сектору, як це функціонує у комунальній компанії. В будь-якому разі державний сектор відокремлено від приватного бізнесу.

Державно-приватні партнерства об'єднують залучення капіталів із сектору приватного, та іноді, капіталів сектору державного для удосконалення державних послуг чи управління фінансовими активами у державному секторі. Зосереджуючись на результаті якісних державних послуг, пропонується більш витончений та економічно обґрунтований підхід до управління у державному секторі, ніж це зазвичай може бути досягнуто традиційними державними закупівлями на основі витрат. За нашим переконанням усе це досягається на засадах формування спеціальних договорів.

Порядок складання договору державно-приватного партнерства між клієнтом із державного сектору й підрядником із приватного сектору, з однієї сторони, зобов'язує державний сектор раціонально формувати свої довгострокові потреби у сфері послуг (якими можуть бути до прикладу, надання транспортних, освітніх, або послуг в галузі охорони здоров'я), і з іншої сторони, надає гарантії, що у приватному секторі не піддаватимуться ризику вкладені фінансові інвестиції для надання таких послуг, допоки він не буде забезпечений довгостроковою стабільною діяльністю державно-приватного партнерства. Таким чином, державно-приватне партнерство може бути оптимальним засобом проти застосування короткостроковості як в державному, так і у приватному секторах.

Переважна більшість концесійних угод у формі «будуй-експлуатуй-передай» будуть класифікуватися як державно-приватне партнерство, оскільки державний сектор буде

залишатися остаточно відповідальним щодо надання суспільству базового спектру послуг, як це зумовлено ініціативами приватного фінансування. До прикладу це угоди, що включають надання шкільних або лікарняних приміщень чи допоміжних послуг за довгостроковими контрактами, при умові, що оплата клієнтом із державного сектору постачальникові послуг із приватного сектору буде розподілятися протягом усього терміну контракту та крім цього, оплата має проводитися лише в тому обсязі, який передбачає необхідні результати (об'єми обслуговування) на протязі усього довгострокового контракту.

Отже, державно-приватне партнерство є діловими відносинами між державним й приватним секторами, які будуть базуватися на своїй унікальній моделі побудові взаємозв'язків. У разі використання проєкту приватної фінансової ініціативи, взаємозв'язки будуть визначатися довгостроковими контрактами, де державні послуги, які будуть надаватися через державно-приватне партнерство – це чітке визначення детальних договірних зобов'язань. Вони будуть набирати особливостей спільного підприємництва між державним і приватним секторами та буде функціонувати у формі підприємств із чітко визначеними зобов'язаннями державного сектору, які будуть викладені в установчих документах чи у контрактах із державним й приватним сектором.

В любому випадку, сфера діяльності державно-приватного партнерства, та її потенціал щодо отримання прибутків буде обмежуватися контрактом , а не ринковими важелями або втручанням законодавчих регуляторів. Зрозуміло, що стимули приватного сектору щодо управління, все ще будуть використовуватись в межах державно-приватного партнерства, наприклад, необхідність одержувати адекватного прибутку згідно вкладеного капіталу, при цьому бізнес, по суті, буде піддаватися пасивному регулюванню через обмеження, які мають бути передбачені для нього відповідно до контракту чи без втручання регулятора.

Окрім того, в межах ініціативних проєктів приватного партнерства із державним сектором, оплачуються послуги із

сторони широкої громадськості, які зберігають остаточну відповідальність щодо їх надання, оскільки роль державного сектору обмежено забезпеченням вдосконаленого механізму із самого процесу надання послуг. У комунальних послугах, навпаки, кінцева відповідальність при наданні послуг передається приватному сектору.

Основною функціональною роллю державного сектору щодо державно-приватного партнерства – будь або проєкти ініціатив приватного фінансування, або спільне підприємництво, чи інша організаційна структура партнерства, що полягає в визначенні сфер діяльності, визначенні пріоритетів, цілей та результатів, встановленні режимів ефективності, щодо яких управління державно-приватним партнерством отримує стимули для надання, а у випадку ініціативних проєктів приватного фінансування – для оплати послуг. Визначальною роллю є відповідальність приватного сектору у державно-приватному партнерстві, яка полягає у формуванні та досягненні цілей бізнесу при здійсненні державно-приватного партнерства на умовах, які диктуються державним сектором.

Державно-приватне партнерство не завжди можна докорінно описати як «часткову приватизацію». Оскільки, існує основна відмінність між, із однієї сторони, представником приватного сектору, де державний сектор є власником міноритарної частки акціонерного капіталу, проте не має впливу щодо цілей або діяльність партнерства, з іншої сторони, спільне підприємництво державного і приватного секторів, функціонування яких обмежено міркуванням державного сектору чи самим проєктом на надання послуг, відповідно до якого державний сектор зберігає усі свої статутні функції. Тому, обидва вони будуть формами державно-приватного партнерства.

Модель державно-приватного партнерства є доволі гнучкою та передбаченою у різноманітних формах. В сучасних умовах більшість державно-приватного партнерства, реалізованого у нашій країні, пов'язані із наданням послуг державному сектору партнерами з приватного сектору за

довгостроковими контрактами. Було підтверджено підписання угод щодо понад 150 ініціативних проєктів приватного фінансування з загальною вартістю більше 12 мільярдів гривень в багатьох галузях, включаючи послуги із охорони здоров'я, освіти, транспорту, оборони, інформаційних технологій, охорони навколишнього середовища і державного забезпечення.

Успішне застосування проєктів державно-приватного партнерства, імовірно матиме на меті часткове реформування, як державного так і приватного сектору, для формування належних та сприятливих умов щодо його функціонування. Таким чином, такий підхід до державно-приватного партнерства має певні суттєві недоліки, оскільки ці нововведення можуть затримувати впровадження інвестицій. У державному секторі реформи, як правило, передбачають перехід від складання проєктів що зумовлюють укладання контрактів на засадах витрат із відповідними результатами, що може спричинити залучення значних інвестицій до розвитку навиків та управління в практичній діяльності; прийняття сприятливої законодавчої бази, до прикладу, для подолання проблем обов'язків державного сектору (юридичних повноважень) щодо оподаткування проєктів державно-приватного партнерства; запровадження інституційної реформи для допомоги в визначенні пріоритетів, забезпеченості ресурсами і затвердженні транзакцій. Щодо приватного сектору, то тут можуть знадобитися реформи із створення спроможності надання державним сектором комплексних послуг, які будуть засновані на повному обсязі активів із забезпеченням довгострокового (а саме 20 років і довше) фінансування проєктів. А також, навпаки, як тільки буде сформоване сприятливе середовище, часові рамки необхідні для здійснення транзакцій та зафіксовані початкові витрати щодо впровадження, як для державного, так і для приватного секторів, будуть поступово зменшуватися, як це сталося з досвідом розвинутих країн.

Державно-приватне партнерство безумовно, не є найпростішим варіантом закупівель у державному секторі і

вони не передбачають універсального рішення. Проте, вони створюють практично гнучку структуру, при якій можна ефективно мобілізувати навички та наявні ресурси приватного сектору щодо надання якісніших, раціональних і економічно ефективних державних послуг при умові існування певних обставин навколишнього середовища.

Тому, виникає питання «чому державні структури мають звертатися до державно-приватного партнерства?»

Державно-приватне партнерство зазвичай розподіляє витрати на придбання активів у часі та призводять до того, що відповідні інвестиційні витрати впливають на баланси приватного сектора, а не державного сектора. Саме ці цілі мають бути досягнутими шляхом заснування закупівель при здійсненні необхідних державних послуг, тобто на результатах, а не на наявності базових активів або ресурсів. Там, де інвестиційні бюджети державного сектору обмежені, є очевидні переваги в застосуванні державно-приватного партнерства при наданні державних послуг, які в іншому випадку можуть були недоступними для державних структур.

В основі державно-приватного партнерства лежить залучення інвестиційного капіталу приватного сектора. В межах державно-приватного партнерства це може призвести до вагомого покращення співвідношення ціни і якості для державного сектору із точки зору ризиків, що передаються до приватного сектору (оскільки останній краще проводить оцінку ризиків) та потужних важелів для приватного сектору щодо довготривалого терміну надання надійних державних послуг. Зазначені переваги є вичерпними для того, щоб державно-приватне партнерство часто ставало улюбленим засобом закупівель, коли навіть не застосовуються обмеження фінансового капіталу державного сектору. Тому, як показує практика багатьох країн, мотивація до більш широкого застосування державно-приватного партнерства полягає в тому, щоб одержати більшу цінність за фінансові ресурси при проведенні закупівель у сфері державних послуг.

Переважна частина покращення співвідношення ціни і якості буде відбувається завдяки такому факту, коли фінансовий капітал приватного сектору використовується і піддається ризику – до прикладу, для ефективного довгострокового надання державних послуг – будуть прийматися оптимальні управлінські рішення щодо використання дизайну, режимів роботи, планування фінансових та людських ресурсів, калькуляції витрат на весь термін застосування усіх видів активів тощо.

Отже, державно-приватне партнерство діє в межах державного і приватного секторів, не будучи ані націоналізованими, ані приватизованими активами й послугами. Відповідно, в даному випадку вони політично являють собою такий спосіб, із допомогою якого структури державного сектору можуть надавати певний перелік деяких державних послуг. Окрім цього, у практичному сенсі державно-приватне партнерство являє собою передбачену форму співпраці згідно контракту (договору або угоди), за допомогою якого державні та приватні сектори, співпрацюючи разом можуть досягти таких результатів, чого кожен, працюючи окремо досягнути не може. Багато країн-членів Організації економічного співробітництва і розвитку на даний час мають активні програми державно-приватного партнерства, як і все більша кількість країн, що розвиваються.

Практичні докази, які є присутніми на сьогоднішній день, показують, що новітні інвестиції у державні послуги, які здійснюються через державно-приватне партнерство, будуть здебільшого завершеними достроково і в рамках бюджету та обґрунтовують висновок, що хоч на початку державному сектору може бути більш вимогливим укладання контрактів на цій основі, де є вагомими прибутки.

Здійснюючи доповнення потоку проєктів ініціативи приватного фінансування, зростає кількість державно-приватного партнерства, спрямованого на більш раціональне та ефективне використання усіх наявних активів державного сектору, а не надання йому послуг щодо подальшого будівництва нових активів. Ці державно-приватні партнерства

будуть стосуються активів, якими можуть виступати матеріальні активи, ноу-хау чи інтелектуальна власність, що мають або подвійне використання, або наявні резервні потужності. Здебільшого для повноцінної реалізації їх потенціалу корисним буде застосування спільного підприємництва державного і приватного секторів. Дане державно-приватне партнерство підпадає під дію створення ширших ринків у недалекій перспективі.

Відповідно, між наведеними двома усталеними формами державно-приватного партнерства – концесійним бізнесом, із однієї сторони, та спільним підприємництвом, з іншої сторони – можна сформувати широкий спектр взагалі можливих структур державно-приватного партнерства, що матиме ознаки обох. Дані комбіновані партнерські структури можуть запропонувати формування найбільшого потенціалу для майбутнього застосування державно-приватного партнерства через можливість їх адаптивності до заздалегідь визначених потреб державного сектору. До прикладу, якщо майбутній обсяг надання послуг з якихось причин не може бути достовірно визначений на початку, то може знадобитись підвищення акценту щодо механізмів спільного підприємництва і його зменшення на детальних специфікаціях досягнутих результатів. Окрім цього, структурний орган державного сектору буде мати можливість вирішення володіння частиною вкладеного капіталу у проєкті ініціативи приватного фінансування, який він передбачив, при розподілі отриманого прибутку.

Спектр можливого державно-приватного партнерства також поширюється від організацій, що практично повністю контролюються у приватному секторі, з однієї сторони, до тих, які практично повністю контролюються у державному секторі з іншої сторони. У практичній діяльності країн світу існують підприємства державно-приватного партнерства, якими спільно на рівних правах володіють державний та приватний сектори, проте левова частина власності переважно належить державному сектору. До прикладу, це можуть бути компанії водопостачання. Пояснення

того, чому наведена модель державно-приватного партнерства, загалом передбачатиме ефективний контроль із сторони приватного сектору, якщо не мажоритарна власність, значним чином полягає у ролі, яку фінансові ресурси приватного сектора відіграють в формуванні необхідної управлінської дисципліни щодо державно-приватного партнерства та в прагненні передачі ризику, що забезпечуватиме оптимальне співвідношення ціни і якості. Хоча, якщо повсякденне управління державно-приватного партнерства перебуває у руках приватного сектору, що, як правило, є притаманним для України, державно-приватне партнерство все одно повинно здійснюватися на межі між державним та приватним секторами у такий спосіб, щоб «приватизувати» партнера, як правило, це не проводять, тим самим ще більше підкреслюючи наданий йому особливий характер.

Зиск, який очікує інвестор із приватного сектору від державно-приватного партнерства – це віддача щодо використовуваного капіталу – як стимул раціонального управління, що нічим не відрізняється від того, що прагне досягнути будь-який інший партнер приватного сектора. Тому, інвестор із приватного сектору також матиме можливість інтересів у контрактах державно-приватного партнерства, проте вони зазвичай є відокремленими і незалежними. Тоді, як державний сектор, навпаки, має можливість застосовувати більш обширно концепцію вартості щодо своєї участі у державно-приватному партнерстві, аніж просто отримувати віддачу від використаного капіталу, що може породжувати інші політичні міркування.

Умови за якими функціонує державно-приватне партнерство, повинні бути чітко обґрунтовані та сформульовані в передбачених установчих документах чи інших договірних угодах, так щоб сфера управління партнерством знала обмеження, в яких саме рамках вона повинна його організовувати. Ці умови також можуть мати вирішальний вплив щодо кадрової стратегії ведення партнерства та впливати на підхід державно-приватного партнерства до залучення і утримання необхідної системи управління та персоналу.

Тому, для використання потенціалу державно-приватного партнерства необхідно визнавати та використовувати їхні унікальні особливості:

– по-перше, їх можливість забезпечувати гнучку структуру, де можна було б поєднати взаємодоповнюючі ролі і можливості державного й приватного сектору;

– по-друге, їх функціонування на межі державного та приватного сектору, завдяки чому державний сектор залишає за собою право остаточної відповідальності щодо надання державних послуг;

– по-третє, їх статус як однієї із форм регульованого партнерства – фактично бізнесу, що пасивно регулюється із допомогою його статуту і умов контрактів, що можуть бути укладеними із державним сектором, без втручання законодавчого регулятора.

Наведені характерні особливості також пояснюють, чому поняття державно-приватного партнерства, як правило, не є тотожним поняттям приватизація чи часткова приватизація у тому сенсі, в якому цей термін зазвичай використовуються.

Отже, державно-приватне партнерство – це співробітництво між державним сектором та приватним сектором із метою реалізації проєктів чи надання послуг, що традиційно надаються у державному секторі. Беручи до уваги сучасні реалії економічного та політичного становища нашої держави, слід у подальшому використовувати державно-приватне партнерство в розвитку стратегічних сфер.

6.4. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В СФЕРИ ФІНАНСІВ І ОПОДАТКУВАННЯ

У сучасному світі стрімкий розвиток та поширення цифрових технологій стали наслідком активізації цифрових трансформаційних процесів у різноманітних сферах суспільного життя. Основною метою цих процесів є надати можли-

вість кінцевим користувачам різноманітних систем легко, зручно та мобільно виконувати поставлені перед ними задачі. Як наслідок, цифрові технології дуже швидко знайшли активне застосування у всіх сферах діяльності. Ключовою особливістю сучасної економіки є глибоке проникнення цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства, успішність впровадження яких визначає, в тому числі, цифрову конкурентоспроможність країни. Тому, важливим об□єктом цифрової трансформації стали й сфери фінансів та оподаткування.

За результатами дослідження Бодрова В. Г., яке було проведене в 2018 році, було виявлено, що завдяки впровадженню електронних систем оподаткування було забезпечено більшу прозорість і точність в розрахунках податків, а також були зменшені можливості для податкових шахраїв [1].

Ще одне дослідження, яке провели Король С. Я. та Клочко А. О в 2018 році, показало, що підприємства, які впровадили цифрові технології в сфері обліку, змогли досягти значного покращення в контексті швидкості обробки даних, зменшення ризику помилок та збільшення точності. Також, впровадження цифрової системи дозволило автоматизувати безліч процесів, завдяки чому значно зменшилася кількість ручної праці і покращилася продуктивність [1].

За даними літератури, впровадження цифрових технологій у сферу оподаткування обумовлене наступними чинниками:

– необхідністю спростити процес обробки податкової інформації, яка постійно виробляється податковими органами;

– необхідністю зменшення корупційної складової у прийнятті рішень у цій сфері, адже нові цифрові технології можуть забезпечити підвищення прозорості податкових органів;

– необхідністю спрощення системи подання декларацій;

– необхідністю підвищення якості послуг, що надаються податковими органами;

– необхідністю підвищення якості податкового контролю, завдяки запровадженню автоматичних механізмів виявлення випадків ухилення або заниження податкових платежів;

– можливістю зменшення витрат на утримання податкових органів за рахунок автоматизації процесів управління [2].

В даному контексті у статті розглядаються сучасні тенденції використання цифрових технологій в сферах фінансів та оподаткування, виокремлює ключові переваги та виклики, а також намагається розглянути перспективи подальшого розвитку цього напрямку. Зокрема, в даній статті пропонуються до розгляду такі сучасні тенденції цифрових технологій, як:

– хмарні технології;
– штучний інтелект та машинне навчання;
– блокчейн технології;
– технології для роботи з великими даними;
– технології роботизації процесів.

В останні роки вагомого значення в світі сучасної економіки, особливо в сферах фінансів та оподаткування, набули хмарні технології. Вони дозволяють зберігати, обробляти та обмінюватися даними через Інтернет, що робить їх особливо цінними для галузей, де велика кількість даних потребує обробки та аналізу. Ця тенденція є результатом стрімкого розвитку інформаційних технологій та поширення використання Інтернету. Хмарні технології – це новий підхід, який дозволяє зменшити складність інформаційних систем, завдяки застосуванню широкого ряду ефективних технологій, керованих самостійно і доступних на вимогу в рамках віртуальної інфраструктури, а також споживаних в якості сервісів [3].

Згідно з прогнозом аналітиків Gartner, до 2025 року понад 95% нових цифрових проектів будуть розгорнуті на хмарних платформах, а більше 85% компаній визнають пріоритетність хмарних технологій та архітектур у реалізації своїх цифрових стратегій, а без їх використання повністю реалізувати ці стратегії стане неможливим. Крім того, за оцінками Gartner, до 2025 року понад 95% нових цифрових проектів будуть розгорнуті на хмарних платформах [4].

Використання хмарних технологій в сферах фінансів та оподаткування надає ряд переваг. По-перше, переходячи на приватні хмари, замовники можуть досягти зниження витрат на ІТ, підвищення якості надання сервісу та динамічності бізнесу [3].

По-друге, вони спрощують доступ до даних для різних підрозділів компанії та сторонніх учасників, що полегшує спільну роботу та обмін інформацією.

По-третє, вони дозволяють швидко масштабувати обчислювальні ресурси відповідно до потреб бізнесу, що робить їх особливо корисними для підприємств зі змінними потребами в обсязі даних.

Серед інших переваг хмарних технологій варто відзначити й наступні:

– доступ до хмарних послуг можливий з будь-якого пристрою, що має підключення до Інтернету, що забезпечує зручність та доступність для користувачів у будь-якому місці та часі;

– високий рівень безпеки даних, оскільки багато провайдерів хмарних послуг вкладають значні зусилля в забезпечення безпеки даних своїх клієнтів. Вони використовують передові методи шифрування та механізми захисту, щоб забезпечити конфіденційність та цілісність інформації;

– постійна мережева доступність, адже хмарні рішення зазвичай пропонують високий рівень доступності та надійності, оскільки дані зберігаються на різних серверах та резервних системах, що забезпечує доступність даних у випадку виникнення непередбачуваних ситуацій.

Усі ці переваги роблять хмарні технології привабливими для різних користувачів та підприємств, що шукають ефективні та сучасні рішення для своїх потреб, зокрема в сферах фінансів та оподаткування.

Штучний інтелект (ШІ) та машинне навчання (МН) є одними з найбільш інноваційних технологій нашого часу, які мають великий потенціал для трансформації різних галузей бізнесу, включаючи сфери фінансів та оподаткування. Використання ШІ в цих галузях може призвести до авто-

матизації багатьох рутинних процесів, підвищення точності в сфері фінансів та зниження ризиків в області оподаткування.

Одним із способів використання ШІ в сфері обліку є автоматизація регулярно повторюваних та структурованих завдань, які традиційно виконувались вручну. Пріоритетними напрямками, в даному випадку, є управління дебіторською і кредиторською заборгованістю, кодування облікових записів, управління витратами, управління грошовими потоками. Використання зазначених цифрових технологій дасть змогу не лише автоматизувати, а й підвищити ефективність процесів формування звітів, інвентаризації, аудиту, сплати податку на додану вартість [5].

Також, штучний інтелект та машинне навчання можуть автоматично класифікувати транзакції, визначати ризики та виявляти фінансові аномалії.

Зокрема, ШІ може використовуватися при плануванні та проведенні податкових перевірок, при аналізі форм і способів ухилення від сплати податків. Також, використання штучного інтелекту може надати змогу здійснювати кластеризацію платників податків на основі аналізу стану бізнесу, платоспроможності, податкової дисципліни та репутації для подальшої сегментації і побудови комунікаційної та персоніфікованої політики оподаткування. Використовуючи машинне навчання, можна також ідентифікувати схеми ухилення від сплати податків. Наприклад, аналіз соціальних мереж допомагає виявляти шахрайство з ПДВ [6].

Системи ШІ можуть аналізувати податкові закони та регуляції, виявляти оптимальні стратегії оподаткування та навіть допомагати в розробці податкових декларацій. Крім того, вони можуть виявляти можливості для зменшення податкового тягаря та мінімізації ризиків в області податкового аудиту.

Ще одним з можливих застосувань машинного навчання в сферах фінансів та оподаткування є автоматизація процесів аналізу та обробки фінансових даних. Алгоритми машинного навчання можуть використовуватися для автома-

тичної класифікації та категоризації транзакцій, виявлення аномальних патернів та підозрілих операцій, а також для прогнозування фінансових результатів на основі історичних даних.

Таким чином, технології машинного навчання можуть застосовуватися для групування платників податків за параметрами їхньої податкової дисципліни, а також для виявлення способів уникнення сплати податків і податкових зборів. Зазначена інформація може бути використана для забезпечення персоніфікованого підходу у ході вдосконалення політики оподаткування. Окрім цього, технології штучного інтелекту та машинного навчання можуть застосовуватися і для вирішення неструктурованих та нестандартних завдань. Прикладами таких задач є виявлення шахрайських схем, побудова прогностичних моделей (зокрема, при прогнозуванні доходів та грошових потоків), удосконалення доступу до неструктурованих даних, управління закупівлями тощо [5].

Великі дані (Big Data), є поняттям, яке описує великі обсяги даних, які є занадто великі, складні або занадто швидко змінюються для традиційних методів обробки та аналізу.

У сферах фінансів та оподаткування, де обсяги даних постійно зростають, використання Big Data може мати значний вплив на ефективність та точність фінансових процесів. За своєю суттю, Big Data є сукупністю методів та інструментів обробки величезних масивів інформації, що можуть ефективно використовуватись в умовах безперервного і стрімкого приросту обсягів структурованих і неструктурованих даних із різних джерел [5]. Іншою вагомою перевагою використання Big Data є можливість аналізу великих обсягів фінансових даних за короткий час. За допомогою спеціалізованих аналітичних інструментів, таких як технології машинного навчання та штучного інтелекту, можна ефективно аналізувати великі обсяги фінансових даних та виявляти в них закономірності та зв'язки, які можуть бути важливими для прийняття рішень.

Використання Big Data дозволяє удосконалити облікові процедури підприємства за рахунок розширення обсягу та простору вхідних даних (набори, сегменти тощо), а також зменшення часу доступу до них (в окремих випадках існує доступ у режимі реального часу), що використовуються для ідентифікації, визнання та оцінки економічних подій, а також для удосконалення процесу організації обліку шляхом збирання, обробки та аналізу даних про ефективність функціонування бухгалтерської служби підприємства, її окремих працівників або про діяльність окремої бухгалтерської фірми [8].

Крім того, Big Data може бути використана для прогнозування та моделювання фінансових процесів та подій. Аналіз великих обсягів даних може допомогти виявити тенденції та спрогнозувати майбутні фінансові результати з більшою точністю. Це може бути корисно як для управління ризиками, так і для планування бюджету та стратегічного розвитку.

Як зауважують Е. Бімані та Л. Уілкокс, Big Data дозволяє обробляти дані в реальному часі, що може означати, що компанії можуть розробляти точні фінансові показники, ефективно вимірювати ефективність і надійно складати бюджети. Таким чином, значна кількість облікових процедур по відношенню до моменту виникнення економічних подій може здійснюватися в режимі реального часу, покращуючи якість облікової інформації щодо оперативності її формування, що забезпечує можливість миттєвого реагування на виникнення ризиків та загроз діяльності підприємства, мінімізувати використання допущень та припущень, а також дозволяє формувати окремі види бухгалтерських та аналітичних звітів у режимі онлайн [8].

Блокчейн технології відомі своєю децентралізованою природою та безпекою даних, які відкривають нові можливості для покращення процесів в сферах фінансів та оподаткування.

На думку Правдюк Н. Л., блокчейн технологія може запропонувати більш безпечніші та розумніші форми облі-

ку. Поєднання професійних аспектів обліку та блокчейнової інфраструктури мають перспективи у вирішенні проблем шахрайства та перекручення інформації щодо економічної реальності, задоволення інтересів окремих користувачів у якісній інформації щодо внутрішніх і зовнішніх процесів суб'єкта управління [2].

Однією з ключових переваг використання блокчейн технологій є їхня надійність та безпека. Вони забезпечують механізм розподіленого реєстру, у якому дані зберігаються в блоках, які взаємодіють між собою за допомогою криптографічних методів. Використання технології блокчейн призводить до створення журналу транзакцій або книги в цифровому середовищі. Однак збережені дані не можна змінити чи видалити, оскільки кожна нова подія підтверджується історією попередніх подій. Таким чином, технологія блокчейн дозволяє створити базу даних з високим рівнем захисту від підробки або знищення записів для приховування певних функцій [7].

Роботизація процесів (RPA) – це інноваційна технологія, яка використовується для автоматизації рутинних та повторюваних завдань шляхом створення програмних агентів або «роботів», які можуть емулювати та виконувати дії, які раніше виконувались людьми. У сферах фінансів та оподаткування RPA технології набувають все більшого значення, оскільки вони дозволяють автоматизувати багато рутинних операцій та зменшити трудомісткість фінансових процесів.

У традиційних системах розробник створює список функцій для автоматизації завдання, використовуючи інтерфейси прикладного програмування (API) як мову сценаріїв. У RPA, з іншого боку, програмний робот імітує діяльність людини, взаємодіючи з системним інтерфейсом. Система RPA розробляє список функцій, спостерігаючи за тим, як користувач виконує завдання в графічному інтерфейсі користувача програми [7].

Таким чином, RPA може допомогти зменшити ризики та помилки, пов'язані з людським фактором. Оскільки

роботи RPA працюють на основі програмного коду, то вони виконують завдання точно і безпомилково, уникаючи потенційних помилок, які можуть бути зроблені людьми під час виконання рутинних операцій.

Перевагами використання технології роботизації процесів в сферах фінансів та оподаткування є:

– гарантування цілодобової роботи системи та функціональне тестування існуючих бізнес-процесів;

– забезпечення точності введення даних та оцінку діяльності;

– забезпечення сумісності RPA (тобто здатність співпрацювати) з усіма програмами, що використовуються компанією;

– автоматизація найбільш трудомістких, стандартизованих, заснованих на правилах і легко структурованих завдань;

– звільняє працівників від рутинних завдань і дає час для інших інтелектуальних завдань;

– звільняє консалтингову компанію від обов'язку отримувати, підтримувати та оновлювати інформаційні технології (програмне та відповідне апаратне забезпечення);

– доступність для всіх підприємств [7].

Цифрові технології, згадані у цій статті надають нові можливості для оптимізації процесів в сферах фінансів та оподаткування, стають драйверами інновацій та трансформації, реформуючи способи, якими фінансові дані збираються, обробляються, зберігаються та аналізуються. Вони дозволяють підприємствам та урядовим органам ефективніше управляти фінансами, знижувати ризики та виявляти нові можливості для підвищення продуктивності та ефективності.

Незважаючи на переваги, використання цифрових технологій, згаданих у цій статті, у сферах фінансів та оподаткування, також стикається з рядом викликів, включаючи проблеми конфіденційності даних, безпеки та навчання персоналу. Однак правильне використання та інтеграція цих технологій може стати джерелом значних переваг для підприємств та органів влади.

Одним з найбільш серйозних викликів є питання безпеки даних. Передача фінансових даних через Інтернет може ставити під загрозу конфіденційність і цілісність цих даних, що може призвести до витоку конфіденційної інформації або її неправильного використання. Тому необхідно вживати відповідних заходів безпеки, таких як шифрування даних та автентифікація користувачів, щоб забезпечити захист фінансової інформації.

Урядові органи також стикаються з викликами щодо регулювання використання хмарних технологій у сферах фінансів та оподаткування. Вони повинні розробляти відповідні законодавчі та регуляторні рамки, які б забезпечували правильне використання цих технологій та захищали інтереси учасників ринку.

При впровадженні технологій штучного інтелекту та машинного навчання необхідно враховувати можливість перевірки результатів, щоб уникнути помилкових інтерпретацій або неправильних рішень на основі аналізу даних. Також, існує ризик виникнення алгоритмічних похибок, які можуть призвести до некоректного оброблення фінансових даних.

Що стосується блокчейн технологій, то складність впровадження та інтеграції блокчейн-систем з існуючими інфраструктурами та процесами може виявитися значним завданням для багатьох компаній та урядових установ. За даними літератури, до недоліків технології блокчейн також можна віднести високу енергетичну залежність, зниження швидкості транзакцій при збільшенні навантаження системи та інші поширені загрози мережевим технологіям, відсутність конфіденційності даних, різке зростання їх операційних витрат у міру збільшення кількості транзакцій [7].

Визначаючи потенційні виклики при впровадженні технології роботизації процесів слід звернути увагу на діяльність і процеси, які відбуваються за нестандартними сценаріями та вимагають рішення на основі аналізу ситу-ації. На цьому етапі розробки програмний робот здатний лише виявляти змодельовані структуровані дані та виконувати операції на основі чітко визначених параметрів [7].

6.5. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФАКТОРИНГУ ТА ФОРФЕЙТИНГУ ЗА УМОВ СУЧАСНОСТІ ТА ВПЛИВ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Труднощі суспільно-політичних й соціально-економічних напрямів розвитку України, обтяжені підвищенням впливу факторів воєнного характеру, спричинюють чималі зміни, що відбуваються у фінансовій сфері країни та порушують сталість функціонування фінансового ринку та банківської системи. В надважких умовах нестабільності та загострення сучасних небезпек та викликів актуалізується проблематика залучення фінансових інновацій в роботу фінансово-банківської сфери та у фінансово-економічний сектор і сприяє розвиненості стратегії орієнтування на клієнта. У таких умовах суб'єкти бізнесу отримують можливість здійснювати свої фінансові операції через технології у банківській системі для модернізації грошово-кредитного механізму та активізується фінансова послуга, що дозволяє клієнтам переуступати дебіторську заборгованість іншому агенту з повним погашенням заборгованості і отриманням миттєво основні суми платежів, а саме факторингу.

В сучасних умовах розвиток факторингу гальмується дестабілізуючими факторами, що загострились через повномасштабне вторгнення на територію України. Військові дії повпливали на економіку країни, її нестабільність, кризовий стан. Через що суб'єкти господарювання згортають свій бізнес оскільки не мають змоги боротись з реаліями. Потрібно здійснювати пошук інструментів для урегулювання фінансово-економічних відносин. Факторинг є альтернативою кредитуванню при нестачі та дефіциту коштів та ресурсів. Вочевидь, за допомогою факторингу є можливість перетворення дебіторської заборгованості у грошові потоки і перенаправити їх у виробництво. Ці тенденції говорять про можливість розвитку факторингу в Україні навіть в умовах воєнного стану, адже сучасні реалії показують, що банківські установи ефективно здійснюють свою діяльність. Недо-

ліком для гальмування розвитку факторингу можна вважати недосконалу правову базу.

Одним з різновидів факторингу є форфейтинг, що здебільшого використовують при зовнішньоекономічних операціях.

Все частіше відбувається виникнення загрози у контексті комерційного ризику та збанкрутування вітчизняних господарюючих суб'єктів та організацій. Для оптимального забезпечення поверненості коштів підприємствами застосовується форфейтинг, як елемент фінансового та торговельного посередництва. Він має можливість сприяти у рефінансуванні дебіторської заборгованості, тим самим сприяючи наданню фінансової допомоги у товарному кредитуванні, чим забезпечується пришвидшення руху оборотних коштів постачальників з підвищенням продуктивності щодо застосування економічного ресурсного запасу. Унаслідок нестабільного макроекономічного ринку здійснення форфейтингового обслуговування має фрагментарні властивості і високі темпи інфляційних процесів, які гальмували здебільшого розквіт багатьох форм кредитування, що спричинювало немалих збитків. Зокрема, сьогодення показує існування конкурентоспроможного факторингу на ринку, з активним його застосовуванням.

Можна вважати, що виникнення форфейтингових відносин – це результат формування різного виду заборгованостей у різноманітних ділянках та галузях торгівлі на міжнародному рівні. Найпоширенішими для форфейтингу міжнародними торгівельними правовідносинами можна вважати купівлю-продаж поїздів, суден, автомобілів, обладнання, яке використовують в різних сферах діяльності. Також проблематика, що пов'язана з транскордонними операціями з купівлі та продажу даних об'єктів, це переважно ускладненість лізинговим характером, що довело необхідність регламентування у правовому полі на міжнародному рівні основних правил з передачі дебіторської заборгованості в межах міжнародної торгівлі.

Ринок товарів і послуг та ринок ресурсів є складовими ринку банківських продуктів. В Україні на розбудові ринку

форфейтингових послуг відбились, як нестабільний макроекономічний характер так і високі показники інфляції, це стримувало розширення кредитування, обмеження на законодавчому рівні, нестача платіжної дисципліни та новітніх технологій форфейтингу для уникнення втрат.

Отож, форфейтинг – це форма кредитування операцій зовнішньоекономічної діяльності методом покупки векселів комерційними банками, які акцептовані імпортерами, тобто переуступлення банку своїх вимог до покупців, тобто трансформація комерційних кредитів у банківські [8]

В Україні форфейтинг розвивається дуже повільними темпами. Першопричинним наслідком є характерний географічний характер українського імпорту, присутні наявні ризики, що у свою чергу стає на заваді виокремити гідного гаранта західними компаніями. Підставою цього рахується обмеження форфейтингових послуг українським законодавством, в ролі форейторів банки не можуть бути, тільки в ролі агентів.

Можна виокремити два види форфейтингу:

1) внутрішній, коли угода може відбуватись поміж суб'єктами однієї країни;

2) зовнішній, коли підключають запаси виробництв різних країн або іноземний капітал.

Особливості форфейтингу:

1. Інструментом форфейтингу є простий або перевідний вексель;

2. Довший термін кредитування –180 днів – 10 років;

3. Унаслідок можливої синдикації, а саме, отримання суми одним позичальником, що надана декількома кредиторами, через це суми отриманих кредитів вочевидь будуть вкрай високими;

4. У повному обсязі сплачується боргова сума форфейтером за мінусом дисконту;

5. Усі ризики щодо неповернення боргової суми при експорті товару, зокрема валютні і політичні несе форфейтер;

6. Передбачено ймовірність перепродажів форфейтингових активів на вторинному ринку форфейтером;

7. Необхідні гарантії третіх осіб чи аваль;

8. Немає потреби в додаткових послугах для кредиторів, а саме рекламних, бухгалтерських, збутових, юридичних, інформаційних, страхових, також інших послуг для клієнтів [9].

Форфейтинг, як форма кредитування експортних операцій виник у другій половині XX століття у Швейцарії. Саме, у цей період зростають обсяги експорту дорогоцінних товарів з тривалим циклом виробництва, зростає конкуренція на міжнародних ринках тощо. А це в свою чергу зумовлює потребу у додатковому фінансуванні, а отже зростає значення кредитування, зокрема довгострокового кредитування.

Найбільш активно форфейтинг, як інструмент швидкого фінансування експортних операцій використовують компанії провідних країн світу.

Не набули поширення форфейтингові операції в Україні, у тому числі і через високі інфляційні процеси. Однак, у світовій практиці ці підходи фінансування проведення експортних операцій чимраз обґрунтованіші, затим що це уможливлює швидке повернення та залучення в оборот коштів.

З 1 січня 2013 року набули чинності затверджені на засіданні Банківської Комісії ICC в Мехіко Уніфіковані Правила Міжнародної торгової палати щодо форфейтингу (URF ICC), котрі регулюють ринок, що оцінюється більш, ніж у 300 млрд. доларів США на рік. Нові Правила ICC щодо форфейтингу створюють договірну основу для перетворення цих документів у життєздатні банківські інвестиції.

Щодо договору форфейтингу, можна зазначити про потребу внесення оновлень та доповнень до Цивільного кодексу України.

Договір слід вважати підставою виникнення зобов'язального правовідношення, з наявністю певних суб'єктів. Означено, що сторона правового положення суб'єктів-сторін договору форфейтингу у значній мірі не окреслено, що можливо пояснити таким, що: участь у форфейтуванні значної

кількості суб'єктів, чиї інтереси співпадають чи можуть перетинатись, особливість гарантій, залежність від фінансового обслуговування кон'юнктури ринку, державної підтримки національних товаровиробників та великих експортерів, що є властивістю фінансової забезпеченості країн-імпортерів.

Зазначимо, що фізичні і юридичні особи, що є індивідами господарської діяльності, ймовірно, будуть сторонами форфейтингового договору. Проте спеціальних персоніфікацій учасників договору, крім форфейтера, не існує. Форфейтер являється іноземною спеціалізованою фінансовою установою чи банком, що здобуває права вимоги та посвідчує майнові права до імпортерів.

Існує досить вузький осередок учасників, яких можна вважати форфейторами за договорами, зокрема фінансові установи та банки. Виокремимо такі види форфейтерів, саме, форфейтингові компанії і банки-форфейтери. Можна вважати боржником, а саме третьою у сторонах договору, особу, що перебуває із клієнтом-експортером у майнових правовідносинах.

Отже, договір форфейтингу включає його сторони і інші учасники, зокрема, організаторів, гарантів, без кого не проводяться процеси форфейтування. Кожна з цих сторін договору несе безсумнівні ризики та здобуває певні переваги.

Можна окреслити такі переваги експортера вдаючись до форфейтингу:

– спроможність отримати грошові кошти одразу після того, як продукція відвантажена, це покращує ліквідність експортерів;

– застосування фіксованої облікової ставки за покупки векселя, тому лишається незмінним на протязі всього періоду дії кредитування, не дивлячись на певні зміни, що можуть відбуватись стосовно ставок на ринках капіталів;

– мала ймовірність ризиків, через те, що боргова вимога продається експортером на безповоротній основі форфейтеру, зокрема без прав регресу;

– не витрачаються час та кошти на здійснення управління боргами чи впорядкованість погашення боргу;

– не складність, ефективність документарного оформлення;

– не обтяжує експортним страхуванням.

Основними недоліками форфейтингу, з точки зору експортерів, окреслимо:

– висока вартість та ймовірність не знаходження гаранта, який може задовольнити форфейтера;

– підготовка документів таким чином, щоб не було регресу на експортерів при банкрутстві аваліста чи гаранта, також необхідною умовою є знання законодавства країни імпортера.

Беручі до уваги форфейтера при здійсненні форфейтингових операцій виділимо такі переваги для нього:

– оперативність і простота документарного оформлення;

– висока маржа в порівнянні з кредитуванням;

– реалізація придбаних активів на вторинному ринку в перспективі.

Недоліками для форфейтера при здійсненні форфейтингу являються:

– у разі неповернення боргу неприсутність права регресу;

– відповідальність за перевірку кредитоспроможності гаранта або аваліста [7, с. 321].

Для поліпшення економічного становища потрібно: скоротити наявні фінансові ризики завдяки поліпшенню схем форфейтингу; переглянути недосконале законодавче поле, що допоможе підвищити перспективи форфейторів і їх клієнтів.

Одним з оптимальніших різновидів банківських послуг вважають факторинг, оскільки у сьогоденні важливою проблематикою є ризики неповернення кредитних коштів. У цьому є сприяння інфляційних процесів і нестабільна економічна ситуація, що призведе до зменшення робочих місць і збільшення рівня безробіття, через що населення змушене удаватись до кредитів. Втім, не дивлячись на важливість факторингових операцій і те що це, основний інструмент керування дебіторською заборгованістю, через високу ризи-

кованість існує обмеженість його використання. Для України факторинг являється достатньо новітнім, але і перспективним видом послуг, що не отримав популяризації і розвитку зокрема, як в зарубіжних країнах.

Частіше всього у факторингових послугах мають потребу компанії, що мають виробничий потенціал та займаються оптовими продажами. Подібні підприємства здебільшого мають недостатньо заставного майна та мають постійну потребу в обігових коштах. Вважається, що саме ці компанії будуть зацікавлені у такому банківському фінансуванні. Здебільшого факторингом користуються імпортери, знижуючи тим самим для себе валютні ризики [10].

Здебільшого, на заході, факторинг використовується малими і середніми підприємствами, тому що масштабні підприємства володіють перевагами в керуванні саме дебіторської заборгованості, тоді як підприємства малі можуть не мати достатньо коштів для утримування спеціального менеджера по кредитах. Отож більша частина західних компаній впроваджуючи свою діяльність користується факторинговими послугами.

Головними перевагами, користування факторингом на заході це:

– удосконалене законодавче поле;

– придатний обсяг плати за проведення факторингових операцій;

– достатньо-необхідна чисельність кваліфікованих кадрів.

У ЄС найпопулярнішим фінансовим інструментом являється факторинг. Наприклад, об'єм ринку факторингового фінансування у Польщі складає 15% ВВП, в Угорщині – 7%, у Словаччини та Румунії – 3%, в той час, як в Украї ні – 0,1% ВВП (близько 100 млн євро) [10].

Становище в Україні являється протилежно іншим, тому що здебільшого попит на факторинг є у великих підприємств. А це доводить недостатність розвиненості середнього і малого підприємництва з високими вимогами банківської установи та факторингової компанії.

Не зацікавлені в розвитку факторингу великі мережні структури роздрібної торгівлі у відступленні права грошової

вимоги згідно законодавства, оскільки умовою є повідомлення про відступлення права, яке покупець має перевірити, а в цьому є складність, тому що покупець не згоден і робить перепони для надання послуг факторингу продавцю. Для великих мереж, зокрема, це профінансовування ланцюгів поставок.

Проблемою розширення надання послуг з факторингу можна вважати недосконале та не прозоре законодавче поле, що надало б можливість поглиблення та вдосконалення цього виду послуг та зазначити відповідальності сторін при здійсненні передачі прав вимоги боргу факторинговим компаніям.

Надто великі оплати за надання факторингових послуг також є недоліком, оскільки в інших країнах складає близько 1,5–2%, тоді, як вітчизняний ринок має показник 3–5%.

Ще однією перешкодою у розвитку факторингу є нестача кваліфікованих кадрів, через що факторингові проекти можуть піддаватись шахрайським схемам щодо ринку та зміни кадрів у банківських установах та компаніях.

8 лютого 2024 року Європейська Бізнес Асоціація разом із Незалежною Асоціацією Банків України за підтримки міжнародних донорів – ПроєктуUSAID організували проведення таких проектів, як «Фінанси для бізнесу під час війни» «Інвестиції для стійкості бізнесу» (раніше Проєкт USAID «Реформування фінансового сектору») та проекту IFC «Asset Based Finance», що реалізований в партнерстві із Державним секретаріатом з економічних справ Швейцарії (SECO), у фокусі якого були розглянуті питання в розрізі доступу бізнесу до значного обсягу інструментів фінансової підтримки.

Так, в розрізі кредитних програм «Доступні кредити 5–7–9%» та потреб бізнесу в кредитних коштах задля посилення інвестиційної компоненти програми та соціальних і екологічних стандартів, які диктують іноземні інвестори, Міністерством економіки та Міністерством фінансів України впроваджена новітня програма «Доступний факторинг», ме-

тою якої є надання компаніям додаткових фінансових інвестицій [3]. Зокрема, безперебійна діяльність програм кредитування і підтримки українського бізнесу буде убезпечена правильною координаційною роботою між банківськими інституціями, державними установами та зацікавленими сторонами.

Війна вдарила і по факторингу. Зокрема, портфель скоротився на 17% від початку російсько-української війни. Обсяги скоротились, оскільки торгівельні потоки потребують поновлення. Великі торгові мережі були розбомблені у багатьох регіонах та постачальні зв'язки розірвані. По деяких відділах факторингу певних банків України таких, як ПУМБ портфель зменшився по всій системі На кінець І кварталу на 1 млрд грн, або 17%, пізніше на 18%. Якщо наприкінці 2021 року видача була мінімум по 1,5 млрд. грн на місяць, то в квітні обсяг фінансування склав біля 700 млн грн. Також зі скороченням факторингу на спад йде і кількість клієнтів, платоспроможних компаній, а саме, кількість дебіторів, що працювали із факторингом зменшилась з 70 до 15 компаній, хоча робота в цьому напрямку продовжується щоб привернути більше компаній [11].

Для банківських установ – це прострочення дебіторської заборгованості з позицією вичікування через військову агресію, а це викликає певні ризики не надходження коштів від торгівельних мереж через їх поточний фінансовий стан та регіональні ризики через постійні ракетні атаки. Для страхового ринку страхування ризиків в умовах війни це форс-мажор, не усі ризики покриваються. Тому потрібно втручання держави у прийнятті системних рішень.

Отож, регіональні ризики заважають зростанню кількості операцій факторингу, а для банків, які надають позики постачальникам торгівельних мереж, що знаходяться в потенційних зонах військового конфлікту мають ризик неповерненості боргу у зв'язку із порушенням постачальної мережі.

Таким чином, для ринків надання факторингових послуг характерним є достатність проблем, зокрема, нерозвине-

ність ринку як такого, недостатня обізнаність і споживачів і виробників послуг, у своєрідності здійснення факторингових операцій. Разом з цим для посилення діяльності фінансових інституцій в рамках ринку в Україні потрібно організовувати перспективні умови для розвиненості послуг з надання факторингу і підняти межу заінтересованості споживачів в їх користуванні.

Отже, можна окреслити те, що форфейтинг має певні переваги для бізнесу, а ніж факторингові послуги, оскільки знижує ризики, що охоплюють міжнародні торгівельні відносини, також убезпечує та розширює грошовий рух, а це сприятиме конкурентоспроможності експортерів діяти на світовому ринку. Також Україні потрібно удосконалювати потенціал форфейтингових та факторингових операцій у межах країни, тобто удосконалювати законодавство методом прийняття потрібних нормативних актів та інструментів урегулювання цього виду діяльності; покращення схеми форфейтингу враховуючи міжнародний досвід, мінімізувати ризики, також національні особливості використання в Україні, не аби як діють на стабільне економічне середовище, на зовнішньоекономічну і інвестиційну сторони. Для факторингу основними факторами погіршення ситуації у час військової агресії є нестача кваліфікованих кадрів, недосконала правова база, регіональні ризики, які унеможливлюють поступлення фінансів від мереж торгівлі через ракетні атаки в більшості регіонів країни, що викликає ризики неповернення боргу до банківських установ через порушення постачальних мереж.

6.6. ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Під час кризи та військового конфлікту влада вжила заходів щодо тимчасового зниження податкового навантаження на вітчизняні компанії з метою підтримки економіки

в умовах воєнного стану. Після завершення військового конфлікту вкрай важливо розробити ефективну стратегію економічної та соціальної реконструкції.

При цьому слід враховувати специфіку післявоєнного періоду, змінені умови та потреби громадян і бізнесу. Важливим аспектом є те, що податкове законодавство в умовах воєнного часу не є стабільним і постійно зазнає змін, які повинні сприяти як розвитку економіки, так і ефективному наповненню бюджету.

За даними Міністерства фінансів, податкові надходження становили найбільшу частку доходів зведеного бюджету України в період з 2018 по 2022 рік, в середньому 82–87%. Неподаткові надходження становили 12–17%, а інші джерела – близько 0,5%.

З початком широкомасштабного вторгнення структура доходів змінилася, збільшилося фінансування з-за кордону та від міжнародних організацій. У 2022 році майже 22% надходжень до бюджету забезпечили іноземні донори, що значно більше, ніж у попередні роки, коли їхня частка становила лише 0,13%.

Частка податкових надходжень впала до 61% у 2022 році, що значно менше, ніж у попередні роки. Неподаткові надходження склали близько 17%, а на інші джерела припало лише 0,15% від загального обсягу доходів бюджету.

Більша частина податкових надходжень до зведеного бюджету (93–94%) надійшла від загальнодержавних податків і зборів, тоді як місцеві податки і збори становили лише 6–7% [2].

Внаслідок початку війни між Україною та росією у 2022 році Верховна Рада України прийняла низку законів для підтримки вітчизняного бізнесу. Метою цих заходів було зниження податкового навантаження для забезпечення адаптації економіки до воєнного стану та швидкого відновлення після війни.

Ключові аспекти змін включали [9]:

– Мораторій на перевірки підприємств податковими органами країни.

– Відстрочка податкових платежів без штрафних санкцій.

– Звільнення від оподаткування гуманітарної та благодійної допомоги.

– Відсутність обов'язкової реєстрації податкових накладних в Єдиному реєстрі платників податків і зборів.

– Спеціальний режим оподаткування нафтопродуктів.

– Зниження ставки єдиного податку для третьої групи платників з 5% до 2%.

– Звільнення від оподаткування товарів на окупованих територіях та в районах проведення активних бойових дій.

– Часткове звільнення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за власним бажанням.

Ці заходи спрямовані на надання фінансової та податкової підтримки українському бізнесу в складних умовах військового конфлікту і є частиною стратегії забезпечення стійкості економіки та відновлення країни після війни.

З огляду на безпрецедентні події, пов'язані з військовим вторгненням Росії в Україну 24 лютого 2022 року, багато людей відреагували панікою та поспіхом, що негативно вплинуло на економічні процеси в цілому та призвело до значних змін у сферах соціально-економічної діяльності, спричинивши структурні зрушення на ринку праці. Загалом, емоції, викликані війною, змінили спосіб життя як підприємців, так і пересічних громадян.

Швидкість та непередбачуваність подій у зовнішньому середовищі вимагали прийняття швидких управлінських рішень, заснованих на оцінці впливу ситуації на бізнес, з метою забезпечення безперервного функціонування підприємств в умовах воєнного стану [6].

Тому питання (повної або часткової) передислокації компаній стало важливим для збереження та розвитку бізнесу, створення робочих місць та підтримки економіки країни на шляху до перемоги.

З середини березня 2022 року уряд реалізує програму з переміщення бізнесу, спрямовану на підтримку стійкості

української економіки шляхом переміщення підприємств із районів, розташованих поблизу або в зоні бойових дій, у безпечніші регіони Західної України [10].

У рамках цієї програми планується перенесення потужностей компаній на попередні місця після завершення бойових дій та стабілізації ситуації в регіоні, особливо зважаючи на те, що деякі з переміщених компаній є містоутворюючими.

Незважаючи на воєнний стан, що триває в Україні, продовження ведення бухгалтерського обліку підприємцями є необхідним і виваженим, з урахуванням принципів безперервності та послідовності [3].

Навіть при невеликій кількості операцій на підприємстві бухгалтерський облік дозволяє здійснювати об'єктивний контроль за активами та зобов'язаннями компанії в режимі реального часу. Є підстави вважати, що відсутність бухгалтерського обліку протягом певного періоду часу призводить до значного накопичення господарських операцій, які потім є тривалими та дорогими і вимагають відновлення бухгалтерського обліку.

Бізнес-операції опиняються під загрозою не лише на початковому етапі, але й на кінцевому, оскільки під загрозою опиняються як товарно-матеріальні цінності, так і первинна документація. Крім того, втрачені звіти з будь-якої причини або неточна інформація у звітах, неналежне ведення бухгалтерського обліку призводить до значних проблем, пов'язаних з:

– неможливістю подальшого контролю активів та фінансів компанії;

– накопиченням штрафів та пені при податковій перевірці;

– арештом наявних активів та призупиненням всіх банківських операцій; притягненням до відповідальності (адміністративної або кримінальної) за несплату всіх податків та відсутність належного бухгалтерського обліку;

– повним припиненням діяльності компанії [6].

У цьому контексті дуже важливим і необхідним є відновлення бухгалтерської документації до придатного для використання стану.

У зв'язку з масштабним вторгненням держава послабила вимоги до зберігання та відновлення документів. Тому у випадку втрати первинних документів (наприклад, внаслідок падіння на підприємство ракети, безпілотника чи його уламків, випадково або через власну недбалість) можна діяти за різними алгоритмами: спеціальним (запровадженим під час воєнного стану) або загальним.

Спеціальні правила, встановлені пп. 69.28 підрозд. 10 розділу XX Податкового кодексу України, діють тимчасово, на період до закінчення або скасування воєнного стану на території України та поширюються на платників податків, які не можуть забезпечити зберігання первинних документів, на підставі яких здійснюються облік доходів, витрат та інших показників, пов'язаних з визначенням об'єктів оподаткування та/або податкових зобов'язань; або здійснювали свою діяльність на територіях проведення антитерористичної операції та на територіях, тимчасово окупованих російською Федерацією (пп. 1 пп. 69.28 підрозділу 10 розділу XX ПК України) [7].

Для того, щоб скористатися податковими пільгами за втрачені внаслідок війни документи, необхідно виконати певну послідовність дій, після чого можна очікувати на позитивне рішення Державної податкової служби, в тому числі мораторій на проведення перевірок. ДПС, у свою чергу, при розгляді цього повідомлення самостійно визначає, чи вводить платник податків в оману контролюючі органи.

Класичний алгоритм дій у разі втрати, пошкодження або передчасного знищення первинних документів викладений у п. 44.5 ПКУ та п. 6.10 Положення № 88 [8].

Положенням № 88 передбачено, що у разі втрати або знищення первинних документів, регістрів бухгалтерського обліку та звітності керівник підприємства зобов'язаний письмово повідомити про це правоохоронні органи та призначити комісію для складання переліку відсутніх документів і розслідування причин їх втрати або знищення.

Інші заходи, передбачені чинним законодавством, стосуються відновлення втрачених документів протягом 90

календарних днів з дня, наступного за днем отримання повідомлення контролюючим органом [8].

Традиційна модель управління, заснована на принципах стабільності та довгострокового планування, виявилася абсолютно непридатною для нинішніх умов воєнного стану. Наукова спільнота України активно досліджує проблеми адаптації поведінки підприємств в умовах воєнного часу, зокрема, коригування стратегії, трансформації управління [1] тощо.

Одним із найбільш проблемних аспектів діяльності підприємств у воєнний час є обліково-аналітичне забезпечення раціонального вибору тактичних і стратегічних векторів розвитку.

За таких обставин доцільно застосовувати адаптивний підхід, який базується на ідентифікації та сприйнятті об'єктивної наявності критичного зовнішнього середовища і після його зміни переглядати стратегії компанії та систему її обліково-аналітичного забезпечення.

З метою процедурного коригування функціональності стратегічних рішень компанії, які ускладнюються безпрецедентними форс-мажорними обставинами, доцільно використовувати систему стратегічних обліково-аналітичних показників, що розраховуються на основі фактичних даних підсистеми стратегічного обліку.

Реалізація конкретної стратегічної альтернативи передбачає процес формування конкретних значень показників (на основі відповідних коригувальних, технічних та стратегічних заходів), які будуть характеризувати їх індивідуальні особливості та унікальну процедуру реалізації командою бухгалтерів, аналітиків та управлінців.

У 2023 році уряд вирішив внести зміни до податкового законодавства, щоб повернути податкову систему до довоєнного стану [9].

Наприкінці 2023 року уряд ухвалив Національну стратегію доходів України на 2024–2030 роки, яка визначає напрями подальшого реформування податкової системи в Україні.

Ухвалення стратегії демонструє рішучість уряду вдосконалити механізми збільшення стабільних надходжень до бюджету. Це включає вдосконалення системи збору податків, посилення податкового контролю, підвищення податкової чесності та боротьбу з тіньовою економікою.

Забезпечення стабільних податкових надходжень є важливим для фінансування невідкладних витрат воєнного часу та задоволення нагальних потреб повоєнного відновлення, реконструкції та модернізації.

Також зазначається, що стратегія буде регулярно оновлюватися та уточнюватися, що може вплинути на конкретний зміст реформ та підходи до їх реалізації. Однак загальний напрямок стратегії, швидше за все, залишиться незмінним [4].

По-перше, буде проведена внутрішня реформа податкових та митних органів, що має вирішальне значення для підготовки до майбутніх змін. Наступним кроком має стати відновлення довіри платників податків до влади, що має вирішальне значення для успіху нових податкових ініціатив. Лише після відновлення довіри можна впроваджувати заходи податкової та митної політики.

Основні запропоновані зміни до податкової політики включають переосмислення філософії адміністрування податків, перегляд спрощеної системи оподаткування, запровадження прогресивної ставки податку на прибуток, зміни до системи оподаткування доходів та комплексний перегляд податкових пільг.

Серед негативних аспектів Національної стратегії доходів України Асоціація платників податків називає наступні [5]:

– Підвищення ставок податків, що традиційно не призводило до збільшення надходжень до бюджету, а сприяло зростанню «тіньової економіки».

– Скасування або суттєве обмеження спрощеної системи оподаткування для підприємств.

– Запровадження повної фіскалізації для фізичних осіб-платників податків.

– Запровадження автоматизованої системи управління ризиками без чітко визначених критеріїв ризику.

– Розширення повноважень органів місцевого самоврядування щодо адміністрування місцевих податків, що ускладнює трудомісткий процес.

Водночас, респонденти відзначають і позитивні аспекти діяльності ДПСУ, зокрема, акцент на боротьбу з корупцією та запровадження персональної відповідальності посадових осіб за рішення, що впливають на платників податків.

Порівняння джерел надходжень показує, що податкові та неподаткові надходження є важливими для бюджету. Зміни у співвідношенні цих складових відображають динаміку економічних та політичних подій. Зокрема, важливість податків для фінансування соціальних виплат, інфраструктури та оборони підкреслює їх ключову роль у забезпеченні сталого розвитку держави.

Тому будь-які зміни до податкової системи, що вносяться під час воєнного стану, приділятимуть ретельну увагу специфіці ведення бізнесу з урахуванням можливих ризиків втрати майна або товарів внаслідок воєнних подій.

Ці зміни виявляються надзвичайно важливими, особливо для територій, які є тимчасово окупованими або на яких ведуться активні бойові дії. Крім того, зниження податкового навантаження у 2022 році стимулювало економічну активність, незважаючи на економічну нестабільність, та сприяло збільшенню надходжень до бюджету.

Аналіз можливих стратегічних сценаріїв розвитку відіграватиме домінуючу роль у стратегічному виборі між можливими альтернативами на основі стратегічної обліково-аналітичної інформації.

Необхідно ретельно проаналізувати всі можливі альтернативні варіанти реалізації технічних процедур з урахуванням ступеня ймовірності настання стратегічних подій, що впливають на рівень і динаміку стратегічних обліково-аналітичних показників.

Наприкінці 2023 року було ухвалено Національну стратегію доходів на 2024–2030 роки, яка має на меті стабільне

збільшення бюджетних надходжень шляхом реформування податкової системи та боротьби з тіньовою економікою.

До позитивних аспектів оподаткування можна віднести боротьбу з корупцією, але існують і протилежні погляди на певні зміни, такі як підвищення податкових ставок та обмеження спрощеної системи оподаткування для компаній.

Загалом, важливо враховувати думки громадськості та експертів, впроваджувати зміни, які підтримують економічну стійкість та соціальний добробут, а також забезпечувати прозорість та справедливість податкової системи

6.7. МІЖГАЛУЗЕВІ МОДЕЛІ В ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Будь-яке прогнозування та моделювання економічних процесів завжди припускає об'єднання теорії (математичної моделі) із практикою (експериментом і статистичними даними). В якості прикладів економічних моделей можна назвати моделі: економічного росту, рівноваги на товарних і фінансових ринках, ціноутворення і конкурентна рівновага...

Математичне моделювання є перспективним напрямком у методології аналізу економічних процесів. Його головне призначення – створення ефективного інструментарію для вирішення складних фінансово-економічних завдань ринкової економіки.

Зупинимось на розгляді фінансово-економічних механізмів. Фінансово-економічні механізми макроуправління – це насамперед державна бюджетна, податково-фіскальна системи, державна фінансово-контрольна, а також фінансово-банківська системи в частині регулювання курсу валют, надання кредитів і фінансового впливу на структуру та розвиток економіки в цілому [1].

Розглянемо міжгалузеву динамічну модель «витрати – випуск» у формі матриці міжгалузевого балансу, де кожен вид продукції представлений тільки одним виробничим спо-

собом, а в межах кожного способу передбачено випуск лише одного виду продукту. Місце динамічних міжгалузевих моделей серед моделей економічної динаміки визначають за трьома факторами [2]:

1. Вони є деталізованим аналогами моделей відтворення валового внутрішнього продукту (ВВП) і національного доходу.

2. Моделі є узагальненням статичних (балансових і оптимізаційних) міжгалузевих моделей.

3. Моделі є теоретико-методологічною основою прикладних динамічних моделей з матрицями міжгалузевого балансу.

Запропонована В. Леонтьєвим динамічна міжгалузева модель є класичним прикладом використання систем диференціальних рівнянь у дослідженні проблем економічного зростання. Її місце в системі моделей народногосподарського рівня можна трактувати двояко [3]:

1) як дезагрегування найпростішої моделі відтворення ВВП продукту і національного доходу

2) як динамізацію статичної моделі міжгалузевого балансу.

Побудуємо модель згідно з першим методом.

Найпростіша узагальнена модель відтворення валового внутрішнього продукту може бути записана у виді:

$$x(t) = a(t)x(t) + b(t)\frac{dx(t)}{dt} + c(t). \qquad (6.1)$$

При дезагрегуванні цієї моделі до галузевого рівня ендогенні та екзогенні змінні $x(t),\ \frac{dx(t)}{dt},\ c(t)$ замінюються векторами стовпцями $X(t),\ \frac{dX(t)}{dt},\ C(t)$, а параметри a і b - квадратними матрицями A і B. Отримаємо систему лінійних диференціальних рівнянь першого степеня, нерозв'язану відосно похідних узагальнену динамічну модель В. Леонтьєва:

$$X(t) = A(t)X(t) + B(t)\frac{dX(t)}{dt} + C(t), \qquad (6.2)$$

де $X(t) = [x_j(t)]$ – вектор-стовпець обсягів виробництва;

$\frac{dX(t)}{dt} = \left[\frac{dx_j(t)}{dt}\right]$ – вектор-стовпець абсолютних приростів виробництва;

$C(t)$ – вектор-стовпець споживання (разом із невиробничим нагромадженням);

$A(t) = \left(a_{ij}(t)\right)$ – матриця коефіцієнтів прямих матеріальних витрат (на відміну від коефіцієнтів статичного міжгалузевого балансу коефіцієнти в динамічній моделі включають також витрати на відшкодування вибуття і капітальний ремонт основних виробничих фондів) $(i, j \in J,\ J = \{1,...,n\})$;

$B(t) = \left(b_{ij}(t)\right)$ – матриця коефіцієнтів капіталомісткості приростів виробництва (витрати виробничого нагромадження на одиницю приросту відповідних видів продукції) $(i, j \in J,\ J = \{1,...,n\})$.

В такому випадку статична модель міжгалузевого балансу може бути записана як:

$$X = A(t)X(t) + Y(t)$$

або

$$X = \left(E - A(t)\right)^{-1} Y(t),$$

де $\left(E - A(t)\right)^{-1}$ – матриця коефіцієнтів повних потреб у випуску продукції для одержання одиниць відповідних видів кінцевої продукції.

Відповідність між статичною і динамічною моделями міжгалузевого балансу для кожного t встановлюють за допомогою матричного рівняння:

$$Y(t) = B(t)\frac{dX(t)}{dt} + C(t). \qquad (6.3)$$

Оскільки $\frac{dX(t)}{dt} = \left(E - A(t)\right)^{-1}\frac{dY(t)}{dt}$, то замість (6.2) можна досліджувати систему диференціальних рівнянь:

$$Y(t) = B(t)\left(E - A(t)\right)^{-1}\frac{dY(t)}{dt} + C(t), \qquad (6.4)$$

де $B(t)\left(E - A(t)\right)^{-1}$ – матриця коефіцієнтів повного приросту капіталомісткості, тобто повних витрат виробничого нагромадження на одиничні прирости елементів використовуваного національного доходу.

Проаналізуємо траєкторії економічного розвитку, що враховують динаміку споживання [3]. Подамо загальний розв'язок системи (6.4) у вигляді суми загального розв'язку однорідної системи $Y_1(t)$ і часткового розв'язку $Y_2(t)$:

$$Y(t) = Y_1(t) + Y_2(t). \tag{6.5}$$

Траєкторію споживання розглядатимемо у вигляді $C(t) = C(0)e^{rt}$, тобто вважатимемо, що компоненти вектора споживання зростають з однаковим постійним темпом $r \geq 0$, причому $C(0) \geq 0$. При $r = 0$ маємо $C(t) = C(0) = const.$

Частковий розв'язок $Y_2(t)$ визначають так:

$$Y_2(t) = \left[E - rB(t)\left(E - A(t)\right)^{-1} \right]^{-1} C(0)e^{rt}, \tag{6.6}$$

а невизначені сталі q_1 загального розв'язку знаходяться з розв'язку системи рівнянь:

$$\sum_{i=1}^{n} q_i K_i = Y(0) - \left[E - rB(t)\left(E - A(t)\right)^{-1} \right]^{-1} C(0). \tag{6.7}$$

Отже, загальний розв'язок (5) набуває вигляду:

$$Y(t) = \sum_{i=1}^{n} q_i K_i e^{\lambda_i t} + \left[E - rB(t)\left(E - A(t)\right)^{-1} \right]^{-1} C(0)e^{rt} \tag{6.8}$$

При відомих (однозначно визначених) значеннях K_i, λ_i часткові розв'язки знаходять шляхом вказування темпу приросту споживання r і розрахунку, відповідних заданому r, значень q_1.

Аналіз максимально допустимого значення r можна проводити так, як і аналіз макромоделі [4] у випадку, коли темп приросту споживання дорівнює технологічному темпу приросту національному доходу.

Покажемо, що r не повинно перевищувати технологічного темпу приросту. Дійсно, з $r > \lambda$ випливає:

а) доданок $Y_2(t)$ у (6.8) зростає за абсолютною величиною швидше, ніж доданок, що містить $e^{\lambda t}$;

б) матриця $rB(E-A)^{-1}$ непродуктивна і через це вектор $Y_2(t)$ не може бути невід'ємним.

Оскільки деякі компоненти $Y_2(t)$ від'ємні, то починаючи з деякого t у векторі $Y(t)$ з'являються від'ємні компоненти, що економічно неприпустимо. Робимо висновок: необхідною умовою існування траєкторії зростання національного доходу, що має економічну інтерпретацію, є $r < \lambda$

Невід'ємність $Y_2(t)$ згідно з (6.5) еквівалентна нерівності $\left[E - rB(E-A)^{-1}\right]^{-1} C(0) \geq 0.$ Це означало б, що рівняння $Y - rB(E-A)^{-1}Y = C(0)$ при $C(0) \geq 0$ має невід'ємний розв'язок $Y = \hat{Y}$. У цьому випадку, згідно з визначенням продуктивності, матриця $rB(E-A)^{-1}$, будучи нерозкладною, виявилася б продуктивною. Тим часом відомо, що умовою продуктивності $rB(E-A)^{-1}$ є нерівність $r < \hat{\lambda} = \frac{1}{\hat{s}}$.

Можуть бути проаналізовані якісно різні ситуації в рамках виконання умови $0 < r\hat{\lambda} < 1$. Тут проявляються схожі властивості результатів макроекономічної і міжгалузевої моделей. Однак повної еквівалентності результатів не існує. Відмінності поведінки розв'язку (6.8) при різних r від поведінки розв'язку макромоделі можна пояснити впливом міжгалузевих зв'язків, галузевої структури початкових умов (векторів $Y(0)$ і C_0).

Однією з найбільш характерних властивостей макромоделі відтворення національного доходу є існування траєкторії з незмінною функціональною структурою (співвідношенням споживання і нагромадження) і постійним темпом приросту $r_0 = \frac{1-c_0}{By(0)}$, де c_0 – задане число, $c_0 < y(0)$.

Для міжгалузевої моделі при заданих векторах $y(0) \geq 0$ і $C_0 \leq Y(0)$ можна поставити питання про існування траєкторії пропорційного зростання (при незмінній галузевій і

функціональній структурі) з темпом $r_0 > 0$. Шуканий темп r_0 повинен задовольняти систему з n рівнянь:

$$C_0 = E - r_0 B(t)\left(E - A(t)\right)^{-1} Y(0).$$

Може виявитися, однак, що отримана структура вектора C_0 неприйнятна з точки зору соціально-економічних критеріїв [5]. Зв'язок результатів міжгалузевої динамічної моделі і макромоделі розширеного відтворення [6] може бути посилений за допомогою класифікації та агрегування галузей за функціональним призначенням продукції, що ними виготовляється. Замість «знеособлених» галузей, представлених тільки порядковими номерами, варто виділяти галузі, що виконують особливі функції в процесі відтворення.

Поділимо все виробництво на три галузі: виробництво знарядь праці (галузь 1), виробництво предметів праці (галузь 2), виробництво предметів споживання (галузь 3). В результаті отримуємо тригалузеву систему, яку можна досліджувати за допомогою міжгалузевої динамічної моделі [7].

У зазначеній тригалузевій системі лише галузь 1 здійснює капітальні вкладення, галузь 2 забезпечує тільки проміжне споживання, а весь фонд споживання забезпечує галузь 3.

Запишемо систему рівнянь, зважаючи на функціональне призначення продукції трьох галузей:

$$\begin{cases} x_1(t) = a_{11}x_1(t) + a_{12}x_2(t) + a_{13}x_3(t) + b_{11}\dfrac{dx_1}{dt} + b_{12}\dfrac{dx_2}{dt} + b_{13}\dfrac{dx_3}{dt}; \\ x_2(t) = a_{21}x_1(t) + a_{22}x_2(t) + a_{23}x_3(t); \\ x_3(t) = c(t). \end{cases}$$

Підставивши $x_2(t)$ і $x_3(t)$ у перше рівняння, отримаємо диференціальне рівняння такого вигляду:

$$x_1(t) = \tilde{a}x_1(t) + \tilde{b}\frac{dx_1}{dt} + \tilde{g}_1 c(t) + \tilde{g}_2\frac{dc}{dt},$$

де

$$\widetilde{a} = a_{11} + \frac{a_{12}a_{21}}{1-a_{22}},$$

$$\widetilde{b} = b_{11} + \frac{b_{12}b_{21}}{1-a_{22}},$$

$$\widetilde{g}_1 = a_{13} + \frac{a_{12}a_{23}}{1-a_{22}},$$

$$\widetilde{g}_2 = b_{13} + b_{12}\frac{a_{23}}{1-a_{22}}.$$

Завдяки продуктивності матриці A величина $\widetilde{a} < 1$. Технологічний темп приросту, який досягається при $c(t) = 0$, дорівнює $\widetilde{\lambda} = \frac{1-\widetilde{a}}{\widetilde{b}}$.

При $c(t) = c_0 e^{rt}$ траєкторія $x_1(t)$ має вигляд:

$$x_1(t) = \left[x_1(0) - \frac{(\widetilde{g}_1 + r\widetilde{g}_2)c_0}{1-\widetilde{a}-r\widetilde{b}} \right] e^{\widetilde{\lambda}t} + \frac{(\widetilde{g}_1 + r\widetilde{g}_2)c_0}{1-\widetilde{a}-r\widetilde{b}} e^{rt}.$$

Зокрема, при сталому рівні споживання $(r = 0)$ отримуємо:

$$x_1(t) = \left[x_1(0) - \frac{\widetilde{g}_1 c_0}{1-\widetilde{a}} \right] e^{\widetilde{\lambda}t} + \frac{\widetilde{g}_1 c_0}{1-\widetilde{a}},$$

тобто темп приросту виробництва знарядь праці дуже швидко прямує до величини $\widetilde{\lambda}$.

Пропорційне зростання всіх галузей виробництва $x_1(t) = x_i(0)e^{r_0 t} \quad (i = 1,2,3)$ існує при $r_0 = \frac{(1-\widetilde{a})x_1(0) - \widetilde{g}_1 c_0}{\widetilde{b}x_1(0) + \widetilde{g}_2 c_0}$ і при цьому $0 \le r_0 < \widetilde{\lambda}$.

При $0 < r < r_0$ темпи приросту виробництва галузей 1 і 2 збільшуються в границі до $\widetilde{\lambda}$. Виробництво у 1 та 2 галузях зростає випереджуючими темпами, і їхня частка у валовому продукті неперервно збільшується. Відповідно зростає частка виробничого нагромадження і знижується частка споживання (як і в макромоделях).

При $r > r_0$ темпи приросту виробництва галузей 1 і 2 необмежено зменшуються; відповідні траєкторії виходять за межі допустимої області. Водночас збільшується частка третьої галузі у валовому продукті та фонді споживання – у використовуваному національному доході [8].

Залежності темпів приросту виробництва знарядь праці і предметів праці від темпу споживання r зображено на рис. 6.2.

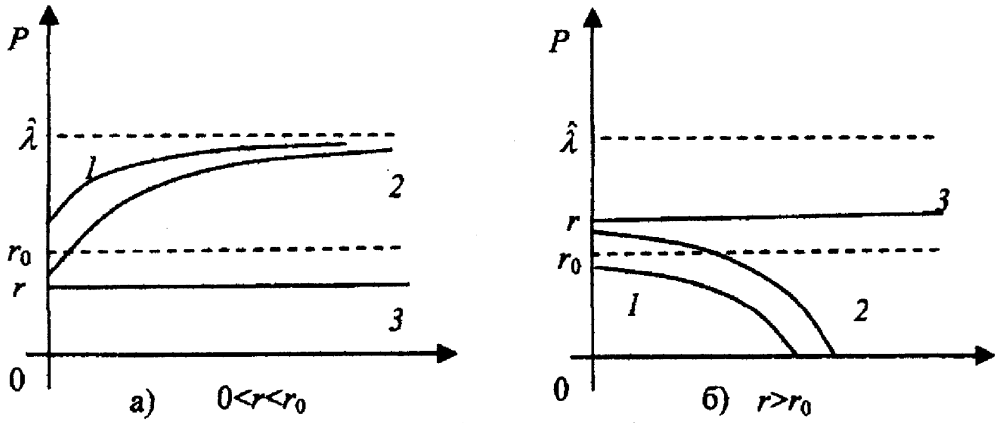

Рис. 6.2 Залежність динаміки темпів приросту виробництва галузей від темпу приросту споживання:
1 – виробництво знарядь праці; 2 – виробництво предметів праці; 3 – виробництво предметів споживання.

Зміни галузевої структури валового внутрішнього продукту при зміні темпу споживання показано на рис. 6.3

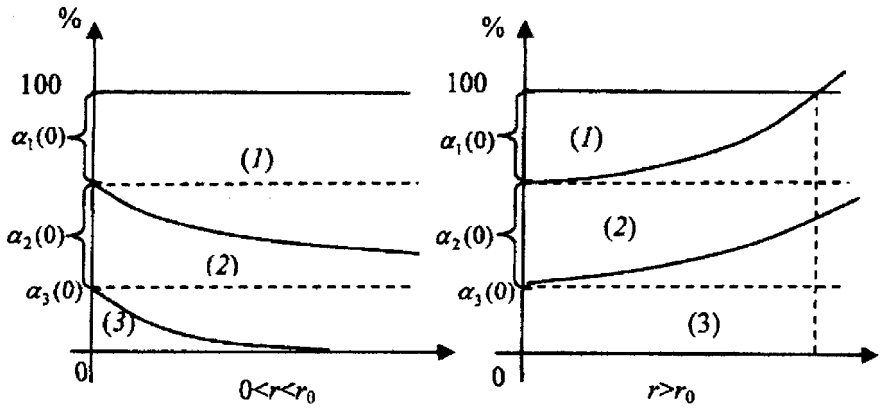

Рис. 6.3. Залежність динаміки галузевої структури валового внутрішнього продукту від темпу приросту споживання:
α_1 – частка виробництва знарядь праці; α_2 – частка виробництва предметів праці; α_3 – частка виробництва предметів споживання.

При $0 < r < r_0$ (рис. 6.2) частка виробництва знарядь праці зростає, а частка предметів споживання зменшується. При $r > r_0$ (рис. 6.3) структурні зміни протилежні. Частка

виробництва предметів праці відносно стійка щодо темпу споживання [9]. Це пояснюється тим, що виробництво предметів праці однаково необхідне при будь-якому співвідношення між виробництвом знарядь праці і предметів споживання, а також між нагромадженням основних виробничих фондів і використанням продукції на невиробничі потреби.

Таким чином, запропоновано узагальнені динамічні моделі замкнутої виробничої системи, які дозволяють в реальному часі виконувати аналіз економічного зростання при різних траєкторіях споживання. Зокрема, виконано аналіз пропорцій розширеного відтворення та узагальнення найпростішої динамічної міжгалузевої моделі.

Застосування математичних методів у фінансово-економічних дослідженнях передбачає використання математики як особливого способу вивчення економічних закономірностей і одержання теоретичних та практичних економічних висновків.

6.8. ACCOUNTING OF TAX PAYERS AND CHECKING IS ONE OF THE WAYS OF CARRYING OUT TAX CONTROL

Tax control is an independent direction of state financial control. It is characterized by a certain stage of financial activity – the stage of mobilization of funds to public monetary funds. Ensuring the regime of strict compliance with the provisions of the tax legislation by the obliged subjects of tax legal relations is the main goal of tax control. The level of revenues of budgets and state trust funds directly depends on the degree of effectiveness of control activities of tax control bodies. Tax control acts as a guarantee of satisfaction of public property interests and a significant factor in the socio-economic stability of the state and its financial security.

Tax control should be considered as a function of state management of the tax system. The activity of controlling bodies in ensuring compliance with tax legislation largely determines the effectiveness of the implementation of the tax policy of the state and the functioning of the entire tax system.

Studying the systemic nature of tax control as a constituent element of state administration in the tax sphere, several main elements are distinguished in its structure:

– subject of tax control;
– object of control;
– forms and methods (methodology) of control;
– control documents;
– tax control measures and the procedure for their implementation.

The following are defined as tax control methods:

– keeping records of taxpayers;
– informational and analytical support for the activities of tax control bodies;
– conducting inspections and reconciliations.
– monitoring of controlled operations and interviewing officials, authorized persons and/or employees of the taxpayer.

In order to comply with tax legislation and conduct tax control, taxpayers are subject to registration with tax and other state (controlling) authorities. Primary and secondary tax accounting are distinguished. Primary is tax accounting, during which the taxpayer is given a unique identification number for all types of taxes and fees. Secondary is a tax record during which the taxpayer is given, in addition to the primary one, another identification (individual) number for a separate tax or fee, in accordance with the procedure established by law (for example, the Register of Value Added Tax Payers).

The accounting of taxpayers is carried out with the aim of creating conditions for control by the controlling authorities over the correctness of calculation, timeliness and completeness of payment of taxes, accrued financial sanctions, compliance with tax and other legislation, the control of compliance of which is entrusted to the revenue and collection authorities.

For the purpose of tax control, taxpayers are subject to registration or registration with the revenue and tax authorities according to the location of legal entities, separate subdivisions of legal entities, the place of residence of a person (main place of registration), as well as the location (registration) of their subdivisions, movable and immovable property, objects of taxation or objects that are related to taxation or through which activities are carried out (non-main place of accounting).

The central body of revenues and fees can make a decision to change the main place of registration of the taxpayer.

The taxpayer is obliged to be registered with the relevant control bodies at the main and non-main place of registration, to report all objects of taxation and objects related to taxation to the control bodies at the main place of registration in accordance with the order of registration of taxpayers.

An application for registration of a taxpayer at a non-main place of registration is submitted to the relevant tax authority within 10 working days after the creation of a separate subdivision, registration of movable or immovable property, or opening of an object or subdivision through which activities are conducted or which are subject to taxation.

Registration of taxpayers - legal entities and their separate subdivisions is carried out after their state registration or inclusion of information about them in the relevant state registers under the conditions determined by the legislative acts of Ukraine, except for the cases specified by the PKU, when the registration authorities are the revenue and collection authorities or when the state registration of the taxpayer in the relevant status is not provided for by the legislation.

All natural persons – payers of taxes and duties are registered in the revenue and duty authorities by including information about them in the State Register of natural persons – payers of taxes.

Natural persons – entrepreneurs and persons who intend to carry out independent professional activities are subject to registration as self-employed persons in the revenue and tax authorities.

The accounting of taxpayers in the tax control bodies is carried out by tax numbers. The procedure for determining the tax number is established by the central authority of revenues and fees.

The records of persons who, due to their religious beliefs, refuse to accept the registration number of the taxpayer's registration card and have notified the relevant tax control body about it, are kept by last name, first name, patronymic, and series and number of the valid passport.

The revenue and duties authority notes the tax number or series and the passport number (for individuals who, due to their beliefs, refuse to accept the registration number of the taxpayer's account card and have notified the relevant revenue and duties authority about it and have a mark in the passport) in all certificates, certificates , patents, in other documents or notices issued to the taxpayer or sent to him.

Each taxpayer will indicate the tax number or series and the passport number (for individuals who, due to their religious beliefs, refuse to accept the registration number of the taxpayer's registration card and have notified the relevant revenue and duties authority and have a mark in the passport) in all tax declarations (calculations, reports), payment documents for taxes and fees, in financial documents, as well as in other cases provided for by law.

Documents submitted by taxpayers for registration with revenue and tax authorities are checked in accordance with the procedure established by the central revenue and tax authority, and in case of errors or inaccurate information, they are returned for correction. Taxpayers who have not submitted within 5 calendar days following the date of receipt of returned documents, corrected documents for registration in the tax control authorities, or resubmitted such documents with errors, are liable in accordance with the law.

The following are determined by the central tax control body:

– procedure for accounting of taxpayers and fees;

– the list of documents submitted for registration of taxpayers, as well as the procedure for submitting such documents;

– application forms, certificates and documents on registration and accounting of taxpayers.

Revenue and tax authorities must ensure the reliability of data on taxpayers in the Unified data bank on taxpayers - legal entities and the State register of natural persons - taxpayers, the register of value added tax payers, the register of non-profit organizations and other registers formed and maintained by the authorities revenues and fees, their protection against unauthorized access, updating, archiving and recovery of data.

The information collected, used and formed by the tax control authorities in connection with the accounting of taxpayers is entered into information databases and used taking into account the restrictions provided for tax information with limited access.

The specified data contain the following information about the taxpayer:

– tax number (for a legal entity and its separate division);

– name for a legal entity or surname, first name, patronymic for an individual;

– location;

– the date and number of the entry on registration;

– the name and identification code of the controlling body at the main place of registration of the taxpayer;

– information on the notification sent by the relevant controlling body to the state registrar in connection with the termination of a legal entity or the business activity of a natural person-entrepreneur, provided for by law.

In order to register non-residents, permanent representative offices of non-residents and separate divisions of foreign legal entities, it is necessary to apply within 10 calendar days from the date of their state registration (accreditation, legalization) in accordance with the established procedure or before the start of economic activity, if such registration is not mandatory according to with legislation, to the revenue and tax authorities at their location. Registration of such taxpayers is carried out in accordance with the PKU [4].

If a taxpayer is included in the Register of large taxpayers, he shall be subject to the features defined by the Tax Code for large taxpayers.

A large taxpayer, in respect of whom the central tax control body has made a decision to transfer to a specialized state tax inspection or another revenue and collection body, after being registered at the new place of registration, is obliged to pay taxes, submit tax returns and fulfill other obligations ties, provided for by the PKU, according to the new place of registration.

Enrollment of individual entrepreneurs in the revenue and tax authorities is carried out at the place of their state registration on the basis of information from the registration card provided by the state registrar in accordance with the Law of Ukraine «On State Registration of Legal Entities and Individual Entrepreneurs».

Registration of self-employed persons is carried out by entering into the State Register of natural persons - taxpayers records of state registration or termination of entrepreneurial activity, independent professional activity, re-registration, registration, removal from registration, making changes to the self-employed person, as well as taking other actions that provided by the Procedure for accounting of taxpayers, fees 4. To register an individual who intends to carry out independent professional activity, such a person must submit an application and documents in person (send by registered letter with a description of the attachment) or through an authorized person to the local revenue and tax authority permanent residence.

The revenue and tax authority refuses to consider the documents submitted for registration of a person engaged in independent professional activity in case [4]:

– the presence of restrictions on the conduct of independent professional activity established by legislation;

– when documents are submitted at the wrong place of registration;

– when the documents do not meet the established requirements, are submitted incompletely, or when the

information specified in different documents is mutually inconsistent;

– when an individual is already registered as a self-employed person;

– failure to submit a registration certificate or other document (permit, certificate, etc.) for registration by a person who intends to conduct independent professional activity, confirming the right of a natural person to conduct independent professional activity.

After eliminating the reasons that were the basis for the refusal to register a self-employed person, an individual can re-submit documents for registration.

Registration of a self-employed person is carried out by the revenue and tax authority no later than the next working day from the date of receipt of relevant information from the state registrar (for natural persons - entrepreneurs) or acceptance of the application (for persons engaged in independent professional activity).

To an individual engaged in independent professional activity, a certificate of registration as a taxpayer is issued by the revenue and tax authority with an indication of the term, if such term is indicated in the registration certificate or other document (permit, certificate, etc.) confirming the right of the individual to the proceedings independent professional activity.

A self-employed person's registration certificate becomes invalid from the moment of changes in the data on a natural person, which are specified in such a certificate, and is subject to replacement at the revenue and tax authority.

Self-employed persons are obliged to submit information on changes in accounting data to the revenue and tax authorities at the place of their registration within a month from the date of such changes.

Changes to information about a self-employed person contained in the State Register take effect from the date of entry of the corresponding entry into such a register.

According to the PKU, the entry in the State Register of the termination of the business activity of an individual

entrepreneur or independent professional activity of an individual is carried out in the event of:

– recognition of a physical person as incapacitated or limitation of his civil legal capacity from the date of entry into force of the relevant court decision;

– the death of a natural person, including the declaration of such a person as deceased, which is confirmed by a death certificate (excerpt from the State Register of civil status acts of citizens, information from the state registration body of civil status acts), as well as the recognition of a natural person as missing, which is confirmed by a court decision;

– entering into the Unified State Register of Legal Entities and Individual Entrepreneurs a record of the state registration of the termination of the business activity of an individual entrepreneur - from the date of state registration of the termination of the business activity of an individual entrepreneur;

– registration of termination of independent professional activity of an individual in the relevant authorized body - from the date of registration;

– expiration of the period for which the registration certificate or other document (permit, certificate, etc.) was issued, - from the date of expiration of such period;

– prohibitions by a court on a natural person to conduct entrepreneurial activity or independent professional activity - from the date of entry into force of the relevant court decision, unless otherwise specified in the court decision;

– in the presence of restrictions on the right to carry out entrepreneurial activity or independent professional activity established by legislation - from the date of receipt of the relevant documents to the revenue and tax authority at the place of registration of the natural person, unless otherwise established by law or court decision;

– annulment or cancellation in accordance with the law of a registration certificate or other document (permit, certificate, etc.) confirming the right of a natural person to conduct business or independent professional activity.

State registration (registration) of the termination of entrepreneurial or independent professional activity of an individual or entry into the State Register of the termination of such activity by an individual does not terminate his obligations that arose during the conduct of entrepreneurial or independent professional activity, and does not change the terms and procedures of performance such obligations and the application of sanctions for their non-fulfilment.

In the event that an individual continues to carry out such activity after entering the State Register on the termination of entrepreneurial or independent professional activity, it is considered that he has started such activity without taking it into account as a self-employed person.

Bodies that keep records or register movable property and other assets that are the subject of taxation are obliged to inform about the owners and/or users of such movable property and other assets located in the relevant territory, or about vehicles registered in these authorities, and their owners, revenue and tax authorities according to their location every month, but no later than the 10th of the following month. The procedure for such notification is established by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

One of the forms of tax control is a tax audit. It is this form of control that is the most effective from the point of view of identifying and collecting arrears, ensuring tax revenues for budgets and state trust funds. Tax audits perform direct control over the completeness and correctness of the calculation of taxes and fees, which can be implemented only by comparing tax calculations (declarations) submitted by taxpayers with actual data on their financial and economic activities.

A tax audit as a form of tax control is the work of tax and other control bodies within the limits of the defined competence in order to establish the correctness of the calculation and payment of taxes and fees (mandatory payments). Depending on the types of tax control, its content covers, firstly, the study of tax accounting and reporting documents, which reflect the results of the financial and economic activity of taxpayers

during the reporting period, and secondly, the inspection of the premises used ¬sya for receiving income or related to the maintenance of taxation objects.

The object of the tax audit is the financial and economic activity of the controlled subject – the taxpayer, which is reflected in monetary documents, accounting books, reports, estimates, declarations, commodity and cash books, indicators of electronic cash registers and computer systems, which are used for cash settlements with consumers, and other documents, regardless of the method of providing information, related to the calculation and payment of taxes and fees.

The subjects of tax audits are the participants in tax control relations who have the corresponding rights and responsibilities: control bodies and enforcement bodies.

The controlling bodies are:

– revenue and tax authorities – regarding taxes that are paid to budgets and state trust funds, as well as regarding legislation, the control of compliance of which is entrusted to the revenue and tax authorities;

– customs authorities – regarding customs duty, excise tax, value-added tax, other taxes, which, in accordance with the tax legislation, are paid in the case of import (forwarding) of goods and objects to the customs territory of Ukraine or the territory of a special customs zone or export (forwarding) of goods and objects from the customs territory of Ukraine or the territory of the special customs zone.

Demarcation of powers and functional responsibilities between controlling bodies is determined by the PKU and other normative legal acts.

Other state bodies do not have the right to conduct checks of timeliness, reliability, completeness of calculation and payment of taxes, including at the request of law enforcement agencies.

Collection bodies are exclusively revenue and tax authorities, which are empowered to take measures to ensure the repayment of tax debt within their powers, as well as state executors within their powers. The collection of tax debt based on the executive inscriptions of notaries is not allowed.

Tax audits should be classified taking into account the above classification of tax control. It should be noted that the normative differentiation of tax audits significantly affects the general theoretical model of tax control. Tax audits should be classified by type, taking into account the entire set of fundamental features of their organization and conduct. Any tax audit combines features that can be considered grounds for classification and, accordingly, inclusion in various types of tax audits. In accordance with the current tax legislation, revenue and tax authorities have the right to conduct camera, documentary (scheduled and unscheduled; on-site and off-site) and actual inspections.)

Depending on the specifics of the information sources that are examined during tax audits, documentary and actual tax audits should be distinguished from the totality of the latter. Documentary verification is a generic concept that implies the presence of certain types of it. Types of documentary checks are determined taking into account specific legal grounds and specifics of their conduct.

Documentary verification involves the study of primary documents - these are documents that record the facts of business transactions. Documentary verification of the financial and economic activity of the enterprise takes place at the location of the enterprise and/or at the location of the object being inspected. Based on the results of the documentary check, an act is drawn up. The act of documentary verification must contain a systematized statement of the facts of violations discovered during the verification, in particular the norms of tax and currency legislation, as well as the taxpayer's failure to comply with the legal requirements of tax control officials. Based on the results of the documentary check, the report shall state all the essential circumstances of the financial and economic activity of the subject of entrepreneurial activity, which relate to the facts of the detected violations of tax and currency legislation.

Chamber tax audit. The legislative definition of the concept of «in-room inspection» appeared in connection with

the introduction of changes to the Law of Ukraine «On the Procedure for Repayment of Taxpayers' Obligations to Budgets and State Trust Funds», which became invalid after the adoption of the PKU. Conducting a camera inspection is currently regulated by the PKU. Conducting a chamber audit is always connected with the submission of a tax declaration to the controlling body. Acceptance of the tax declaration is the duty of the controlling body. The tax declaration is accepted without prior verification of the indicators specified in it through the office. Refusal of an official (official) of a controlling body to accept a tax declaration for any reason or putting forward any prerequisites for such acceptance (including changing the indicators of such a declaration, reducing or canceling the negative value of tax objects, amounts of budget refunds, illegal increase in tax liabilities, etc.) is prohibited and considered as an excess of official authority by such a person, which entails his disciplinary and material responsibility in the manner determined by law.

The right to conduct a planned on-site inspection is granted only if the taxpayer is sent a written notice specifying the date of the inspection no later than ten calendar days before the day of the specified inspection.

An unscheduled on-site inspection is considered to be an inspection that is not provided for in the control body's work plans and is carried out in the presence of at least one of the following circumstances:

a) as a result of cross-checks, facts were found that indicate a violation of legislation;

b) the taxpayer has not submitted mandatory reporting documents within the specified period;

c) the unreliability of the data declared in the mandatory reporting documents was revealed;

d) in accordance with the established procedure, a complaint has been filed about a violation of legislation by officials of the control body during a scheduled or unscheduled on-site inspection;

e) in the event of a need to verify information received from a person who had legal relations with the taxpayer, if

the latter does not provide explanations and their documentary confirmations upon a mandatory written request of the supervisory body within three working days from the day of receipt request;

e) reorganization (liquidation) of the enterprise is carried out.

An unscheduled on-site inspection can also be carried out on Based on the decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Rights of taxpayers during inspections:

1. To represent one's interests independently or through an authorized representative.

2. Get familiar with the referral for checks and receive a copy of the order on unscheduled documentary and actual checks.

3. Be present during inspections, familiarize yourself with and receive acts (certificates) of inspections carried out by controlling bodies, before signing the acts (certificates) of the inspection.

4. In case of comments regarding the content (text) of the prepared acts (certificates), sign them with a disclaimer and submit written objections to the supervisory body in accordance with the procedure established by the PKU.

5. To challenge the actions and inactions of officials of the revenue and tax authorities during inspections, as well as decisions made based on the results of inspections in an administrative procedure and in court.

6. To require the control authorities to verify information and facts that may testify in favor of the taxpayer.

7. On non-disclosure by the controlling body (officials) of information about such a payer without his written consent and information that constitutes confidential information, state, commercial or banking secrets and became known during the performance of official duties by officials, except in cases where expressly provided by law.

8. For full compensation for losses (damages) caused by illegal actions (inaction) of control bodies (their officials) during inspections.

9. To prevent representatives of control bodies from conducting inspections in cases where such inspections are carried out by them without proper grounds.

Obligations of the taxpayer during inspections:

1. To comply with the legal requirements of revenue and tax authorities regarding the elimination of detected violations of taxation laws.

2. Sign the act (certificate) on the inspection.

3. To submit documents from the accounting of income, expenses and other indicators related to the determination of the objects of taxation (tax liabilities), primary documents, accounting registers, financial statements, other documents, upon a duly executed written request of the controlling authorities. related to the calculation and payment of taxes and fees.

4. To submit to the controlling bodies information, information on the amounts of funds not paid to the budget in connection with the receipt of tax benefits (amounts of benefits received) and the directions of their use.

5. Not to interfere with the legal activities of an official of the supervisory body during the performance of his official duties and to fulfill the legal requirements of such an official;

6. To allow officials of the control body to inspect premises, territories (except for citizens' housing) used for receiving income or related to the maintenance of taxation objects.

7. Provide the officials (officials) of the revenue and tax authorities in full with all documents belonging to the subject of the inspection or related to it. Such an obligation arises for the taxpayer after the start of the audit.

At the same time, the large taxpayer is also obliged to provide in electronic form, subject to the condition regarding the registration of the electronic signature of the accountable persons (in the format and order determined by the central authority of revenues and fees), copies of documents on the accounting of income, expenses and other indicators related to by determining the objects of taxation (tax liabilities), primary documents, accounting registers, financial statements, other documents related to the calculation and payment of taxes and

fees, no later than the working day following the day of the start of the scheduled, unscheduled documentary outing inspection, documentary on-site inspection.

Rights of revenue and tax authorities during inspections [4]:

1. To invite taxpayers or their representatives to check the correctness of calculation and timeliness of payment of taxes and fees, compliance with the requirements of other legislation, the implementation of control over compliance of which is entrusted to the revenue and fees authorities. Written notices of such invitations are sent no later than 10 calendar days before the day of the invitation by registered mail, which indicate the grounds for the invitation, the date and time to which the taxpayer (taxpayer's representative) is invited.

2. During on-site inspections, receive from taxpayers (representatives of taxpayers) copies of documents (certified by the signature of the taxpayer or his official and sealed (if available)) that testify to the violation of the requirements of tax legislation or other legislation, control over compliance which is entrusted to the revenue and tax authorities.

3. To check identity documents of taxpayers - natural persons, as well as officials and other employees of taxpayers - legal entities.

4. To demand from taxpayers who are checked in the course of inspections, to carry out an inventory of fixed assets, tangible assets, funds, including the withdrawal of residual assets, cash.

5. To receive free of charge from taxpayers information, certificates, copies of documents (certified by the signature of the taxpayer or his official and sealed (if available)) about financial and economic activities, received income, expenses of taxpayers and other information related to the calculation and payment of taxes, compliance with the requirements of other legislation, the implementation of control of which is entrusted to the authorities of revenues and fees, as well as financial and statistical reporting, in the order and on the grounds determined by the PKU.

6. To demand the production and provision of copies of primary documents (certified by the signature of the taxpayer

or his official and sealed) that testify to the violation of tax and other legislation, the control of compliance of which is entrusted to the revenue and collection authorities, and to receive them from taxpayers.

7. Study and check the primary documents used in accounting and tax accounting, other registers, financial and statistical reporting related to the calculation and payment of taxes and fees, the fulfillment of the requirements of other legislation, the control of compliance with which is entrusted to the revenue and fees authorities .

8. To carry out control settlement operations before the start of the taxpayer's audit regarding his compliance with the procedure for carrying out cash settlements and the use of settlement transaction recorders.

9. To require the tax payer's officials or employees to provide authorized persons for taking readings of internal and external meters, which are equipped with technical devices used in the process of carrying out the audited activity, jointly with representatives of the revenue and tax authorities.

10. Access to territories, premises (except for the housing of citizens) and other property used for carrying out economic activities and/or are objects of taxation or are used to receive income (profit) or are related to other objects of taxation and /or can be a source of tax debt repayment.

11. Apply to the court to stop the taxpayer's spending transactions on the taxpayer's accounts in banks and other financial institutions (except for transactions related to the issuance of wages and payment of taxes, fees, a single contribution to mandatory state social insurance, as well as those determined by the controlling body monetary obligations of the taxpayer) in the case of preventing officials of revenue and tax authorities from inspecting territories and premises.

12. Demand from taxpayers, whose activities are being audited, the cessation of actions that prevent the exercise of legal powers by officials (officials) of the revenue and tax authorities, the elimination of identified violations of tax and other legislation, the control of compliance of which is

entrusted to the revenue and tax authorities, and monitor the implementation legal requirements of officials (officials) of revenue and tax authorities.

13. To use means of communication belonging to taxpayers, with their permission or the permission of officials of such taxpayers, in official matters.

14. To involve, if necessary, specialists, experts and translators.

15. Monitor compliance with the procedure for cash payments for goods (services), in the presence of certificates of state registration of business entities, licenses for conducting types of economic activity that are subject to licensing in accordance with laws, with the subsequent transfer of materials on detected violations to the authorities , which issued these documents, trade patents.

16. Apply to the court with a request to seize the originals of the primary financial and economic and accounting documents in the cases provided for by the PKU.

Responsibilities of revenue and tax authorities during inspections:

1. Introduce yourself to the taxpayer and show your official ID.

2. Acquaint the payer with a referral for inspections and provide a copy of the order on unscheduled documentary and actual inspections.

3. Give the payer a copy of the inspection report, familiarize him with the report.

4. Correctly and carefully treat taxpayers, their representatives and other participants in relations that arise during the implementation of the norms of the PKU and other laws, do not humiliate their honor and dignity.

5. To prevent the disclosure of information with limited access that is obtained, used, stored during the implementation of the functions entrusted to the control bodies.

The results of the inspections (except for chamber inspections) are drawn up in the form of an act or certificate, which are signed by officials of the revenue and tax authority and taxpayers or their legal representatives (if any). In case of

violations during the inspection is drawn up. If there are no such violations, a certificate is drawn up.

The effectiveness of the tax system of Ukraine, like any other market-type country, is impossible without the institution of responsibility. Each of the subjects of tax legal relations is obliged to comply with the prescriptions of the norms of tax law.

Along with general signs of legal responsibility, tax responsibility is characterized by a number of specific features.

– the basis of tax liability is the commission of an act containing all the elements of a tax offense;

– the onset of liability is regulated by the norms of tax law;

– responsibility consists in applying tax sanctions of a financial nature (fines) to the offender;

– the legislation provides for a special procedure for prosecution;

– the subjects of this responsibility are taxpayers and other fiscally obligated persons.

The basis for prosecution is a tax offense.The degree of damage to the financial system of the state or to the payer gives reason to talk about both tax offenses and tax crimes.

A tax offense is an illegal act (action or inaction) expressed in non-fulfillment or improper fulfillment of obligations to pay taxes and other mandatory payments to budgets of various levels and trust funds, for which legal liability is established.

Given the ambiguous approach in legal science to the concept and content of a tax offense, it is considered in a broad and narrow sense.

In a broad sense, a tax offense is understood as any violation of the norms of tax law, for which the application of sanctions of financial and legal norms, administrative, criminal or disciplinary liability is foreseen.

In the narrow sense, these are offenses for which only financial and legal sanctions apply. In Ukraine, in accordance with the current tax legislation [4], all types of legal liability are applied for violation of laws on taxation and other legislation, the control of compliance of which is entrusted to supervisory bodies.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Розділ 1
1.1–1.6

1. Баглай М. Ю., Білопольська В. М. Бюджетний менеджмент в Україні: проблеми та пропозиції щодо їх вирішення. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса.* 2012. С. 34–38. URL: http://webcache. googleusercontent.com/search?q=cache:7eRhR1xvYNsJ:jvestniksss.donnu.edu.ua/article/download/1415/1444+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.

2. Балацький Є. О., Бойко А. О. Теоретичні підходи до визначення бюджетного потенціалу міста та основні засади його формування. Збірник наукових праць Харківського інституту банківської справи Університету банків справи НБУ. 2011. Випуск 1 (10), Частина ІІ. С. 212–216.

3. Бюджетний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, ст.572. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text.

4. Василик О. Д. Бюджетна система України: підруч. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.

5. Винниченко Н. В. Трансформація бюджетного менеджменту в умовах реформування сектора публічних фінансів в Україні : дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08. Сумський державний університет Міністерства освіти і науки України. Суми, 2018. 471 с

6. Горбунов О. В. Бюджетний менеджмент в системі державного регулювання економіки: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Центральноукраїнський національний технічний університет. Кропивницький, 2018. 272 с. URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/K_23_073_03/Gorbunov_dis.pdf.

7. Грішнова О. Зарубіжний досвід фінансування освіти та перспективи його застосування в Україні. *Наукові праці НДФІ*. К.: НДФІ, 2000. Вип. 10-11. С. 214–222.

8. Дейнека О. В., Боярко І. М., Дехтяр Н. А. Ефективність фінансів державного сектора економіки в системі управління соціально-економічним розвитком України: монографія. Суми: Університетська книга, 2012. 165 с. URL: http://essuir. sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/50439/25/ Dekhtiar_state_ fina nce.pdf.

9. Делор Ж. Освіта: прихований скарб: доповідь Міжнародної комісії з освіти для XXI століття, представлений ЮНЕСКО. Париж: UNESCO, 1997. 297 с.

10. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua.

11. Добровольська Л. М. Деякі аспекти державного фінансування вищої освіти. *Фінанси України*. 2003. № 8. С. 50–54.

12. Жебчук Р. Л. Бюджетний потенціал та його місце в процесі бюджетного планування. URL: http://www.visnyk-onu.od.ua/journal/2013_18_3_1/38.pdf.

13. Іоненко К. В. Формування та оцінка фінансового потенціалу регіону: автореф. дис. канд. економ. наук. Київ, 2007. 24 с.

14. Кичко І. І. Ретроспективний аналіз бюджетної політики у контексті бюджетного регулювання особистих потреб населення. *Вісник Чернігівського державного технологічного* університету. 2009. 35. С. 36–40.

15. Кичко І. І. Фінансування освіти в умовах формування соціально орієнтованої економіки. *Фінанси України.* 2003. № 1. С. 53–59.

16. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 рр. URL: https://ips.ligazakon.net/document/NT1078.
17. Коцовська О. С. Механізм фінансового забезпечення освіти: правові засади розподілу владних повноважень. *Аспекти публічного управління*. 2014. № 9–10. С. 72–79.
18. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України: монографія. Л.: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. 608 с.
19. Лучка А. В. Бюджетний потенціал фінансової незалежності місцевого самоврядування: дис. канд. економ. наук : 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Тернопіль, 2009. 275 с.
20. Майбуров І. Фінансування вищої освіти: «національні особливості». *Вища школа*. 2005. № 3. С. 59–66.
21. Медісон Д. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. К.: Знання України, 2004 Т. 2 812 с.
22. Мельник Я. В. Шляхи удосконалення системи фінансування закладів освіти: регіональний аспект. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 33. С. 202–208.
23. Мельничук Н. Ю. Бюджетний менеджмент в системі державного регулювання: теорія, метрологія, практика: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08. Черн. нац. техн. ун-т. Чернігів, 2018 с. 518 с. URL: http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/17023.
24. Організація економічного співробітництва та розвитку. URL: https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-ekonomichnogo-spivrobitnictva-ta-rozvitku.
25. Пасічник Ю. В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 642 с.
26. Педагогіка Швейцарії XVIII – початку XIX ст. Історія зарубіжної педагогіки : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ : Смолоскип, 2011. С. 180–201.
27. Про затвердження Положення про освітній округ: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 777. *Офіційний вісник України*, 2010 р., № 65, ст. 2290. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/777-2010-%D0%BF#Text.
28. Про освіту: Закон України № 2145-VIII від 05.09.2017. Відомості Верховної Ради. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.
29. Прокопенко І. Ф. Вища освіта як чинник економічного зростання України: сучасний стан та перспективи розвитку. Зб. наук. праць Харків. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Економіка. 2017. Вип. 17. С. 5–14.
30. Рожко О. Д. Державні фінанси України: детермінанти та пріоритети розвитку : монографія. Київ: Видавництво "Ліра-К", 2016. 360 с.
31. Романовський О. О. Державна політика США і Великобританії щодо підтримки розвитку вищої освіти. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 12.
32. Рудик Н. В. Макрофінансові індикатори в економічній стратегії держави. *Проблеми економіки*. № 3. 2016. С. 74–82. URL: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy2016-3_0-pages-74_80.pdf.
33. Тулай О. І. Державні фінанси і сталий людський розвиток: концептуальні домінанти та діалектична єдність: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2016. 414 с.
34. Фролов С. М. Бюджетний менеджмент і проблеми розвитку прикордонних територій: монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. 317 с.

35. Харламова Г. Британська модель фінансування вищої освіти: уроки для України. *Бюлетень Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2017. № 194. С. 58–66. URL: ttps://doi.org/10.17721/1728-2667.2017/194-5/9.
36. Шевальє Т., Ейшер Ж.-К. Фінансування вищої освіти: десять років змін. *Вища школа.* 2005. № 2. С. 85–94.
37. Шевчук А. В. Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика інноваційного розвитку: монографія. Львів. 2013. 464 с.
38. Юрчук Л. М. Механізм утворення освітніх округів. URL: www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10ylmuoo.pdf
39. Ярош А. О. Способи фінансування загальної середньої освіти в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 16 (1). С. 99–101.
40. Cretan, G. C., & Gherghina, R.. Funding higher education in a few EU countries: Implications for competition and competitiveness in higher education. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 2015, 1–22.
41. Iosif, A.. E. Assessing the impact of innovation on national competitiveness in the European Union. Proceedings of The 24th Annual RESER Conference – Services and new societal challenges: innovation and sustainable growth and welfare, pp. 633-640, 2014. Helsinki, Finland, 11th-13th September.

Розділ 2
2.1

1. Безпека в надзвичайних ситуаціях: навч. посібник для студентів ЗВО України : у 2 ч. Ч. 1: Надзвичайні ситуації. Харків : ТОВ ПромАрт, 2021. 202 с.
2. Кодекс цивільного захисту України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 34-35, ст.458. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text.
3. Про концепцію щодо захисту населення і території при загрозі і виникненні надзвичайних ситуацій: Указ Президента України № 284/99, 1999. URL: https://ips.ligazakon.net/document/U284_99.
4. Цивільна оборона. Юридична енциклопедія: К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6 : Т Я. 768 с.
5. Цивільна оборона: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Л.: Афіша, 2000. 334 с.
6. Шоботов В. М. Цивільна оборона: Навч. посіб. К., 2004.

2.2.

1. Боднар О. Філософські джерела антропологічного вчення Кароля Войтили. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. праць. гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: ВІР УАН. 2013. Випуск 72 (№ 5). 966 с.
2. Відмер А. Папа і бізнесмен. перекл. з англ. мови Р. Скакун вступна стаття В. Турчиновський Львів: Видавництво УКУ. 2012. 196 с.
3. Іван Павло II. Переступити поріг надії. Київ-Львів 1995. с. 172.
4. Іван Павло II, Енцикліка Centesimus Annus, 1991.
5. Іван Павло II, Енцикліка Laborem Exercens, 1981.
6. Іван Павло II, Енцикліка Sollicitudo Rei Socialis, 1987.
7. Кардинал Тарчіціо Бертоне, «Мета Вища за Дохід», Саміт «Етика для світу бізнесу», Рим, 16 червня 2011 р., URL: http://www.vatican.va/

roman_curia/secretariat_state/card-bertone/2011/documents/rc_segst_20110616_business-ethics_en.html (дата звернення 29.03.2024).

8. Максим'юк Ю. Теологічний персоналізм у працях Івана Павла II. *Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослов'я. Філософія. Історія*. Випуск 16. 2021. С. 81–90.

9. Прочанин миру та надії. Книга альбом. Свобода є вимоглива і коштує більше, ніж неволя. Промова під час зустрічі з молоддю перед церквою Різдва Пресвятої Богородиці. Львів. Сихів, 26 червня 2001 р.

10. Cangiotti M. Persona, etica, politica. Note per una teoria della democrazia nel Magistero sociale di Giovanni Paolo II. *Studi Urbinati. Di scienze giuridiche, politiche ed economiche*. Anno LXXXVIII – 2021 Nuova Serie A-N. 72, 1–2. P. 7–26.

11. Gordon T. Wychowanie bez porażek szefyw lideryw przywydcyw. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 2000. 276 s.

12. Szostek A. MIC, Pogadanki z etyki. Biblioteka «Niedzieli». Czestochowa 1993, 190 s.

13. Udienza generale, 20 luglio 1983. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/audiences/1983/documents/hf_jp-ii_aud_19830720.html (дата звернення 28.03.2024).

14. Wojtyla K. Osoba i czyn. Krakow, 1969. 325 s.

15. Wojtyla K. Znak, ktoremu sprzeciwiac sie beda (Rekolekcje w Watykanie 5-12. III. 1976). 152 s.

2.3

1. Андрущенко В., Губерський В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість. Київ: 2002. 580 с.

2. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін. Київ: Ін-т соціології 60 НАН України, 2004. 400 с.

3. Іванченко А. В. Соціалізація і соціальне виховання: навч. посіб. Житомир: Полісся, 2006. 216 с.

4. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія. Київ: Фенікс, 2013. 540 с.

5. Шульга М. Вступ. Соціальний ареал життя особистості. Київ: ІС НАНУ, 2005. С. 5-17.

2.4

1. Андрущенко В. Духовна сутність освіти. Вища освіта України. 2007. № 1. С. 5–10.

2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Науково-методичний посібник. К.: ІЗМН, 1998. 204 с.

3. Гончаренко С. У. Гуманізація освіти як основний критерій розробки засобів реалізації сучасних технологій навчання. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки: Засоби реалізації технології навчання. Випуск 34. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. С. 3–8.

4. Душна А. В. Проблеми духовно-морального виховання молоді в сучасному українському суспільстві. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Психологія і педагогіка. 2014. Вип. 27. С. 45–47. ULR: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp 2014_27_13.

5. Паламарчук Л. С. Словник української мови (СУМ).Українська мова : енциклопедія НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови;/ ред. В. М. Русанівський [та ін.]. К.: Українська енциклопедія, 2000.

6. Сабадишин, Р. О., Коробко, Л. Р., Масюк, П. М. Філософські основи духовно-морального виховання. 2012. *Наукові записки*. Серія «Психологія і педагогіка», Вип. 21. С. 146–151.

7. Чорний Ю. Ю. Сучасний гуманізм .Філософія в XX столітті. Зб. оглядів в двох частинах. Ч. 2. М .: ІНІСН РАН, 2003.

2.5

1. Безпаленко О. В. Вектори соціальної політики для України в умовах викликів війни. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2022. № 4. С. 1–8.

2. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 р. № 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/214-2022-%D0%BF#Text.

3. Питання надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 р. № 220. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/220-2022-%D0%BF#Text.

4. Пищуліна О., Юрчишин В., Маркевич К., Міщенко М., Добровольський Д. Соціально-економічна та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. URL: https://razumkov.org.ua/ uploads/article/2022_Gum.pdf.

5. Сіньова Л. М. Соціально-правовий захист громадян похилого віку в сучасних умовах. *Трудове право та право соціального забезпечення*. 2016. № 2. С. 51–55.

6. EU's response to the war in Ukraine. European Union: official website. URL: https://europa.eu/ eurobarometer/surveys/detail/2772

2.6

1. Колодій А. М. Принципи права України. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

2. Конвенція ООН про права дитини: ратифікована постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-XII. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua.

3. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

4. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: структура та принципи. *Держава і право*. К.: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАНУ, 2001. № 11. С. 14–18.

5. Опольська Н. М. Забезпечення прав та свобод дитини: теоретико-методологічні підходи до дослідження. Держава і право: de lege praeterita, instante, future: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Миколаїв, 27–28 листопада 2009 року. Миколаїв: Іліон, 2009. С. 78–79.

6. Про охорону дитинства: закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст. 142. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2402-14#Text.

2.7

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-вр. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada. gov.ua/ laws/show/254%D0%BA/96- %D0%B2%D1%80.

2. Кравченко В. До питання про сучасну концепцію місцевого самоврядування. Переваги місцевого самоврядування: Матеріали міжнародної

конференції 29–30 травня 2001 р., м. Ірпінь. Київ: Логос, 2001. С. 147–157.

3. Мороз О. Територіальна громада: сутність, становлення та сучасні українські реалії. Вісник Львівської комерційної академії: зб. наук. пр. 2008. Вип. 2. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik2/fail/Moro z.pdf.

4. Муркович Л. (2010). Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування. URL: http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02%28 5%29/10mliuta.pdf.

5. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. № 280. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97- %D0%B2%D1%80.

2.8

1. Кулік В. та ін. Молода Україна: сучасний молодіжний рух та неформальна ініціатива. К.: Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. 460 с.

2. Ніколенко Г., Старєв К., Апанасевич В. Залучення молоді до державної служби як засіб підвищення ефективності регіонального управління. URL: http://www.guds.gov.ua.

3. Плоский К. Аналіз соціальних орієнтацій сучасної української молоді, як орієнтир для формування цілей молодіжної політики щодо залучення її до державотворчих процесів. URL: http://narodna.pravda.com.ua.

4. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України із змінами від 23.03.2004. Відомості Верховної Ради (ВВР). 1992. № 34. С. 32–38.

5. Руденко О., Кожушко Н. Програмно-цільовий механізм реалізації державної молодіжної політики в контексті інноваційних перспектив транскордонного співробітництва. *Глобальне управління та економіка*. № 1. С. 169.

6. Тимченко А. П., Костяна І. Ю. Роль молоді у державотворчих процесах України: дис. Молодіжний науковий юридичний форум. 2017. Тернопіль: Вектор. Том 1. 356 с.

2.9

1. Іщенко В. О. Торгівля жінками та дітьми (кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби): Монографія. К.: Атіка, 2004. 247 с.

2. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005р. URL: http//:www.vi-leghas.ua.

3. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник. К.: Юрінком Інтер; Харків: Право, 2007. 496 с.

4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року: Офіц. видня. К., 2009. С. 97–98.

5. Про затвердження типового положення про реабілітацію для осіб,що потерпіли від торгівлі людьми: Постанова КМУ від 27.06.2003 р. URL: www.kmu.gov.ua.

6. Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України від 18.02.2002 №143 URL: www.president.gov.ua.

7. Про утворення комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002–2005 рр: Постанова КМУ від 5.06.2002 р. URL: www.kmu.gov.ua.

8. Торгівля людьми в Україні. Оцінка заходів, спрямованих на протидію. ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АМР США, Британська Рада. Київ. 2004. 247 с.

2.10

1. Головко В. В. особливості державної політики соціального захисту населення в умовах воєнного стану в Україні. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16874/1/Golovko.pdf.

2. Кадикало О. І. Актуальні питання соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2022. № 2. С. 10–14.

3. Миколюк С. М. Соціальна допомога та виплати в умовах воєнного стану. URL: http://nauksgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/article/view/126/122.

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Закон України від 14.04.2022 року № 2193-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text.

5. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 162. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text.

6. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text.

7. Стащук О. В., Гергола С. В., Комар-Стаховська К. П. Стан соціального захисту та соціального забезпечення населення України в умовах війни. Економіко-правовий розвиток сучасної України: матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, що присвячена 25-ій річниці з дня заснування Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса, 25 листопада 2022 р. Одеса, 2022. С. 6–8.

2.11

1. Акусок А. М. Теоретичні засади формування змісту загальносоціальної підготовки майбутнього фахівця : автореф. дис. ... канд. пед. наук. К., 2011. 20 с.

2. Асташова Н. А. Концептуальні засади педагогічної аксіології. *Педагогіка*. 2012. № 8. С. 8–12.

3. Бадюл С. С. Місце професійних цінностей у структурі особистості майбутнього соціального працівника. *Науковий вісник ПУДПУ ім. К. Д. Ушинського* : зб. наук. пр. Одеса, 2002. Вип. 1-2. С. 49–54.

4. Дубасенюк О. А. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності: монографія. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. 193 с.

5. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи: підручник. К. : Каравела, 2008. 351 с.

6. Шемигон Н. Ю. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців соціальної сфери у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2008. 34 с.

7. Schwartz S., Bilsky W. Toward a theory of the universal content and structure of values: extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1990. Vol. 58. P. 878–891.

Розділ 3
3.1

1. Головащенко О. С. Поняття та ознаки соціальної держави. Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації: зб.наук.ст.за матеріалами наук. практ. семінару, м. Харків, 14 жовтня 2016 р. Харків, 2016. С. 25–35. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11501/1/ Golovaschenko.pdf.

2. Житинський О., Трихліб К. Демократична правова держава: соціальна VS ліберальна. *Правоі суспільство*. 2020. № 2. С. 38–45. https:// doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-1.7.

3. Ковбасюк С. В. Сучасна модель соціальної держави. Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 1. С. 86–89. URL: https://hdl.handle.net/11300/12737.

4. Ліжевський А. Змістово-понятійна характеристика принципів публічного адміністрування у сфері соціального захисту. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2021. № 3 (73). С. 65–71. https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.3.11.

5. Бурлай Т. В.,Дмитрук Д. А.,Кострицяя В. І.,Левін Р. Я. Політика соціальної якості: теорія та міжнародні підходи в контексті завдань повоєнної реконструкції України. *Український соціум*. 2022. № 3(82). С. 9–30. URL: https:// ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/9 27_No-382_2022_ukr.pdf; https://doi.org/10.15407/socium2022.03.009.

6. Vahabi M., Batifoulier P., Da Silva N. A theoryof predatorywelfare state and citizen welfare: the French case. *PublicChoice*. 2020. Vol. 182. P. 243–271. https://doi.org/10.1007/s11127-019-00660-0.

7. Viotti S. Państwo opiekuńczeis połeczeństwodo brobytu. *Społeczeństwo*. 2020. Vol. 149(1). P. 130–150.

8. Płonka M. Ekonomia społecznaakoncepcje polityk ispołecznejpaństwa. Modelpolski. *Ekonomia Społeczna*. 2015. Vol. 2. P. 85–100.

9. Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.2.40.

10. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гаран тії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2017-14#Text.

11. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/966-14#Text.

12. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон Українивід 09.07.2003 № 1058-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1058-15#Text.

13. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text.

14. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: http://www.minfin.gov.ua.

3.2

1. Головінов О. М., Горожанкіна М. Є., Дмитриченко Л. І. та ін. Соціальна політика та економічна безпека. Донецьк: Каштан, 2004. 335 с.

2. Гриненко А. М. Соціальна політика. К.: КНЕУ, 2003. 309 с.

3. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 372 с.
4. Методологія, напрями, тенденції, проблеми у сфері праці та соціальної політики. К.: Соцінформ, 2006. 408 с.
5. Семигіна Т. В. Соціальна політика у глобальному вимірі. К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2003. 252 с.
6. Соціальна політика. Львів: Новий світ, 2018. 318 с.
7. Шевчук П. І. Соціальна політика. Л.: Світ, 2005. 400 с.

3.3

1. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 140.
1. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 372 с.
2. Мних М. В. Соціальна політика нашої держави в умовах асоційованого членства України в ЄС. *Український соціум*. 2015. № 3 (54). С. 114–124.
3. Моторнюк У. І. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. Економіка та держава. 2016. № 12. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2016/7.pdf.
4. Соціальна політика / за заг. ред. В. М. Пічі та Я. Б. Турчин. Львів : Новий світ, 2018. 318 с.
5. Статистичний щорічник України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/ 2020/zb/11/zb_yearbook_2019.pdf.
6. Харченко Т. О., Бондаренко С. М. Місцеве самоврядування: європейський досвід реформування. *Ефективна економіка*. 2017. №3
7. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України URL: http://www.mlsp.gov.ua.
8. Бутко М. Генезис соціальної відповідальності бізнесу та її становлення в Україні. Економіка України. 2011. Вип. 7. С. 77–85.
9. Петроє О. Правові засади становлення соціальної політики як інструменту ринкової економіки України в 90-х роках XX – на початку XXI ст. Історія народного господарства та економічної думки України : зб. наук. пр. Вип. 44. К. : ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2011. С. 238–248.
10. Щербата Г. М. Соціальне самопочуття як інтегральний показник соціальної захищеності населення. *Вісник Міжнародного слов'янського університету: Український науково-теоретичний журнал*. 2007, Т. 10, № 2. С. 17–19. URL:http://msu.kharkov.ua/files/vestnik/2007/sociologia-07-2.pdf.
11. Сорока О. В., Кривцова М. С. Соціальна стратегія у системі управління сучасним підприємством Соціально-трудові відносини: теорія 334 та практика. Збірник наук. праць. 2014 С. 315–320.
12. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. К.: Центр громадської експертизи, 2010. 104 с.
13. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 372 с.
14. Соціальна політика / за заг. ред. В. М. Пічі та Я. Б. Турчин. Львів : Новий світ, 2018. 318 с.
15. Квітка А. В. Роль соціальної політики у розвитку людського потенціалу. Ефективна економіка. 2015. № 10. URL: http://www. economy. nayka.com.ua/pdf/10_2015/46.pdf.

3.4

1. Керецман В. Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти.: Монографія. К.: Вид-во УАДУ, 2002. 188 с.
2. Кудлак В. Я. Роль соціального чинника у реформаторській діяльності М. Х. Бунге. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 1(55) 21 с.
3. Новікова О. Ф. Інноваційні підходи до формування соціальної політики в умовах зростання зовнішніх та внутрішніх викликів. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 80–88.
4. Скуратівський В. А. Соціальна політика: навч. посіб. К.: Вид. УАДУ, 1997. 360 с.
5. Соціальний розвиток. Навч. посіб. Київ, 2001. 484 с.
6. Термінологічно-понятійний словник. Соціальна політика і соціальна робота. К.: МАУП, 2005. 560 с.

3.5

1. Завацька Л. М. Особливості детермінантного впливу молодіжної субкультури на соціалізацію учнівської молоді. *Практична психологія та соціальна робота*. Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. К.: Вид-во Науковий світ. 2009. № 6. С. 62–63.
2. Молоде покоління нової України: ескіз соціального портрета. К.: А.Л.Д., 1995. 96 с.
3. Власова О. І. Педагогічна психологія: Навч. посібник. К.: Либідь, 2005. 400 с.
4. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура. К.: Знання, 2007. 468 с.
5. Шимановський М. М. Молодіжна субкультура в контексті соціального виховання. *Проблеми педагогічних технологій*. 2004. № 3–4. 50 с.

3.6

1. Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.2.40.
2. Коваль О. П., Власенко Р. В. Нова соціальна політика як шлях до відновлення людського капіталу. *Український соціум*. 2023. № 3 (86). С. 126–136.
3. Кравченко А. О. Соціальна політика як чинник формування соціальної економіки держави. *Відновлення та модернізація економіки України: виклики, пріоритети, практики:* Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 2023. С. 56–58.
4. Гетьманцева Н. Д. Соціальна політика з позицій соціальної держави. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір*: Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет. 2023. С. 441–443.
5. Семез А. А. Соціально-педагогічне проектування: Навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів спеціальності 6.010106 Соціальна педагогіка. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. 132 с.

3.7

1. Дутчак А. В. Соціальне забезпечення громадян: сучасний стан та перспективи розвитку. *Молодий вчений*. Чернівці, 2017. № 5 (45). С. 568–572.

2. Міщенко Л. О. Сучасний стан соціального захисту та соціального забезпечення населення в Україні в умовах децентралізації: напрями подальшого розвитку. *Ефективна економіка*. Дніпро, 2017. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5867.

3. Александрова М. М. Страхування: навч.-метод. посіб. Київ: ЦУЛ, 2002. 208 с.

4. Вплив війни: як оцінюють українці свій добробут URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3731274-vpliv-vijni-ak-ocinuut-ukraincisvij-dobrobut.html.

5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. Київ: Агентство «Кн. пам'яті України». 1996. 79 с.

6. Мальований М. І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні : м-фія. Умань : СПД Сочінський, 2016. 496 с.

7. Панасюк С. В. Проблеми та перспективи конституційного права на соціальний захист. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2014. № 2(10) URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14psvnsz.pdf.

8. Шерстобоєв О. В. Соціальний захист та соціальна безпека в аспекті господарської діяльності. Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи: тези доповіді VI Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 лютого 2016 р.). Київ : Національний авіаційний університет, 2016. Т. II. С. 329–331.

9. Бєлова І. М., Семенишена Н. В. Суть, основні напрями та функції соціального захисту населення URL: https://journals.pdu.khmelnitskiy.ua/index.php/podilian_bulletin/article/view/70.

10. Бориченко К. В., Гудзь А. О., Щукін О. С. Соціальне право та право зайнятості : навч.-метод. посіб для здобувачів ф-ту адвокатури та антикорупц. діяльності освіт.програми «Захист прав людини» освіт. Ступеня «магістр». Одеса: Фенікс, 2022. 147 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22918.

3.8

1. Paternalism. Oxford Dictionary of Sociology. Third Edition / ed. by J. Skott, G. Marshall. Oxford, New York : Oxford University Press Inc., 2015. 481 p.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) : уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1887 с.

3. Горбунко В. П. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Шемшученка Ю. С. К.: Генеза, 2004. 736 с.

4. Кочнова О. А. Патерналізм як субінститут благочинства. *Вісник КНУ*. Вип. 94: Філософія. К., 2009. С. 52–55.

5. Масюк О. П. Напрями оптимізації ідеї патерналізму в суспільній свідомості. *Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. 2005. № 660. Сер.: «Теорія культури і філософія науки». С. 176–181.

6. Акимова М. А. Проблема влади: автономія чи патерналізм. Філософія і соціологія. К., 2016. С. 36–46.

7. Dworkin G. Paternalism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: http://plato.stanford.edu/entries/paternalism

8. В'єйль А. Патерналізм. Енциклопедія політичної думки / пер. с англ. К.: Дух і Літера, 2020. С. 269–270.

9. Suber P. Paternalism. Philosophy of Law: An Encyclopedia, Garland Pub, 2019, Pp. 632–635. URL: http://legacy.earlham.edu/~peters/writing/paternal.htm.

10. Конституція України від 28.06.1996 року із змінами. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
11. Дві третини українців живуть за межею бідності. URL: https://uworld.news/news/dvi-tretyny-ukraintsiv-zhyvut-za-1005930.html.
12. Бубякіна І. Споживчий кошик в житті населення України. URL: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2971.

3.9

1. Драпушко Р. Г. Горінов П. В. Захаренко К. В. Міненко Є. С. Державна молодіжна політика україни в умовах європейської інтеграції: виклики та можливості URL: https://www.pubadm.vernadsky journals.in.ua/journals/2022/4_ 2022/2.pdf.
2. Драпушко Р., Горінов П., Попатенко М., Філик Н. Молодіжна політика України через призму демографічних: стан та тенденції. *Державна сімейна та молодіжна політика: законодавство, методи та практики.* Київ : ДІСМП, 2022. № 1. С. 31–38.
3. Коваль Г. Сутність державної молодіжної політики Наукові пра ці : *Науково-методичний журнал*. Державне управління. 2011 Том 159. Випуск 147, 62 с.
4. Гуменна Л. М. Реалізація державної молодіжної політики на місцевому рівні (на прикладі міста Житомир). URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/10921.
5. Драпушко Р., Горінов П., Міненко Є. Ефективність залучення молоді до прийняття управлінських рішень. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2022. Том 33(72) № 3. С. 54–59.
6. Модель реалізації молодіжної політики в умовах децентралізації. URL: https://decentralization.gov.ua/youth/molod-v-oth.
7. Ярема О. Формування державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації // Молодіжна політика та молодіжна робота : матеріали ІІ міжрегіональної наук.-практ. конф., 14 груд. 2017 р., м. Дніпро / за заг. ред. Є. І. Бородіна. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. 114 с. URL: http://www.dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/2017_12_14_material_dums.pdf.
8. Пеша І. Система молодіжної роботи в умовах децентралізації. Молодіжна політика та молодіжна робота: матеріали ІІ міжрегіональної наук.-практ. конф., 14 груд. 2017 р., м. Дніпро / за заг. ред. Є. І. Бородіна. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 114 с. URL: http://www.dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/2017_12_14_material_dums.pdf.
9. Обіход М. М. Вдосконалення державного управління реалізацією молодіжної політики в Україні. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 3. С. 159–167. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2017_3_19.
10. Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації. Тернопіль: Терно-граф, 2017. 100 с.
11. Довідка про модель реалізації молодіжної політики на рівні міських/селищних/ сільської ОТГ URL: https://old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/Rekomendaciyi_schodo_realizaci yi_molodizhnoyi_politiikii_v_umovah_decentralizaciyi.doc.

3.10

1. Бражко, О. (2023). Вдосконалення системи надання соціальних послуг на рівні громади як об'єкта державного управління. *Наукові перспективи (Naukovmperspektivi)*, (8 (38)).

2. Бєлєвцова Я. С. Механізм підвищення якості соціальних послуг на рівні місцевих органів влади: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. наук з держ. упр.: 25.00.02, Харків. 2021.20 с.

3. Шапран О. Ю. Оцінювання результативності професійної діяльності державних службовців України у сфері надання соціальних послуг : дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: 25.00.03, Київ. 2012. 245 с.

4. Сташків Б. І, Право соціального забезпечення: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ»ПВК»Десна».2016. 692 с.

5. Nazarova G. Organizational and economic support for the development of the social services market in Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. 2(49). P. 361–371.

6. Сухова, К. К. «Проблемні аспекти державного управління наданням соціальних послуг у територіальних громадах.» *Інвестиції: практика та досвід* 4 (2022): 118–123.

7. Кравченко М. В. Система соціального захисту населення як об'єкт державної політики: методологія та практика: монографія. Київ: Інформ. аналіт. агентство, 2022. 451 с.

8. Дубич, К. В. Сучасні проблеми забезпечення соціальними послугами населення громад в умовах війни. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2023. С. 86.

Розділ 4
4.1

1. Азарова Т. В. Інформаційне забезпечення процесу рішення соціальних проблем на місцевому рівні. Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2003. 116 с.

2. Горішна Н. Професійна компетентність соціального працівника як складова його фахової підготовки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія "Педагогіка, соціальна робота". Випуск 16–17. Ужгород. 2009. С. 114–117.

3. Дзісяк Т. Підготовка соціального працівника з погляду християнської православної етики. *Соц. робота в Україні: теорія і практика*. 2003. № 3. С. 153.

4. Попович Г. Соціальна робота і міждисциплінарне співробітництво. *Соц. політика і соц. робота*. 2001. № 1. С. 47.

5. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

6. Соціальний працівник: професіоналізм, порядність, висока культура. *Соц. захист*. 2003. № 10. С. 39–41.

7. Шевчук О. Роль цінностей у підготовці фахівців соціальної сфери. *Схід*. 2004. № 1. С. 62–64.

8. Eisenberg, Nancy, and Jerry D. Harris. Social competence: A developmental perspective. *School Psychology Review* 13.3, 1984. P. 267–277.

9. Emmerij, Louis, Richard Jolly, and Thomas G. Weiss. Economic and social thinking at the UN in historical perspective. *Development and Change* 36.2, 2005. P. 211–235.

10. Flew, Antony. Thinking about social thinking: The philosophy of the social sciences, 1985.

11. Halberstadt, Amy G., Susanne A. Denham, and Julie C. Dunsmore. Affective social competence. *Social development* 10.1, 2001. P. 79–119.

12. O'Malley, J. Michael. Research perspective on social competence. *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development* 23.1, 1977. P. 29–44.

4.2.

1. Непомняща І. М. Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.* 2019. Випуск 3. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/ 123456789/6204/1/Nepomniashcha%20Iryna.pdf.

2. Зінченко В. М. Організація психолого-педагогічного супроводу дитини в умовах дошкільного закладу. *Дошкільна освіта*. 2004. № 1.

3. Бех І. Д. Психологічний супровід особистісно зорієнтованого виховання. *Початкова школа*. 2004. № 3.

4.3

1. Average Licensed Clinical Social Worker (LCSW) Salary. PayScale. URL: https://www.payscale.com/research/US/Job=LicensedClinicalSocial Worker_(LCSW)/Salary (Дата звернення: 10.03.2024).

2. Child Protective Services. Служба захисту дітей США. URL: https://childcare.gov/consumer-education/child-protective-services (Дата звернення: 10.03.2024).

3. Community Care - Social Work News & Social Care Jobs. Ресурс соціальних працівників Великобританії. URL: https://www.communitycare.co.uk (Дата звернення: 10.03.2024).

4. Social Workers. U.S. Bureau of Label Statistics. Бюро статистики праці США. URL: https://www.bls.gov/ooh/community-and-social-service/social-workers.htm (Дата звернення: 10.03.2024).

5. The National Association of Social Workers (NASW). Національна асоціація соціальних працівників США. URL: https://www.socialworkers.org (Дата звернення: 10.03.2024).

6. The National Board for Certified Counselors. Національна рада сертифікованих консультантів США. URL: https://www.nbcc.org/search/stateboarddirectory (Дата звернення: 10.03.2024).

7. University of Essex. Університет Ессекса - Офіційний сайт. URL: https://www.essex.ac.uk (Дата звернення: 10.03.2024).

4.4

1. Алексієнко, Т. Концепції та моделі соціально-педагогічної підтримки учнівської молоді у зарубіжному досвіді. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2017. 21. 39–40.

2. Бочкор, Н., Дубровська, Є., Залеська, О. та ін. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: методичні рекомендації. Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна». Всеукраїнська школа онлайн. Про платформу. https://lms.e-school.net.ua/about.

3. Дія. Яка фінансова допомога передбачена для ВПО. URL: https://bf.diia.gov.ua/articles/yaka-finansova-dopomoha-peredbachena-dlia-vpo.

4. Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України. Дані про внутрішньо переміщених осіб. URL: https://www.ioc.gov.ua/dashboardVpo.

5. Рішенням Уряду створено Державну службу у справах дітей. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/rishenniam-uriadu-stvoreno-derzhavnu-sluzhbu-u-spravakh-ditei.

6. В Україні стартував проєкт психологічної підтримки «поруч». URL: https://mon.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-startuvav-proyekt-psihologichnoyi-pidtrimki-poruch.

7. Міністерство освіти і науки України. В Україні створюється мережа освітніх хабів. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-stvoryuyetsya-merezha-osvitnih-habiv.
8. Міністерство освіти і науки України. Всеукраїнська школа онлайн. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/cifrova-osvita/vseukrayinska-shkola-onlajn.
9. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам…: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text.
10. Система безоплатної правової допомоги. Медичне обслуговування внутрішньо переміщених осіб під час воєнного стану. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/medychne-obslugovuvannya-vnutrishno-peremishhenyh-osib-pid-chas-voyennogo-stanu.

4.5

1. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20.10.2014 (зі змінами та доповненнями № 3446-IX від 08.11.2023). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text.
2. Найбільше ВПО у східних областях і на Київщині – результати дослідження Руху Чесно. URL : https://www.chesno.org/post/5625.
3. Поліщук В. А., Олексюк Н. С., Бачинська О. М. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади: соціально-економічний аспект. *Управління змінами та інновації*. 2023. № 6. С. 5–9.
4. Федоренко О. Теоретична модель соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаду. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2018. № 1(3). С. 17–22.
5. Новікова О. Ф., Антонюк В. П., Панькова О. В. та ін. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія. НАН України, Ін-т економіки промисловості. Київ, 2018. 244 с.
6. Сутність інтеграції. Практичні аспекти. URL : http://chaika.org.ua/sutnist-intehratsii-praktychni-aspekty.
7. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text.
8. Набуті чи втрачені можливості для місцевого економічного розвитку під час війни? URL: https://www.prostir.ua.
9. В яких регіонах України найбільше переселенців: інфографіка. URL: https://gwaramedia.com/u-iakykh-rehionakh-ukrainy-naybilshe-pereselentsiv-ostanni-dani.
10. Нотатки з дискусійної платформи: виклики й досвід ВПО та громад. URL : https://www.prostir.ua/?focus=notatky-z-dyskusijnoji-platformy-vyklyky-j-dosvid-vpo-ta-hromad.
11. Офіційний сайт Борщівська міська рада. URL: https://www.borschivrada.gov.ua/?p=6097.
12. Офіційний сайт Бучацька міська рада (територіальна громада). URL: https://buchachmiskrada.gov.ua/2022/03/news/strong-pam-iatka-strong.
13. Офіційний сайт Заліщицька міська рада. URL : http://zalrada.gov.ua.
14. Офіційний веб-сайт Гусятинська громада. URL: https://www.hsr.gov.ua.
15. Офіційний веб-сайт Чортківської міської ради. URL: https://www.chortkivmr.gov.ua/upravlinnya-sotsialnogo-zahystu-naselennya-sim-yi-ta-pratsi/vnutrishno-peremishhenym-osobam.

4.6

1. Волонтерство в соціально-педагогічній діяльності. *Наукові записки*. № 1, 2, 2002 р.
2. Про затвердження Порядку надання волонтерської допомоги за окремими напрямами волонтерської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 р. № 556 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/556-2015-п.
3. Скиданович В. Психологічна структура волонтерської діяльності студентів. Зб. наук. праць: психологія. 2018. Вип. 22. С. 62–68.
4. Соціальна робота в Україні: теорія та практика, Київ УДЦССМ, 2001.
5. Чайка І. Ю. Волонтерство: сутність феномена та особливості його функціонування в сучасній Україні. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2017. Т. 20. № 7(147). С. 72–79.

4.7

1. Дейна В. В. Діти, позбавлені батьківського піклування, як феномен соціального сирітства. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2006. № 1. С. 33–37.
2. Конвенція ООН про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
3. Пєша І. В. Причини соціального сирітства та розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт в умовах трансформації українського суспільства. *Український соціум*. 2008. № 2 (13). С. 59–68.
4. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України № 2342 від 13.01.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text.
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text.
6. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. 2010. 119 с.

4.8

1. Калашникова Ю. С. Роль батька в особистісному становленні дівчини-підлітка. URL: http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Psihologia/25228.doc.htm.
2. Бурейчак Т. Криза маскулінності в теоретичній та емпіричній перспективі. Збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости» / Упорядн. О. Плахотнік, Л. Гуслянова, Т. Ісаєва.
3. «Fatherhood 4.0: iDad Applications Across Cultures» Dalton Higgins.
4. Gender Revolution: A Journey with National Geographic.
5. “Gender society” Michael Kimmel.
6. “Fatherhood” Gray and Anderson.
7. «Fathering, Masculinity and the Embodiment of Care» Gillian Ranson.

4.9

1. Андрусенко А. Соціальна реклама в Україні: здобутки та перспективи. *Маркетинг в Україні*. 2006. № 1. С. 4–5
2. Бугайова О. Соціальна реклама як особливий жанр. *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство*. 2013. Вип. 1. С. 123–128.

3. Олтаржевський Д. О. Соціальна реклама: навч. посіб. К.: Центр вільної преси. 2016. 120 с.
4. Nancy R. L., Kotler P. Social Marketing: Behavior Change for Social Good. SAGE Publications, 2015. 624 p.
5. Andreasen A. R. Ethics in Social Marketing. Georgetown University Press, 2001. 224 p.
6. Evans D. Social Media Marketing: An Hour a Day. Sybex, 2012. 432 p. 13.

4.10

1. Лукашевич М. П., Мигович І. І., Пінчук І. М. Соціальна робота в Україні: Теоретико-методичні засади. К.: МАУП, 2001. 126 с.
2. Про соціальні послуги: Закон України. *Офіційний Вісник України*. 2003. № 29. С. 52–60.
3. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. К.: УДЦССМ, 2000. 260 с.
4. Соціальна робота в Україні: перші кроки. К.: Видавничій дім «КМ Academia», 2000. 236 с.
5. Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 р. N 1417. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-%D0%BF#Text.

Розділ 5

5.1

1. Бобрикова Т. М. Особливості обдарованої дитини та їх врахування у навчально-виховному процесі. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх технологій. Вип. 2 : зб. наук. праць / за заг. ред. О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонової. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2005. С. 118–121. URL: http://eprints.zu.edu.ua/12617/1/2.pdf
2. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально методичний посібник / Кол. авторів: Колупаєва А. А., Софій Н. З., Найда Ю. М. та ін. За заг. ред. Даниленко Л. І. К.: 2007. 128 с.
3. Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії : збірник тез доповідей / редкол.: Н. І. Лазаренко (голова) та ін. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2016. 420 с.
4. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. Київ : «А. С. К.», 2012. 308 с.
5. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради. 2017. № 38-39. 380 с.
6. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні». Відомості Верховної Ради. 1991. № 2. С. 252–258.
7. Закон України «Про охорону дитинства». Відомості Верховної Ради, 2001. № 30. С. 142–150.
8. Закон України «Про повну загальну середню освіту». Відомості Верховної Ради. 2020. № 31. 226 с.
9. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні». Відомості Верховної Ради. 2006. № 2–3. С. 36–42.
10. Про затвердження Переліку деяких категорій осіб з особливими освітніми потребами : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 р.№ 952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2018-%D0%BF#Text.
11. Офіційний сайт міністерства освіти і науки України. URL: https:// mon.gov.ua/ua/news/uryad-zatverdiv-novij-poryadok-organizaciyi-inklyuzivnogo-navchannya-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti.

5.2

1. Архипова С. П. Професійна компетентність і професіоналізм соціального працівника: сутність і шляхи розвитку. *Соціальна робота в Україні: теорія та практика*. К., Аспект-Поліграф, 2004. Вип. 2(7). С. 15.

2. Повідайчик О. С. Функції науково-дослідницької діяльності в системі соціальної роботи. *Науковий вісник УжНУ*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Вип. 2 (39). 2016. С. 180–183.

3. Cournoyer B. The Social Work Skills Workbook. Albany, Brooks. Cole Company, 1996. 444 p.

4. Gray J. Learning for Transfer - the Special Case of Practicing Social Wore in Different Countries. *Issues in Social Work Education*. 1986. № 5(2). P. 145–149.

5. Jansson B. S. The reluctant welfare state: a history of American social welfare policies. 2nd ed. Pacific Grove, California. 1993. 371 p.

6. Royse D., Dhooper S., Rompf E. Field Instruction: A Guide For Social Work Students. 3-d ed. Addison Wesley Longman, 1999. 150 p.

5.3

1. Дуткевич Т. В., Савицька О. В. Практична психологія: Вступ у спеціальність. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 256 с.

2. The Association Between Group Identity and Post-Traumatic Growth in the Post COVID-19 Era: The Mediating Effect of Social-Emotional Competence URL: https://www.dovepress.com/the-association-between-groupidentity-and-post-traumatic-growth-in-th-peer-reviewed-fulltext-article-PRBM.

3. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. Psychological inquiry, 15(1), p. 1–18.

4. What Promotes Post Traumatic Growth? A Systematic Review URL: https://hal.science/hal-03642872/document.

5.4

1. Бойко В. В. Синдром «емоційного вигорання» в професійному спілкуванні. 1999. 234 с.

2. Емоційне вигорання або синдром двадцять першого століття. URL: https://delta-med.com.ua/emotsijne-vygorannya-abo-syndrom-dvad tsyat-pershogo stolittya.

3. Емоційне вигорання на роботі. 8 способів впоратися з синдромом. URL: https://suspilne.media/7544-emocijne-vigoranna-na-roboti-8-sposobiv-vporatisa-z-sindromom.

4. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.

5. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності : підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. та доп. Київ : Ельга, НікаЦентр, 2004. 400 с.

6. Хронічна втома – ще не хвороба, але вже й не здоров'я. URL: https://oppb.com.ua/content/hronichna-vtoma-shche-ne-hvoroba-ale-vzhe-y-nezdorovya.

7. URL : http://gati.snau.edu.ua/web/files/psiholog/emoc_vigoran.pdf.

8. Maslach C., Jachson S. E. The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*. 1981. № 2. P. 99–113.

5.5

1. Власенко І. Г. Впровадження дистанційного навчання – вимога сучасності. Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія: матеріали міжвузівського вебінару. Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ. 2017. С. 12–14.

2. Закон України «Про вищу освіту». URL: https://bit.ly/3PHK6HI.

3. Закон України від 15.03.2022 року № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL: http://www.golos.com.ua/ article/357672 (дата звернення: 26.05.2022).

4. Кухаренко В. М., Бондаренко В. В. Екстрене дистанційне навчання в Україні. Харків: Міська друкарня, 2020. 409 с.

5. Кухаренко В. М., Рибалко О. В., Сиротенко Н. Г. Дистанційне навчання: умови застосування: навч. посібник. Харків: 2015. 320 с.

6. Лист МОН від 02.04.2022 р. № 1/3845-22 «Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні». URL: https:// mon.gov.ua/ua/npa/pro-rekomendaciyi-dlya-pracivnikiv-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-naperiod-diyi-voyennogo-stanu-v-ukrayini.

7. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: https://bit.ly/3z0mIie.

8. Ткаченко Л. В., Хмельницька О. С. Особливості впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладу вищої освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць. Запоріжжя: КПУ, 2021. Вип. 75. Т. 3. С. 91–96.

5.6

1. Mamedova, A. V. Intensive technologies of teaching foreign languages as a means of stimulating communicative competence . *Actual problems of pedagogy: materials of the Intern. scientific conf.* (Chita, December 2011). Chita,2011. P. 212–216.

2. Casanave C. P. Writing games: Multicultural case studies of academic literacy practices in higher education. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2002.

3. Gass, S.M., Selinker, L. Second language acquisition (2nd ed.). Hills-dale, NJ: Lawrence Erlbaum, 2015.

4. George, A. L., Bennett, A. Case studies and theory development in the social sciences. Cambridge, MA: MIT Press, 2015.

5. McKay, S. Researching second language classrooms. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2006.

6. Mitchell R., Miles F. Second language learning theories (2nd ed.). London: Edward Arnold, 2014.

5.7

1. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 2. Київ, 2018. 240 с.

2. Гоцуляк Н. Є. Психологічна травма: аналіз та шляхи її подолання. *Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України* (серія: педагогічні та психологічні науки). № 1(74). 2015. С. 378–390.

3. Семенова Ю. С. Психотравма (психологічна травма): дискусійні питання медицини та психології. *Український науково-медичний молодіжний журнал*. № 3, Актуальні проблеми сучасної медичної психології: Матеріали V науково-практичної конференції, м. Київ, 11–12 травня 2011 р.: НМУ імені О. О. Богомольця, 2011. С. 50–54.

4. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 416 с.
5. Основи загальної і медичної психології, психічного здоров'я та міжособового спілкування: підручник. Київ ВСВ «Медицина» 2021. С. 5.
6. American Psychiatric Association, Diagnostic and Statistical Manual of Mental. URL: https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm.
7. Andreasen N. C., «Posttraumatic Stress Disorder», in Comprehensive Textbook of Psychiatry, 1985. С. 918–924;
8. Green D. L., Lindy J. D., Grace M. C. et al. «Buffalo Creek Survivors on the Second Decade: Stability of Stress Symptoms» / *American Journal of Orthopsychiatry* 60 (1990). С. 43–54.
9. Janet P. L. Automattisme psychologique: essai depsychologie experimentale sur les-formes inferieures de I`activite humaine (Paris: Felix Alcan, 1889; Paris: Societe Pierre Janet/Payot, 1973.
10. Kardiner A. and Spiegel H, War, Stress, and Neurotic Illness. URL: https://psycnet.apa.org/record/1947-01877-000.
11. Traumatic Neuroses of War (New York: Hoeber, 1947). С. 186.
12. Grinker R. R. and J. Spiegel, Men Under Stress (Philadelphia: Blakeston, 1945). URL: http://dx.doi.org/10.1037/10784-000.
13. Pitman R., Biological Findings in PTSD: Implications for DSM-IV Classification (не опубліковані мемуари, Veterans Administrations Center, Manchester, NH, 1990.
14. Kolb L. C., A Neuropsychological Hypothesis Explaining Post-Traumatic Stress Disorders. *American Journal of Psychiatry* .1987. 144.
15. McFall M. E., Murburg M. M., Roszell D. K. at al. Psychiphysiologic and Neuroendocrine Findings in Posttraumatic Disorder: A Review of Theory and Research, Journal of Anxiety Disorders . 1989.
16. Lifton R., Home from the War: Vietnam Veterans – Neither Victims Nor Executioners (New York: Simon & Schuster, 1973).
17. Психогенні психічні розлади: навчально-методичний посібник. Київ: ВСВ «Медицина»«, 2021 р.
18. Бессел ван дер Колк. Тіло веде лік. Як лишити психотравми в минулому. Х.: Віват, 2022. 624 с.
19. Микитенко Р. В. Застосування моделі BASIC PH в програмі психоневрологічної реабілітації учасників бойових дій на сході України. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2020. № 6 (82). С. 44. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/874/844.
20. Terr L. C., Too Scared to Cry (New York Harper Collins 1990), 238, 239, 247.
21. Hilgard J., Personality and Hypnosis: A Study of Imaginative Involvement (Chicago: University of Chicago Press, 1970); R.K. Stutman and E.L. Blissd, Post-Traumatic Stress Disorder, Hypnotizable, and Imagery, American Journal of Psychiatrry 142 (1985): 741–743. 246.
22. Trauma and the Vietnam War Generation: Kulka R. A., Schlenger W. E., Fairbank J. A. et al., (New York: Bunner/Mazel, 1990.
23. Психологія стресу та стресових розладів: навч. посіб. К.: Університет «Україна», 2023. 266 с.
24. Relationship between stress and coronary heart disease. URL: https: 10.1177/ 0218492312469803.

5.8

1. Lysenko M. V. Innovative paradigm of higher education in Ukraine in the conditions of transition to the information society: PhD thesis: 09.00.10. M.V. Lysenko; Ministry of Education and Science, Youth and

Sports of Ukraine, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». K., 2013.
2. Gurevich R. S. Information and communication technologies in the professional education of future specialists, Lviv, Ukraine: SPOLOM Publishing House, 2012.
3. Pekhota O. M. Information and communication technologies in pedagogical education. O. M. Pekhota, T. V. Tikhonova. Mykolaiv, Ukraine: Ilyon, 2013.
4. The plan for the restoration of Ukraine. Restoration of Ukraine: website. 2022. URL: https://recovery.gov.ua.
5. Shvachych G. Modern information and communication technologies: a textbook / G. Shvachych, V. Tolstoy, L. Petrechuk and others. Dnipro: NMetAU, 2017. 230 c. URL: https://nmetau. edu.ua/file/ikt_tutor.pdf.
6. Proceedings of 2020 9-th International Conference on Educational and Information Technology / Association for Computing Machinery. New York, NY, USA. 2020. URL:https://dl.acm.org/action/showFmPdf?doi=10.1145%2F3383923.
7. Education Statistics (EdStats) / The World Bank. URL: https:// datatopics.worldbank. org/education.

5.9

1. Азарова А. Вплив англіцизмів на сучасну українську мову та культуру. Наталія Бондаренко вчитель англійської мови. 2013. URL: https://bondarenkona.wixsite.com/pedblog/single-post.
2. Богуславська А. Мова – це спосіб мислення. Чи є російська мова руською. Збірник статей з порівняльною характеристикою.Київ, 2012 с. 52, 53.
3. Булаховський Л. А. Вибрані праці в п'яти томах. Том перший. Загальне мовознавство. Київ: Наукова думка, 1975. 495 с.
4. Караванський С. Пошук українського слова, або Боротьба за національне «Я». Серія «Платону це б сподобалось...». Київ: Академія, 2001. 233 с.
5. Подоляк І. Кежуал лук чи повсякденний образ. Livexp індивідуальне вивчення мов. 2023.URL: https://livexp.com/ua/blog/anhlitsyzmy-v-ukrainskii-movi/?utm_source=blog-ua&utm_medium=article&utm campaign=%2Fua%2Fblog%2Fanhlitsyzmy-v-ukrainskii-movi%2F.
6. Потебня О. Слово і його властивості. Мовлення й розуміння. Естетика і поетика слова : збірник. Київ: Мистецтво, 1985. С. 113-117.
7. Свистун М. Чи знаєте ви українські відповідники модних англіцизмів? Медіа освіторія. 2021. URL: https://osvitoria.media/experience/chy-znayete-vy-ukrayinski-vidpovidnyky-modnyh-anglitsyzmiv.
8. Фаріон І. Англізми і протианглізми : 100 історій слів у соціоконтексті. Львів: Свічадо, 2023.
9. Шевченко Т. І мертвим, і живим, і не народженим землякам моїм... Кобзар. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1982. 293 с.
10. Anne Wilding. Англіцизми в українській мові. British council Україна. 2023. URL: https://www.britishcouncil.org.ua/anglicisms.

5.10

1. Іванов І. Мова в контексті етнонаціонального розвитку України: теоретико-методологічні засади. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2008. Випуск 37. С. 62–73.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K?an=1.

3. Кремінь Т. 200 днів опору: українська мова – сакральне поле перемоги України. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3568684-200-dniv-oporu-ukrainska-mova-sakralne-pole-peremogi-ukraini.html.

4. Кулик В. Державна політика та громадська думка щодо пам'яті й мови в Україні після Євромайдану. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. 5–6 (91–92). С. 200–212.

5. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. К. : Абрис, 1991. 272 с.

6. Понад 90% українських учителів, батьків і учнів вважають рідною мовою українську: моніторинг українізації в освіті. URL: https://suspilne.media/culture/623849-ponad-90-ukrainskih-uciteliv-batkiv-i-ucniv-vvazaut-ridnou-movou-ukrainsku-monitoring-ukrainizacii-v-osviti.

7. Про забезпечення вивчення державної мови: лист Уповноваженого із захисту державної мови № 1488/04.2 від 08.06.2022 URL: https://ic.ac.kharkov.ua/news/2022/07/lyst2.pdf.

8. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.042019 року № 2704-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-VIII#Text.

9. Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови: Постанова КМУ від 8.09.1997 р. N 998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-97-%D0%BF#Text.

10. Про медіа: Закон України від 13.122022 року № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text.

5.11

1. Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови. Київ : Наукова думка, 1980. 239 с.

2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.

3. Городенська К. Г. Вираження неозначеної кількості засобами української мови. *Мовознавство*. 1978. № 4. С. 18–21.

4. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

5. Дмитрук В. І. Квантитативні слова в сучасній українській мові : автореферат дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 1998. 17 с.

6. Романюк М. Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870-1940 рр.). Львів : Фенікс, 2000. 588 с.

7. Українська мова. Енциклопедія (2000). К. : Українська енциклопедія. 2000. 752 с.

* * *

Руська Рада, 1901. № 1-9; 12-16; 24-36; 40-48.

Руська Рада, 1902. № 10-49.

Руська Рада, 1903. № 5-52.

5.12

1. Payne W, Hahn D. Understanding your health. 7th ed.St. Louis: McGraw-Hill; 2002.

2. Каширіна Є. В. Сучасні підходи до проблеми вивчення організаційно-професійних стресів у фахівців соціономічної сфери. Науковий вісник Херсонського державного університету. URL: file:///C:/Users/home/

Downloads/929-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1793-1-10-20191114.pdf.
3. Кобз'в Р. О. Музична терапія – як метод відновлення особистісних ресурсів. DiaLOG. 2021. URL: https://dialog.co.ua/zhurnal-dialog-lipen-2021.
4. Petersson G, Nystrom M. Music therapy as a caring intervention-musicians' learning of a new professional area. Int J Music Educ. 2011.
5. Svansdottir HB, Snaedal J. Music therapy in moderate and severe dementia of Alzheimer's type: a case control study. Int Psychogeriatr. 2006.
6. Magee W, Davidson JW. The effect of music therapy on mood states in neurological patients: a pilot study. J Music Ther. 2012.
7. Magill-Levreault L. Music therapy in pain and symptom management. J Palliat Care. 2013.
8. Artemiou E, Gilbert GE, Sithole F, et al. The effects of music during a physical examination skills practice: a pilot study. Vet Sci. 2017.
9. Knight WE, Rickard NS. Relaxing music prevents stress-induced increases in subjective anxiety, systolic blood pressure, and heart rate in healthy males and females. J Music Ther. 2018.

5.13

1. Осьодло В. І., Хміляр О. Ф. Психологічна допомога військовослужбовцям: досвід армію Ізраїлю. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: мат. Всеукр. наук.-практ. конф. з між нар. участю. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2016. С. 216–223.
2. Журавльова Н. Ю. Особливості психологічної допомоги сім'ям демобілізованих військовослужбовців. *Актуальні проблеми психології.* Т. 3. Консультативна психологія і психотерапія: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ: Логос, 2015. С. 113–121.
3. Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Копаниця О. В., Малхазов О. Р. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с. https://core.ac.uk/download/pdf/32309843.pdf.
4. Evans, C. R.; Williams, D. R.; Onnela, J.-P.; Subramanian, S. V. A Multilevel Approach to Modeling Health Inequalities at the Intersection of Multiple Social Identities. Soc. Sci. Med. 2018, 203, 64–73.
5. Кокун О. М., Мороз В. М., Лозінська Н. С., Пішко І. О. Збірник психодіагностичних методик для професійно-психологічного відбору кандидатів на військову службу за контрактом у Збройних Силах України: метод. посіб. Київ: Видавничий дім "Освіта України", ФОП Маслаков Руслан Олексійович, 2021. 74 с. С. 56–60.
6. Madison, N. (n.d.). Women leaving the military face extra challenges – but they don't have to do it alone. URL: https://www.militarytimes.com/education-transition/2022/03/30/women-leaving-the-military-face-extra-challenges-but-they-dont-have-to-do-it-alone.
7. National Center for PTSD. (n.d.). Understanding PTSD and PTSD treatment. Retrieved from https://www.ptsd.va.gov/publications/print/understandingptsd_booklet.pdf.

5.14

1. Королюк О. М. Диференційований підхід до організації самостійної роботи студентів технічного коледжу. URL: http://studentam.net.ua/content/view/7685/97.

2. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навчальний посібник. Київ:, 2007. 655 с.
3. Karakasheva L. Differentiation in University teaching of Mathematics as a factor for raising the mathematical competence students-prospective primary school teachers, *Research Papers*, Volume 52, 2013, p. 11–15.

5.15

1. Ейдеміллер, Е. Г. Сімейний діагноз та сімейна психотерапія. Навчальний посібник для лікарів та психологів. Суми: Мова, 2016. 352 с.
2. Еріксон Е. Дитинство та суспільство. Суми: Юпітер, 2019. 448 с.
3. Леоненко А. М. Вибрані психологічні твори: у 2 т. Миколаїв: Педагогіка, 2014. 300 с.
4. Леоненко А. М. Діяльність. Свідомість. Особистість. Київ: Книга на вимогу, 2011. 130 с.
5. Лувр А. Р. Лекції із загальної психології. Дніпро: Юпітер, 2018. 384 с.
6. Сатир В. Як будувати себе та свою сім'ю. Вінниця: Педагогіка-Прес, 2022, 192 с.

Розділ 6

6.1

1. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти : монографія. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. 543 с.
2. Денисенко С. І. Міжнародно-правові стандарти спрощення та гармонізації митних процедур у сфері міжнародної торгівлі : дисертація : спец. 12.00.11 – міжнародне право. Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі. Одеса. 2015. 287 с.
3. Костишин Ю. С. Розвиток митного контролю в системі фінансової безпеки держави : дис. ... доктора філософії : 072. Житомир. 2021. 266 с.
4. Krutova A., Staverskaya T., Shevchuk I. The problems of the enterprises' financial security. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2015. Вип. 1. С. 93–105.
5. Rajsingh P. V. The global financial crisis andneo-liberal financialization Critical Studieson Corporate Responsibility. *Governance and Sustainability*. 2016. 11, pp. 57–73.

6.2

1. Контрольно-перевірочна робота. URL : https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/kontrolno-perevirochna-robota/kontrolno-perevirochna-robota-2014-2022.
2. Податковий кодекс Республіки Казахстан від 25 груд. 2017 р. № 120-VI. URL : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36148637#pos=7916;62.
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15 бер. 2022 р. № 2120-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text.
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану : Закон України від 24 бер. 2022 р. № 2142-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування : Закон України від 21 черв. 2022 р. № 2325-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-20#Text.

6. Скасування податкових пільг в умовах війни: як пом'якшити удар для бізнесу. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3660378-skasuvanna-podatkovih-pilg-v-umovah-vijni-ak-pomaksitiudar-dla-biznesu.html.

6.3

1. Державно-приватне партнерство в системі інститутів національної економіки: механізми розвитку: монографія. А. Ф. Мельник, С. В. Підгаєць. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 278 с.

2. Державно-приватне партнерство: навч. посіб. За ред. Н. В. Піроженко. Київ: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2016. 404 с.

3. Державно-приватне партнерство: теоретичні та регуляторно-інституціональні основи. Л. Руденко-Сударєва, О. Мозговий, К. Пашинська; Держ. ВНЗ Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана, Каф. міжнар. фінансів. Київ: КНЕУ, 2017. 135 с.

4. Забаштанський М. Роль державно-приватного партнерства в забезпеченні фінансової безпеки держави. *Проблеми і перспективи економіки та управління*, (1 (33), 114–122). URL: http://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1(33)-114-122.

5. Нейкова І. С. Державно-приватне партнерство як складова інвестиційного механізму інноваційного розвитку. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право*). 2010. Т. 48. №. 1. С. 152–160.

6. Павлова Г. О. Державно-приватне партнерство: аналіз світового досвід та шляхи розвитку в Україні. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011- 3/doc/3/02.pdf.15.

6.4

1. Бразілій Н. М., Ткаченко А. А., Здір В. А. «Цифровізація системи обліку, звітності та оподаткування в сучасних економічних умовах.» Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (економічні науки) 2.48 (2023). С. 103–112.

2. Правдюк М. В. Вплив процесу діджиталізації на організацію обліку та оподаткування. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 2 (8). 2023 С. 45–59. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/issue/view/120/190. (дата звернення: 25.03.2024).

3. Михайловина С. О., Матрос О. М., Поліщук О. М. «Хмарні» технології як важливий аспект розвитку системи бухгалтерського обліку і оподаткування. *Ефективна економіка.* 2021. № 8. URL: http://www.economy.nayka. com.ua/?op=1&z=9153 (дата звернення: 27.03.2024).

4. Омельчук А. А., Хом'як А. В. «Використання хмарних рішень для сучасного бізнесу.» Збірник тез: С. 268–271.

5. Пилевич Д. Трансформація системи бухгалтерського обліку в умовах розвитку цифрових технологій. *Проблеми і перспективи економіки та управління.* 2020. № 3. С. 149–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppeu_2020_3_19 (дата звернення: 25.03.2024).

6. Рогова Н. Трансформація політики, інструментів і технологій обліку та оподаткування в умовах цифрової економіки. *Фінансовий простір.* 2020. № 2(38). С. 103–116.

7. Баланюк І. Ф., Іванюк Т. Л. Застосування цифрових технологій в консалтингу з обліку і оподаткування. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону.* 2022. Вип. 18(2). С. 8–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprer_2022_18(2) 3 (дата звернення: 26.03.2024).

8. Легенчук, С. Ф., Денисюк, О. М. (2023). Перспективи та проблеми розвитку обліку в умовах використання Big Data. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*, 3(53), С. 14–20.

6.5

1. Басюк Т. П. Фінансові аспекти зовнішньоекономічних операцій. *Економіка, фінанси, право*. 2017. № 6. С. 20–24.

2. Головльов Ю. В. Банки і банківські послуги в Україні: питання теорії і практики. *Фінанси і статистика*. 2016. № 4. С. 9–11.

3. Доступ до фінансів під час війни: що варто знати бізнесу URL: https://eba.com.ua/dostup-do-finansiv-pid-chas-vijny-shho-varto-znaty-biznesu.

4. Зянько В. В. Форфейтинг – тривале кредитування для бізнесу. *Економіка*. 2017. № 3(39). С. 11–15.

5. Колобанов Д. Є. Розвиток принципів комерційного фінансування світової та української практики. *Фінанси і кредит*. 2017. № 46. С. 18–24.

6. Крупіна Т. Що таке форфейтинг і як він працює. URL: http://www.banki.ua/news/bankpress/?id=49964.

7. Пилипів О. М. Форфейтинг як форма експортного фінансування та специфічний вид кредитування. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 4. С. 320–322. URL: http://library.wunu.edu.ua/libsearch/DocDescription ?doc_id=243801.

8. Пилипів Ольга. «ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ.» *InterConf*. вип. 31, Жовтень 2020, 46-49. URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/4863.

9. Факторинг і форфейтинг: у чому різниця? URL: http://bankografo.com/faktoring-i-forfeyting-u-chomuriznitsya.html.

10. Факторинг є ефективним інструментом для фінансування МСБ. URL: https://finclub.net/ua/projects/banks/otp-bank/faktorynh-ie-efektyvnym-instrumentom-dlia-finansuvannia-msb-lina-zaika.html.

11. Фінансовий клуб. Війна боляче вдарила по факторингу. URL: https://finclub.net/ua/news/viina-boliache-vdaryla-po-faktorynhu.html.

6.6

1. Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах війни та післявоєнної відбудови України : матеріали доп. Всеукр. наук.- практ. конф. з міжнар. участю. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. 571 с.

2. Доходи зведеного бюджету України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/income.

3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws show/996-14#Text (дата звернення 03.03.2024).

4. Національна стратегія доходів до 2030 року. Міністерство фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy2030.pdf (дата звернення: 03.03.2024).

5. Нацстратегія доходів: чи варто хвилюватися бізнесу? URL: https://day.kyiv.ua/article/ekonomika/natsstratehiya-dokhodiv-chy-varto-khvylyuvatysya-biznesu (дата звернення: 03.03.2024).

6. Облік та фінансова звітність підприємств під час війни. URL: https://kpmg.com/ua/uk/home/media/press-releases (дата звернення 03.03.2024).

7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https : //zakon.rada. gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення 03.03.2024).

8. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 24.05. 1995 р. № 88. URL: http : //zakon.rada.gov.ua (дата звернення 03.03.2024).

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану: Закон України від 30.06.2023 р. № 3219-IX. URL: https://zakon. rada.gov. Ua/laws/show/3219-20#Text (дата звернення: 03.03.2024).
10. Програма релокації підприємств: URL: https://me.gov.ua/ Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a& title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv (дата звернення 03.03.2024).

6.7

1. Вітлінський В. В. Моделювання економіки. Навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2007. 408 с.
2. Вовк В. М. Оптимізаційні моделі економіки : навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 318 с.
3. Григорків В. С. Моделювання економіки. Частина 2: Навч. посібник. Чернівці: Рута, 2006. 100 с.
4. Дацко М. В. Дослідження операцій в економіці: навч. посіб. Л. : ПАІС, 2009. 288 с.
5. Економіко-математичне моделювання: Навчальний посібник Тернопіль: ТНЕУ "Економічна думка", 2008. 704 с.
6. Жуков С. А. Математичні методи та моделі в економіці. Навч. посібник. К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002. 231 с.
7. Недашковський М. О. Обчислення з матрицями. К.: Наук. думка, 2007. 294 с.
8. Семчишин Л. М. Застосування динамічних міжгалузевих моделей. *Математичне та комп'ютерне моделювання.* Серія: Фізико-математичні науки: зб. наук. праць / Кам'янець-Подільський національний університет, Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова Національної академії наук України. Кам'янець-Подільський, 2017. Випуск 16. С. 151–157.
9. Цегелик Г. Г. Чисельні методи. Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 408 с.

6.8

1. Dubovik O. Y. Tax management in schemes and tables: academic. Manual. Kharkiv: PromArt, 2021. 248 p.
2. Donchenko T. V., Olishnyk A. V. Stages of formation of the tax system of Ukraine in the context of the development of the digital economy. *Collection of scientific works of the State Fiscal Service University of Ukraine*. 2021. No. 1. P. 45–62.
3. Law of Ukraine «On State Registration of Legal Entities and Individuals Entrepreneurs and Public Organizations. URL: https:// zakon. rada.gov.ua/laws/show/755-15.
4. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02.12.2010 No. 2755-VI URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
5. On the approval of provisions on the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03/06/2019 No. 227. URL: https://zakon.rada. gov.ua /laws/show/227-2019.
6. Sydorovich O. Y. Essential characteristics of tax culture: institutional context. *Scientific collection of the Scientific and Research Financial Institute of the State Educational and Scientific Institution «Academy of Financial Management»*. 2017. 3 1(78). P. 144–158.
7. Financial law. Multimedia tutorial. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/ books/finansove_pravo/lekcia9.html.

Наукове видання

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН: ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ, ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА СТРАТЕГІЇ АДАПТАЦІЇ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 27.06.2024 р.
Формат 60х84 $^{1}/_{16}$. Гарнітура SchoolBook.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 33,5. Облік.-вид. арк. 36,5.
Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.

Віддруковано ФО-П Шпак В. Б.
Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія В02 № 924434 від 11.12.2006 р.
Свідоцтво платника податку: Серія Е № 897220
м. Тернопіль, вул. Просвіти, 6.
тел. 8 097 299 38 99, (0352) 422-388
E-mail: tooums@ukr.net